

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Tidsskrift,

Ottende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

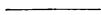
ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Tredje Bind.

Kjøbenhavn.

H. Hagerups Boghandel, Hovedkommissionær.

Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1910—1912.

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.		Side.
Holm, Edvard , Professor, Dr. phil. Har Admiral Cronstedt været Forræder i 1801 og hindret, at Sverige dengang kom Danmark—Norge til Hjælp?.....		50—57.
Jónsson, Finnur , Professor, Dr. phil. Hvor faldt Olaf Tryggvason?		184—194.
Jørgensen, Ellen , Dr. phil. Meddelelse om et Psalterium, som fordum var i norsk Eje		219—233.
— Om nogle middelalderlige Forfattere, der nævnes som hjemmehørende i „Dacia“		234—274.
Larsen, Kay . En dansk Gesandtskabsrejse i Indien (1735)		57—69.
Møller, Erik , cand. mag. England og Danmark—Norge 1807.....		309—422.
Schaumann, Georg , Bibliotekar, Dr. phil. I Anledning af Spørgsmaalet om C. O. Cronstedts formentlige Forræderi 1801.....		195—197.
Steenstrup, Johannes , Professor, Dr. phil. et jur. Jylland og Jyder. Nogle Betragtninger over indre og ydre Grænser		1—49.
— Ønavne.....		70—78.
Søgaard, Thyge J. , Oberstløjtnant. Tilstande i Jylland under og efter Krigen 1657—59 belyste ved jyske Tingbøger.....		91—183.

Anmeldelser.

Joh. H. Gebauer: Herzog Friedrich VIII von Schleswig-Holstein. 1912. Anm. af mag. art. Axel Hansen .	423—426.
Vilh. Lütken: Bidrag til Langelands Historie. 1910. Anm. af Skoleinspektør P. Lauridsen	275—282.

Robert Neiiendam: Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder..1911. Anm. af Carl S. Petersen og Eiler Nystrom	Side 282—290.
--	------------------

Krarp, Alfr. , Bibliotekar, cand. mag. Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aarene 1909 og 1910, ved- rørende Danmarks Historie	L 1—104.
Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland ..	78—90, 197—217, 291—308, 427—438.
Navneregister. Ved Museumsassistent, mag. art. Hugo Matthiessen	439—462.
Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for og Virksomhed i 1910 og 1911	463—464.
Fortegnelse over den danske historiske Forenings Med- lemmer (1. Juli 1912)	465—474.
Den danske historiske Forenings Vedtægter	475—476.

Nekrologer i Rubrikken Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

A. Bjørnbo S. 291. K. Daendliker S. 80. F. Dahn S. 427.
L. Delisle S. 81. F. R. Friis S. 78. S. Gjellerup S. 197. G. Grove
S. 198. C. Herbst S. 291. G. Hille S. 292. O. Holder-Egger
S. 427. H. Houssaye S. 294. M. Höjer S. 80. G. Jellinek S. 202.
E. Lefasseur S. 294. H. Matzen S. 79. A. Meitzen S. 82. G.
Monod S. 428. N. Nicolaysen S. 201. V. Richter S. 427. C.
Schirren S. 202. T. Søgaard S. 199. A. Vandal S. 82. P. Vedel
S. 199. H. Zimmer S. 202.

Skrifter omtalte i Rubrikken Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

	Side		Side
C. Annerstedt: Magnus Sten- bock	299	Kr. Erslev: Det sekstende Aarhundrede	86
Cambridge modern history. XII	213	Fåhræus: Sveriges historia. VI	302
E. Carlson: Sveriges historia under det Pfalziska huset. VIII	299	K. Fabricius: Griffenfeld ... Det kgl. Fredriks Universitet 1811—1911	206 295
P. Eliassen: Kolding	85	W. Friedensburg: Cavour. I .	437

	Side		Side
E. Fueter: Geschichte der neueren Historiographie ..	295	Pascal: Oeuvres, ed. Brun-	
A. Gazier: Les derniers jours de Blaise Pascal	434	schvicg	432
V. Giraud: Blaise Pascal	434	— : Pensées, ed. Brunschvicg	433
C. Hallendorff: Karl XII och Lewenhaupt 1708	303	S. Prudhomme: La vraie religion selon Pascal	433
H. Hallwich: Fünf Bücher Geschichte Wallensteins. I-III.	298	A. Quennerstedt: Kalabaliken vid Bender	304
H. Helmolt: Ranke-Bibliographie	88	C. Reimer: Nordfynsk Bondeliv. I—II	84, 432
P. Herre: Quellenkunde zu Weltgeschichte	87	Rosebery: Chatham	214
H. Hjärne: Svenskt och främmande	300	J. Ræder: Krigserindringer 1848—50	212
— : Karl XII	301	H Schulz: Friedrich Christian, Herzog zu Schleswig-Holstein	210
R. Holtzmann: Französische Verfassungsgeschichte	88	— : Timoleon und Immanuel	210
Hunt and Poole: Political history of England. VI	89	A. Singer: Bismarck in der Litteratur	438
Karolinska Förbundets Årsbok 1910	305	A. Stern: Geschichte Europas 1815—71. V—VI	305
Karolinska Krigares Dagböcker	299, 304	A. Stille: Carl XII's fälttågsplaner 1707—09	302
H. Koht: Bismarck	437	F. Strowski: Pascal et son temps	433
E. Lavisse: Histoire de France. VIII, 2. IX, 1	214	A. Söderhjelm: Brahestad ..	435
M. Lehmann: Freiherr v. Stein	215	W. Thayer: Cavour. I-II	436
H. Matthiessen: Fredericia ..	203	A. Tuxen og C. With-Seidelin: Bidrag til den store nordiske Krigs Historie. IV	209
E. Meier: Französische Einflüsse auf die Staats- u. Rechtsentwicklung Preussens	215	Uppsatser, historiska, tilegnade M. G. Schybergson	434
Monypenny: Disraeli. I	437	Waliszewski: Les origines de la Russie moderne	89
W. Norrie og E. Nystrøm: Fyens historiske Herregaarde. III	431	E. Wertheimer: Julius Andrassy. I	435
Peder Palladius' Danske Skrifter ved Lis Jacobsen	205	L. Weibull: Kritiske undersökningar i Nordens historia .	297

Jylland og Jyder.

Nogle Betragtninger over indre og ydre Grænser.

Af

Johannes Steenstrup.

Vort Land er et af de i geografisk Henseende mærkeligst sammensatte i Europa og har sin nærmeste Ligemand i det græske Rige, der dannes paa samme Maade af en Halvø og talrige Øer deromkring. Ogsaa i en anden Henseende har det danske Rige havt Ligheder med Grækernes. Ligesom Dele af det asiatiske Fastland vare knyttede til den græske Halvøs Stater og beboede af Hellenerne, vare Dele af den skandinaviske Halvø Led af det danske Rige, men rigtignok i Kraft af en Bebyggelse af langt inderligere og oprindeligere Natur end Grækernes i Asien og begunstiget af Landenes tætte Nærhed, ensartede Naturforhold og Havets lette Besejlelighed. Men hvor udskilt i geografisk Henseende det danske Riges Omraade end tilsyneladende var, har det dog i den historiske Tid følt sig som en Helhed, og i Alder kan intet Rige i Europa gjøre det Rangen stridig. Først i det 17de Aarh. frareves os Landskaberne paa den skandinaviske Halvø, i det 19de en Provins ved den jydsk Halvøs Fod.

Modsætningen mellem det i ydre Henseende tilsyneladende splittede Land og dets i Virkeligheden nøje sammenknyttede Indre giver Anledning til mange Betragtninger af geografisk og historisk Natur. I 1848 blev det tilraabt os af Oprørerne, at vi var et „usammenhængende“ Folk, og det synes som om tyske Forfattere i den nyeste Tid endnu med Forkjærlighed bestræbe sig for at fremhæve vore Landsdeles Mangel paa Sammenhæng og en udpræget Uensartethed i Befolkningen. De efterfølgende Betragtninger ere foranledigede ved de æggede Paastande, som jævnlig høres; de stræbe ogsaa efter at henlede Opmærksomheden paa en Del nye og vigtige Skrifter.

1. Vort Lands Areal har for nylig været Gjenstand for en nøjagtig Opmaaling, og ved denne ere ogsaa Landets Grænselinier blevne maalte. Det har vist sig, at medens Danmark kun har 13.68 geogr. Mil Grænse mod et andet Land, udgjør dets hele Grænselængde 950.54 g. Mil og Danmarks Kystlinie altsaa 936.86 g. Mil. Vi behøvede kun en Tiendedel af vore Grænser for at indeslutte det Areal, vi eje, og Grænser som vort Lands vilde kunne omfatte et Areal omtrent saa stort som det europæiske Rusland ¹⁾). Naturligvis er det især de talrige Smaaøer, som gjøre Grænselinien saa lang. Øernes Tal angives af Statistisk Bureau til 527, men herved ere dog Grupper af meget smaa Øer blevne slaaede sammen. Selv det jyske Omraade er betegnet ved en stor Ømængde; til Halvøen er knyttet ikke mindre end 215 Øer, hvoraf dog 61 findes i Søer og Aaer.

¹⁾ Danmarks Statistik. Statistiske Meddelelser. 4. R. 20. B. 3. H. 1906. Danmarks Areal 109 f. jfr. 107.

Ogsaa i tyske Skrifter have Danmarks geografiske Forhold og da særlig den jyske Halvøs været Gjenstand for Undersøgelser, og i disse er man ligeledes kommet nærmere ind paa Landets Form og Figur. I et interessant lille Skrift om Jyllands Kystlinie paavises det, at naar ogsaa den jyske Halvøs Grænser ere blevne saa overordentlige i Udstrækning, beror det paa de dybt indskaarne Fjorde. Længden af Østkysten med dens Fjorde fra Skagen til Kielerfjord udgjør 399 geogr. Mil (2958.81 km.), og af Østkystens hele Længde, naar vi bortse fra Øerne ved denne Kyst, indtages henimod tre Fjerdedele (70.71 p. C.) af Fjordkysterne. Kysterne af de 113 Øer udgjøre næsten en Femtedel af den hele Kyst¹⁾. Det er klart, at en Bygning af Landet som den, der er udtalt i disse Tal, vil have den største Betydning for Bosættelsen og Samfærselen i Landet.

Saaframt de Lande, der i Fortiden hørte til Danmarks Rige, skulde opfattes som tvædelte af Naturen, maatte vel det brede Store Belt være det skillende Vand mellem de to Dele. Men en Betragtning af de Tider, da Riget var splittet under forskellige Herrer, enten paa Grund af indre Tvedragt eller fordi Tydske trængte ind i Landet, viser os ikke Store Belt som det svage Sammenføjningsled. Efter Erik Lams Død blev Riget delt under Knud og Svend ved Beltet, men denne Ordning bestod kun i fire Aar, og da Knud nogle Aar efter paany maatte dele Magten med Svend, undgik han med Vilje den farlige Kløvning i en østlig og vestlig Del; Svend fik Besiddelser i Jylland, Sjælland og Skaane. Dette varede i et eller to Aar, og da for tredie Gang

¹⁾ Paul Jordan, Der cimbrische Küstentypus in seiner Entstehung von Kap Skagen bis Kiel (Dr. Disp.). Leipzig 1903.

Landet i faa Dage deltes umiddelbart før Blodnatten i Roeskilde, samledes alle Øerne under én Konge, medens Jylland fik sin og Skaane sin Konge. Der mærkes saaledes ikke nogen indre Trang til at skille Landene Vest for Store Belt fra den østlige Rigsdel. Og Valdemars-tiden viser os en Sammenslutning af helt anden Art og paa Trods af hine geografiske Linier. Sønderjylland er da paa det nøjeste knyttet til Øerne, især Sjælland, og til Skaane ved Samvirken, Daad og Bedrift og til Dels i indre Udvikling; disse Dele af Riget komme da til at udgjøre en Modsætning til det øvrige Jylland ¹⁾.

Da Danmark blev hærget af indre Strid under Valdemar Sejrs Børn og Børnebørn, var det heller ikke Befolkningen i Landene Vest for Store Belt eller Middelfart Sund, der rejste sig imod Indbyggerne i Øst. Der var paa de Tider i Samfundet opkommet Spørgsmaal, der satte Sindene ganske anderledes i Bevægelse end de geografiske og provinsielle. Herremændene havde organiseret sig som Stand, Gejstligheden dannede en Enhed over hele Riget, Rigslove vare opstaaede ved Siden af Provinslovene. De Kampe, som opstod, vare Kampe mellem Kongemagt og Stænder eller mellem Stænderne indbyrdes, foruden mellem Kongeslægts Medlemmer. Jeg véd heller ikke af, at der i Fremstillinger af Danmarks Historie er bleven hævdet, at der stod provinsielle Modsætninger bag ved de raadende Stridigheder.

Kun i de Aar, da Holstenerne styrede i Landet efter Kristoffer II's Død, var Store Belt den vestlige Grænse for Grev Johans Lande, og Vest derfor raadede Grev Gert, medens dog Sønderjylland havde en tredie Herre,

¹⁾ Joh. Steenstrup, *Venderne og de Danske 114 ff.* Danmarks Riges Historie I. 635 ff.

Hertug Valdemar. Den sidste store indre Kamp i Danmark fandt Sted i det 16de Aarh., den bares af de religiøse Brydninger, og atter her viste det sig, hvor lidt Landsdel stod mod Landsdel. Den nye Tro havde fænget rundt om i det hele Land, den havde⁷ fundet Arnesteder i Haderslev og Viborg, i Odense og Kjøbenhavn, i Malmø og Halmstad.

Disse velkjendte Forhold har jeg maattet fremdrage, da man vil kunne læse noget helt andet i det Værk, som Tydskerne aabenbart ønske opfattet som deres Fremstilling af Jyllands Historie, nemlig Professor A. Sach's *Das Herzogthum Schleswig*. Her fortælles det, hvorledes Jyderne, som var et fra de Danske forskjelligt Folk, tidligt mistede deres politiske Selvstændighed og kom under dansk Herredømme. Men Jyderne følte sig stadig som de betvungne, og i meget mere end et halvt Aartusinde efter den historiske Tids Begyndelse se vi dem idelig rejse sig til Opstand. „*Juti rebellaverunt*, saaledes toner det gennem den danske Historie i Middelalderen lige til ind i det 16de Aarhundredes Midte“¹⁾.

Enhver, som læser det, maa jo tro, at *Juti rebellaverunt* er et staaende Udtryk i vore Aarbøger eller andre Kilder fra Middelalderen. Det var ønskeligt, at Prof. Sach havde angivet blot én Kilde, hvori man fandt dette Udsagn, som han udpeger som en Art Motto for Landets ældre Historie. Jeg tør ikke bestride, at disse to Ord findes sammen, men jeg véd ikke hvor. Jeg gjør dog maaske ikke Prof. Sach Uret i at antage, at de ere tagne af en Kilde fra vor Tid. I Registret til *Scriptores Rerum Danicarum* (vol. IX) læses under Jutia en Under-

¹⁾ August Sach, *Das Herzogthum Schleswig in seiner ethnographischen und nationalen Entwicklung* III (1907). 11.

rubrik: *Jutia rebellat*. Herved blive vi saa heldigt stillede, at vi faa at vide, naar Jyderne have gjort Oprør mod de Danske. Registret har kun to Henvisninger. Den første er Bondeoprøret under Kong Kristoffer af Bayern.

Men dette Oprør kan jo umulig opfattes som en Rejsning af provinsiel eller national Farve. Der havde allerede under Erik af Pommern været Bondeuroligheder i Landet, den sjællandske Almue var gaaet i Spidsen, senere rørte man sig i de andre Landsdele. „Almuen rejste sig først i Sjælland og siden over al Danmark mod alt Kleresiet og Ridderskabet“ — saaledes udtaler Raadet sig 1438 — og vi erfare, at Vardehus i det næste Aar blev brændt af Bønderne. I det følgende Aar tog Kong Kristoffer Forpligtelsebrev af Bønderne i Vendsherred i Fyen om, at de vilde holde sig i Ro. Men saa rejste Vendelboerne et Oprør 1441, hvortil en paabudt Skat synes at have været nærmeste Anledning; i dette deltog dog kun Almuen fra Vendsyssel, Thy og Mors. Selv om en enkelt Adelsmand stillede sig paa Almuens Side, var det en Rejsning af Bønder mod Regjering og mod Adel og Gejstlighed, og Herregaardene gik op i Luer ¹⁾). Jyderne viste sig her som ved mangen anden Lejlighed som den djærveste Del af den danske Bondestand.

Det andet Oprør, som der henvises til, er Kampen mod Kristian II. De trykkende Skatter bragte de jyske Bønder til at følge de gejstlige og verdslige Herrer i deres Rejsning, men saa saare ogsaa disse krævede Skatter, faldt Bønderne fra ²⁾). Borger og Bønder, hvor de end

¹⁾ Se Dr. K. Fabricius' grundige Undersøgelser over dette Oprør i Historisk Tidsskr. 7. R. II, 455 ff. Jfr. Kr. Erslev i D. Riges Hist. II, 467, 475 f.

²⁾ Allen, De tre nordiske Rigers Historie III. 2. 342, 367, 387 ff. IV. 2. 70 f.

fandtes i Landet, stod paa den fordrevne Konges Side mod Adel og Gejstlighed, for saa vidt ikke Trosforhold bragte Afgivelser i disse Linier.

En tredie Henvisning kunde Registret have indeholdt. Saafremt der i en Aar bog ved Aar 1313 havde staaet *Juti rebellant*, vilde det have været rigtigt, forudsat at man forstod det paa rette Maade, nemlig at en Del af Befolkningen i en Del af Jylland gjorde Oprør. Skatte trykket var haardt under Erik Menved, og allerede 1312 var der Uroligheder blandt Sjællands Bønder, Kongen „lod mange Bønder hænge ved Kjøbenhavn“. Næste Aar sendte Kongen Mænd til Jylland for at forhandle med Bønderne om en Skat, men Udsendingene arbejdede mod Kongen, og det kom til en Rejsning, som strakte sig over Landskaberne omtrent mellem Viborg og Kolding. Det lykkedes Kongen at kue Bønderne, som til Straf maatte betale drøje Skatter. „Saaledes kuede Kongen omsider Jydernes gamle Haardnakkethed“, siger en sjællandsk Krønike¹⁾. Men Anledningen var som paa Sjælland Skattekrav²⁾.

Forestillingen om de underkuede Jyder har Intet at gjøre med den historiske Virkelighed³⁾.

2. Det er vist ubestrideligt, at om Tydskland havde havt Søgrænser af lignende Art som dem, Danmark har, vilde det ikke have behøvet snart sagt Tusinde Aar for at forme sig til en virkelig Helhed.

1) Scr. Rer. Dan. VI. 520.

2) Kr. Erslev i D. Riges Hist. II. 187 f.

3) Jeg henviser iøvrigt om dette og flere andre i det følgende behandlede Forhold til Nr. 15 af Smaaskrifter, udgivne af Selskab for germansk Filologi: Altyske Annexionslærdomme om dansk Land og Folk af Gudmund Schütte. Her vil man finde mange hidhørende Spørgsmaal belyste og dernæst meget rig holdige Henvisninger til Litteraturen om dem.

Man maa sætte sig ind i et Øriges Forhold for at kunne forstaa, med hvilken Lethed her det mangfoldige bliver til Enhed. Havet er den aabne lige Landevej, som Ingen kan spærre, derfor kan Knud VI lade et stort Rigmøde om vigtige politiske Spørgsmaal og om Lovenes Forandring holde paa Samsø, og derfor forlanges det i vort Lands første Forfatningslov, at det aarlige Danehof skal holdes paa et Sted, hvorhen man kan komme med Skib. Men jeg skal fremdrage bestemte Egenheder ved det danske Archipelag.

Det smalle Middelfartsund var ikke i Stand til — saa lidt som f. Ex. Limfjorden overfor Jyllands nordligste Dele — at hindre Fyen i at gaa sammen med Halvøen til en Enhed, og denne Enhed viser sig fra gammel Tid deri, at Fyen havde Lov fælles med Jylland. Men Fyen var paa den anden Side tillige knyttet til Øernes store Mængde, og Øerne fordelte sig efter Størrelse og Beliggenhed paa den forskjelligste Maade.

Mange Øer ligge saa tæt ved en større Landsdels Kyst, at de naturligen ville anses som et Tilbehør til denne, uden at man dog kan angive en almindelig Regel til Vejledning om, naar Øen havde denne Karakter. Det bestemtes, da Kong Kristoffer og hans Søn Erik forlenede Grev Gert med Fyen (1330), at alle de Øer omkring Fyen, som man ikke kunde naa over til ved Ridning, skulde være undtagne fra Forleningen¹⁾. Øer i lidt fjernere Afstand vilde maaske kunne regnes snart til en, snart til en anden Landsdel; her vilde Besejlingsforholdenes Karakter let gjøre sig stærkt gjældende, og man maa huske, at Tiltrækningskraften over Vand var særlig stærk.

1) Diplom. Svecanum IV. 150: insule circa terram Pheonie posite . . . que itinere equestro attingi non possunt.

Hvad vi saaledes nu omstunder betegne som „Opland“ for en Stad, det tilgrænsende Omraade, der ved sin Nærhed og de forbindende Landeveje naturligen maa have sin Handel og Omsætning i Byen, maatte i ældre Tid faa en anden Karakter, og Letheden ved Sejlads derhen og ved Landing blive det afgjørende. Vi maa saaledes have dette for Øje, naar vi læse om, hvorledes Borgerne i Ribe allerede fra 1292 af Kong Erik fik overdraget „deres Forstrand List, Manø og alle Kyster, som ligge mellem disse Steder og Ribe By tillige med deres eget Dyb, saaledes som de have plejet at have dem fra gammel Tid“¹⁾. Saaledes bekræftedes Ribe i Retten til at besidde det gamle Riber Dyb mellem Manø og Rømø, dernæst det ypperlige Farvand mellem Rømø og Sylt²⁾, og saa List, nemlig som et Kystland ved Ribes Farvand, uanset at det var den nordligste Halvø af Øen Sylt.

Vore Farvandes Fredelighed havde skabt et karakteristisk Bindeled mellem det vestlige og østlige Danmark. I den sydlige Del af det samme Belt, som skilte Sjælland fra Fyen, og som skilte Sjælland fra Jylland — thi Beltet gik helt op til Aarhusbugten — fandtes saa at sige en Broforbindelse gennem alle de sydlige Øer, som man sammenfattede under Navnet Smaalandene. Det var over denne Bro, at den svenske Erobrer gik i Isvinteren, og det var dette Archipelags naturlige Sammenhøren, som lod dets Øer indgaa i en vis administrativ Enhed. Smaalandene ere et af de mest karakteristiske Exempler paa, at der i vort Land lod sig danne Grænser paa de mangfoldigste Maader.

1) Kinch, Ribe Bys Historie indtil Reformationen 111 f.

2) Waghenauer 1584: dat schoonste diep in op gheheel Jutlandt. Eduard Moritz: Die Insel Röm (Veröffentlichungen des Instituts für Meereskunde, Hefte 14, 1909) 25.

De største af disse Lande, Laaland og Falster, hørte hvad Lov og Ret angaar, sammen med Sjælland; hvis der var Tvivl derom tidligere, blev det i hvert Fald fastslaaet ved Erik Klippings Forordning 1284 art. 16, som bestemmer, at Laaland, Falster og Møen skulde have den samme Lov, som Sjællandsfarere have. Men i gejstlig Henseende hørte Møen under Sjællands Stift, Laaland og Falster under Bispem i Odense. Als blev ikke i ældre Tid anset for at høre under Hertugdømmet; ved en Dom af Danehof 1285 fik Kong Erik Medhold i, at den hørte under Kongedømmet¹⁾. I gejstlig Henseende var Øen derimod ligesom Ærø lagt under Fyens Stift.

Den ældste danske Kilde, der anvender Begrebet Smaalande, lader os dog i Tvivl om dets Forstaaelse. I en Forordning om Højforræderi, som tillægges Kong Kristoffer I²⁾, hedder det, at ved Anklage for Majestætsforbrydelse to Mænd indenfor Syslet skulle udpege de Mænd af Vederlaget, som skulle dømme i Sagen, og det bestemmes, at Fyen skal regnes for to Sysler, Sjælland for tre Sysler, ethvert af Smaalandene for ét. Den følgende Regel gaar ud paa, at i Jylland den, som tiltales norden Aa, skal rense sig dér, men den, som tiltales synden Aa, skal have sin Rettergang dér, og for enhver, som hører hjemme i Smaalandene, skal Rettergangen finde Sted i det Bispedømme, hvor Kongen har tiltalt ham. Dette vækker Forundring, eftersom formentlig alle Smaalandene laa i det samme, fyenske Bispedømme.

¹⁾ Suhm: Historie af Danmark X. 1024 f. Det er ogsaa karakteristisk at se Øens Plads i den i Scr. R. D. II. 528 trykte Herredsliste: Sialand . . Møen . . Falster . . Lalandt . . Langland . . Thwsland . . Æer . . Alssze . . Ffynd . . Jutland.

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 15.

Møen hørte ganske vist under Roeskilde Bisp, men den blev kun sjældent regnet med til Smaalandene¹⁾).

Oprindeligt er vel „Smaalandene“, og især af Fremmede²⁾, blevne ansete for at rumme alle Øer Syd for Sjælland og Fyen, og denne Opfattelse kan man ogsaa lejlighedsvis finde langt nede i Tiden³⁾).

I det 16de og 17de Aarhundredes Administration forstodes dog ved Smaalandene Laaland og Falster med tilhørende Øer, og i Kancelliet var der blandt de topografiske Hovedafdelinger — baade for „Registre“ og „Tegnelser“ — én for Sjælland og Møen og en anden for Smaalandene, Fyen og Langeland; denne sidste deltes dog fra 1596 af i to, en smaalandsk og en fyensk⁴⁾. Ikke desto mindre vil man ofte ved Skatteudskrivninger og lign. finde Rudkjøbing paa Langeland opført under Smaalandene og sammen med de laalandske Byer⁵⁾, og Brevene til Tranekjær Len findes paa Kristian IV's Tid indtil 1612 i de smaalandiske, ikke i de fyenske Registre⁶⁾. Hvor ubestemt en Betydning Udtrykket kunde have, ses af en Rettertingsdom af 1604, som i Anledning af en

1) Jfr. iøvrigt hvorledes der, da Kristian III 1556 lader al Kirkens Part af Tiendekornet indsamle til sig, anordnes Mænd hertil for hvert Stift og desuden for Smaalandene. Kancelliets Brevbøger, 1556—60, ved Bricka, 52.

2) Fornaldar Sögur I. 347. Fornmanna Sögur VI. 56, 311: Haraldr konúngur spurði, at Danakonúngur hafði her úti, ok lá suðr um Fjón ok Smálönd.

3) Bricka og Fridericia, Kristian IV's egenhændige Breve V. 105. Secher, Forordninger IV (1623) 138: udi vore Lande Jutland, Fyen, Loland, Falster, Langeland och andre smaa lande. 1628 S. 438: eller andre smaalande.

4) Meddelelser fra det kongelige Geheimearchiv 1883—85, 71 f.

5) Se saaledes Kancelliets Brevbøger, ved L. Laursen, 1566—70, 47, 406, 561, 604, 1576—79, 30.

6) Kr. Erslev, Danmark—Norges Len og Lensmænd 1596—1660, 28.

Proces om Gods paa Fyen udtaler, at „udi Smaalandene skal Rigens Breve anderledes læses end udi Jylland“, saaledes at altsaa Fyen, og maaske tillige Sjælland, er regnet med derunder¹⁾. Dog have formodentlig Indbyggerne af de større af disse Øer, f. Ex. Laaland²⁾, fundet denne Betegnelse lidet tiltalende³⁾, og vi se derfor, at den fortrænges. Arent Berntsen bruger i „Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed“ (1656) Smaalande om mange større eller mindre Øer rundt om i Danmark (I. 2, 100), eller han nævner „Kornmaal i Sjælland, Laaland, Falster og Smaalandene“ (II. 489). Nu omstunder⁴⁾ er Navnet sunket ned til Betegnelse for alle de Øer, der ligge i Vordingborgbugten⁵⁾, eller indgaar i Navnet paa det lille Indhav, hvori de ligge (Smaalandshavet)⁶⁾.

¹⁾ Secher, Kongens Rettertings Domme, 1595—1604, 602.

²⁾ Henrik Smiths danske Aarvog, hos Rørdam, Kildeskrifter I. 591: Jylland, Fyn og Smaalandene — Sjælland og Laaland. Secher, Forordninger IV (1634), 619: Fyen, Halland, Blegind, Laaland og Smaalandene.

³⁾ Saa meget mere som man rundt om paa de store Øer saa ned paa de mindre. „Beboerne paa Thorseng . . betragte deres Øe som et Fastland i Forhold til de mindre Øer, hvis Beboere de med en Slags Foragt kalde Øboere. Det samme er Tilfældet med Ærøboen. Paa Ærø hedde derfor Beboerne af Drejø og Strynø osv. Øboere. Paa de sidste nævnte Øer søger man sin Oprensning ved at kalde dem paa Hjortø og Birkholm Øboere, og disse ere som de mindste nødte til at lade dette Navn sidde paa sig“. Hübertz, Ærø 259. Fyenboen ser overlegent ned paa „Øboen“ og Laaliken paa Øbatingen, f. Ex. Fejhattingen paa Fejø; Bating, d. e. Fugleunge, som ikke er flyvefør. Dr. F. Dyrland i Dania III. 365, 371. Molbech, Dialekt-Lexikon, Bating.

⁴⁾ Medens man tidligere sagde „i Laaland“, „i Falster“, har man fra omtrent det 19de Aarhundredes Begyndelse ogsaa benyttet den Præposition, der mest anvendes om mindre Omraader: „paa Laaland“, „paa Falster“. Jfr. F. R. Friis, Musse Herred, Forordet.

⁵⁾ Trap: Danmark². I. 10.

⁶⁾ Trap: Danmark³. I. Oversigtskort over Danmark.

Vi skulle senere se, hvorledes denne øst-vestlige Broforbindelse mærkes i Almuemaalene.

3. Jylland var vor største sammenhængende Landsdel¹⁾, og det kunde ikke undgaas, at den atter maatte være delt i større Omraader. Vi træffe da ogsaa i Jylland en Inddeling i Sysler, som de andre Landsdele ikke kjendte. Den er maaske ikke ældre end det 10de Aarh., men den bygger paa gamle landskabelige Forbindelser, og Syslet hed ogsaa Bygd, Sysselthinget Bygde-thing.

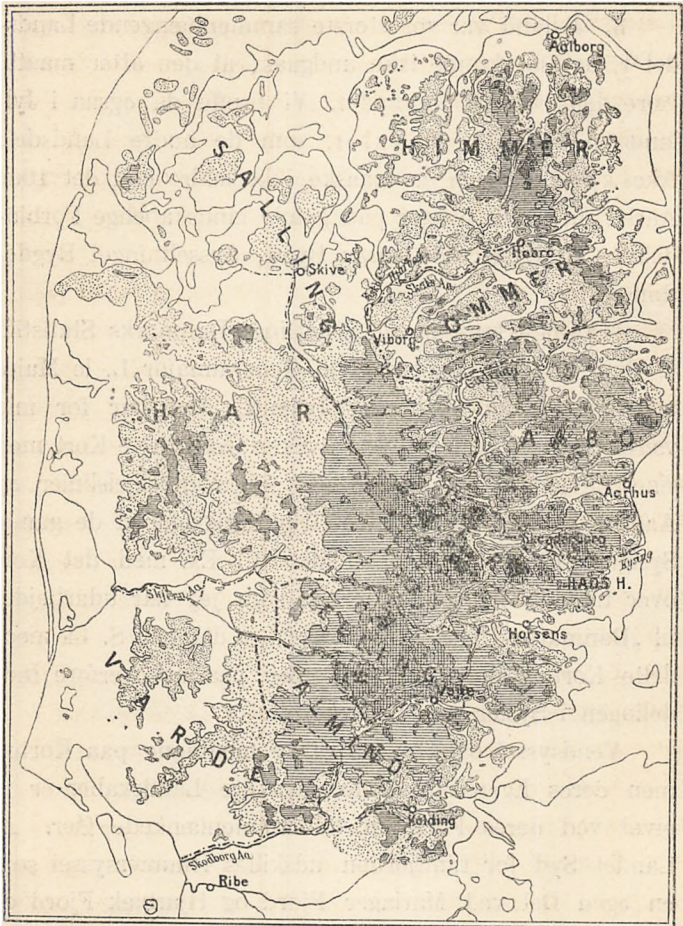
I Falbe-Hansens og Scharlings Danmarks Statistik, 1. Bind, findes meddelt et af Generalmajor L. le Maire udarbejdet Højdekort over Jylland. Det har for mig været overraskende at se, i hvilken Grad dette Kort med sine Lavninger og Højdedrag, sine Vandskjelslinier og Aadale kom til at gjengive Grundtrækkene af de gamle Sysler, naar det sammenholdtes til Ex. med det Kort over Landets ældste Inddeling, som jeg har udarbejdet til „Danmarks Riges Historie“ I²⁾). I det paa S. 14 meddelte Kort er der gjort et Forsøg paa at overføre Inddelingen i Sysler paa Højdekortet.

Vendsyssel og Thy vare ikke medtagne paa Kortet, men deres Egenskab af to særskilte Landskaber er jo givet ved deres Form af to sammenlængede Øer. Af Landet Syd for Limfjorden udskilles Himmersyssel som en egen Del ved Mariager Fjord og Hjarbæk Fjord og

¹⁾ Moth bruger i sin Ordbog Betegnelsen Næstenø om Jylland og andre Halvøer (pænisulæ). Dette Ord findes ikke i Vidensk. Selskabs eller Molbechs Ordbøger.

²⁾ Kortet findes ogsaa ved min Afhandling i Vidensk. Selskabs Oversigt 1896, 375 ff.: Nogle Undersøgelser over Danmarks ældste Inddeling.

ved den Lavning mellem disse, hvori Onsild Aa og Skals Aa løbe. Det tilstødende Ommer Syssel har sin Grænse

ved Randers Fjord og Lavningerne langt op i Gudenaadalen; i Vest gaar Grænsen tæt vestligt forbi Viborg langs Fiskbæk til Hjarbæk Fjord. Syd derfor strækker Aabo Syssel sig saa langt mod Syd som til Rækken af

Sørne Salten Langsø, Mossø, Skanderborg Sø, derpaa ad et kort Højdedrag ud til Kysing Fjord eller Nor. Løver Syssel er det højtliggende Landskab Nord og Syd for Horsens. Jelling Syssel rummer Landskabet fra Vejle Aa i Syd til Lavningerne ved Skjern Aa. Almind Syssel strækker sig mod Syd til Kolding Aa, mod Vest til Vejen Aa, Skodborg Aas eneste store Biaa, mod Nord til en Biaa til Skjernaa. Jyllands flade Vestland rummer kun to Sysler, og den store Skjernaa, senere dens Biaa Ommeaa er deres Grænse, Varde Syssel naar i Syd til Skodborg Aa, Harbo Syssel har sin Østgrænse langs den lange, lige Skiveaa ¹⁾.

Hvor ofte nu end, som det vil ses af denne Fremstilling, Aaløb have dannet Syslets Grænser, tror jeg dog, at Betragtningen af Kortet vil vise, at først og fremmest hele den ydre Konfiguration og Jordbundsforholdenes særlige Præg have været bestemmende for at danne Bygden eller Syslet. Paa flere Steder vil man ogsaa iagttage, at Grænsen kan for en Stund trække sig tilbage fra Vandløbet eller gaa ud over det; her have andre Forhold, til Ex. en Skovbevoxning, som vi nu ikke kjende, gjort sig gjældende. Aaen har med andre Ord — i Overensstemmelse med de jyske Aaers skikkelige Karakter — ofte været det forbindende og ikke det skillende, saaledes som ogsaa Studiet af vore Dialekter ofte udviser. Dette Forhold vil en Betragtning af Kongeaaen ogsaa godtgjøre, og jeg gaar nu over til at undersøge, om

¹⁾ Jeg har ikke kunnet forfølge dette paa sønderjydsk Omraade. Slesvig har ikke saa skiftende Overfladeforhold som Nørrejylland; jeg har ogsaa forgjæves søgt (med Bistand af Sagkyndige) at finde et tilsvarende Højdekort. Aaer danne i disse Landskaber jævnlig Grænsen.

Naturforholdene ved denne Aa have skabt en Tvedeling af Jylland, saaledes som det er bleven paastaet.

4. Professor K. Jansen har i et interessant og lærerigt Arbejde over den jyske Halvø gjort opmærksom paa, hvorledes denne efter sin geografiske Form er tredelt, idet den har en bred Basis, en indsnævret Middeld, en bredere Overdel med et lidet udviklet Hoved. Den sydligste Del har endnu Sammenhæng med og Karakter som Kontinentet, den midterste er ved Øer i Vest og Halvøer i Øst mest leddelt, medens de nordligste Dele ere mere ensartede i deres Jordbunds- og Kystdannelse. Medens der er 23 geografiske Mil fra Eiderstedts Kyst til Nordøstspidsen af Holsten, er der kun 7 Mil mellem Husum og Egernefjord, og fra Husum til Slesvig kun $4\frac{1}{3}$ Mil, derimod 23 Mil fra Thorsgab til Grenaa. Saaledes fremkommer en Tredeling af Halvøen, hvilket formentlig har gjort sig politisk føleligt til alle Tider¹⁾.

Ved at kaste et Blik paa Landkortet kommer man dog i Tvivl, om virkelig denne ubestridelige Forskjellighed i Halvøens Bredde har haft nogen Betydning for at skille Landet i Dele. Holsten fremtræder ved sin brede Bygning som en Enhed, og Eideren har ogsaa naturligen udskilt det som en særlig Landsdel. Sønderjylland er derimod ved sin Østkyst med de mange dybe Fjorde ganske ligartet med Nørrejylland, og er end Slesvigs Vestkyst lavere end Nørrejyllands, er den jo dog fjordløs som denne; at der foran den ligger Øer i Vesterhavet, kan jo dog næppe have haft nogen politisk Indvirkning.

¹⁾ K. Jansen, Poleographie der cimbrischen Halbinsel. Ein Versuch die Ansiedlungen Nordalbingiens in ihrer Bedingtheit durch Natur und Geschichte nachzuweisen (1886). 9.

Der er vist Grund til at spørge, om netop de nævnte geografiske Forhold have været særlig medvirkende til, at et slesvigsk Hertugdømme opstod, og om ikke andre Forhold især have gjort sig gjældende.

Vi skulle derfor kaste et Blik paa Grænselinien mellem Nørre- og Sønderjylland.

Man vil hos en Række tyske Forfattere kunne læse: „Kongeaasens dybt og bredt sænkede Seng tyder paa en fordums Havbugt, som fra Vest greb ind i Landet endog omtrent indtil Kjøbenhoved, det vil sige Landets Midte, blev optaget af en endnu paaviselig Sø ved Hjarup og af Kolding Fjord, og som, fortsat gennem Halvøens Bredde, er medvirkende til den vigtige Adskillelse, der statlig og kulturelt („sittlich“) adskiller de Befolkninger, der her støde til hinanden“. Saaledes udtaler Jansen sig, og man gjenfinder det samme hos Sach og en Del andre Forfattere¹⁾:

Det er let at paavise, hvem der er Stamfader til hele denne Lære, nemlig den preussiske Generalmajor F. Geerz, og til Støtte for sin Sætning anfører han, hvad han ved Selvsyn har iagttaget, og dernæst et Kort fra det 16de Aarh., tegnet af Cornelius Antoniades²⁾.

Geerz skriver herom saaledes: „Vi finde ved dette Kort vor paa selve Stedet vundne Overlevering bekræftet, at den nuværende Kongeaas Seng, som skiller Hertugdømmet Slesvig fra Provinsen Jylland, tidligere var meget bredere og aabenbart en Havarm af Nordsøen, som strakte sig omtrent til Kjøbenhoved. Man kan næppe mere tvivle derom, naar man kommende Syd fra har

¹⁾ Jansen l. c. 25. Sach l. c. 37.

²⁾ F. Geerz, Geschichte der geographischen Vermessungen und der Landkarten Nordalbingens 16.

naaet Højden af Dover og saa pludselig overraskes ved den tidligere Havarms brede, dybe Dal. Herdorp-Søen gjenfinde vi i de nuværende store Engflader Vest for Kolding, der strække sig hen til Kongeaaen ved Vamdrup. Saa længe disse brede Vande fandtes, forbleve i politisk Henseende ogsaa de Syd for disse liggende Sogne Sest, Vamdrup, Skanderup og Hjarup ved Hertugdømmet, med hvilket de vare forenede i Toldsager endnu indtil Aaret 1839. Den store Forskjel, som der endnu findes i Sæder, Skikke, Landbrug osv. mellem Beboerne af det nordlige Slesvig og deres jydsk Naboer, forklarer det gamle Kort os tildels: en naturlig Hindring (to Havarme, en Indsø og brede Strømme) skilte Beboerne“.

Vi ville begynde med at tage det ene af Geertz's Bevismidler i Betragtning, det paaberaabte gamle Kort. Cornelis Anthoniszoon levede i det 16de Aarh.s Midte i Nederlandene og udgav i Tiden 1533—1553 en Del Kort i Amsterdam. Hans Kort over Danmark er optaget i Ortelius's *Theatrum orbis terrarum* (Antwerpen 1570, Folio 48, under Dania). Kortet har for saa vidt Interesse, som det er et første Forsøg paa at give et mere i Enkeltheder udført Kort over Danmark.

De Partier, som vedrøre vort Emne, ere gjengivne paa omstaaende Side. Det er næsten med Undseelse, at man henviser til det saaledes paakaldte Vidne, thi Enhver vil strax se, hvor umuligt det er, at et Kort af saa uvederhæftig og tarvelig Natur skulde kunne bevise det allermindste om Jyllands Bygning paa den Tid. Haderslev er afsat nordligere end Ribe, Øerne paa Vestkysten rykkede op langs Nørrejyllands Kyst, Fanø saaledes paa Højde med Veile, Ringkjøbing findes i Linie omtrent med Kolding, Varde ligger i Jyllands Midte Nord for Aarhus osv.

Og hvem kjender denne uhyre Herdorp See? Ja, man maatte tro, at der virkelig fandtes en saadan, eftersom *stagnum Herdorpsium* ogsaa bliver nævnt i den geografske Skildring af Danmark, som Cornelius Hamsfort har givet¹⁾, og som med god Grund af Dr. Holger Rørdam er bleven kaldt „ret mærkelig“²⁾. Men ved at sammenholde det nævnte Kort og dernæst et andet ligeledes af

Ortelius meddelt Kort med Hamsforts Beskrivelse, vil man faa den velkomne Oplysning, at netop disse Kort ere den væsentligste Kilde til hans Beskrivelse, saa at han kun omsætter deres Oplysninger i Textform.

Hertil kommer saa, at et andet og senere Kort af den samme Cornelis Anthoniszoon, hvilket for nylig er bleven fundet af W. Ruge, aldeles ikke viser en Indskjæring i Jylland eller denne store Fjord gennem Lan-

¹⁾ Corn. Hamsfort, De familia Sprachalegum, Scr. R. D. III. 280.

²⁾ Rørdam, Histor. Kildeskrifter I. 696.

det. De paa dette Kort angivne Aaer, som falde i Middelfartsund, synes knap nok at strække sig ind til Landets midterste Trediedel, og der er i hvert Fald ingen Forbindelse mellem disse Aaer og Vandløbene paa Vest-siden¹⁾).

Vi besidde endvidere fra det 17de Aarh. Kort af en ganske anden Værdi end det nævnte af Anthoniszoon, nemlig Joh. Mejers. Hverken paa de Kort, som ere optagne i Danckwerths „Neue Landesbeschreibung der Herzogthümer Schleswich und Holstein“, eller paa alle de i Manuskript paa det Kgl. Bibliothek²⁾ bevarede Kort, mindst 9 i Tallet, vil man finde en Sø ved Hjarup; paa nogle af Kortene er den lille, over en Fjerdingsvej Sydvest for Hjarup liggende Søgaard Sø afsat. I det Hele vil man paa disse Kort³⁾ finde Grænseaaen og de andre Vandløb i hele denne Egn afsatte paa en Maade, der ganske svarer til Nutidens Forhold. Paa Videnskabernes Selskabs Kort af 1804 er der heller ingen Sø ved Hjarup; der er en Eng Syd for Kirken, ellers mest Hede og Skov i Omgivelserne. Naar Geerz nævner store Engflader, der strække sig fra Kolding ned til Vamdrup, bekræftes dette ikke af Vid. Selskabs Kort af 1804, 1820 og 1836, idet snarere Hede og Skov synes raadende paa disse Steder. Paa vore nuværende Generalstabskort ere Engene langs Aaerne højst 300—400 Alen brede.

Geografen Antoniades og hans Vidnesbyrd kunne vi

¹⁾ A. A. Bjørnbo og Carl S. Petersen, *Anecdota cartographica septentrionalia* 7 f., Kortet Nr. 5.

²⁾ Gl. kgl. Samling Nr. 713 Folio.

³⁾ Sach (I. 37) udtaler, at Hjarup-Søen forekommer oftere paa ældre Kort. Jeg kjender ikke saadanne.

derfor rolig lade ude af Betragtning¹⁾). Vi vende os derpaa til Geerz's Selvsyn paa de topografiske Forhold. Yttringen „naar man kommer Syd fra, ser man osv.“, gjenfindes hos senere Forfattere, men det er vist givet, at de kun gjentage Geerz's Udtalelse om, hvad han har set.

Kongeaanen i sin nuværende Skikkelse danner et mærkeligt Modbillede til den af de tyske Forfattere skildrede Strøm eller Fjord. Den beskrives 1844 saaledes: „dens Dybde er sjælden mere end 4 Fod, og dens Munding er hyppigen forsandet“²⁾). I Fremstillinger fra de sidste Aartier hedder det: Kongeaans Bækken er for største Delen lavt og fladt. Aaen danner paa en lang Strækning (fra Holt til Kalvslund, ca. 3¹/₂ d. Mil) Kongerigets Sydgrænse, falder paa denne Strækning fra ca. 93 til ca. 35 Fod, altsaa mindre end ³/₄ Fod paa 1000 Fod³⁾); eller: Kongeaanen løber i det for største Delen lave og jævne Kongeaas-Bækken . . . den løber med et meget ringe Fald; ved Holte er den 29 Meter, ved Villebølle [meget over 3 d. Mil vestligere] 11 M. over Havet⁴⁾). Det lyder helt anderledes end Jansens saa stærke Beto-

¹⁾ Sach indser fuldt vel, at Kortet er ubrugeligt, men vil ikke undvære det i Argumentationen. Han gjør først opmærksom paa, hvorledes Kortet „in ganz auffallender Weise die Königsau als ein breites Gewässer darstellt“, og føjer til: „Da sie aber ohne Zweifel erst aus der Zeit Christians III. oder Friedrichs IV. stammt, sa kann sie schwerlich den thatsächlichen geographischen Verhältnissen entsprochen haben. Indes bleibt immer so viel bestehen, dasz die erwähnten Gewässer, so lange sie in ihrer alten Ausdehnung vorhanden waren, die Scheidung der Harde- und Sysselgrenzen über die ganze Breite von Meer zu Meer geographisch völlig erklären“. (Sach l. c. I. 37.)

²⁾ Bergsøe, Den danske Stats Statistik I. 151.

³⁾ Falbe-Hansen og Scharling, Danmarks Statistik I. 117 f.

⁴⁾ Salmonsens Konversationslexikon, Kongeaa.

ning af Aaens dybe Leje og det store Skjel, den sætter. Og mærkeligt er det jo ogsaa, at Jansen maa tilføje: „i Nørrejylland have de tilstedeværende, til Dels meget stærkere Gennemskjæringer af Jordbunden ikke vist betydeligere politiske Indvirkninger“¹⁾).

Forskjellige ved Grænseaaen bestaaende Forhold have da ogsaa vist, hvor lidt dens Vande vare i Stand til at sætte noget Skjel af Betydning. Vilslev Sogn, der ligger nærmest ved Vesterhavet paa Aaens Nordside, laa med sin Hoveddel Nord for Aaen, men en mindre Del laa Syd for Aaen, og denne Del var blandet kongerigsk og slesvigsk. Saaledes var der baade kongerigske og slesvigske Gaarde i Jested By, der dog i kirkelig Henseende hørte helt under Vilslev Sogn; i Hillerup, som ligeledes havde baade kongerigske og slesvigske Ejendomme, hørte 12 Gaarde og nogle Huse i kirkelig Henseende under Vilslev Sogn, men Resten under Farup Sogn, og saa udviklede vare Forholdene, at det ikke var de kongerigske Beboere, der hørte til Vilslev, og de slesvigske til Farup, et Par slesvigske Gaarde og Huse hørte til Vilslev Sogn²⁾).

Om Aaen paa Strækningen mellem Vilslev og Jested opkom der Stridigheder paa Frederik II's Tid. Aaen var

¹⁾ Jansen l. c. 25.

²⁾ J. Madsen, Jested og Hillerup. Et Tidsbillede fra Vilslev Sogn fra før 1864. Fra Ribe Amt. VII. 1909. 3 ff. Forf. giver mange oplysende Meddelelser, saaledes om, hvorledes man ved Begravelser fra Gaarde Syd for Aaen i Nærheden af Vilslev Spange, der ligger kun et Par Hundrede Alen Syd for Vilslev, maatte, da man ikke godt kunde kjøre Liget gennem Aaen eller bære det over den smalle Gangbro, kjøre det ad Landevejen over Gredsted Bro gennem to fremmede Sogne, betale Bropenge og lade Ligskaeren undersøge af Toldopsynet; paa Hjemvejen kjørte man gennem Aaen, hvis man kunde (S. 8).

da her delt i tre Strømme, og der var Tvivl om, hvilken af dem der dannede Skjellet mellem Nørre- og Sønderjylland. Bønderne i Jested havde ført Sten over Strømmene ind i Vilsmark i Nørrejylland, havde slaaet Fiskegaarde over Strømmene mellem begge Lande og forment Indbyggerne i Vilslev deres Fiskeri imod gamle Kongebreve; der udgik derfor Befaling til 6 Adelsmænd om at mødes i Ribe med de af Hertug Hans beskikkede Raader og afgjøre disse og andre Klagemaal enten til Minde eller Ret¹⁾).

I Arkivtegneren Søren Abildgaards Dagbog fra hans Rejser i Nordslesvig 1775—76 berettes det: Skodborg Aa har tilforn havt sit Løb imellem Skodborghus Borge og Ladegaard, saa at Borgegaarden har lagt paa sydlig Side af Aaen, og Gaarden i den Tid har lagt til Skodborg Sogn [i Slesvig]. Men siden har Aaen gennemskaaret og taget et andet Løb aldeles sydlig om Skodborghus, da Gaarden derefter er lagt til Vejen Kirke²⁾).

Netop fordi Grænsen var saa lidt naturbestemt, bliver da ogsaa med største Lethed snart et, snart et andet Omraade fra Kongeriget lagt over til Hertugdømmet eller omvendt. Bastrup laa Syd for Aaen og i Slesvig, men hørte under Vamdrup Sogn i Nørrejylland³⁾. Seest Sogn havde fra gammel Tid hørt til Sønderjylland, men 1566 blev det af Hertug Hans overdraget til Kongen og lagt til Koldinghus Len⁴⁾).

Det er da ogsaa betegnende, at Vadesteder have

¹⁾ L. Laursen, Kancelliets Brevbøger 1561—65, 247 f. (1563).

²⁾ Sønderjydske Aarbøger. 1906. 136.

³⁾ Trap, Slesvig 77; Trap, Danmark³ V. 787 f.

⁴⁾ Jensen, Kirchliche Statistik des Herzogthums Schleswig 206. Trap, Danmark³ V. 785 f.

spillet saa stor en Rolle ved Kongeaen, ligesom ogsaa ved Koldingaa. Allerede 1390 nævnes Møllen Gamlevad i Skodborgaa med dens fri Støvning mod Nord, hørende til Maltherred¹⁾. Kristian III udsteder 1545 Forbud imod, at man udfører Heste og Kvæg andensteds end over Ribe og Kolding; mange fare over Issenvadt, Holckewadt, Esdrop Møllevad, og igjennem Gjelballe, Hjarup og Kleckbeck, og andre ulovlige Vadesteder og Veje mellem Kolding og Ribe²⁾. Frederik II befaler 1567, at alt Kvæg, der føres ind i Hertugdømmet fra Kolding Marked, skal fortoldes i Kolding, og de, som drive ufortoldet Kvæg ad Riber-Vejen eller andenstedshen ad ulovlige Vadesteder i Andst eller Malt Herreder, som Eystrup Møllevad, Hjarup, Skanderup og Klegebeck, skulle straffes paa Livet og have forbrudt, hvad de have med at fare³⁾. Ved et aabent Brev af Kristian IV 1646 befales det, at alle, som føre Heste eller andet af Riberhus Len ind i Fyrstendømmet Holsten, skulle passere dermed over Gredsted eller Folding Bro og fortolde det i Kolding eller Ribe, og den, som fører sligt her af Riget over Aaer eller andre Vadesteder ind i Fyrstendømmet Holsten, mister Godset og straffes som Hans Majestæts

1) Scr. VIII. 216: molendinum dictum Gamlæwoth in amne Schotteburga situm cum libero suo aqueductu ad aquilonem pertingente ad Malthæherret. Jfr. O. Nielsen, Malt Herred 81.

2) Adlers Program fra Ribe 1847, 22. Gjelballe er en By i Skanderup Sogn; nogle Gaarde i samme Sogn hedde Klebæk, Bækken omtales i Danckwerths Landesbeschreibung der Herzogthümer 70: dann fällt eine andere Au von Schanderup derein, die Clægebecke genannt, gehen zusammen umb Wamderup Kirche osv. I en Gjentagelse af Brevet 1640 findes Navnene næppe i rigtigere Former: Isevad, Falkevad, Asdropmøllevad. Secher, Forordninger V. 49. Elstrupdam i Vejen Sogn, se Indberetning til O. Worm, Danske Samlinger 2. R. IV. 111.

3) Laursen, Kancelliets Brevbøger 1566—70, 120.

Mandaters Overtræder. Der udgaar samme Dag et lignende Forbud imod at benytte ulovlige Vadesteder i Koldinghus Len¹⁾. Saaledes viser det sig, at Aaen har været saare let at passere for vadende Kvæg og Mennesker; den har aabenbart ikke havt nogen bred og strøm-agtig Karakter²⁾.

Kongeaens Dalbund frembyder i Virkeligheden netop de samme Træk som mange andre Aaer i Jylland. Om disse skriver N. V. Ussing: „Aadalenes Bund er oftest flad og indtages af en Engstrækning, gennem hvilken Aaen møjsommelig søger sin Vej i utallige Slangebugtninger. Der synes at være et Misforhold mellem Aaens ringe og Dalbundens store Bredde; heraf kan man dog ikke drage den Slutning, at Aaen tidligere har ført en større Vandmængde. Aaen forandrer nemlig idelig sit Leje, og dens Bugtninger idelig deres Former, fordi enhver Bugtning medfører, at Strømmen i Aaen tvinges ud mod Bugtens Yderside; dér bliver Bortskylningen stærkest, og Aaens Leje forskydes i samme Retning. Saaledes flytter Aaen sig bestandig, og dens Dal bliver derved langt bredere end den selv“³⁾.

Eet Forhold viser endelig afgjørende, at der i hele den historiske Tid og endda i nogle Aartusinder før denne ikke har været nogen Fjord, Bugt eller større Strøm i denne Egn; det er næsten underligt, at Geerz og hans Eftermænd ikke ere blevne opmærksomme derpaa. Egnen omkring Kongeaa er nemlig rig paa for-

¹⁾ V. A. Secher, Forordninger, Recesser V. 500 f., 503 f.

²⁾ Jfr. iøvrigt S. Alkærsig, Toldgrænsen mellem Nørre- og Sønderjylland, i Samlinger til jydsk Historie 3. R. IV. 97 ff. og samme Forfatters Fra den store Smuglertid, i Fra Ribe Amt VII. 1909.

³⁾ N. V. Ussing, Danmarks Geologi², 275 f.

historiske Mindesmærker; paa mange Steder ligger Kjæmpehøj tæt ved Kjæmpehøj, og de findes ofte umiddelbart ved Aaen eller dens Biaaer, netop hvor Engene ende; ved Koldingaa og de andre Aaer er det samme Tilfældet. Man vil finde disse Høje omtalte i Præsternes Indberetning til Ole Worm, og de kunne tildels ses paa Generalstabskortene.

Jeg vil blot nævne, at der i Kalslund Sogn Syd for Aaen ligger ved Villebøl en Høj i kun 150 Alens Afstand fra denne. I Føvling Sogn ligger en lang Række Høje i Linje med Aaen, den nærmeste 250 Alen, de andre 300—750 Alen fra Aaen; der er fundet Gjenstande i dem fra Bronze- og Jernalderen. I Malt Sogn findes en Gruppe Høje kun 200—300 Alen fra Aaen, i Maltbæk en Del Høje i en Afstand af 500—800 Alen. I Folding Sogn ligger ved Foldingbro Høje i en Afstand af 450 Alen fra Kongeaaen, 250 Alen fra en Biaa. I Vejen Sogn ligger tæt ved Vejen Aa, Kongeaaens Biaa, en Gruppe Høje, den nærmeste kun 200 Alen fra denne Aa. Paa Vamdrup Kirkegaard findes en Gravhøj i 800 Alens Afstand fra Kongeaaen, 370 Alen fra en Biaa. I Havdrup er der store Grupper af Høje, med Fund fra Bronzealderen, de nærmeste i en Afstand af 1300 Alen fra Kongeaaen. Og der vilde kunne nævnes endnu mange andre Exempler paa dette Forhold, saaledes Høje i stor Nærhed af Søerne¹⁾.

Saaledes er det efter de arkæologiske Forhold udelukket, at der i de sidste 2—3 Aartusinder eller mere

¹⁾ Der er velvilligt af Nationalmuseet givet mig Adgang til at benytte Indberetningerne om de antikvariske Undersøgelser i disse Egne; fremdeles henviser jeg til Vilh. Boye, Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark 66, 96, 98.

i disse Egne har været en Bugt, en Fjord eller endog en Strøm, der var synderlig bredere end den, der nu løber. Om Landet har havt en anden Bygning i de fjerneste forhistoriske Tidsrum, kunne vi lade ganske ude af Betragtning her, hvor der er Tale om at forklare, hvorfor et Hertugdømme opstod i det 12te Aarhundrede.

Der var endvidere et geografisk Forhold tilstede, som maatte gjøre Skodborg Aa som Grænseaa Rangen stridig, og det var Ribe Aa og Farvandet uden for dens Udløb. Ribe Aa, som dannes ved Samløbet af Fladsaa og Gjelsaa, strækker sig langt længere ind i Landet, har mange Tilløb, og den er langt bredere. Det er da ogsaa mærkeligt at se, at flere Forfattere opfatte Ribe Aa som Grænsemærket mellem Kongeriget og Slesvig. Den nævnes som saadan, sammen med Kolding Aa, af Hamsfort¹⁾, og i Moths Ordbog finder man ved „Jylland“, at *Jutia septentrionalis* skilles fra Synder-Jylland „ved en lige Linie fra Kolding til Ribe Byer“. Man kan ikke forklare det ved, at gejstlige Grænser her have vildledet, eftersom Ribe Stift strakte sig vestligt helt ned til Slesvigs Midte. Men at Ribe altid har været betragtet som kongerigsk Omraade²⁾, er jo allerede betegnende nok for Grænsens tilfældige og lidet geografiske Karakter; Kongeaaens Ud-

1) Scr. Rer. Dan. III. 280. Chr. Weisenius, Kurtze Fragen: auf der Grantzte . . . liest der Flus Ripa die Quere durch. Terpager, *Ripæ Cimbricæ* 16, antager, at han maa sigte til Skodborg Aa i Overensstemmelse med det gamle Vers:

Slesvicum et Jutas dirimit Schodburgicus amnis.

2) Man kan gjerne sige, at Ribe er opført i Kong Valdemars Jordebog under Rangstrup Herred, men, som O. Nielsen bemærker, Byen kan jo aldrig have hørt under dette østlige Herred. Det forekommer mig rigtigere at sige, at Byen er opført sidst i Barvid Syssele. Man maatte jo finde en Plads for Byen.

løb forenede sig jo ogsaa med Ribe Aas, og de dannede sammen Ribe Dyb¹⁾.

Imod Øst har der været mindre Tvivl, idet Kolding Aa²⁾ betragtedes som Grænsen; selve Byen laa i Kongeriget. Her tjente den vidtstrakte Farrisskov, som først i sene Tider har maattet svinde, og hvoraf mange Rester ere tilbage, til at danne et Grænseskjel af ligesaa væsentlig Betydning som Aaen³⁾.

Af det Foregaaende vil det være set, at der ikke forelaa i Landets Bygning og Figur eller i disse Egenes Naturforhold noget, som kunde give særlig Anledning til at udskille den sydlige Del af Halvøen som en Provins for sig. Helt andre Forhold havde gjort sig gældende, nemlig at Riget maatte holde en Grænsevogter mod Fjenden sydfra, og at der maatte gives denne Høvding nærliggende Landskaber til Underhold eller et Omraade, hvorfra han kunde udskrive sine Krigere. Paa Knud Lavards Tid synes ogsaa Landets sydlige Øer at have

1) Saaledes skildres det i Danske Atlas og hos Niemann, Handbuch der schlesw.-holst. Landeskunde (1799), 1. Abth. 3: die Nipsaue . . die Schottburger Aue . . in die Westsee. Hier vereinigen sich beide Flüsse zwischen den Inseln Fanoe und Mandoe zu einem Strome, und bilden das Riepertief oder den Rieper Hafen, welcher nur für kleine und mittelmässige Fahrzeuge fahrbar ist.

2) Et besynderligt Udtryk findes i et Kongebrev 1574: over den mellem Skodborig og Kolding løbende Aa. L. Laursen, Kancelliets Brevbøger 1571—75. 535.

3) P. Eliassen, Fra de otte Sogne (i Veile Amts Aarbøger 1907-72), gjør opmærksom paa, hvorledes her meget store Byer hedde Torp (Stenderup, Vejstrup osv.) og have givet Sogne Navn. Forf. forklarer det ved, at den store Farrisskov efter Haanden er faldet og har givet Plads for Torperne. — Imidlertid maa det huskes, at vi her støde paa et i Slesvig truffet almindeligere Forhold, se Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaal 63 f.. Danmarks Riges Hist. I. 456.

staaet under denne Grænsevogter¹⁾, senere blev det alene Landskaberne nærmest Grænsen, som stod under „Danmarks Hertug“, „hele Danmarks Hertug“, „Hertugen i Danmark“, og saa blev Grænsen i Nord sat ved Aaen.

Kong Valdemars Jordebog er ret betegnende baade ved sine Oplysninger og ved sin Taushed. Man skulde tro, at en saadan statistisk Protokol, der lægger særlig Vægt paa at meddele Landets Inddeling og dets forskellige Kredse, maatte som et af de vigtigste blandt disse anføre et Hertugdømme. Hovedlisten nævner i Jylland Sysler og Herreder, men der staar Intet om, hvilke af dem der hørte til Nørrejylland og hvilke til Hertugdømmet; i Haandskriftet findes der end ikke et af de farvede Mærker, som kunde angive, at her begynder et nyt Omraade. Afgifterne ere ganske ensartede i Nørre- og Sønderjylland; der findes ingen Antydning af, at de oppebæres af andre end Kongen, end ikke ved Byen Slesvig eller Danevirke nævnes en Hertug. Nu har vel paa Optegnelsestiden Kong Valdemar tillige været Hertug, men end ikke Antydninger om en Tid, da Forholdet var anderledes, synes at foreligge. I Listen over Landets Øer gjøres der heller ikke nogen Adskillelse. Det er kun af Listen over Kununglef, at vi erfare, at der fandtes et Hertugdømme. I den findes nemlig ved Opregningen af Besiddelserne *in Jucia* en egen Kolonne, der indledes med et Mærke²⁾ og begynder med Brøns i Hviding Her-

¹⁾ H. Olrik, Knud Lavard 87, 89. Knud sætter sin Broder Erik til Høvding paa Øerne: Ericus insularum a Canuto præfectura donatus (Saxo 642).

²⁾ I Anledning af en Udtalelse hos Sach (I. 36) om, at her findes det sædvanlige Mærke, der betegner et nyt Afsnit, gjør jeg opmærksom paa, at i Haandskriftet Mærkernes Farve har Betydning, og at Mærket ikke har de andre Hovedinddelingers røde Farve, men er sort (med et rødt Centrum).

red; ligeledes hedder det her, at af Hedeby høre tre Dele til Kununglef og én Del til Hertugdømmet, hele Skatten af Frisland gaar til Kongen, og af fire Saltkjedler i Frisland høre tre til Kongen, den fjerde til Hertugdømmet. Saaledes vidner Kong Valdemars Jordebog om, hvordan den jydsk Halvø fuldt ud var en oprindelig Enhed, og den samme Konges Lovbog har jo ogsaa fra første Færd været gjældende fra Skagen til Ejder, uden at man kjendte afvigende Love eller Lovomraader (paa Sjælland fandtes der derimod to forskellige Lovkilder).

Til det Paaviste skal endnu kun føjes nogle Bemærkninger om Grænseaaens Navn.

Navnet Skodborg Aa kjende vi allerede fra to islandske Skjalde i det 11te Aarh., men ellers først fra det 14de Aarh. Som navnløs Aa fremtræder Aaen i den bekjendte Betegnelse om Hertugdømmet „for sønden Aa“¹⁾. Underlig er ogsaa Aaens navnløse Omtale i nogle Indberetninger til Ole Worm, enkelte Gange kaldes den dog Skodborg Aa²⁾. Det er jo Aaers Skjæbne, at de

¹⁾ Dette Udtryk findes bl. A. i en gammel Optælling af Danmarks Herreder, trykt i Scr. R. D. II. 528. Her staar efter Nørrejyllands Herreder: For synnæn a 2. Baruitsysell 4. Ællinnsysell 6. Istatsysell 9. Man skulde synes, at Betegnelsen her maatte være brugt ikke om hele Sønderjylland, men om et eget nordligt Omraade indenfor dette. Tanken ledes hen paa det „Sønderjyllands Syssele“, som spørger om hos nogle Forfattere og iøvrigt er ganske uhjemlet (Kinch, Ribe, indtil Reformationen 52). Listen er for mangelfuldt overleveret til, at man ret tør drage Slutninger af den.

²⁾ Danske Samlinger 2. R. IV. 84: Liden Aandst.. norden samme bye opkommer en liden rivier, som løbber synder paa igiennem byen i en stor aae, som kaldis Dammis Vaed, som skiller Nøeriuttland oc Synderiuttland oc er denne liden bye den neste paa grentzen. 86: Vamdrup kircke . . haffuer sit naffn aff tuende vandløff oc strømme, som ved kircken samblis oc løber vester paa i den Vesterhaff.

have flere Navne eller Navne efter de forskjellige Landsbyer og Sogne, som de berøre, og i disse Indberetninger kaldes den paa sin vestligste Strækning Vilslev Aa¹), hvilket Navn gjenfindes i Danske Atlas (V. 690, VII. 164). Bortset herfra er Navnet paa Grænseaaen endnu i det 17de Aarh. udelukkende Skodborgaa, som ogsaa er det sædvanlige i det 18de Aarh.²).

Den første Kilde, hvori jeg har fundet Navnet Kongeaa anvendt — men her som vel bekjendt — er et Patent af 29. Okt. 1727 angaaende det almindelige Toldskjel mellem Jylland og Slesvig. Det bestemmes her, at „Konge-Aaen paa den vestre og Colding-Aae paa den østre Kant skal være det rette almindelige Toldskiel og Kiendetegn, saavidt Toldvæsenet angaaer, imellem Nørre Jylland og Fyrstendømmet Slesvig . . . Og da der imellem Konge- og Colding-Aaen er $\frac{3}{4}$ Mil tørt og fast Land, saa er til alles Efterretning paa samme Distance et vist Antal Pæle nedsatte for at betegne, hvor Linien af det rette Toldskiel imellem disse tvende Aaer skal tages“.

5. De, som ville se Grænseliniers Mangfoldighed i Danmark, kunne studere det lærerige Værk, som udgives af de to ansete Sprogmand V. Bennike og Marius

¹) l. c. 107: Wilslef sogn . . . Strax synden fra kircken løber en fersk strøm, som kaldis Wilsaae . . . oc sigis at haffue sin ud-sprung ved Coldinge, flyder gennem Aanstbro ned forbi Skodborghus, igiennem Foldingbro oc saa fort an ud ad Vesterhaffuet. 108: ned ad Wilsle aa oc saa ud til haffued. 109 f.: Jernved Sogn . . . Skodborgaa, som skil Jutland oc Holsten.

²) *Daniæ descriptio a Jona Koldingensi* (1594) 73, 87. *Danckwerth, Landesbeschreibung* (1652) 70. *Rutgerus Hermanides, Daniæ ac Norwegiæ descriptio* II. 790, 793, 801. *Pontoppidan, Theatrum Daniæ veteris et modernæ* 224, 228, 320, 337. *Niemann, Handbuch der schleswig-holst. Landeskunde* (1799) 1. Abth. I Danske Atlas ere begge Navne benyttede.

Kristensen: „Kort over de danske Folkemaal med Forklaringer“. 8 Hefter ere udkomne (1898—1910), og Værket er bleven modtaget med megen Anerkjendelse af Sprogforskerne.

Naturligvis kan kun en Sprogkyndig af disse Kort drage de endelige Slutninger om, hvorledes vort Land sproglig er inddelt i Hoveddele. En simpel Sammentælling af, hvor ofte Grænsen gaar paa dette eller hint Sted, vil jo ikke være tilstrækkelig; der er paa Kortene angivet sproglige Forhold af meget forskjellig Betydning, stundom kun Udtalen af et enkelt Ord. Imidlertid ere Kortene i Tal saa mange, omkring 70, at flere større Træk fremtræde for enhver Beskuer; jeg er i det Følgende næppe i noget Punkt gaaet uden for de Resultater, som Sprog-mændene erkjende.

Saaledes falder det ved Betragtningen i Øje, hvor sjældent der er, at Store Belt danner Grænsen mellem et østdansk og et vstdansk Omraade, og Dr. Marius Kristensen deler da ogsaa i sin Bog „Nydansk“ (1906) Folkemaalene i tre Hoveddialekter, den jyske, Øboernes og den skaanske. I sin Bog „Studier til det danske Rigssprogs Historie. I. Lydhistorie“ (1910) udtaler Dr. Lis Jacobsen, at man med lige saa stor Skjel kunde drage Fyen med ind under det jyske Omraade, eftersom de fyenske Maal i mange Henseender ere tættere knyttede til de jyske end til de sjællandske (S. 10). Men ogsaa denne Forfatterinde peger ligesom Dr. Kristensen paa, hvorledes man foruden en saadan Skjellinie fra Nord til Syd kunde drage et Skjel fra Vest til Øst og dele Maalene i en norddansk og syddansk Maalgruppe ved en Linie, der blev trukket oven over Sønderjylland og Øerne, saaledes altsaa at Nørrejylland og Skaane stilledes hinsides Linien.

Der vilde imidlertid ogsaa kunne nævnes Skjellinier, der stillede Nørrejylland paa én Side og Sønderjydske, Ømaal og Skaanske paa en anden, eller Linier, der satte Lille Belt som Grænse, eller Linier, der stillede Ømaalene overfor samtlige Jyllands Maal og de skaanske Maal.

Tager man endvidere de enkelte Landsdele i Betragtning, vil man finde dem delte efter de forskjelligste Linier, Sjælland snart fra Øst til Vest, snart fra Nord til Syd, og Jylland gaar det paa samme Maade. Vort Land bestaar, kort sagt, af en talrig Række Sprogomraader, og disses Grænser gjennemskjære idelig hinanden¹⁾. Dr. Kristensens Opfattelse af disse Liniers Hovedretning er den, at de i den nordlige Del af Rigets gamle Omraade gjennemgaaende have Retningen Nordvest-Sydøst, i den sydlige Del gjennemgaaende Retningen Vest-Øst²⁾.

Alene at følge et saa lille Land som Møen paa Kortene er lærerigt. Møen har jo afgjort, hvad Love, administrative og sociale Forhold angaar, delt Skjæbne med Sjælland, og det behandles i det 16de—17de Aarhundredes Styrelse sammen med Sjælland, ikke med Smaalandene. Dets Dialekt stilles af Dr. Kristensen vel nærmest ved det Sydsjællandske, andre ville maaske drage det nærmere ved det Falsterske. Naar man tager de Kort for sig, paa hvilke Falsters Maal er fremstillet som forskjelligt fra Sjællandsk, vil man mellem dem finde færre i Tal, hvor Møen har den sjællandske Ejendommelighed³⁾, medens Møen i en Række Tilfælde gaar sammen

¹⁾ Hvad sproglige Enklaver angaar, de af andre Maalforhold omsluttede Omraader, stode de, saa vidt jeg kan se, altid paa den ene eller anden Side til Hav eller Fjord.

²⁾ Nydansk 52.

³⁾ Kortene Nr. 2, 16, 20, 23, 37.

med Falster¹⁾, i en Række af andre Forhold har Øen sin særlige Ejendommelighed, hvori den afviger fra begge Naboer²⁾. Dette turde vise, baade hvor megen Selvstændighed en saa lille Plet som Møen kan rumme, og hvorledes Paavirkningerne komme snart fra én, snart fra en anden Side, hvorfor det da ogsaa kan hælde, at Øen selv er delt i forskellige Omraader³⁾.

Der er et Forhold, som disse Kort ogsaa give god Lejlighed til at iagttage. Det har været sagt, at Syslerne tilkjendegave sig som Enheder ogsaa paa den Maade, at de havde en egen Dialekt⁴⁾. Kortene vise os nu, at det ikke er hyppigt, at Nutidens Maalgrænser paa en bestemtere Maade eller i vigtigere Forhold falde sammen med Syssegrænserne. Der er i den Henseende næppe mere end to Forhold, som særlig tildrage sig Opmærksomhed. Det ene er, at Landet Nord for Limfjorden afgjort falder i to Dele. Vendsyssel fremtræder i udpræget Grad som forskjellig fra Thy⁵⁾, og Thyboernes Maal falder meget oftere sammen med Maalene paa Mors, i Harsyssel, Salling eller de andre tilstødende Landskaber end Vendelboernes Maal med deres sydlige Naboers.

Det andet Forhold er, at det gamle Aabosyssel jævnlig fremtræder som en selvstændig Helhed⁶⁾. Aabo-

1) Kortene Nr. 8, 18, 19, 22, 36, 39, 42, 43, 67.

2) Kortene Nr. 3, 16, 21, 31, 44, 46, 52, 61, 66.

3) Kortene Nr. 50, 51, 65, 68.

4) O. Nielsen, Sysseinddelingen i Danmark 13 f., redegjør dog for Vanskelighederne ved at paavise dette.

5) Vendsyssel mod Thy, Kortene Nr. 6, 7, 12, 24, 29, 31, 33, 37, 38, 41—43, 46, 50, 52, 61, 65, 66, 68. Hanherrederne gaa stundom sammen med Thy, stundom med Vendsyssel.

6) Kortene Nr. 1, 2, 19, 20, 22, 23, 33, 34, 38, 40.

syssel var Landet fra Randers Fjord ned til Kysing Fjord; det indbefattede den store fremspringende østjydske Halvø med Djursland og Mols. I Syd grænsede det til Hads Herred (i Løversyssel), der strækker sig fra Kysing Fjord til Horsens Fjord (se Kortet S. 14). Dette Herreds Dialekt er noget for sig¹⁾, selv om der er Overgange ved dens sproglige Nordgrænse, og den afviger bestemt fra Almuesproget i Herredet Vest derfor, Voer Herred.

Jeg skal i denne Sammenhæng endnu dvæle ved, hvad vi lære om Farvandes og Sundes forbindende Magt og deres Evne til at udvidske Grænser, som Naturforhold synes at maatte sætte. I Dansk og i dets Dialekter hedder *han* i Accusativ og Dativ *ham*, kun i Nordsjælland og paa Amager har man ogsaa i disse Kasus alene Formen *han*. Men dette Forhold gjenfindes i det sydvestlige Skaane, hvorimod hele det øvrige Skaane, Bleking, Bornholm og Halland har *han* (Nom.) og *hannem* (Acc., Dativ), i Halland kan man ogsaa træffe *ham*. At her Paavirkninger ved Samkvem søværts har havt Indflydelse, er højst sandsynligt. I lignende Retning peger den Ejendommelighed, at man langs hele Øresundskysten paa skaansk Side udtaler *gabe*, *knibe*, *kjåbe* osv. med *v* for *b* netop som i Sjælland, medens den skaanske Dialekt ellers ikke har denne Ejendommelighed. Især har det dog vakt Sprogforskeres Opmærksomhed, at i en enkelt Egn af Skaane, nemlig i Skyttsherred, der rummer Skanør og Falsterbo, og i en Del af Oxie Herred Nord derfor Endevokalen *a* i Verbers Infinitiv og andre Endelser er svækket til *e* paa samme Maade som i Dansk (*göra*,

¹⁾ Kristensen, Nydansk 39, 65 f.

gjøre), ligesom Dialekten her ogsaa i andre Henseender staar nærmere ved Dansk end de andre skaanske Dialekter. Prof. Axel Kock har deri set en Indvirkning fra de store skaanske Fiskemarkeders Tid i Middelalderen¹⁾; men han har undret sig over, at netop Lighedspunkterne ere størst, hvor Sundet er bredest. P. K. Thorsen har dog aabenbart Ret i, at det afgjørende maa være Samfærdslens Styrke og Livlighed, og at desuden den nordøstlige Del af Sjælland, som mest nærmer sig Skaane, i ældre Tid var saa lidt opdyrket. Paa Grund af de samme Forhold har den sjællandske Fiskerbefolkning faaet en skaansk Artikulationsbasis, den bruger intet Stød, den „synger“. Højest karakteristisk træder dette frem hos Dragørs Kaptajner, der derfor ogsaa jævnlig blive antagne for Bornholmere.

I andre Dele af Landet lader det samme sig paavise. Sproget i Middelfart og for nogle Forhold i enkelte nordvestfynske Egne viser jydsk Paavirkning²⁾, og endnu mærkeligere er den Paavirkning, som Kallundborgmaalet har fra Jylland; Dr. Dyrland betegner det som Kallundborg-Jydsk³⁾.

Man faar derved ogsaa en Forklaring paa det Forhold, som man ved at studere Bennikes og Kristensens Kort uvilkaarligt var studset ved, nemlig at Aabomalet⁴⁾ eller Molbomalet⁵⁾ ret jævnlig viser de samme Ejendommeligheder som Sjælland eller Vestsjælland.

Men allerklarest synes de lette Forbindelsesveje at

1) Historisk Tidsskrift för Skåneland, II. 14 f.

2) Dyrland, Udsigt over de danske Sprogarter 21. Kristensen, Nydansk 75.

3) Dyrland l. c. 24. Kristensen, Nydansk 49.

4) Kortene Nr. 3, 5, 7, 23, 61, 68.

5) Kortene Nr. 28, 35.

gjøre sig gjældende mellem alle de Øer Syd for Fyen og Sjælland, som betegnes som Smaalandene. Dr. Dyrhund har derfor opstillet alle Dialekterne paa disse Øer som en egen Gruppe, Øbomaalet, ved Siden af de to andre Grupper, Fyenbomaalet og det sjællandske¹⁾).

Over Ærø og Als gaar Vejen til Midtslesvig, og i ét vigtigt Punkt, blandt flere andre, ompænder det samme Bælte Midt- og Sydslesvig, alle Smaalandene og de sydlige Dele af Fyen og af Sjælland. Det saakaldte Stød, der som bekjendt er en karakteristisk Ejendommelighed for Dansk i Sammenligning med andre Sprog, ogsaa de nordiske, findes kun Nord for en Linie, draget fra Sydsiden af Rømø tværs over Slesvig og tværs over Fyen og over Sjælland indtil Præstø; Øst for Sundet findes Stødet ikke²⁾. I hele „Mundlaget“ minder Sønderjydsk mere om Ødanskernes end om Nørrejydernes Maal.

Det bør her iøvrigt erindres, i Tilslutning til hvad der foran er fremstillet om Kongeaaen, at denne afgjort ikke danner nogen Grænse. En sønderjydsk Dialekt kan ikke siges at begynde før én eller to Mil Syd for Aaen³⁾. „Hovedgrænsen mellem Nørrejydsk og Sønderjydsk gaar ikke langs Kongeaaen, men noget sydligere, omtrent fra Ribe til Haderslev“⁴⁾.

Lige over for alle disse, med saa stor en Omhu af talrige danske og nordiske Videnskabsmænd foretagne Undersøgelser og indvundne Resultater staar Paastanden i Prof. Sach's Bog om, at Jyderne sproglig „indtage en

1) Dyrhund l. c. 18 (Omraadet omfatter alle Øerne mellem Ærø, Møen, Bornholm).

2) Kristensen, Nydansk 51.

3) P. K. Thorsen, Danske Almuesmaal, i Salmonsens Konversationslexikon IV. 1095.

4) Kristensen, Nydansk 57.

Midtstilling og danne en Overgang fra Danerne til Angler og Sachser saavel som Friser, og som Følge deraf have sproglige Ejendommeligheder fælles med disse Folk, der ere dem nærmest beslægtede, dog uden at de ogsaa i den Henseende tabe deres Selvstændighed“. Dette Sprog er det vestjydske, der er saare forskjelligt fra Øboernes Sprog og det danske Litteratursprog. Ja, det „jydske“ Sprog i Sønderjylland er „saa fremmedartet, at ingen Nationaldansk kan forstaa det“¹⁾. Derfor bliver da ogsaa i hele Prof. Sach's Bog for Sønderjyllands Vedkommende „Dansk“ omhyggelig ombyttet med „Jydsk“.

Blandt de Egenheder, som skulde rykke Vestjydsk nær ved det vestgermanske, nævner Sach, at man til Dannelsen af Passiv bruger Hjælpeverbet *werd* i Stedet for en Form paa *-es*. Tre Sider længere frem meddeler Sach imidlertid en sønderjydsk Sprogprøve, som i alt Fald er fra det 18de Aarh.s Begyndelse', hvori det hedder: *lont om lont kom a te æ Kris-mand. Han lært mæ o kries*, og hvor almindelige Passivformer paa *-es* ere i alle Egne af Jylland, derpaa vil man finde en talrig Mængde Exempler i Feilbergs Ordbog (se saaledes bides, giftes, hugges, klappes, kysses, mindes, røres, stikkes, tages, tykkes). Det rigtige er her kun dette, at man i enkelte Henseender er sparsom i Anvendelsen af denne Form og til Ex. især nødig danner Imperfectum dermed,

¹⁾ Sach, Das Herzogtum Schleswig III. 4 ff., 460 ff. Det havde været ønskeligt, om Sach i sine Citater, hvor han ved Dansk tilføjer: (Jydsk), havde klarere betegnet dette som hans eget Indskud. Og naar en Forfatter i saa høj Grad som Sach benytter Allens indholdsrige Værk „Det danske Sprogs Historie i Slesvig“, fortjente dette at anføres i en langt videre Udstrækning end det er sket. Dette gjælder saaledes Fremstillingen i Første Afdeling. 1.

idet man i Stedet anvender Hjælpeverbet *vorde*; men netop det samme gjælder andre danske Dialekter, kun at man her benytter *blive*¹⁾.

Sach anfører endvidere, at man paa Jydsk siger *Worm, Wost, Wonsdag* osv. for *Orm, Ost, Onsdag*, og altsaa her har i Forlyden et *w* netop som de vestgermanske Sprog, medens dette ikke findes i de nordiske Sprog. Inidertid er, som K. J. Lyngby og ligesaa P. K. Thorsen have paavist, denne Lyd ikke oprindelig i Sproget²⁾; den er opstaaet ved at *o* er bleven udtalt *uo*³⁾.

Paa disse Punkter⁴⁾ lægger dog Sach forholdsvis mindre Vægt i Sammenligning med den Ejendommelighed i det Vestjydske, at man sætter den bestemte Artikel foran Ordet i Stedet for at lade det faa et Suffix; man

¹⁾ „Lideformen findes, men bruges sjælden i lidende Betydning: de gjøs behó (gøres Behov), de fógjæes òlr (forgættes aldrig); hyppigst som Nævneform: de maa olt mætæjes (tages med); æ Lyk ska skillagrawes (graves skilt ad); der maa aapasses (passes paa). Ellers dannes Sammensætninger med *vorde* . . : de ka var brugt (kan bruges); de ver mö'l sój (siges ofte); de hæ vurn fò silde (er blevet for silde). Ogsaa i Oldsproget bruges Lideformen sjælden, hyppigere Omskrivningen (Rask S. 204), i det norske Folkesprog findes den næsten ikke (Aasen § 262, 298); ligedan gaar det vist omtrent i alle danske Mundarter (med *blive* for *vorde*) og tildels i den dannede Tale (især med Datidsformen)“. E. Hagerup. Det danske Sprog i Angel. Anden Udg. ved Lyngby 152.

²⁾ Saaledes har det særlig nordiske Ord *Ost* havt *j* i Forlyden; det er i forhistorisk Tid blevet optaget i Finsk og findes nu i dette Sprog i Formen *juusto*. Jfr. G. Schütte i Sønnerjydske Aarbøger 1900. 26.

³⁾ Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie 155.

⁴⁾ Et tredje Punkt, der skulde kunne paaberaabes, anføres af Sach (III. 7), nemlig at Perfectum Participium mangler *t* som Intetkjønsmærke, men herom henviser jeg til P. K. Thorsens Fremstilling i Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie 160 ff.

siger *æ man*, som Englænderen siger *the man*, Tydskeren *der Mann*. Nu maa det dog vel siges, at som Bevis for en Ur-Ejendommelighed hos Jydsken har det den store Mangel, at de ældste sikre Vidnesbyrd om denne Egenhed ere to Thingsvidner fra Skadst Herred fra 1527 og 1538¹⁾. Hvor tidligt den er opstaaet, vides ikke, men der er rig Mulighed for, at det er en sildig Dannelselse²⁾, eftersom Artiklen i ældre Dansk anvendtes meget lidt; der brugtes ingen foransat bestemt Artikel og sjældent nogen ubestemt Artikel (i Flensborg gamle Stadsret staar endog flere Gange *foghdæn*). Efter almindelig historisk Slutningsmaade vilde man dog vel være betænkelig ved at give et Forhold meget større Ælde end den Tid, hvori det fremtræder, naar der var saa god Lejlighed til i Breve og andre Kilder at se Spor af det tidligere³⁾.

Professor Sach har til Belysning af, hvor fremmedartet „det Jydske“ staar overfor det Danske, med Glæde grebet en Udtalelse af Sten St. Blicher om, hvorledes en Kjøbenhavner vilde føle sig ved en pludselig Overførelse til Agger, og paa Grund af den Anvendelse, som Sach gjør deraf, er det værdt at se, hvorledes Blichers Ud-

¹⁾ O. Nielsen, Jydske Tingsvidner 84, 88; Danske Samlinger 2. R. V. 385 f. P. K. Thorsen i Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaal 159 f.

²⁾ Følgende forekommer mig at have Krav paa Opmærksomhed. I et Skøde fra Ribe 1441 nævnes Marquart Nielsens Hus og Jord „paa Damæth“ (Dæmningen), men i en Vidisse af samme Brev fra 1543 siges Huset at ligge „oppe Dam“. Erslev, Repertorium III. 578. — Dam som Intetkønsord findes ogsaa andetsteds i Jydsk.

³⁾ Se iøvrigt gode Bemærkninger af Dr. Marius Kristensen, i Sønderjydske Aarbøger 1900, 238 ff., om hvor urigtigt det er af parallelle Sprogudviklinger at slutte sig til sprogligt Grundslægtskab mellem to Folk. Jfr. Gudmund Schütte, Altyske Annexionslærdomme 129 ff.

talelse lyder i sin hele Sammenhæng. „Dersom en Kjøbenhavnner, der aldrig havde været udenfor Gefions Ø, pludselig, ved et Luftskib eller et Dampskib, blev flyttet til Agger: saae Beboernes fremmede Dragter og fremmede Ansigter, og hørte deres ham ganske fremmede Tunge-maal — man kunde maaske indbilde ham, at han var kommen til et ganske fremmed Land. Og dette var endda ikke saa sært, eftersom selv deres Naboer i Thy ansee dem for noget meer end halvfremmede, og noget mindre end halvvilde: de ere Thyboniternes Molboer, men i endnu højere Potents. Denne Nationalfordom gaar saa vidt, at Ægteskab mellem disse og hine er sjældnere end mellem Jøder og Christne, og betragtes almindeligt som Mesalliance. — „Hvorledes?“ spørger Du; ere da Aggerboerne virkelig saadanne Skræmsler?“ — Ingenlunde: de ere ligesaa bravt et Folkefærd som nogetsomhelst andet; men de ere Vandmænd, og Naboerne Landmænd; de første ere ene og allene Fiskere, de sidste Bønder — det er hele Sagen¹⁾.

Det vil ses, at her er Tale om, at man ved en saadan hurtig Overførsel kunde for en Stund indgive en kjøbenhavnsk Hjemmefødning en Forestilling om, at han var i et fremmed Land²⁾, og endvidere, at Vestjyderne kunne føle store Afstande mellem sig selv indbyrdes. Netop paa samme Maade vilde det gaa, hvis man ved

¹⁾ Vestlig Profil af den Cimbriske Halvø fra Hamborg til Skagen. 1839. 72.

²⁾ St. St. Blicher har i sin Beskrivelse af „Viborg Amt“ (1839) S. 16 nogle stærke Udtryk om hvor vidt forskellige Udtalen og Betoningen af Østjydsk og Vestjydsk maa klinge for en Udlænding, der ikke forstaar Sproget. De her fremsatte ethnografiske Theorier ere nu forladte af alle. — Jfr. iøvrigt Dr. Marius Kristensens Udtalelse om Articulationsbasis i Sønderjydsk foran S. 37.

et Luftskib forsatte en bayersk Bonde mellem plattysk-talende Fiskere ved Østersøens Kyst.

Indenfor hvert Sprog findes der Dialekter, som ere vanskeligt forstaaelige for dem, der tale andre Dialekter eller Rigssproget, saaledes at man først skal en Stund øve sit Øre og delvis blive fortrolig med et uvant Ordforraad, inden man forstaar det lige saa let, som man forstaar den Sprogform, hvori man selv taler. Eller vil Prof. Sach til Ex. nægte, at det Sprog, som tales i Dalarne, er Svensk? „Nogle Dialekter af de nordiske Sprog — siger Prof. J. A. Lundell ¹⁾ — udviklede sig saa egenartet, at de blive fuldstændig uforstaaelige for dem, der kun ere Litteratursproget mægtige, saaledes det Dalekarliske i Siljanegnen, Dialekterne i Øvre Kalix i det nordlige Sverige, nogle gullandske og jyske Mundarter“ ²⁾).

6. Naar man ser, hvorledes de, der vitterligt ere fjendske imod dansk Nationalitet, saaledes som den viser sig indenfor og udenfor vort Lands Grænser, bestræbe sig for at drage historiske Skillelinier indenfor det nuværende Danmark, og at paavise, hvorledes Danskerne lige til vore Dage have anset Dele af Befolkningen som uegentlige Danske ³⁾, kunde man ønske, at vi selv viste lidt større Betænksomhed ved at opstille provinsielle Modsætninger ⁴⁾, hvor der i Virkeligheden kun er Tale

¹⁾ Paul's Grundriss der germanischen Philologie ² I. 1488.

²⁾ Under Udarbejdelsen af hvad jeg ovenfor har skrevet om Sproget og Sproggrænser, har jeg modtaget megen velvillig Hjælp af Magister P. K. Thorsen.

³⁾ Histor. Tidsskr. 8. R. II. 101.

⁴⁾ Jeg sigter til en Udtalelse som følgende i Jens Kamp's med megen Flid og Kjærlighed og saare ringe Smag og Kritik samlede Afhandling „Dansk Provinsejendommelighed og Pro-

om Afvigelser indenfor det fælles folkelige i vor Nationalitet. Vi skulle visselig ikke ophøre at studere alle de Ejendommeligheder, som udmærke Befolkningen i den enkelte Landsdel, idet netop hver af dem giver sit Bidrag til Egenhederne ved vor almindelige Nationalkarakter. Men naar man hertil med Forkjærlighed har benyttet saadanne Udsagn, som den ene Landsdels Beboere anvende om Indbyggerne i en anden, og alle de drillende Mundheld, som vort Folk med sin Lyst til godmodig Satire er saa tilbøjelig til, er det at miskjende Værdien af dette Materiale, for saa vidt man tror, at det bunder i nogen dyb Forskjellighed indenfor Befolkningen. Det har ikke mere at sige end for Ex. lignende Udsagn i Tydskland, hvor den ene Landsdel kan udtale sig paa den groveste Maade om den anden og har havt denne Skik fra den graa Fortid¹⁾. Desuden viser det sig, at i hver enkelt lille Provins i Danmark saa at sige hvert Herred, hvert Sogn og hver By har spydige og karakteriserende Mundheld om de nærmest liggende Herreder, Sogne og Byer (man kan finde et Tusind Stykker af saadanne hos E. T. Kristensen, Danske Ordsprog og Mundheld S. 476—531).

Der trænger i det Hele til en kritisk Oprydning i

vinsfølelse“ (i Højskolebladet for 1881, Tillæg Nr. 16—22): For Øboen bliver Jyden aldrig rigtig dansk. Men maaske er Jyden virkelig ogsaa af en anden Stamme. Meget synes at kunne tyde derpaa. Øboerne er ganske vist ogsaa meget forskjellige. Jeg tror, at Sjællænderne danner den ene Gren af en tvædt Stamme osv.

¹⁾ Se saaledes Wackernagel, Die Spottnamen der Völker, i Zeitschrift f. deutsches Alterthum VI. 254 ff. Weinhold, Die deutschen Frauen in dem Mittelalter³ I. 148. Alwin Schultz, Deutsches Leben im 14—15. Jahrhundert 1—7. Reinsberg-Düringsfeld, Internationale Titulaturen. I—II.

hele dette folkloristiske Virvar. Man har som Regel ikke gjort noget Forsøg paa at oplyse de forskjellige Angivelser Værd, og der tillægges den enkelte Meddelers Ord en Vægt som var det en almindelig Folkeudtalelse. De Regler for at finde Kilders rette Værd, som ellers anvendes, maatte vel ogsaa benyttes her, ja man tør vel sige, i endnu skarpere Grad, paa Grund af Materialets Natur. Tillige skal man huske paa, at Ophavsmanden til flere af disse Domme eller Udsagn findes i Jylland selv, hvor den ene Egn altid har let ved at se Naboegnens Egenheder, Svagheder eller Fejl og danner sig et Mundheld om den, hvilket saa vandrer videre til andre Landsdele og faar en almindeligere Anvendelse paa det hele Landskabs Beboere.

Jeg skal tage et Exempel for at vise dette nærmere, og jeg vil tage det hos den Mand, der dog er vor ypperste Forsker paa dette Omraade. Dr. H. F. Feilberg meddeler i sin jydsk Ordbog mellem det Onde, som Fyenboerne sige om Jyderne: „fremdeles: Jyderne har allesammen Fnat, og har en Kløpæl inde i Stuen“ osv. Dette støttes til en Meddelelse i Skattegraveren X. 75 (219), hvor det hedder: „Fyenboerne fortæller om Jyderne: I Vestereggen, den saakaldte Fnategn, har Beboerne nogle Husdyr, som kaldes Lus. Derfor findes der i hvert et Hus osv.“. Om dette Udsagn oplyser Udgiveren E. Tang Kristensen: „Ovenstaaende opgives at være fra Vejle, men det er utænkligt. De gode Vejleboere . . kan ikke saadan ville slaa sig til Riddere paa deres nærboende Landsmænd. Jeg har da lagt Fyenboerne disse skrækkelige Ting i Munden som en Slags Gjengjæld for det, Jyderne siger om Fyenboerne“. Saaledes er først et østjydske Udsagn bleven gjort til fyensk, og derpaa bliver Udsagnet om en enkelt Egn udstrakt til at gjælde hele Jylland. — Dr. Feilberg tilføjer: „jfr. i Kjøbenhavn kaldes Fnat for jydsk Liberi, Kristensen, Ordsprog S. 495“; dette Udsagn skyldes kun en

enkelt Meddeler, og dets Indhold nødvendiggjør ikke, at det sigter til alle Jyder. Det modsiges endvidere af en anden Meddelelse hos Feilberg, efter Kristensen, Ordsprog S. 495, at Fynboerne sige, at der er syv Slags Jyder, Kronjyder, Træskojoyder . . Fnattjyder; altsaa er kun en enkelt Egn betegnet ved dette Paasagn.

Dr. Feilberg anfører efter Skattegraveren I. 152 (564), at Fyenboen siger om Jyden: „han er derfra, hvor de siger „æ“ til Pandekagerne“, men det synes dog klart, at dette langt snarere er en Østjydes Udsagn om Vestjydernes Land, hvor man anvender den foransatte Artikel. I en Opgivelse fra Vendsyssel (se E. T. Kristensen, Danske Ordsprog 498) fremtræder det netop saaledes, som et Udsagn af Vendelboen om Thyboen; jeg ser da ogsaa, at Marius Kristensen har benyttet det paa denne Maade i „Nydansk“ (S. 62).

Om Bønders og Almuesfolks Ukjendskab med Bylivet eller dets Kultur findes der hos os som i alle andre Lande mange morsomme Anekdoter og Udsagn, og de ville naturlig blive flest i Tal om Beboere af Landsdele som Jylland eller Vestjylland, hvor Bondelivet holder sig redest, og hvor der er længst Vej til Kjøbstaden. Men denne Art „Bondehistorier“ skal man ikke bruge for at skabe den jyske Type — hvad der i høj Grad har været Tilfældet — da det er rent tilfældigt, at „Bonden“ er gjort til Jyde, og da vitterligt nok mange af de samme Historier ogsaa berettes om Øboer, eller Fortællingen lader til Ex. snart „en Bonde“, snart „en Tørvebonde“, snart „en Jyde“ være den optrædende¹⁾.

Nærmest som fortalt om „Bonden“ maa Jyden opfattes i et Par Fortællinger af Wessel, som tyske Forfattere især have lagt Mærke til. Og i den Forstand blive vi alle Jyder overfor Vor Herre, saaledes som

¹⁾ Se saaledes Skattegraveren XI, 100 Nr. 185—6, 116 Nr. 234.

Wessel synger i den ene af Fortællingerne („Den jydsk Kavalleer“); den skildrede Bonde, som sparer sine Sko, er iøvrigt ganske vist sparsommelig indtil Nærighed, men sejt og udholdende. Da Wessel næste Gang begynder en Fortælling med: En Jyde var — nemlig i „*Felix, quem faciunt*“ — er det atter for at skildre det cimbriske Barns Enfoldighed og Sejghed. Men nogen Ringeagt for Jyden er ikke udtalt¹⁾.

Holberg, som iøvrigt havde stor Respekt for Jydens Dygtighed og Karakter²⁾, har nogle Gange fremdraget en bestemt Side af Jydens Væsen, nemlig hans Lyst til at overdrive, fortælle Historier og prale, saa grovt endog

¹⁾ Præsten Thomas Mortensen Bredsdorf († 1790) har efter al Rimelighed havt Wessels Udsagn i Tanke, da han skrev sin Karakteristik af Jyderne; han peger her paa, hvordan Jyderne som dem, der mest vandrede ud til de andre Provinser, oftest maatte komme til at staa overfor en fremmed Kultur. „Hvad endelig Jydernes Karakter angaar, da holdes de vel af de andre Provinseres Indbyggere for at være taabeligere eller finere talt meget enfoldige, men at det ingenlunde er en national faiblesse d'esprit, kan ikke alene ses og bevises med de mange store og habile Mænd tam in Arte quam in Marte, som Jylland kan bryste sig af at have produceret, men endog kan kendes deraf, at om en Jyde end synes enfoldig, naar han først kommer ud til fremmede Steder eller de andre Steder, kan han dog gemenlig i kort Tid bringes saa vidt, at han endog mangan Gang overgaar de andre Provinseres Folk i Snildhed og Vittighed, ti man finder som oftest mere Lærvillighed end hos den gemene Mand der end andensteds . . . Aarsagen, hvorfor de gode Jyder ere komne i Udraab for Taabelighed, er efter mine Tanker denne, at da de fremfor nogen anden Provinser Børn komme andensteds hen for at tjene eller af slige Aarsager, saa bliver den Simplicité, som nødvendig og naturligvis findes hos alle, der ej før har været ude iblandt Folk og ikke have havt Lejlighed til ved god Education at raffineres hjemme, mere kendelig hos dem end andre, der ere og blive paa sædvanlige og for dem bevante Steder“. Aarvog for dansk Kulturhistorie 1894. 51 ff.

²⁾ Holberg, Dannemarks og Norges Beskrivelse (1729) 35: Jyderne have fremfor andre Dannemarks Indbyggere været et frit Folk.

som Jacob v. Thyboe. Derfor udbryder Holberg i „Peder Paars“, da han skildrer den Raphed, hvormed Trommeslageren lod Trommestikkene løbe som Ærter i en Gryde: „Ach, hvis jeg var en Jyde, jeg mere kraftelig det skulde male af“ (4de Bog, 2den Sang), og paa et andet Sted i samme Digt, efter at han udførlig har skildret Kræmmer-svenden Peder Ruus' Færdigheder og Meriter, slutter han af med: „Nok sagt! man ellers tror jeg jyde vil og prale¹⁾. Det samme kommer frem i „Ulysses von Ithacia“ (V. 2), hvor Bonden svarer Chilian: „Jeg tror ellers I ere fra Jylland, eftersom I kan saa brav fortælle Eventyr“. Her har Holberg brugt det rette Udtryk for den Egen-skab, han har fundet hos Jyden, Lysten til at fabulere, Tilbøjeligheden til at lade Fantasien raade og Munden sige mere, end man ret kan staa ved.

Men ikke i bedragerisk Øjemed. Det skyldes ren og bar Misforstaaelse, at et Ord som „Jydeløgn“ er bleven til. I Moths Ordbog bestemmes det som „en stor, for-færdelig Løgn“, i Videnskabernes Selskabs Ordbog „en stor og uforskammet Løgn. Bruges mest i Norge“. Allerede Peter Syv har gjort Indsigelse herimod og henvist til den rette Form: Jødeløgn²⁾. Dette Ord findes allerede

¹⁾ Der har som bekendt været en Del Strid om, hvorledes man skulde forstaa dette Udtryk (2. Bog. 1. Sang), men den almindelige Opfattelse er vel nu, at „jyde“ er et af Holberg frit dannet Verbum. Jeg gjør opmærksom paa, at det ogsaa af den Grund kunde falde Holberg naturligt at danne et saadant Gjærningsord, da man havde dannet baade i Dansk og Tydsk af en Jøde et Verbum at jøde. Jfr. Vidensk. Selsk. Ordbog, jøder, og Grimm, Wörterbuch, juden; Wander, Sprichwörter-Lexikon. II. Sp. 1040, V. Sp. 1471.

²⁾ En Jødeløgn, Joh. 8, ikke Jydeløgn, thi Jyderne have uskyldigen hørd ilde for løgn, saa at naar nogen løg, blev han adspurd, om hand nyligen var kommen over. Item, hvor længe er det siden, du komst fra Jylland. Peder Syv, Almindelige danske Ordsproge (1688) II. 184.

hos Moth, og han definerer det paa samme Maade som det første Ord. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at dette er den rette Form. Jøderne have jo saa ofte, med Skjel eller Uskjel, maattet bære dette Paasagn om Uærlighed, og vi finde i Udlandet Udsagn, som ganske svare hertil¹⁾.

Men Jydernes Navnelighed med Jøderne — der i Middelalderen gav en holstensk Krønikeskriver Anledning til dristige Paastande²⁾ — har sat andre Spor³⁾. I Moths Ordbog læses:

Jyder, Skotter og Røtter [Rotter]
i alle Lande sig flytter.

Om det end kunde passe paa Jydernes Vandretrang, er det jo dog klart, at i denne Sammenhæng maatte et andet Folk især nævnes og ligefrem savnes, Jøderne. Dette finder jeg da ogsaa i en ældre og rigtigere Form af Verset fra det 16de Aarhundrede:

Juden, Schotten und bös Gelt
findet man in aller Welt⁴⁾.

¹⁾ Wander, Deutsches Sprichwörter-Lexikon V. Sp. 1570: lügen wie ein Jud. II. Sp. 1034. Sp. 1038: wer einem Juden traut auf seinen Eid osv. (Dette tydske Vers findes i en dansk Gjengivelse i Vilh. Bergsøes Dansk Fødselsdags-Album og betegnet som „Danske Ordsprog“.) Glaube nicht dem Juden, der schwört osv. Sp. 1037. Sp. 1042: Judeneid . . keinen Heller werth. R. Eckart, Niederdeutsche Sprichwörter Sp. 236: Wenn de Jud' „wahrhaftig“ seggt osv.

²⁾ Chron. Holtzatiæ c. 22, Scr. Rer. Germ. XXI. 276: verisimiliter presumitur, quod antiquitus Dani et presertim Iuten de Iudeis sunt orti, de tribu Dan, unde Antichristus dicitur nasci futuris temporibus.

³⁾ Man vil saaledes kunne sammenholde E. T. Kristensen, Danske Ordsprog S. 147 med S. 487.

⁴⁾ Fischer, Christliche Auslegung des Psalters 1590. Anført af Wander, Deutsches Sprichwörter-Lexikon II. Sp. 1036, jfr. V. Sp. 1470: Juden und Handwerksburschen findet man überall.

Naar, som det er paavist, danske Forfattere — og Jyder fuldt saa vel som Øboer — ikke have vist den ønskelige Betænksomhed eller Kritik i deres Bidrag til at skildre jydsk Ejendommeligheder, kan man ikke undre sig ved at læse i et tydsk Lexikon, at „Jyderne staa i særlig slet Ry“¹⁾, og i et andet: „Jyderne have ikke noget godt Ry hos deres Naboer“²⁾.

At give en indtrængende Skildring af jydsk Ejendommelighed gennem Tiderne vilde være en smuk Opgave, men den maatte rigtignok bygges paa et langt sikrere Materiale end de fra Landsdel til anden løbende og fra Folk til Folk overførte Udtalelser i Folkemunde. Man maatte indsamle Domme af kyndige og erfarne Mænd i ulige Tidsaldre; Loves, Institutioners og Skikkens Karakter i de enkelte Landsdele maatte sammenlignes for at uddrage det typiske for hver Folkedel. Ad statistisk Vej vilde meget kunde belyses, saaledes Jydernes Indvandring til de andre Provinser og Hyppigheden af, at Hustruer tages fra andre Landsdele. Allerede Sach's Paastand om de underkuede Jyder kommer til at staa i et grelt Lys ved Magnus Durells Bemærkninger om deres Optræden som de styrende indenfor de andre Landsdele³⁾, hvilket Forhold jo ogsaa statistisk kunde belyses paa mange Maader⁴⁾.

1) Reinsberg-Düringsfeld, Internationale Titulaturen II (1863) 53.

2) Wander, Deutsches Sprichwörter-Lexikon. II. Jütland.

3) Folket i Jylland er af Naturen arbejdsomt og vel vant til Arbejde, hvormed ogsaa de øvrige Provindser ere opfyldte, særdeles med Embedsmænd i Stæderne, Byfogder og Skrivere, Dommere og Fogeder, hvilke og holdes for at være artigere og snildere uden for, end i deres Fæderneland. Suhms Samlinger til den danske Historie II. 3. 70.

4) Cronholm, Skånes politiska historia I 478 ff. 483, 485. Joh. Steenstrup, Bonden og Universitetet 21 f.

Smaastykker.

1.

**Har Admiral Cronstedt været Forræder i 1801 og hindret,
at Sverige dengang kom Danmark-Norge til Hjælp?**

Af Edvard Holm.

Som vel kjendt laa den svenske Flaade (7 Linieskibe og 3 Fregatter) fuldt udrustet i Karlskrona Havn og rede til at stikke i Søen, medens Slaget den 2. April udkæmpedes ved Kjøbenhavn, hvor man med Længsel ventede dens Komme som en saare ønskelig Hjælp imod den overlegne engelske Sømagt, der paa hin Dag angreb den danske Forsvarsstyrke paa Reden. Naar den ventedes forgjæves, laa Skylden visselig ikke hos Kong Gustav IV Adolf, der ikke attraaede noget højere, end at ogsaa hans Flaade skulde være med i det blodige Stævne mod den fælles Fjende. Han sendte den ene Ordre efter den anden for at fremme Udrustningen af den; men ikke før den 31. Marts 1801 kunde den højst kommanderende paa Flaaden Admiral Wachtmeister skrive til ham fra Karlskrona: „Flaaden er klar i Dag . . . og sejler med første gode Vind“. Men nu var det for silde. Naar det var trukket saa længe ud med Udrustningen, har i det mindste en vigtig Grund dertil sikkert været, at man i Sverige for meget har troet, at Englænderne først i Slutningen af April vilde kunne komme til de dansk-svenske Farvande. At det ogsaa i Kjøbenhavn kneb svært med inden 2. April at være færdig til Kampen, er bekjendt nok.

Men en helt ny Forklaring af Forsinkelsen fremkom for 9 Aar siden i Svenska Dagbladet af 13. September 1901, hvori der var optaget „Anteckningar af en gammel Gustavian“,

hentede fra Stadsbibliotheket i Åbo. De vare anonyme; men det blev sagt, at man af Texten kunde se, at Forfatteren var en Friherre C. D. Hamilton, der en Tid var Landshøvding i Ørebro Len og døde i 1848. Efter hvad et finsk Blad anførte som fortalt i Anteckningerne, havde Kong Gustav IV Adolf en Aften i 1801 (i December) sagt disses Forfatter, at han den Dag havde frataget C. O. Cronstedt Stillingen som Generaladjutant for Flaaden; denne havde nemlig bedraget baade ham og Kejser Poul „dengang Nielson bombarderede Kjøbenhavn“ (!), idet han havde ladet sig købe af Englænderne; som en Følge af hans Intriger var den svenske Flaade ikke kommet ud. For yderligere at godtgjøre Sandheden heraf havde han tilladt Anteckningernes Forfatter at læse „den engelske Depeche“. Men, tilføjede Kongen, „Jeg har givet Cronstedt en smuk Retræte. Han er nu Overkommandant paa Sveaborg“. „Den følgende Morgen“, tilføjer saa Forfatteren, „læste jeg Depechen, og den gjorde Forholdet klart“.

Denne Artikel i Svenska Dagbladet blev saa oversat paa Dansk af Admiral Victor Hansen og meddelt i „Vort Forsvar“ for 1903 Nr. 594, uden at nogen Tvivl om dens Troværdighed tilføjedes. Den har senere bragt Professor Troels-Lund til i sit Skrift „De tre nordiske Brødrefolk“ (Fjerde Oplag, S. 17) at skrive: „Var han (nemlig Cronstedt) 1801 kjøbt til ikke at møde ved Kampen, saa at Nelson uden Frygt for Angreb i Ryggen kunde begynde Slaget paa Reden fra Dragør? Det vil maaske aldrig med Sikkerhed blive afgjort. Kun een Ting er vis. Han lystrede ikke sin Konges Ordre, men blev liggende med Flaaden i Karlskrona“. Professor Troels-Lund fremhævede saa i Forbindelse hermed det ejendommelig uhyggelige i Udviklingen af Cronstedts Personlighed, at han, der havde udmærket sig overordentlig 11 Aar tidligere under Gustav III's Krig med Rusland, nu i 1801 blev Forræder og senere i 1808 gik videre paa denne Bane, da han som Kommandant paa Sveaborg forraadte denne Fæstning til Russerne¹⁾.

¹⁾ Professor Troels-Lund nævner i sin Fremstilling vistnok ikke Cronstedt's Navn, men at det er ham og ingen anden, han tænker paa, ser enhver let.

Er nu „den gamle Gustavians“ Sigtelse mod Cronstedt retfærdig? Jeg maa strax tilstaa, at, saasomt jeg blev bekendt med den, fik jeg stærk Tvivl om dens Rigtighed. Da jeg imidlertid var optaget af andre Studier, lod jeg Sagen ligge, indtil jeg nu, da jeg er i Gang med at udarbejde 7. Bind af min Danmark-Norges Historie fra 1720 til 1814, er kommen tilbage til det væbnede Neutralitetsforbunds Historie 1800 og 1801. Nu har jeg selvfølgelig maattet undersøge den anførte Meddelelse nærmere, og, da jeg naturlig ønskede at høre noget om, hvad selve de svenske Historikere mente om den, har jeg korresponderet derom med Rigsarkivar Emil Hildebrand i Stockholm, Professor L. Clason i Lund og Professor L. Stavenow i Gøteborg, hvilken sidste som bekendt netop har behandlet Begivenhederne 1801 i den af ham udarbejdede 8. Afdeling af den nye store „Sveriges historia“. Af hvad de her nævnte historiske Fagmænd velvillig have meddelt mig, fremgaar det klart, at „Gustavianens“ Beretning ikke har gjort synderlig Opsigt i Sverige og aldeles ikke givet Anledning til nogen Drøftelse¹⁾. Professor Stavenow har da heller ikke nævnt Cronstedt ved sin Fremstilling af Sveriges Historie i 1801.

Men hvorpaa bygger jeg selv mit Skjøn, at man maa forkaste „Gustavianens“ Meddelelse? Allererst maa jeg her indskyde, at den Opfattelse, Professor Troels-Lund har fremsat af Forræderiet, umulig kan forsvares. Cronstedt var nemlig den 24. Marts bleven sendt til Kjøbenhavn og opholdt sig her indtil efter Slaget den 2. April. Det var først, da han saa kom tilbage til Sverige, at han blev stillet i Spidsen for Flaaden i Karlskrona²⁾. Det er altsaa udelukket, at han, u lydlig mod

¹⁾ Naar Admiral Hansen i „Vort Forsvar“ siger, at „Hamiltons Beretning i Sverige anses for troværdig“, maa Opfattelsen heraf i saa Henseende have forandret sig i de senere Aar.

²⁾ Jfr. Schinkel Bergman, *Minnen* IV, 117 og 119 samt H. Larsson, *Sveriges deltagende i den väpnade neutraliteten 1800—1801*, S. 105. Jeg bør omtale, hvad jeg havde glemt, men er bleven gjort opmærksom paa, at Generaldirektør Rubin i *Tilskueren* for April 1906, uden dog at gaa ind paa Sagen, har betegnet Sigtelsen imod Cronstedt som „ganske uhjemlet og efter al Rimelighed ganske grundløs“.

sin Konges Ordre, paa Slagdagen havde kunnet være bleven liggende med Flaaden i Karlskrona. Men selv om man vilde tænke sig, at han — skjønt det i og for sig kun er lidt sandsynligt — havde kunnet misbruge sin Generaladjutantstilling til trods Kongens udtrykkelige Ordre at hindre Flaadens Ud-løbning, bliver det ganske utroligt, at Kong Gustav IV skulde have straffet den Mand, han havde grebet i et grovt Forræderi, hvorved hans egne Planer blev umuliggjorte, med at give ham en af de aller vigtigste militære Stillinger i Landet, nemlig Befalingen over Sveriges Hovedfæstning og Bolværk mod dets østlige Nabo, i hvem Svenskerne såa den farlige Arvefjende. Oven i Kjøbet vides Kongen at have ydet Cronstedt Hjælp til at kunne overtage Pladsen paa usædvanlig gode Vilkaar. At han skulde have givet ham, som ikke særlig havde med Flaadens Udrustning at gjøre, Ansvar for Forsinkelsen, stemmer endelig aldeles ikke med, at han, da han, som det hedder i en samtidig Optegnelse, blev „desperat“ derover, lod Admiral Wachtmeister som den, der havde forskyldt Tidsspildet, blive stillet for en Krigsret.

Men, vil man sige, Kongen havde jo selv henvist „Anteckningarnes“ Forfatter til at læse „den engelske Depeche“, og Læsningen af denne havde gjort Forholdet klart for ham, hvilket tydelig nok skal sige, at han havde set Bevis for, at Cronstedt var bleven bestukket. Jeg skal ikke hænge mig i det højst besynderlige og i Virkeligheden meningsløse Udtryk „den engelske Depeche“, men gaa ud fra, at der tænkes paa en Depeche, Kongen havde faaet fra England, det vil — at slutte fra Ordet Depeches vante Betydning — sige fra en af hans egne Diplomater i London. Naturligvis vilde det være af stor Vigtighed at kjende denne Depeche. Saa kunde man for det første se, om det, der stod i den, virkelig var grave-rende for Cronstedt, og dernæst om det ikke maaske var et falsk Aktstykke, som Fjender af ham havde spillet Kongen i Hænderne. Men al kritisk Bedømmelse af Depechen falder bort, da den aldrig er bleven draget frem, og en Undersøgelse, som Rigsarkivar Emil Hildebrand har været saa venlig, efter min Anmodning at anstille ved saadanne Pakker i det Stock-

holmske Rigsarkiv, hvor et slikt Aktstykke naturlig maatte ligge, har ført til det Resultat, jeg ventede, at intet saadant har kunnet findes¹⁾.

Imidlertid, denne Depeche skulde Kongen ifølge „An-teckningarnes“ Fortælling have givet sin Kabinetssekretær Gustav Lagerbjelke — den senere saa bekjendte Statsraad (død 1837) — til Opbevaring, hvad i og for sig var ganske naturligt, og denne havde da ladet Meddeleren læse den. Men her møder os noget i høj Grad ejendommeligt. Thi Lagerbjelke har selv i et Brev af 8. December 1801, netop fra de Dage, i hvilke Cronstedt blev fjærnet af Kongen, skrevet derom til den bekjendte General-governør i Skaane Johan Kristoffer Toll²⁾. Begivenheden med Cronstedt havde nemlig selvfølgelig dengang vakt stor Opsigt. Og, siger man naturlig, saa maa Lagerbjelke da fortælle om Forræderiet og Depechen. Nej! ikke et Ord. Og, hvad der er endnu mærkeligere. Han, der, som allerede sagt, var Kongens Kabinetssekretær og altsaa som ingen anden kjendte de Skrivelser, som udgik fra Kabinettet, fortæller i sit Brev følgende: „Onsdagen den 3. skickade K. M. efter mig, och förtrodde mig, att han beslutat återsända amiralen till Sveaborg för att derstädes återtaga vården af sin eskader, hvarjemte honom äfven skulle uppdragas kommandants-embetet. K. M. behagade uppläsa för mig ett bref (egenhändig), hvaruti dessa ordres tilldelas Amiralen på den grund, „att K. M. i närvarande stund ägde synnerligt behof af Embetsmän i Finland, på hvilka han kunde fullkomligen förlita sig, och att Amiralen visserligen

¹⁾ Efter hvad Admiral Hansen oplyser paa anførte Sted, har Under-søgelsen i Rigsarkivet af Depechepakkerne fra London for 1801 heller ikke tidligere ført til, at man har kunnet finde det vigtige Aktstykke.

²⁾ Fältmarskalken Grefve Johan Christopher Toll. *Bio-grafisk Teckning* II (Stockholm 1850) S. 134. Det vilde for øvrigt være værdt at vide, hvorfor Lagerbjelke her nævner den Wachtmeister'ske sakan. Havde der været talt om, at Cronstedt skulde have havt Del i at Wachtmeister havde vist Mangel paa Iver, noget Lagerbjelke i saa Fald ganske afviser. Jeg skylder Professor Clason's Velvilje, at jeg er bleven gjort opmærksom paa dette interessante Brev.

borde räkñas ibland deras antal“. Kongen udtalte altsaa, som man ser, varm Tillid til Cronstedts Karakter. Tror noget Menneske, at han vilde have skrevet saaledes til en Mand, som han vidste, havde ladet sig bestikke af en fjendtlig Magt til at modarbejde hans egne Befalinger? Er det, naar man læser sligt, muligt at finde andet, end at dette Brev fra Lagerbjelke helt tager Grunden bort under Sigtelsen imod Cronstedt?

Brevet har imidlertid ogsaa paa anden Maade Interesse. Idet Lagerbjelke selv søger en Forklaring af, at Kongen ikke længere vil have Admiralen blandt sine personlig nærmeste Hjælpere og Embedsmænd, kommer han til at tænke sig, at Cronstedt kan have været vel kjølig med Hensyn til Sager, som Kongen „fandt mest interessante“, at der har været noget egennyttigt i hans Personlighed, som stødte Hans Majestæt, og at denne maaske lige siden Foraaret havde fundet, at han med „politisk predilektion“ for det engelske System havde været altfor skaansom i sin Dom over „vore danske Naboer“. Dette sidste vækker Opmærksomhed. Det er bekjendt, at Gustav IV Adolf ganske brød Staven over den dansk-engelske Vaabenstilstand af 9. April 1801 og opfattede Afslutningen af den som et Vidnesbyrd om, at Danmark-Norge havde ladet ham i Stikken. Cronstedt, der, som ovenfor nævnt, selv havde overværet Slaget den 2. April, vidste naturligvis godt, at Regeringen i Kjøbenhavn, efter at den østlige og sydlige Del af Forsvarslinien var bleven ødelagt i Slaget, ikke kunde gjøre noget rigtigere end at gaa ind paa Stilstanden, saaledes som Englænderne tilsidst samtykkede i at slutte den. Dette har han muligvis udtalt overfor sin Konge; men da Stilstanden utvivlsomt gav Englænderne frit Spillerum imod Sverige og Rusland, har den lidenskabelige Gustav IV, der desuden aldeles ikke holdt af de Danske, opfattet det som et Træk af „politisk Predilektion“ for England, naar Cronstedt i denne Sag tog den dansk-norske Regering i Forsvar. Meget muligt er det desuden, at Cronstedt har fundet Kongens hele Politik ved det væbnede Neutralitetsforbunds Tvist med England at have været for meget farvet af ligefrem fjendtlige Følelser mod

denne Magt. Men der er et milevidt Spring fra den Misstemning, Kongen kan have følt imod Cronstedt i Anledning af visse Kanter ved hans Personlighed og af hans Kjølighed med Hensyn til Neutralitetssagen, til, at han skulde have troet, at han havde ladet sig bestikke af England. Der laa intet i denne Cronstedts Kjølighed, der kunde svække Kongens Tillid til, at han som Sveaborgs Kommandant kunde gjøre ypperlig Fyldest, ligesom han i disse Egne imod Øst tidligere havde gjort det under Gustav III. Men desto værre maa man her tilføje, at Cronstedt som Kommandant paa Sveaborg, som vel bekjendt, kom til at stille sig i et meget slet Lys. Naar det imidlertid i en Aarrække har gjældt som en Kjendsgerning, at han ved Sveaborgs forsmædelige Kapitulation (6. April 1808) under den finske Krig ved at sælge sig til Russerne spillede Forræderens skjændige Rolle, og naar der af den Grund kunde være en Fristelse til at fæste Lid til Sigtelsen for en lignende Forbrydelse fra hans Side 1801, saa maa der dog lægges Mærke til, at der hos de svenske Historikere nu mere og mere gjør sig den Opfattelse gjældende, at han som Sveaborgs Kommandant ikke har ladet sig forføre af russisk Guld, men, stærkt paavirket af en virkelig Forræder Oberst F. A. Jägerhorn, blev demoraliseret til i Fejghed at holde det for unyttigt at tænke paa i Længden at kunne forsvare Finland imod Russerne, og derved sank ned til at slutte den Kapitulation, der førte til Fæstningens Overgivelse.

Hvad man nu imidlertid end vil dømme om hans Holdning ved denne Lejlighed, vil det formentlig fremgaa af, hvad i det foregaaende er paavist med Hensyn til 1801, at Sigtelsen imod ham for den Gang som Forræder at have grebet skæbnesvangert ind i Begivenhedernes Gang i den Grad strider imod, hvad der sikkert peger i en ganske anden Retning, at den maa afvises som uretfærdig.

Hvorledes, det Spørgsmaal paatrænger sig naturlig, skal man imidlertid forklare sig Tilblivelsen af en Meddelelse som den her omhandlede, der mælder sig som Fortælling om noget selvoplevet og dog maa forkastes som upaalidelig? Ja, for at komme paa det rene hermed, vil det først og fremmest være

nødvendigt at undersøge selve det paagjældende Haandskrift i Åbo Stadsbibliothek. Er det f. Ex. et originalt Haandskrift og hvor naar er det affattet¹⁾? o. s. v. Som allerede sagt, kjender man kun Meddelelsen efter, hvad et finsk Blad siger, at den har indeholdt. Ogsaa maa man i høj Grad ønske nærmere Oplysninger om den Friherre Hamilton, der skal have forfattet Anteckningerne.

2.

En dansk Gesandtskabsrejse i Indien (1735).

Af Kay Larsen.

Paa Indiens Østkyst ved Byen Trankebar knejser endnu den Dag idag den gamle Fæstning „Dansborg“, der ligesom Trankebar By i over to Hundrede Aar har været under dansk Flag. Ove Gedde lagde Grunden til det senere saa ærværdige Bygningskompleks i Aaret 1620; det var da et meget beskedent „Fort“, og Besætningen talte i de første Par Aar kun nogle og tyve Mand, men det blev snart udvidet. Der rejstes en anselig Kommandantbolig, der opførtes rummelige Pakhuse, Soldaterboliger, Krudtkamre etc. etc., og da Asiatisk Kompagni i Aaret 1732 overtog de danske Kolonier i Indien, var Dansborg en anselig „Förteresse“ med Bastioner og Grave, og Byen Trankebar var omgivet af Mure og Volde, spækkede med Kanoner. Befæstningsanlægene var stærke nok til at

1) Jeg maa i saa Henseende gjøre opmærksom paa, at Forfatteren lader Kong Gustav IV (se ovenfor S. 51) bruge det paafaldende Udtryk: „Dengang Nelson bombarderede Kjøbenhavn“. Dette passer, som enhver ved, aldeles ikke paa Slaget den 2. April. Skulde den svenske Konge kun 3 Fjerdingaar efter, at det havde fundet Sted, virkelig have betegnet det paa en saadan Maade? Tyder det ikke snarere paa en Fejl fra Forfatterens Side, der har hængt sammen med, at han først har nedskrevet sin Optegnelse en Række Aar senere og da har sammenblandet 1801 og 1807?

forsvare Stedet mod Nabofyrsten, Rajaen af Tanjaur (Tanjore), men Kompagniet ejede tilmed et Landdistrikt, og forat holde det i Hævd fandt Guvernementet — eller som det da endnu oftest kaldtes: „det sekrete Raad“ — det hensigtsmæssigt at vedblive at betale Rajaen en lille aarlig Tribut („Pension“), hvorved det gode Forhold til den store Nabo lettest bevaredes ¹⁾.

— I Aaret 1735 residerede den dygtige Guvernør Paul Krisk. Panck ²⁾ paa „Kastellet“ Dansborg. Hollænderne var dengang ligesaa ivrige som de Danske forat faa Fodfæste paa Koromandelkysten, og fra deres By, Negapatnam, gjorde de alt hvad de kunde forat overtrumfe Trankebar. Kompagnikøbmændene fra de to Byer „konkurrerede“ efter bedste Evne. Guvernørerne overgik hinanden i Høflighed overfor Rajaen, og denne Asiater og hans Ministre slog rigelig Mønt af Forholdene ved Optrængen af en klækkelig „Schienkage“ (Hædersgave) saasnt Lejlighed frembød sig.....

Hen paa Efteraaret døde Rajaen. Kongen er død, Kongen leve! Guvernørerne kappedes om at beskrive deres Sorg over Dødsfaldet og deres Glæde over den ny Raja's, Egosi II's Tronbestigelse. Paa den Tid havde de europæiske Guvernementer i Indien hver deres „Provediteur“ (Gesandt) ved de indfødte Hoffer, hvor de vilde gøre sig gældende, og tillige en „Spion“ (Konsul), der sørgede for de kommercielle Anliggender og for Efterretningstjenesten. Ogsaa Rajaerne havde „Spioner“ i de europæiske Kolonier, men de fik i Reglen „Underhold“ af Europæerne og tabte derfor i Værd.

De driftige Hollændere benyttede straks Lejligheden ved den ny Raja's Tronbestigelse til at sende en „Lykønskings-Ambassade“ til Hovedstaden Tanjaur (Landet og Hovedstaden

¹⁾ De Danskes Færd i Indien er behandlet i: Kay Larsen: „De dansk-ostindiske Koloniers Historie. I. Trankebar II. De bengalske Loger. Nikobarøerne“. Kbhvn. 1907, 1908.

²⁾ Født 1690. Tjente sig fra Kopist op gennem alle Grader og var Guvernør i Trankebar fra 1. Aug. 1733—13. Juli 1741; † 14. Decbr. 1747. Udførlige Biografier af danske Embedsmænd, der nævnes her, vil kunne findes i Manuskriptet: „Dansk-ostindiske Personalialia og Data“, der om kort Tid bliver tilgængeligt paa det kgl. Bibliotek.

havde samme Navn), og da Proveditøren havde indberettet dette, skyndte de Danske sig at gøre ligesaa.

De Danske havde en mægtig Forbundsfølge i Tanjaour, nemlig Feltøversten, General Khan Sahib, der i Tidens Løb havde nydt megen Gæstfrihed (og Schienkage) paa Dansborg, — og denne Magnat, der følte sig støttet ved de Danskes Venskab, sendte i December en af sine betroede Folk, Sieganada Panditer, til Trankebar forat fremskynde Udsendelsen af Ambassaden og „geleyde“ den til det tanjaurske Hof.

Til „Ambassadeurer“ udsaa Guvernør Panck en flink Officer ved Garnisonen paa Dansborg, Premljnt. Baltzar Hemmiche¹⁾, og Overassistent Peter Petersen Kramer²⁾, en Søn af Chefen for Kompagniets Tropper i Indien, Kapt. Peter Kramer. Det væsentligste af alt, „Schienkagen“, blev skønsomt udvalgt af Sekretraaderne ved Pakhusmesterens Bistand og kom til at bestaa af forskellige Sølvtng: Service, „Rosenvands-Sprøjter“, o. lign., kinesisk Silketøj, europæiske „Rarieteter“ og et Par smukke atschinske³⁾ Heste, ialt til adskillige Tusind Rigsdalers Værdi.

— — Den 19. December (1735) ved Middagstid samledes de indfødte Deltagere i Ambassaden i Gaarden paa Dansborg. Palankinbærerne og Eskorten mønstredes. Omkring Schienkagen og Ambassadørernes Palankiner fordeltes 26 af Kompagniets indfødte Soldater (Talliarer), bevæbnede med Flinter og kommanderede af en Servikar (indfødt Officer). To hvidklædte Cannacapler (Skrivere) posteredes ved Sølvtngene; foran Palankinerne opstilledes to Fanebærere og „dend ordi-

¹⁾ B. H. blev senere Chef for Garnisonen. Han døde 1756 i Kolonien Ny Danmark paa Nikobarerne.

²⁾ P. P. K. forfremmedes hurtigt og optoges 1744 i det sekrete Raad; han døde 14. Juli 1750 paa Hjemrejsen fra Indien. Den Rapport („Diarium“) som han ved Tilbagekomsten fra Ambassaderejsen skriftligt afgav til Guvernementet, er endnu bevaret, og det er hovedsagelig den, der ligger til Grund for denne Fremstilling.

³⁾ Trankebar havde ret levende Forbindelse med Sultanatet Atschin paa Sumatra, udførte Slaver dertil og indførte Heste o. a. derfra.

nerede Malabarsch Musique“, der bestod af 3 Hornblæsere, 3 Trompetblæsere og 2 Gongongslagere, — sikkert en meget malabarsk Musik.

Lidt før Kl. 4 mødte Tolken Louis de Cruz og Landfogeden Naganada med en Servikar, 16 Lansenerer og 10 Talliarer af Grænsenaikens Folk. Telte, Proviant og Køkkentøj læssedes paa Okser og i Palankiner, og Kl. 5 var alt klart. Ambassadørerne tog Plads i deres Palankiner, og Toget satte sig i Bevægelse under en øredøvende Kraftudfoldelse af den malabarske Musik.

Soldaterne ved Hovedvagten præsenterede Gevær, og da Kolonnen bugtede sig gennem den hvælvede Kastelport, rungede 9 Salutskud fra den nærmeste Bastion. Ude i Kongensgade havde Trankebars Indbyggere samlet sig i Mængde, lokkede til af Kanonskuddene, og fra de europæiske Huse vinkedes og viftedes der Farvel til de to Ambassadører. Ogsaa ved Storporten paraderede en Trop Soldater; her tog de bortdragende den sidste Afsked med Venner og Bysbørn, og Kolonnen bevægede sig i rask March bort fra Trankebar ad den sandede Vej langs Floden (Nandelaru) gennem Landsbyerne Velipaleiam og Orugamangalam.

Ved Solnedgang naaede man den danske Grænseby Tillali, hvor Kolonnen slog sig til Ro for Natten i „Kompagniets Hauge“. Teltene og Tæpperne kom frem, Mad og Drikke pakkedes ud; Rejselivet var begyndt. Byfogedens Folk overtog Vagten ved „Schienkage“ og Bagage, saa at Ambassadørerne og deres Folk endnu en Nat kunde sove bag danske Mure og Vagtposter uden Bekymring for Tyve og andre Skarnsfolk.

Ved Solopgang begyndte Travlheden paany, og Kl. 7 brød Kolonnen op og satte over den Aa, der skilte det danske Territorium fra Riget Tanjaur. Snart efter passeredes den tanjaurske Grænseby, Trikular, hvis Subendar („Amtmand“) kom dem imøde med sine Embedsmænd. Uden Ophold fortsattes Rejsen til Landsbyen Pansackei, hvor Kolonnen holdt Rast i „Mallevuccar Marcairs Hvilehuus“. Saadanne Hvilehuse, Herberger — oftest byggede af en af Egnens Stormænd eller Rigmænd — fandtes ved næsten enhver Landsby, og

alle Vejfarende fik der, saavidt Pladsen tillod det, vederlagsfrit Tag over Hovedet. Kl. 10 brød man op igen, og kort efter naaedes Staden Accur, der strakte sig næsten tre Fjerdingsvej langs med Hovedlandevejen. Herfra gik Vejen „over Agrene“ til Tirusampally, som man var en Timestid om at komme igennem.

Ved Middagstid naaede man Byen Welanagari, hvor der blev holdt Rast en halv Time. Solen bagte ubarmhæjrtigt, og der var i Welanagari et særligt stort og smukt Hvilehus, som fristede med sine velfyldte Vandtanke. Det var indrettet af den tanjurske Magnat Ayewayen med Rum for talrige Mennesker og Dyr og omgivet af en Park. Rejsen fortsattes ad Hovedvejen gennem de smaa „Dorper“ Mannamandel og Tanmapuram, og trætte og anstrængte kom de Rejsende hen paa Eftermiddagen til Staden Majorang, hvor de skulde overnatte. Ved Indgangen til Byen ventede Sieganada Panditers Spion dem med et lille Følge, og han førte dem til Byens bedste Herberge, et Hvilehus, Ayewayen ogsaa var Ophavsmand til, og som benyttedes af selve Rajaen, naar han var paa Rejse i Egnen.

Da Mennesker, Heste og Okser havde holdt Maaltid, og Mørket faldt paa, blev „Schienkagevarerne“ bragt til det sikreste Sted i Huset, og de forskellige Afdelinger af Eskorten skiftedes til at holde Vagt ved den. Hen paa Aftenen, da alt var i Orden, kom den høflige Sieganada Panditer, der var naaet til Byen før de Danske, „til Visite“, og kort efter kom ogsaa den stedlige Subendar, Rama Lingas, Spion og forebragte sin Herres „Compliment“ og forespurgte, hvorfra de Rejsende kom, hvorhen de agtede sig og hvad Ærinde de havde, en sikkert aldeles overflødig, men ikke destomindre uundgaaelig „Formalitet“.

Hvilehuset maa have været ret anseligt: Det var 140 Skridt langt og 110 Skridt bredt og var omgivet af en høj Mur. Fra Gaarden var der Indgang til 66 Rum, „alle med gevelftter“. Midt i Gaarden stod et „Lysthus“ (Pavillon), som hvilede paa 16 Piller og fra hvis Midte der knejsede et Taarn. Alle Mure var af Kampesten, og der var „Trallverk“ over

Hvælvingerne. I Byen var der indkvarteret 50 af Rajaens Ryttere.

Den 21. ved Solopgang gik Skriverne hvert Stykke „Gods og Inventarium“ igennem efter Listerne, og da alt var fundet i Orden, brød Kolonnen op ved 6-Tiden. I Løbet af Morgenen passeredes Byen Muvalur, der var bekendt for sin mægtige Pagode. Fra Landsbyen Kotalam sendtes en Talliar tilbage til Trankebar med Rapport til Guvernøren. Der blev holdt Middagshvil i Adu Fudej, og efter en Times March kom man til Staden Tiruvida Maraduur, hvor Sieganadas Spion igen skaffede et godt Ly for Natten i Braminergaden. Herberget der var ligesaa prægtigt som det i Majorang, men „dog liidet mindre i begreb“ (Omfang); det laa ved en lille Biflod til Kaveri. Byens Maniagar (Foged) viste de Danske den Høflighed at tilbyde dem 10 af sine Talliarer, der kunde være behjælpelige med Vagtholdet. Ud mod Floden havde Hvilehuset en Tilbygning, der var forbeholdt Rajaen. Garnisonen i Byen ansloges til henimod 200 Ryttere.

Næste Morgen tidligt fortsattes Rejsen og man kom gennem Staden Kombagone. Ogsaa dér imponeredes de Danske af de store Pagoder, af Rajaens prunkende „Lyst-Huus“ og af Hvilehuset, der var bygget paa 24 Piller, prydet med et Taarn og omgivet af en herlig Park. Her laa ligeledes mindst 200 Ryttere indkvarterede.

Der blev holdt Hvil i et Herberg ved Hovedlandevejen hinsides Byen. I Nærheden af Landsbyen Tirumali fandt man en stor, men faldefærdig Pagode, som i sin Tid under en Krig var blevet befæstet med Volde, belagte med Kanoner; der stod endnu en Rest af Volden, som „var med Skyd-Angler besatt eller afdeelt“.

Om Eftermiddagen søgte man forgæves Ly for Natten i Herbergerne i Byen Tirupala Torei. Overalt var Pladsen optaget af Rajaens Ryttere, og de syntes aldeles utilbøjelige til at vige for de danske Rejsende. Netop ved Hvilehusene vrimlede der med tanjauriske Hestfolk; Byens Maniagar anslog deres Antal til 500. De Danskes store Eskorte og omfattende og kostbare Bagage krævede bedre Forhold, og man skyndte

sig da videre forat finde et fredsommeligt, landligt Hvilehus i Nærheden, hvor man kunde faa Tag over Hovedet inden Mørket brød frem. De trætte Folk og Dyr skrumplede møjsommeligt afsted, og der var knapt tilbagelagt Halvdelen af Vejen til næste By, da der indtraf det kedsommelige Uheld, at Premljnt. Hemmickes Palankin gik i Stykker og kun med største Forsigtighed kunde føres videre. Lige før Solnedgang naaede Kolonnen dog Landsbyen Pamanasams Hvilehus, hvor det ved nogen Haardhændethed og lidt Rundhaandethed lykkedes de Danske at faa Schienkagevarerne og sig selv i Sikkerhed.

Hemmicke maatte lade sin Palankin blive tilbage her, da den ikke i Hast lod sig udbedre, men da man maatte søge Udvej forat finde et Befordringsmiddel, der passende kunde erstatte den, sendte man en af Servikarerne til den stedlige Subendar, Paramesura Mudali, med Anmodning om at faa en god, standsmæssig Palankin til Laans. Subendaren lod med sædvanlig indisk Høflighed svare, at det skulde være ham en Ære at gøre alt forat tilvejebringe een, og med usædvanlig indisk Punktighed kom virkeligt nogle af hans Folk kort før Midnat med hans egen Palankin til Hvilehuset.

Den 23. gik Turen gennem en Række smaa Landsbyer, og man nærmede sig stærkt til „Hoved- og Residentz-Staden“. Allerede Kl. 11 kunde man se Taarnene i Byen, og ved Tolvtiden holdt man Rast i Landsbyen Karudasi Mettu, hvorfra der blev sendt en Talliar til General Khan Sahib med Melding om Ambassadens Ankomst. Rygtet om dens Komme var imidlertid ilet forud, og allerede Kl. 1 kom to ærværdige Udsendinge fra Staden forat byde Velkommen og for — med deres store Følge — at „geleyde“ de Danske til Byen. Den ene af Udsendingene, Naiken Wannien, kom som Repræsentant for Rajaen, den anden, Muttosi Panditer, for Generalen.

Efterat de vidtløftige Høflighedsudvekslinger var overstaaede, fortsattes Rejsen, og hen paa Eftermiddagen marcherede man gennem den østlige Forstad til Hovedstaden og hen til Generalens „Paleis“. General Khan Sahib var imidlertid den foregaaende Dag blevet sendt „i Kongens affaire“ til en

af de nordlige Grænsefæstninger, men hans Søn, Usenhan, var befuldmægtiget til at tage sig af de Danske og bringe Audiencen hos Rajaen i Stand. Forinden Afrejsen havde Generalen udvirket, at de Danske „uførtøvet“ skulde faa Foretræde, og Usenhan kunde da ogsaa glæde dem med, at Audiencen var fastsat allerede til den paafølgende Dag. Kort efter trak Ambassadørerne med deres Følge sig tilbage til et Herberge, der laa tæt ved og hvor alt var forberedt til deres Komme. Sent om Aftenen kom et Ilbud fra Trankebar med to Kurve friske Oranger, der skulde overrækkes Fyrsten og de fornemste Hoffolk efter gammel indisk Skik.

Næste Morgen, Juleaftens Dag, sendte Sieganada Panditer, der boede i Stadens „Kastel“ (den befæstede Del af Byen, hvori Rajaens Palads laa), Bud til Ambassadørerne om at man skulde holde sig rede og at han sammen med nogle Hofmænd vilde komme til Khan Sahibs Hus og derfra føre de Danske for Rajaen. Gaverne til Rajaen blev hurtigt eftersete og pudsede op, de atschinske Heste fik deres prunkende „Skaberak“ paa, og ved 1-Tiden stod hele Kolonnen opstillet ved Khan Sahibs Hus, med Musikken og Fanerne i Spidsen. Ved 2-Tiden mødte ganske rigtigt Wannien, Siaganada Panditer og Mutosi op „med Suite“, men netop som Musikken skulde til at skingre i og Toget sætte sig i Bevægelse, kom en Rytter galopperende med Afbud fra Rajaen. Fyrsten havde faaet vigtige udenrigske Efterretninger og skulde holde Raad med sine Ministre og derfor maatte han udsætte Modtagelsen af de Danske til Dagen efter.

Der var ingenting at stille op mod den Besked; man maatte væbne sig med Taalmod og vise smilende Ansigter, selv da man underhaanden fik at vide: „at dend rette aarsag skulle være dend, at det var dend dag som Kongen skulle Vaske sig, og derfor havde brugt saadan undskyldning“. Hver gik til sit, og Ambassadørerne benyttede Eftermiddagen til at udfærdige Rapport til Trankebar.

Første Juledag hen paa Eftermiddagen kom Wannien og Sieganada igen; nu skulde det være Alvor. Først aflagdes

saa „Visite“ hos Usenhan, til hvem Guvernementets Schienkage til Khan Sahib blev overleveret under mange Formaliteter, og Kl. 4 indløb der „permission at mand kunde komme til Paleiset, og at Kongen havde satt sig paa Thronen“. Straks satte Toget sig i Bevægelse og naaede hurtigt Rajaens Palads, hvor en Æresvagt paraderede. En Officer overbragte de Danske Tilladelse til at „beholde Schoe paa Føderne“ saalænge Audiencen varede og til at tage 6 Personer med foruden Ambassadørernes nærmeste Følge.

Eskorten tog Opstilling i en af Slottets indre Gaarde, medens Premljnt. Hemmicke, Kramer, Sieganada, Naganada, Tolken de Cruz og de 6 Mand, der bar Gaverne, oversteg Tærskelen til det „Gemack“ hvor Raja Egosi II sad omgivet af sine Ministre og Hoffolk.

Da Ambassaden kom Fyrsten en 5—6 Skridt nær, „giorde mand en Europæisch Compliment; hvorpaa Kongen Strax befalede at mand skulle sidde ned paa Alcativet og Sætte Hatten paa Hovedet,“ hvilket selvfølgelig øjeblikkeligt skete. — Hemmicke holdt saa paa Dansk den foreskrevne „gratulations tale“:

„At Guvernøren paa Trankebars Kastel med Glæde havde erfaret, at Hans Majestæt havde tiltraadt Regeringen — at Ambassaden var sendt for mundligt at gratulere Hans Majestæt til den lykkeligt antraadte Regering, ønskende hjærteligt Hans Majestæt Guds Velsignelse, et langvarigt Regimente og „al selv begierlig (ønskelig) Velgaaende“. At Guvernøren „Recommanderer sig tilliige i Hans Majestæts Høje Affection“ og haaber, at Trankebars Kastel, som nu allerede havde staaet 118 Aar, maatte florere under Hans Majestæts Regering — endnu mere end i alle hans høje Forgængeres Tid“. — Det var alt!

Efter gammel Skik og Brug gentoges de samme Ord paa portugisisk — og dette faldt i Peter Kramers Lod — henvendt til Tolken, — og Louis de Cruz „refererede det i Malabarsch (tamulsk) til Sieganada Panditer“, som saa afgav det paa maharattisk (Hofsproget) til Ministeren Dabur, der endelig gentog det for Kongen. Det hævdvundne Ceremoniel udelukkede ganske en mere enkelt Fremgangsmaade.

Rajaen svarede, at han betragtede de Danske i Trankebar som „sine egne Folch eller Kiøbmænd“ og derfor ogsaa skulde haandhæve deres Ret i alle Maader. Han spurgte derpaa, hvordan Guvernøren i Trankebar befandt sig. Gennem alle Instancer blev der svaret, at han befandt sig vel og stedse stod til Hans Majestæts Tjeneste. Der blev endnu spurgt om Kongen af Danmarks Navn, om hans Residensstad og om „Distancen til Fædrene-Landet“, hvorpaa han blev belært om at Kongen hed Christian VI, at Hovedstaden hed København og at Afstanden fra Tanjaour var 3600 Mil. Sluttelig spurgtes der om Kongens Alder, der blev angivet til 36 Aar.

Derpaa fulgte Udvekslingen af „Schienkagien“, hvorved Rajaen i høj Grad gik af med Profiten. Ambassadørerne fik — saavidt vides — kun: „6 Stkr. Diverse tøy med guld-Striber“ med til den danske Guvernør — foruden den fyrstelige Hilsen, der formodentligt vurderedes meget højt. Hver af Ambassadørerne fik et guldindvirket Skærf, der efter Skik og Brug straks skulde hænges over Skuldrene, og et „Tüllebaand“, der turbanagtigt blev svøbt om Hatten. Tolken og Foged Naganada maatte nøjes med „Tüllebaandet“.

Til Slut gjorde saa Ambassadørerne endnu en „Europæisch Compliment“ for Rajaen og trak sig tilbage. Usenhan fulgte dem til Slottets „5te Port“, Sieganada helt ud til Kastelsporten, hvorpaa de Danske med god Samvittighed og lettet Sind skyndte sig ud til deres „Logement“ i Forstaden.

Egentlig gik denne Ambassade i mærkværdig Grad fri for Forsinkelser og Ophold, der ellers var saa almindelige. Det kunde ofte vare adskillige Dage inden Europæere opnaaede Audiens hos de uafhængige Rajaer — og ofte endnu længere inden de fik Lov til at „fortrække“ igen — inden de blev „affærdigede“. Rimeligvis har man været tilfreds med Schienkagen og overbevist om, at der ikke var mere at faa.

Allerede 2. Juledags Eftermiddag kom Wanninen og Sieganada med Rejsetilladelsen; de Danske skyndte sig til Kastelet forat forebringe Taksigelser og blev derfra — paa Rajaens Ordre — ført omkring i nogle af Byens anseligste Gader. Kl. 4 kom man tilbage til Usenhans Hus for at tage

Afsked dér, og man fik nu at høre, at Rajaen denne Eftermiddag — for at gøre sig „en liiden Plaisier“ — havde givet Ordre til, at nogle „gale“ (formodentlig: vilde, nyindfangede) Elefanter, som havde staaet længe bundet i en Fold bag Kastellet, skulde slippes løs i Gaderne! Usenhan paa skyndede da Afskeden forat de Danske kunde slippe ud af Byen inden det farlige Lystspil begyndte. Ogsaa her fik Ambassadørerne et Skærf og et „Tüllebaand“ og Tolken og Fogeden deres Turbanklæde, blot af ringere Værd end hos Rajaen. De kom kort efter atter ned paa Gaardspladsen, hvor Eskorten ventede, besteg Palankinerne og kom afsted. Hovedhvervet var fuldendt og overstaaet og Tilbagerejsen begyndt.

— — Netop som de Danske kom ud paa Gaden, hørtes en dump Trampen og en trompetagtig Snøften. En af de „gale“ Elefanter kom travende op ad Gaden. Palankinbærerne og Talliarerne smurte skyndsomt Haser, men tog heldigvis Palankinerne med Ambassadørerne med, og hele Flokken kom i Sikkerhed indenfor de svære Gaardsmure. Man ventede taalmodigt indtil al Fare formentligt var overstaaet, og da Støjen og Skraalet fra Gadens Folk og det mægtige Dyrs Tramp var hørt op, aabnedes Porten igen, og de Danske skyndte sig afsted med deres Følge forat faa lagt Hovedstaden med al dens besværlige Staaehj bag sig inden Mørkets Frembrud. En af Usenhans Folk førte dem ad smalle Tværgader den nærmeste Vej ud mod Byporten, men det sidste Stykke maatte man følge Hovedgaden, der som en bred Militærvej førte tværs gennem Byen fra den østre Port til den vestre.

Til al Uheld var Elefanten fra før kommet hen i selv samme Gade, og foribflygtende Byfolk hylede i Forbifarten op, at den havde kvæstet to Mand og ihjeltrampet en Braminkvinde. Et øredøvende Spektakel røbede, at den kom nærmere. Palankinbærerne satte i Løb, og Ambassadørerne ventede hvert Øjeblik at blive efterladt i deres Befordringer midt paa Landevejen; de havde ikke den samme „Plaisier“ deraf som Rajaen. I meget ureglementeret Tempo, men i god Behold naaede man dog Byporten og slap ud inden den blev smækket

i for det fremstormende Uhyre. „Gud være Lovet at mand Kom vel af Byen uden Skade“, skriver P. Kramer oprigtigt.

I det nærmeste Hvilehus holdt man Rast og modtog der Brev fra Usenhan til Guvernøren og Meddelelse om, at der var sendt ridende Bud i Forvejen med Ordre fra Rajaen, at de Danskes Rejse skulde fremmes paa bedste Maade.

Næste Morgen gik Rejsen lysteligt videre, og man gav sig kun Tid til korte Hvil. Natten tilbragtes i Pettej og allerede næste Middag naaede Kolonnen Majorang. Den 30. begyndte Marchen saasart Solen stod op, og næsten uden Ophold fortsattes Rejsen indtil man Kl. 2 naaede den tanjaurske Grænseby Trikulur; derfra sendtes en Talliar til Trankebar med Melding til „Hrr. Gouverneuren og Vores gunstige Øvrighed“ om den nærforestaaende Ankomst. Men man slog sig ikke til Ro. De velkendte Pagodetaarne i Tillali (den danske Grænseby) knejsede altfor fristende nær. Efter en lille Hvil brød Kolonnen op igen, naaede Grænsen, vadede over Aen og marcherede gennem Tillali, hvor Indbyggerne stimlede sammen forat beundre Optoget. Ved 5-Tiden naaede man Landsbyen Kottupaleiam, hvor man fandt gæstfrit Tilhold i Frimanden Isack Hansons¹⁾ rummelige „Hauge“ (Bungalow).

Derfra var der kun en Fjerdingvej til Trankebar, hvis tre Kirkespir hjemligt afløste Synet af Pagodetaarnenes Silhuetter. Men det gik ikke an at komme tilbage som ganske almindelige Vejfarende! Skik og Brug krævede, at naar der kom Gaver — eller blot Breve — fra de Fyrster, Trankebar stod i Forbindelse med, hvad enten det var Rajaen af Tanjaur, Sultanen paa Atschin eller Naboben i Bengalen, skulde de føres

¹⁾ Isack Hanson var en ganske interessant Personlighed. Han var født paa St. Domingo og Faderen var dansk. Efter at have flakket viden om paa Søen, havnede han som Rheder i Madras, men da han paa Hjemrejsen fra et mislykket Kinatog havde forgrebet sig paa nogle fredelige Djunker og lænset dem for Varer, fortrak han til Trankebar og fandt Beskyttelse dér. Han vedblev at drive Handel og blev en rig Mand. Hanson blev Stamfader til en stor Slægt, hvoraf adskillige har tjent som Officerer i høje Stillinger i Danmark. Han døde 8. Oktbr. 1744 „ved det varme Bad udj Aacken“.

i festligt Optog gennem Byens vigtigste Gader. Og Flag skulde vaje og Salutskud drøne. Der blev atter sendt en Talliar med Bud til Guvernøren, og denne spildte ikke Tiden.

Allerede Kl. 5^{1/2} kom Guvernementssekretæren, Hans Ernst Bonsach¹⁾, og Trankebars indfødte Byforstander, Natzia pullej, med en Afdeling Talliarer og friske Palankinbærere til Kottupaleiam, og de medbragte den store elfenbensbeslagne Stads-palankin. Deri blev Rajaens Gaver til Guvernøren lagt paa et Sølvfad. En anden Palankin blev forbeholdt Usenhans Brev, hvorpaa hele Styrken stillede sig i den stateligst mulige „Positur“ og begyndte Slutmarchen til Trankebar.

Tæt udenfor Byens Volde spillede den malabarske Musik op, frembringende en imponerende Støj, og ved „Storporten“ (Landporten) afgav en Trop Artillerister en Salut paa 9 Kanon-skud. Toget bugtede sig saa, ledsaget af en stadigt voksende Stimmel Byfolk, ned gennem Kongensgade forbi Jerusalemskirken. Ved Zionskirken svingede Toget om ad Dronningensgade, — og ad en Omvej forbi „den store Pagode“ og den muhamedanske Moske gik Marchen endeligt over Paradepladsen, hvor Stimlen maatte blive tilbage, medens selve Kolonnen fortsatte — med Flagene og „Schienkagie-Palankinerne“ i Spidsen — ind gennem Kastelporten, hilst af fem rungende Kanonskud.

I Kastelgaarden paraderede en Afdeling af de europæiske Soldater, og Dannebrog vajede over Guvernementsbygningen og ved Hovedvagten. Gaverne paa Sølvfadet og Usenhans Brev blev med megen Højtidelighed bragt op i Konseilsalen, hvor Guvernøren, omgivet af sine højeste Embedsmænd i stiveste Puds modtog dem.

Saaledes forløb Ambassaden i alle Maader som den skulde.

¹⁾ H. E. B. var en driftig Embedsmand, der havde gjort Tjeneste i mange Aar som Assistent og foretaget talrige Rejser til Sundaerne og Malabarkysten med Kompagniskibene. Nogle Aar var han Byfoged, senere Tolder i Trankebar. Efter at have været betroet den vanskelige Sekretærpost, forfremmedes han hurtigt og blev 1740 Sekretråd. Fungerede som Guvernør 17. Septbr. 1744—5. Septbr. 1754 og hjemgik 1755 til Danmark.

3.

Ønavne.

Af Johannes Steenstrup.

I „Danske Studier“ (1909 S. 204 ff.) har Docent Axel Olrik meddelt en Undersøgelse over Ønavne, der er lige saa kort i Omfang som de Resultater, hvortil Forf. naar, ere vidtrækkende.

Ved at iagttage, at en Del Ønavne ere sammensatte med Personnavne, godtgjør Dr. Olrik, at i et bestemt Tidsrum af Fortiden disse Øer maa være blevne forladte af Befolkningen, medens de derpaa atter i et senere Tidsrum have været Gjenstand for „Landnam“, idet en Enkeltmand har taget dem i Besiddelse som Dyrker. Ikke som Ejer, thi paa den Tid, da rundt om i Danmark Kysterne og Øerne laa tomme og øde, har Kongen bemægtiget sig Øerne som „Kununglef“. Dette er jo vidtgaende Sætninger, som kaste Lys over Begivenheder og Tilstande i Fortiden og som for Retshistorien maa faa stor Betydning. Jeg skal nu undersøge Værdien af denne Slutningsrække.

Dr. Olrik fortæller saaledes: „Selve det at Øerne i saa uhyre et Omfang er „Kongelev“, forudsætter, at de har ligget øde; det er Almindinger, der tilegnes som Kronejendom. Derfor er det ogsaa Kongsgaarde, ikke Landsbyer, der i Ølisten [i Kong Valdemars Jordebog] nævnes som deres Bebyggelse“. Det er et forfærdeligt Billede af Valdemarstiden, der saaledes oprulles for os. Landet er fuldt af øde Øer, paa hvilke kun en enlig Kongsgaard er rejst.

Her maa man spørge: hvoraf veed Dr. Olrik, at dette Hundredtal af Øer var Kununglef? I Kong Valdemars Jordebog siges det ikke. Den indeholder efter sin store Skatte- og Jordegods-Liste en Liste over Kununglef d. e. Statsejendom, men i den ere kun et Par Øer opførte, og der staar til Ex., at paa Als kun to Ejendomme, paa Ærø to Ejendomme tilhøre Kongedømmet, derimod er „Hele Hven“ dets Besiddelse. For Skaanes Vedkommende staar der endog, at kun de Øer, som kaldes Almindinger, ere Kununglef. Efter denne Liste følger saa en anden Liste, med Overskrift: „Dette er Øernes

Navne“, og ved hver af Øerne findes en Angivelse af, om der er „Hus“ paa den og om hvilket Vildt den har: Hjort, Raa, Daa, Hare osv. Saaledes er der i Listen ikke Tale om Ejendomsforhold, Øerne angives ikke som Krongods, men som Jagtomraader; det oplyses, om Kongen her har en Bygning til Nattekvarter, og hvilket Vildt han kan jage. Man kan af Angivelsen „Hus“ umulig slutte, at der ikke skulde være Landsbyer, endog i Mængde. Samsø („Hus, Daa, Raa, Hare og Maar“) maa jo have været stærkt bebygget, eftersom den i Hovedlisten er opført med en overordentlig stor aarlig Afgift, deriblandt 40 Oxer, 180 Svin, 180 Faar, 800 Oste; ved Mors staar der „Hus, Hare“, men efter Hovedlisten rummer den endog to Herreder. Den hele Slutning om at Øerne, fordi der staar „Hus“ ved dem, ikke skulde være bebyggede, er jo ganske absurd.

Ølisten har altsaa intet med Ejendomsret at gjøre. Af andre Kilder veed vi ogsaa, at ikke blot de store Øer, men mange af de mindre vare i privat Eje. Rersø og Lundø vare saaledes delvis Kongefamiliens private Arvegods, Saltholm tilhørte Roskilde Bisp, Thunø Aarhus Domkirke, Læsø Viborg Kanniker og Vidskøl Kloster, Helgoland Slesvig Bisp, Svinø og Dybsø (i alt Fald 1370) Roskilde Bisp¹⁾.

Dr. Olrik har opstillet en Liste paa 13 Øer, der som „Exemplar“ skulle vise, hvor ofte Personnavne ere indgaaede i Ønavne. Det forekommer mig dog ret urimeligt at stille Øer paa flere Kvadratmil som Mors, Als og Samsø ved Siden af Øer som den lille Holm Bosjö i Ringsjön i Skaane eller Eskilsø i Roskildefjord. En geografisk Enhed søger Forf. dog at faa ud af de tretten: „Øerne synes at tilhøre et Omraade ved Storebælt, Lillebælt og nærmest omliggende Have; en enkelt Udløber findes i Limfjorden, en anden findes i Skaanes største Indsø. Men i det Hele ligger Øerne saa nær, at man

¹⁾ Se herom mine Studier over Kong Valdemars Jordebog 391—405. Der er der paavist, hvor ganske forskjelligt Ejendomsforholdene udviklede sig paa hver enkelt Ø, og hvorledes mange uensartede Regler og Hensyn her gjorde sig gældende.

allerede deraf kan forstaa den fælles Navneskik“. Det rigtige er, at de udpegede Øer ligge vidt spredt over hele Danmark.

Jeg skal derefter gaa over til det andet Udgangspunkt, at disse Øer ere sammensatte med Personnavne.

Saaledes Als af Mandsnavnet Alf. Oluf Nielsen har fremsat denne Antagelse og finder den bestyrket ved den gamle Form for Øens Navn Alsæ, Alsø; hos Helmold, men kun hos ham, endog: Alfse¹⁾. Imidlertid er der ingen Grund til at tænke paa et Mandsnavn; der ligger ved Mariager Fjord en Landsby Als, hvis ældre Form er Alnes; Alsø paa Laaland ligger ved en stor Sø med mange Næs, deriblandt „Næsset“; Alnor ved Flensborg Fjord og Alø i Jul Sø frembyde det samme Forled, og intet viser i Retning af et Mandsnavn. Hvis et Næs paa Als har heddet Alnæs eller Als, kan Øen have faaet Navnet Al(næ)sø. Dette fremsættes ikke for at fastslaa en Tydning af Øens Navn, men kun for at vise, at der ingen Grund er til at tænke paa et Personnavn.

Øbranzø skal være afledet af Øbrand. O. Nielsen har denne Tydning og angiver: „*Øbrand (?),* Øthbrand (?), nynorsk Øybrand, oldhøjtysk Autbrand“. Men i Danmark er Navnet ganske ukjendt; og findes det i Norsk? Jeg tror det ikke. Dr. Linds udtømmende Ordsamling af norsk-islandske Navne fra Middelalderen²⁾ har intet Autbrand, og paa Eybrandr har han kun et eneste Exempel, nemlig i et Brev fra

1) Flere ældre Forfattere og nu senest Sach, Herzogtum Schleswig I. 76, der tolker Navnet som Alfernes Ø, have henvist til, at Lille Belts gamle Navn var Alfasund. Hermed forholder det sig saaledes — som Professor Finnur Jónsson velvilligt har meddelt mig — at der i Udgaven af Gaungu-Hrólf's Saga i Fornaldar Sögur Nordrlanda (1830, III. 361) læses: milli Jótlands ok Fjóna gengr inn Álfasund. Dette staar i et slet Haandskrift (A), der har læst mz som inn; i det gode Haandskrift (C) staar: gengr meðalfararsund.

2) E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden. Rygh, Gamle Personnavne i norske Stedsnavne, har intet af disse Navne. Heller ikke findes de hos M. F. Lundgren, Personnamn från medeltiden.

1340, der er en Forfalskning fra det 16. Aarh.; Dr. Lind tvivler aabenbart paa, at Navnet findes.

Samsø af Sam; men dette Navn er upaaviseligt i Danmark og mere end tvivlsomt for Norge-Islands Vedkommende¹⁾.

Ramsø af Ram. O. Nielsen anfører *Ram, *Rami; men at disse Personnavne findes, kan han ikke godtgjøre paa anden Maade end ved at henvise til, at de skulle være indgaaede i Stednavne som Ramløse, Ramsing, Ramsø, hvad der er ubevist og har al Sandsynlighed imod sig. I Norge synes heller ikke et saadant Navn at forekomme²⁾.

Vigelsø af Vigulf. Dr. Olrik følger ogsaa her O. Nielsen, men denne kan kun angive én Kilde for Navnet, nemlig Sólarljóð. Selv om vi med Prof. Finnur Jónsson og vel de fleste Forskere antage, at dette kristne Digt er skrevet i det 12. Aarh., træffe vi kun et fingeret Navn paa en Forbryder (Drabs-Ulv) i en opdigtet Fortælling, og dette kunne vi da umulig benytte som et brugt dansk Personnavn. Enkelte Forfattere betragte Sólarljóð som en Efterdigtning fra det 17. Aarh.

Eskilsø er vel sammensat med et Personnavn. Helt sikkert er det dog ikke. For det første studser man lidt ved at se, at ogsaa en Ø i Lindelse Nor paa Langeland hedder Eskilsø; man kommer til at tænke paa, om ikke Munkene i Klostret paa Eskilsø (Selsø Sogn) have omformet Navnet lidt, saaledes som Munke havde til Vane. Endelig finder man en Eskensø tæt ved Ourø i Roskilde Fjord.

Der bliver altsaa næsten ingen tilbage af samtlige 13 Øer³⁾. Jeg kunde standse ved dette Resultat, at den fremsatte Theori er ganske uholdbar. Imidlertid vilde det jo være

¹⁾ En Hund hedder Saam, en Mand hedder Gunnarr sámr, den mørkladne (Aarb. f. n. Oldk. 1907. 211), Sámr ok Semíngr, synir Oddvarar, forekomme i et opramsende islandsk Digt (Fornm. Sögur III. 220). Men O. Rygh, Gamle Personnavne, kjender intet saadant Navn.

²⁾ Rygh, Gamle Personnavne, har intet, Registret til Munch, Det norske Folks Historie, intet.

³⁾ Om Personnavne i Als og Mors har allerede Dr. Olrik fremsat Tvivl; ved to andre Ønavne angiver han ikke, af hvilket Personnavn de skulde kunne udledes.

heldigere, om jeg kunde paavise rigtigere Fremgangsmaader ved Tolkningen, og derfor skal jeg fremsætte mine Anskuelser om, hvordan man skulde gaa tilværks.

Man maatte først og fremmest skjelne mellem store Øer og mindre. Paa Fastlandet er den største Bebyggelse, hvori vi finde et Personnavn indgaaet, en Landsby (til Ex. paa -lev, -torp), hvorimod Navne paa Sogne, Herreder, Sysler ikke indeholde Personnavne, naar da ikke disse Kredse ere bleven opkaldte efter en Landsby, hvis Navn atter rummede et Personnavn. Derfor er det uberettiget at tænke paa, at Als, Mors, Samsø skulde ved deres Navne betegne Øen som en Mands Besiddelse ¹⁾. Findes der et Mandsnavn deri, er det, fordi Navnet er overgaaet til den hele Ø fra en enkelt Lokalitet.

¹⁾ Dr. Olrik udtaler: „Det vilde i alt Fald ikke være stridende mod den senere Oldtids Sædvaner, at en Landstrækning opnævntes efter en Høvding; jfr. witheslef (af Mandsnavn Viðir) som Betegnelse for den sællandske Øgruppe“. Hertil er at bemærke for det første, at dette Navn udelukkende tilhører Sagnhistorien. Men dernæst fastslaar Dr. O. uden videre Formen Witheslef og dens Forstaaelse, uagtet en anden Form Withesleht, som ikke rummer et Personnavn, har lige saa stor Hjemmel og er sandsynligere. Jørgen Olrik benytter ogsaa i sin Oversættelse af Lejrekroniken i de Lundske Aarbøger (Kroniker fra Valdemarstiden, 1900—01, 10 ff.) Formen Videslef og nævner hverken i Texten eller Forklaringen den anden Form. J. Olrik skriver, at han for sin Oversættelse lægger Waitz's Udgave fra 1858 i Nordalbing. Studien V. til Grund, men 1892 er der udkommet en af Waitz besørget langt bedre og fuldstændigere Udgave (i Scr. Rer. German. XXIX. 192 ff.), hvilken J. Olrik slet ikke omtaler, og i denne ser man, at et godt Haandskrift (Ann. Magn. 843 4to) stadig har Withesleht, hvilken Form (Withesleth) ogsaa alene anvendes i Ryd-Aarbøgerne (Scr. Rer. Germ. XVI. 392), ligesom den findes i flere senere Kilder (Witheslæth). Formen Withesleht er langt sandsynligere, Ingen har da heller kunnet oplyse om, hvem hin Mand Viðir skulde være, Sagnhistorien omtaler ham ikke, og et saadant Navn findes vel overhovedet slet ikke, hverken i Sagnhistorie eller andensteds, se O. Nielsens Personnavne, Ryghs Personnavne, Registerne til Wimmers Runeværk, Munchs Norske Folks Historie, Flateyjarbók, Aarb. f. n. Oldk. 1907.

Dernæst er det et gennemgaaende Træk, at Øer af mindre Omfang og Betydning have Navn efter den Bebyggelse paa Fastlandet, ud for hvis Kyst de ligge, og at de helt eller halvt gjentage Navnet. Dette, som jeg tidligere har havt Lejlighed til at godtgjøre¹⁾, omtaler Dr. Olrik slet ikke; jeg skal her nævne en Del Exempler derpaa som Tilføjelse til den Række, jeg før har givet. I Guldborg Sund ligge Majbølle Ø og Hjelm Ø foran Byerne Majbølle og Hjelm, ud for Lindelse paa Laaland ligger Lindø, i Limfjorden Borgholm ud for Agersborg, Vaarholm ud for Gaarden Vaar, i Randers Fjord Karholm ud for Landsbyen Kare, i Nissum Fjord Fjandø ud for Byen Fjand, osv. Som Følge heraf maa af Dr. O.s Liste yderligere Barsø udgaa. Øens Navn angiver ikke, at en Mand har taget den i Besiddelse, men at den tilhører Landsbyen Barsmark paa Fastlandet bagved den.

Jeg erindrer fremdeles om, at der jo ved Stednavnenes store Mængde skal underforstaas et paa, ved eller lign.; Holbæk er en Kjøbstad ved en Bæk, Hadsund en Ladeplads ved et Sund, Asaa en Landsby ved en Aa. Af denne Grund er der intet til Hinder for, at en Ø betegnes efter det Vand, hvori eller ved hvilket den ligger, og at den bærer samme Navn som Vandet, ikke mindst naar dette Navn ender paa -ø. Dybsø (S. for Nestved), som Dr. O. vil udlede af et Personnavn, uden at han kan angive hvilket, kommer saaledes sikkert af den dybe Sø²⁾. Indenfor sig har Øen den brede Dybsø Fjord, Nord for sig har den Heste Vaad mellem en Halvø af Fastlandet og Enø, over til hvilken man kan kjøre, atter Nord for Halvøen ligger Bugten Fladstrand. Disse Navne pege jo dog klart paa, af hvilke Naturforhold Øens Navn skal udledes. I den inderste Del af Roskilde Fjord ligger ved Indsejlingen til Lyngby en Ø Dybø i en Del af Fjorden, hvor der — at dømme efter Marinens Kort — er ganske særlig dybt. Med Dybsø, maaske oprindelig Dybsø-ø, kan man sammenligne Øen

1) Oversigt over Videnskab. Selskabs Forhandlinger 1896. 396.

2) Dybbøl indeholder et Personnavn; men Navnets gamle Form er Dutbul, Duttebul, Dithøl.

Gjøl i Limfjorden, der har Navn efter Gjølén, Gydelen, Strømløbet, ved dens Side. Den har vel heddet Gjøl Land, som den endnu kan findes kaldt, eller Gjøl Ø.

Derfor er jeg ogsaa tilbøjelig til at anse Rumsø eller Romsø som opstaaet af Rum Sø, Rom Sø. Dr. O. udleder den af et Mandsnavn Ram, men Øen hedder ikke Ramsø¹⁾. Mellem denne Ø og Fastlandet gaar et ret bredt, men vanskeligt beseileligt Sund Romsø Sund, om hvilket Søkortene og Den danske Lods give meget udførlige Oplysninger. Øens Sund-Side og Rumsø-Side, paa hvilken der maaske har ligget en derefter benævnt Gaard, har saaledes været stærkt omtalt og har kunnet give Øen Navn. Denne Tolkning er slet ikke sikker, men den er mulig.

Endelig er det bekjendt, at Øer i Hundredtal have Navn efter deres Form og Bygning og efter bestemte Planter, Dyr og Produkter. Flere af de foran nævnte Navne kunne rimeligt tolkes ad denne Vej.

Om Samsø er der af en tidligere Forfatter²⁾, hvilket Dr. O. ikke nævner, bleven peget paa, hvor urimeligt det er at tænke paa et ukjendt Personnavn, da Øens sammensatte Bygning som to eller flere sammenføjede Øer, leder Tanken hen paa et forbindende sams³⁾.

Øbranzø; saaledes har Øen i Lille Belt sikkert aldrig heddet. Dens Navn har altid været Brandsø, som endnu i

1) K. Valdemars Jordebog har Rumsø; i det 16. Aarh. hed den Rumsø og Romsø, en enkelt Gang Remsø eller Ramsø; nu Romsø. For rum (Sø) sagde man i ældre Tider jævnlig rom, se Kalkars Ordbog.

2) L. J. Bøttiger, i Samlinger til jydsk Hist. og Topografi, 3. R. III. 545.

3) Jeg gør i den Henseende opmærksom paa, at Feilberg i sin Ordbog anfører fra Vendsyssel og Vestjylland: sams, enig; Aasen og Ross have i deres Ordbøger over norske Almuemaal sams som Adjektiv, Adverbium og Substantiv: uden Forskjel, ens, af samme Slags, i Samhold, i Enighed, sammenhængende, gennemsnitlig, Fællesejendom. Fritzner har samsmaðr, forligneligt Menneske, Rietz anfører fra svenske Almuemaal: sams, enig, vara sams, bli sams; samsa, træffe Overenskomst.

vor Tid er dens Navn. Det foransatte Ø skyldes enten en Fejlskrift i Kong Valdemars Jordebog, eller ogsaa skal det pege paa, at her menes Øen og ikke en Sø eller Gaard paa Øen. Sagen er den, at Øen indeslutter en meget stor Eng og en dyb, lyngdækket Højmose¹⁾, og der har været en Sø. Navnet Brandsø maa forklares som talrige andre med Brand- i Forledet sammensatte Navne; de findes ogsaa i Norge i stort Tal, og det er vanskeligt i det enkelte Tilfælde at angive Betydningen (se Rygh, Indledningen til Norske Gaardnavne).

Ramsø har et velkendt Forled, der viser hen til Naturforhold (Ramløse, Ramskov, se ogsaa Flertallet i K. V. Jordebog: „to Ramsø“); endog Rams forefindes, saaledes hedde to Stene i Stranden ud for Slotslyngen ved Hammershus Store Rams og Lille Rams, Rams hedder en Del af Bjergby Sogn i Vennebjerg Herred, og rundt om i Landet findes det endnu uforklarede og ikke netop ansete Ramsherred²⁾.

Al Rimelighed taler for, at Vigelsø (i Odense Fjord) har faaet sit Navn paa en lignende Maade som de to Øer, der

¹⁾ A. Jessens Beskrivelse til Kortbladet Skamlingsbanke (Danmarks geol. Unders. 1. R. 12) 73, 81: paa Brandsø indtager „Brandsø Mose“ en stor Del af Øen osv.

²⁾ Man har meddelt mig, at en Mand, der bor paa Rams i Bjergby, paa en Forespørgsel forklarede som sit Indtryk af Rams, at det vel var saadan et Stykke daarligt Jord, der ikke havde været opdyrket, men hvor der voxede Klittorn, Marehalm, Graaris og sligt Kram. Dette er dog kun et Indtryk. Hr. Senator Ries i Aabenraa har velvilligt henledet min Opmærksomhed paa følgende Udtalelse i Organist Claus Møllers Beskrivelse af Aabenraa fra Tiden o. 1620:

Wasz die strasze Rambszhaerde anlanget, ist dieselbe fast alsz eine Vorstad gewesen, und für 1½ hundert Jahren erst zu bawen angefangen, und ist derselbige ohrt für dieser zeit mit Busch und Ellernholtz bewachsen gewesen, dasz sich oft böse buben und Diebe untem an Tywkier Bach uffenthalten haben, und oft den Reysenden groszen schaden zugefüget; daher die Apenrader seind vorursacht worden, dasz gerichte nicht ferne darvon . . . solchen bösen Buben zum abschew zuuorordnen. Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte 1790. 510 f. — Jfr. iøvrigt Steenstrup, De danske Stednavne 87 f.

ligge tæt Øst og Vest for den, Hasselø og Tornø. Hele den sydlige Del af Vigelsø er en stor Eng; ved den kan have voxet Viger, saaledes som man almindelig kaldte Vidjer i ældre Tid; i Angel sagde man Vigle (Viggl); eller der kan have voxet Vigretorn, det ældre Navn for Vrietorn, i Skaane Vigeltorn¹⁾. Saaledes kan en Vigel-Sø have givet Vigelsø Navn. I Borresø ved Skanderborg ligger Øen Borresø. —

Jeg har skrevet dette som en Indsigelse. I mange Afhandlinger og Bøger over Danmarks Stednavne har jeg stræbt efter at finde almindelige Regler for deres Tolkning og langsomt at bygge videre paa det, som kunde fastslaas med nogenlunde Sikkerhed; jeg har endvidere søgt at knytte Studierne nøje til et Kjendskab til Stedernes Naturforhold. I den her omtalte Afhandling af en anset Forsker er ethvert reelt Grundlag ladet ude af Syne; der er ikke fulgt nogen Methode i Studiet, og intet af de enkelte Navne har været gjort til Gjenstand for en Undersøgelse, medens der er opstillet de mest vidtgaaende Sætninger. Det er mig naturligvis lidet kjært, at denne Artikel skyldes en af Redaktørerne af „Danske Studier“; man skulde synes, at dette Tidsskrift netop maatte have til Opgave at retlede ved Forskningen af disse vanskelige Forhold.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Tyge Brahe Dyrkeren Frederik Reinholdt Friis, f. 1836, døde 21. August 1910. Oprindelig Polytekniker og en Tid ansat ved Telegrafvæsenet førtes han af Sysselsættelse med Astronomi hen til en meget varm Interesse for Tyge Brahe; med megen Uselviskhed vedblev han at nære den hele sit Liv, og den gav sig Udslag i en Række Arbejder. Det diletantmæssige hos ham traadte stærkest frem i hans Bio-

¹⁾ Kalkars Ordbog, Viger, Vigretorn., Hagerup, Det danske Sprog i Angel², 107, Rietz, Svenskt Dialekt Lexikon.

grafi af den store Astronom (1871); blivende Betydning trods visse Mangler har derimod hans forskellige Udgaver af Tyge Brahes og hans Slægts Breve, som han dog ikke naaede at faa fuldførte. For en stor Del med Tyge Brahe som Udgangspunkt kom han ogsaa ind paa en Række andre Arbejder, dels om dansk Personal- og Kunsthistorie, dels topografiske, af hvilke flere (*Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie*, 1872—78, og *Bidrag til dansk Kunsthistorie*, 1890—1901) har megen Værdi som Materialsamlinger.

J. A. F.

Den 18. Juli 1910 døde Professor juris Henning Matzen. Han var født i Angel 1840 og blev Professor 1870; ved Siden af sin Universitetsgjerning deltog han i vort hjemlige politiske og offentlige Liv, til hvis virksomste Kræfter han hørte, af Udlandet kaldtes han til Arbejdet for mellemfolkelig Ret og Følkeret og til at være Dommer i Stridsspørgsmaal mellem Staterne. Ved disse Sider af hans Gjerning skal der ikke dvæles i dette Tidsskrift, men mærkeligt er, at han uagtet denne store Optagethed fik Lejlighed til at udfolde en betydelig og righoldig Forfattervirksomhed. Til dennes Omraade hørte fra hans tidligste Tid Retshistorien. Matzens to ældste retshistoriske Arbejder *Den danske Panterets Historie indtil Chr. V.s Lov* (1869) og *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479—1879* (2 Bd. 1879) udmærke sig ved grundmuret Bygning og rig Benyttelse af utrykt Materiale, ved en systematisk Behandling og en skarp og dyb Undersøgelse af Retsforholdene; begge Værker have desuden kastet Lys over mange Omraader udenfor deres egentlige Emne.

Matzens *Forelæsninger over den danske Retshistorie* (6 Bd. 1893—97) gjør i enkelte Henseender Indtryk af at være et foreløbigt Arbejde; i lang Tid vægrede han sig ogsaa imod, at Bogen betragtedes som offentlig udkommet, i Boghandelen kom den ikke, og den skulde kun tjene som Hjælp for de Studerende. Siden Stemann 1871 udgav sin tilsvarende Bog, var der ikke blot gaaet et langt Tidsrum, men i denne Tid havde dansk Historieskrivning udfoldet sig paa en helt ny Maade, og ligeledes var der bleven offentliggjort talrige vigtige

Kilder. Hele denne Litteratur havde Matzen med stor Flid benyttet i sin Bog; dog tilfredsstillede det ham ikke, at han ikke i en saadan Grad som det var hans Ønske, havde kunnet benytte utrykt Materiale. Hans Bog afhjalp imidlertid i høj Grad et Savn, den blev snart flittigt benyttet i Udlandet; man mærkede ogsaa overalt Forf.s klare Tankegang og sunde Dom, og mange nye Synsmaader vare fremsatte.

En særdeles smuk og tankerig Afhandling var hans Universitetsprogram *Om Bevisreglerne i den ældste danske Proces* (1893); i et andet Program behandlede han *Danske Kongers Haandfæstninger* (1889), her i Tidsskriftet meddelte han Afhandlinger om Lovkilder fra det 12. og 13. Aarh. Ogsaa hans i Forening med J. Timm udgivne *Haandbog i den danske Kirkeret* (1891), hans *Den danske Statsforfatningsret* (4. Udg. 1908—10) og *Forelæsninger over den positive Folkeret* (1900) indeholde mange retshistoriske Undersøgelser og Betragtninger. Matzens utrættelige Arbejdsdrift, der var forbundet med stor Pligtfølelse, overvældede ham omsider og satte Grænse for hans omfattende videnskabelige og praktiske Virken, hvoraf endnu saa meget smukt var at vente for Danmark og for de Lande, der ved at tildele ham store internationale Hverv havde vist en ubetinget Tillid til hans Skarpsind og Retsind.

Joh. Stp.

Den fhv. Lektor ved en af Stockholms Latinskoler Magnus Höjer, f. 1840, døde 23. Marts 1910. Hans vigtigste historiske videnskabelige Arbejder er den grundige *Öfersigt af Sveriges yttre politik under åren 1676—80. Ett bidrag till Johan Gyllenstiernas historia* (Upsala Universitets Årsskrift 1875) og hans Fremstilling af Pfalzkongernes Historie i *Sveriges historia* 4. D. (1881). Ved Siden deraf har han udgivet det fortjenstfulde historisk-topografisk-statistiske Værk *Konungariket Sverige*, 1.--4. D., 1872—83.

Professor ved Universitetet i Zürich Karl Daendliker er død 14. Septbr. 1910, 62 Aar gl. Hans Hovedværk er *Geschichte der Schweiz* (flere Udgaver i 3 Bind, den første

fra 1884—87). Men af Interesse som en god og klar Oversigt er ogsaa hans i Sammlung Göschen udgivne *Schweizerische Geschichte* (1904).

I en Alder af 84 Aar, men virksom til det sidste, døde den 22. Juli 1910 Léopold Delisle, indtil for fem Aar siden øverste Administrator for Nationalbibliotheket i Paris. Han havde en første Rangs Plads mellem alle Landes Bibliothekarer ved sin ypperlige Administration og sin enestaaende Kundskabsrigdom. Det var mindre ved at finde nye Synspunkter for Betragtningen af det allerede kjendte, at Delisle viste sin fremragende Begavelse, derimod havde han en sjælden Evne til at være Skattefinder i Arkiver og Bibliotheker, han var en utrættelig Grundgraver ofte paa tilsyneladende gold Jordsmon, og han forstod som faa at samle, ordne og værdsætte Historiens Materiale. Ved sin omfattende Hukommelse og sin uopslidelige Arbejdskraft blev det ham muligt at forfatte lødige Værker i Hundretdal. Snart var det fortrinlige Udgaver af gamle Krøniker, og i en lang Aarrække ledede han Udgivelsen af Folioværket *Recueil des Historiens*, snart var det kritiske Studier over Kilderne, eller det var diplomatiske, palæografiske og bibliografiske Undersøgelser, hvorved han paa mangfoldige Maader retlede Studierne; eller han skrev topografiske Arbejder, frem for alt om hans kjære Hjembygd Normandie. Øverst blandt hans mange Skrifter om denne Provinses Historie staar hans store Værk *Études sur la classe agricole et l'état de l'agriculture en Normandie au moyen âge* (1851, 2. Udg. 1903), et andet omhandlede dette Hertugdømmes Skatter. Delisle var en udmærket Styrer af sit Bibliothek, og han sørgede for, at der udgaves fortrinlige Kataloger over dets rige Haandskriftsamlinger; berømt er ogsaa hans Kamp for at paavise og gjenvinde alle de Manuskripter og Bøger, som ved Tyveri vare frakomne franske Bibliotheker og kjøbte til England. Delisle var hjælpsom og forekommende, hvad ogsaa mange danske Videnskabsmænd kunne bevidne. Han var i 1876 bleven optaget til Medlem af Videnskabernes Selskab.

Joh. Stp.

Den 19. Jan. 1910 døde Gehejmeregjeringsraad August Meitzen, 87 Aar gammel. Han havde beklædt høje administrative Stillinger i Preussen og været en virksom statistisk og landøkonomisk Forfatter; for Historien fik han især Betydning ved sin store Bog: *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen u. Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen u. Slawen* (3 Bd. og 1 Atlas, 1895). Det omfattende Værk med dets mange Kort angiver ved sin Titel, hvad der var Hovedmaalet for Meitzens Studier, som han ogsaa forfulgte i mange andre Arbejder. Især paa Grundlag af hvad der vidstes om Bebyggelsens Karakter og Jordfordelingen i senere Tider og med Benyttelse af ældre og yngre Kort søgte han at drage Slutninger om Indvandringen i Landene, Overgangen fra Nomadevæsen til Agerbrug, Fordelingen af Jorden, Ejendomsrettens og Arverettens Historie og Landsbyfællesskabet. Om man end ikke har kunnet blive staaende ved alle Meitzens Resultater, har Værket dog givet et betydningsfuldt Tilskud til Belysningen af de ældste Samfund.

Joh. Stp.

Ved Albert Vandals Død 1. Septbr. 1910 har vor Tids franske Historieskrivning mistet en af sine rigest begavede Mænd. Han var født 1853, udgav i 80'erne forskellige Skrifter vedrørende Frankrigs diplomatiske Historie i det 18. Aarh. og særlig dets Forhold til Orienten, var Medlem af Akademiet og sin Lærer og Ven Albert Sorels højtskattede Efterfølger som Professor i Historie ved École des sciences politiques. Men hvad der vil bære hans Navn til Eftertiden er hans to Hovedværker, det tre Binds *Napoléon et Alexandre Ier* (1891—97) og det to Binds *L'avénement de Bonaparte* (1902—07).

Der kan gøres Indvendinger mod begge disse Værker. I det første er Kildedokumentationen noget overfladisk, og man møder ofte Slutninger, der næppe er tilstrækkeligt begrundede. Paa forskellig Maade ægger det ogsaa til Modsigelse. Hans Syn paa Napoleons Politik bundet i den ogsaa hos andre Forfattere forekommende Tro paa, at den væsentligst var bestemt ved Tanken om at knuse England for derefter at vinde Freden, og at hans øvrige Erobringsplaner kun var som

Refleksioner, satte i Bevægelse ud fra dette Centrum. Han ser her næppe rigtigt. Og meget maa revolttere i En mod hans Beundring for Nutidens Alliance mellem det fri Frankrig og Zardømmets Rusland, en Beundring, der sikkert har medvirket til at drage ham netop til Studier over Tilsitalliancen og dens triste Skæbne. Det andet Værk gør for Forskningens Vedkommende et fastere Indtryk. Men det skræmmer noget tilbage ved Fordelingen af Skygge og Lys, ved de mørke Farver, hvormed det revolutionære Frankrigs Udløb i Direktoratiden er malt, den levende, næsten ubegrænsede Sympati, der omgiver Bonapartes March mod Magten.

Men hvor omfattende er ikke det Studium, der er indlagt i disse Værker, og hvilket glimrende Talent lyser ikke ud af dem! Vandal er i dem begge først og fremmest den udmærkede Skildrer af Mennesker, Situationer og Begivenheder. Han ejer den store Evne til at se og male. Alt er lyslevende i hans Skildring; Sætninger taarner sig op ved Sætninger med Rigdom paa Farver, kraftige og nuancerede. Ud af dem mærkes den fine Tænkning, den skarpe Psykologi, den sikre Traadslyngning. Og til sine Tider fortætter Maleriet sig til sammentrængte, rammende Billeder.

Hvad der har tiltrukket Vandal ved Værket om Napoleon og Aleksander er — bortset fra det allerede nævnte politiske Motiv — øjensynligt i første Række Modsætningen mellem de to Mænd. Bogen, der spænder fra Tilsit til Overgangen over Niemen, handler om hvorledes de et Øjeblik mødtes, hvorledes de saa lidt efter lidt fjernedes fra hinanden, indtil de stod som Modstandere paa Liv og Død. *Napoléon, c'est l'action, Alexandre, c'est le rêve.* De kunde finde hinanden i fælles Fjendskab mod England, men de maatte skilles. Og dog forsér Vandal sig ikke paa deres Karakterers Betydning; han lodder videre; Napoleons Skæbne blev den Refleks af hans Politik, som hedder Uretten mod Spanien, Aleksanders blev den Brøde, som hans Bedstemoder havde begaaet mod Polen; Angsten for Napoleons Planer med Hensyn til dette Land var Hovedmotivet til hans Brud med Kejseren. Hvad der har tiltrukket ham ved hans andet Værk er mere enkelt.

Det er hans Beundring for Napoleon, der opretholdt Revolutionens store Princip om den borgerlige Lighed, fortsatte og udødeliggjorde dens store Kamp for Frankrigs Grænser og Navn og samtidigt bragte Orden i den store Kaos. Mesterlig er Skildringen af baade Baggrunden for hans Optræden og af Udviklingsstadierne i hans Folkekærlighed og hans Indflydelse, den som først vinder det urokkelige Grundlag ved Marengo, fremragende er Skildringen af Konsularforfatningen, Konkordatets Tilblivelse og de første store Reformere. Vandals Talent, i det første Værk helliget til Psykologi og Diplomati, har vokset sig frodigere og bredere i Arbejdet om Bonaparte, og tvinger til Beundring, selv hvor hans Bedømmelse kan forekomme for stærkt paavirket af bonapartistiske Traditioner fra hans Opdragelse og Ungdom.

J. A. F.

Forfatterinden Christine Reimer har i *Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde* I. (Odense, 1910) taget sig det nyttige arbejde på at skildre det gammeldags bondeliv på hendes hjemegn, Skovby herred i Nordfyn. Hun medbringer adskillige gode betingelser for at løse denne opgave: en varm interesse for og føling med de svundne tiders kulturliv med dets ejendommelige hygge og husflid; en betydelig ævne til at opfatte de forskellige typer og gengive deres liv og færden, og en stærk trang til stadig at sammenligne fortid og nutid og karakterisere forskellen mellem dem. Særlig de gammeldags flittige husmødre og al deres mangfoldige huslige dont skildrer hun med forstaaelsens sympati. Men man kunde nok have ønsket en lidt bestemtere stedfæstelse og kildeangivelse ved de enkelte småtræk der fortælles, og stoffet kunde nok have været lidt bedre sigtet og ordnet. Imidlertid er der så mange gode iagttagelser og velskrevne karakteristikker i bogen, at man må ønske forfatterinden held til at fortsætte sit arbejde på dette område. Bogen fremtræder som første bind af en samling „Fynske Folkeminder“, og man tør altsaa gøre sig håb om en fortsættelse, bl. a. omhandlende familieliv og familiegilder, bylaget o. s. fr. De danske øer har jo hidtil været lidt stifmoderlig behandlede i retning af indsamling og

optegnelse af folkeminder, og også af denne grund må man påskønne det arbejde som forf. allerede har gjort, og håbe at hun må blive sat i stand til at vedblive i samme spor.

Jørgen Olrik.

I Filialbestyrer P. Eliassens nu fuldendte Værk: *Kolding fra Middelalder til Nutid* (1908—10), har vore talrige Købstadhistorier faaet en værdifuld Forøgelse. Den smukke og anseelige Bog falder i to Dele, en mindre, der behandler Koldinghus, en større, der giver Byens Historie. Dette er fuldt forstaaeligt, thi ikke blot i bogstavelig Forstand har Koldinghus behersket Byen; gennem lange Tider, saaledes navnlig i 16. Aarh., har Kongeborgen haft den største økonomiske Betydning for den lille Købstad, der laa nedenfor dens Mure. Foruden at give en indgaaende Fremstilling af Slottets Bygningshistorie og senere Skæbne som Ruin, støttet saavel paa selve Monumentet som paa skriftlige Kilder, dvæler Forf. udførlig ved hele det brogede Liv, der rørte sig indenfor dets Mure, og ogsaa i selve Byens Historie er det kulturhistoriske Stof draget stærkt i Forgrunden. Medens saaledes Afsnittene om de egentlige kommunale Forhold, Forfatning, Styrelse og Skattevæsen er ret stedmoderligt behandlede, indeholder de talrige Billeder, Forf. opruller af Tilstandene i 17.—18. Aarh., en Mængde nye og fornøjelige Træk. Fremhæves bør ligeledes Skildringen af Byens Udviklingshistorie i 19. Aarh., der viser, hvorledes den nuværende driftige Handelsby er vokset frem af den lille Ravnekrog, som under Spaniolernes Ophold endogsaa maatte hente Oxekød og Bordkneve i — Christiansfelt! Jævnside med en Redegørelse for den økonomiske, kommunale og politiske Udvikling, der har været en Del forskellig fra den ellers i vore Købstæder vanlige, er der ogsaa, støttet paa den ældste nulevende Slægts Fortællinger, givet en Række morsomme Smaatræk af Borgernes dagligdags Liv og Færden.

Da Forf. ikke er Historiker af Fag, er det forstaaeligt, at der ved Benyttelsen af de ældre Kilder af og til har indsneget sig forskellige mindre Fejl, ligesom selve Kildestoffet for Middelalderens Vedkommende ikke er fuldt udnyttet. Forøvrig

maa det siges, at han ingenlunde — saaledes som desværre eller ret almindeligt for Byhistorikerne — har ladet sig nøje med det Materiale, der laa lige for Haanden, men efter Evne søgt at underbygge sin Fremstilling paa en god og solid Maade. Jævnside med de stedlige Arkivalier, der naturligvis for de senere Tider maa være Hovedkilden, er der da ogsaa benyttet et stort Materiale hentet andetsteds fra, trykt saavel som utrykt.
M. M.

Kr. Erslev: *Det sekstende Aarhundrede* (1910) er første bind af Erslev og Fridericia's *Den nyere Tids Historie*, som skal forbinde de to forfatteres fremstillinger af middelalderen og den nyeste tid.

Både som lærling og som lærer har jeg atter og atter gennemarbejdet Erslevs „Middelalder“, og min første glæde ved den bog er ikke bleven svækket. Den giver alt hvad en lærebog skal give og levner plads for læreren i modsætning til de moderne lærebøger i historie, der vil være både lærebog og håndbog, og som hverken duer til det ene eller det andet.

Foreliggende fremstilling af det 16. årh. viser, at der kan skrives en bog, der på en gang er lærebog og håndbog. Den har „Middelalderens“ skematiske fasthed, men den har tillige levende personligheder og malende tidsbilleder. De, der har villet påstå, at det skortede de moderne historikere af den kritiske skole på ånd — eller var det på en åndelig opfattelse af historien — bør læse denne bog af en af denne skoles mestre. Uden åndrigheder eller åndigt jageri bæres den, jævnt og roligt, af en åndfuld opfattelse af de forskellige foreteelser. Læs fremstillingen af højrenæssancen i Italien, af Machiavelli og af reformatorerne. Tidens teologiske side er ikke mindre forstående skildret end den politiske, og slagbillederne fra Pavia og Roms belejring er gjort med en kunst, som man ikke ventede hos en moderne radikal historiker. Erslev skildrer det krigerske som en født militær, og hans kunstneriske ævne kommer mere i sving ved dette end når den rører ved det kulturhistoriske.

Tyngdepunktet i nærværende fremstilling er det politiske;

den moderne social-økonomiske skole vil måske nok savne noget i den, Erslev kender og tager hensyn til dennes arbejder og synspunkter, men de farver ikke helheden. — Næppe nogen tid er menneskets kundskab bleven udvidet i den grad som i det 16. årh., det begynder at finde sin plads midt i uendeligheden. Tidens storslagne personligheder præges på en gang af det faste og det svimlende. Den moderne kapitalismes tidsalder begynder, kommunistiske og socialistiske teorier fødes udaf de økonomiske forhold og finder næring hos de jødiske profeter og i ny testamente. Menneskerettighederne, som en lille forfulgt skare i middelalderen holdt i hævd, syntes at skulde blive alle de germanske folks ejendom med Luthers skrifter fra 1520, men de måtte søge fristed i Holland og i England og til sidst i Nordamerika med puritanerne.

Et udtryk fra gamle laugsskråer falder mig paa sinde: ærligt og loyalt. Det er et ærligt og loyalt kunstværk, Erslev her har ydet. Sådant arbejde ydes der ved Københavns universitet. Bedre får man det ingen steder.

L. Moltesen.

Der er for nylig udkommet to tyske bibliografiske Skrifter af Interesse. Det ene er Paul Herre: *Quellenkunde zur Weltgeschichte, unter Mitwirkung von A. Hofmeister og R. Stübe* (Leipzig, 1910). Det tilsigter en orienterende bibliografisk Oversigt over alle Tidsalderes og Landes historiske Litteratur, efter Oplysning i Fortalen nærmest i den Maalestok som ved tyske Universiteter gives i de „almindelige“ Forelæsninger. Den synes omhyggelig gjort; at vi Danske maa stille beskedne Fordringer med Hensyn til Omtalen af vor Litteratur, er vi jo vante til. Det kan fuldt ud billiges, at Forf. ikke ved enkelte Bemærkninger har villet give nogen Kritik af de anførte Værker; men det kunde sikkert have været nyttigt og vist næppe have taget altfor megen Plads, hvis der var henledet Opmærksomhed paa de vigtigste Anmeldelser af vedkommende Værk; der kunde derved være givet Vejledning om hvilke Bøger der har Interesse eller ikke. Slavisk og magyarisk Litteratur er helt udeladt. I meget er Dahlmann-

Waitz' Quellenkunde taget som Mønster for Ordningen. I Righoldighed kan Fortegnelsen ikke maales med de udmærkede bibliografiske Oversigter i Cambridge modern History's forskellige Bind, men den er jo langt mere overskuelig. Det andet Skrift er Hans F. Helmolt: *Ranke-Bibliographie* (Leipzig, 1910). Bogen falder i 3 Afsnit: En alfabetisk ordnet Fortegnelse over Rankes Skrifter, en Fortegnelse over dem, ordnet kronologisk efter deres Udgivelsesaar, og endelig — hvad der er det mest originale — en Fortegnelse over en stor Mængde Skrifter, der paa en eller anden Maade giver Oplysning om Rankes Liv eller Forfatterskab eller indeholder en Bedømmelse af dette; hist og her tilføjes enkelte Uddrag af disse Skrifter, hvilke vidner om Upartiskhed hos Bibliografiens Forfatter; han selv kalder dette Afsnit for et Forsøg paa en ræsonerende Bibliografi, og antyder for øvrigt, at hele Bogen er et Forarbejde til en Rankebiografi.

J. A. F.

Som en Del af den store af G. v. Below og F. Meinecke udgivne *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte* (jfr. dette Tidsskrift 8. R. I., 183) har Professor i Strassburg Robert Holtzmann udgivet et omfattende Arbejde: *Französische Verfassungsgeschichte von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zur Revolution* (München u. Berlin, 1910). Forf. hævder, at den franske Forfatningsudvikling lige fra Forliget i Verdun 843 til 1789 danner en fortløbende sammenhængende Kæde; af Hensyn til de Svingninger, der dog faktisk har været til Stede inden for denne, har han imidlertid delt Fremstillingen i 3 Afsnit, af hvilke det første omfatter Lenvæsenets Tid 843—1180, det andet den voksende Kongemagt 1180—1437, det tredje det absolute Kongedømme 1437—1789. Inden for hvert af disse Afsnit er Indledningen systematisk, hver enkelt af de forskellige Statsmyndigheder og Forvaltningsinstitutioner behandles for sig. Hele denne Opstilling kan teoretisk fuldt ud forsvares, for saa vidt som Frankrigs Udvikling lige til Revolutionen er en Evolution uden pludselige Omvæltninger; men man kunde dog maaske have ønsket en yderligere kronologisk Leddeling særlig af det sidste

store Afsnit, indenfor hvilket i alt Fald Tiden fra Borgerkrigene i det 16. Aarh. til 1614, hvor Kampen mellem Kongedømme og Stændermagt først faar sin Afgørelse, har sin særlige Karakter. Det følger ogsaa af sig selv, at ved et saa stort Emne ikke alle Spørgsmaal kan være lige udtømmende og fyldestgørende behandlede, men i det hele og store er Værket bygget paa megen Lærdom og Problemerne set med megen Klarhed.

J. A. F.

Med det nys (1910) udkomne 6. Bind, der er forfattet af A. F. Pollard og omfatter Tiden 1547—1603, er den store *Political history of England*, der i 12 Bind gaar fra Oldtiden til 1901 og er udgivet af W. Hunt og R. Poole, afsluttet. Der kan indvendes mod den, at den ved at have til Opgave udelukkende eller i alt Fald overvejende at behandle de indre og ydre rent politiske Forhold ser for meget bort fra den sociale og økonomiske Udviklings Indflydelse paa dem. Men hvad Værket giver inden for sin paa Forhaand bestemte Ramme er gennemgaaende dygtigt og overensstemmende med den nyeste Forsknings Resultater, saaledes at man trygt kan stole paa det.

J. A. F.

Da den polsk-russiske Greve Waliszewski fra 90'erne begyndte Udgivelsen af sine store Arbejder, først om Katarina II og derefter om Peter den store og Elisabet, vakte de en betydelig Opsigt ikke alene ved deres livlige Fremstilling og deres Rigdom paa Anekdoter og malende Enkeltheder, men ogsaa ved deres mange originale Synspunkter; noget frastødende virkede paa den anden Side en lovlig stærk Interesse for det pikante og det springende, urolige i Behandlingen. Da vendte Forfatteren sig pludselig mod en ældre Tid og tog fat paa store Værker, der har den øjensynlig af Taine paavirkede Fællestitel: *Les origines de la Russie moderne*. Først udkom *Ivan le terrible*, derpaa *La crise révolutionnaire (1584-1614)*, og endelig (1909) *Le berceau d'une dynastie. Les premiers Romanov 1613—1682*. Selvfølgelig finder man i disse nye Arbejder meget, der ligner de ældre, men de gør dog Ind-

trykket af at være bygget paa meget fastere og mere indtrængende Studier, navnlig for de indre Forholds Vedkommende. Selv om ogsaa her Forf.'s Styrke er de udpenslede Menneskeskildringer og hans Svaghed den for stærke Konstruktion, føres man dog ved dem ind til Kendskab om det store Arbejde, der i den russiske Speciallitteratur er gjort for at oprede de vanskelige og højst interessante Problemer, der knytter sig til Ruslands indre Historie i den ældre Tid. Men noget har det hævnnet sig, at han er begyndt med det 18. Aarh. og først derefter for Alvor sat sig ind i det 16. og 17.'s; der mangler en organisk Forbindelse mellem de to Dele af hans Forfatter-skab.

J. A. F.

Tilstande i Jylland under og efter Krigen 1657—59 belyste ved jyske Tingbøger.

Af

Thyge J. Søegaard †.

De Tilstande, hvori store Dele af Jylland, men især Egnene omkring Kolding, Fredericia og Vejle bleve bragte under Krigene 1657—59, og som endnu i mange Aar efter tyngede paa Befolkningen som en overvældende Byrde, en Ulykke, findes Led for Led beskrevne i Herredstingbøgerne, i Tingsvidner og i en uendelig Kæde af Klager og Nødraab.

Det er vel tvivlsomt, om større Nød nogensinde har raadet i Danmark end den, Svenskerne og især Polakkerne bragte over den sydøstlige Del af Nørre-Jylland i Aarene 1657—59.

De otte Herreder, som udgjorde Koldinghus Len, og af disse igen de frugtbare østlige Egne led haardest, skønt ogsaa vide Egne længere Vest og Nord paa i Landet

Paa den her trykte Afhandling havde dens Forfatter, afdøde Oberstløjtnant Thyge J. Søegaard arbejdet i længere Tid og tiltænkt Historisk Tidsskrift den til Offentliggørelse. Endnu paa sit sidste Sygeleje var han sysselsat med at gøre den færdig og naaede vist saa omtrent at faa lagt sidste Haand paa den. Efter hans Død blev den af hans Arvinger indleveret til Redaktionen, der kun har foretaget nogle Smaarettelser i den.

maatte døje meget; man kan i det hele taget sige, at saalangt Polakkerne naaede, var der ingen Grænser for de Lidelser, som kunde komme over Befolkningen.

Der er ingen af disse Herreders Tingbøger fra Krigsaarene opbevaret; de ældste, som findes i Landsarkivet i Viborg, ere fra 1660 og 1661; men derved er næppe meget tabt, da der i Krigsaarene ikke er bleven ført ret mange Klager paa Tinge¹⁾; enhver har været fuldt optaget af sine egne allernærmeste Forhold, og først da der kom Ro i Landet, og Kravene om Landgilde, Tiende, Arbejdspenge, Hovning o. s. v. vendte tilbage, meldte Klagerne sig.

Vi skulle nu se Forholdene i Bruskk Herred belyste ved Tingbøgerne fra Aar 1661—67.

Som ovenfor formodet, er Administrationen af Herrederne paa forskellig Maade bleven prisgiven Tilfældigheder under Krigen; herpaa ses et tydeligt Bevis i en Dom af 12. Januar 1661 angaaende de af Kronens Gaarde, som ikke ere fæstede bort:

„Da efterdi ingen Bevis for Fogden fremlægges eller nogen Underretning om, hvo der besidder Kronens Gaarde og haver fæst, eller hvo der haver undvigt deres Gaarde, de udi Fæste haver og dennem ikke besidder, tilmed ikke specificeres, hvormange Gaarde der ere Enker levendes til. — Da vidste Fogden ikke rettere derom at

¹⁾ Vi har en Tingbog fra Refs Herred paa Thy, hvortil Krigen ogsaa naaede, som for Aaret 1658 kun tæller 5 beskrevne Blade og intet af Interesse indeholder angaaende Krigen, det samme gælder Hids Herreds Tingbog 1657—59, i Vor Herred holdtes ikke Ting fra 21. Aug. 1657 til 28. Oktbr. 1659, i Slet Herred var Tinget lukket fra 1. Septbr. 1657 til 22. Maj 1660 o. s. v. Jfr. Listen, der slutter denne Afhandling.

kende, end saa mange her udi Herredet, som ikke haver fæst, jo bør at fæste eller ogsaa stande Øvrighed frit for at fæste, til hvem det udi Fæste maa forundes“.

Her er altsaa fuldstændigt Kaos; man ved ikke, hvem der er Fæster paa Kronens Gaarde, og hvem der maatte være rømmet, eller hvor det er en Mand, der staar for Styret, og hvor det er en Enke.

Før Krigen havde der været forholdsvis Velstand paa Egnen; der var mange Selvejer-Bønder i gode Kaar, og Bondeboer, som ved Dødsfald bleve opgjorte før Ufredstiden, vare efter hine Tidens Forhold ofte ret betydelige, d. e. 3—400 Rigsdaler. Men alt gik tabt, Børnene mistede den dem faa Aar i Forvejen tillagte Arv og maatte sammen med Moder eller Værge forlade deres Hjem brændende Tomter.

Her nogle Eksempler:

1661. — Skifte og Besigtigelse efter sl. Olluf Jensen i Bramdrup . . . den Krongaard, som han havde paaboet, fandtes af Fjenderne og Krigsfolket ¹⁾ i forleden Fejdetid ganske ruineret, nedbrudt og øde, saa der paa Stedet intet fandtes at registrere eller vurdere i nogen Maade.

. . . Det var Vidnerne fuldt vitterlig, at Fjenderne og Krigsfolket havde ganske ruineret og nedbrudt den Gaard, som sl. Jørgen Jensen i Hørup paaboede, og aldeles bortplyndret hans og hans Hustrus Gods og Formue.

Jens Niensens Enke og Børn i Dons blev alt deres Gods og Formue af Fjenderne og Krigsfolket frarøvet, og de bleve i Elendighed fra Hus og Hjem forjaget.

Sl. Hans Pedersen af Tyvkjær døde i forleden Fejdetid, og al hans Gods og Formue, „rørendes og urørendes“, blev

¹⁾ Naar Udtrykket „Krigsfolket“ stadig bruges i Tingbøgerne ved Siden af „Fjenderne“, saa maa hermed forstaas vore allierede. især Polakkerne, i Modsætning til de svenske.

hans Hustru af Fjenderne og Krigsfolket frarøvet og deres Bolig nedbrændt.

En anden Enke i Tyvkjær blev ligeledes frarøvet alt af Fjenden, og hun maatte søge sit Brød i Armod hos fremmede.

Afdøde Christian Hansen i Eltang havde været en velhavende Mand, men hans Gods og Formue var af Fjenderne og Krigsfolket bleven lagt øde og deres Gaard og Huse afbrændt, saa de derover var geraadet i stor Armod og baade Hustru og Børn havde gaaet og betlet deres Føde paa fremmede Steder.

En Enke i Eltang udplyndres, hendes Gaard afbrændes, og hun „forjages ud i Armod at igen leve“.

Slotsmøllen blev nedbrændt af Svenskerne.

Landerupgaard var i Fejdetiden „afbrændt, opbrudt og ganske øde“.

Alle Gaarde og Huse i Nebel Sogn bleve afbrændte paa fire Steder nær.

Som her anført, kunde der fortsættes med mange Eksempler, alle med den samme knappe Angivelse af Plyndring og afbrændte Gaarde, af ruinerede og forjagede Beboere. — I Almindelighed kan siges, at de Gaarde, hvis Ejere eller Fæstere døde i Ufredstiden, ere alle, saa vidt Tingbøgerne give Underretning, blevene nedbrændte, nedrevne eller paa anden Maade ødelagte af Fjenden og Krigsfolket, og Enkerne med deres Børn have maattet forlade dem, medens den rørlige Ejendom, Bohave, Besætning o. s. v. er bleven dem frarøvet, og de have været overladte til den yderste Fattigdom og Hjælpeløshed.

Pietet over for værgeløse Enker og Børn have de svenske og polske Tropper ikke kendt; tværtimod det lille Trin, som Gærdet her var lavere, end hvor der var en Mand paa Gaarden, blev overalt benyttet til at give de onde og barbariske Instinkter fri Tøjler.

For Svenskernes Vedkommende er det mere forstaaeligt, de vare nu naaede saa langt frem mod Angrebspunktet, Frederiksodde, at hver Time kunde bringe dem kendeligt nærmere ind til det Felt, hvor det gjaldt Liv og Død, de bleve da efter hin Tids Aand og Sædvane hensynsløse over for alle andre. Polakkerne derimod hvilede i disse Egne Maaned efter Maaned som i den dybeste Fred, efter at Koldinghus var erobret, og dog overgik deres Voløshandlinger langt de svenskes.

For at faa en nøjagtig Fortegnelse over „hvor megen Bygning, der findes paa hvert Sted“, og hvor meget der fattes, „som i forleden Fejdetid er bleven afbrændt, nedbrudt og øde“, afholdtes i Juni Maaned 1662 et Syn over alt Kronens Gods i Herredet.

Det vilde føre for vidt at følge dette Syn Herredet over, og det vil heller ikke være nødvendigt for en tilfredsstillende Bedømmelse af Tilstande under Krigen og to Sommere efter, et Par af de større Sogne ville give tilstrækkeligt.

Vi vælge Viuf Sogn, som ligger midt i det frugtbare Land og omtrent 2 Mil fra Frederiksodde.

Hans Hansen har opsat paa et afbrændt Sted 2 Huse, fattes 2 Huse.

Hans Pedersen, opsat paa et afbrændt Sted 12 Fag Hus, behøver endnu 3 Huse.

Mikkel Jensen, opsat paa sin sl. Faders afbrændte Bondegaard 14 Fag, behøver endnu 3 Huse.

Jep Goresen, paa den Halvbondegaards afbrændte Sted opsat 6 Fag Hus, fattes 4 Huse.

Søren Mogensen har opsat paa sit afbrændte Sted 14 Fag, behøver endnu 3 Huse.

Den afbrændte Bondegaard, Anders Pedersen paaboer, er opsat et Ladehus og 3 Fag lidet Hyttehus, behøver endnu 4 Huse.

Christen Iversens Gaard, 2 Fag gammelt Hus og 25 Fag, fattes endnu 2 Huse.

Iver Iversens Bondegaard, findes at være opsat paa et afbrændt Sted 15 Fag, behøver endnu 3 Huse.

Præstens Anneksgaard, findes alle Husene, 33 Fag, dog brøstfældig.

Sl. Peder Mogensens Gaard, findes et Hus brøstfældigt, og er 3 Huse borte.

Peder¹⁾ staar Salshuset 16 Fag, og nylig oprejst . . . Fag Hus, fattes endnu 3 Huse.

Jens Mikkelsens Bondegaard, er opsat paa et afbrændt Sted 10 Fag, fattes 4 Huse.

Den halve Bondegaard, Hans Kvods i Horsted, afbrændt og øde.

Peder Jørgensen Ulf haver tvende Boliger, den ene øde, haver opsat paa den andens afbrændte Sted 6 Fag Hus, fattes endnu et Hus.

Mads K. opsat paa et afbrændt Sted 5 Fag, fattes 2 Huse.

Mads Smeds afbrændt og øde.

Tøger Christensens øde og boer i en anden Bolig.

Peder Mikkelsens øde.

Harte Sogn:

Bartel Las Madsen, Sognefogdens Gaard, fandtes 2 Huse nogenledes forfærdiget og 2 Huse borte.

Hans Christensens Gaard, er opbyggt 10 Fag Hus paa et afbrændt Sted, 3 Huse slet borte.

Oluf Olufsens Gaard er rent nedbrændt.

Jep Sørensens Gaard, staar 7 Fag Hus, 2 Huse slet borte.

Borgmester Simon Daur i Kolding, hans Gaard rent afbrændt og øde, opsat 2 Huse paa det afbrændte Sted, og fattes der endnu 2 Huse.

Jens Nielsen uden Salshus og nylig igen derpaa opsat et Hus, fattes 2 Huse.

Sl. Mads Pedersens Gaard afbrændt og øde.

¹⁾ Kanten af Tingbogsbladet er her og flere Steder i det følgende borte.

Sl. Iver Jepsens Bondegaard rent afbrændt og øde, opsat 8 Fag, fattes 3 Huse.

Paaby Præstegaard, alle Husene siden Fjendens Tid forfærdiget og forbedret uden 12 Fag, der fattes.

Peder Hansens Gaard, findes alle Husene nylig forfærdiget, — ligeledes 2 andre Gaarde.

Stalderupgaard findes afbrændt og øde, berettes at leve to af Børnene til¹⁾.

Stubdrup:

Den Selvejergaard, sl. Mads Pedersens Arvinger i Harte tilkommer, findes ganske afbrændt og øde.

Christen Mikkelsens Gaard, findes 12 Fag Hus og fattes 3 Huse.

Sl. Thomes Madsens Gaard afbrændt og øde, berettes at leve tvende Børn til.

Iver Sørensen, findes 3 Huse ruineret, fattes et Hus.

Endvidere ere 3 Boel øde.

Endvidere kan nævnes fra Eltang, Vilstrup og Herslev Sogne:

Stenderup:

Hans Hansens Gaard, findes 15 Fag, fattes 24 Fag.

Mads Gaard, findes 12 Fag, fattes 40 Fag, Børnene leve til Gaarden.

Niels Gaard, findes ikkun Nederdelen af 11 Fag, fattes 30 Fag, Sønnen lever til Gaarden og er Soldat.

Mads Gaard er øde undtagen 6 Fag, fattes 34 Fag.

Præstegaarden, findes 28 Fag Hus, fattes 40 Fag.

Vilstrup: 9 øde Gaarde og Huse, Resten omtr. som i Stenderup.

Højrup: 5 øde Gaarde, Resten mangler lidt over Halvdelen af Bygningerne.

¹⁾ Oplysninger af den Art kunne næppe betragtes som andet og mere end en velvillig Tilføjelse fra de Bønders Side, som vare valgte til Synsmænd; nogen reel Betydning have de ikke kunnet faa for Børnene, da det for Kronen gjaldt om at faa Gaardene bortfæstede saa snart, det lod sig gøre.

Hvad her er anført, er paa det nærmeste Gennemsnitstilstanden for Herredets Krongaarde og Boel.

I Aaret 1665 gentoges Synet, det var da som Helhed lidt forbedret; et Hus eller to var kommet til paa mange Gaarde, men til Gengæld vare andre helt faldne ned. Det gik langsomt, meget langsomt med Herredets Genoprejsning.

Præsterne vare her saa vel som andre Steder i Landet i særlig Grad Genstand for Polakkernes Forfølgelse; var det af religiøse Grunde? eller var det, fordi de som Mellemmænd og Tolke for Bønderne særligt maatte lide som de, der vare nærmest ved Haanden, naar Raahed og onde Instinkter krævede et Offer, fordi Bønderne ikke kunde tilfredsstille Polakkernes Krav?

Stenderup Præstegaard blev ganske ruineret og næsten øde, Salshusets Vægge vare opsatte med Gærdsel, og til Præsten var bygget en lille Kvist paa 3 Fag, de øvrige Bygninger vare i tilsvarende Stand; — dette var saa sent som i Sommeren 1663.

Paaby Præstegaard var i Fejdetiden bleven fuldstændig ødelagt, og den var derfor paa nævnte Tidspunkt genopbygget paa et Hus nær.

Salshuset til Starup Præstegaard var afbrændt, og der var indrettet 4 Binding Hus til Præsten at sidde i. Den samme Skæbne var overgaaet Herslev Præstegaard, og der var sørget for Præsten ved at indrette nogle Fag Hus til hans Ophold; ogsaa Udbygningerne vare ødelagte i Fejdetiden.

I Eftersommeren 1662 er der holdt Syn over samtlige Herredets Skove; om nogle hedder det, at de ere forhuggede fra gammel Tid af, flere ere forhuggede i

Fejdetiden, andre ere „ved Magt“, og kun Starup og Viuf Skove ere „vel ved Magt“.

Den følgende Sommer, 2. Maj 1663, gentoges Skovsynet; men nu fik det en hel anden Karakter, det benyttedes til at vende Front mod Bønderne, Selvejere saa vel som Fæstere, og til et økonomisk Angreb paa dem.

Slotsfogden paa Koldinghus, Jacob Lauridtsen, som havde ledet Synet, fordrede Dom over alle de Bønder i Herredet, i hvis Skovdrifter man havde fundet Hugst af ikke-udviste Træer¹).

Han paastod, at enhver maatte svare til sin Skovpart, Selvejere saa vel som Kronens Tjenere, og derfor deres Bøde til kongl. Majst at udlægge efter sædvanlig Takst, eller enhver for sin Part at være Udpantning undergiven.

Herpaa svarede Selvejer Peder Jensen i Tolstrup²): „At ikke skulde hannem overbevises, at han haver hugget paa sin Skovpart til Upligt videre end til sin nødtørftig Ildebrand, formente og Selvejer ej burde at betale igen, hvis de en Gang dyre nok haver købt og betalt, og være den samme Ret undergiven, som dennem, der hugger paa Kronens Skov uden Hjemmel og Minde, mente sig derfor den Tiltale kvit at være“. I lige Maade mødte 17 andre, som vidnede, at de ej havde hugget noget „uforvist“. — Men Herredsfogden dømte i Overensstemmelse med Slotsfogdens Paastand, at Bønderne maatte betale, hvad der savnedes.

¹) De udviste Træer bleve stemplede paa Stubben med Kongens eller Lensmandens Stempel, og de, der savnede dette Stempel, henføres ved Synet under „ulovlig Skovhugst“.

²) Alle de Tolstrup Gaardmænd vare Selvejere.

Med denne Dom var der gjort et første Skridt til en Forfølgning, der var saa meget mærkeligere, som den saa aabenbart modarbejdede Kronens og Lenets Interesse, der maatte være saa hurtigt som gørligt at faa de Hundreder af afbrændte, nedbrudte og øde Gaarde lidt paa Fode igen, saa der atter kunde svares en Afgift til Stat og Administration, hvilket dog baade først og sidst var Maalet.

Men de mange Embedsmænd paa Lenet fra Slots- og Ridefoged ned over: Herredsfoged, Delefoged, Herredsskriver, Præst, Skovrider, Kirkeværge, Sognefoged m. fl., der alle havde deres Gaarde fri for Skatter og Afgifter, og hvis økonomiske Velvære ikke var i Fare, de saa anderledes paa Forholdene, eller rettere: de saa og overvejede slet ikke Forholdene, men virkede som Avtomater i Kraft af gamle kongelige Forordninger, der laa langt forud for den Nødstilstand, som Krigen havde skabt.

Som Følge heraf viste Forordningerne kun lidt efter lidt og flere Aar efter at de største Vanskeligheder vare ovre, nogen Forstaaelse af, hvad der tjente Kronen og Landet i lige Grad til Gavn; — der var lang Vej til Kongens Øre.

Kort efter det sidste store Skovsyn havde man haft Opmærksomheden henvendt paa forskelligt Smaasalg af Bygningstømmer af Mænd fra Naboherrederne til en Bonde i Højrup, hvorved sidstnævnte dog ikke var naet videre, end at han knap havde faaet Halvdelen af sin Gaard genopbygget. Forhørene over Sælgerne oplyste dog, at det var gammelt Tømmer, som de havde solgt for at blive i Stand til at betale de kongelige Skatter, og som de havde fuld Hjemmel for.

Den 6.—7. Juli holdtes et nyt Herredssyn for at „begranske, hvor der ved Gaardene var nyskovet Blokke og Træer“.

Resultatet svarede kun i meget ringe Grad til den store Iver, som blev udfoldet.

- Herslev: en Gaard forfalden og ny paafærdiges.
 Horstrup: „ en ny Egeblok.
 Gudsø: „ fandtes opsat 3 Fag af ny Egestolper og Bøgespærtræer.
 „ „ Et Stykke Hus fandtes opsat, hvorudi var 9 ny Egespærtræer, 3 Bøgebjælker, en Egeblok og 5 ny jordgravede Stolper.
 Lilballe: „ Opsat et Stykke Hus, hvori var 10 ny Stænger, 2 Egestolper og 10 smaa Bøgespærtræer.
 Almind: „ Var opsat en ny Kilde af Egebul, og heri var sat 4 nyhugne Egepillen, hver 8 Alen lang, og 32 Bulle 3 Fingre tykke, som og var ny, foruden ny Bøge Grundvold under fornævnte Træværk.
 „ „ Fandtes en Egeblok 12 Alen lang.
 Stubdrup: „ Opsat et Stykke Hus, hvorudi var 4 ny Egebjælker og 7 Spændtræer.
 Tistrup: et Hus opsat, hvori var 7 ny Egestænger.
 Harte: „ opsat, som var mesten af nyt savet Tømmer af gamle Blokke.
 Bjert: „ fandtes 8 Stykker Egetræer til Stolper og 3 Risbøge.

Det var alt, hvad der fandtes i Brusk Herred af mistænkeligt Bygningstømmer, skønt de fleste Gaarde og Boel laa mere eller mindre paa Jorden. Nu stod tilbage at bevise Rigtigheden af Sigtelsen for Skovtyveri; det ordnede fornævnte Slotsfoged Jacob Lauridsen paa den Maade, at han i Retten paalagde Bønderne at bevise

deres Ret til det omspurgte Tømmer eller og „derfor at stande til Rette som vedbør“.

Hvert Aar blev Synet over Herredets Skove gentaget, og der var god Orden; man kunde gaa flere Skove igennem uden at finde Eksempel paa, at der var hugget et Træ til „Upligt“ af Selvejer eller Kronbonde, og sjældent var der ret meget at paatale. For saa vidt var alt i Orden; men da de aarlige Udvisninger bleve ledede efter gamle Regler, som passede til Forholdene før Kri-gen, og kun lidet eller intet Hensyn blev taget til den nu saa højttalende Mangel paa Bygningstømmer i hver en Krog af Herredet, og da der tillige ved aarlige „Granskninger“ angaaende nyt Tømmer i og ved Huse og Gaarde blev sat en alvorlig Stopper for Bøndernes eget Initiativ, gik det ogsaa af den Grund — saa vel som i Følge den store Armod — meget langsomt med Genopførelsen af de ødelagte Gaarde. Saa langsomt gik det, at Administrationen truede med at fratage de mere efterladne deres Gaarde og give dem i Fæste til andre — en underlig Modsætning til den store Nøjeregnen med hvert Træ i de Gaardene tilhørende Skovskifter.

Men Grunden — en nogenlunde rimelig og fornuftig Grund — til disse uheldige Forholdsregler var vel nærmest at søge ved Frederiksodde, idet Tiden nu kom, da der blev Brug for det bedste og største Tømmer i Skovene vidt omkring til Genopførelse af dens Fæstningsværker.

Ved Begyndelsen af Aaret 1663, 10. Januar, udgik en kongelig Befaling om Levering af Træ til Palisader og andet svært Tømmer til Frederiksodde. Men det tog Tid at fuldføre en Ordre, som krævede saa meget Arbejde; endnu den 1. Februar 1665 fandt Amtmanden,

Wulf von Buchwaldt, Anledning til at lade Ridefogden give Bønderne Tilhold om, at de „skulde straks og imidlertid dette Frostvejr og Føre varer, forskaffe alt det resterende Tømmer, som til Skibsbroen for Fredericia¹⁾ blev udvist, der ned til samme Skibsbro, saa det rigtig tilhobe vorder leveret“.

Af denne saa vel som af andre Oplysninger vedrørende den samme Sag synes at fremgaa, at det var de Fredericia Ingeniører og Fæstningsbyggere, som foretog Udvisningen og Skovningen med den bekvemmeste Transport for Øje; hvorimod først et Herredsskovsyn, som afholdtes i Dagene fra 24.—26. April 1666, altsaa over 3 Aar efter, tilfører Tingbogen Oplysning om Sagen, og da var det Bønderne, som vidnede, at Tømmeret var brugt til Palisader.

Dette Syn gav ved Optællingen følgende Resultat:

Lilballe	Skov til Palisader ved Fredericia	124	Risbøge.
Bramdrup	„ „ „	98	„
Bjert	„ „ „	5	„
Eltang	„ „ „	146	„
Gudsø	„ „ „	51	„
Stenderup	„ „ „	6	„
Vilstrup	„ „ „	139	„
Højrup	„ „ „	45	„
Tolstrup	„ „ „	„	„saa mangfoldige, at Synsmændene umuligt kunde tælle dem“.
Horstrup	„ „ „	38	„
Herslev	„ „ „	13	„
Viuf	„ „ „	154	„
Fredsted	„ „ „	45	„
Tyvkjær	„ „ „	160	„
Starup	„ „ „	78	„

1102 + Tolstrup Sk.

¹⁾ I Aaret 1664 blev Navnet „Frederiksodde“ ved kongelig Befaling forandret til „Fredericia“.

Vi have set, hvor langsomt det gik med at faa Gaarde og Boel bygget op, hvor svært det i mange Tilfælde var blot at faa rejst nogle Bindinger Hus og at faa Tag over Hovedet; lad os med det samme tage et Skøn over, hvor meget der krævedes for at faa Brødet ind under dette fattige Tag, hvor mange og store Vanskeligheder der maatte overvindes, hvilket Slid og Slæb, hvilken Sum af Taalmod og Udholdenhed der krævedes af de mange, som stode med de forarmede og øde Gaarde, uden Penge, uden Heste til at trække en Plov, uden en Tønde Korn til Udsæd, uden Kvæg i eget Eje — blottede for alt. Ganske vist stod det bedre til hos nogle; men lad os se, hvor vidt man var naaet i Løbet af nogle Aar; — en Undersøgelse og Fastsættelse af Skatteevnen i Aaret 1664 belyser denne vigtige Sag.

Bedømmelsen har fundet Sted i Vinteren 1664 og gjaldt den endnu ikke betalte Landgilde for Aaret 1662. Tingbogen oplyser herom: Efterskrevne her i Brusk Herred kunne ikke formaa at udgive mere af deres Gaardes Landgilde forleden Aar 1662 end som følger:¹⁾

Dons:	7	Gaarde	$\frac{1}{3} - \frac{1}{6}$	af Landgilden.
Møsvraa:	4	"	$\frac{1}{3} - \frac{1}{4}$	"
Harte:	7	"	$\frac{1}{2} - \frac{1}{5}$	"
Stubdrup:	1	"	$\frac{1}{5}$	"
Tistrup:	7	"	$\frac{3}{4} - \frac{1}{4}$	"
Paaby:	4	"	$\frac{3}{4} - \frac{1}{4}$	"
Dons Mølle:	1	"	$\frac{1}{2}$	Mølleskyld.
Bramdrup:	6	"	$\frac{1}{3} - \frac{1}{6}$	"

¹⁾ I Tingbogen er hver Gaardmand anført ved Navn; men da en saadan Opregning vilde tage for megen Plads og tillige er overflødig, ere de her opførte summarisk for hver By med Angivelse af Skatteevnens Ydergrænsere.

Eltang:	6	Gaarde	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$	af Landgilden.
Stendrup:	1	"	$\frac{1}{2}$	"
Bjert:	18	"	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{7}$	"
Strandhuse:	8	"	$\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{2}$	"
Nyby:	15	"	$\frac{1}{1}$	"
Lilballe:	5	"	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{3}$	"
Vilstrup:	7	"	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$	"
Landerupgrd.:	1	"	$\frac{1}{1}$	"
Herslev:	14	"	$\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$	"
Højrup:	15	"	$\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{6}$	"
Tolstrup:	5	"	$\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{6}$	"
Viuf:	11	"	$\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{7}$	"
Starup:	14	"	$\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{5}$	"
Fredsted:	4	"	$\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{3}$	"
Nebel:	8	"	$\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{5}$	"
Tyvkjær:	21	"	$\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{6}$	"
Horstrup:	21	"	$\frac{3}{4}$ — $\frac{1}{6}$	"
Rundhoved:	1	"	$\frac{1}{2}$	"
Gudsø:	7	"	$\frac{1}{1}$ — $\frac{1}{2}$	"

De samme Synsmænd vidnede, at efterskrevne her i Herredet ere saa forarmede og øde, at der samme Aar ej kunde bekommes Landgilde af dem.

	øde, forarmet	
Møsvraa:	1	1
Dons:	1	1
Harte:	5	
Raadevad:	1	1
Brødsgrd.:	1	
Liungrd.:		1
Stalderupgrd.:	1	
Stubdrup:	6	
Tistrup:		1
Bramdrup:	6	
Eltang:	4	1
Stenderup:	1	

	øde,	forarmet
Bjert:	2	
Lilballe:	2	1
Vilstrup:	10	5
Herslev:	1	2
Højrup:	3	1
Tolstrup:	1	
Viuf:	4	1
Nebel:	16	1
Starup:	3	5
Fredsted:	1	1
Tyvkjær:	3	3
Horstrup:	2	

Hertil kom 37 Gaarde, som vare udlagte til Herredets Embedsmænd m. fl., og som vare fri for Afgifter.

Bøndernes Armod var kendt af alle fra Regeringen og ned til Tiendeforpagteren, og derfor foer ogsaa alle paa som glubske Hunde, baade naar der var noget at inddrive og naar ikke. Tingbogsbladene bugne i Kalveskindet under Embeds- og Bestillingsmændenes utallige Fordringer og under Bøndernes Klager og Forsvar.

Efter den Betragtning, at den, der kommer først, faar mest, udgik der fra Amtet den 24. Marts 1666 følgende Skrivelse:

Eftersom Bønderne her udi Amtet formedelst dets Ruins Skyld samt Contributioner og anden store Udgifter er i Betyrk og derover resterer mestendels til Kongl. Mai^t baade Landgilde og Arbejdspenge og anden Restans, saa de ej i tilbørlig Tide for deres Armods Skyld kan udrede, hvor over de Tid efter anden bekommer Delation, paa det de ej skal rømme fra Stederne, og mere øde Gods skal blive end allerede er. — Da paa Kongl. Mai^{ts} Vegne forbydes Herredsfogden at gjøre nogen Udlæg (være sig enten til Borger eller Bonde) af nogen Bondes Bo eller Gods, som er Tjener her

til Koldinghus, før end Kongl. Mai^{ts} Restans først er clareret og betalt, paa det en anden ikke skal blive betalt, og Kongl. Mai^t miste sit. Og dersom det imod Forhaabning [sker], skal Herredsfogden være tiltænkt selv at stande til Rette for, hvis Skade eller Ulejlighed deraf kan foraarsages, som jeg og paa højstbem^{te} Kongl. Mai^{ts} Vegne hos dennem vil vide at søge, og dette paa Tingene at læses og i Tingbøgerne indføres des Mening.

Actum Coldinghus den 23 marti anno 1666.

Johan Bodenhaupt.

Kreaturerne og saa at sige alt spiseligt blev fortæret i Krigsaarene; vore egne Tropper skulde provianteres, og de fremmede, „Venner“ som Fjender, plyndrede og udsugede Befolkningen; det var som en vældig Sværn af Græshopper, der formørkede Himlen og lagde Jorden øde; hvad Polakkerne angik, saa nøjedes de ikke med at slagte og fortære, de førte plyndret Kvæg bort til andre Egne og solgte det, og deres nogenlunde faste Pris paa en Ko eller Stud var en slet Daler, saa de fandt let Købere, da gangbar Pris ellers var 8—10 sl. Dlr.

Men Koldinghus Amt blev øde ogsaa i denne Hen-seende. Endnu saa sent som Sommeren 1664, da Amtmanden lod foretage en Optælling af alt Kvæg, var der som oftest ikke en Fjerdedel af den Besætning, som maatte anses for tidssvarende for de i Drift værende Gaarde, og paa de øde eller forarmede Gaarde var der undertiden en Ko eller to, men oftest ingen.

Jordernes Dyrkning og Tilsaaning var en første Betingelse for økonomisk Fremgang, for bedre Kaaŕ og større Velvære, for Evne til at betale de ældre paabudte som og nyopfundne Skatter og Afgifter af mange forskellige Navne og Slags baade in natura og i rede Penge, som nu trængte paa og bleve opkrævede med stadig sti-

gende Bestemthed. Men Markerne lovede ikke meget, skønt Tilsaaningen havde været kendelig stigende, trods almindelig Misvækst i Aaret 1661.

I samme Aar som de fornævnte store Besigtigelser og Vurderinger bleve foretagne med Beskatning for Øje, i 1664, blev der ogsaa holdt et almindeligt Syn over Herredets tilsaæde Marker, som et Tingsvidne beskriver i følgende Linier:

„Hvad enhver sin Lod og Avling angaar, kunde de ikke vide egentlig at gøre Forskel paa, mens eftersom de kunde synes, havde en Del her i Herredet den halve Sæd, imod som de før Ufredstiden plejede at saa, en Del den fjerde Part, en Del den tredje Part og en Del ringere, hvor endda paa adskillige Steder var Misvæxt paa Rugen“.

Ved Tiden omkring Aaret 1666 udviskes Sporene af Krigen i Tingbogen, Forholdet er da følgende, hvad Hovedbeskatningen, Landgilden, angaar:

120 Gaarde betalte fuld Landgilde.

64 „ „ delvis „

92 „ øde og forarmede.

37 „ tillagt Embeds- og Bestillingsmænd, nyde Frihed.

Overalt i Lenet vare Tilstandene væsentligt de samme i og efter Krigsaarene som beskrevne for Brusk Herred. Den samme Udskrivning af Skatter og Proviant til egne og fremmede Tropper, den samme Hærgen og Plyndren i Forbindelse med Mishandling af Beboere, med at afbrænde deres Gaarde og forjage dem fra Hjem og Arne gjorde de fremmede Tropper, Venner som Fjender, sig skyldige i overalt i Landet, altsaa ogsaa her; men der kastes tillige ved Eksempler og Begivenheder nyt Lys over mange Forhold, og derfor vil der være

Anledning til at gaa Herrederne igennem, inden vi forlade denne Egn for at følge Sporene af de fremmede ud over Landet.

Anst Herred. Ved Krigens Slutning — i Aaret 1660 — var der i den Del af Anst Herred, som hørte under Koldinghus Len¹⁾, af Selvejer-Bønder 101 og af Kronens Tjenere 197. De mange Selvejere pege temmelig bestemt paa, at der har været almindelig Velstand i Herredet før Krigen; men de økonomiske Forhold bleve helt forandrede ved denne; endnu saa sent som i Aaret 1664 var der 151 øde Gaarde og Boel, altsaa over Halvdelen var afbrændt, nedbrudt — øde. F. Eks. I Ferup vare 6 Gaarde og 5 Huse afbrændte, i Hjarup 9 Gaarde afbrændte, 3 Gaarde og 10 Boel øde. I en lille Anmærkning i Tingbogen faar man at vide, at „alt, som i forⁿ. Hjarup By findes afbrændt, er udi næst forleden Fejdetid af Polakkerne bleven afbrændt“.

I Landsbyen Sest ere 13 Gaarde helt eller delvis nedbrudte af Polakkerne og Krigsfolket, og hele Befolkningen flygtede for lang Tid til Kolding; herom skriver Sognepræsten, Anker Buck, i Anledning af nogle personlige Udgifter, som han har haft ved sin Gudstjeneste i Kolding Hospitals Kirke, og som han efter Krigen søger refunderede:

„Eftersom jeg underskrevne næst forgangen besværlig Krigstid paa min egen Bekostning haver vedligeholdt Messe, Brød og Vin til Seest Kirkes Menighed, baade før og siden jeg og mine kære Sognefolk maatte rømme fra vores Huse

¹⁾ Fra forskellige Sogne var der tidligere overført fra Koldinghus til Riberhus 128¹/₂ Gaarde; men i Tresserne udlagdes der flere Gange Bøndergods fra det ene af disse to Amter til det andet, saa Tallet var ret svævende.

og Hjem ud til Kolding for Landens Fjender og Krigsfolkets Overfald og Plynderi“

„I den store og langvarende Svaghed og Sygdom, som da grasserede i Kolding, betjente dennem baade, som bleve ved Livet, og de, som bortdøde af samme Sygdom“

I Sest Kirkebog for 1668 har den daværende Præst gjort følgende Bemærkning:

„Thi Polakkerne havde nogle Aar tilforn saa handlet med den By Seested, at Sognefolket udplyndret og udjaget fra Hus og Hjem maatte begive sig til Kolding og udi deres Udlændighed der sig opholde. Imidlertid bleve Husene nedbrudte og opbrændte en Del deraf. Efter den naadige Guds Fred omsider komme de efterlevende, som ikke bleve inficerede af den græsselige Svaghed, som Polakkerne medførte, til Plads og Stavn“.

Præsten Mads Poulsen i Verst siger i et Tingsvidne:

„Hans Sogn er saa forarmet, og Folket hendøde, saa at der findes ikke uden en Mand i Hovedsognet¹⁾ og 8 Gaarde, som er besat udi hans Annex-Sogn, ellers findes forⁿ tvende Sogne, nemlig Verste og Bæk Sogne, ganske øde“.

Denne pestagtige Sygdom, som her og i det følgende jævnlig omtales, førte Polakkerne med sig over alt, det Aar de vare her i Landet. Laa de i nogen Tid i Kvarter paa samme Sted, saa bredte den sig imellem Soldaterne indbyrdes, og den forplantede sig til Befolkningen og optraadte saa ondartet, at Landsbyer næsten helt uddøde, som f. Eks. flere Byer i Tyrsting og Vrads Herreder.

Det var en fast Regel i Skovegne Landet over, at Myndighederne hvert Aar i Begyndelsen af November afholdt „Oldensyn“, ved hvilke Skovene vurderedes med Hensyn til, hvor mange Svin der kunde fedes paa

¹⁾ Der var 7 Selvejergaarde og 6 Krongaarde i Verst.

Olden om Vinteren; var det et godt Oldenaar, hvilket dog — som den Dag idag — var sjældnere, saa var det af meget stor Værdi baade for Herremand og Bonde, for saa vidt de havde Svin nok at besætte med, thi i saa Fald kunde de faa en stor Besætning fødte og fedte uden synderlig Udgift; men herpaa skortede det ofte, især naar der var gaaet flere magre Aar forud, og Besætningen som Følge heraf næsten var uddød. Hver Mand fik efter sin Anpart i Skoven tildelt et vist Antal Svins Olden, flere eller færre efter Aarets Rigdom, og for hvert Svin maatte han betale Oldengæld, 8—12 Skilling, uden Hensyn til, om han besatte sin Skovpart eller ikke.

Aaret 1665 var rigt paa Olden; Syn blev afholdt paa Skovene, og Bønderne fik tildelt deres Anpart; men det havde været smaat med Olden i mange Aar, og flere Gange var der slet ingen; Befolkningen var fattig, den hverken ejede Svin eller saa Udvej til at købe, og det store Gode, som et frugtbart Aar under andre Forhold vilde have været, blev nu en økonomisk Trusel for dem, da de ikke kunde besætte Skovene og heller ikke evnede at betale Oldengælden.

Vi se da følgende mærkelige Tingsvidne, der paa sin Vis er Udtryk for den dybeste Fattigdom:

„Thulle Prsen i Ferup paa sine egne og paa de Ferup Mænds Vegne, og de Ferup Mænd selv hosstaaende, og de samtlig opsagde deres Olden nærværende Aar og dem dermed ganske intet dette Aar vilde befatte enten med deres Selvejer eller med Kongl. Majst; men Slots-skriveren sig det paa Kongl. Maj^{ts} Vegne saa nyttig at gøre, som han bedst kan“.

Under almindelige Forhold var der ikke meget Hoveri

i Koldinghus Amt, men til Gengæld var der paalagt Gaardene en Skat i Form af Arbejdspenge eller „Frihedspenge“, som de ogsaa kaldtes. Denne Skat var af forskellig Størrelse i de forskellige Herreder; i Brusk Herred var den saaledes ansat til 4 Daler for en Helgaard og 2 Daler for en Halvgaard, medens der i Anst Herred maatte betales „hver fuld Gaard 6 Rixdlr., item de som sidder 2 paa Gaarden og findes nogenledes ved Magt for 8 Rixdlr. og $\frac{1}{2}$ Gaard 3 Rixdlr.“.

Denne ret betydelige Forskel paa Arbejdspenge i de to Herreder gives der ingen Forklaring paa; men den maa formodentlig søges i, at Brusk Herreds Bønder havde noget Hovning ved Koldinghus Ladegaard, som og ved selve Slottet, Haven m. m., ligesom de ogsaa i særlig Grad bleve anvendte til Ægtkørsel o. l., naar fyrstelige og andre fornemme Personer opholdt sig paa Slottet eller rejste igennem Landet.

Men Ægtkørsel og anden Omgangsgerning var ikke udelukket, fordi der betaltes høje Frihedspenge.

Tingbogen af 13. September 1666 giver følgende meget oplysende Billede af disse Forhold:

Alle Kongl. Maj^{ts} Bønder og Tjenere i Lejrskov Sogn ere indstævnedede for at svare til deres Arbejdspenge, som de restere med, og som Ridefoged Anders Jørgensen fordrer betalt inden 15 Dage, hvis de ville undgaa, at der gøres Udlæg i deres Gods.

Hans Thullesen i Vraa mødte paa egne og menige Lejrskov Sogns Mænds Vegne og svarede, at de af forskrevne Lejrskov Sogn, som er 21 Gaarde, har gjort en stor Del Ægter til Fredericia nærværende Aar, som de først af hver Gaard havde aget der neder 12 Palisader, dermed hver Gaard 6 Ægter, endvidere af hver Gaard $1\frac{1}{2}$ Byggepæle, dermed hver Gaard 3 Ægter, endvidere $\frac{1}{2}$ Ægt af hver Gaard med Hjulborter. Item havde af hver Gaard en stor Ægte med

den store Byggeblok; desforuden huggede de forleden Vinter hver Gaard et Læs Brændeved i Børup Skov og nedførte til Fredericia. Item havde de udi forⁿ Lejrskov Sogn hugget 57 Favne Ved foruden mange Ægter, som de haver gjort til Haderslev, Ribe og ellers ved Slottet, som saa tit paakommer, saa de vidste det ikke at opregne. Og nu Ridefogden paa Kongl. Maj^{ts} og Hr. Amtsskrivers Vegne søger os for Arbejds- eller Frihedspenge, som af slig forberørte Ægter og anden Besværing, os er paakommen, vel eragtes, hvad Frihed os er nødt og forventt, hvor ud over Hans Thullesen paa sine egne og de Lejrskov Sognemænds Vegne formener Uret at ske og formener dem slig besværlig Ægter og Bekostning bør dem udi Arbejdspenge at afkviktes; eftersom de og formener, at Kongl. Maj^{ts} Brev, som først ankom, der formelder om Arbejdspenge at give, at de derimod skulle være forskaanet og fri for Ægter og Arbejde. Og ikke siden er hørt eller fremkommen nogen Befaling eller kongl. Befaling, som dem er bevist, at de saadan Køren og Arbejde skulle forrette eller gøre uden nogen anden Afkortning eller for Intet, mere end paa andre Steder i Landet, som ikke i ringeste Maade med slig Ægter og Besværing ere blevne besværet. Og forⁿ Hans Thullesen derfor paa sine egne og de Lejrskov Sognemænds Vegne for Anders Jørgensens Tiltale bør fri at være.

Dommen blev: Kongl. Maj^{ts} Brev formelder, at der skal gives af hver Helgaard sex Rixdaler og 3 Rixdaler af hver Halvgaard til Frihedspenge, hvilket jeg dømmer dem til inden 15 Dage at betale eller og at lide Nam og Vurdering i deres Bo og Gods, hvor det findes, efter Kgl. Maj^{ts} Forordning, medmindre Øvrigheden dem noget derudi formedelst deres Armod og den store Besværingsskyld, de haver udstanden med Tømmer at nedføre til Fredericia, af Mødynk vil efterlade.

Skønt der fremdeles var stor Armod helt op imod Aaret 1670, ses dog, at en Del af Fæsterne vare komne

noget til Kræfter paa forskellig Vis; der var bleven bygget et Hus eller to de fleste Steder; den dyrkede Del af Markerne var bleven forøget; Besætningerne vare ligeledes voksede, og man var i væsentlig Grad bleven bedre i Stand til at svare skyldige Afgifter eller dog Dele deraf. Det viste sig ogsaa, at Dødsboer fik større Værdi, det var ikke længere en Sjældenhed, at et Bo blev opgjort til over 100 sl. Dlr.

Tilstandene umiddelbart efter Krigen i de fem Sogne, som omgive Fredericia, og som tilsammen udgøre Elbo Herred, faar man et meget tydeligt Billede af ved et Tingsvidne af 26. August 1661. Samtlige Kronens Bønder vare indstævnedede angaaende Landgilde-Restance m. m., som var forfalden til Sct. Hansdag næstforegaaende, og som forlangtes betalt inden 15 Dage.

Hertil svarede en Del af Herredsmændene, som vare tilstede, „at det var dennem ikke muligt nu at udstaa nogen kongelig Tyngde, efter som Herredet er ganske ruineret, deres Gods og Formue (dennem ikke én Gang, mens nogle Gange siden denne forleden Krig angik) fra-røvet, og nu i dette Aar, hvis ringe Sæd nogle af dem kan have saaet, er sket stor Misvæxt paa, saa Sæden næppelig igen kan bekommes, tilmed det ringe Hø, som kan være bjerget, er staaet paa Marken og raadnet, eftersom de ikke endnu haver nogen Husværelse dertil. Og er de i den underdanigst Forhaabning, at den gunstige høje Øvrighed vil have dennem herudi forskaanet, indtil de kunde faa Middel noget at udgive. Dersom de ikke maatte herudi benaadnes, er de foraarsaget igen at forlade deres ringe Hytter og Værelser med deres fattige Hustruer og smaa Børn, om Landet med Bettelstaven at søge deres Brød“.

Ifølge Lensmanden Sten Bildes underskrevne Seddel dømtes der: „Saa mange af Herredsmændene, som befindes at have Middel og Formue, dette forⁿ at udgive, de jo bør derfor at klare inden 15 Dages Forløb eller derfor at lide Nam og Vurdering“.

I de talrige Skove omkring Fredericia fandt svenske Tropper en kærkommen Tilflugt under det ublide Efteraarsvejr i kolde og stormfulde Oktobernætter med Regn og Slud. Her kunde de lave mægtige Baal og i faa Timer indrette lune og hyggelige Bivuak- og Lejrpladser, Materialier var der nok af paa Stedet, og det var i flere Henseender bedre og mere praktisk i Krigsøjemed at opholde sig samlet i Skovene end spredt i de fattige og forfaldne Bøndergaarde; de svenske indsaa det og handlede derefter.

I Bredstrup Skov ca. 1 Mil Nordvest for Fredericia havde Svenskerne oprettet en Lejr; der var gravet Grave og Grøfter paa Ager og Eng omkring, og Skoven saavel som den nærliggende Ødsted Skov „var i forleden Ufredstid meget forhugget, saa største Delen kun er nogle Stumper“. Videre hedder det i Tingbogen: Stovstrup Skov, liggende straks udenfor Frederiksodde, er noget forhugget, og en ganske Del Træer forbrændt, „som er gjort af de svenske saa vel som af de Keiserlige, Polakker og brandenburgsk Krigsfolk, som der udi og omkring haver standen med deres ganske Krigsmagter“.

Taarup Skov er i Fejdetid gjort stor Skade baade ved Ildebrand og [det], som er hugget.

Kongsted Skov er i Fejdetiden meget forhugget, eftersom de svenske stod der omkring.

Børup Skov findes i forleden Fejdetid meget forbrændt og forhugget.

Trælle Skov, derudi befindes af Fjenderne meget at være hugget, og mange Træer ere brændte.

At der var overgaaet Beboerne en mindst lige saagrum Behandling og Mishandling som de tidligere omtalte Herreders, følger vel af Beliggenheden, men fremgaar tillige af, at der endnu saa sent som i Aaret 1664 fandtes 95 øde og forarmede Gaarde og Boel i Herredet eller gennemsnitlig 19 i et Sogn, som ikke kunde svare nogen Landgilde. Samme Aar holdtes et Herredssyn over, hvilke Bygninger der fandtes, hvor meget Kvæg der var, og hvor stor en Del af Markerne der var tilsaet i Forhold til det normale.

I Tavlov Sogn var der 19 Gaarde og Boel med 1 à 2 Huse, alle med jordgravede Stolper, 8 Gaarde vare uden Bygninger, endvidere var opført 6 Hytter; paa 11 Gaarde var der saaet fra $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{8}$ af fuld Sæd, og til 4 var saaet 2 Skæpper Korn; af Kvæg fandtes i Sognet 48 Stkr.

I Erritsø Sogn var der 19 Gaarde, hver med et Hus paa 5—11 Fag, og 7 Hytter paa 3—5 Fag; til 13 Gaarde var saaet fra $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{7}$ af fuld Sæd; der var kun 24 Stkr. Hornkvæg i Sognet.

I de andre tre Sogne vare Forholdene de samme. Herefter at dømme har man sikkert kunnet skrive Antallet af Kvæg og spiselige Kreaturer i Herredet med et meget lille Tal, da de fremmede Tropper forlod Landet.

Lidt efter lidt vendte de gamle vante Tilstande tilbage, og de Regler, som hjemledes i Landsbyens Vide- og Vedtægtsbrev for dens daglige Liv og Trivsel, bleve atter Lov for det lille Samfund. Man mødtes igen, som før Ufredstiden, paa Grandestævnet Søndag Eftermiddag efter Gudstjenesten. Hist og her oprettedes et nyt

Grandebrev, som i Kraglund, Hids Herred, i Saxild et Tiendevide o. fl. Men sjældent er det, for ikke at sige helt enestaaende, at Bønder dømmes til at oprette et Videbrev; det blev Tilfældet i Trælle i Aaret 1665. Kaptajn Hofmann i Fredericia havde et Par Gaarde i Trælle, og han ønskede mere Orden paa sine Marker, end Naboerne vare villige til at indrømme ham; i det Øjemed fik han afsagt følgende Dom: Alle Trælle Lodsejere bør at hegne og frede i Mark og By med velbemeldte Kapt. Hofmann, saa vel som og med hannem indgaa og oprette et forsvarligt Videbrev, som Byen kan være til Nytte og Tarv og ej én eller to det at kuldkaste, men de som at følge de fleste efter Recessen eller de derfor at lide Dele og videre Lovmaal.

I Holmans Herred maatte Befolkningen fuldtud dele Krigens Byrde og Tynge med deres sydligere Naboer. Det rige og skønne Land, der breder sig imellem Vejle- og Randsfjord og et Stykke mod Vest til en Linie Vejle—Kolding, blev hærget og ødet til det yderste.

Der er i Tingbogen af 1661 givet en Skildring af Tilstandene saa pinlig og bitter, at man heldigvis ikke ret ofte træffer noget lignende. Aarsagen er, at Ridefogden paa Slotsherrens (Amtmandens) Befaling kræver Dom angaaende Betalingen af den Bønderne paahvilende Landgilde. Det maa dog straks siges, at her fares med større Lempe, end man er vant til at se, og det er tydeligt, at ogsaa Administrationen forstod, at der var Nød paa Færde.

Ridefogden formenter, at saa mange her i Herredet, som haver nogen Middel, om de i dette Aar, efter Slotsherrens Befaling, ikke bør at give deres halve Landgilde,

medmindre Kongl. Maj^t naadigt vil det efterlade; dog her udi ikke ment de fattige, som ingen Middel haver, ikke heller fremmede, som de øde Steder nylig haver sted og fæst, og det efter Restancens Indhold. — Saa mødte Søren Jensen i Skærup og paa sine egne og menige Herredsmænds Vegne der imod i Rette lagde deres skriftlige Svar lydende:

„Eftersom vi fattige Mænd udi Holmans Herred kræves for Skyld og Landgilde, og vores Ridefoged derfor Dom over os vilde hænde, saa ere vi højlig forårsaget dertil at give dette vores korte Svar: At det er den aller højeste Gud velbekendt, hvad Nød og Elendighed vi fattige, arme, berøvede haver lidt og ustanden i forleden Fejdetid baade af Krigens Haardhed, Sygdom og Dødsens Borttagelse, saa og Hunger og Elende, og ikke alenest dette, mens al vores Gods og Formue, rørendes og urørendes, fra os røvet, og vores Huse og Gaarde en Del afbrændt og nederbrudt, og de andre ruineret og ganske øde, hvilket synlig altfor meget endnu paakendes og af Commissariernes Erfarelse om denne øde Ortes Tilstand nok som ydermere bevises, forhaaber at Gud aller mægtigste vilde bevæge vores christen Øvrighed til Barmhertighed og lade sig slig vores store Nød og Elendighed, vi haver lidt og endnu lider, gaa til Hjerte og ej af os begære den Del os umuligt er at efterkomme, efter som mesten Parten af os søger vores Brød hos fremmed Folk i Herrens Navn. En Del haver armet sig om og faaet en ringe Del saaet, hvorpaa er bleven saa stor Misvæxt, saa de ikke kan faa deres Sædekorn igen, hvilket af Synsvidne kan erfares, og en Part af os nylig kommen til nogle øde Steder og synderlig hverken faaet pløjet eller saaet, som vi kunde give noget af, begære derfor underdanigst og gærne, vi fattige Mænd maatte for samme Tiltale forskaanes, indtil Gud gør det noget bedre med os, saa vi kunde taale at give og gøre noget efterhaanden, som os muligt er, paa det vi ikke skulde forårsages af Armod, Hunger, Nød og Elendighed at forlade de øde ruineret Steder, vi igen antaget haver; er gærne begærendes, at dette vort

korte Svar maatte lades paaskrives og indføres udi hvis for Retten derom afsigendes vorder. Datum Schierup den 19. augusti 1661“.

Den af Ridefogden æskede Dom bliver af Herredsfogdens Stedfortræder, Gaardmand Peder Hvid i Børkop, afsagt saaledes: Da Bønderne ifølge vores gunstige velb. strenge Hr. Slotsherres Hr. Steen Billes skriftlige Befaling, at Bønderne skulle yde deres halve Landgilde i dette Aar, saa vidste Herredsfogden ikke andet at dømme, end at de jo bør den gode Mands Befaling at efterkomme, saa mange som haver Middel og det kan udstaa.

Om den tidligere Herredsskriver beretter et Tingsvidne: Sl. Jens Pedersen Rafn med Hustru og Børn og Folk blev ganske udplyndret og forjaget fra deres Hus og Gaard i Skærup, den Tid Fjenderne kom først her i Landet Aar 1657, saa at deres Gods og Formue blev dem da af Fjenderne frarøvet, og siden derefter, da Freden var sluttet, som saa stakket varede, havde den sl. Mand igen begyndt sin Gaard at forfærdige og sin Avling at drive, indtil at Fjenderne tog sit Rytteri ind til Frederiksodde for de allierede Krigsfolk, da blev den sl. Mand igen udplyndret og med sin Hustru, Børn og Folk forjaget i ynkelig Maade fra deres Hus og Gaard, saa al deres Gods og Formue, det være sig rørendes og urørendes, Bo og Boskab, Korn og Kræ, Bøger og Breve og Documenter, som baade hannem selv og andre Dannemænd her udi Herredet tilhørte, blev af Fjenderne ganske ødt og borttagen, og hans Selvejerbondegaard i Skærup af Fjenderne aldeles afbrændt.

Det kan bemærkes, at deres Ejendomsgaard var bleven takseret til 1800 sl. Dir. i 1655 ifølge et Skiftebrev fra den Tid.

Blands Herredets Præster var Hr. Niels Lauridsen, Sognepræst til Smidstrup og Skærup Menigheder, den, der havde lidt mest; men han havde ogsaa været en Støtte for sine Sognefolk og havde derved vundet deres Taknemmelighed, saa at de senere forsøgte at faa ham forskaanet for Gæsteribyrden indtil bedre Tider. I den Anledning vidnede 24 af Sognemændene angaaende hans Forhold i Fejdetiden: At han blev først forjaget med Hustru og Folk i ynkelig Maade fra Hus og Hjem og fraplyndret en ganske Del af sit Gods og Formue; og siden, da han kom til Præstegaarden igen, blev han tit og ofte udplyndret og ilde medfaren, indtil paa det sidste Svenskerne flyede til Frederiksodde for de allierede Krigsfolk, saa fattige Folk ikke dennem kunde fri syndelig, hverken i Landsbyerne eller Købstæderne, for Krigsfolkets Vold og Tyranni. Baade hans Sognefolk saa vel som andre Steder fra have søgt til ham i Præstegaarden af den Aarsag, at han blev tilstede og udstod, hvis Haardhed hannem af Gud blev paalagt. Og saa de Sygdomme og Dødsens Borttagelse haver grasseret baade der og andre Steder meget stærkt, haver han forholden sig imod samme fattige syge elendige Mennesker, som var mangfoldige i Gaarden hos hannem, meget ærlig, christelig og velbetjent de syge, saa vidt muligt haver været, og bestede de døde i Hobetal til Jorden og ellers i andre Maader, som en hæderlig Præstemand og tro Sjælesørger vel egner og anstaar, saa han der udover led og udstod megen Nød og Elendighed, tit og ofte blev udplyndret, slagen og i ynkelig Maade tribuleret, som enhver altfor meget er bevist, hvorfor han er kommen meget tilagters; — og Sognemændene andrage nu om, at han maa nyde Forskaansel for sin Præste-

gaards Gæsteri, indtil han kan bekomme noget igen af sine øde og ruinerede Sogne at leve af.

Om Herredsfogden meddeler et Tingsvidne, at han boede i Fejdetiden paa Nebbegaard, men at han blev forjaget fra Hus og Hjem og frarøvet Gods og Formue, samt at Nebbegaard blev afbrændt, nedbrudt og forødet.

Omkring Midten af Tresserne var man i Holmans Herred, ligesom i Amtets øvrige Skovegne, stærkt optaget af at fælde Træer og føre Palisader og andet Stortømmer til Fredericia. Det var kongelig Ordre, og den suppleredes her, som andet Steds, med en minutios Vaagen over, at Bønderne, der var i største Trang for Bygningstømmer, ikke huggede „uforvist“; og for saa vidt saadant kunde paa vises hos Kronens Bønder, dømtes de til at svare til Skaden. Derimod bleve Selvejerne — modsat af, hvad vi have set andet Steds — frifundne for dette Ansvar, „efterdi de det for Sølv og Penge saa dyre, haver indkøbt, og hvis de derpaa hugger, det haver de til deres øde ruineret og afbrændte Gaardes Reparation anvendt“.

Endnu var der 73 øde og forarmede Gaarde i Herredet, som der ikke kunde bekommes Gerningspenge af. — Gernings- eller Arbejdspengene var i Holmans Herred ansat til 4 Rdl. for en Helgaard og til 2 Rdl. for en Halvgaard.

For de vestlige Herreder i Amtet er der ingen Tingbøger opbevaret for 1663—64, og de mest indtrængende Klager ere da forstummede; men dels fører en Række Tingsvidner os tilbage tæt ind under Krigen, og dels fejler det næppe meget — naar Sammenligning drages med andre Egne, saavel med de Herreder, vi alt have gennemgaaet, som med mere vestlige og mindre

frugtbare Egne — at de østlige rige Sogne ere blevne be-
lagte med Indkvartering, og Beboerne behandlede som foran
beskrevet, medens de fattige Hedebyer nu og da ere
blevne hjemsogte af smaa Rytterkommandoer eller, som
andet Steds, endog af enkelte Ryttere, som plyndrede
og mishandlede efter Lune og Lyst.

I Gadbjerg Sogn var $15\frac{1}{2}$ Gaarde ganske øde, af-
brændte eller nedbrudte og uden Sæd eller Besiddelse, og
kun $9\frac{1}{2}$ Gaarde vare besatte. I Hover Sogn „findes en
ganske Del Gaarde slet øde“ — af Tingbogen 6. Fe-
bruar 1664.

Om Bredsten Sogn faa vi at vide, at det i Aarene
1660 og 1661 var saa ruineret „ud af Fjenderne de
Svenske saa vel som af de Kejserlige samt Brandenbor-
gerne og Polakkerne, saa de fattige faa Mænd, som da
sad ved Gaardene, ikke havde den Sæd, at nogen Tiende
kunde bekommes og afgives; thi hvis Rugsæd, de havde,
det første Aar blev det øde og ruineret paa Marken af
Kongens egne Folk, det andet næstfølgende Aar blev det
udi Husene øde og fordærvet“ — ogsaa af Kongens Folk.

Den Sæd, her omtales som ødelagt i de to nævnte
Aar, var — Kongens og Kirkens Tiende indbefattet —
330 Traver Rug, 424 Traver Byg og 324 Traver Havre
til en samlet Værdi af 110 Daler $2\frac{1}{2}$ Mark, der var for-
delt paa 36 Familier i 2 Aar. Det var ikke meget til
hver, men det var for meget — altfor meget — til at
„Kongens egne Folk“ maatte have ødelagt det for de
fattige jydsk Bønder. Desværre vare vore egne Drago-
ner med god Grund lige saa frygtede af Almuen som
de fremmede undtagen Polakkerne, deres Brutalitet og
onde Rygte vil bekræfte sig saa ofte, vi i det følgende
møde dem.

I det foreliggende Tilfælde bleve Bredsten Sognemænd bortjagede fra Hus og Gaard af de Ryttere, som „bleve afdankede“ i Viborg, og som „rejste sønder paa“; disse Ryttere laa der i Sognet i to Dage og Nætter, Korn og Foder blev opædt, udkastet og nedtraadt af Hestefødder. Det var i 1661, og det er i den Anledning, at det foran siges: „Kornet blev udi Husene øde og fordærvet“. Aaret i Forvejen var der „ganske ingen Fred for Ryttere og Krigsfolk, som i de Tider frem og tilbage igennem rejste, saa deres Korn blev forødt og opædt“. Men hermed var ikke alt gjort; i 1661 bleve Bønderne med Hustruer og Børn forjagede fra Hus og Hjem og „bleve slaaede og ilde medhandlede“ af Dragonerne. En Del af dem var Fæstere til Engelsholm, som Preben Brahe den Gang ejede, og her søgte de Tilflugt, saa længe Usikkerheden varede.

I Krigsaarene hørte Betalingen af de forskellige Tiender og andre Afgifter op af sig selv i de bebyrdede Egne og Landsdele; hvor intet var, kunde selv den ivrigste Skatteopkræver ikke opnaa noget. Saaledes hedder det i et Tingsvidne fra Slavs Herred, Grindsted Sogn, altsaa et af de fattige Hedesogne: Aar 1657, da de svenske Krigsfolk kom her ind i Landet, før Kornet kom alt ind i Husene, da gaves det Aar ingen Tiende. Anno 1658, da de svenske vare Landet mægtig til hen ved Juletider, da de kejserlige, brandenborgske og Polakkerne kom her ind, det Aar blev og ingen Tiende given enten til Kongen eller til Kirken. Anno 1659, da de kejserlige og brandenborgske vare her inde, da blev Kornet paa Marken her i Sognet en stor Del staaende uhøstet formedelst Polakkernes store Ruin, — tilmed stor Sygdom, som var imellem Folket allevegne, saa det Aar

ikke gaves nogen Tiende, og det Aar om Høsten blev ikke synderlig Rug saaet der i Sognet. Anno 1660, da de kejserlige og Brandenborgerne vare udrejste, var der somme, som havde noget lidet Korn saaet, og en Part slet intet, saa det Aar gaves ingen Tiende.

Skønt Hedeegnene, de tyndt befolkede Egne med de mange fattige Hjem, altsaa ogsaa maatte bære deres Part af Dagens Hede og Byrde, saa havde Ødelæggelsen dog langt fra der sat saa dybe og blivende Spor som i de østlige Herreder.

I Nørvang Herred f. Eks. synes Ødelæggelsen fra Fejdetiden med afbrændte og nedbrudte Gaarde, forarmede og forjagede Familier, øde og herreløst Bondegods at være af ringe Omfang; ejheller paaberaaber man sig Krigen og dens Følger som Aarsag til Armod og Forfald, og allerede ved Aaret 1664 træffer man særdeles velforsynede Bondeboer til samlet Værdi af 300 Daler og derover med kun en ringe Gæld foruden Arvelodderne.

Idet vi nu forlade Koldinghus Len og Amt, er det med den Indrømmelse, at Tingbøgerne her have ydet et særdeles righoldigt Materiale til Belysning af Tilstandene under Krigen saa vel som til Bedømmelse af Almuens Kaar i de Aar, der fulgte nærmest efter, og i det Hele taget saa længe Krigen virkede.

Naar vi dernæst ved de samme Hjælpemidler videre ville forsøge at følge Svenskerne saa vel som vore allierede paa deres Vej op igennem Nørrejylland, saa viser det sig, at Tingbøgerne paa mange og meget vigtige Punkter svigte, dels ved at de kun give spredte Oplysninger og dertil kun af ringe Værdi, hvor man havde ventet meget,

som f. Eks. Refs og Hassing Herreders i Thy, og dels derved, at Bøgerne helt ere gaaede tabt i Tidens Løb, og alle disse Kilder ere lukkede; det er saaledes meget beklageligt, at alt Tingbogsmateriale fra Hjerm-Ginding og Skodborg-Vandfuld Herreder mangler, — navnlig i de sidste turde man have haabet paa værdifulde Oplysninger om Svenskernes Forberedelser til at trænge frem over Harboøre-Agger Tangen, samt om deres Tilbagegang paa denne Kant af Landet. Nu faa vi kun at vide — fra helt andre Kanter —, at et større svensk Kommando paa Tilbagevejen fra Vendsyssel er gaaet over Harboøre og i Februar Maaned 1658 har ligget i „Lejr“ paa den Kant; men herom nærmere nedenfor.

Troppebevægelserne op igennem Jylland fandt Sted ad to Hovedlinier, en østlig med Købstæderne som Støttestrukturer for Indkvartering, Forplejning og Plyndring, og en vestlig ad de store Hovedveje paa Landets Højderyg over Nørre Snede mod Viborg. De topografiske Forhold paa denne Route maatte naturligt medføre, at Silkeborg Len, især Vrads og de vestlige Sogne af Tyrsting Herred, maatte i særlig Grad blive hjemsøgt. Man maatte med Nødvendighed standse i længere Tid bag det vidtstrakte og indviklede Søkompleks med de milevide Skove, hvor man tillige, efter at vide sig som Herre over dem og Landsbyerne omkring, kunde indrette sig saa trygt og bekvemt som ønskeligt.

Efter det Kendskab vi have faaet til de fremmede Tropper, kunne vi paa Forhaand slutte, at disse Sogne gik en ulykkelig Tid imøde.

Allerede ved Vrads Herreds Østgrænse i Hammer og Linnerup Sogne møder der os Tilstande af en saadan

Beskaffenhed, at de ikke kunne gaa upåaagtede hen, selv med Brusk Herred som Baggrund.

Et Tingsvidne 1660: I Hammer Sogn er kun én Gaard beboet, de andre ere slet øde og ingen Folk udi.

I Linnerup Sogn er kun 3^{1/2} Gaarde, i hvilke de forarmede Folk bo, de andre Gaarde staa slet øde, og ingen besidder dem.

Om Præsten i Hammer, Hr. Søren Hansen, faa vi at vide, at alt, hvad han havde, blev ham berøvet af det umilde Krigsfolk og frataget, saa han med sin Familie maatte halvnøgen med bare Fødder fly fra Hus og Hjem og paa fremmede Steder lide stor Nød, efter at de ved deres eget Hjem havde udstaaet stor Haardhed indtil paa det aller yderste, at mesten Part alle Folk der i Egnen vare bortflyede, saa ingen kunde blive, og de da imod deres Vilje nødtes til at fly.

Et Syn af 17. Oktober 1660 over Bønderne i Vrads og Fem Sogne slutter med følgende Meddelelse:

„Aarsagen til Kongl. Maj^{ts} Bønders Armod og elendige Vilkaar er først den haarde Beskatning, som dennem af de svenske blev paalagt, og efter dennem ere de komne under de ugudelige Polakkers Kvarter, som dennem saa haardeligen haver udpresset, berøvet og frataget deres ganske Formue, saa de ikke vilde lade nogen et Stykke Brød efter, og der de ikke mere havde, have de forjaget dennem fra Hus og Hjem, saa de aldeles ingen Vaarsæd fik saat forgangen Aar og en ganske ringe Rug, hvilken de ikke udi rette Tide kunde faa saat formedelst Polakkernes Overfald og blev derfor ganske lidet efter; og hvis ringe Heste og Fæ de nu haver, haver de købt og borget siden; haver der foruden ud af vores danske Krigsfolk med Skat og Indkvartering ganske haardelig været betrængte fast over deres Formue, saa deres Armod og elendige Vilkaar er større, end nogen ubekendt kan tro eller tænke“.

Om de danske Troppers hensynsløse Behandling af Markens Afgrøde vidnes der ved en lidt senere Lejlighed:

Forgangen Sommer ved Sct. Hansdags Tid stod der fem Kompagnier i to Dage og Nætter af Gyldenlunds Folk ved Virklaug (Virklund), som baade opaad og for-dærvede og nedtraadte al deres Byg, som de havde saaet; desligeste gjorde de dem ogsaa en meget stor Skade samme Tid paa deres Rug og andet Korn, som af deres Heste blev nedtraadt og meget skammeligt øde.

Overalt hvor man ser hen i disse Sogne, møder man Hjælpeløshed og Nød nøje forbunden med Sult, pestagtig Sygdom og Død: „Mesten alle de Folk, som boede i Aale Sogn forinden denne Fejdetid, ere nu ved Døden afgangne (9. Jan. 1661), og samme Sogn forleden Aar stod næsten ganske ledigt og øde“.

I Klovborg Sogn findes 8 Gaarde, som ingen Folk er udi, ejheller er brugt nogen Avl til forgangen Aar, og de andre, som ere besatte, blev frarøvet Fæ og Fæmon, saa de ikke beholdt et levende Hoved. — Og videre: I næst forleden bedrøvelige Krigstid, foruden mangfoldige Partier, som røvede og plyndrede i Hr. Jenses Hus i Skadde (Præstegaarden ligger i Skade), endog den Stund Polakkerne laa stille i Kvarter, er der ogsaa nogle Gange store Armeer marcheret igennem Hr. Jenses Sogne fra Frederiksodde Nør ind i Landet og norden fra igen sønden ud ad, hvilke have taget Natteleje, undertiden nogle Dage tillige, baade i Klovborg Sogn saa vel som i Anneks, at Sognefolkene da saa vel som formedelst idelig Røveri ikke kunde være udi Hus og Hjem, desligeste at største Hungersnød foraarsagede gruelige smitsomme Sygdomme, af hvilke bemeldte Hr. Jenses Sognefolk hendedøde, ganske faa undtagen.

I Snede Sogn bleve 21 hele Gaarde og 2 Boel foruden Gadehuse og i Ejstrup 17 hele Gaarde og et Boel øde (og mange af dem nedbrudte) i Krigsaarene paa Grund af smitsom Sygdom.

Præsten Poul Nielsen i Vinding beskriver Tilstanden i sine Sogne, sigende, at han „udi forleden Fejdetid af de svenske nogle Gange er bleven udplyndret og siden af Polakkerne, de Brandenborgere og kejserlige baade paa Marchen, som idelig gik der igennem Byen og havde der mange Nattelejer, og siden fra Lejren af daglig Parti er ganske bleven udplyndret og frarøvet alle sine Heste, alt sit Kvæg smaat og stort, Korn og Klæder, Kobber og Tin og alt, hvis saa kunde findes og føres, og omsider der intet mere var at finde, er han bleven ynkeligen pint og slagen og med sin fattige Hustru var ganske fra Hus og Hjem forjaget udi langsommelig Tid, efter at hans meste Formue var tilgangen, og han saa længe, som nogenledes muligt var, haver holdt ved hjemme udi største Armod og Elendighed. I lige Maade bleve hans fattige Sognefolk udi alle hans Sogne ganske frarøvede al deres Formue og beholdt hverken levende eller dødt, som kunde findes og føres, og vare ganske fra Hus og Hjem forjagede; og fik samme Aar i Bryrup og Vrads Sogne ikke en Skæppe Korn saaet, at de aldeles ingen Middel beholdt formedelst den idelige March, som gik der igennem, og desforuden daglige Partier fra Lejren, hvorfor de nu ganske ere forarmede og deres Avling øde, saa de ikke udi mange Aar synes at kunne komme paa Fode“.

Gangen i Beboernes Skæbne fremstilles i et Tingsvidne fra Bryrup Sogn i skarpe Linier saaledes: „Først bleve de af Svenskerne beskattede og udplyndrede og der-

efter af Polakkerne, Brandenborgerne og de kejserlige ganske ruinerede og frarøvede alt, hvad de ejede, og bleve med Hustruer og Børn jagede fra Hus og Hjem i lang Tid; og hvad de havde gemt i Jorden, blev Fjenderne forevist af forræderiske danske Folk“.

Da Krigen var endt, og der var kommen lidt Ro i Sindene, gav man sig i Lag med at efterse Skovene; det var en Beskæftigelse, som i hvert Fald i første Omgang gav rigt Udbytte for Embedsmændene, thi overalt hvor de fremmede Krigsfolk havde været i større Masser, var der stor Ødelæggelse ogsaa paa Skovene.

Lensmanden paa Silkeborg, Hans Fris, lod 22 Synsmænd udnævne, og de besigtigede „med muligste Flid, hvormange Træer af Eg og Bøg, der udi paa 3 Aars Tid fra Roden vare afhugne og bortførte“ i Vrads Herred.

Her nogle Eksempler:

Udi Slottets Enemærker:	Ege 103	Bøge 108
„ Virkloug Vesterskov:	„ 309	„ 250
„ „ Østerskov:	„ 250	„ 153
„ Tem Skov:	„ 83	„ 105
„ Giedsø „	„ 103	„ 117
„ Løgager „	„ 320	„ 150
„ Tømmerby „	„ 41	„ 152
„ Venskov:	„ 450	„ 80

Saaledes fortsættes alle Skovene over; og da der var en Skovrider og 24 Skovfogder i Distriktet, vil det skønnes, at Tallet paa de ustemplede Træstubbe var naaet op til en foruroligende Højde, da man sluttede.

Lensmanden mente, at Sagen var vokset ham over Hovedet, og han indberettede til Kongen. Der udgik nu en kongelig Forordning, dateret Københavns Slot den 24. Juni Anno 1660, i Henhold til hvilken, saa

vel som „efter Lensmandens alvorlige Befaling“, Ansvar for den store Ødelæggelse blev lagt paa Skovrideren og Skovfogderne, idet Lensmanden efter kongl. Forordning siger, „at de vel kunde have haft bedre udi Agt og Forsvar ved Panten, Forbud eller udi ringeste Maa-der ved Syn og Vidnesbyrd slig ulovlig Skovhugst kunde have afværget, om nogen fremmed med Gevalt derudi fandtes Skade at ville gøre. Men eftersom befindes fleste Parten af bemeldte Skovfogder udi sine anbetroede Skove selv største Skade derudi at have gjort, ej agtet Forbud efter fremlagte Tingsvidnes Formelding saa vel som Aflysningssedler til Kirker er forkyndt, men afført og afført lade, hvis Træ paa Jorden, efter Freden var sluttet, endda kunde findes; formenes de dermed ikke alene deres Gaardes Fæste at have forbrudt, men enhver derforuden bør at lide og stande til Rette som Selvskyldner og som for anden ulovlig Gerning“.

Nu mødte Skovfogderne og vidnede:

„Aar 1657, den Tid Svenskerne bleve Landet mægtig, lod Svensken Folk hugge udi Vrads Herreds Skove, Kongl. Majts Skove, en ganske Hob Træer baade til Palisader, Rustvogne, Brændeved og andet deres Brug og desforuden gav enhver frit Forlov at hugge, paa det at Ugeskatten kunde dennem tilbringes. Og da Svensken forlod Landet, og de kejserlige, brandenborgske og Polakkerne bleve her i Lenet indkvarterede, blev der Polakker indkvarteret i Tem Sogn ungefer 14 Dage før Kyndelmisse 1659, hvilke begyndte saa haardelig og strængelig dennem at haandtere, saa de fattige Folk i Tem Sogn ingenlunde kunde blive ved Hus og Hjem hos dem, men maatte søge Plads paa andre Steder indtil en Maaned før Sct. Mikkels Dag; og desimidlertid lod Rytterne deres Korn meje paa Marken og bortføre og deres Boskab af Husene, og deres Gaarde ilde spolere, og desimidlertid bleve

Skovene meget ilde medhandlede, nedhuggede og bortførte, og en Del paa Stedet blev liggende, saa ingen, enten Skovrider eller Skovfogder, var mægtig nogen at forhindre eller pante formedelst Rytternes og Officerernes Medhold, paa det Ugeskatten kunde dennem tilbringes af saa mange i Herredet, som kunde tilstede være“.

Skovfogderne tilføjede . . . „og mange Mennesker bleve ilde medhandlede, baade pinte til Døde og druknede og ynkelig medhandlede, saa mange som fandtes i Tem Sogn“. Endnu henvises til, at de fleste vare flygtede og vare borte i tre Fjerding Aar, saa „meget mindre kunde vi afværge hans Maj^ts Skovskade, hvorfor vi fattige Mænd formene os lovlig at være undskyldte og for Ridefogden Peder Jensens Tiltale fri at være“.

Birkefogden, som skulde dømme i Sagen, var her kommen i et af disse forøvrigt sjældnere Tilfælde, at han var i Tvivl om, paa hvilken Skulder han skulde bære Kappen: Paa den ene Side Skovsynet og Lensmandens „alvorlige Befaling“, paa den anden Side Skovriderens, samtlige Skovfogders og andres enstemmige Vidnesbyrd. I sin Vaande indankede han Sagen for „en tilbørlige højere Domstol“, men han lod „samme Vinder stande begge ved Magt“.

Sin Indstilling motiverede han saaledes: „Efterdi det med Tingsvidne er bevist, at bemeldte Skovrider og Skovfogder udi langsommelig Tid udi denne Krigstid haver været fra Hus og Hjem og ikke kunnet have noget Opsyn til deres Gaarde, meget mindre til deres Skove, ikke heller er angivet, hvilket Aar samme Skovskade er gjort, og efterdi Skovriderens og Skovfogdernes forhvervede Vinde er imod Synsvinden, da ved jeg ikke her udi at kunne kende“.

Det fremgaar ikke af Tingbøgerne, hvor længe Svenskerne opholdt sig i Silkeborg Len; men det er sandsynligt, at ikke alene Vinteren 1657—58 er gaaet, men en Del af Sommeren med, da de jo havde sat sig vel til Rette med ugentlig Beskatning, med Inddrivning af Naturalier og ikke mindst med Skovninger, hvorved de efter at have taget, hvad de selv havde Brug for, overlod Bønderne og Skovfogderne stadig at sælge, saa Ugeskatten desmere sikkert kunde tilflyde dem. Den store Armod, som de bragte over Befolkningen, maa have krævet Tid, især da de ikke her afbrændte Byer og Gaarde, men levede paa fortsat Plyndring. — En Tidsbetegnelse, som blev anvendt af Beboerne i Hinge Nord for Silkeborg: „Den Vinter 1658, der Svenskerne vare Landet mægtig“, angiver maaske Opholdets Varighed der paa Egnen.

Kommissarier, som ellers fulgte det svenske Korps, og som vare i Virksomhed baade i Vestjylland, i Thy og i Vendsyssel, nævnes ikke her; det tør maaske heraf sluttes, at det ikke var noget større Kommando, som blev sendt op igennem Midtjylland mod Viborg, men snarere en Slags Venstre-Flankedækning eller Observation for General Böttichers Korps, hvis første Plan var udelukkende at operere i Østjylland og over Aalborg at naa Vendsyssel, hvor der stod nogle Rester af dansk Rytteri. For denne Operation kunde en Venstre-Flankeobservation i Linien Silkeborg—Viborg—Hjarbæk Fjord være af den største Betydning.

Den fortsatte Fremrykning Nord paa fra Vrads Herred maatte føre Svenskerne Vest om Silkeborg-Søerne op igennem Hids og Lysgaard Herreder, og

Sporene ere tydelige, ligesom det ogsaa ses, at Opholdet har været af lang Varighed.

Et Par Mænd i Balle Sogn have udgivet til Svenskerne: Først til Regimentsvagtmeesteren, Casper Pen, hver 14 Dage 1 Rigsdaler, og varede det al den Stund Fjenden var Landet mægtig, Penge tilsammen 29 Rdlr., desuden 4 Rdlr., som vi maatte paa en Tid udlægge til Casper Pen, dertil have vi udi Kvæg og Fæmon betalt og selv afstaaet til hannem for 24 Rdlr., herforuden er os en Gang af Plyndringsryttere fratagen for over 50 sl. Dlr. af Korn m. m., som i Huset fandtes, og maatte vi give hver Uge Høns, Smør, Flæsk og andet.

At dømme efter de 29 Rdlr., som ere udbetalte med 14 Dages Mellemrum, ser det ud, som om nævnte Regimentsvagtmeester har haft Kvarter i Sognet omtrent saa længe, som Svenskernes Ophold i Jylland varede.

I Nabosognet mod Øst, Hinge, laa svensk Indkvartering hele Vinteren, og „de gjorde en mærkelig stor Skade i Holm Skov og derudi nederhug for Fode af Eg og Bøg og førte det over Hinge Sø, saa længe Søen bar at køre over samme Vinter“. I Højde hermed, men Øst for Gudenaas var der ifølge et Tingsvidne „ungefer 1 Maaned før Sct. Mikkelsdag Aar 1657“ en svensk Løjtnant i Tvilum Aalegaard og bortførte Garn, Redskaber, Aal m. m.

Med Lysgaard Herred høre Tingbøgerne fra hin Tid op, intet er ladet tilbage i de sydvestlige Limfjordsegne eller i det Hele taget fra Hjarbæk Fjord til Havet.

Vi vende os atter imod vore allierede.

Polakkerne standse ved Silkeborgsøernes sydlige Bredder, og vi mærke ikke mere til dem i denne Del

af Landet; men Brandenborgerne fortsætte deres Vej mod Viborg.

De samme Mænd i Balle, som paa Hids Herreds Ting ovenfor beskreve deres Udgifter til den svenske Vagtmester, fortsætte og sige: Til Brandenborgerne have vi svaret og udgivet, allerførst til en Overvagtmester i 5 Uger, hver Uge 3 Rdlr., 1 Tønde Rug og 1 Tønde Malt; desuden havde de 2 Ryttere og 4 Heste, og til Straf fik de 5 Ryttere og 2 Heste flere, da det ikke var dem muligt „at udstaa at skaffe saa mange Penge, som de forlangte“, og de bleve hos dem i 13 Uger; og det blev Beboerne forbudt „at æde eller fortære noget af det, som i Huset var, men de maatte løbe i Skovens Skjul, og de bleve slagne og ilde medhandlede“. Saa maatte de give til en Løjtnant, som laa i Serup, hver Uge 1 Rdlr., 1 Pund Smør m. m. i 10 Uger, og da han drog bort, maatte de give ham 6 Rdlr. og maatte med Heste og Vogn følge ham til Flensborg.

I Sejling møde Sognemændene med en ganske tilsvarende Beskrivelse: . . . „forleden, da de brandenborgske bleve her indkvarterede, bleve de af dem forjagne af Hus og Gaard ungefr paa 16 Ugers Tid, og deres Huse og Gaarde ganske spolerede og en Del af Husene nedbrudte og forbrændte, Vinduer udslagne, Boskab og Klæder, Heste, Vogne med andet bortrøvet“.

Bønderne i Moselund, Tollund og Abildskov bleve tilsagte til at møde med deres Fæmon ved Funder Kirke, her blev det dem frarøvet og „drevet sønder paa af Ryttere og Soldater“.

Mere almindeligt hedder det: „Det ganske Herred er, saa vidt de brandenborgske have været indkvarterede, moxen øde, ruineret og fordærvet, den bedste Del af

deres Kvæg, Heste og Øg frarøvet, deres Formue fra-skatteet, og moxen ingen Vaarsæd i to Aar haft haver“.

De kunde bruge alt; de brandenborgske Ryttere og Krigsfolk borttog alle de Svin, som gik paa Skov i store Dele af Lysgaard Herred, saa Bønderne „ikke fik én igen den Vinter, de vare her i Landet“.

Skønt Indkvarteringen af de fremmede Tropper havde medført overordentlig store Lidelser med Ulykker i Hobetal for Beboerne i Silkeborg Len, saa vare Sporene dog langt fra saa blivende som i Koldinghus Len; allerede før Midten af Tresserne vare de slettede af Tingbøgerne. Grunden maa uden Tvivl søges i, at kun forholdsvis faa Gaarde vare blevne afbrændte; de fleste Huse og Gaarde vare nogenlunde paa Fode som før Krigen, og man kunde straks, da Fred og sikre Tilstande atter indtraadte, tage fat paa at erhverve Besætning og Avlsredskaber, saa Jorden kunde blive tilsaaet; man kunde ogsaa ved Hjælp af de bevarede Bygninger „borge“ sig frem til Plovbæster, Vogn, Plov, Harve og Korn til Føde og Sæd, — og man var paa Vej til lysere Dage.

Allerede ved 1. September 1657 eller maaske nogle Dage før var en større svensk Rytterstyrke naaet saa højt op i Jylland som til Aarhusegnen med Hovedkvarter paa Skanderborg. Vi have set, at „omtrent en Maaned før Sct. Mikkelsdag 1657“ havde en svensk Løjtnant været i Tvilum, ca. 4 Mil Vest-Nordvest for Aarhus. — Endvidere lader Forpagteren paa Dybvad i Aakær Len tilføre Hads Herreds Tingbog „et Register og Fortegnelse paa den aftvungne og paalagte Udgift af Dybvadgaard fra 1. September Aar 1657, der Fjenderne, de svenske, først udplyndrede Dybvadgaard og havde taget 1 Hest, 1 Hoppe ungefer for 30 Rixdlr., og siden til

adskillige Tider ved Dag og Dato udgivet for Gaarden Brandskat til de svenske Officerer og Øverst, som laa paa Skanderborg og lod deres Underofficerer, Husfogder og Skrivere opbjerger, saa og ud af Salvergard og andre aftvungen efter hans vidtløftige Optegnelse med Dag og Dato beregnet i rede Penge 53 sl. Dlr. 13 Skl.; derforuden hver Uge Havre, Byg, Malt, Rug og mangfoldig Proviant; item Indkvarteringer, naar det paakom, foruden mange Gange Udplyndring“.

I Framlöv og Sabro Herreder møder man spredte Plyndringer af svenske Tropper; hist og her blive nogle Bønder forjagede fra deres Gaarde „i mange Uger“, men større og mere indgribende Voldsomheder synes disse Egne ikke at have været Genstand for, hverken af Fjenderne eller af vore allierede.

I de samme Herreder som i flere andre udskreve Svenskerne Artilleriheste.

Men det var navnlig Hads Herred, der led under Krigen; først var Svenskernes Aag meget føleligt i Vinteren og Foraaret 1658 og i lige Grad, da de kom igen ved Midsommertid; efter dem fulgte Polakkerne med en næsten eksempelløs Grusomhed paa flere Steder.

De Assendrup Bymænd skildre Forholdene i følgende Linier: „Det er fuldt vitterligt, hvorledes Assendrup By under Aakær Len i Besynderlighed det Aar 1658 imod Vaardagen ganske ruineret [blev] udaf Grev Kønigsmarcks Folk, saa de fattige Folk bleve slet fordrevne af Byen og fik hverken plovet eller saat“.

Fra Nødlev findes en hermed ganske enslydende Beretning om Tilstandene under Svenskens Regimente.

I et Tingvidne fra Randlev hedder det: „De svenske, som havde Kvarter ved Skanderborg Aar 1658, lod

straks efter Kiørmes en Part af deres Folk ride her ind i Herredet“ herefter følger Meddelelse om flere afbrændte Gaarde og om Ødelæggelse af Beboernes Middel og Formue.

Alle de fattige Mænd i Lerdrup bleve ganske forjagede baade fra Husene og af Byen, først af Svenskerne og siden af Polakkerne, saa de bleve ganske forarmede; deres ringe Sæd bleve de jagede fra om Høsten, saa Svin og Fæmon ødte det Korn, som Krigsfolket ikke ødte.

Halling Sogn er paa det nærmeste bleven øde i de onde Aaringer. Svenskerne fratog Beboerne deres meste Formue, og da Polakkerne kom, fordrev de dem fra Huse og Gaarde og røvede og bortførte alt; „de have ingen Sæd haft i tre Aar og ere nu saa fattige, at besynderlig de Spøttrup Mænd og flesten i Halling maa tigge og finde deres Brød, og deres Hustruer og Børn gaa mange omkring i Elendighed, saa de udi samme Sogn ere storligen nødtrængende til den fromme Øvrigheds Benaadning og Skaansel“.

Det hedder videre, at „Gaardene i Hvilsted ere for en Del ganske øde, og hvor Folk ere i Husene, ere de saa forarmede, at de tigge deres Brød“.

I Svensketiden kommer saa til alt det nævnte endvidere Provianteringen af Besætningen i Frederiksodde. Fra Gylling er der i Aaret 1658 kørt til Frederiksodde med Levnedsmidler, „Korn og andet, som de svenske begærede“. En Mand i Falling var flere Gange i Sommerens Løb i Frederiksodde med Proviant; og fra Odder blev der kørt Ægt til Fyn med svenske Soldater.

Svenskernes sidste Besøg i Aakær Len varede fra 15. August til 9. September, og den Dag, de rejste, medtog de 21 Stude fra Aakær Marker.

Polakkerne fulgte i Svenskernes Spor, og mange Steder var det saa, at hvad de sidste levnede i Aaret 1658, det blev ødelagt af de førstnævnte i 1659. Men større Udaad og Misgerninger, end Polakkerne øvede i Gylling, kendes ikke i Jyllands Historie fra denne Krig.

Samtlige Gylling Bymænd vidne den 16. Januar 1660 om Sagen:

„Der var saa stor og uformodet Plyndring og Røveri i hele Gylling Sogn af Polakkerne fra den 5. Juli til den 14. dito nu sidst forleden Sommer, saa at Folkene ganske fra Huse og Gaarde vare forjagne, og en Part skudt og stenet til Døde, en Part hugget og lemlæstet, og samme Polakker borttog Hest, Øg og Fæmon, og Gaardene ganske udplyndret, Kornet paa Marken nedtrampet, og stor Skade paa de omliggende Byers Fæmon og Korn“.

„I Assendrup tog Polakkerne alt, hvad der fandtes, levende og dødt, plagede og fordrev de arme Folk igen, saa de fattige Mennesker i 3 Aar ingen Sæd have saet og ere nu nødtrængende“ — Tingsv. 18. Marts 1661.

Forpagteren paa Dybvadgaard, der havde ført Regnskab over Svenskernes Bedrifter „ved Dag og Dato“, havde med samme Omhu optegnet Polakkernes. I kontante Penge havde han maattet udgive til dem 172 Rdlr. 1 Mark, desuden Korn, Malt, Havre og Proviant.

Ogsaa Kirkerne bleve hjemsøgte af Polakkerne.

I Saxild Kirke blev „Loftet oven over Kirken af Polakkerne slet afbrudt“.

Gylling Kirke: „Kalk og Disk er bortrøvet af Polakkerne“.

Falling Kirke: „Kalk og Disk er af Polakkerne røvet“.

Gosmer Kirkes „Messehagel, Kalk og Disk er slet

borte“; her siges ikke udtrykkeligt, at det er Polakkerne, som have været Ransmændene, men i Forbindelse med det øvrige peger alt i den Retning. I en anden Kirke er, blandt andet Hærværk, en Del af Kvinde-Stolene og de fleste Mandsstole opbrudte og ødelagte; ogsaa denne Ødelæggelse peger i samme Retning.

I Aarhus Hospitals Regnskab for Aar 1659 findes nogle Poster, som ere særdeles oplysende m. H. t. de polske Officerers, Præsters m. fl. Forretningssans, der synes fuldtud at have naaet den Udvikling, som Rov, Aager, Pengeafpresning m. m. kan bringe et Nutidsmenneske op til.

Hospitalsforstanderen, Johan Utrecht, har betalt Pater Pycarsky en Guldkrone paa 10 sl. Dlr., for at han skulde „anmode og erlange“ General Charnecki, at Hospitalet maatte blive salvagarderet. I lige Maade givet Pater Dombrosky 1 Dukat — er 3 sl. Dlr.

Den ønskede Salvegarde fik han af Generalen i Skikkelse af en Dragon, dennes Kaptajn modtog herfor 3 Daler og Vagtmesteren 1 Daler. Fra Mødedagen 17. Februar og til Philip Jacobi Dag — 10 Uger — betalte Hospitalet for Salvegardens Underhold 6 Mark ugentlig, hvorimod man var fritagen for at holde ham „og hans daglige Gæster“ med Brændevin, Øl og Tobak.

Men der var adskilligt endnu at udrede.

Kaptajnen befalede, at Hospitalet skulde forny Dragonens Uniform og Vaaben. Regningen herpaa blev:

En ny Kjole, kostet udi Klæde, Underfoer og Arbejdsløn	8 Dlr.
Et Par Læderbuxer	3 Dlr.
En graa ny Hat	5 Mark
En ny Hørgarns Skjorte	6 Mark
En ny Kaarde	3 Dlr.

Johan Utrecht fortsætter Hospitalets Regnskab:

Fra 1. Maj og indtil den polske Salvegarde marcherede bort den 17. August er $15\frac{1}{2}$ Uger, for hans Underholdning om Ugen 1 Rdlr. — er 23 sl. Dlr.

Da jeg havde munderet den første Salvegarde, tog hans Kaptajn samme fra mig og gav mig straks en anden, som blev hos mig, indtil de udmarcherede, ham maatte jeg give:

1 Par ny Støvler 5 sl. Dlr.

1 ny graa Hat 2 „ „

givet ham udi Penge 6 „ „

Efter at vi have forladt de sydlige Aarhusegne, findes der ingen Tingbogsoplysninger om Krigen, før vi naa ind i Himmerland. I hele den store mellemliggende Landstrækning ere alle bevarede Tingbøger fra en langt yngre Tid; men til Gengæld faa vi en ret tydelig Oversigt over Tilstandene under og Følgerne af Krigen i Limfjordsherrederne fra Kattegat til Skive Fjord.

I Fleskum og Hornum Herreder, umiddelbart Syd og Vest for Aalborg, spores de fremmede Tropper overalt; men selve Indkvarteringsbyrden har været forholdsvis ringe, medens Svenskerne vare Herrer i Landet; større Styrker, som et Kompagni, findes kun undtagelsesvis indkvarterede i Landsbyer og kun for kort Tid.

En Rytter eller to, en Løjtnant, en Korporal eller et Par Menige bleve udlagte i en stor Del af Landsbyerne, og de laa undertiden paa samme Sted „fra den første Indkvartering, og til de udmarcherede den 1. Maj 1658“.

Disse Enkeltryttere og smaa Poster udlagdes under Navnet „Salvegarde“, en Benævnelse, der var saa uberegtiget som vel tænkeligt, for saa vidt man dermed vilde forbinde Tanken om en Beskyttelse af den By, hvori de havde Ophold.

Deres Opgave var at inddrive Skatter, Proviant og Afgifter af forskellig Slags og til forskellige Personer.

Om større svenske Troppestykker i Fleskum Herred ved Tingbogen kun at melde: „At Aar 1658 ved St. Volborg Dags Tid, der Oberstløjtnanten, som var under Oberst Lettmants¹⁾, udmarcherede fra Aalborg . . .“

Et Tingsvidne angaaende Grandefogden Jens Jørgensen i Ooppelstrup omtaler, at en Marketender, som har været indkvarteret i Byen, er afmarcheret „med Kompagniet Sønder ad“, og siden han var hedendragen, kom Livkompagniet og drog der igennem Byen²⁾ og hedentog fra forⁿ Jens Jørgensen, hvad han havde baade i Huse og Gaarden, hvad de kunde overkomme, og tog to Øg fra ham og slog ham og handlede ilde med ham, og hver Gang de ere dragne frem eller tilbage der igennem Byen, have de hedentaget, hvad de kunde overkomme, dem til største Armod der i Byen.

I det følgende Aar, 1659, da de kejserlige Tropper og Brandenborgerne kom op i Landet, blev Indkvarteringen i høj Grad følelig paa mange Steder baade i Øst- og Vesthimmerland, og dertil blev Forplejningsbyrden meget trykkende. — Regeringen erkendte det, og „24 gode Mænd“ kunde senere vidne, at Kronens Tjenere under Aalborg Hus ifølge kongelig Forordning „ikke havde ydet nogen Landgilde, enten Korn, Penge, Smør eller andre Specier fra Philip Jacobi Dag 1658 og til To-Aarsdagen efter³⁾“.

¹⁾ Der kan vel næppe være Tvivl om, at det er Oberst Lettmats Regiments Afmarch fra Aalborg Syd paa, som her menes.

²⁾ Ogsaa disse Troppebevægelser maa formentlig henføres til det Lettmatske Regiments Afmarch.

³⁾ Et ganske tilsvarende Vidne afgav Kronens Tjenere i Hornum Herred, og i Aaret 1660 gav de endnu kun halv Landgilde;

De Gunderup Sognemænd vidne, at de „i forleden Ufredstid havde meget haarde Kontributioner og havde været overilede med andre Krigsbesværligheder, saa vel som med stor Indkvartering“.

Bønderne i Nøvling give det samme Svar og tilføje: „Vi fattige Folk ere ganske udskattede“.

Ferslev Sognemænd ere formedelst stor Indkvartering og andre Udgifter fast uformuende og i stor Armod.

Hornum Herreds Tingbog sammenfatter Tilstandene i Krigsaarene i følgende kraftige Linier: „De fattige Folk her i Hornum Herred have nu i langsommelig Tid først af Fjendernes Overvold været plagede og forødte, siden af strenge Indkvarteringer og Kontributioner besværede til denne Tid baade af de allierede Krigsfolk og af vor naadigste Konges Folk“.

Mangen en Enkeltmand led forholdsvis meget, især naar han boede ved Alfarvej; et Eksempel herpaa er Gaarden Thorndal, der Gang efter Gang blev udplyndret baade af Svenskerne og af Brandenborgerne; Manden blev mishandlet, slaaet og hugget i Hovedet og jaget fra Gaarden, hvorefter de borttog eller ødelagde alt, hvad han ejede. En saadan Adfærd var ingenlunde ualmindelig, hverken hos den ene eller den anden Part.

Men selv om Krigsbyrderne vare tunge, saa kan det dog langt fra siges, at Befolkningen i Almindelighed var ruineret og hjælpeløs; et Aar efter Krigen er det saaledes ret almindeligt at træffe Dødsboer af 100—150 Dalers Værdi. Var der end megen Fattigdom, saa var til Gengæld den absolute Nød næppe til Huse ret mange Steder.

den samme Lettelse fik Jørgen Marsvins Bønder under Abildgaarde.

Aars- og den østlige Del af Slet Herred havde meget betydelig Indkvartering til forskellige Tider og var stærkt medtaget deraf. Beboerne af Flejsborg Sogn havde af den Grund slet ingen Vaarsæd faaet saaet i de to Krigsaar og vare allerede af den Grund halvt ødelagte for en Tid; Sognet blev desuden stærkt medtaget af de svenske, hvis Vej, Aalborg-Viborg, gik derover; dernæst havde de store Indkvarteringer af de kejserlige Tropper, „og siden deres Afmarchering af de brandenborgske plyndrede og fra Husene forjagede, — en Del, baade Lader og Huse, nedbrudt der i Sognet“.

Ifølge et Tingsvidne bleve „de Aars Sognemænd saa ganske og aldeles forødt af den ulidelig store brandenborgske Indkvartering, saa der i det ganske Sogn moxen intet Korn var“.

Hos en Mand i Hornum Sogn var indkvarteret af de kejserlige et halvt Hundrede Mand og Heste samt 2 Officerer, 1 Vagtmester og 1 Korporal „med deres efterfølgende Kvinder, Knægte og Børn“, desforuden 10 Ryttere „med deres Knægte og Efterfølgere, som borttog Heste og Vogne, slagtede og fortærede hans Kvæg mestendels, ødelagde hans Avl ganske, borttog Klæder og andet, som var i Huset; hans Boskab blev ruineret og en Del brændt“.

Vindblæs Kirke blev omtrent helt ruineret; det siges ikke udtrykkeligt, at det var de fremmedes Værk, men det er utroligt, at Egnens egne Folk skulde have gjort det. En stor Del af Blyet var borttaget, af 16 Karlestole vare 13 ødelagte og brudte i Stykker, af 18 Kvindestole vare 6 øde og borte, Prædikestolen var brudt itu, ligesaa Kirkedøren o. s. v.

Den store Indkvartering i Aars- og den østlige Del af Slet Herred — altsaa i Retning af Aggersund — staar

formodentlig i Forbindelse med de allieredes Overgang til og Besættelse af Hanherred fra 18. Februar 1659, en Besættelse, som holdt sig uforandret med en meget stærk Indkvartering ind i Juni Maaned; men herom mere nedenfor.

I de efter Krigen nærmest følgende Aar møder der os en Mængde mindre Krigskontributioner, som Bønderne endnu ikke have faaet klaret fra sig. Det var enten ved Tilfælde eller ved Overenskomst imellem Sognemændene ofte bleven overdraget en eller flere foreløbig at afholde disse Udgifter, som nu efter Krigens Slutning fordeltes paa Beboerne. De have Interesse, fordi de give et snævrere Indblik i de fremmede Troppers mere enkeltvise Optræden og kaste Lys over deres Opførsel under daglige Forhold.

Et Tingsvidne: Første Gang Svensken kom til Nr. Tranders, skikkede en Officer (Oberstløjtnant), som laa i Præstegaarden, sin Kvartermester til Sdr. Tranders og tilsagde menige Mand, at de skulde skaffe hans Herre en Tønde Øl og „Spedseri“ for 10 sl. Dlr., og Bønderne udvalgte straks fire Mænd, som paa deres Vegne skulde køre til Aalborg at gøre Indkøb, og det blev dem lovet af de øvrige Grander, at de skulde holdes skadesløse. Da de kom tilbage til Tranders og havde afleveret Øl og Spedseri, kom Oberstløjtnanten ud og befalede sine Tjenere at tage Christen Sørensens (en af de fire Mænd) Hest fra Vognen; det skete, og Bonden „mistede sin Hest for menige Mands Rejses Skyld, og ikke den igen bekom.“

Nøvling Sogn havde faaet et „ubilligt Salverihold“, som de hver Uge maatte hente Øl og Brændevin til i Aalborg og „andet, de kunde fornøje dem med, saa vel som Penge“.

Da Brandenborgerne ved Pinsetid afmarcherede fra Gistrup, medførte de en Proviantvogn, som Bønderne maatte levere fire Heste til, „som de ikke saa mere“.

Fra Kronens Bønder i Valsted og Terslev Sogne blev leveret en Hest, „som kom til Svenskens Staldmester til Artilleriet“, de fik ingen Betaling for den.

I Maj Maaned 1659 udlagde og betalte Peder Clausen i Tordrup en Skat til en Generalkvartermester i Randers; men de tog tillige hans Vogn og den ene Hest „og beholdt det med al Proviant, Høns, Flæsk m. m.“

Tre af Nr. Tranders Grander havde paataget sig at gøre Ægterne til Viborg og Randers; men sidste Gang de kørte, tog Brandenborgerne en Hest fra dem, „og de fik den ikke tilbage“.

To Bønder i Skovstrup bleve tilsagte til at vurdere nogle Heste i Lundby, som skulde køre Proviant til Viborg.

Som det vil ses af det foregaaende og mange lignende Eksempler, var det en meget nyttig Forholdsregel at vurdere Hestene, før de sendtes ud i Ægt; thi havde de nogen Værdi til militært Brug, saa kom de ikke tilbage. Byen eller Sagnet forsikrede derfor som oftest Ejeren de saaledes udsendte Heste; de deraf flydende og forskellige andre Gældsposter bleve paalignede og betaltes afdragsvis i de første Aar efter Krigen.

Vi møde saaledes Udgift til Salvegardens Underhold, Udgift til „en Kjortel til en Polak“, Øl til de svenske, Øl til de kejserlige, Penge i Aalborg til Obersten, udlagt og betalt til Generalvognmester til Foræring fra de Povlstrup Mænd, „for de skulde have Forlindring paa Skatten — 3 Rixdaler“, i samme Øjemed fra Mændene i Dal — 1 Rixdaler o. s. fr.

Med denne Oversigt ere Tingbogsoplysningerne i det

væsentligste udtømte for Østjylland sønden for Limfjorden, og vi skulle i det følgende gøre os bekendte med Forholdene i den sydlige Del af Vestjylland.

Uden at der foreligger noget bestemt, faar man det Indtryk, at Svenskerne rykkede ind i Nørre Jylland ved Ribe med en mindre, spredt Styrke, samtidig med at de overskred Grænsen imellem de to jyske Landsdele foran Kolding.

I Skads Herreds Tingbog er anvendt Betegnelsen: „Denne Ufreds- og Plyndringstid“ om Krigsaarene, og i disse to Ord er der givet en saa rammende Karakteristik af Tid og Forhold i disse Egne, at hvad der ellers kan være at tilføje, i alle Henseender maa blive en Bekræftelse heraf.

En svensk Krigskommissær ved Navn Jacob Gutheim fik Kvarter i Ribe og ledede herfra Forplejningsvæsenet i en større Del af Ribe Stift.

Vi have allerede set en Række Eksempler paa, at de svenske lige saa fuldt som de allierede Tropper tog, hvad de mente at have behov, uden at bekymre sig om, at der blev ydet Erstatning; — og det gjaldt alle fra Oberstløjtnanten i Nr. Tranders Præstegaard, der tilegnede sig Ægtbondens Hest, til de mange Underofficerer og Menige, som lod sig forsyne med kontante Penge eller Øl og Brændevin m. m.

Vi skulle ikke her komme nærmere ind paa disse Enkeltheder, men kun bemærke, at de falde lige saa tæt i de vestlige Egne som under tidligere omtalte Forhold. Derimod vil der være Anledning til at iagttage Administrationen, Forplejningsvæsenet, hvis Repræsentant var fornævnte Jacob Gutheim. Til Belysning heraf foreligger der netop en ret omfattende og i sine Enkeltheder lige

saa interessant og oplysende som indviklet Sag, der saa meget mere vækker vor Interesse, som disse Kommissærer gjorde Krav paa at blive opfattede som Beskyttere af Pligt og Orden endog paa Trods af den væbnede Styrke.

Den 13. September 1661 lod Ejeren af Landting m. fl. Gaarde i Ginding Herred, Mogens Rosenkrands, indstævne Forvalteren paa Bramminge og Kærgaard, Peder Nielsen, for Gørding Herreds Ret, fordi han formentes i Svensketiden at have afkøbt Fyrsten af Darmstadts¹⁾ Hofmester, Veit Lading Melchor von Keselan, som havde Kvarter paa Estvadgaard, 43 Staldøksne foruden noget Ungkvæg, som var taget fra Landting.

I Marts Maaned havde Rosenkrands ladet Peder Nielsen „tilholde i sit Hjem at levere Studene tilbage, mod at han fik, hvad Bekostning han havde haft; hertil svarede han, at „derom var Fyrsten af Darmstadts Hofmester at søge, hvad her han havde bekommet, havde han givet Penge for“; desuden tilkendegav han sin fuldstændige Mangel paa patriotisk Forstaaelse ved at tilføje, „at dersom den skiden Forligelsemaal ikke havde bleven imellem Kongen og Svensken, da havde baade Landting, Bønderne og Øxne blevet Svenskens til evig Tid“.

Mogens Rosenkrands' Indlæg i Sagen lyder som følger:

„Eftersom Peder Nielsen paa Bramminge skal have sig tilforhandlet udi Svensketiden fra Landting af Fyrsten af Darmstadts Hofmester 43 Øksne, som han fra Gaarden lod afhente Anno 1658 den 6. Januar; i lige Maade lod han den 12. Marts afhente 8 Ungstude, og han var selv i Ladegaarden, da han lod brænde fornævnte Øksne; derfor sættes udi al Rette paa velb. Mogens Rosenkrands Vegne, om forbemeldte Peder Nielsen ikke jo bør efter hans Kongl. Maj^{ts} Forordning, Dato Køben-

¹⁾ Ifølge Tingbogen var Georg Landgreve af Hessen, Oberst over Darmstadt Regimentet, indkvarteret paa Landting.

havns Slot den 24. Juli 1660, at erstatte og betale min velb. Husbonde forⁿ Øksne og Ungstude, han hos de svenske haver sig tilkøbt, — og en herpaa Dom begærte“ Iver Nielsen, Fuldmægtig paa Landting.

Af dette fremgaar med al ønskelig Tydelighed, at Studene vare røvede fra Mogens Rosenkrands ud af Landtings Stalde.

Paa denne Anklage indgav Peder Nielsen følgende Svar til Gørding Herreds Ting:

„Eftersom den gode Mand Mogens Rosenkrands har ladet mig her til Gørding Herreds Ting citere og har ladet mig beskyldte for, at jeg af hans Gaarde Landting og Nygaard skulde have købt af vort Lands Fjender 43 af hans Øksne under deres sidste Indfald i Jylland; saa har jeg tilforn erklæret, og erklærer jeg endnu, at den svenske Krigskommissær den Gang i Ribe Stift først personlig har gjort Køb med den Darmstadtiske Fyrstes Hofmester Veit Lading Melchor von Keselan, som forⁿ den gode Mand Mogens Rosenkrands' Gaarde havde under sit Kvarter, om samme Øksne, efter som han som Fjende raadete for alt det, derpaa forefandtes. — Siden er jeg ved bemeldte Kommissærs udskikkede Ryttere med Magt tagen og dreven af mit Hus med Tvang og Trusel bort at notere og skrive, hvad som paa Vinderup og Nygaard Lade-gaarde kunde findes, eftersom de forhen ere blevne forglemte og forbigaaede, da det ganske Stifts Herregaaarde bleve visiterede af ham og hans Medfølgere.

Ydermere er jeg ifølge hans skriftlige og strenge Ordre under højeste Straf og militæriske Eksekution befalet at drage til Estvadgaard og der paa hans Vegne gøre Flid, at forⁿ Hofmester vilde unde ham Parret af de bedste og fedeste, et halvt Hundrede eller 40 Øksne, for 12 Rdlr. ¹⁾ paa hans Herres foran signerede Herregaaarde“.

¹⁾ Det fremgaar af Peder Nielsens Forklaring andet Steds, at Handelen først var afsluttet saaledes, at den Darmstadtiske Hofmester skulde have 14 Rdlr. for Parret.

Peder Nielsen forklarer videre, at Kommissæren selv har ladet affordre de 43 Stude, ligesom han og selv har betalt dem efter Købebrevet. Han tilføjer dernæst uforbeholdent, at han af Hensyn til, at en Straf kunde overgaa ham, ogsaa har tænkt paa sin Befrielse derfra og har derfor taget sig af Studene; han antyder, at det er gjort af Hensyn til, at de nødlidende og „arme Folk paa denne liden og snævre Pas, hart hos den svenske Lejr, haver dagligen været haardeligen betyngede af deres Besværing og haver alt fast mere end paa andre Steder maattet gøre og fuldkomme deres Befaling, om vi Liv og Sted skulde nyde“.

Han fralægger sig at have haft noget med Købet af de 8 Ungstude at gøre, som toges fra Landting den 12. Marts, og slutter med at sige under Henvisning til Købebrevet, at det var Hofmester von Keselan, som paa sin Herre Fyrsten af Darmstadts Vegne havde solgt de 43 Staldstude til Kommissær Jacob Butheim, og sidstnævnte befalede ham at slutte et „ringere“ Køb, end de i Forvejen havde gjort med hinanden.

Det foranførte lærer os, at Opfattelsen i den svenske Hær var denne, at de som Fjender raadede over alt, hvad der fandtes indenfor deres Kvarterdistrikt, og paa Grundlag heraf tømte de Staldene paa Landting, ligesom samtlige Stiftets Herregaarde alt i Forvejen vare blevne visiterede.

Den svenske Kommissær kendte disse Forhold; men endnu saa sent som den 28 Oktober 1661, da Forvalteren paa Bramminge, Peder Nielsen, sluttede sine Erklæringer for Gørding Herreds Ting, altsaa 3 $\frac{1}{2}$ Aar efter at de svenske Tropper havde forladt Egnen, havde Mogens

Rosenkrands ingen Penge faaet af Kommissæren eller andre svenske.

I Forbindelse med denne Sag anføres, at svenske Tropper til samme Tid laa i Lejr i Nærheden af „en liden og snæver Pas“, der vel maa forstaas som Egnen ved Harboøre; denne Antagelse vil finde Bekræftelse fra Børglum Herred m. fl. Steder.

Det er muligt, at der af den svenske Hærledelse var givet Ordre til, at Afdelinger og Enkeltmand skulde betale deres Udskrivninger og Fornødenheder, hvor de kom frem, og det kan jo heller ikke nægtes, at en saadan Ordre, opbevaret i Arkivet og senere indleveret til Historien, vil vække en tiltalende Opmærksomhed, saa længe den kan staa Maal med Kendsgerningerne; det er ogsaa muligt, at efterfølgende lille, men karakteristiske Begivenhed peger i Retning af, at den paagældende svenske Løjtnant har kendt en saadan Forpligtelse, men i saa Fald forstod han at undgaa, at den blev ham en Hindring.

Han laa i Kvarter i Darum; ved sin Afrejse udskrev han en Hest til 16 Rigsdaler hos Beboerne, og den blev leveret af hæderlig og vellærd Mand Peder Jensen paa Sognemændenes Vegne; herfor modtog han et Skadesløsbrev af følgende Indhold: Kende vi underskrevne Klaus Karlsen, Delefoged over Gørding Herred, boende i Lille Darum, og Hans Nielsen Tjæreborg, boende i Store Darum, af ret vitterlig Gæld skyldig at være Peder Jensen her 16 Rdlr. in specie, hvilke 16 Rdlr. vi love at betale til Paaske førstkommende i Aar 1658.

Der blev afholdt Forhør i Sagen, og Hans Nielsen Tjæreborg vidnede (Delefogden var død), at de vare blevne tilsagte til et Møde med forⁿ Peder Jensen og Løjtnanten; ved dette oplæste førstnævnte den ovenanførte

Skyldseddell lydende paa 16 Rdlr. og forlangte, at de skulde underskrive den; det hjalp ikke, at de erklærede ikke at henhøre til Løjtnantens Kvarterdistrikt, og at de aldrig havde kontribueret til ham; da de vægrede sig, bleve de „med Hug og Slag tvungne af de svenske Ryttere til at skrive under“. Og saaledes kunde den svenske Løjtnant rejse bort med sin Hest uden at lade sig tynde af Gæld til de Darum Bymænd.

„I Anledning af en Klage over, at Bønderne i Tjæreborg Sogn vare i Restance med deres Kongetiende fra Aar 1657—59, har Herredsfogden for Skads Herred ved Domsafsigtelsen ladet tilføre Tingbogen følgende Karakteristik af de tre Krigsaar:

„Første Aar, som var 1657, da var Svenskens Folk Landet mægtig, og de havde beskattet dem med Penge- og Proviant Skatter. Item havde de af Svensken haft stor Indkvartering af Tropper og Udplyndring af dem. 2. Aar, 1658, var Brandenborgerne, Polakkerne og Kejserens Folk her; samme Aar havde de ogsaa alle stor Indkvartering af dem, saa de fortærede det meste af det Korn, de havde, og en stor Hob af deres Kreaturer. 3. Aar, 1659, da var der saa stor en Plyndring af Brandenborgerne og Polakkerne, saa de frarøvede og fraplyndrede dem al deres Fæmon, Kreaturer og Korn, Klæder og alt, hvad de forekom, saa Beboerne i lang-sommelig Tid hverken kunde være ved Hus eller Hjem og fik saa godt som hverken avlet eller saaet samme Aar“.

Andre Steder stod det ikke bedre til. Paa Gunderup Bys Jorder var der i 1659 kun saaet halv Rugsæd samt 4 Skæpper Byg og 4 Skæpper Boghvede, og det blev staaende uhøstet, indtil det var fordærvet, „formedelst Bøndernes Bortjagelse, Sot og Sygdom“. Det samme gjaldt Nabobyen Jyllerup og hele Eggen.

Flere Sogne, som Jerne, Skads, Tjæreborg og Sneum,

vare underlagte den svenske Konges Staldetat, og „hver tre Lægdskaarde i forⁿ Sogne haver udgivet en forsvarlig Hest, som de leverede til Styk- og Artilleriheste“.

Udover det allerede anførte skal kun berøres, at Polakkerne ikke alene røvede og plyndrede her som andet Steds, hvor de kom frem; men de satte deres Misgerninger i System og drev dem som Forretning; hvad de røvede af Kvæg i én By, førte de andet Steds hen og solgte for Spotpris. Hos en Mand i Darum tog de saaledes 4 Stkr. Kvæg, som de solgte for 5 Rdlr. Parret i Ravnsø Præstegaard, Nykirke Sogn.

I Gørding og omliggende Byer synes de at have holdt et mere almindeligt Udsalg, flere Bønder havde købt Køer og Stude hos dem. Da Sagen et Par Aar efter blev bragt frem for Herredstinget, vidnede Køberne, at Polakkerne ikke „lovede nogen Ko højere end 1 Rdl.“, og at ingen havde givet mere end 1 Rdlr. for en Ko, samt at de vidste, at Polakkerne havde røvet dem.

De Egne i Ribe Stift, som vi nu have gjort Bekendtskab med igennem Tingbøgerne fra hin Tid, bleve, som det vil være set, haardt medtagne af Krigene, men paa Grund af Befolkningens store Nøjsomhed og Flid rettede Forholdene sig hurtigt, og allerede i Aarene 1662 og 1663 er et Dødsbo temmelig almindeligt oppe paa en Formue af 100—200 Rigsdaler, en ikke ubetydelig Sum i disse fattige Egne.

Den svenske Rytterstyrke, som under General Böttichers Kommando rykkede over Thyborøn-Agger op igennem Thy i Begyndelsen af Oktober 1657, efterlod sig ingen Omtale af Betydning i Refs- og Hassing Herreders Tingbøger; kun spredte Udpresninger bemærkes hist og her under den hurtige March igennem Landet.

De følgende Herreder saa vel som Thisted Købstad have ingen Tingbøger bevarede fra den Tid, og ved Hannæs Birk omtales den Del af Krigen kun i almindelige Udtryk, som: da Svensken var Herre i Landet, den bedrøvelige Fejdetid o. s. v.

I Han Herred har Befolkningen været trykket en Del af Kontributioner til Fjenden; der er saaledes „i Februar Maaned skattet til Oberst Putkammer“ af Bejstrup Sogn i det nuværende Øster Hanherred, og der lyder mere almindelige Klager; men først hen imod Egnen Nørre Sundby-Hjørring og Øst paa til Kattegat søgte Svenskerne et mere blivende Kvarter, spredte over Herrederne i betydeligt Antal Vinteren over til ud paa For-aaret 1658.

For at undgaa Misforstaaelse er det maaske ikke helt unyttigt at bemærke, at Herrederne i Vendsyssel i hin Tid havde deres Længderetning i Vest-Øst, saa at sige fra Hav til Hav, medens de nu nærmest ere delte med Længden i Nord-Syd; det maa derfor ikke overraske, at man af det gamle Børglum Herreds Tingbøger fremdrager Efterretninger om Byer og Begivenheder helt østligt i det nuværende, meget yngre Dronninglund Herred¹⁾.

Børglum Herred:

Ankommen for Store Vildmose har det svenske Korps delt sig i to Kommandoer — en Deling, der maatte siges at være en Nødvendighed, saa længe der endnu kunde forudsættes at være dansk Rytter i Vendsyssel; af disse er det ene rykket Vest og Nord om Mosen ind i Børglum Herred.

Men allerede i den nordlige Del af Hvetbo Herred,

¹⁾ Navnet er ikke ældre end ¹⁰/₁₁ 1841. Se Trap, Danmark, 3. Udg. IV, 97.

i Saltum, der er Knudepunktet for al Færdsel Vest om Vildmosen, gik nogle af de svenske Tropper i Kvarter; Sognemændene beklage sig her højlydt over den svenske Indkvartering og over de byrdefulde Kontributioner i Korn, Penge, Viktualier og Maanedsskatter. Fra Kettrup tæt ved Havet er der bl. a. leveret 2 Stude til Svenskens Underhold, som bleve paalignede samtlige Bymænd, da Fjenden ikke vilde betale; Sognemændene i Hune have gjort Ægtkørsler med de svenske Ryttere o. s. v.

I Fortsættelse heraf finder en temmelig stærk Belægning Sted i den vestlige Del af Børglum Herred. Beboerne i Vollerup, Em Sogn, „have nu i denne besværlige Tid haft en stor Indkvartering baade af Fjenderne og af kongl. Maj^{ts}. egne Krigsfolk“.

I Lund, Nord for Vrejlev Kirke, gik den svenske Ritmester Volmberg i Kvarter, og en Løjtnant laa paa Hæstrup Gaard, endvidere tog en Kaptajnløjtnant Bolig paa Hovedgaarden Boller i Taars Sogn, „han havde Sognet i Kvarter“. Det er saaledes fire Sogne i den vestlige Del af Børglum Herred, som bleve belagte med en fast Styrke.

Allerede i Begyndelsen af November Maaned — om ikke før — er der Ro overalt i Kvarterdistrikterne, og Planen for Vinterarbejdet er lagt; den udgik fra Krigskommissær Hendrik Gau, der boede i Aalborg, og som vistnok allerede ved Svenskernes Besættelse af Byen den 9. September var gaaet i Kvarter der. Som første og foreløbig eneste Opgave blev der foretaget Skovninger i videst mulig Omfang, og Tømmer blev transporteret til Hals Skanse; herefter fulgte saa sidst paa Vinteren Forberedelserne til en Brobygning over Limfjorden ved Aalborg; men det var navnlig Beboerne i de skovrige

Egne ved Sæby, som her bleve bragte i Virksomhed med Anskaffelse af Tønder og andet Bromateriel. Herom vil der nedenfor blive given udførlig Underretning.

Skovhugningen blev ledet af de svenske Officerer og udført paa militær Vis. Paa bestemte Dage bleve flere eller færre af Egnens Beboere — ofte i Snesetal — tilsagte til at møde i Skoven¹⁾ med Heste og Vogne for at fælde Træer og føre dem bort; Hovedmassen blev ført den lange Vej — 6 à 7 Mil — til Hals Skanse, „og en Part hugget til Ild og Varme til Ryttere og Officerer, som laa indkvarterede i Sognet“, og Bønderne bleve nødte til under „stræng Eksekvering“ at befordre det til de Steder, hvor de bleve tilsagte til at yde det, „en Part til Hæstrup Gaard til en Løjtnant, som laa der i Kvarter, en Part til Lund til en Ritmester ved Navn Volmberg, som der laa i Kvarter, og af ham nødte og tvungne dertil“, og 2 Læs bleve førte til Boller til Kaptajnløjtnantens Kvarter.

Den her beskrevne Skovning fandt ifølge Tingsvidner Sted den 9., 11., 21., 28. og 30. November 1657 samt den 8. Januar 1658.

Flere omliggende Sogne fralægge sig alt Ansvar for deres Skove i Krigstiden paa Grund af den tøjlesløse Nedhugning.

Medens en Del af den nordre Kolonne saaledes forblev i den vestlige Del af Børglum Herred, fortsatte Resten sin March videre Øst paa over i Skovegnene ved Sæby.

I Øravad blev indkvarteret en Ritmester og en Løjt-

1) Tingbogen nævner stadig Boller og Hjabelund i et og samme Aandedræt, naar Skovene omtales. Det maa da formodes, at de store Vidder, som ligge imellem disse to Punkter, og som i lange Tider have været og tildels endnu ere bedækkede med Lyng, for halvtredie Hundrede Aar siden have været bevoksede med Skov, som da hørte til Hovedgaarden Boller.

nant; de gave Beboerne i deres Kvarteromraade, som var Hørby Sogn, Ordre til at skove Ildebrændsel til de indkvarterede Ryttere, hvad de havde Behov, og „til at gøre ny Rustvogne og færdiggøre de andre, de havde med“; da Bønderne hertil sagde, at de havde Træ til Ildebrændsel i deres egne Skove, men ikke til Rustvogne, saa svarede Ritmesteren og Løjtnanten dem: „De skulde hugge til deres Behov, hvor de vilde, Skoven var deres“.

Saa nordligt som i Aasted Sogn, altsaa i det nuværende Horns Herred, var der svensk Indkvartering med en Løjtnant liggende paa Gaarden Lindet; hans Ryttere gjorde sig i fremtrædende Grad bemærkede ved brutal Optræden mod Egnens Folk.

Baade i Understed, Skiftved og Grene var der indkvarteret svenske Officerer, som Beboerne maatte skatte til i kontante Penge; ligeledes havde de ifølge Tingsvidne tvunget Bønderne til at skove Brændsel til Rytterne, som laa i Sognet, og desuden maatte Bønderne forskaffe Træ til Rustvogne, Øltønder og Salttønder, som den svenske Kommissær forlangte af dem.

Ligesom i den vestlige Del af Herredet blev der ogsaa her iværksat en omfattende Skovning. Alle Sognene Nord og Vest for Sæby maatte deltage, og det var navnlig de meget store under Sæbygaard liggende Skove, der maatte undgælde. Den hele Nedhugning i disse den Gang saa prægtige Skove beløb sig, ifølge nøjagtig Optælling, til 5986 Træer af alle Slags.

Skovningen begyndte til forskellige Tider og var af forskellig Varighed i de Byer, som bleve beordrede til at deltage, men taget under Et begyndte den i Midten af November og blev paa fastsatte Dage fortsat indtil Midten af Marts. Et af Tingsvidnerne fra Sæby Birk angiver

Tiden fra Sct. Mortensdag 1657 og til sidst i Marts Maaned 1658.

Det var ogsaa her Hals Skanse, som skulde bringes paa Fode; skønt den intet havde lidt, da Svenskerne erobrede den, manglede der Palisader og Stormpæle som og andet svært Tømmer i stor Mængde.

Den svenske Kommandant i Hals Skanse udgav den 12. November 1657 en Ordre, der viser, hvor stærkt et Pres der blev lagt paa Arbejdet for saa snart som muligt at faa Skansen sat i Forsvarsstand.

Ordren lød:

Paa Kongl. Maj^{ts} og Kronens af Sveriges Vegne stren-
gelig og alvorligen efterfølgende Ordre af hans Excellence
Generalfeltmarchals overleveret Ordre befales Delefogden¹⁾ udi
Jerslev Herred Niels Christensen i Aagaard at tilholde menige
Bønder og Almue udi Jerslev Herred saa vel næst hosliggende
Herreds, som mig efter Oberst-Krigskommissarius udgangne
Ordre, som her under Hals Skanse er tilsagt at advare og
tilsige enhver, som kørendes er, at skal forskaffe her til Hals
Skanse saa mange „Pallesarder og Storumpel“, som her til
Skansen fornøden gøres, hver Pæl halvfemte Alen udi Længde
og firkantet huggen, saa stærk som en stærk Bjelke og
spidske huggen til den ene Ende, af Eg, Bøg eller Birk, som
er slet fælden som et Lys, og det at hugge udi næst om-
liggende Skov, hvor de bedst findes kan, og det her indleve-
rende 3 eller 4 Dage i det seneste, saa frent ikke derfor vil
exekveres og højlig straffes, eftersom stor Magt paaliggendes er.
Og skulle Bønderne i bemeldte Herreder saa vel som Under-
fogder pligtige være hannem med Heste og Vogn og fri
Fordenskab ved Nat og Dag at forfremme under Livsstraf, som
for er meldt, og hannem ingen Forfang her udi at gøre, paa
det at Kronen og²⁾ Arbejdes pligtig kan afstedkomme

¹⁾ Det maa bemærkes, at der ikke var svensk Indkvartering i Jerslev Herred.

²⁾ Her mangler Papiret.

og med befolkes. Og ombedes alle Over- og Underofficerer saa vel gemene underhavende Ryttere og Soldater hannem fri og sikker paa sin Rejse at passere og repassere lade; sligt forskylder jeg gjerne igen, om nogen eders mig forkommendes vorder, at her udi ingen Forsømmelse tages.

Hals Skanse den 12. November 1657.

Hans Kongl. Mait^s af Sverige velbestalte Capt^{ain} til Fods og Kommandant i Hals Skanse

Johan Bukartonn.

Denne Befaling af den svenske Kommandant maa vel siges mere at være et Udtryk for megen Iver i Udførelsen af hans Konges Tjeneste end for Klarhed i Tanke og Handling, og den satte da heller ikke synderlig Frugt i Jerslev Herred; det var — ifølge Tingbogsvidnesbyrd — ikke i nogen iøjnefaldende Grad, at denne Befolkning kom de svenske Tropper til Hjælp ved Skovning og ved Transport af Tømmer; derimod vil man have lagt Mærke til, at dette Arbejde tog sin Begyndelse og iværksattes med megen Kraft i de samme Dage og Dagene forud i Børglum Herred overalt, hvor der var svensk Indkvartering.

Den haarde Frostvinter 1657—58 var i den nordlige Del af Jylland ledsaget af megen Sne. Ved de mangfoldige Skovninger og Kørsler kende Tingbøgerne ikke andre Transport- og Befordringsmidler end Slæden, og den maa ogsaa have været udmærket under disse Forhold, særlig i de ellers saa sumpige og morassige Egne, som netop denne Del af Landet er saa rig paa; men ikke mindre let og bekvem har den været ved al Transport over den islagte Limfjord. Forbindelsen imellem de svenske Tropper i Vendsyssel og i Aalborg By og Landet Syd for Fjorden har i lang Tid været let og bekvem.

Hen paa Vinteren, i Marts Maaned, var dette forandret, Isen brød op, Fjorden laa aaben, og endnu laa de Svenske i uformindsket Antal i Kvarter i de sydlige Herreder i Vendsyssel.

Men nu var Roskildefreden kommen til og krævede, at Landet skulde være rømmet af de Svenske den 1. Maj; der var altsaa, idet man var naaet til Midten af Marts, alvorlig Grund til at tænke paa en hurtigere og lettere Forbindelse med Landet Syd for Limfjorden, end ved paa ny at rykke med hele Styrken igennem Han Herrederne, Thy og videre ned igennem de allerfattigste Egne af Halvøen. I det Hele taget var det forbunden med de største Ulemper at rykke igennem den nordlige Del af Jylland, der i over et halvt Aar var bleven mere eller mindre hærget ved Kontributioner og var delvis udspist, — at rykke igennem denne Del af Landet med en stor samlet Rytterstyrke, efterfulgt af et mægtigt Træn, i April eller Begyndelsen af Maj Maaned — paa en Tid, da Herremændens saa vel som Bondens Lo og Lade var tom, og Marken endnu var øde, saa ingen Føde var at opdrive for Mennesker eller Dyr i stort Antal.

Om ikke af andre Grunde saa af Hensyn til Selvopholdelsesdriften var det nødvendigt at dele Styrken og sprede sig, og det skete. Nogle gik over ved Aalborg, og andre gik Vest om ved Harboøre; men forud herfor vare Hundreder af Bønder og svenske Ryttere travlt beskæftigede i lang Tid med at forberede en Brobygning over Limfjorden ved Aalborg. Inden vi forlade Børglum Herred for at gaa Syd paa til Kær Herred og Hals Birk, skulle vi se denne Forberedelse.

Den 28. Marts 1658 udsendte den ovenfor nævnte svenske Krigskommissær Hendrik Gau fra Aalborg Befaling

til Præsterne i Albæk, Sæby, Volstrup, „saa vel som mange andre Steder“, at de den førstkommande Søndag skulde fra deres Prædikestole oplæse følgende Ordre, lydende Ord for Ord:

Dem noch Vff [ɔ: auf] Ihr. Koningl. Maytt. zu Schweden aller gnädigste befeling end [ɔ: eine] grosse quantität bier-tonnen müsse verfertigt verdend, derer anstalt ich zuvor gemacht habe, veil sie aber noch voriger ordere nicht eingelieffert für Vns, virt hiemit anbefohlen den botgeren i[n] Vorre, Schöffue und Albech kirspel, dass sie an [ɔ: ohne] eintzig versäumnisse drei hundert last tonne verfertigen vndt entveder in Alborig oder vo ich sonste verde beorderen lasse[n] einlieffere[n] das holtz, so zu den dreihundert las[t] tonnen von nothe ist, ihnen fr[e]i gelassen zu hauen in velcher valde vndt orthe da vmbher es zu bekommen sey, und keine ihr darin verhinderlich sein vnd noch den man vermerkt vnd zugleich, dass bötkres beklagen, dass ind der gegen[d] keine bandt stücke zu überkommen seien, sonder vor gelt in der statt Sæby must geholet werden, als viert hiemit den bauern in obbemelte drei soegen ernstlich anbefohlen, dass [sie] ser vor dem valde bei der stadt holtz hauen vndt in Sæby zu gelde machen, vovor die bänder zu den tonnen muss gekauft verde[n], — auf dass mand in de solches arbeit kand verfertigt krige[n], da [versi]chere diejenigen, so die inspec-tion über solche [botg]er haben, sie sin hoche oder niederen, kriegsofficierer vie auch geme[i]nen soldatesq abgedachte botger vndt bauer fr[e]i vnd vnuerhindret solle passeren [la]ssen bei verlust königli

Alborig den 28. Marti 1658.

Hendrich Gau m. p. deher königl. Maytt. zu Schweden be-stalter Kriegs Commisari.

Endnu et Par Ord til Belysning af de Kaar, hvor- under Beboerne levede i de Egne af Børglum Herred, hvor Krigsbyrden tyngede mest.

Præsten i Torslev, Niels Mortensen, siger herom paa Børglum Herreds Ting den 2. Juli 1659: „Det er de menige Sognemænd i Torslev Sogn saa vel som mig underskrevne vitterligt, at af Proviantskatten, som skulde udgives til Aalborg, skulde Torslev Sogn udgive 8 Øksne, og dersom de 8 Øksne ikke bleve leverede til rette Tid, da skulde der efter Kommissær Gaus Ordre gives to Øksne for hver Okse, hvilket ogsaa er sket straks efter Kyndelmisse, da har Kommissæren i Aalborg ladet eksekvere for samme Øksne, saa der er annammet og taget 17 Øksne tilsammen for Sognets Forsømmelse og Forseelse, hvilke 17 Øksne straks ere uddrevne til Aalborg“.

Det blev altsaa en Levering af 17 Stude „straks efter Kyndelmisse“; den 17. tog de som Erstatning for den Ulejlighed, der var forbunden med at inddrive de 16, i Stedet for „Eksekveringspenge“, og de 16 betalte de ikke. — Men hermed var Torslev Sogn ikke færdig med at levere Stude til de Svenske. Maaske var det, fordi de vare faldne i Unaade hos Krigskommissær Gau ved den første Levering, at de den 25. Marts maatte levere 12 Stude til den svenske Proviantmester, som da laa i Aalborg; der tilføjes, at det var for et halvt Hundrede Tønder Rug, „som restede af Sognet“, hertil kom yderligere 9 Tønder som Erstatning for 6 Pund Humle (!), som Byen havde undladt at levere, og endelig blev der leveret 8 Stude til Hals Skanse; naar saa dertil føjes en stadig Indkvartering af Ryttere, samt Skovning og Ægtkørsel til Sæby, Hals og „for Aalborg“, saa har man ét nogenlunde fuldstændigt Billede af de Byrder, som ikke alene tyngede de Torslev Bønder, men ogsaa Befolkningen i

store Dele af det øvrige Børglum Herred den Vinter 1657—58, „da Svensken var Landet mægtig“.

Det kan maaske tjene til yderligere Forstaaelse af disse Forhold, der genfindes i Tingbøgerne overalt, hvor Svensken som og de allierede kom, at de ikke betalte, hvad de saaledes „udskrev“; men da der atter kom Ro i Landet, blev Sagen indanket for Herredstinget, og Dommen lød overalt, som her for Torslev Sogn den 18. Aug. 1658, „at alle Sognemændene bør tage Del i Betalingen af alle de omtalte Stude, som dels ere leverede i Aalborg og dels i Hals Skanse“.

Vi ere ovenfor gaaede ud fra, under Hensyn til Terrainets Deling ved Store Vildmose og ifølge de Oplysninger, som Tingbøgerne give om Indkvarteringen i den nordlige Del af Hvetbo Herred og i Børglum Herred, saa vel m. H. t. Tid som Sted, at det svenske Korps har delt sig Vest for Vildmosen.

Kær Herreds Tingbog, som vi dernæst vende os til, støtter da ogsaa denne Opfattelse fuldtud.

Allerede saa vestligt i Herredet som i Vadum Sogn har der været en næsten fortsat Indkvartering, „siden Svensken blev Landet mægtig“.

Et Tingsvidne siger: „Siden Svensken blev Landet mægtig, da have Elkær Tjenere i Vadum Sogn haft Indkvartering og gjort Arbejde til Hals Skanse; item kørt med Soldaterne og Rytterne, hvor de vilde, lige med de andre Sognemænd i Sognet, og de, imidlertid Svensken var her i Landet, tit og ofte ere blevne forjagede af Fjenderne baade med Heste og Vogn i Skov og Kær, hvor de kunde snarest komme i Skjul, saa deres eget saa vel som det Arbejde, de skulde gøre til Elkær, derover er bleven forsømt“.

Hen paa Vinteren var der stor Indkvartering i Sulsted Sogn. Fire Mænd fra Stapis, Biersted, Sulsted og Ajstrup vidne: „Fem Uger førend Svensken kom ind for Harboøre 1658, da laa der saa mange af de Svenske hos Simon Lauridsen i Sulsted, som der kunde forrumme i hans Hus“.

Sognemændene i Ajstrup, Nabosognet Nord for Sulsted, vare „belagte med store Skatter og Indkvartering baade af Fjenderne, som raadede for Landet 1657, saa og af kongl. Maj^{ts}. Folk for 1658 og 1659“.

En svensk Ritmester ved Navn Hollst laa i Kvarter i Sundby og modtog Proviant bl. a. Stude baade fra Ajstrup og fra Horsens Sogne.

Angaaende de østlige Sogne, som Hassing og Gandrup m. fl., blive vi af Tingbogen underrettede om, at Lave Bildes Tjenere have „i disse besværlige Tider haft stor Indkvartering baade af Fjenderne saa og siden af kongl. Maj^{ts}. egne Folk — tilmed ogsaa udgiven adskillige store Skatter og Kontributioner baade i Fejdetid og siden; tilmed sidde de paa en strygende Alfarvej, saa de tit og ofte baade i Fejdetiden som og siden [bleve] udplyndrede og mesten frarøvede, hvis Fattighed de havde“.

Indkvarteringen i Kær Herred har altsaa strakt sig over en stor Del af Byerne fra en Linie Sundby, Vadum til Vildmosen i Vest og indtil Hals og Havet i Øst.

Der var store Udgifter af alle Slags til Proviantering. Vendsyssels Stude vare stadig under Transport snart til et Kvarterdistrikt, snart til et andet, snart gik Vejen over Isen til Aalborg eller til Hals Skanse; Tingbogen ved Besked, da Prisen ofte senere maatte lignedes paa Beboerne.

Hals Birketingbog er selvfølgelig spækket med Oplysninger af meget forskellig Værdi fra Svensketiden.

Selve Erobringen af Skansen var ikke nogen større Bedrift, der var knap et Dusin Hænder løftet imod Svenskerne, da de stormede ind over Broen.

Der foreligger et Tingsvidne, hvoraf det fremgaar, at Konstabel Anders Amundsen, som boede i Hals, havde været i Skansen, da den blev erobret, og han fik det Skudsmaal af menige Birkemænd: at han for sin Person gjorde sin bedste og største Flid udi Skansen at ville modstaa Fjenden, da han kom til Skansen, hvilket var ham umuligt af den Aarsag, at han var alt for svag indenfor Volden, „han var ikke saa mandstærk, at han kunde besætte Stykkerne paa Volden, formedelst hans Haandlangere og Folk vare hannem fraløbne, og han var ikkun selv-tredie eller selv-fjerde med Kaptajnen indenfor Volden“.

Straks efter at Skansen var bleven indtagen, blev Skovning sat i Gang — fra Anno 1657 den 5. Oktober sidstforleden, hedder det i Tingbogen, og siden fremdeles som følger: den 3., 7., 10., 14. . . . November, den 2., 4. og 5. December, Anno 1658 d. 3. og 6. Januar o. s. v. Videre berettes der, at „Bønderne vare af den svenske Kommandant, som laa i Hals Skanse, haardelig nødte og tvungne til at hugge og føre i Skansen baade til Pæle udi Graven, Palisader og andet deres Brug hver Dag“. Men de stadige og lange Vinterkørsler vare ikke hermed endte: „Vi fattige Mænd (i Gandrup) bleve ikke alene dermed besværede til Skansen at føre, men endogsaa nødte og tvungne til at føre Træ til den svenske Kommissær, som havde sit Kvarter i Aalborg. Ogsaa Bønderne i Gaasen maatte føre Træ til Aalborg efter Kommissærens Ordre“. Andet Sted hedder det: naar for Mænd vare kvit for at føre Træ til Skansen, saa maatte de føre til Kommissarius, som laa i Aalborg“.

Det er forstaaeligt, at den svenske Kommissær Hendrik Gau i Aalborg maatte, hvad Tilførsel af Træ og Tømmer angik, blive Kommandanten i Hals Skanse, Johan Bukartonn, en jevnbyrdig Konkurrent. Det gjaldt ikke alene om at skaffe fornødent Brænde til de svenske Ryttere at varme sig ved; men vel i endnu højere Grad om at tilvejebringe, hvad der maatte kræves af Tømmer i mange forskellige Størrelser til den Bro over Limfjorden, som de foran vidtbeskrevne 300 Tønder skulde danne Underlag for.

Bøndernes Arbejde var tilendebragt, da Tønderne og Træet var bragt paa Plads „for Aalborg“, og derfor ere Tingbøgerne tavse m. H. t. selve Broslagningen; men at Broen var færdig og tagen i Brug inden 1. Maj, da de svenske Tropper rykkede ud fra Aalborg „Sønder ad“, derom giver Kær Herreds Tingbog Besked. Det hedder: Den Tid Dragonerne, som laa paa Aalborg Hus, bortrejste, da borttog og bortrøvede de 6 Heste fra Clement Dal i Vadum og ilde spolerede hans Hus.

Det var formodentlig de samme Dragoner, om hvilke Morten Jensen i Vadum m. fl. vidne (de samme Vidner som foran): At Rytterne af Svenskens Folk, som senest drog fra Aalborg Slot, tog 3 Øg og en Vogn fra Mads Nielsen i Vesterholm.

Det er aabenbart, at disse Plyndringer ere foretagne saa at sige „paa Falderebet“, og man maa da forudsætte, at der har været en let Forbindelse for Heste og Vogne over Fjorden og ikke en besværlig og usikker Pramfart; men desuden er det ofte berørte og endvidere i Hendrik Gau's udførlige Ordre fuldt beskrevne store Forarbejde næppe bleven sat i Værk, uden at man, saa snart Materialet var samlet — i sidste Halvdel af April Maaned —,

straks er skreden til Bygning af Broen. Svensken vidste jo ifølge Roskildefreden, at den vilde være nødvendig omkring 1. Maj.

Der kan saaledes ikke være Tvivl om, at en Del af den svenske Styrke i Vendsyssel er gaaet over Broen til Aalborg og derfra Syd paa i Landet, da den første Udrykning fandt Sted; men lige saa vist er det, at en Del er gaaet Vest om over Harboøre-Tangen¹).

Man kunde spørge, skønt det er af mere underordnet Betydning, hvorledes den Styrke, hvis Kvarterer vi nu ved Rede paa baade i Kær- og i Børglum Herred, er bleven fordelt ved Udmarchen.

Vi ved da, at den Styrke, der hen paa Vinteren var indkvarteret i Sulsted, „kom ind for Harboøre“ fem Uger senere, og det maa vel formodes, at de nærmest omiggende, der vare indkvarterede i Vadum og Ajstrup Sogne, fulgte samme Vej, medens Indkvarteringen i Sundby og i de østlige Sogne saa vel som selve Besætningen i Hals Skanse er gaaet over Aalborg.

Det gamle Jerslev Herred, der ligesom Børglum Herred strakte sig fra Hav til Hav og laa imellem Børglum og Kær Herreder, blev — mærkeligt nok — ikke berørt af Indkvartering; det har ifølge Tingbogen kun ydet Kontributioner og Ægtkørsler. Det er da sandsynligt, at den Styrke, som laa i den vestlige Del af Børglum

¹) Der kunde maaske være Anledning til at pege paa den Mærkelighed, at Vendsyssels Tingbøger slet ikke synes at kende Navnet Agger i den her omhandlede Forbindelse, medens de hele tre Gange nævne Harboøre; det hedder endogsaa angaaende Oberstløjtnant Niels Lykke: Befindes Hammer Sognemænd at have udmunderet en Hest, som efter kongl. Majts. bestaltet Obr. Løjtnant Niels Lykkes Skrivelse skulde møde ved Harboøre, hvilket og sket er. — Niels Lykke foretrækker altsaa ogsaa i sin Skrivelse at henvise til Harboøre i Stedet for til Agger.

Herred er gaaet samme Vej tilbage, som den kom frem, Vest om Vildmosen, og den Formodning stemmer godt overens med, at Beboerne i den sydlige Del af Vennebjerg Herred ved god Besked med, at de svenske hen ad Foraaret „kom for Harboøre“.

Et Tingsvidne udtaler sig saaledes:

„At i [de] Dage, desimidlertid de Svenske kom for Harboøre nu sidst, da var han (Vidnet) i Lyngby og købte en Hest for 8¹/₂ sl. Dlr., som blev fuldt udrustet og leveret som Rytterhest med Sattel, Bidsel, Pistol at færdige, Bøjler at gøre paa Rytterens Degen og Hesten at beslaa, ialt 6 Rdlr. 4¹/₂ Mark, da han rejste“. Det er en dansk Rytter, hvis Udrustning der tales om, og disse Ryttere kom frem snart hist, snart her, da Svensken vel havde forladt Vendsyssel i Foraaret 1658.

De svenske Tropper, som laa i den østlige Del af Børglum Herred ind imod Sæby, maa, efter Modtagelsen af Kommissær Gau's Ordre til Forarbejdelsen og Transport af det store Bromateriel til Aalborg, være bleven stærkt optagne i en stor Del af April Maaned, og de ere sandsynligvis ved Maanedens Slutning marcherede tværs igennem Landet til Sundby og Aalborg.

Gaa vi nu et Skridt tilbage til Jerslev Herred, der hidtil har ydet saa lidt, da det ingen Indkvartering havde, saa findes der nu ved Svenskernes Udmarch en Befaling af den oftnævnte Krigskommissær Gau, der synes at pege paa en hidtil ukendt Aarsag til Delingen af det svenske Korps i en vestlig og en østlig Kolonne — eller, som han udtrykker sig, „af al Jylland en Vest-Øst Deling“.

Han skriver:

Hans kongl. Maj:t. af Sverige en anselig Del Heste fornøden haver til sin Bagages og sit Artilleris Udførelse udi fo-

restaaende Opbrydelse; og ganske Jylland efter forⁿ Artikkels Indhold samme Heste skal forskaffe; og med alvorligen den ganske Sum paa et Sted kan samle, synes det højlig fornøden af al Jylland en Vest-Øst Deling paa Hestene at gøre; og da befindes ethvert Herred at tilkomme tre gode, stærke Heste og dygtige Heste at skal skaffe. Befales derfor hermed alvorligen alle Præster og Fogder i Jerslev Herred ret uforbigaaligen forskaffer nærværende Breve, som for den Sags Skyld er udstedt. Paa Herredets Vegne tre gode, stærke og dygtige Heste imod derpaa Bevis antegnet højstbemeldte hans kongl. Maj^{ts}. Bagages og Artilleris Udførelse, samt en Karl dermed, som dennem til Kiel ¹⁾ og hid igen til Vendsyssel kan føre, ligesom de var nu til Fredslutning gemes og overensstemmende og til Opbrud aufsvarelig. Ligesaa formoder man her udi straks og uden Forhaling godvillig.

Datum Aalborg den 4. April 1658.

H. Gau,
Kommissær.

Herredet leverede de tre Heste i Aalborg, og Kommissær Gau kvitterede for dem den 25. April; de bleve vurderede til 26 Rdlr.; men da de skulde leveres tilbage med Karlen, som førte dem, naar de havde naaet Kiel, bleve de ikke betalte, og de kom for den Sags Skyld heller ikke tilbage. Et Par Aar efter blev Summen lignet paa Beboerne.

Som man vil have set, omtales der ikke Skovning af nogen Art, hverken til Hals Skanse eller af Brændsel til den svenske Indkvartering, som laa i den vestlige Del af Børglum Herred, efter den 8. Januar, ejheller nævne Tingbøgerne Afgifter af nogen Art til dem efter den Tid. Denne Kendsgerning sammenholdt med, at der synes at være kommen en udbredt Indkvartering til den

¹⁾ Navnet er utydeligt, men det synes nærmest at maatte læses: „Kiil“, og Karlens Godtgørelse for Rejsen, 6 Rdlr. 24 Skl., synes ogsaa at kunne passe paa denne Vejlængde.

sydlige Del af Thy — Hassing og Refs Herreder — fra Marts og til hen imod Slutningen af April Maaned, giver Anledning til den Antagelse, at der hen paa Vinteren har fundet en Forskydning af Tropper Sted i vestlig Retning, hen imod det af Befolkningen Syd og Nord for Vildmosen omtalte Harboøre.

Den 10. Februar var der en svensk Rytter paa Smerup Gaard paa Thyholm, hvor han tog en Hest, medens han efterlod sin egen.

Paa samme Gaard var der paa et lidt senere Tidspunkt indkvarteret en svensk Ritmester, han havde Fredagen før Palmesøndag (den 4. April) ladet sig tildele en Hest for 10 sl. Dlr. af en Bonde i Hvidbjerg; men den blev ikke betalt.

Den 19. Marts laa der en svensk Kvartermester paa Brud (?) Gaard.

En Kornet, som laa i Kvarter paa Hvidbjerggaard noget før Vor Fruedag (25. Marts), „sendte to Gange Bud til Hvidbjerg Kirke og lod begære af menige Hvidbjerg Sognemænd, at de vilde give ham en god Hest, da vilde han være Hvidbjerg Sognemænd gunstig og god igen, udi hvis Maade han kunde; og svarede en stor Part af Hvidbjerg Sognemænd og sagde Ja dertil og lovede at ville købe en Hest og give fornævnte Kornet“.

Det maa antages, at der har været en Oberstløjtnant indkvarteret paa Ørum Slot; thi en Løjtnant, som laa samme Sted, lod tilsige alle menige Sognemænd i Hvidbjerg Sogn (Vesten Aa), at de skulde lade deres bedste Heste og Hopper komme ned til Ørum Slot „paa Onsdag, som var den første Onsdag udi April Maaned samme Aar“, da han vilde have en stærk Hoppe eller Hest til sin Oberstløjtnants Rustvogn. Sognet leverede saa en

Hest til Oberstløjtnanten, og „Løjtnantens Knægte henteden“.

Der har altsaa i Foraarsmaanederne været svensk Indkvartering med Officerer af næsten alle Grader spredt over den sydlige Del af Thy, og den gentagne Meddelelse om, at Svensken laa „for Harbøre“, eller om den svenske Lejr ved „den liden og snævre Pas“ (Gørding Herreds Tingbog) finder herved sin Forklaring.

Efter at have meddelt de Oplysninger, som Tingbøgerne gemme, om det første svenske Indfald, vende vi tilbage til Hals Skanse, som nu er kommen paa danske Hænder og under Kommando af Major Anders Lauridsen.

Fra Begyndelsen af Maj 1658 var der nu Fred og ingen Fare, men saa den 15. Dag i August kom Forskrækkelsen over dem som Lyn fra klar Himmel.

Hele Begivenheden fra Time til Time er skildret med de livligste Farver i Birketingbogen, som vi derfor give Ordet.

Bekende vi underskrevne her med for alle, at forleden den 15. Augusti, da kom sejlandes 3 svenske Orlog Skibe, som satte her udenfor Dybet; Klokken kunde være ved tre Eftermiddag, og lod fly deres danske Flag, og strax der efter ved fem slet haver de af forⁿ Skibe udsat strax sine Baade og Sloffer fulde med Folk, som de roede med hen op til Hals Bro, hvor de begyndte at skyde med Falknetter; da kunde Klokken være syv slet; saa det varede, indtil Klokken kunde være et efter Midnat continuerende, da samme Baade og indhavende [Folk] dennem igen tilbage retirerede, efter at ud af Baadene paa dem var gjort tolv Skud og ud af Skansen to Skud, saa en Del af dem var igennemborede og ellers vist havde faaet større Skade, dersom der havde været Krudt ved Stykkerne.

Om den anden Dag der efter fra Morgen og indtil Aften

haver de forsøgt Dybet og havde i Sinde at have villet gjort Landgang, men blev dem forment, formedelst Hr. Major Anders Laversons forsamlede omliggende Bønder og Almue her i Birket med Heste, som red og lod dennem se ved Stranden som Ryttere, og ellers lod Bouflene¹⁾ anstikke, saa længe og indtil samme Skibe lettede Anker og sejlede bort.

Desimidlertid haver den ærlig Mand Anders Laverson, Major og Commandant i Hals Skanse, tapper og uforsagt ladet sig finde, som vi selv haver hosværet og set, og takke alle Gud, at han var her tilstede hos os. — Dette til Sandheds mere Bekræftning og Stadfæstelse haver vi med egne Hænder underskreven.

Actum Hals den 29. October Anno 1659.

Gregers Davidsøn, Præst i Hals, Kongl. Maj^{ts} Foged Knud Jensen Jul, Peter Munck . . . o. s. v.

Som vi nu have set, blev den svenske Flaades Angreb afværget og tilbagevist med smaa Midler.

Saa heldigt gik det ikke, da de svenske Landtropper kort efter angreb; ved denne Lejlighed lod det sig ikke gøre med Virkning at lade Egnens Bønder ride „Sommer i By“ langs Kysten, og et andet Forsøg af den opfindsomme Kommandant, at stille de tomme Kanoner — der var ikke Krudt i Skansen! — op paa Broen, var ikke tilstrækkeligt afskrækkende.

Ogsaa her kunne vi henholde os til Tingbogen. Menige Birkemænd vidne:

At den Tid større Styrker blev førte fra Broen og ind udi Skansen, blev sønder[traadt] under samme Styrker en Tylt Deller, som ikke siden vare tjenlige til nogen Brug, og den Nat, de Svenske kom for Broen, og Stykkerne formedelst Mangel paa Krudt blev indførte i Skansen, blev sønderbrudt en Tylt Deller, og af det Værk her paa Broen for Hals med Stykker

¹⁾ Baalene (Baunerne)?

paa besat led Svensken den største Afbræk, der de nu sidst vare derfor; som dennem (Vidnerne) er vitterligt, bemeldte Hr. Major haver ladet oprette og færdiggøre.

Den saa omstridte Hals Skanse var nu for anden Gang i denne Krig falden i Svenskernes Hænder, men forøvrigt spores der ikke større svensk Indkvartering i Vendsyssel under denne Razzia. „Ved Sct. Mikkelsdags Tide have Svenskens Folk bortstjaaet en Stud fra Birkelse Egnen“ — det er alt, hvad Tingbøgerne ved at fortælle.

I Hannæs Birk, det smalle Land, saa at sige en alfar Vej imellem Vendsyssel og Thy, var Indkvarteringen derimod følelig.

„Om Høsten Aar 1658, der Svenskens Folk laa her i Landet, da var Vust Sogn delt imellem Rytterne“, og videre: „de Vust Sognemænd indstævnes for at betale deres Andel i en Hest, som er udlagt til de svenske om Høsten 1658, til 15 sl. Dlr“.

Torup Sogn betalte den 12. September 1658 Skat „til den svenske Kvartermester, som den da annammede“; $2\frac{1}{2}$ à 3 Rdlr. var den almindelige Skat for en Helgaard.

Ogsaa i Sydthy var der betydelig Indkvartering; her laa det Veimerske Regiment, om hvilket Tingbogen fører talrige Vidnesbyrd. Vi hidsætte følgende:

„Ved Sct. Mikkelsdags Tide Anno 1658 udlagde Christen Jensen i Bodumbisgaard to Øksne for Bodum Sogn og for sig selv til en Løjtnant af det Veimerske Regiment under Ritmester Vills, som laa paa Hintzels“.

Sognemændene i Gettrup skulle betale en Stud, som blev leveret Ritmester Tido af det Veimerske Regiment.

„Der det Veimerske Regiment er kommen her til Tyeland at ligge i Kvarter, da haver en af Ritmester Scharnhorsts Ryttere tagen en graa Hoppe med Gevalt...“.

„Bønderne i Flarup betale deres Anpart af en Okse, som Ritmester Frantz von Münster haver ladet tage af Sønbjerg Sogn, og som Sognemændene skulde betale efter Ritmesterens skriftlige Brev“.

Den 6. August udleverede Beboerne i Heltborg en Stud saa vel som andre Varer til Oberstens Kvartermester „for et Nattekwarter, som Oberstens Folk skulde have i Heltborg Sogn“.

Da de svenske Folk drog bort „sidste Gang“, maatte Gaardmændene i Hvidbjerg sende Vogne med dem „til Middelfart Sund“.

Refs Herreds Tingbog af 9. Juni 1660 anfører de Restancer, som endnu findes „udi en Sølvkande paa 32^{1/2} Rdlr., som til det Veimerske Regiment i næstforleden Fejdetid er for de Ydby Sognemænd leveret og udlagt af hæderlig og velbaarne Mand Hr. Anders Andersen paa Bodum efter derpaa udgivet Skadesløsbrevs videre Formelding“.

Med denne værdifulde Erindringsgave for Øje, der vel snarere maa betragtes som en mere æstetisk Form for Plyndring end som en Afbetaling paa Ydby Bønders Taknemlighedsgæld til det Veimerske Regiments Chef, forlade vi de svenske Tropper i Thy og i den vestlige Del af Landet i det Hele taget, idet de nu hen paa Efteraaret rykke Syd paa i Landet.

Endnu et Par Ord om den Styrke, der sad inde med Hals Skanse.

Hals Fogedgaard, der i de tidligere Krige var bleven ruineret og afbrændt, saa vel i „den kejserlige Fejdetid“ som i den forrige svenske Krig, var med megen Besvær fra Beboernes Side tredie Gang bleven „velopbygget“; men nu i August Maaned 1658 „om Nattetide satte de

Svenske Ild paa Gaarden, saa den i Grund blev afbrændt“, og saaledes fortsatte de i Virkeligheden indtil det Øjeblik, da de for sidste Gang red ud af Skansen.

„Det er vitterligt“, hedder det i et Tingsvidne, „at den Dag de sidste svenske Dragoner drog her af Hals Skanse, da afbrændte [de] Husene derinde“.

Adskillige Bønder vare tilsagte „med deres Heste og Vogne i Skansen at skulle tage Førstel paa for Svensken og føre det heden, hvor de vilde have dennem. Da spurgte Kommandanten, som da var i Skansen, om alle af Øster Hassing Sogn vare komne med deres Vogne, som de vare tilsagte, de svarede hannem Ja, saa mange, som da vilde komme, de vare komne. Da holdt alle Dragonerne paa deres Heste og lod dem høre, at de vilde have været op i østre Sogne og brændt alle de Byer af der oppe, om forⁿ Mænd ikke vare komne til dem“. Derefter kørte Bønderne ud af Skansen med Svenskernes Gods, „og de fik ikke videre af deres Heste og Vogne hjem igen, end de maatte købe for deres Penge, og en Part deraf blev borte for stedse“.

Hermed er den svenske Fejdetid udløben Nord for Limfjorden.

Hvad Hals Skanse angaar, saa se vi atter Major Anders Lauridsen som Kommandant; hans første Be-
stræbelse var paany at sætte Skansen i Forsvarsstand efter den Ødelæggelse, som de svenske Dragoner havde paaført den ved deres Afmarch. Da denne Istandsæt-
telse var tilendebragt, afholdtes et Syn, der giver et ud-
førligt Indblik i Skansens Tilstand, og som vi derfor her skulle gengive.

Et Synsvidne — indført i Hals Birketingbog d. 11. Novbr. 1659 — angaaende Hals Skanses Reparation paa

Volde og Bygninger, fra den Tid Major Anders Laversen nu sidste Gang Skansen kommanderede:

..... Da først saa [de] den Cortegar, syntes var forbrugt til Svedebænke, Gavle og Døre 3 $\frac{1}{2}$ Tylt Deller. For det andet: syntes var forbrugt til 6 Skilderhuse 3 Tylter og 3 Deller. For det tredje: forbrugt til Konstabels Hus, til Senge, Skillerum, Døre og Luger 2 Tylter Deller. For det fjerde: udi Kalkhuset, til Kalkbænke og Døre en Tylt Deller. For det femte: til Porten, den yderste Cortegar, Krudtkammeret saa vel som Broen 7 Tylter og 3 Deller. For det sjette: til Provanthuset, til Seng, Bænke og Hylder 8 Deller. For det syvende: til Hjulbøre og Bærebøre 10 Deller. For det 8': til et nyt Hus 21 Tylter Deller og 3 Deller. For det 9': til Hytterne 19 Deller. For det 10': forbrugt paa Batterier 1 Tylt Deller. For det 11': til Lille Huset, til Døre og andet 4 Deller. For det 12': en ny Brønd. For det 13': fra det sydvestlige Batteri ved Sydenden af den store Cortegar og Volden med Porten, Batterier og det nordre Batteri, som mesten imidlertid fra Bærmen og op er repareret, syntes var vel færdiggjort, baade med Stormpæle besat saa vel som Palisader og Skansekurve den hele Skanse omkring uden alene nogle, som fattes paa den østre Side. For det 14': saa de den halve Maane udenfor den inderste Port, syntes var vel repareret og med Stormpæle forbedret. For det 15': saa de udi Skansen 4 Blade at være opsatte, saa alle Batterier synes, om endskönt (hvilket dog Gud forbyde) at Fjenden sig kunde Hals Kirke bemægtige, kunde for Skade fra Kirken være forsikrede, saa at udi saa kort en Tid, formedelst Hr. Majors store Omhyggelighed, er drevet et meget stort Arbejde. Og for det sidste: saa de, at et Værk er opsat paa Hals Bro med Stykker besat, som synes samme Værk umistelig fra forⁿ Bro at være.

Nu blev Skansen altsaa sat i Stand, og det ser ud, som om den ikke har været af helt ringe Styrke; der var flere Batterier med en Del Kanoner, samt passive Hindringer som Stormpæle, Palisader m. m. Før Krigen

saa vel som imellem dens forskellige Afsnit naaede den danske Kommando ikke saa vidt, og under hele Krigens Forløb var der, som ovenfor omtalt, kun to Skud Krudt i Skansen til de Danskes Forsvar.

Til Skansens mere daglige Vedligeholdelse og til dens Besætnings Underhold var der udlagt fem af de nærmeste Sogne.

Det synes at fremgaa af et Tingsvidne, at den hollandske Flaades Overkommando har været opmærksom paa Hals Skanse under Sejladsen langs Jyllands Østkyst i Oktober Maaned 1658 og maaske har tillagt den nogen Betydning som Støttepunkt for Operationer i Kattegat.

De to Sætønder, som ellers plejede at ligge i Fjordmundingen til Vejledning for Skibene, vare tagne ind af Hensyn til Svenskerne; men da den hollandske Flaade „var kommen for Dybet, maatte han (Vidnet) efter Major Anders Lauersen saa vel som Admiralen og alle Officerer paa Flaaden deres Befaling forskaffe en Tønde; da lod han gøre et Fad paa en og en halv Tønde foruden et Stykke Cordel 14 Favne“.

Da de svenske Tropper for sidste Gang vare brudte op fra Landsdelene Nord for Limfjorden, blev navnlig Vendsyssel Tumbleplads for de danske Rytterafdelinger, som man straks gav sig i Lag med at oprette og ordne. Hovedrollen spillede det Brockenhusske Regiment, som laa der i lang Tid og sporedes alle Vegne til stor Tyngde og Besvær for Beboerne.

Han Herred, der i de to første Krigsaar 1657—58 var sluppet nogenlunde skadesløs m. H. t. militære Skatter og Indkvartering, fik til Gengæld Broderparten i 1659. Den 2. Juni blev der fra Aalborg Hus udsendt til Han

Herred en Restancefortegnelse lydende paa 668 Rigsdaler, som hidrørte fra paabudte Skatter angaaende de allierede Armeers og kongl. Maj^{ts} Militia; endvidere var der en Kornrestance paa 671 Tdr. 3 Skp. Rug, som Herredsfogden forlangte indbetalt.

Efter denne Attakke af Lensmanden paa Aalborg Hus og af Søren Andersen, Herredsfoged i Han Herred, mødte Modparten en efter en med Forsvar og Protest.

„Først ærlig og velfornemme Mand Christen Pedersen i Aarup, Ridefoged til Aagaard, — at hans Husbond velb. Hr. Henrich Rantzaus Tjenere her udi Herredet haver leveret til de kejserlige 163 $\frac{1}{2}$ Tdr. Korn, kvitteret i Viborg den 28. April sidst forleden.

Ridefogden paa Bratskov paa menige Bratskov og Tranum Sognemænds Vegne sagde, at „de til de kejserlige langt mere have ydet og udgivet, end de kunde tilkomme at udgive af de paabudte Skatter, og have stedse siden saa vel som endnu denne Dag haft og haver daglig Indkvartering og Skat og Udgift“.

Fogden paa Kokkedal, paa menige Torslevs Sognemænds Vegne, at „de og der af Sognet til de kejserlige langt mere havde udgivet, end baade Gaarden og Sognet i disse paabudte Skatter kunde tilkomme at udgive, og der foruden af Kokkedal paa Aalborg Slot at have ydet og leveret 30 Tdr. ÷ 1 $\frac{1}{2}$ Skp. Korn“.

Jens Pedersen i Bejstrup paa Haverslev og Bejstrup Sognemænds Vegne, at der af fornævnte Sogne siden den 18. Februar er givet „en stor ulidelig Skat baade til de kejserlige og andre og haft daglig og haver endnu den Dag baade stor Indkvartering og daglig Skat og Udgift, som sig langt mere beløber end disse paabudte Skatter“.

Lauers Christensen, Øster Svendstrup, paa menige

Øster Svendstrup Sognemænds Vegne, udtalte sig som fornævnte Jens Pedersen i Bejstrup.

„Knud Christensen i Vestergaard paa alle Skattebøndernes Vegne i Aggersborg Sogn, at de siden den 18. Februar have haft og have endnu den Dag en meget stor Indkvartering og der foruden daglige, ugentlige Skatter og Udgifter til indlagte Officerer og Ryttere langt højere og mere, end kongl. Ordre tillader, saa de derover ere saa forarmede, at de ingenlunde kunne formaa eller afstedkomme den paabudte Rest eller Skat at udgive, eftersom og en Part er slet fra Hus og Hjem“.

Christen Pedersen i Gøttrup paa Gøttrup Sognemænds Vegne, Christen Nielsen i Kettrupgaard paa Kettrup Sognemænds Vegne, Niels Knudsen i Skræm paa Skræm Sognemænds Vegne, Thomas Lauesen i Svendstrup paa Hjördel Sognemænds Vegne og Jens Beck paa Lerup Sognemænds Vegne, at „de og siden forⁿ 18. Februar have haft en meget stor Indkvartering saa vel som og endnu daglig, tilmed daglige og ugentlige Skatter og Tynge til de indlagte, saa de ingenlunde kunne formaa den Rest at udgive“.

„Her hos ydermere gav forⁿ Søren Andersen tilkende og alvorlig befalede, at eftersom der nu nyligen er paa-budt 260 Tdr. Rug eller Mel her af Herredet nu straks at yde og udgive, at de og tiltænke under højeste Straf det ved Dag og Nat at ligne og levere, saafremt de ikke derfor af de Brandenborgerske ville eksekveres. Hvortil svarede alle disse fornævnte indførte saa vel som og menige Herredsmænd, som idag Tinget søgte, alle endrægteligen og hver særdeles, at det er en umulig Ting enten denne fordrende Rest Korn og Penge, ejheller denne sidst nu paabudte Kornskat at kunne udgive eller til-

vejebringe, eftersom Herredet af forberørte Aarsager er saa udarmet og fordærvet og sent, er muligt aldrig, det skal forvinde eller igen komme paa Fode, og mange allerede i Armod og Elendighed geraade og ere med Hustru og Børn fra Hus og Hjem, saa dersom enten den fordrendes Rest eller og paabudte Kornskat endelig skulde udfordres, som dog umuligt er, eller og den Indkvartering længe skal vedholde, og den Skat til dem at mundere og underholde, nødes moksen menige Mand med de andre at gaa fra Hus og Hjem og udi Armod og Elendighed geraade, og den Guds Velsignelse, som staar paa Marken, bliver øde og uhøstet, om de endskønt med ganske intet andet end som Indkvartering, Hold og ugentlige Skatter og Penges Udgifter dertil bleve besværede“.

Baldtser Hansøn paa Øland paa dette Sogns Vegne gav og til Gensvar, at „de af Oxholm og Sognet langt mere haver udgivet til de kejserlige, end som det i denne fordrende Rest kan tilkomme eller beløbe“.

Efter denne Dag, den 6. Juni 1659, holdtes der i Han Herred ikke mere Ting før i Begyndelsen af Aaret 1660.

Inden den foreliggende Afhandling afsluttes, vil der være Anledning til at henvise til nogle tidligere Behandlinger af Emner fra de samme Tider og Omraader.

J. J. A. Worsaae har i Historisk Tidsskrift II, for 1841, skrevet en Afhandling: „Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede“, hvori bl. a. omtales de svenske Troppers og Polakkernes Forhold og Optræden under deres Indkvartering i Vejle By og Amt i Krigsaarene 1657—59.

Ogsaa her paapeges Troppernes og navnlig Polakkernes uhørte Brutalitet og Grusomhed over for Befolkningen saavel i Vejle som i Landsbyerne. For en Del er der øst af de samme Kilder, som jeg har benyttet, nemlig de omliggende Herreders Tingbøger, og hvad Tilstandene saa vel under som i de første Aar efter Krigen angaar med Hensyn til øde og afbrændte Gaarde, øde Marker og Beboernes Nødstilstand, saa bekræfter det ene Billede det andet.

I Elbo, Holmans og Brusk Herreders Tingbøger m. fl. fra 1661—63 findes følgende Paategning med Blæk paa Titelbladet: „Gjennemset og exerpeteret i April 1840 af J. J. A. Worsaae, Stud. theol.“

I Vejle Amts Aarbøger for 1907 har Oberst Liljefalk skrevet en Afhandling: „Brandenburgerne, Østerrigerne og Polakkerne i Vejle Amt 1658—59“. — Foruden at der gives et udførligt Billede af Polakkernes Grusomhed og vilde Blodsudgydelse (efter polsk Kilde) under Indtagelsen af Koldinghus, omtales ogsaa her den ubeherskede og ubegrænsede Ødelæggelse rundt om i Landsbyerne, som stadig antog den mest ondartede Form under Polakkernes Hænder; og den noget knappe Beretning falder saaledes sammen med det Billede, som Tingbøgerne give af de samme Forhold.

Det svenske Rytterkorps, som under Generalmajor Böttichers Kommando i Efteraaret 1657 rykkede Nord paa i Landet til Vendsyssel, gik under Indmarchen over Harboøretangen og passerede her Limfjorden under ringe Modstand fra de danske, der stod i en forskanset Stilling ved Agger, hvorefter det fortsatte Marchen i hurtigt Tempo igennem Thy og Hanherred til Vendsyssel.

Om selve denne Marche, og hvad der skete indtil

Ankomsten Øst for den store Vildmose i de første Dage af Oktober, have de forskellige Forfattere, som dette Spørgsmaal har beskæftiget, i Hovedsagen kunnet være enige; men nu dele Meningerne sig med Hensyn til Vejen, som fulgtes under Tilbagemarchen; ogsaa hvad angaar Varigheden af det første svenske Ophold i Vendsyssel — afset fra Besættelsen af Hals Skanse —, har der hersket nogen Usikkerhed.

I Historisk Tidsskrift 6. R. V og 7. R. III saavel som i Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3. R. IV have Dr. phil. Villads Christensen og Kapt. Rockstroh skrevet flere Artikler vedrørende Generalmajor Böttichers Fremstød til Vendsyssel og Tilbagemarchen derfra.

Dr. Christensen fører Korpset samme Vej tilbage som frem — altsaa over Harboøre, medens Kapt. Rockstroh formener, at det er gaaet over Limfjorden til Aalborg og videre Syd paa til Fredericia ad den østjydske Længdevej.

Da den Opgave, som jeg har stillet mig ved den foreliggende Undersøgelse, er begrænset til at gøre tilgængeligt, hvad de endnu resterende Tingbøger fra hin Tid ved om Sagen, skal jeg ikke indlade mig paa en Vurdering af det Bevismateriale, hvormed de Hrr. rykke i Marken til Forsvar og Angreb, — men kun henlede Opmærksomheden paa, at Tingbøgerne, som det ses med stor Tydelighed flere Steder foran, tillade, at begge Anskuelser faa Gyldighed, idet Styrken deles i en østlig og en vestlig Kolonne, og den første gaar over Limfjorden ved Aalborg ad den der udlagte Tøndebro, medens den anden benytter Passagen ved Harboøre, en Deling, som der var flere gode Grunde for, blandt hvilke endnu en Gang skal nævnes den af den svenske Krigskommissær Hendrik Gau anførte, vedrørende den i alle Herreder ved samme Lej-

lighed foretagne Udskrivning af Heste til Transport af Skyts og Train til Kiel.

Hvad angaar Varigheden af de svenske Troppers første Ophold i Vendsyssel, saa gøre Tingbøgerne for Børglum og Kær¹⁾ Herreder udførligt Rede for, at i hvert Fald en betydelig Del af den oprindelige Styrke har haft Kvarter Vinteren over i den østlige Del af Herrederne og indtil Midvinter i det tidligste i Herredernes vestlige Sogne; den midterste Del af de i Øst og Vest sig langt strækkende Herreder var derimod kun i ringe Grad berørt af Indkvartering.

Om Hals Skanse i hine Tider er der skrevet i Samlinger til jydsk Historie og Topografi VIII; her skal kun peges paa, at dens Rolle, som Led i det danske Forsvar, ifølge Tingbogsoplysningerne var af en saadan Beskaffenhed, at dette Afsnit af dens Historie formentlig rettere maa føres ind under en kulturhistorisk Betragtning, end det bør tages op til krigsmæssig Bedømmelse.

Ved Udarbejdelsen af denne Afhandling ere følgende Tingbøger benyttede:

- Brusk Herred: 1661, 62, 63, 64, 65, 66 og 1667.
 Tingbog for Kolding By: 1660—61.
 Kolding Raadstuebog: 1661—75.
 Anst Herred: ¹⁷/₅ 1660—¹⁹/₁₂ 1661, 1664, 65, 66 og 1668.
 Elbo — : 1661, 1664, 65 og 1666.
 Holmans Herred: 1661, 62, 63 og 1665.
 Vejle Bys Tingbog: 1667.
 Tørrild Herred: 1662, 63, 64 og 1667—68.
 Nørvang — : 1663 og 1664.
 Slavs — : 1662, 63, 64 og 1665.

¹⁾ Beretninger fra Kær Herreds Tingbøger maa ikke forveksles eller sammenblandes med Hals Birks Tingbøgers Oplysninger.

- Vrads Herred: 1660—62 og 1664—66.
 Tyrsting — : $\frac{4}{9}$ 1660—62 Snapsting.
 Hids — : 1659, 60, 62, 1663—65.
 Lysgaard — : 1662— $\frac{24}{8}$ 1664.
 Refs — : $\frac{15}{5}$ 1658—1660.
 Hassing — : 1661.
 Gørding — : 1660—61, 1661—62.
 Vor — : 1656—60 $\frac{6}{4}$, 1664.
 Fleskum — : 1659—61.
 Øster Hornum Herred: 1661.
 Aars Herred: 1659—60.
 Slet — : 1661, 1663.
 Skads — : 1657—60, 1661, 62, 63, 64.
 Vester Horne Herred: 1661— $\frac{9}{8}$ 1662, 1662, $\frac{12}{9}$ 1663.
 Kærgaards Birk: 1661, 62, 1664, 65, 66.
 Sabro Herred: 1661.
 Framlev — : 1661, 62.
 Hads — : 1657—60 $\frac{20}{2}$, 1660, 61, 62.
 Skanderborg Birk: 1662.
 Gern Herred: 1663.
 Hellum — : 1661, 62.
 Han — : 1659—66, 61.
 Børglum — : 1660, 61, 62.
 Hals Birk: 1659—61, 62—63.
 Kær Herred: 1659, 1661.
 Morsø Nørre Herred: 1664. Morsø Sønder Herred: 1664.
 Hannæs Birk: 1659—60, 1662.
 Hjørring Bys Tingbog: 1660, 1661—62.
 Skagen Bys Tingbog: 1657, 1658.
 Horns Herred: 1657—58, 1659—60.
 Hvetbo — : 1659—60, 1662—63.
 Jerslev — : 1660.

Ialt 99. Her er gennemgaaet, hvad der findes fra den Tid, og som kunde tænkes at give Udbytte, men en Del har intet nævneværdigt eller endog slet intet givet.

Hvor faldt Olaf Tryggvason?

Ved

Finnur Jónsson.

I sit nylig udkomne skrift: „Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000“ har hr. landsarkivar L. Weibull bl. a. foretaget undersøgelser angående „Svolderslaget“, dets forhistorie, gang og følger. Jeg er på flere hovedpunkter ganske uenig med arkivarens resultater og hans, som det synes mig, hyperkritiske fremgangsmåde. Men jeg vil på de følgende sider kun holde mig til det i overskriften indeholdte spørgsmål, fordi arkivaren efter min mening er gået for let henover hvad det drejer sig om.

Hr. Weibull holder sig til Adam af Bremens beretning om slaget og stedet derfor og søger så naturligvis at finde en forklaring på, hvorledes slaget er blevet „flyttet“ fra Øresund til „Svolder“. Han finder, at det er skjalden Skules vers, der har været årsagen. Se herom senere.

Jeg kan ikke underskrive arkivarens dom om skjalderversene og deres, som det hedder, „gennemgående falske perspektiv“, hvorfor „man kun kan skænke dem indskrænket tiltro“. De bestemte angivelser af sted og retning er sikkert pålidelige nok og, så vidt jeg skønner,

er det heller ikke hr. Weibulls mening at drage dem i tvivl.

En hovedanke jeg har at gøre mod hr. Weibulls hele fremstilling er, at han antager, at alt hvad der findes i en — yngre — kilde beror på tildigtning, formodning og deslige, så at kun hvad den ældste kilde indeholder skulde være alt hvad traditionen vidste. Dette er vistnok en ret skæbnesvanger opfattelse, som næppe er holdbar. Men det skal jeg ikke komme nærmere ind på her.

Spørger man de islandske sagaer om stedet, hvor Olaf Tryggvason kæmpede sin sidste glimrende kamp og faldt, er der — bortset fra et eneste sagaværk — ingen tvivl, ingen vaklen. Slaget stod ved „Svolder“ (isl. *Svöld(r)* gen. *Svöld(r)ar* eller *Svalðrar*), der var en ø (holm) formentlig nær ved Rügen. Der er enstemmighed for, at Olaf havde foretaget en ledingsfærd til Vendland (grunden skal vi ikke her komme ind på) og var på tilbagevejen, da han blev overfaldet af hans forenede fjender, kong Sven i Danmark, kong Olaf i Sverrig og Erik jarl fra Norge. Disse lå med deres flåde ved holmen, og lagde til kamp med Olaf Tryggvason efter at endel af dennes flåde var sejlet forbi og bort fra de øvrige skibe. Den levende skildring af, hvad der foregik lige før slaget, findes allerede i den ældste saga om Olaf, den af munken Oddr (oprindeligt skreven på latin); den genfindes hos Snorre, til hvis kilder jo Oddr hører. I Fagrskinna, der er uafhængig af Snorre (og omvendt), hedder det også, at „holmen hedder Svöldr“ „udenfor Vendland“ (Fagrsk. 1902—03 s. 116). Det skal hertil føjes, at i Knytlingasaga (kap. 122, Fornms. XI 384) hedder det, at biskop Absalon og her-

tug Kristoforus begav sig til Svöldr¹⁾ (v. l. *Svanland*, *Svaulland*) og brændte der helt op til Tribuzis; de lå under en stærk storm 20 dage i „elven Svöldr“ (naturligvis i dens munding). Hermed er rimeligvis identisk den af Saxo (s. 874—75) nævnte „portus Sualdensis“, hvor „Sclavi“ engang lå og hvorfra de sejler ud for at søge til Falster. Dog fremgår det ikke klart af Saxo, hvor stedet er at søge; heller ikke hvad dette adj. „Sualdensis“ sigter til. Der er dog næppe tvivl om, at det må hænge sammen med det islandske navn på „øen“, hvor slaget skal have stået.

Ganske samme forestilling som i de islandske kilder findes hos den norske forfatter, Theodricus munk (hoc bellum fuit juxta insulam, quæ dicitur Svold — hdss. har *Svoln* — et jacet prope Slaviam); dette er imidlertid ikke mærkeligt, eftersom Theodricus siger, at Islænderne har været hans hovedhjemmelmænd. Der findes også digte fra det 12. årh., hvor samme tradition træder frem; men jeg skal senere vende tilbage til dem.

Mod denne enstemmighed står nu en enkelt kilde i grundsproget, det såkaldte Ágrip. Her hedder det, at kampen stod „fvrir sío landi“ ɔ: (etsteds) „udenfor Sælland“, men det fremgår ikke af teksten, hvor eller på hvilken side af Sælland, stedet skal søges, udtrykket er i virkeligheden påfaldende ubestemt²⁾. Men det kan fremhæves, at også denne kilde lader kampen stå efter at Olaf havde været i Venden og havde forladt dette. Denne enestående fremstilling er så mærkelig, at man

¹⁾ Ejendommeligt nok står der gen. *Svöldrs*, som om ordet var masc. el. ntr. Der foreligger mulig en fejl.

²⁾ Man har derfor ikke ret med Weibull (s. 115) at sige, at Ágrip fortæller, at slaget stod i „Øresund“; det siger Ágrip ikke.

kunde fristes til at antage Ágrips navn opstået ved en fejl, fejllæsning eller lignende. I dette tilfælde var intet lettere, idet *lð* (*l* + *ð* med en ejendommelig tværstreg, der dog let kan blive ens med *lð*, *ð* = blødt *d*) er den almindelige forkortelse for *land*; et *lð* kunde således med den største lethed blive læst som *land*; hvor nær *suo* (i *Svplð*) og *sio* grafisk er ved hinanden, er også åbenbart. En lignende fejllæsning er virkelig sket i Knytl. s. (s. 384 se ovf.), hvor der for „Svöldr“ findes v. l. *Svanland* (*Svaulland*). Det var i betragtning af dette, at jeg i min Litteraturhistorie udtalte den formodning, at der her i Ágrip mulig forelå en således opstået læsemåde¹⁾. Denne fremstilling genfindes i den latinske Historia Norvegicæ, der er yngre end det nævnte skrift og som bevislig har benyttet det (enten selve vort håndskrift eller et søsterhånd.); den er derfor uden betydning.

En langt ældre prosakilde har en med Ágrips — ialfald tilsyneladende — beslægtet fremstilling. Det er Adam af Bremen. Han angiver stedet udtrykkelig: „Hoc factum est inter Sconiam et Seland . . . apud Halsinburg . . . „ibi ergo congressi, Nortmanni a Danis sunt victi et fusi sunt“ (II 38). Adam angiver her ingen hjemmelsmand. Han kender absolut intet til Olaf den svenske eller Erik jarl som Olaf Tryggvasons modstandere, kun Sven tveskæg, hvad der strider imod andre pålidelige, samtidige kilder (hvorom nedenfor). Han lader sammenstødet ske, idet Olaf kommer nordfra, direkte fra Norge, og ved intet om hans rejse (videre) til Venden eller ophold der, atter i strid med samtidige kilder. Hvad Adam iøvrigt véd at fortælle om tiden ved

¹⁾ Af Weibull (s. 114) kaldt „nødhjælpshypotese“. Det være nu som det være vil.

eller kort før 1000, f. eks. netop om Sven tveskæg, er som bekendt overmåde urigtigt og upålideligt. Vi skal senere komme tilbage til Adam.

De samtidige kilder er skjaldedigte, og vi er her så heldige at have dem i en ret usædvanlig fylde, og det endogså således, at der er digte (eller rester af digte) af skjalde, der hver hørte til sit parti, skjalde, der dels var knyttede til kong Olaf selv, dels til Erik jarl.

Først skal kort nævnes, at der i det lille vers af Stefnir (hvem kong Olaf havde sendt til Island for at forkynde kristendommen) hedder om Sigvalde jarl: „ham som sveg kong Sven ud af landet og førte Tryggves søn bag lyset“. Utvivlsomt ligger heri en antydning af det samme som sagaerne meddeler om Sigvalde jarls færd før og under slaget. Efter alt, hvad der vides, kan der kun være sigtet til Olafs sidste tog og hvad der foregik under det.

På Olafs side står Hallfreðr vandræðaskáld. Året efter Olafs fald samlede han i Norge hos alle, han kunde få fat i, — og de var naturligvis ikke få — autentiske oplysninger om Olafs kamp og fald, for at benytte dem i sit store arvekvad om Olaf. Af dette haves der 23 hele og 6 halve vers. Hallfred nævner først kongens opmuntrende ord til hans mænd (jfr. sagaen). Han omtaler, at flere af kongens mænd var sejlede fra ham, samt at han kæmpede med „to modige konger og en jarl som den tredje“, — altså med kong Sven, kong Olaf den svenske og Erik jarl. En skildring af kampen gives, hvori kongen naturligvis selv særlig berømmes. De danske modstandere nævnes (v. 5), Erik som Ormens erobrere (v. 17—18) osv. Resten af digtet handler om enkelte mænds kamp og skjaldens personlige forhold til

Olaf osv.; skjalden drøfter, hvorvidt Olaf virkelig er falden (hvad han i sin velgørende nøgterne betragtning antager med et dybtfølt „desværre“).

Angående stedet for kampen bruger Hallfreðr almindelige udtryk som „i syden“ (v. 6), „syd for havet“ (3: på havet langt syd på; v. 4. 15), „hinsides havet“ (v. 21), jfr. modsætningen „nordfra . . sydfra“ (v. 18) og „i østen . . sydfra“ (v. 24). Disse udtryk er ikke afgørende med hensyn til afstanden (fra Norge). De samme udtryk kunde bruges om Danmark. Dog er jeg ikke sikker på, om ikke det sidste udtryk er vægtigere; da „øster“ og „østerpå“ særlig bruges om landene syd og øst for Østersøen (jfr. *anstrvegr*). Men der er endnu et udtryk hos skjalden, som er af særlig betydning; det findes i v. 17. Her hedder det: „Krigeren lod kampen blive hård på det vide (brede) sund ved holmen (*á víðu sundi holms*)“; her er der en bestemt antydning af et sund ved eller i umiddelbar nærhed af en holm (ø). Dette passer ikke synderlig godt til Adams „apud Halsinburg“. „Holmen“ måtte da vel være Hveen¹⁾. Men dette bliver, som vi skal se udelukket.

Skjalden Haldórr ókristni digtede en flokk om Erik jarl. Om ham vides ganske vist ikke meget, men sikkert er, at han har været samtidig og hans tilnavn viser sandsynligvis, at han, der har været født i heden-skabets tid, ikke eller ugærne vilde lade sig døbe. Af hans digt haves 8 hele vers — alle om slaget. Her hedder det straks i første vers, at „fyrsternes overmand“ (Erik) „bød meget mandskab ud fra Sverrig; sydpå styrede fyrsten til kamp“. Det må her være meningen,

¹⁾ „vål nærmast Hven“ siger da også Weibull — uden videre skrupler (s. 130).

at Erik styrede „sydpå“ fra Sverrig af, men dette kunde ikke siges om en sejlas fra Sverrig til Helsingborg. Dette bliver sikkert ved udtrykket i v. 2 om Olaf Tryggvason, at han kom med 71 skibe „sydfra“ -- da kampen forestod. Heraf er det således klart, at Olaf ikke var på rejse „nordfra“, ɔ: direkte fra Norge, da han mødte den fjendtlige flåde. Men hermed er da også bevist, at Adam er fuldstændig urigtig underrettet, hvad dette — meget vigtige — punkt angår. Haldor bruger — ligesom Hallfred — om stedet, hvor kampen stod: „i syden“ (v. 4, 8). Ligesom Hallfred siger han også, at „jarlen havde en kamp ved holmen“ (v. 3). Om udtrykket i samme vers: „han kom i en meget hård fjord“ — hvilket i almindelighed blot kan betyde: at komme i en stor fare eller til et sted, hvor man har (får) det meget strængt — også hentyder til „sundet“. er ikke helt sikkert, men på den anden side er det sandsynligst, at udtrykket er dobbelttydigt, at det også hentyder til det farvand, som Hallfred nævner.

Det er således klart, at Haldor henlægger kampen til et „sund (fjord?)“ i sydlig retning fra Sverrig. Endnu skal tilføjes, at han siger (v. 7): „Vendernes skibe (*skeiðr*) samledes videfra til kamp“, hvorved det bekræftes, at Venderne støttede Olaf i kampen. Men heraf må da nødvendigvis sluttes, at han selv havde været i Vendland, da han mødte fjenderne.

Alt dette viser da, at Adam også er urigtig underrettet med hensyn til det andet punkt, stedet for kampen. Som bemærket, anfører Adam ikke her nogen kilde; et udtryk hos ham selv peger i retning af, at det også er ham selv, som ved formodning eller slutning har bestemt stedet til at være „ved Helsingborg“; han til-

føjer nemlig efter ordet „Seland“: „ubi solent reges navali bello configere“. Hvorledes han iøvrigt er kommen til dette: „hvor konger(ne) plejer at osv.“, får stå hen; men det er altså sikkert, at han går ud fra denne opfattelse. Da bliver det forståeligt, at han gætter sig til, at også denne kamp må have stå der; dette bliver jo ganske naturligt for ham, der har troet, at Olaf kom direkte nordfra, og ikke vidste, at han kom fra den stik modsatte retning. Det er min overbevisning, at således — og ikke anderledes — er Adams fremstilling at forklare.

Der er en skjald endnu, Skúli Torsteinsson; han siges udtrykkelig at have deltaget i kampen ombord på Erik jarls skib, Jærnbarden (Egilssaga slutn.); i Odd munks Olafss. (udg. 1853 s. 49 jfr. 61) fortælles, at „Skúli Torsteinsson siger, at Sven deltog i kampen“; heri ligger en hentydning til et digt af Skúli om kampen; et sådant nævnes udtrykkelig i Fagrskinna (s. 125): „men dog siger Sk. T. i sin flokk, at Sigvalde var der“, hvorpå der anføres et vers. Omtrent det samme siger Snorre: „således siger Sk. T. — han var da hos Erik jarl“, hvorefter samme vers anføres. I Gunnlaugss. træffes Skúli også hos jarlen kort efter år 1000. Det må derfor betragtes som givet, at Skúli har deltaget i kampen, samt at han har digtet om Erik og slaget. Til dette digt henføres i reglen for det første det antydede vers, hvis indhold er: „Jeg fulgte Frisernes fjende¹⁾ [ɔ: Erik] og Sigvalde, hvor spydene sang — i min ungdom vandt jeg ry, dengang vi bar blodige sværd i kampen sydpå foran Svolders munding (*Svǫldrar mynni*)“. Et

¹⁾ Hermed sigtes til en af Eriks ungdomskampe fra hans vikingefærd, men som kilderne ikke særlig omtaler. At udtrykket har sin berettigelse må betragtes som ganske utvivlsomt.

andet (halv)vers lyder: „Da jeg rødfarvede sværdet ved Svolder (*fyr Svplðr*) for at erhvæve guldbytte“ osv. Dette halvvers — og mulig et par til — kan med sandsynlighed henføres til dette digt. Her har vi da det bekendte stedsnavn: *Svplðr* eller *Svplðrar mynni*, som jo vilde fjærne enhver tvivl. Er der nu nogen grund til at betvivle, at traditionen har ret i at henføre disse vers til „flokken“ om kampen (som også antydes i *Skáldatal*) eller at det netop er denne kamp, hvortil der sigtes?¹⁾ Efter min mening ikke. Der skal mere til end blot og bar tvivl eller pegen på den „mulighed“, at verset kunde hentyde til en helt anden kamp end Olafs sidste. Her kunde den betragtning gøres gældende, at selvfølgelig måtte netop denne kamp være en af Skúlis allermindeværdigste, den han særlig må have besunget og dvælet ved med glæde og behag. Men hvad der hæver sagen til vished forekommer mig at være det, at Skúli i samme vers som han omtaler sin deltagelse i slaget „foran Svolders munding“ siger, at han har fulgt Erik og Sigvalde. Dette kan fornuftigvis kun forstås, som at han har fulgt dem på engang og i den i verset antydede kamp. Men vi ved intet om, at de to ellers nogensinde har været sammen på vikingetog eller i leding. Vi tvinges med andre ord — efter alle sunde kritiske principper — til at tage dette vers af Skúli som en samtidig mands, ja en deltagers uomstødelige bevis for, at den kamp, hvori Olaf faldt, har stået „foran Svolders munding“ eller „foran (udfor) Svolder“, — at altså denne kamp med rette bærer det i sagaerne almindelige navn „*Svplðrar bardagi*“.

¹⁾ Weibull benægter dette: „verset, siger han, indeholder intet som viser, at det gælder Olaf Tryggvasons sidste kamp“ (s. 127).

Men hermed er jo ikke sagt, hvad dette Svplðr var eller hvor det bør søges. Efter Haldors vers må det i alfald søges syd for Sverrig, med andre ord: ikke i Øresund. I almindelighed betegnes „Svolder“ som ø (holm); og det er givet — efter versene —, at kampen har stået ved „en holm“ og i „et sund“. Jeg skal her tilføje betegnelser, der findes i to yngre digte fra 12. årh.; det ene er Nóregs konunga tal (v. 25; om den islandske høvding, Jóan Loptsson, digtet c. 1190); her hedder det: „der hvor Olaf faldt har man altid siden kaldet Svolders bugt (*Svplðrar vág*)“. Det andet er Rekstefja om Olaf Tryggvason af Hallar-Steinn, vistnok noget ældre end Nór. kga tal; her hedder det: „han turde styre mod Svolders munding“ (jfr. Skúli). Ordet „munding“ bruges som bekendt både om en elvs munding og en fjords yderste del (*fjarðarmynni*). Da vi nu må identificere alle udtryk:

vítt holms sund, Hallfreðr
at holmi Haldórr
fyr Svplðr Skúli
fyr Svplðrar mynni Skúli, Rekstefja
Svplðrar vágr Nór. kga tal

hvortil kommer:

portus Svaldensis Saxo,

føres vi til at antage, at kampen har stået lige udenfor en fjord (bugt, vig), udenfor hvilken der var en holm, så at man også kunde tale om et sund (mellem denne og fastlandet). Også kunde der være tale om en bugt, der gik ind i selve holmen. Dertil vilde udtrykkene: *Svplðrar vágr* og Saxos *portus Svaldensis* passe; da måtte *Svplðrar mynni* være et forkortet udtryk for „Svoldervigens munding“, jfr. udtryk som *þrándheims mynni*. Når Knytl. s.

kalder Svöldr en elv, beror dette mulig på en misforståelse, opstået ved udtrykket *mynni*.

En anden sag er, hvor stedet er at søge. Nu kendes, så vidt vides, intet navn, der minder om „Svolder“. N. M. Petersen har allerede i *Annaler for nord. Oldkh.* (1837) antaget, at det måtte søges ved det nuværende „Ruden“, der ligger udenfor indløbet til det smalle farvand mellem Usedom og fastlandet, og han peger på, at der her i tidens løb er sket store forandringer ved oversvømmelser, hvorved øer er forsvundne. Hvorom alting er, stedet vilde passe fortrinlig til de ovenfor anførte udtryk.

A. D. Jørgensen har udtalt sig anderledes om stedet for slaget i *Aarbøger f. nord. Oldkh. og Hist.* 1869, s. 299—303. Han antager, at det er snarest at søge på vest- og ikke øst-siden af Rügen. Han forkaster således Adams vidnesbyrd som urigtigt, idet han har været opmærksom på skjaldenes udtryk og disses betydning.

Endelig skal bemærkes, at hvis prof. Wimmer har ret i at antage, at Århusstenen II og Kolindstenen med deres hentydninger til „kongers kamp østerpå“ og en kamp „østerpå“ sigter til „Svolderslaget“, er også det et bevis mod Adam¹⁾.

¹⁾ Dette benægter naturligvis Weibull (s. 128—29). Han udtaler, at ingen af disse stene kan gøre krav på at kaldes „historisk“.

Smaastykker.

4.

I Anledning af Spørgsmaalet om C. O. Cronstedts formentlige Forræderi 1801.

Af Georg Schauman.

Professor, Dr. Edvard Holms Artikel i Historisk Tidsskrift 8. R. III., S. 50 ff. om C. O. Cronstedts formentlige Forræderi 1801 giver Anledning til nogle Rettelser og Tilføjelser, for hvilke jeg tillader mig at bede om Plads i Tidsskriftet.

Den omhandlede Meddelelse om Cronstedts Forræderi hidrører fra det finske Blad „Åbo Underrättelser“ for 4. September 1901 og er derfra bleven optaget i „Svenska Dagbladet“. Til Grund for Meddelelsen ligger ikke noget Haandskrift i Åbo Stadsbibliotek, men en Memoire-Samling, som den bekendte svenske Publicist C. F. Ridderstad udgav 1855 under Titelen „Historiskt Memoire-Bibliothek, omvexlande svenskt och utländskt“. Det første Hæfte af denne Samling indeholder „Anteckningar af en gammel gustavian“, og det er i disse Optegnelser den af Prof. Holm drøftede Meddelelse forekommer. Hjemmelsmanden, Friherre Carl Didric Hamilton, født 1766 og død 1848, var Militær og Hofmand samt 1796—1801 Landshøvding i Örebro Len. Ved den omtalte Tildragelse i December 1801 gjorde Hamilton Tjeneste som Overkammerjunker hos Kongen; han fortæller forøvrigt selv, at der har været Tale om, at han skulde efterfølge Cronstedt som Generaladjutant for Flaaden. Optegnelserne synes imidlertid først at være blevne nedskrevne eller i alt Fald redigerede i Aaret 1836.

Den Opfattelse, at Cronstedt har overgivet Sveaborg 1808

alene paa Grund af Svaghed og under Paavirkning af andre, forbryderiske Officerer i Fæstningens Garnison, kan ikke siges at være den, „der hos de svenske Historikere nu mere og mere gjør sig gjældende“. En af de tre svenske Historikere, som Prof. Holm har raadspurgt om Troværdigheden af Hamiltons Beretning, Prof. S. Clason i Lund, har tværtimod for ikke længe siden udtalt som sin Anskuelse, at det vistnok ikke længere gaar an at hævde Cronstedts Uskyldighed i Forræderiet paa Sveaborg (se Svensk Historisk Tidskrift 1908, Öfvers. S. 19). Prof. Clason støtter sin Anskuelse paa de Indberetninger, som den franske Gesandt i St. Petersburg Caulaincourt afsendte til Napoleon, og som for en stor Del grunder sig paa Samtaler med Alexander I, hvis Indhold Caulaincourt umiddelbart efter har nedskrevet. Disse Indberetninger er 1905 blevne offentliggjorte i den store, under Storfyrst Nikolaus Michailovitsj's Auspicier udgivne Aktstykke-Samling „Les relations diplomatiques de la Russie et de la France d'après les rapports des ambassadeurs d'Alexandre et de Napoléon 1808—1812“. Særlig kompromitterende for Cronstedt er Indberetningen om Caulaincourts Samtale med Alexander den 27. April 1808, kort før Sveaborgs endelige Overgivelse fandt Sted (3. Maj) i Henhold til en af Cronstedt tidligere undertegnet Konvention. Alexander havde da ytret til Caulaincourt: „La pluie d'or a fait son effet pendant l'armistice; la garnison est fort travaillée, et, de vous à moi seulement, M. l'amiral Cronstedt a une créance sur la caisse de la place que je me suis engagé à lui payer. Ceci est entre nous, vous entendez; car c'est un article secret, dont je ne vous parle que parce que vous n'êtes pas un étranger pour moi et que vous m'inspirez toute confiance“ (Tome 2, pag. 102). Denne alvorlige Anklage, hvis Indhold har været bekendt allerede længe før Udgivelsen af Caulaincourts Indberetninger til Napoleon, er imidlertid i den finske Historiker Prof. J. R. Danielsons Arbejde „Finska kriget och Finlands krigare 1808—1809“ (Helsingfors 1898) bleven omhyggelig prøvet og gendrevet paa en Maade, der i nogen Grad undskylder Cronstedt. Han er ikke bleven købt, men har i en

hemmelig Artikel i Konventionen om Sveaborgs Overgivelse faaet Løfte om, at de Udgifter til at forbedre Fæstningen, saa at den blev forsvarsdygtig, som han personlig havde paataget sig, da Krigskassen var tom, skulde blive betalte af den russiske Regering. Efter Kapitulationen gjorde Cronstedt ikke nogen Hemmelighed heraf, og først efter gentagne Besøg i Ministerierne i St. Petersburg og mod Forevisning af Kvitteringer for de paagældende Udgifter lykkedes det ham at faa udbetalt den lovede Sum, der beløb sig til 100000 Rigsdaler Banko.

Helsingfors, 3. Maj 1911.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Sophus Gjellerups Forfattervirksomhed har ikke været stor eller omfattende, men dog har han indtaget en ejendommelig og fortjenstfuld Plads i vor historiske Litteratur. Han var født 1838, blev 1864 teologisk Kandidat og ernærede sig længe ved Undervisning. Ved Siden heraf havde han dog drevet alvorlige Studier, og 1868—70 udkom hans Biografi af *Biskop Jens Dinesen Jersin*. Den vakte med Rette en betydelig Opsigt, viste en Forfatter, der med grundigt Arbejde forenede selvstændigt Syn paa Danmarks Kirke- og Skoleforhold i det 17de Aarh.'s første Tid, varm Kærlighed til hin Perodes aandelige Fænomener og fin psykologisk Sans. Ganske lignende Indtryk fik man af hans Afhandling om *Samfundsforholdene, især Opdragelsen, hos den danske Adel i Tiden 1536—1660* (i Historisk Tidsskrift 4. R. IV, 1873), som kastede nyt Lys over mange Forhold. Bogen om Jersin havde skaffet ham en Anerkendelse ved hans Valg 1870 til Medlem af Historisk Forenings Bestyrelse, en Plads som han beklædte i 25 Aar. Sammen med C. F. Bricka begyndte han 1874

Udgaven af de gamle Ligprædikener under Titlen: *Den danske Adel i det 16. og 17. Aarh.*, hvilken dog til hans og Brickas Skuffelse maatte standse med 1ste Bind. Fra 1872 var han blevet knyttet til Redaktionen af *Bibliotheca Danica* og fortsatte dermed til han 1879 blev Assistent ved Universitetsbiblioteket. 1893 blev han Underbibliotekar og 1907 Bibliotekar. Her i Tidsskriftet skrev han endnu dygtige Afhandlinger om *De soranske Stiftelser* (4. R. VI, 1878) og Begyndelsen til en Biografi af *Henrik Holk* (5. R. IV, 1884), men denne Skildring fik han aldrig gjort færdig. Han blev tidligt gammel og træt, og hans Produktion kom saaledes ikke til at svare til, hvad den oprindeligt havde givet Udsigt til. Han døde 24. Novbr. 1910, afholdt af alle, hvem han var kommen i Berøring med.

J. A. F.

Ved Arkivsekretær Gerhard L. Groves Død 15. Febr. 1911 har dansk personal- og marinehistorisk Forskning tabt en ivrig og dygtig Arbejder. Han var født 1855, blev ansat i Rigsarkivet som Assistent 1884 og udnævntes til Arkivsekretær 1892. I Aarene 1895—97 og fra 1900 til sin Død var han Redaktør af Personalhistorisk Tidsskrift og Sekretær ved den danske Afdeling af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie. Hans øvrige litterære Virksomhed begyndte 1889 med en ny Udgave af *Rasmus Æreboes Autobiografi*: derpaa kom 1893 Udgaven af *Viceadmiral Just Juels Dagbogsoptegnelser paa hans Rejse til Rusland*, der er en højst interessant Kilde til Peter den stores Historie, og var forsynet med Noter, der bl. a. viste Udg.'s Kendskab til det russiske Sprog. 1906 var han Medarbejder ved det fortjenstfulde Skrift over *Københavns Huse og Indbyggere efter Branden 1728*, som Københavns Brandforsikring udgav, og 1908 udgav han *Oversigt over Københavns Havns Udvikling fra Christian IV's Tid til vore Dage*. Samtidigt havde hans marinehistoriske Interesse ført ham til Studier baade herhjemme og i Holland over Forholdet mellem Nederlandene og Danmark i ældre Tider. Frugter heraf blev Udgaverne af *Obdams og de Ruyters Journaler 1658—60*, udg. 1907, og

hans lille Bog fra 1909 *Til Orlogs under de Ruyter*, Skrifter, som er omtalte her i Tidsskriftet 8. R. I, 331 og II, 434.

J. A. F.

Oberstløjtnant Thyge J. Søegaard, f. 22. Oktbr. 1851, døde 26. Jan. 1911. Hans betydeligste historiske Arbejde er Udgangen af de nørrejydske Landsbylove og Byskraaer i 2det Bind af Poul Bjerger's og hans Samling: *Danske Vider og Vedtægter* (1908—10) (jvfr. Hist. Tidsskr. 8. R. II, 194 ff.). I Forbindelse hermed syslede han ivrigt med de jydske Tingbøger i Tiden 1660—1720, og en Frugt heraf er den Afhandling, som offentliggøres her i Bindet (S. 91 ff.). Han var tillige en trofast Medarbejder for Nationalmuseets 1ste Afdeling og har tilvejebragt Fredlysning af c. 700 Oldtidsminder.

Geheimelegationsraad, Dr. jur. Peter A. F. S. Vedel, født 1823, der fra 1858 til 1899, først som Departementschef, senere som Direktør i Udenrigsministeriet, har haft en Hovedindflydelse paa Danmarks Udenrigspolitik, er død den 4. Februar 1911.

Ved Siden af sin betydningsfulde Embedsvirksomhed bar han indlagt sig Fortjeneste ved en Række historiske Arbejder over Emner fra Danmark-Norges udenrigspolitiske Historie i Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Periode. Det var efter 1864, at han fængsledes af den Kreds af, væsentlig tyske, Diplomater, der havde hidført det holstenske Mageskifte i 1773, Resultatet af den Politik, der mod Syd betryggede den danske Helstat, indtil den ny nationalliberale Udenrigspolitik, for hvilken Vedel i sin Embedsstilling havde været Pennefører, definitivt tilintetgjorde den. P. Vedel havde med Skepsis set paa den nationalliberale Politik overfor Slesvig og Holsten og havde haft fuld Forstaaelse af, hvilke Værdier for Danmarks Udvikling den tidligere Samvirken mellem tysk og dansk havde rummet. Efter Katastrofen i 1864 vakte hans Trang til historisk at eftergaa det Grundlag for hin nu for stedse svundne Politik, der var at finde ved Midten af det attende Aarhundrede. En Række af hin Politik Grundproblemer havde praktisk beskæftiget Vedel, fra sin egen Embedstid kendte han holstenske Diplomater af næsten samme Type som J. H. E.

Bernstorff og hans Diplomatkrede. Hos den ældre Bernstorff som Chef for Udenrigsstyrelse og Leder af et Diplomatkorps havde han, som han lejlighedsvis selv har udtalt, mere end en Gang kunnet gaa i Lære. Derfor kom der, trods hans kølige afdæmpede Fremstilling noget særegent personligt over hans historiske Afhandlinger, de blev rige paa fine træffende lagttagelser og er saare vejledende for alle, der beskæftiger sig med Forholdet mellem dansk og tysk i det attende og nittende Aarhundrede.

Først skrev P. Vedel nogle anonyme mindre og større Afhandlinger, bl. a. i Historisk Tidsskrift 4. Række 1. Bind om *Grev Ostens Gesandtskaber*, og senere i Tidsskriftets 4. Række 4. Bind under Navn om *Grev Rochus Friedrich Lynar*. I 1871 udgav han *En Brevsamling mellem J. H. E. Bernstorff og Hertugen af Choiseul*. En halv Snes Aar senere kom hans Hovedværk, Udgaven af *Correspondance ministerielle du comte J. H. E. Bernstorff* (2 Bind 1882), hvortil knyttede sig hans Fremstilling paa Dansk af den ældre Bernstorffs Ministerium. Dette var den første Skildring af Johan Hartvig Ernst Bernstorffs Personlighed og politiske Liv, og den vil til Trods for alle senere Undersøgelser ikke miste sin store Værdi. De Bernstorffske Privatpapirer, der tillader at trænge dybere tilbunds i Bernstorffs Personlighed, kendte Vedel ikke, heller ikke havde han det omfattende Kendskab til Tidens øvrige danske Historie, som E. Holm raadede over, da han tyve Aar senere skrev Frederik den Femtes og Christian den Syvendes Historie, men han skildrede med dybere Indtrængen og finere Forstaaelse end nogen anden Bernstorff som Lederen af det danske diplomatiske Spil, paa Baggrund af et omfattende Kendskab til Europas almindelige Historie. I Enkeltheder har der været og kan endnu være noget at tilføje eller rette, men i Hovedsagen vil Vedels Bog vedblive at staa som det monumentale Værk over den ældre Bernstorffs udenrigspolitiske Gerning.

P. Vedels historiske Sans har ogsaa vist sig ved historisk Bearbejdelse af de store Begivenheder, han i sin Embedsgerning gennemlevede. Anonymt skrev han i Letterstedtske Tids-

skrift 1893 om sin nære Ven *A. F. Krieger*, med hvem han daglig havde udvekslet Tanker og Meninger. I Biografisk Lexikon skildrede han flere af sine samtidige, saaledes Quaade og D. G. Monrad. I Tilskueren 1904—05 skrev han yderligere *Bidrag til Monrads Biografi* om den af alle de national-liberale Stormænd, som han satte højest, og med hvem han i de ansvarstungeste Dage i sit Liv havde samarbejdet.

Men desuden foreligger der, endnu utrykt, fra hans Haand korte Optegnelser om hans Levned indtil 1858, sammenhængende Skildringer af vor udenrigske politiske Historie i Perioden 1858—1864 og af Danmarks udenrigspolitiske Stilling i Sommeren 1870, og endelig af Danmarks Forhandlinger med Tyskland vedrørende det nordslesvigske Spørgsmaal i Aarene 1865—1879.

A. Frs.

Den 22. Januar 1911 døde den norske Arkæologis Nestor Antikvar Nicolay Nicolaysen (f. i Bergen 12. April 1817). Foruden en talrig Mængde historiske, personalhistoriske og topografiske Afhandlinger har han udgivet det store 5 Binds Værk *Norske Stiftelser* (1854—75, 1894) og Aktstykkesamlingen *Norske Magazin* (I—III, 1858—70). Hans Hovedvirksomhed falder dog indenfor Arkæologien og navnlig Middelalderens Bygningskunst. Omtrent fra Stiftelsen af „Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring“ sad han nemlig i dennes Bestyrelse, var gennem lange Tider dens Formand og har tillige under Titlen „Antikvar“ været Kirkedepartementets officielle Raadgiver. I *Norske Fornlevninger* (1862—66) har han givet en arkæologisk-topografisk Haandbog over Fortidslevninger ældre end Reformationen, og sin omfattende Viden, der navnlig samlede sig om Landets ejendommelige Træarkitektur, har han bl. a. nedlagt i de af ham udgivne store Plancheværker *Norske Bygninger fra Fortiden* (1860—66) og *Kunst og Haandværk fra Norges Fortid* (1881—89), ligesom han har udgivet talrige Monografier over de af ham foretagne Udgravninger saaledes bl. a. om Gokstadskibet.

M. M.

Den fremragende tyske Statsretslærer Georg Jellinek, Professor ved Universitetet i Heidelberg, f. 16. Juni 1851, døde 12. Febr. 1911. Hans Hovedværker: *Allgemeine Staatslehre* og *System der subjektiven öffentlichen Rechte* (begge i 2. Opl., 1905) berører paa mange Maader retshistoriske Spørgsmaal; der har staaet en ivrig Polemik om dem, ikke mindst paa Grund af at Forf. stærkt hævder Individernes subjektive Ret inden for Staten. Ved sin Interesse herfor bevægedes han naturligt til at optage *den franske Menneskerettighedernes Erklæring af 1789* til Drøftelse og har behandlet dens Kilder i et højst interessant Skrift (1895 og 2. Aufl., 1904); han har i det bragt meget nyt og vigtigt frem, men ogsaa forset sig dels paa Spørgsmaalet om Paavirkningen fra Rousseau, som han undervurderer, dels paa Indflydelsen fra de oprindelige nordamerikanske Tanker om Trosfrihed, som han overvurderer.

J. A. F.

Prof. Karl Schirren, der indtil 1907 var Professor i nyere Historie i Kiel, døde d. 12. Dec. 1910. Han var født i Riga 1826 og var fra 1858 til 1869 Professor i Jurjev, da den russiske Regering afskedigede ham paa Grund af hans Optræden mod dens Bestræbelser for at russificere. 1874 ansattes han ved Universitetet i Kiel. Schirren har meget betydelige Fortjenester af Livlands Historie, saaledes under de Svenskes Besiddelse af Landet, om end hans grundige Viden og skarpe Syn mest kom frem i Udgaver af Kilder eller i kritiske Recensioner og ikke i en samlende Fremstilling. Saaledes udgav han *Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit* (8 Bind 1861—81) og *Neue Quellen* (3 Bd. 1883—86). Ogsaa hans Skrift om Estlandslisterne i Kong Valdemars Jordebog *Beitrag zum Verständniss des Liber Census Daniae* (1899) var et fortrinligt Arbejde. Hans *Beiträge zur Kritik älterer holsteinischer Geschichtsquellen* (1876) har vel mange Fortjenester, men er præget af en for stærkt nedbrydende Kritik.

Joh. Stp.

Den 26. Juli 1910 døde Professor i de keltiske Sprog ved Berlins Universitet Heinrich Zimmer, 59 Aar gammel.

Den kyndige, idérige og dristige Forsker vil være kjendt i den historiske Verden ved sine Studier over indisk Kultur (*Alt-indisches Leben*, 1879) og over de keltiske Folk i England og Irland (saaledes *Nennius vindicatus*, 1893, *Pelagius in Irland*, 1901) og Karakteren af deres ældste Kirke; han kom i disse Skrifter oftere ind paa Nordboernes Forhold i Vikingetiden.

Joh. Stp.

Rækken af vore Købstadbeskrivelser er bleven forøget med en Bog om *Fredericia* af Magister artium Hugo Matthiessen. Dermed har Wilses snart halvandet Hundrede Aar gamle Bog fundet sin Afløser, ligesom Eliassens Arbejde om Kolding er ved at afløse Taubers og Fyhns ældre Beskrivelser. Den tredie Købstad i Amtet, Vejle, maa derimod endnu hjælpe sig med Gaarmanns lille Bog fra 1794.

Fredericias Historie er for saa vidt et taknemmeligt Emne, som den ikke ligner de sædvanlige danske Provinsbyers. Paa en Tid, da de fleste andre Købstæder havde eksisteret i Aarhundreder, og da adskillige af dem som Roskilde, Viborg og Ribe forlængst havde set deres bedste Dage, var Fredericia endnu ikke til. Langt op i det 17. Aarhundrede henlaa Bersodde ved Lillebælt endnu som et øde og ubeboet Vildnis. Urgamle Skove og uvejsomme Mosestrækninger opfyldte Halvøen, og i det mennesketomme Land raadede Vildsvin og Ulve, Grævlinger og Oddere; ja, endnu en Menneskealder efter at Byen var bygget, vrimlede det med Hugorme og Kryb paa dens Gader.

Det var efter Svenskekrigen 1643, at den første Skanse blev anlagt paa Bersodde. 1650 fik den paatænkte nye By sine første Privilegier, og dens Navn Frederiksodde nævnes Aaret efter. De omliggende Landsbyer Ullerup, Hannerup og Hyby blev afbrudte, deres Beboere tvungne til at flytte inden for Fæstningens Volde og deres Bymarker forvandlede til Købstadjord. Store Anlæg paatænktes: Havn og Kanaler, Regeringsbygninger, maaske et Kongeslot. Men Frederiksoddes Historie sluttede brat med Svenskernes Indfald i 1657. Efter Stormen d. 24. Okt. blev Byen ødelagt i Bund og Grund, og i nogle Aar henlaa dens Tomter fuldstændig øde.

Den nye By med det nye Navn Fredericia rejste sig langsomt efter Fredsslutningen. Den blev dog aldrig til det, man havde ventet af den. Kongeslot og Havn blev der ikke Raad til, og Beboere til den nye By maatte samles alle Steds fra og ved alle Slags mærkelige Midler.

Katholiker, Reformerte og Jøder fik Religionsfrihed i Fredericia. Fallenter kunde her leve i Fred for deres Kreditorer, og udenlandske Manddrabere havde et Fristed her imod at betale 1 Rdlr. aarlig til Magistraten. Hidtil ukendte Næringsveje, som Dyrkning af Kartoffler og Tobak, bragte de fremmede med sig, og alt dette bidrog til at give Byen sit eget Præg, helt forskelligt fra andre danske Købstæders.

Men i en Henseende delte den fælles Skæbne med vore andre Provinsbyer gennem det 17. og 18. Aarhundrede. Den samme Stilstand og Forarmelse, som kendetegner den Tids hensygnende Købstadliv i Danmark, raadede ogsaa her. Som det er bleven sagt om andre danske Købstæder i 18. Aarhundrede, at de ikke var andet end Landsbyer med Ret til Brændevinsbrænding, saaledes blev ogsaa den stærke Fæstning Fredericia af en Rejsende betegnet som „en vel fortificeret Landsby“. Inden for de udstrakte Volde var der jo Plads nok ikke blot til store Haver og Tobaksplantager, men til hele Kornmarker og Enge.

Hugo Mathiessen fortæller anskueligt og livligt om det brogede Liv i denne By, hvor de forskellige Trosbekendelser levede Side om Side, hvor fremmede Tungemaal lød mellem hinanden, og hvor alle Slags tvivlsomme Forretninger florerede. Men det er kun det gamle Fredericia, der skildres. Bogen standser — ligesom Wilses — ved Aar 1760. Der er altsaa endnu halvandet Hundrede Aar af Byens Historie, som ikke er skrevet, — Historien om det nye Fredericia med Dampfærgehavn og Jernbaner og Telegrafcentral og med Mindesmærket for Landsoldaten fra 1849.

Skønt der ikke i dette Bind loves noget derom, tør vi vel nok vente, at Forfatteren ad Aare vil give os denne Fortsættelse. Ikke blot nærværende Bog, men ogsaa adskillige Afhandlinger i „Vejle Amts Aarbøger“ (om Bøddelboligen i

Fredericia, om Byens gamle Raadstuer og Fængsler, om Ullestrup Sogn o. fl.) vidner om, at Fredericias Historie og Topografi er et Emne, som er Forfatteren kært.

Villads Christensen.

Universitets-Jubilæets danske Samfund har i en særdeles smuk udstyrelse udsendt 1ste levering af *Feder Palladius' Danske Skrifter udgivne af Lis Jacobsen*. Når undtages „Visitatsbogen“, der har været udgivet flere gange i nyere tid, men ingensinde på en videnskabeligt tilfredsstillende måde, foreligger Palladius' skrifter for en moderne forsker kun enten i håndskrifter eller i udgaver fra hans egen tid eller nærmeste eftertid, og disse udgaver har længe hørt til de største litterære sjældenheder, så at i det sidste hundred år kun ganske enkelte bogsamlere har kunnet rose sig af at eje blot et enkelt skrift af ham. En samlet udgave har derfor længe været højlig påkrævet og vil, når den ligger færdig, være af stor betydning for dem, der som sprogmænd, kirkehistorikere, kultur- eller litteraturhistorikere beskæftiger sig med det 16de årh.'s danske litteratur.

Fru dr. phil. Lis Jacobsens udgave vil efter alt at dømme blive meget fortrinlig. Materialet er samlet sammen med megen omhu, idet eftersøgningen har været rettet ikke alene på de hjemlige biblioteker, men der er sket henvendelse til sådanne samlinger i udlandet (Norge, Sverige, Tyskland), hvor Palladiana kunde antages at være at finde. De enkelte skrifter gøres i indledningerne med agtpågivende alsidighed til genstand for grundige undersøgelser af sproghistorisk, litterærhistorisk, ikonografisk og bibliografisk art, så at man vil kunne sige, at når denne udgave engang foreligger afsluttet, vil man i alle disse retninger vide meget mere om en af de betydeligste skikkelser og et af de interessanteste tidsrum i vor sprog- og litterærhistorie, end man véd nu.

Den samme omhu, som er anvendt på indledningerne, er så vidt det kan ses også anvendt på selve textgengivelsen. Foretagne stikprøver hist og her med det formål for øje at finde fejl har i alt fald givet det resultat, at ingen sådanne forefandtes; skulde der i dette som i alt andet menneskeligt

arbejde alligevel findes nogle, kan de hverken være mange eller betydningsfulde og kan ikke rokke ved den overbevisning, at det er en sprogligt som litterært fuldt forsvarlig og paa-lidelig udgave, som her foreligger.

Carl S. Petersen.

Dr. Knud Fabricius' Biografi af *Griffenfeld* (1910) fortjener i flere Henseender Opmærksomhed og Anerkendelse. Den viser en Trang og Lyst til at tage fat paa store Opgaver, som meget bør paaskønnes, og en alvorlig Fordybelse i Emnet, og den vidner tillige om en ikke ringe Sans for Gruppering og Fremstilling. Rundt om mærker man ogsaa Udnyttelse af Kilder, som tidligere Griffenfeldforskere ikke har faaet med; nævnes kan saaledes Højesterets Voteringsprotokoller, Københavns Garnisonsjournaler og hidtil unyttet Stof fra det kgl. Bibliotek, men særlig bør fremhæves Forf.s Studier i sachsiske, hessiske og spanske Arkiver. Endnu vigtigere er dog, at han allevegne paa ny har gennemgaaet de tidligere Kilder og set selvstændig paa dem.

Man fristes dog til at spørge, om Dr. F.'s Valg af netop denne store Opgave har været helt heldigt. Han siger selv et Sted, at man ikke kan skrive en Iliade efter Homer; Bemærkningen gælder A. D. Jørgensens Skildring af Forholdet mellem Griffenfeld og Gyldenløve — og er for Resten den eneste fuldt ud anerkendende om J.'s Værk. Men hele Bogen er jo et saadant Forsøg paa en Iliade efter Homer, og hvor berettiget det end i og for sig kan være ikke at nøjes med selv en Mesters Arbejde, saa synes det, som om i dette Tilfælde Forsøget har ført til en vis kunstlet Stræben efter Originalitet. I alt Fald er det, hvad Grundene end nu er, og der er sikkert flere, utvivlsomt, at der meget ofte forekommer søgte Tanker og Vendinger, som pletter Bogen.

Det vigtigste ny i den ligger paa 4 Omraader. Det ene er de Forhandlinger, der er ført med Sachsen angaaende Kongeloven, og som kaster et lidet tiltalende Lys over den danske Regering, men Forf. har kun løseligt berørt dem og forbeholder sig at komme tilbage til dem i en særlig Afhandling. Det andet er Paastanden (S. 90 f.) om, at det ikke er

Hobbes, men Grotius, der har paavirket Schumachers Statsideer og særlig hans Udarbejdelse af Kongeloven. Jeg kan ikke føle mig overbevist om, at Dr. F. har Ret i denne Mening. Grotius aabner i alt Fald Muligheder for en Begrænsning af Suverænenes Rettigheder, Hobbes og Kongeloven gør det ikke; thi at Kongeloven lader Fyrsten være forpligtet til at overholde den augsburgske Konfession, er saa nøje knyttet til danske historiske Forhold, at det intet har at betyde i denne Sammenhæng. Kongeloven er endvidere absolut ikke i Slægt med den „Retsstat“, som Forf. lader Grotius have kæmpet for, og vor „faderlige Enevælde“ har heller intetsomhelst at gøre med „den milde og humane Tankegang, som præger Grotius' Forfatterskab“. Mest angribelig er dog Forf.s Ytring, at man ligefrem kan bevise, at Schumacher har været uden al Paavirkning af Hobbes' Skrifter. Han søger at bevise det ad to Veje. Han siger, at disse Skrifter først i 70'erne vandt mere almindelig Udbredelse. Ja, maaske i Danmark, men i England var de i 50'erne, mens S. opholdt sig dér, Genstand for den ivrigste Drøftelse. Endvidere siger han, at S. vistnok ikke har læst dem, fordi de i 60'erne ikke fandtes i hans Bibliotek. Men S. havde, hvis han da, utroligt nok, ikke i Forvejen skulde have kendt dem, rigelig Lejlighed til at læse baade *De cive* og *Leviathan*, mens han arbejdede paa Kongeloven, thi de fandtes — selvfølgelig — i Frederik III's Bibliotek¹⁾.

Det tredje ny hos Forf. er den Anskuelse, som han i Forvejen nærmere havde begrundet i sin meget værdifulde Afhandling i *Hist. Tidsskr.* 8 R. II, og som gaar ud paa, at det er den spanske Gesandt de Fuenmajor, som har givet Griffenfeld Dødsstødet (S. 232, 257) ved igennem Hertugen af Pløen vistnok den 10. Marts 1676 at spille Kristian V i

¹⁾ Se Katalogerne over Kongens og det i det indlemmede Gersdorfske Bibliotek i Kgl. Bibl.s Arkiv. I Katalogen over de Bøger, som Kongens Bibliotek forøgedes med „*curante Petro Schumachero*“, nævnes endda Hobbes' *Opera philosophica*, Amstelodami 1668, hvilket i alt Fald godtgør S.'s Interesse for H.

Hænde et opsnappet Brev fra den danske Gesandt i Paris Mejerchrone til den herværende franske Afsending Terlon, der tydede paa den danske Regerings Ønske om bag sine Allieredes Ryg at staa i et venskabeligt Forhold til Ludvig XIV. Kongen skal herved være kommet til Klarhed over, at det hidtil førte Dobbeltspil var umuligt og kompromitterende; derfor lod han efter en gennemvæget Nat, hvis Virkninger Forf. udmaler — et Eksempel paa hans ovfr. omtalte Søgthed —, G. fængsle den 11. om Morgen. Man gennemtænke ret dette. Kristian V, der, som ogsaa Dr. F. mener, fuldt ud kendte og havde godkendt Forhandlingerne med Ludvig XIV, skulde være blevet saa rystet ved Opdagelsen deraf, at han derfor begyndte den store Forfølgelse mod G. Hvilken Nederdrægtighed! Det eneste, en hæderlig Mand i den Situation havde kunnet gøre, vilde have været at sige til G.: vi er opdagede, Du maa tage din Afsked, eller i alt Fald at have ladet Fængslingen være en Komædie. Dr. F., der naturligvis ikke mener det sidste, synes at have haft en Fornemelse i den her berørte Retning, skønt han ikke giver den Ord. Han tilføjer nemlig, at det laa nær ved samme Lejlighed, hvor man havde ham fangen, at underkaste hele hans Embedsførelse en grundig Prøvelse. Men hvorfor da ikke mene, at dette var Hovedmotivet til Fængslingen? Dr. F. siger, at Fængslingen var en storpolitisk Begivenhed. Det er fuldkommen rigtigt, men den var det, fordi Kongen af helt andre Grunde havde Mistanke til, at G. havde gjort sig skyldig i Højforræderi. Det allerhøjeste, der kan være Tale om at indrømme Dr. F., er, at G.'s Uvenner mellem Kongens Raadgivere har sagt til ham, at hvis man slog til i det Øjeblik, vilde Spanien og de øvrige Allierede faa et gunstigt Indtryk af noget, der havde helt andre Motiver. Men det er noget helt andet end at slaa fast, at Fuenmajor har givet G. Dødsstødet, og derved forrykke hele Situationen ved at trænge et lille Moment frem i Forgrunden som det centrale.

Uenig med Forf. paa disse to Punkter er det mig saa meget mere en Glæde at kunne anerkende Interessen ved hans Udnyttelse af de hidtil upaaagtede Notitser, som G. paa Munk-

holmen har indført i en Udgave af Epiktets Enchiridion, der findes paa det kgl. Bibl., og som det er lykkedes ham med værdifuld Bistand af Dr. phil. Hans Ræder at faa tydede. Herved er der kastet virkeligt nyt og interessant Lys over G.'s Stemningsliv under hans Fangenskab.

Dr. F.'s Opfattelse af Griffenfeldts hele Personlighed er den mest sympatiske, som i det hele er fremkommet i den nyeste Tid. Nøjere ind herpaa skal jeg dog ikke komme, da jeg tidligere har haft Lejlighed til at fremstille mit Syn paa G., og Bogen ikke i den Henseende forekommer mig at have bragt noget afgørende nyt.

J. A. Fridericia.

Af *Generalstabens* store Værk: *Bidrag til den store nordiske Krigs Historie* er 1910 udkommet 4de Bind, udarbejdet af Generalmajor A. P. Tuxen med Bistand for Søkrigens Vedkommende af Kommandør C. L. With-Seidelin, og behandlende, som Særtitlen angiver, *de nordiske Allieredes Kamp med Magnus Stenbock 1712—1713*. Meget store Studier ligger til Grund for dette Bind, lige saa vel som for de forudgaaede. Ikke alene de danske Arkiver, men ogsaa en Række fremmede er udnyttede, ligesom Generalmajor Tuxen har berejst Krigsskuepladsen i Nordtyskland og Slesvig og undersøgt deres stedlige Forhold; interessante gamle Kort foruden nyere er reproducerede. For Søkrigens Vedkommende er Hovedpunkterne i Fremstillingen Gyldenløves Operationer i Østersøen. Landkrigshistoriens Midtpunkter er Slaget ved Gadebusch, hvis Udgang Forf. tilskriver Stenbocks udmærkede Dygtighed og den slette Ledelse fra dansk-sachsisk Side, og dernæst Stenbocks Indrykning i Hertugdømmerne, Besættelse af Tønning og Kapitulation, hvor foruden de militære Forhold ogsaa Wellingsks for den svenske Feltherre saa skæbnesvangre Indflydelse gøres til Genstand for en indgaaende Behandling. Allevegne er der kastet nyt og højst paalideligt Lys over Begivenhedernes Gang.

J. A. F.

Den Biografi af Hertug Frederik Christian af Augustenborg, hvis Udarbejdelse tidligere har været omtalt her i Tids-

skriftet (8. Række, 1. Bd. S. 399—400), er nu udkommen. Bibliothekar ved Rigsretten i Leipzig, Dr. Hans Schulz har ledsaget den Samling af Breve mellem Kong Frederik VI og Hertug Frederik Christian, som han udgav i 1908, af en Bog om Hertugen: *Friedrich Christian, Herzog zu Schleswig-Holstein. Ein Lebenslauf* (Stuttgart u. Leipzig, 1910), med Portræt og Stamtavle.

Udgivelsen er sket paa Foranledning af Hertug Ernst Günther af Slesvig-Holsten, der har stillet de augustenburgske Familiearkivers Indhold til Forfatterens Raadighed. Dette Materiale, og hvad Dr. Schulz har fundet i det danske Rigsarkiv, der med kgl. Tilladelse har været aabnet for ham, og i det kgl. Bibliothek i København, er Grundlaget for Skriftet.

Et Udvalg af disse Breve og Aktstykker er trykt — for „Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte“ — i det ovennævnte Bind, der udkom i 1908; en anden Del af Materialet skal trykkes paa Hertugens Bekostning i endnu et Bind Augustenburgske Breve. Denne sidste Samling citeres i Dr. Schulz' Bog, og er forlængst færdig fra Forfatterens Haand, men venter endnu mærkværdig nok paa Udgivelse.

Samtidig har Dr. Schulz endvidere (Leipzig, 1910) udgivet Hertugens Brevveksel med Jens Baggesen, under Titelen *Timoleon und Immanuel, Dokumente einer Freundschaft*.

Medens der mod den augustenburgske Biografi, som Dr. Gebauer sidste Vinter udsendte i Bogen om Hertug Christian August (anmeldt her i Tidsskriftet 8. Rk. 2. Bd. S. 392 f.) maatte rettes meget vægtige Anker, og den overhovedet ikke kan vurderes meget højt, bør Dr. Schulz' Bog modtages med stor Anerkendelse. Det er Forfatterens første større originale, paa Studier i utrykt Materiale byggede historiske Fremstilling, men den viser ham baade som moden og kritisk skolet Forsker og som en behagelig og kunstnerisk dannet Fortæller.

Hans Bog er uden Sammenligning det betydeligste Bidrag, der hidtil fra tysk Side er ydet til hin Periodes dansk-tyske Historie, og den rager højt op over alle tilsvarende tyske Skrifter ved sin tilfredsstillende Behandling af dansk

Litteratur og danske utrykte Kilder, men først og fremmest ved sin fuldstændige Objektivitet. Medens f. Eks. Dr. Gebauer ukritisk og uselvstændig sidder fast i de gamle slesvig-holstenske Doktriner, har Dr. Schulz frigjort sig for sligt, og han har ligeledes klaret de Vanskeligheder, der vel har kunnet frembyde sig ved en Frederik Christians Biografi, der er skrevet paa Slægtens Foranledning og Bekostning.

Der lægges saaledes ikke mindste Skjul paa de Svagheder og Smaaligheder, der præger Hertugens Karakter og Væsen, og af Louise Augustas meget omtalte, men lidet kendte Personlighed faar et større Publikum for første Gang igennem hans Bog et klart Billede og forstaar bl. a., hvorledes hendes og Frederik Christians Ægteskab endte. A. D. Jørgensen har i sin Tid kun lige paapeget den voldsomme Disharmoni, der af personlige og politiske Grunde opstod imellem Ægtefællerne i deres Samlivs sidste Aar; her har Dr. Schulz bragt fuld Klarhed.

Med en for danske Læsere besynderlig Forsigtighed omtaler Dr. Schulz Caroline Mathildes Forhold til Struensee, der jo forlængst af danske Historikere, senest særlig af Prof. Holm, er fuldt ud aktmæssig dokumenteret. S. 10 finder man herom en mærkelig Tilføjelse, trykt ikke som Note, men uden for den øvrige Tekst. Forfatteren oplyser her, at hans Opfattelse af Dronning Caroline Mathildes Skyld — der svarer til den nu forlængst uimodsigelig fastslaaede, at Caroline Mathildes Ægteskabsbrud med Struensee er en Kendsgerning — „bestrides fra anden Side“. „I det hertugelige Privatarkiv i Primkenau befinder der sig i Afskrift et Brev fra Dronning Caroline Mathilde, hvilket hun skal have skrevet paa sin Dødsseng, og hvori hun erklærer sig for skyldfri.“ „Efter min Opfattelse“, tilføjer Dr. Schulz tørt, „er dette Brev apokrypt“. Heri har han utvivlsomt Ret, og man kan kun undre sig over, at der endnu fra nogen Side kan rejses Tvivl om dette Forhold.

Med tilsvarende Ro behandler Dr. Schulz alle andre Punkter, hvor uvedkommende Hensyn af familie-politisk eller national-politisk Art tidligere har øvet Indflydelse paa augusten-

borgsk Historieskrivning. Hans Fremstilling af Begivenhederne 1806 og 1810, saavel som af, hvorledes Frederik Christian kom til at opstille sine Arvtheorier, er fra dansk Side i alt væsentlig uangribelig og indeholder adskilligt nyt af Interesse.

Det centrale i Bogen er Person- og Milieuskildringen. Her har Forfatteren sin Styrke, og her viser han, hvor omhyggeligt og indtrængende han har gennemarbejdet sit Stof. Han giver et ypperligt Billede af Hertugens rent menneskelige Egenskaber, af hans Interesser og aandelige Udvikling, hans Stilling til Datidens brændende Spørgsmaal, hans Deltagelse i Statsstyrelsen og Forhold til de fremtrædende danske og tyske Personer. Den noget snævert kronologisk anlagte Skildring af Hertugens Liv i 1790'erne er for overlæst med Detailler, men iøvrigt er Fremstillingen harmonisk og vel afpasset. Af særlig Interesse er hans Paavisning af, hvorledes den franske Revolutions Ideer og Begivenheder paavirkede Hertugen og hans nærmeste. Der gives i denne Bog et samlet Indblik i de ledende københavnske Kredses Tankegang omkring Aar 1800 fra en helt ny Side, og Frederik Christian er gennem Dr. Schulz' Bog for første Gang draget helt frem i Lyset og stillet paa sin rette Plads. Hans mange Svagheder træder stærkt frem, men samtidig ses det, at han er den eneste virkelige kultiverede Personlighed i den danske Kongefamilie omkring Aarhundredskiftet. Da Augustenborgerne i Frederik VI's første Kongetid udskiltes, tabte det danske Hof Værdier, det slet ikke havde Raad til at miste.

Indholdet gør Dr. Schulz' Bog til et meget betydeligt Arbejde, der bør finde mange Læsere i Danmark; dens smukke, med øjensynlig Kærlighed og Kunstsans gennemarbejdede Sprog og Fremstillingsform gør Læsningen dobbelt tilfredsstillende.

A. Frs.

Det Bidrag, den norskfødte Oberst Jacob Ræder i sine *Krigserindringer fra 1848—50* (1911) har givet til Trearskrigens Historie, er af en ganske ejendommelig Art, stærkt afvigende fra næsten alle andre af Samtidens Skildringer. Som Chef for den overvejende af Nordslesvigere rekrutterede 10. lette Bataillon gjorde han alle tre Felttog med og deltog

i en Række af de vigtigste Kampe — Bov, Slesvig, Dybbøl, Isted og Mysunde. Erindringerne er skrevne paa Grundlag af Dagbogsoptegnelser og er som „Memoirer“ ypperlige, saavist som de giver Læseren et levende Billede af Forfatteren, men netop deres overordentlige Subjektivitet medfører ret naturlig, at de som Kilde til Kundskab om Tidens Begivenheder og Personer maa benyttes med overmaade stor Forsigtighed. Forf. har utvivlsomt været en tapper Soldat og en dygtig Officer, men tillige en Mand med store Tanker om sin militære Begavelse, en saare kolerisk for ikke at sige kværlant Natur, og i Modsætning til saa mange andre Memoireforfattere stikker han absolut ikke sine Meninger under Stolen. Bogen vrimler da ogsaa af de skarpeste Angreb snart paa enkelte Personer snart paa hele Klasser af Militæretaten, f. Ex. Lægerne, med hvilke han som saaret efter Slaget ved Slesvig kommer i hidsigt Klammeri, eller Kavalleriets Officerer, „disse gamle af Brændevin og Øl oppustede, tykke, uvidende og stolte Maskiner“! Haardest gaar det naturligvis ud over hans nærmeste Overordnede, Brigadekommandørerne, af hvilke egentlig Schleppegrell er den eneste, der finder Naade for hans Øjne, medens han i de Meza kun ser en „udstuderet Nar“ og næppe kan nævne Oberst Krabbe uden at bruge Sprogets mest ubeherskede Udtryk. Man vil derfor tilfulde kunne forstaa, at Slægten først nu har fundet det forsvarligt at udgive de allerede før 1853 nedskrevne Erindringer.

M. M.

Bortset fra to endnu lovede Bind, der skal indeholde historiske Kort, Registre og Tabeller, er *The Cambridge Modern History* naaet til Afslutning (1910) med Udgivelsen af 12te Bind, *The latest age*, omfattende Tiden efter 1870. Som sædvanligt er Fremstillingen af de forskellige Landes og Emners Historie givet af en Række Forfattere, hvoriblandt ogsaa adskillige ikke-engelske, saaledes E. Bourgeois, H. Oncken, Eisenmann og Stavenow, der har behandlet henholdsvis Frankrigs, Tysklands, Østrig-Ungarns og Nordens Historie. Mærkes kan tillige, at den ansete engelske Jurist Pollock har behandlet Folkerettens Historie, Sydney Webb den

socialle Bevægelse og Gooch Historieskrivningen i det meste af det 19de Aarh. Som de tidligere Bind er ogsaa dette gennemgaaende kyndigt og rigt paa Enkeltheder; men større nye Synspunkter fremtræder ikke. Ogsaa i det findes en meget righoldig Bibliografi.

Det af Ernest Lavisse udgivne store og betydningsfulde Værk: *Histoire de France depuis les origines jusqu'à la révolution*, har nu, bortset fra et Registerbind, naaet sin Afslutning med 8. Binds 2. Del og 9. Binds 1. Del (1909—10). Ingen af disse Dele staar ganske vist paa Højde med flere af de tidligere, særlig ikke med Lavisse's egne monumentale Fremstilling af Ludvig XIV's Historie. Navnlig gør H. Carré's Skildring af Ludvig XV's Tid (8. Bd. II) et noget fladt Indtryk, medens samme Forf.'s, Sagnac's og Lavisse's Behandling af Ludvig XVI's Regering (9. Bd. I) er betydeligere, navnlig paa Grund af Udsigterne over Samfundsforholdene. Et meget stort og kyndigt Arbejde er imidlertid nedlagt i begge Bind, og der er kun Grund til at hilse det samlede Værk med den største Anerkendelse.

J. A. F.

Hvad man end kan mene om Lord Rosebery som Politiker, sikkert er det, at han er en fremragende historisk Skribent. Stærkt optaget af den nuværende store politiske Kamp i England har han dog faaet Tid til at forøge Tallet paa de af ham tidligere udgivne Biografier af engelske Statsmænd med *Chatham, his early life and connections* (1910), støttet paa nye Kilder fra Privatarkiver. Det fører os paa en højst interessant Maade ind i den Tid, hvor Walpole havde Magten og efter hans Fald Whiggrupperne kæmpede om Indflydelse og Penge. Men ganske særlig knytter Interessen sig naturligvis til William Pitts Personlighed, og det er velgørende, i hvilken Grad Forf. trods sin store Beundring for, hvad Pitt har betydet for England i sin Stortid, dog har Blikket for de mange utiltalende Sider af hans Karakter; han udtaler endda, at det kunstlede i hele hans Optræden gør det umuligt at trænge til Bunds i, hvad der har været det ægte hos ham.

Desværre omhandler Værket kun Tiden til 1756, er altsaa kun en Art Prolegomena til Pitts Storgerning.

J. A. F.

I de sidste år har atter en voldsom fejde sat sindene i bevægelse blandt tyske historikere; skønt ført i en endnu hæftigere tone end sædvanlig, har den dog ud over de mange ukvemsord haft et vist videnskabeligt resultat, som man maa-ke nu, da der atter er fred, kan søge at gøre op.

Anledningen var Max Lehmanns store biografi af Stein (*Freiherr v. Stein* 1—3. 1902—05). På en række hidtil uklare punkter har dette fremragende værk givet den endelige løsning; men imod dets skildring af sammenbruddet 1806 og især imod den energiske påstand om den franske revolutions-lovgivnings direkte indflydelse på Steins reformer rejste sig en kraftig modstand, som gav anledning til en yderligere ud- dybelse af spørgsmålet. Lehmanns hovedmodstander blev den ansete jurist og historiker E. v. Meier, kendt fra tid- ligere arbejder over preussisk forvaltningshistorie, men iøvrigt mere jurist end historiker og derfor ligeså skarp og skematisk som Lehmann forsigtig og forbeholden. I sit 1907 påbegyndte værk: *Französische Einflüsse auf die Staats- und Rechtsent- wicklung Preussens im XIX. Jahrh.*, som særlig skulde skildre den franske påvirkning i midten af forrige århundrede med de Westfalske provinser som mellemed, maatte han tage standpunkt til Lehmanns påstand, og han gjorde det ved en skarp polemik mod denne i 2det bind af sit store værk.

Den yderligere diskussion mellem disse to forf. burde snarest hensynke i glemsel, så uværdig var den i sin tone og så ligegyldig i videnskabelig henseende. Men det kan ikke nægtes, at Meiers første skrift, trods uhyre overdrivelser, har stor værdi, og yderligere fremkom der fra en række andre forskere, Kaufmann, Delbrück, Wahl, men især Hintze og Gierke meget værdifulde bidrag. — Det er da for det første uomstødelig godtgjort af Meier, at Stein personlig hele sit liv igennem stod uforsonlig over for den franske re- volution. Hvad reformerne angår, må det også fuldstæn- dig opgives som Lehmann at søge forbilledet for den på den

østpreussiske generallanddag 1808 besluttede indkomstskat i revolutionens tvangslån af 1793, der havde en fuldstændig nivellerende karakter; forbilledet er sandsynligvis Pitts indkomstskat. — Den preussiske almindelige værnepligt, som planlægges i disse år, stammer derimod sikkert ned fra den franske revolution, selv om man må erindre, at tanken herom principielt bekæmpedes af de revolutionære i den første tid og først efterhånden vandt frem, da nøden tvang den frem i 1793. At søge forbilledet i Fr. Wilh. I's kantonordning, således som Meier stadig vil det, må afgjort opgives, dens princip var ganske modsat, grundedes netop på modsætningen mellem privilegerede og uprilegerede i modsætning til den alm. værnepligts lige statsborgerret.

Vanskeligt, men også interessant er spørgsmålet om kommunalordningen af 1808, på hvis affattelse Stein efter Lehmanns undersøgelser må siges at have haft nogen mere indflydelse end tidligere antaget. Hvad L. her, gennem et sammenlignende studium af lovtjekterne, har påvist, er, at nogle enkelte paragraffer viser ordret påvirkning fra den franske lovgivning; det drejer sig særlig om to vigtige bestemmelser: 1) at borgerrepræsentanterne repræsenterer ikke den kreds af mænd, der har valgt dem, men den hele by, 2) at de vælges efter territoriale valgkredse, ikke af korporationer, lav o. lign. Om betydningen af en sådan ordret overensstemmelse er det især, man har stredes. Begrænses spørgsmålet til de to nævnte paragraffer, er det vistnok det sandsynligste med Lehmann at antage, at man fra Frankrig har fået ikke blot formuleringen, men også impulsen til dem. Men når L. derfra — trods mange forbehold — vil slutte til en videre fransk påvirkning på lovens almindelige grundprincipper, er dette afgørende bleven tilbagevist, og særlig er Meier her bleven kraftig understøttet af Otto Gierke i en glimrende rektoratstale fra Berlin jan. 1909. Både han og Hintze (i Forsch. zur preuss. u. brandenburgische Geschichte XXI) har fremhævet, at „die Städteordnung“ i bund og grund er en genoplivelse af gamle tyske tilstande, „den gamle tyske forfatning“ som Stein sikkert har haft et meget

romantisk billede af. Den preussiske kommunalordnings grundtanke er byens organisation som selvstændig kommune, genopvækkelsen af det „genossenschaftliche Gemeinwesen“, skabt ud af erindringen om det tyske byvæsens blomstringstid og på grundlag af de endnu bestående institutioner. Men i skarpeste modsætning hertil står den franske municipalordnings radikalisme, der omstøder de gamle bykorporationer og vel opgiver centralisationen, men i stedet stiller de ny municipier under en ret skarp kontrol af departementsstyrelserne. Den franske ordning umuliggør det intime kommunale liv, som Stein netop trods alle dets skyggesider vurderede så højt; og revolutionslovgiverne var her i bedste overensstemmelse med tidens tanker, den herskende naturretslære bekæmpede alle mellemlid mellem stat og individ, og særlig i Frankrig erklæredes korporationerne krig — således af Rousseau i „Contrat social“. Gierke viser imidlertid, hvorledes der netop iblandt tyske naturretslærere fandtes afvigende anskuelser herom. Althusius havde fremsat en teori om samfundets trinvis opbygning og netop lagt vægt paa kommunen; hans tanker genoptages i det 18. årh. (Chr. Wolff, Nettelblad), fik indflydelse på Justus Möser, og denne har igen præget Steins hele historiske opfattelse.

Forholdet med den Steinske kommunalordning bliver da dette, at ideerne til den kan føres tilbage til særlige retninger inden for den tyske naturretsskole, der var i skarp modsætning til den franske revolutions principper, at den skabtes ud af den tyske fortid, selv om enkelte ikke uvigtige grundsætninger er lånt fra franske love.

Poul Nørlund.

Meddelelse om et Psalterium, som forud var i norsk Eje.

Af

Ellen Jørgensen.

I Berlins Kobberstiksamling findes under Signaturen 78 A 8 et Psalterium, som rundt om i Kalenderen og paa Bogens sidste Blad har Optegnelser fra det 13de og 14de Aarhundrede, der ikke blot viser, at Haandskriftet paa den Tid var i Norden og i den norske Kongeslægts Eje, men i sig selv har historisk Værd, idet de giver os norske Kongers og Ærkebiskoppers Dødsdage tillige med andre historiske Data i gammel Overlevering og, som det synes, fra god Kilde; vi skal senere se, at der er Sandsynlighed for, at Bogen har tilhørt Margrete Skulesdatter, Kong Haakon Haakonsøns Hustru, og at de ældste Optegnelser kan stamme fra hende eller fra den Mand, der førte Pennen for hende.

Det vil være nødvendigt til en Begyndelse at sige nogle Ord om Haandskriftet, dets Tekst og Udsmykning¹⁾. Bogens Materiale er Pergament, den har 158 Blade, der maaler 29 × 19,5 cm. Teksten, som er ordnet i to Spalter, er skrevet i den store faste Minuskel, der saa ofte

¹⁾ Haandskriftet er nævnt i Forbigaaende af Strzygowski (Iconographie der Taufe Christi) og Haseloff (Eine thüringisch-sächsische Malerschule des 13. Jahrhunderts).

ses i det 13de Aarhundredes prydelige Bøger, specielt i Pragtpsalterierne; Miniaturer, større og mindre Initialer i stort Tal smykker Bogen.

I Korthed er Teksten følgende:

· Bl. 1'—7 Kalender.

Bl. 7'—8 Komputistisk Stof.

Bl. 14'—128 Davids Salmer.

Bl. 128—136' Cantica, der i Psalterierne sædvanlig følger efter Davids Salmer og slutter med canticum s. Symeonis: Nunc dimittis.

Bl. 136'—137 Gloria in excelsis, Alfabetet, Pater noster, Symbolum 12 apostolorum (∴ Trosbekendelsen, hvis enkelte Artikler lægges Apostlene i Munden en for en).

Bl. 137' Quicumque vult.

Bl. 139 Litaniet.

Bl. 141'—142' Orationes (en Række gamle Bønner, der jævnlig optages i Psalterierne).

Bl. 143—158' Cursus s. Marie (∴ Jomfru Marie Tider).

Bogens Miniaturer røber kun ringe Kunst; de staar langt under Billederne i andre Psalterier, som har været i nordisk Besiddelse i det 13. Aarhundrede, Gl. kgl. Saml. 1606 4to og Thott 143 fol. i det kgl. Bibliotek i København og Egerton 2652 i British Museum; men den tunge Stil i Berlinermanuskriptet, de svære Konturer, den fremherskende grønne og brune Farve giver Billederne en egen Karakter, der gør, at man husker dem og vil genkende dem blandt mange; vi finder i Haandskriftet foruden Kalenderbladenes Dyrekredsframstillinger og Maanedsbeskæftigelsesbilleder (Bl. 1'—7) 14 Billeder med nytestamentelige Emner altid to og to paa en tvær-

delt Side (Bl. 8'—14)¹⁾, endelig Initialer til Salmerne „Beatus vir“, „Dominus illuminatio mea“, „Dixi custodiam“, „Quid gloriaris“, „Dixit insipiens“, „Salvum me fac“, „Exultate“, „Cantate“, „Domine, exaudi“, „Dixit dominus“. Medens en nærmere Billedbeskrivelse maa falde uden for denne Meddelelses Ramme, vil det være nødvendigt at fæste Opmærksomheden ved Initialet til Ps. 101: „Domine, exaudi orationem meam“, der her er gengivet Side 222. Vi lægger Mærke til de tre Skikkelser foran den velsignende Christus: Dronningen, Kongen og den tredje unge Person, — og erindrer, at man undertiden i middelalderlige Psalterier i Initialet til Ps. 101 ser Bogens Ejer eller Ejerinde i Bøn²⁾.

Foreløbig maa dog Spørgsmaalet om, hvem der ejede Haandskriftet, træde tilbage for Proveniensenundersøgelsen, og i denne Sag er da at sige, at saavel Miniaturerne (Initialernes Billedskema og Maanedesbeskæftigelsesbilledernes Motiver) som Kalender og Litani med deres engelske Helgennavne henviser Bogen til England³⁾,

1) Bl. 8' Bebudelsen. Fødselen — Bl. 9' Englene hos Hyrderne. De hellige tre Konger. — Bl. 10' Fremstillingen i Templet. Christi Daab. — Bl. 11' Fristelsen. Lazari Opvækkelse. — Bl. 12 Indtoget. Fodvasken. — Bl. 13' Nadveren. Christus gribes i Gethsemane Have. — Bl. 14 Korsfæstelsen. Korsnedtagelsen.

2) A. Goldschmidt: Der Albanipsalter in Hildesheim 21.

3) Berlinerpsalterens Initialbilleder, sammenlignede med Initialscener i en Række Manuskripter i British Museum. Jfr. Goldschmidt: Der Albanipsalter. — Psalterens Maanedesbeskæftigelsesbilleder, sammenlignede med Manuskripter i British Museum og med Clm 835 i München. — I Kalenderen nævnes Ealphage, Dunstan, Augustin, Osgitha, Nectan, Alban, Swithun, Kenelm, Oswald, Fretheswitha, Eadmund, Birinus, Thomas. I Litaniet forekommer Thomas, Alban, Oswald, Kenelm, Eadmund, Augustin, Swithun, Dunstan, Cuthbert, Birinus og Sattivola. — Strzygowski omtaler med et Ord eller to Berlinerpsalteren under Kapitlet: „Die deutsche Kunst: das 13. Jahr-

derom kan der ikke herske Tvivl, hvorimod det vil have sin Vanskelighed nærmere at stedfæste Haandskriftet inden for Englands Grænser. I det 13de Aarhundredes

Cod. Berol. 78 A 8 Bl. 93'.

Psaltere, skrevne til Brug for fyrstelige og adelige Slægter, vil Kalender og Litani ofte have en almindelig,

hundert (Iconographie der Taufe Christi 51); Haseloff (Eine thüringisch-sächsische Malerschule 113) tvivler om Haandskriftets tyske Herkomst: „Letztere ist wieder ganz rohe Arbeit, überdies wohl nicht deutschen Ursprunges (englisch?)“.

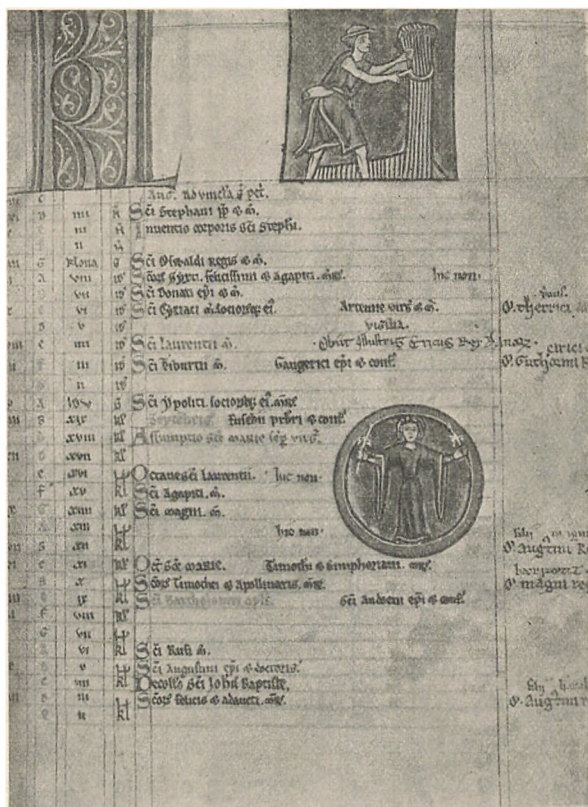
ganske farveløs, for ikke at sige vilkaarlig Karakter¹⁾, og jeg tør ikke efter megen Prøvelse af dette Stof drage nogen bestemt Slutning med Hensyn til Berlinerpsalterens nærmere Stedfæstelse²⁾.

Bedre og sikrere Materiale synes de ejendommelige grove Miniaturer at byde, og det træffer sig saaledes, at der i British Museum findes et Psalterium fra det 13de Aarhundrede (Lansdowne 420) med Miniaturer af ganske samme Karakter. Vi møder her i Fremstillingerne af de forskellige Arbejder gennem Aarets Maa- neder paafaldende Overensstemmelse i Enkeltheder, vi finder helt igennem samme svære Konturer, samme tunge Tegning og i nogen Maade samme Farvevalg. Lansdownemanuskriptet har en Kalender med bestemt Lokalpræg, der viser, at Psalteriet var skrevet til Brug for St. Paul's i London. Om Bogen var skrevet og smykket inden for denne Kirkes Mure, kan ikke siges, thi Bøgerne fra St. Paul's skal være splittede, og Kendskabet til engelske Skriveskoler i det 13de Aarhundrede, Studiet af engelsk Miniaturkunst er kun i sin Begyndelse. Hellere end at vove slet underbyggede Hypoteser maa vi nøjes med at pege paa den simple Kendsgerning, at Miniaturerne i det Psalterium, som i det 13de og 14de Aarhundrede var i norsk Eje, viser nært Slægtskab med et illumineret Manuskript, der hørte hjemme i St. Paul's i London.

¹⁾ Jfr. Haseloff 4.

²⁾ At forsøge nærmere Proveniensbestemmelse paa Grundlag af Cursus s. Marie, der ikke lød fuldstændigt ens i de forskellige Stifter, kunde have metodisk Interesse, men jeg har ikke prøvet den Vej, da det nødvendige Stof ikke staar til Raadighed (jfr. *The Prymer or Lay-Folk's Prayerbook* edited by H. Littlehales 1895. Introduction by Edm. Bishop 1897).

Vi kommer nu til de Noter, der til forskellig Tid indførtes i Manuskriptet — dels nekrologiske Noter i Kalenderen, dels et Par Indskrifter paa Bogens sidste

Cod. Berol. 78 A 8 Bl. 5.

Blad. Der findes ialt 31 Dødsnoter under Kalenderens forskellige Datoer; de fleste hidrører fra en og samme Haand, der ved det 13de Aarhundredes Midte har skrevet dem i Margin til venstre for Kalenderkolonnen, alt-saa i ydre Margin paa alle Versosider, i indre Margin

paa alle Rectosider. Som en Følge af at Psalteriets Blade er blevne beskaarne, er Noterne paa Versosiderne mutilerede, hvilket dog ikke volder nogen Vanskelighed med Hensyn til Tolkningen. Fem Dødsnoter hidrører fra yngre Hænder eller een yngre Haand, de stammer i hvert Fald alle fra samme Tid (det 14de Aarhundrede), og fælles Skrifttræk forener dem med Konsekrationsbønnen Bl. 158', i hvilken der bedes for Kong Haakons og Hertuginde Ingeborgs Sjæle („pro anima Haquini regis et pro anima patris mei et matris mee I. ducisse“). Fra samme Tid er atter Noten under Konsekrationsbønnen, Bogens sidste Optegnelse, der viser, at Haandskriftet Aar 1362 var i Tyskland og ikke mere i nordisk Besiddelse.

De nekrologiske Noter paa Kalendersiderne (Bl. 1'—7) og Optegnelserne Bl. 158' er disse ¹⁾:

- Bl. 1'. ¹/₁ [Obitus H] aconis regis, filii S. regis ²⁾.
²⁰/₁ [Obitus H] aconis comitis ³⁾.
²²/₁ Ohiit dominus Benedictus nobilis regis Sveicthe (!)
²⁶/₁ [Obitus A] ugustini archiepiscopi ⁴⁾.
- Bl. 2. ⁴/₂ *Obitus* Ingonis regis, filii Haraldis regis ⁵⁾.
⁵/₂ *Obitus* Guthormi archiepiscopi ⁶⁾.

¹⁾ Noterne er gengivne diplomatarisk; kun har jeg søgt at gennemføre en vis Consequens i Anvendelsen af store og smaa Bogstaver, som i Haandskriftet bruges uden Plan.

²⁾ Haakon Sverresøn † 1203 (Munch: Det norske Folks Historie I d 460).

³⁾ Jarl Haakon Galen † 1214: Jarlens Dødsdag nævnes ikke (Munch I d 557).

⁴⁾ Ærkebiskop Eystein † 1188 (Storm: Monumenta 189).

⁵⁾ Inge, Harald Gilles Søn, † 1161 (Munch I c 906).

⁶⁾ Ærkebiskop Guttorm † 1224; det islandske Nekrologium SRD. II 502 har Datoen 6. Februar (Munch I d 667).

- ²⁵/₂ *Obitus Johannis archiepiscopi*¹⁾.
 Bl. 2'. ⁹/₃ [Obitus Su] eri regis²⁾.
²⁴/₃ [Obitus Si] gwardi regis, Jorsalasigurds³⁾.
 Bl. 3. ⁷/₄ *Obitus Thores erikibiscups*⁴⁾.
²³/₄ *Obitus Ingonis regis B.*⁵⁾.
³⁰/₄ *Obitus Haquini illustris regis junioris Norwegie*⁶⁾.
 Bl. 3'. ²/₅ [Obitus Er] ici archiepiscopi⁷⁾.
²³/₅ [Obitus Scu] lonis comitis⁸⁾.
 Bl. 4. ¹⁵/₆ *Obitus Magni reg[is]*⁹⁾.
¹⁷/₆ *Obitus illustrissime Ingiborge ducis[se] Swceorum (!)*¹⁰⁾.

1) Ærkebiskop Jon † 1157; det islandske Nekrologium har Datoen 24. Februar (Munch I c 878).

2) Sverre † 1202 (Munch I d 389).

3) Sigurd Jorsalfare † 1130; i det islandske Nekrologium er Dødsdagen 26. Marts (Munch I c 711). Textens Forkortelse er tydet af Dr. Kr. Kålund.

4) Ærkebiskop Thore II † 1230 (Storm: Monumenta 190).

5) Inge Baardsøn † 1217 (Munch I d 572).

6) Haakon V † 1319. Hans Dødsdag angives i andre Kilder at være den 8. Maj (Munch I f 641).

7) Ærkebiskop Erik † 1213 (Munch I d 558). I Nekrologiet fra St. Victor læses under 3. Maj: Anniversarium sollempne venerabilis memorie domini Henrici, Norwegiensis archiepiscopi canonici nostri professi de cujus beneficio habuimus CC libras.

8) Hertug Skule døde den 24. Maj 1240 efter Haakon Haakonsons Saga. (Norges Kongesagaer, oversatte af Munch II 388—389.)

9) Magnus Erlingsøn † 1184 (Munch I d 175).

10) Hertuginde Ingeborg, som lever meget tilbagetrukket i 1350erne (et Par Gange giver hun Gaver til Klostre, og et Par Gange nævnes hendes Navn i Dokumenter), udsteder den 28. Juni 1360 en Kvittering for et Fogedregnskab, og derefter er der Tavshed om hendes Navn; man har da formodet, at hun er gaaet bort ved denne Tid. Efter Optegnelsen her i Datterens Psalterium synes hun at være død den 17. Juni 1361. (Munch II a 859. Suhm: Historie af Danmark XIII 413.)

- ^{19/6} *Obitus* Erlingi co[mitis] ¹⁾).
- Bl. 4'. ^{7/7} [Obitus Ha] conis regis, [fil]ii Sigwardi regis ²⁾).
- Bl. 5. ^{8/8} *Obitus* Therrici ar[chi]prioris ³⁾).
- ^{10/8} Obiit illustris Ericus rex Danorum ⁴⁾).
- ^{11/8} *Obitus* Guthormi regis, Eirici c[omitis] ⁵⁾).
- ^{21/8} *Obitus* Augustini re[gis], filii Magni ⁶⁾).
- ^{23/8} *Obitus* Magni reg[is] bærfoetz ⁷⁾).
- ^{30/8} *Obitus* Augustini r[egis], filii Haral[ldi] ⁸⁾).

¹⁾ Erling Skakke † 1179 (Munch I d 103).

²⁾ Haakon Sigurdson Herdebred faldt i Slaget ved Sekken 1162 en Søndag. Maanedsdagen angives ikke, rimeligvis var det i Maj eller Juni. Saaledes Munch I c 915. I Anledning af den i Psalteren givne Dato 7. Juli bør bemærkes, at den 7. Juli i Aaret 1162 faldt paa en Lørdag.

³⁾ Ærkebiskop Thore I † 1214 (Munch I d 558). Jfr. norsk historisk Tidsskrift 3. 3. 405. Ogsaa Nekrologiet fra St. Victor nævner den 8. August som Thores Dødsdag. Der er ingen Tvivl om Læsemaaden: archiprior, ej heller om, at archiprior maa være identisk med archiepiscopus, men Ordet er enestaaende i den Betydning. I Absalons Testamente finder man Titlen: archipræsul.

⁴⁾ Erik Plovpenning † 1250. Psalteriets Ejerinde ved det 14de Aarhundredes Midte mindedes saaledes ikke blot sin Moder, Hertuginde Ingeborg, og sin Morfader, Haakon V, men ogsaa Haakon V's Morfader, Kong Erik af Danmark, som i det 13de Aarhundredes Slutning og i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede havde en vis Navnkundighed, idet han betragtedes som Helgen og Martyr.

⁵⁾ Kong Guttorm † 1204 (Munch I d. 470). — Formodentlig Erik Jarl, Sigurd Munds Søn, † 1190. Hans Dødsdag synes ikke at være kendt fra andre Kilder (Munch I d 221).

⁶⁾ Eystein, Magnus Barfods Søn, † 1122. Der er Usikkerhed med Hensyn til Eystein Magnussøns Dødsdag, snart nævnes den 29. August, snart den 21. August (Munch I c 663).

⁷⁾ Magnus Barfod † 1103. Andre Kilder angiver den 24. August som Dødsdag (Munch I c 551—552).

⁸⁾ Eystein, Harald Gilles Søn, † 1157. Snart nævnes den 21. August, snart den 29. August som Dødsdagen; jfr. Note 6. (Munch I c 663, 889.)

Bl. 5'. ^{13/9} *Obiit dominus* Karulus, quondam Sigtrugi filius, nobilis miles Sweecie.

^{23/9} [*Obitus* O]lawi regis bonda, [fil]ii Haralldi regis¹).

Bl. 6. ^{9/10} *Obitus* archiepiscopi Petri²).

^{25/10} *Obitus* Magni regis goda, filii beati Olawi³).

Bl. 6'. ^{13/11} [*Obitus*] Magni regis, filii Sigwardi regis⁴).

Bl. 7. ^{14/12} *Obitus* Haralldi regis, filii Magni⁵).

^{22/12} *Obitus* Olavi regis lilii (!) Magni berfo[*tar*]⁶).

Bl. 158'. [S]uscipere digneris, *sancta trinitas*, hos psalmos consecratos quos ego misera et peccatrix cupio decantare in honore nominis tui et in honore *sancte* Marie virginis et omnium *sanctorum tuorum* pro me misera peccatrice et pro anima Haquini regis et pro anima *patris* mei et matris mee I. ducisse et pro *animabus* fratrum meorum et sororum *mearum* et consanguineorum meorum. Suscipe, clemens et misericors deus, hanc oblationem psalmorum, quam ego peccatrix tibi humiliter offero, et quicquid aures tue pietatis pulsavero, michi misericorditer concede. Tu enim corda omnium nosti, tu scis quid michi expediat. Concede ergo ut hec oblatio psalmorum ad salutem tam corporis quam anime proficiant, propinquisque meis vivis prosint ad veniam et defunctis ad requiem sempiternam. Amen⁷).

1) I Følge andre Kilder døde Olaf Kyrre den 22. September (Munch I c 457).

2) Ærkebiskop Peter † 1226. (Storm: Monumenta 189.)

3) Magnus den Gode † 1047 (Munch I c 158).

4) Efter Sagaen skulde den 12. November 1139 være Dagen for Magnus den Blindes Død (Munch I c 793—794).

5) Harald Gille † 1136 (Munch I c 777).

6) Oluf, Magnus Barfods Søn, † 1115 (Munch I c 658).

7) Konsekrationsbønner af denne Art i faste Formler findes ofte i Psalterierne. I British Museum Additional Ms. 21927 Bl. 12' læses: „Oratio ante psalmos. Suscipere dignare, domine deus omnipotens, hos psalmos consecratos quos ego indignus peccator decantare cupio in honore nominis tui — —“ etc. I British Museum Harleyan Ms. 5309 Bl. 1': „Recitante psalterium. Suscipere dignare, domine sancte pater omnipotens

Istum librum legavit *dominus* Hinricus de Itzendorpe, miles, religiosus in Christo virginibus in Buxtehuda sub annis *domini* millesimo CCCLXII° in vigilia beate Marie virginis *annunciacionis* in *remedium* sue anime¹⁾.

Dødsnoterne i Berlinerpsalteren giver ofte Datoer afvigende fra anden Overlevering, afvigende fra Sagaerne og fra allerede kendte Obituarer, men jeg har i de fleste Tilfælde indskrænket mig til at paapege Uoverensstemmelsen uden at forsøge et Valg mellem de forskellige Efterretninger. Obituarer kan lige saavel som andre historiske Optegnelser indeholde Fejl, ja var i ikke ringe Grad udsatte for Smaafejl og Forskydninger, hvad enten Noten indførtes snart efter Dødsfaldet, men Manden var

eterne deus, hos psalmos consecratos et has orationes quas ego indignus famulus tuus et peccator decantare cupio in honore nominis tui — —“ etc. I København kgl. Bibliotek Thott 143 fol. Bl. 13' er følgende Konsekrationsbøn: „Suscipere digneris, sancta trinitas, hos psalmos consecratos quas ego miserima atque peccatrix cupio decantare in honore nominis tui et in honore sancte Marie virginis atque omnium sanctorum tuorum pro me misera peccatrice atque pro anima patris mei atque matris mee atque pro anima Byrgeri ducis atque pro animabus fratrum meorum atque sororum meorum et omnium consanguineorum meorum atque omnium fratrum atque sororum atque familiarium ordinis nostri — —“ etc.

I Berlinerpsalteren lyder Konsekrationsbønnen i Hertuginde Ingeborgs Datters Navn. Den følgende Note, der røber, at Bogen er kommen til Tyskland, gør det mest sandsynligt, at denne Datter er Euphemia, gift med Albrecht af Mecklenburg; det synes mindre rimeligt, at Birgitta, Hertuginde Ingeborgs Datter i Ægteskabet med Knud Porse, har ejet Psalteren; Birgitta Knudsdatter var gift med Stormanden Jon Haf torsøn i Norge. Konsekrationsbønnen er skreven efter den 17. Juni 1361, siden Bønnen lyder for Hertuginde Ingeborgs Sjæl.

¹⁾ Det er ikke muligt at sige, hvorledes Psalteriet er kommet fra Hertuginde Ingeborgs Datter til Ridderen Hinricus de Itzendorpe, som jeg forgæves har søgt i nordiske og nordtyske Kilder. Den Landsby, efter hvilken Ridderen kaldes, ligger i Ostfriesland nær Kysten indenfor Norderney, mens Buxtehude ikke er

død fjernt fra det Sted, hvor hans Død optegnedes, eller Dødsnoten ikke var samtidig, men ene given ved mundtlig Tradition eller overført fra et Kalendarium til et andet. Exempelvis finder man i Lund Domkirkes Mindebog Roskildebispen Peder Jakobsøns Død under 20. Maj, men i Egerton Ms. 2652 i British Museum, en Psalter, der indeholder mange Obituar noter vedrørende Jakob Sunesøns Slægt og Folkungeætten, er den 18. Maj hans Dødsdag¹). Ærkebisp Eskil mindedes i Lund den 6. September, men i Abbaye de Saint Père-en-Vallée den 7. September²). I Følge Ribenekrologiet er Magister Nicolaus Rufus død den 10. Maj, hvorimod hans Aartid i St. Geneviève holdtes den 11. Maj; men hertil er rigtignok at bemærke, at Aartider fastsættes med megen Vilkaarlighed, og at Kirker og Klostre undertiden ordnede Obituar noterne efter et eget System, saaledes som Løgum Kloster, der i det mindste i det sent middelalderlige Nekrologium (AM. 868 4to) har samlet en Del fremmede fyrstelige Navne under Kalendæ, Nonæ og Idus i forskellige Maaneder; blandt disse findes ved 1. Januar „Philippus comes“, det er utvivlsomt Birger Jarls Søn Philip Jarl, som døde i Norge i Aaret 1200 — den 3. Januar, om vi holder os til Sagaen, — den 8. Januar,

langt fra Hamburg. Klosteret, som var grundlagt i det 12te Aarhundrede, laa i Verden Stift og beboedes af Benediktinerinder. (Schleswig H. L. Regesten I p. 107 Nr. 204. — H. Hoogeweg: Verzeichniss der Stifter und Klöster Niedersachsens vor der Reformation 23—24.)

Ligesaa lidt ved man, i Følge Professor Springers Udtalelse, ad hvad Vej Haandskriftet er naaet fra Buxtehude til Kobberstikkabinettet paa Musæumsøen.

1) Noten er nu, som de fleste Noter i Egerton Ms. 2652, ulæselig, men er i sin Tid læst af Aug. W. Franks, hjulpen af Bond og E. M. Thompson. (Archæologia XLVI.)

2) Obituaires de la province de Sens II 194.

om vi skal tro Noten i Egertonpsalteren, der, som ovenfor nævnt, har en Række Optegnelser om Folkungeættens Dødsdage¹).

Dødsnoternes Kildeværdi vil for en stor Del bero paa deres Proveniens, og naar Berlinerpsalterens nekrologiske Optegnelser tør kræve Opmærksomhed fremfor de Obituarer af usikker Herkomst, som man hidtil har maattet bygge paa, er det, fordi Bogen har været i Sverreættens Eje vistnok gennem flere Slægtled.

Hertuginde Ingeborgs Datter — sandsynligvis Hertuginde Euphemia af Mecklenburg — har ved det 14de Aarhundredes Midte haft Psalteren, og efter Tidens Skik synes Bogen at være kommet til hende ved Arv, thi de Dødsnoter, der er skrevne ved Midten af det 13de Aarhundrede, kredser om Slægten, nævner dem, der i gammel Tid bar Kongenavn i Norge, taler om Sverres sejrende Æt og Birkebejnerne (Erik Jarl, Jarl Haakon Galen), men tier om de Baglerkonger, som nys er døde. Kun een Mand af Sverreættens Modstandere har fundet Plads i Bogen nemlig Hertug Skule, og Noten om hans Død er den yngste af Dato blandt alle disse ældre Dødsnoter. Den Tanke slaar ned, at Bogen har tilhørt Skules Datter, Margrete, Haakon Haakonsøns Hustru, og Initialbilledet til Ps. 101 maa støtte denne Formodning, idet det lærer, at Bogen er gjort for en Dronning med hendes kongelige Husbond og unge Søn, thi saaledes tør man vel opfatte den unge Skikkelse i Billedets Baggrund²).

¹) Jfr. L. Weibull i H. T. S. 2. 183. — A. Molinier: Les obituaires français au moyen âge. Paris 1892. Kapitlet: Critique des obituaires.

²) Reinsættens Datter vilde vel gerne mindes Norges Ærkebisper, af hvilke de 7 første er indskrevne i Bogen, afsluttende med

Berlinerpsalteren yder dog mere end nogle nekrologiske Notitser. Bogen selv, en af de meget faa udlandske billedsmykkede Bøger, der er bevaret fra Norge, har som saadan Interesse; den er ligesom Kongedatteren Christinas Psalter (Gl. kgl. Saml. 1606 4to) et Vidnesbyrd om Kultur i Haakon Haakonsøns Hus, og den er tillige et Minde om Forbindelsen mellem England og Norge i denne Konges Tid, da Sendemænd gik frem og tilbage mellem Henry III, Haakon Haakonsøn og Skule Jarl og bragte Gaver med, da engelske Klosterkolonier i Norge foranledigede Rejser, da Nordmænd paa videre Farter lagde Vejen om ad England, og mange Skibe for i Handelsfærd mellem Landene, hvorved en kulturel Paavirkning muliggjordes, hvis Spor Forskningen med Iver søger¹⁾. Og endnu eet. Eftersom den middelal-

Ærkebiskop Thore II. Saa meget følte Margrete sig knyttet til sin Slægts gamle Egn, at hun efter Kong Haakons Død drog til Fædrenegaarden Rein ved Trondhjem til det af Hertug Skule grundede Kloster, hvor hun levede sin sidste Tid (Norsk historisk Tidsskrift 3. 4. 228—229). — Det bør bemærkes, at Noten om Ærkebiskop Eystein ikke nævner ham som Helgen. Ærkebiskop Thore havde paa et Provincesconcilium i 1229 helgenkaaret Kirkens Forkæmper, Sverres gamle Fjende, men Henvendelsen til Kurien om at faa ham kanoniseret førte ikke til noget Resultat, sagtens paa Grund af Modstand fra Kongeslægts Side (L. Daae: Norges Helgener 170—176).

¹⁾ A. Bugge: Handelen mellem England og Norge indtil Begyndelsen af det 15. Aarhundrede. Norsk historisk Tidsskrift 3. 4. 1. ff. — Diplomatarium Norvegicum XIX Nr. 112 ff. — H. G. Leach: The relations of the Norwegian with the English church. Proceedings of the American academy of arts and sciences XLIV Nr. 20. — H. Fett: Billedhuggerkunsten i Norge under Sverreætten.

Her vil være Lejlighed til at gøre opmærksom paa nogle norske Noter i et Psalterium (British Museum Harleyan Ms. 745), der oprindelig var skrevet til Brug for Henry III (Bl. 162: Scripsit hunc librum Thomas de Langlei in usum Hen-

derlige Arkæologi og Kunsthistorie arbejder med stedse klarere Forstaaelse af det Sammenspil, der en Gang fandt Sted ikke blot mellem Litteratur og Billedkunst, men mellem Billedkunstens forskellige Former, kunde det engelske Haandskrift være Forskningen i Norge til Nytte: den fremmede Bog med de mange Miniaturer, de være saa ringe, som de være vil, rummede fordem Tilskyndelser, for den, der var aaben for Paavirkning¹).

rici tertii regis), og som i det 16de Aarhundredes Begyndelse og senere stadig befandtes i engelsk Eje efter de nekrologiske Optegnelser Vidnesbyrd. I Kalenderen er imidlertid med en tung Haand vel fra det 13de Aarhundrede gjort følgende Tilføjelser: ⁹/₁ Pali primi heremitis. ¹⁰/₁ Britiue virginis. ¹¹/₄ Leonis. ¹¹/₄ Tiburtii et Valeriani m. ¹⁶/₄ Magni ducis m. ⁴/₅ Alexandri pape et m. ¹⁵/₅ Sancti Halluardi martyris. ⁸/₇ Sanctorum in selio. ²⁰/₇ Olau regis et martiris. ⁴/₁₂ Barbare virginis.

Under ²²/₈, ²/₉ og ²⁶/₉ er fremdeles indført Dødsnoter, af hvilke jeg kun med Sikkerhed læser Slutningen af Optegnelsen ved ²/₉: „— — er artit Petrs a Hertanesi.“ Ogsaa paa Bogens første Blad er en norsk Indskrift.

- ¹) Jeg skylder Kobberstikkabinettet og dets Chef Professor Springer en Tak for Tilsendelsen af de to Fotografier, som i Reproduktion er indføjede i Texten.

Om nogle middelalderlige Forfattere, der nævnes som hjemmehørende i „Dacia“.

Af

Ellen Jørgensen.

Under forskellige Biblioteksstudier er jeg blevet opmærksom paa nogle Værker af nordiske Forfattere fra Middelalderen og kunde ønske at give Meddelelse om dem, saa utilfredsstillende end en saadan Meddelelse i sig selv maa være, da den bærer Mærke af tilfældige Fund og kun kan blive en Opfordring til andre til Arbejde paa fagligt Omraade, eftersom meget af denne Litteratur ikke lader sig behandle og bedømme af en Historiker, men ene af Sprogmand og naturkyndige. Naar jeg alligevel lader disse foreløbige Noter komme frem, er det, fordi de maaske kan indeholde en og anden palæografisk og bibliografisk Bemærkning, som kunde være fremtidige Arbejder til Nytte.

Med Vilje er der talt om nordiske Forfattere, thi dels hindrer Dobbeltheden i Navnet: Dacia i at drage snævrere Grænser, da Dacia i Almindelighed betyder Danmark, men blandt Dominikanere og Franciskanere Ordensprovinsen Dacia, der rummede Danmark, Norge og Sverige, dels vilde det være naturligt, om man lod Undersøgelser vedrørende Studieforhold og litterære Forhold i den yngre Middelalder omfatte alle tre Lande,

eftersom Vilkaarene i mange Maader var de samme, og Forbindelsen mellem Landene saa nøje. Noterne slutter sig saaledes i Plan til Professor H. Schücks Meddelelser om middelalderlige Forfattere fra Norden i Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar (1896) og skulde være som et Tillæg dertil.

Laurentius Johannis. Det vilde være bedst at begynde med en Forfatter og en Bog, der ret tydeligt viser, hvor vanskelige Vilkaarene er for Studiet af Middelalderens Litteratur selv under det første forberedende Arbejde.

Blandt de mange Bøger, der kom frem i den yngre Middelalder til Brug for „fattige Præster“¹⁾, til Vejledning for Sjælesørgere og Hjælp for Prædikanter, var „Stella clericorum“ et meget yndet og meget udbredt Skrift²⁾. Det er en lille let læst Bog om Præstens An-

¹⁾ Laurentius af Waxala skriver sin Bog om Kirkens Tjenere og Sakramenter „ad laudem et honorem domini ac salvatoris domini nostri Ihesu Christi et communem utilitatem maxime pauperum et simplicium sacerdotum qui copiam canonum vel doctorum habere nequeunt“ (Cod Ups C 27). — „Summula Raymundi“, en rimet Vejledning for Sjælesørgere, kaldes ogsaa „Summa pauperum“, og strax i de indledende Ord hedder det om Bogens Øjemed:

„Inter doctores hunc nolumus ire libellum
Parvis et rudibus quem tradimus esse legendum
Inveniunt in eo quid juvat utilitatis“. —

Indledningen til „Mammotrectus“ lyder: „Incipit Mammotrectus, qui est de expositione bible. Impatiens proprie impertie ac ruditati compatiens pauperum clericorum qui ad predicationis officium premoventur, decrevi — —“. — Jfr. fremdeles Perdrizet: Étude sur le *speculum humanæ salvationis*, om Navnene: biblia pauperum, liber pauperum, i forskellig Anvendelse.

²⁾ „Quasi stella matutina in medio nebule, id est, peccatorum × ad lavacrum baptismi sacrificandum“. Saaledes Harleyan Ms. 3200 Bl. 3—41. Samme Incipit og Explicit i Cod. Laud. misc. 206 og

svar, Pligter og høje Værdighed med mange Citater især fra Augustin og Bernhard, med Huskevers, „Exempler“ til Oplivelse og Bemærkninger om den præstelige Klædnings og Messeredets Symbolik. Det blev mange Gange trykt¹⁾ og findes i talrige Haandskrifter²⁾ alle fra det 15de og 16de Aarhundrede og, saa vidt jeg har set, alle uden Forfatternavn med Undtagelse af tre, nemlig British Museum Harleyan 3200, Bibliothèque nationale 3464 og Ms. 130 i Charleville Stadbibliotek.

I det første Haandskrift, det eneste jeg kender af Selvsyn af de nævnte tre, slutter det lille Værk: „Explicit stella clericorum per Laurentium Johannis de Dacia“; atter i Manuskriptet i Charleville læser man: „Explicit

Cod. Nov. Coll. 304 (Catalogi codicum mss. bibl. Bodleyanæ. Partis secundæ fasciculus primus. Catalogus bibl. Laudianæ, codices miscellanei. Confecit Coxe. — A. G. Little: Initia operum Latinorum quæ sæculis XIII. XIV. XV. attribuuntur. Manchester 1904). — Samme Incipit og Explicit i 9 Palæotyper paa Kgl. Bibliotek og 1 Palæotyp paa Universitetsbiblioteket. Men afvigende Explicit findes oftere, hvilket undertiden beror paa, at Skriftet er defekt, undertiden paa, at man har at gøre med en Bearbejdelse, se f. Ex. AM. 792 4to Bl. 127—135', der rummer „Stella clericorum“ med Efterskrift: „Lectum vero per honestum virum Nicolaum Petri locatum Lincopensem. Collectus vero per me Boetium Benedicti scolarem venerabilis viri domini Henrici, scolastici Lincopensis“. Værket blev ogsaa fra Tid til anden forsynet med Kommentar.

- 1) Hain: Repertorium bibliographicum Nr. 15060—15080 incl. — Supplement to Hain's Repertorium by Copinger Nr. 5632—5659. incl.
- 2) Naar man i moderne eller middelalderlige Bibliotekskataloger alene finder Titlen: Stella clericorum, tør man ikke uden videre stole paa, at det er det Skrift, som her omhandles, thi der var en lille Bog om Messen af Vilhelm fra Gouda, der bar samme Navn. Se f. Ex. Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements (Quartudg.) IV 347—348: Arras Bibliotek Ms. 872: Overskrift: „Tractatus qui stella clericorum inscribitur“. Underskrift: „Tractatus Ghuillelmi de Gouda ordinis minorum de expositione misse“. Jfr. A. Franz:

stella clericorum per Laurentium Johannis de Dacia¹⁾, og i Følge Catalogus codicum mss. bibliothecæ Regiæ (Paris 1739—1744) indeholder Ms. 3464 blandt andet opbyggeligt og oplysende Stof: „Tractatus, cujus titulus est stella clericorum authore Laurentio de Dacia“. En mærkelig Overensstemmelse, som strax kunde synes at give al Sikkerhed for at en dansk Mand havde forfattet det lille Skrift²⁾. Jeg kender imidlertid ikke i diplomatarisk Form den Overskrift eller Efterskrift i Parisermanuskriptet, hvorpaa Oplysningen i den gamle Katalog beror; det var fremdeles muligt, at Efterskrifterne i Harleyan Ms. 3200 og Charleville Ms. 130 (og eventuelt i Parisermanuskriptet) ikke nævnte Manden, der havde forfattet Bogen, men kun Manden, der havde afskrevet den, at Haandskrifterne slavisk gentog den Skrivernotits, der stod at læse i deres Forlæg, at Haandskrifterne paa en eller anden Maade var nærmere eller fjærnere i Slægt indbyrdes. Disse Muligheder er usandsynlige, men man lærer Tvivl under middelalderlige bibliografiske Undersøgelser³⁾, og fuld Vished vindes først, naar vi faar ordret

Die Messe im deutschen Mittelalter 601—602. De 7 Incunabler paa Kgl. Bibliotek af Vilhelm af Goudas Værk bærer Titlen: „Tractatus de expositione misse“, ikke „Stella clericorum“.

1) Cat. général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements (Quartudg.) V 607.

2) Hjemstavnsbetegnelsen: de Dacia maa tages i snævrere Forstand, eftersom Laurencius de Dacia ikke nævnes som frater, og det desuden vilde være utænkeligt, at en Franciskaner eller Dominikaner skrev en Bog om Sognepræstens Kald og Værdighed.

3) En ivrig Samler, Durhambispen Richard de Bury, klager i det 14de Aarhundrede over Haandskrifternes Vanskæbne og de usikre litterære Ejendomsforhold; Klagen lægger han de kære Bøger i Munden: Jam volumus prosequi novum genus injuriæ, quo tam in nostris personis lædimur quam in fama, qua nihil carius possidemus. Generositati nostræ omni die detrahitur,

Gengivelse af Parisermanuskriptets Noter, og disse uomtvisteligt nævner Laurentius de Dacia som Forfatter.

Jacobus Nicolai. En anden middelalderlig Forfatter er Jacobus Nicolai de Dacia, som var ganske ukendt, indtil Professor Schück fandt hans store Digt: „*Distinctio metrorum*“ i Nationalbiblioteket i Paris (Ms. nouv. fonds latin 10323) og gav en kort Meddelelse derom i Bibliografiska och litteraturhistoriska anteckningar 126. I British Museum findes imidlertid endnu et Exemplar af „*Distinctio metrorum*“ i et pynteligt Haandskrift fra Slutningen af det 14. Aarhundrede (Cotton Claudius A XIV)¹⁾, og det er efter dette Haandskrift, jeg giver

dum per pravos compilatores, translatores et transformatores nova nobis auctorum nomina imponuntur et, antiqua nobilitate mutata, regeneratione multiplici renescentes degeneramus omnino. Sicque vilium vitricorum, nobis nolentibus, affiguntur vocabula et verorum patrum nomina filiis subducuntur. Ah quoties nos antiquos fingitis nuper natos, et, qui patres sumus, filios nominare conamini, quique vos ad esse clericale creavimus, studiorum vestrorum fabricas appellatis. Revera de Athenis exstitimus oriundi, qui fingimur nunc de Roma, semper namque Carmentis latruncula fuit Cadmi, et qui nuper nasebamur in Anglia, cras Parisius renascemur, et inde delati Bononiam Italicam sortiemur originem nulla consanguinitate suffultam. (Richard de Bury: *Philobiblon*, edited by C. F. Thomas p. 36—37.)

¹⁾ Ms. Cotton Claudius A XIV, Pergament codex med 37 Blade, der maaler 25 × 18 cm, sæc. XIV. Texten (i Reglen 26 Verslinier paa hver Side) fylder hele Manuskriptet. Bl. 2 og Bl. 25 har Miniaturer; Bl. 2 ses i Begyndelsesbogstavet S (Surge piger, quare dormis) en Mand i en Seng, Bl. 25 ser man i Bogstavet A (Anglia da gemitum) paa grøn Bund en Ørn med Krone om Halsen. Andre Initialer i Guld paa mauvefarvet eller blaa Bund; Margin er smykket med Rankeværk, Blomster og Frugter i forskellig Farve og med nogen Anvendelse af Guld. Udsmykningen ligner engelsk Bogkunst i XIV. Aarhundrede. Haandskriftets Proveniens er ukendt.

Digitets Begyndelse Bl. 2: „Surge piger, quare dormis mortis memor esto.“ Digitets Slutning Bl. 37': „Sis benedictus, amen,

nogle Oplysninger om Digtet, hvortil maa slutte sig et Par indledende Ord om den engelsk-franske Stormands-slægt, som Digtet forherliger, og til sidst en Redegørelse for, hvad der vides om Jacobus Nicolai selv.

rex regnans sede superna.“ Forord Bl. 1: „Incipit liber de distinctione metrorum taliter qualiter scriptus, factus et completus in recommendationem et memoriam incliti militis et domini, domini Adamari de Valence pie memorie quondam comitis Pembrochie. Compilatus per manus Jacobi Nicholai de Dacia scolarem nobilis domine, domine Marie de sancto Paulo comitisse de Pembrok domine de Weyser [saaledes Ms. Fejlskrift for Weysford, Wexford i Irland] et de Montinaco consortis relictæ eiusdem domini comitis. Completus autem anno domini millesimo CCC^o sexagesimo tertio, die et festo sancti Jacobi Zebedei.

Iste liber in duas partes divisus quantum ad primam partem tractat de distinctionibus et diversis generibus metrorum quantum vero ad partem secundam videlicet executivam libri specialiter tractat de vita et morte, conditionibus et morum circumstantiis nobilis domini, domini comitis Pembrochie supradicti. In parte etiam tangitur de nobili milite et strenuo domino Willermo de Valence, patre suo, videlicet domini Adamari predicti, quorum anime in pia pace requiescant.

In prima etiam parte hujus libri sub distinctionibus scilicet metrorum tangitur de conditionibus mortis et ejus descriptionibus, de miseriis et fraudulentis hujus mundi, de astutia et fraudibus serpentis callidissimi et hostis humani generis amarissimi ac nostri adversarii acerbissimi. Item de penis infernalibus, de brevi duratione hujus vite, de defectibus nature et nostris indigentiis, de debilitate nostri ordinis, originis sive status hic in via [saaledes Ms. Fejl for vita], de gaudiis regni celorum et paradisi celestis metris aliquibus tangitur et tractatur breviter et succincte. Item de passione Christi. Item circa finem hujus libri de beata trinitate ac sancta et individua ejusdem unitate aliquantulum pertractatur.

In prima parte hujus libri scilicet in variationibus seu distinctionibus metrorum sub coloribus rhetoricis compendiose satis stilus progreditur tractans sive tangens triginta duo diversa metra que per ordinem patent consequenter. Incipit ergo liber primus: Surge, piger, quare dormis etc.“

Efterskrift Bl. 37. „Explicit liber iste, qui intitulatur distinctio metrorum factus de descriptione mortis et ejus con-

Jarlen af Pembroke, Aymer de Valence, til hvis Ære Jacobus Nicolai skrev, var Søn af en fransk Herre, William de Valence, som af sin Halvbroder, Henry III, var bleven kaldt til England og ved et rigt Giftermaal og kongelig Gunst havde vundet overmaade store Godser¹⁾. Aymer blev Arving til denne Rigdom; han var en betroet Mand under Edward I's Kampe i Skotland og sendtes oftere paa diplomatisk Sendefærd af Edward II, men navnlig spillede han en fremtrædende Rolle under de stærke politiske og personlige Brydninger i denne Konges urolige og lidet hæderfulde Regeringstid. Gang paa Gang stod han som Mægler mellem de stridende Parter og som Talsmand for Maadehold og Besindighed, uden at det dog er muligt at skønne, om der har været Plan i hans vexlende Alliancer og Mæglingsforsøg, eller han har levet politisk fra Haanden i Munden, stærkest tilskyndet af personlige Motiver. Ligesaa svært det er at faa Rede paa den ledende Tanke i Jarlen af Pembrokes Politik, ligesaa svært er det — i det mindste uden Førstehaandsstudier — at danne sig et Billede af Manden selv, hans Karakter, Evner og Kultur. Jarlen døde i 1324, men efterlod en Hustru, der overlevede ham i halvhundrede Aar. Lady Mary var af det franske Hus Châtillon. Guy af Châ-

ditionibus in recommendationem et memoriam strenui militis et nobilis domini domini Adamari de Valence pie memorie quondam comitis de Pembrok completus per Jacobum Nicholai de Dacia scolarem nobilis domine, domine Marie de sancto Paulo, consortis et relicte ejusdem domini Adamari recordationis felicis comitis suprascripti, anno domini millesimo trecentesimo sexagesimo tertio in festo sancti Jacobi Zebedei prout in metris superius positis continetur. In nomine domini Amen.

¹⁾ Til Overblik over William de Valence's Eje se R. L. Poole: .Historical atlas of modern Europe XVIII.

tillon, Greve af St. Pol var hendes Fader, Marie af Bretagne hendes Moder; hendes Søster ægtede Carl af Valois, Stamfaderen til de franske Konger gennem det 14de, 15de og 16de Aarhundrede; Henry III af England var Lady Marys Oldefader. Ligesom Aymer de Valence hørte Grevinden altsaa baade Frankrig og England til; hun havde Gods i begge Lande, og hendes Byrd og Rigdom gav hende Anseelse. Med Paven stod hun i stadig Forbindelse, og ved sin Indflydelse opnaaede hun kirkelige Embeder for sine Klerke og sikrede paa forskellig Vis Pembroke College, som hun havde grundlagt i Cambridge, og Klostret paa Gaarden Denneys i Cambridgeshire, et Clarisserindehus, som ogsaa skyldte Lady Mary sin Tilblivelse. Hun synes at have været stærkt knyttet til Franciskanerne¹⁾.

Det kunde være af Interesse at vide, hvor og hvorledes Jacobus Nicolai, den fremmede Klerk, er kommen i Forbindelse med Lady Mary, om han har levet i hendes Hus, eller om hun ene har støttet ham under hans Studier; men vi ved kun, hvad der kan læses ud af hans egne Ord, idet han nævner sig som Grevinden af Pembrokes Skolar i Æredigtet, som han fuldendte i 1363.

¹⁾ Dictionary of national biography. — Stubbs: Constitutional history. — Political history of England edited by W. Hunt and R. L. Poole III. — Calendar of the Charter Rolls preserved in the public Record-office. London 1908 4to. — Duchesne: Histoire de la maison de Chastillon. — Anselme: Histoire généalogique et chronologique de la maison royale de France VI. — W. H. Bliss: Calendars of entries in the Papal registers II—IV. — W. H. Bliss: Petitions to the pope I. — Historical mss. commission. First report, appendix, p. 69 ff. — Dugdale: Monasticon Anglicanum vol. VI part III 1549 ff. (London 1846). — J. Bass Mullinger: The university of Cambridge I 236. — Romania XV 350.

Som Forordet¹⁾ siger, falder Digtet i to Afdelinger. I første Del taler Forfatteren manende Ord om Menneskenes Kaar i Liv og Død, og med det samme forsøger han mange forskellige Metra med stadig voxende Forkærlighed for det sindrige og kunstlede, saaledes at man til Slut finder Vers, hvis Ord danner Stjerner og alle Haande geometriske Figurer. Anden Del af Digtet rummer Lovtalen over Jarlen af Pembroke og Lady Mary tillige med nogle Linjer til William de Valence's Pris.

Begyndelsen er utvivlsomt det bedste og kraftigste; her er han endnu ikke træt og tom, ikke tvungen til at skrive om en Mand, om hvem han ved lidet eller intet; her taler han forpinte Ord om Dødens Hærgen og alle Tings Omskiftelighed²⁾ og man kan ikke ret frigøre sig fra den Tanke, at han har skrevet under Indtryk af Farsoterne, der dengang hjemsøgte Europa. Efter de store Pestaar ved Aarhundredets Midte var fulgt en ny hærgende Sot i England 1361. Det er troligt, at Jacobus Nicolai har oplevet denne Landesygdom 2 Aar, før Digtet blev til, men det er ogsaa muligt, at hans Pessimisme maa forklares mere almindeligt, at den unge

¹⁾ Se Side 240.

²⁾ Bl. 2'. In quacunq̃ue domo mors presidet absq̃ue pudore. —

Bl. 3. Mortis in articulo titubat pes, lingua vacillat, pallescit facies, privatur mens ratione. —

Bl. 5'. Jam sum, jam non sum, nichil est sine mobilitate.

Bl. 6'. Cursus fortune variatur imagine lune, crescit, decrescit, in eodem sistere nescit.

Bl. 9. Dormio seu vigilo, morior, mors approp̃erabit; quo vertor, quid ago, mors michi prompta venit; vitam si quero, nichil est, sed dummodo mortem.

Bl. 11. Dic ubi Trojanus, Grecus vel Vaspasianus (!), dic ubi Romanus, bellica Dana manus, Ajax, Titides, Pirrus, Paris, Hector, Atrides? Vix sit habenda fides, quot cecidisse vides.

Mand er paavirket af Omgivelsernes mørke Stemning, at hans bitre Ord er et Udtryk for den Uhyggefølelse, der er ejendommelig for Middelalderens sidste Aarhundreder, og som vist for en Del har sit Udspring i Rystelsen i de store Folkesygdommes Tid.

Strax af de første Blade i Haandskriftet ser man, at Jacobus Nicolai har Evne til at behandle det latinske Sprog; han kan, naar han vil, finde et rammende Udtryk for sin Tanke, og han formaar at forme ganske energiske Afslutninger paa de enkelte Stykker¹⁾. Et stort Gloseforraad og klassiske Citater, der findes hist og her, vidner om hans Læsning. Men Jacobus Nicolai har ogsaa sine Skrøbeligheder: Pennen løber let, og Tankerne er tit noget dagligdags; han ved ikke Øjeblikket, naar han skal holde op, men svælger gerne i Ord. — De følgende Linjer, der udgør Metrum septimum i Digkets første Del, kan sige lidt om Grundstemningen i dette Afsnit og tillige vise Forfatterens Evner og Mangler i formel Henseende.

Si rota fortune te ducat ad astra — quid inde?
 dum rota se volvit, petis infima, fit nichil inde.
 Si tibi purpurea vestis preciosa — quid inde?
 dum rodat tinea vel vermis eam, nichil inde.
 Si te magnificat vel laudet turba — quid inde?
 dum vox pro vento volat hinc, fit laus nichil inde.
 Si tibi forma decens, ars vel doctrina — quid inde?

1) Bl. 4'. Surge piger, surge, properat nox et tenebrescit,
 sol petit occasum, quid agis, restat via longa,
 arcta, latebrosa, spinis et verme repleta.
 Incidis in foveam, te sorbet ad ima vorago.
 Surge cito, propera, te clamat et excitat hora.
 Quid dormis, vigila, palpebras solve sopore.
 Sus se sorde levat, saltim dum colligit escas;
 cur tu non surgis peccati sorde volutus?

dum pigreas senio, marcescunt et nichil inde.
 Si tibi progenies fuerit generosa — quid inde?
 dum sub morte ruis, te respuit, et nichil inde.
 Si tibi sit conjunx vel sponsa decora — quid inde?
 dum semel egrotat, decor exulat, et nichil inde.
 Si favet imperium tibi totum, quero: quid inde?
 dum tibi bella vides, morte ruis, et nichil inde.
 Si tibi deliciae vel opes sint — ecce quid inde?
 dum confidis eis, velut umbra fluunt, nichil inde.
 Si tibi succedunt ad nutum cuncta — quid inde?
 dum te divertas, mox preteriunt, nichil inde.
 Si ter millenis annis regis ista — quid inde?
 dum lacrimosa dies mortis sit, tunc nichil inde¹⁾.

Digtets andet Afsnit begynder:

Anglia da gemitum, singultum Francia, fletum
 Gallia, da strepitum genus omne dolore repletum²⁾).

Klagen lyder over Jarlen af Pembrokes Død, og nu følger en lang Lovtale, som bygger paa meget løs Grund og intet yder til Aymer de Valence's Karakteristik:

Dictus ab urbe Valence fuit comes iste benignus
 laudibus humanis et honoribus undique dignus.
 Sic adamas Adamarus erat certamine belli
 quod nusquam poterat flecti nec ab hoste repelli.
 Puppis aquas scindit, adamas est regula naute,
 sic aciem findit Adamarus robore caute.
 Anglia, Francia, Flandria, Cantia quem reputabant
 Gallia, Wallia, Tuscia, Prucia magnificabant.

¹⁾ Cotton Claudius A XIV Bl. 7'—8. De 14 første Linjer findes ogsaa i Royal Ms. 7 B VII Bl. 4' (sæc. XV). Efter dette sidste Haandskrift er optaget Læsemaaden: fit i 6te Linje; Cottonhaandskriftet har Læsemaaden: sit. I 14de Linie har jeg ment at maatte rette mortis til morte.

²⁾ Bl. 25.

Ortum Francorum de sanguine nobiliori
 traxit et Anglorum de progenie potiori.
 Celi pictura quot continet astra vel signa,
 tot sibi natura dispensat munera digna ¹⁾ —

Jacobus Nicolai maa efter middelalderlig litterær
 Skik tage sin Tilflugt til den klassiske Oldtid for at finde
 Jarlens Ligemænd:

Gratus ut Ypolitus, magnas et origine magnus,
 mitis ut Eneas totus mansuetus ut agnus;
 nobilis hunc sanguis conflavit Bartholomeo,
 etas matura cum principe Partonopeo,
 cum Priamo species, cum Croeso divite census,
 robur cum Pirro, subtilis Apolline sensus;
 moribus ille Cato, discretior ille Nasone,
 Jupiter aspectu, jocundior Amphitrione;
 ut Jonathas dulcis, et ut Absalon ille venustus,
 vir quasi Job patiens, alter Symeon quia justus,
 fortis ut Achilles, cum Paride dignus amore,
 ausus ut Ulixes, probus Hector, Tullius ore ²⁾. —

Lady Mary faar sin Del af Lovtalen, og atter vender
 Forfatteren sig til Aymer de Valence og til Jarlens Fa-
 der for endelig at erklære, at han ikke formaar at skildre
 Jarlen, som han fortjener:

Vox, manus aut calamus nec mens distinguere novit
 hujus virtutes quem mors a luce removit;
 lucida gesta sua si forsan scribere quero,
 alter Omerus ero, vel eodem major Omero ³⁾.

Digtet slutter med en Bøn:

¹⁾ Bl. 25.

²⁾ Bl. 31.

³⁾ Bl. 35'.

In gremium tibi pono meum caput, ecce procella,
 instat predux mortis; da, tolle flagella,
 corripe, parce, jube quid vis, utrumque placebit,
 quidquid agas, grates ago, nil michi tale nocebit,
 sed magis ad vitam meam proficit atque salutem;
 fac igitur quid vis, contentor, nulla refutem.
 Tu michi lux, michi dux, michi solus ades medicina.
 optima res, mea spes, michi dos, rosa, flos sine spina.

— — — —

Omne patet tibi cor, omnis tibi confiteatur
 mens hominum, laudes tibi quevis lingua loquatur,
 magnificare tuum nomen decet et recitare
 grates perpetuas, te quisque tenetur amare,
 pax sine dissidio, concordia, lex sine lite,
 spes sine defectu, rex celi, fons, aqua vite,
 dux pie, dux prudens, dux recto tramite ducens,
 sol sine nube nitens, sidus super astra relucens,
 luce smaragdina rutilans sceptrum, dyadema.
 Te decet imperium, laus, palma, corona suprema,
 lux, via, vita, salus populi, radiosa lucerna;
 sis benedictus, amen, rex regnans sede superna¹⁾).

Grevinden af Pembrokes Skolar fik Tak for sin Møje, thi i 1366 ansøgte Lady Mary Paven om et Embede i Ely Stift for „Jacobus Nicolai, clerico Roskildensis diocesis, magistro in artibus, studenti in theologia a 3 annis citra“, hvilken Ansøgning blev bevilget²⁾). Af pavelege Registre over indsendte Ansøgninger erfarer vi altsaa, at Jacobus Nicolai var dansk og fra Roskilde Stift; der var fremdeles Mulighed for at faa mere at vide, eftersom de biskoppelige Registre og Ordinationslisterne fra Ely Stift er bevarede fra denne Tid; de gemmes i

¹⁾ Bl. 37, 37'.

²⁾ Moltesen: Acta pontificum Danica I Nr. 630. — W. H. Bliss: Petitions to the pope p. 533.

Ely House i London og skal være usædvanlig righoldige, i mange Tilfælde give Besked om Kandidatens Alder og Forhold; men jeg har forsømt i rette Tid at søge efter Jacobus Nicolai i disse Kilder¹⁾). Jeg maa endvidere beklage ikke at have søgt ham i Cambridge og kan kun fremlægge de Oplysninger om hans Ophold ved Pariseruniversitetet, som er at finde i den engelske Nations Protokol i Tiden 1370—1379²⁾). I August 1370 blev „Magister Jacobus Nicolai de Dacia, Roskildensis diocesis, socius de Sorbona³⁾),“ valgt til Nationens Procurator, og efter Skik og Brug indførte han egenhændigt sit Navn i Protokollen og gav en Oversigt over Begivenhederne i den Tid, han fungerede, en Oversigt, som udmærker sig fremfor de fleste andre Procuratorers ved Udførlighed og en klar og energisk Fremstilling. Der fremkommer ved Jacobus Nicolai's Tiltrædelse en lang Række Reformforslag, der bliver stor Drøftelse paa Nationens Møder, og man vil gerne tro, at den usædvanlige Aktivitet skyldes den ny Procurator, hvis Redegørelse for Forslagene og Forhandlingens Resultater vidner om en egen Dygtighed.

I 1378 ansøger Jacobus Nicolai om at blive den, der bringer Universitetets Rotulus til Paven⁴⁾), men bli-

1) Historical manuscripts commission. Twelfth report, appendix, part IX p. 375, 382.

2) Denifle et Chatelain: Auctarium chartularii universitatis Parisiensis I 360, 538, 550, 577.

3) I Sorbonnes Nekrologium, der indeholder Noter fra det 13de, 14de og 15de Aarhundrede, finder man ikke Jacobus Nicolai's Navn; ej heller er han nævnt i Delisles Liste over Mænd, der gav Boggaver til Sorbonne; Delisle benytter nekrologisk Stof og Indskrifter i Manuskripter, der stammer fra Sorbonne. A. Molinier: Obituaires de la province de Sens I 737. — Léopold Delisle: Le cabinet des mss. de la bibliothèque nationale II 142.

4) Denifle: Die Universitäten des Mittelalters 123.

ver ikke valgt; i 1379 beder han, at hans Navn maa blive skrevet paa rette Sted i Rotulus, hvis en saadan sendes til Kurien under hans Fraværelse, idet han just nu staar i Færd med at rejse bort — „quia volebat ad partes redire (bona fide promittens expeditis negotiis redire e converso).“

Fra den Stund taber vi Jacobus Nicolai af Syne¹⁾.

Nicolaus de Dacia. Sloane Ms. 1680 i British Museum, et Haandskrift fra det 15. Aarhundrede, indeholder Bl. 48—130: Libri tres anaglypharum af Dominikaneren Magister Nicolaus de Dacia²⁾. Navnet Ana-

¹⁾ Det, er faldet mig ind, — uden at jeg vover en egentlig Begrundelse, — at Jacobus Nicolai fra Roskilde mulig kunde være den anonyme Roskildeklerk, der har skrevet Digtet i Cod. Holm. A 39 (sæc. XIV exeunt.), hvis Titel lyder: „Recommendatio parvula sive salutatio beate Marie genitricis dei omnipotentis et virginis gloriose per quendam scolarem de regno Dacie“ (Ellen Jørgensen: Fra svenske Biblioteker KhS. 5. 4. 771).

Det Haandskrift, som Professor Schück fandt i Bibliothèque nationale, bærer Indskriften: „Liber domus sancte Barbare in Colonia ordinis Carthusiensis, dono Hermanni de Wezalia.“ En Herman fra Wesel var samtidig med Jacobus Nicolai ved Pariseruniversitetet.

²⁾ Sloane Ms. 1680 Bl. 48: „Incipit prologus in primum librum anaglypharum: Florentis quondam vetustatis traditio universa — —.“ Bl. 48': „Capitulum primum de consideratione astronomie in generali et ejus definitione in speciali cum nominibus librorum omnium astronomie et eorum auctoribus particulatim adjunctis: Rerum opifex — —.“

Bl. 130: „ — — quam veritatis discipline. Et sic est finis. Explicit trinus liber anaglypharum a fratre Nicolao de Dacia, in sacra pagina magistro, ordinis fratrum prædicatorum, compositus. Et scriptus per me Petrum Sweydenitz de Flesia dioceseos Wratislaviensis anno domini 1476 mensis Septembris die tredecima quasi hora duodecima meridiei.“

Forfatteren er kendt fra Grev Riants Meddelelse i Danske Samlinger II 270, som af et Haandskrift fra det 15. Aarhundrede i Nationalbiblioteket i Paris (Symon de Pharès: Recueil

glyphe og Valget af denne Titel forklarer Forfatteren i Prologen saaledes: Anaglyphe betyder Relief (*eminentia picturarum*), og Bogen kaldes saaledes, fordi det er Planen under Stoffets Ordning at drage det væsentlige og nyttige frem og lade det overflødige træde tilbage.

Indholdet er for en stor Del astronomisk og kan for Skriftets Begyndelse skitseres gennem Kapiteloverskrifterne:

Capitulum primum de consideratione astronomie in generali et ejus definitione in speciali cum nominibus librorum omnium astronomie et eorum auctoribus particulatim adjunctis.

Capitulum de motibus sperarum trium superiorum scilicet primi mobilis none spere atque octave.

Capitulum tertium de modo divisionis terre secundum climata cum tabula ad hoc pertinente.

Capitulum quartum de diversitate ascensionum signorum in circulo recto et obliquo.

Capitulum quintum de diversitate dierum naturalium et artificialium.

Secunda differentia primi libri est de motibus septem planetarum et eclipsibus luminarium et continet 8 capitula. Capitulum primum de motu solis.

Capitulum secundum de motu lune.

Capitulum tertium de motu trium superiorum atque Veneris.

des plus célèbres astrologues et de quelques hommes doctes) citerer: Nicolaus de Dassya, maitre en théologie de Paris, du couvent des Prêcheurs, composa le livre de moult grande resolution intitulé: *Liber anaglossarum astronomie* en trois différences qui se commencent: „*Florentis quoad vetustatis* — —,“ et le livre premier commence: „*Rerum opifex universe ad ornatum* — —.“ Cestui pronostica plusieurs ans moult bien et veritablement et en iugement estoit moult expert.

Capitulum quartum de motu Mercurii.

Capitulum quintum de motu planetarum secundum latitudinem.

Capitulum sextum de motu planetarum et retrogradatione etc. etc.

Nogle faa Blade (Bl. 89'—93') har geografisk Stof, nemlig en kort Beskrivelse af Asien, Europa og Afrika, hvoraf vi lærer Forfatterens Hjemstavn at kende, thi idet han omtaler Norden og nævner Skaane, siger han om dette Landskabs Navn: „In Gothica lingua sonat terra amoena, cujus metropolis est Lundis, de qua oriundus extitit, qui hunc librum anaglypharum composuit ¹⁾.“

En Tidsgrænse for Værkets Tilblivelse kan man maaske læse ud af Broder Niels's Omtale af Græcia, det byzantinske Rige, hvis store Skatte han priser. Han nævner Græcia som „militie nutrix, philosophie mater et omnium artium inventrix“ og opregner Provinserne Dalmatia, Macedonia, Moesia, Epirus og Hellas, men intet lader ane, at Tyrkerne har gjort sig til Herrer over Konstantinopel. Man kunde da slutte, at Nicolaus skrev før 1453, en Slutning som naturligvis kun staar fast, hvis man tør være sikker paa, at Forfatteren ikke skriver tankeløst ud af gamle Bøger. En Sammenligning med et enkelt Værk, Albertus Magnus: De natura locorum, som den danske Dominikaner omtaler i Begyndelsen af det geografiske Afsnit, viser, at der er Laan i Plan og nogle Enkeltheder, men ikke absolut Afhængighed; videre har jeg ikke undersøgt Broder Niels's Forhold til Forgængere og til den geografiske Tradition, men anfører følgende Stykke af Kapitlet: De insulis famosissimis som

¹⁾ Jfr. Cod. Berol. lat. fol. 192 Bl. 96': „Collecta ex libro anaglypharum fratris Nicolai ordinis predicatorum Lundensis.“

en Prøve paa Forfatterens Kundskaber. De kyndige vil snart se, hvad der er Overlevering, og hvad Nicolaus selv lægger til.

„Post hanc [o: Scotiam] versus eorum sunt insule Orchades, quæ sunt 33, quarum 20 deserte sunt et 13 coluntur. Deinde sequitur insula Tile inter plagam septentrionalem et occidentalem ultra Scotiam navigatione 8 dierum, ubi totus annus est eis una dies naturalis. Nam tempore, quo sol intrat arietem usque ad tempus, in quo sol ingreditur libram, non occidit ibi sol. In reliquo vero tempore ibi non oritur. Deinde a parte septentrionali Norvegie est Etiflandria¹⁾, ubi mare præ nimio frigore quasi perpetue congelatur; ibi sunt ursi albi ferocissimi, qui unguibus glaciem rumpunt et in mare se submergunt et pisces sub glacie capientes ad littus deferunt, inde vivunt. Nullum frumentum vel bladium ibi crescit, nisi quod in vallibus quibusdam vix crescit avena. Oves præ frigore ibi vivere non possunt; homines terre istius pellibus ferarum se vestiunt et pisces siccos loco panis comedunt. Post hanc est Gronlandia insula, ad quam in eis temporibus adhuc Pigmei navigio pervenientes christianis inde expulsis et interfectis, terram possiderunt. Intra vero partes Dasianas et Goticas sunt plures insule valde bone, quarum nomina et conditiones hic peroptime sint nobis note, ipsas tamen causa brevitatis derelinquo²⁾.“

Resten af Skriftet er hovedsagelig fyldt med astrologisk Stof, og det er aabenbart fra denne Del af Nicolaus de Dacia's Bog, at de Uddrag er tagne, som findes i et Par Manuskripter i München³⁾ og Berlin⁴⁾. I begge

1) Saaledes Haandskriftet, som imidlertid er daarligt skrevet og fuldt af Fejl.

2) Sloane Ms. 1680 Bl. 93'.

3) Clm. 221 Bl. 229—240' (sæc. XV).

4) Cod. Berol. lat. fol. 192. Bl. 83. 147' (sæc. XV).

Manuskripter er Værkets Titel given, og Forfatteren nævnes som „Nicolaus de Dacia ord. præd.“, i Berliner-manuskriptet nævnes han tillige som stammende fra Lund. I Münchenerhaandskriftet er Aarene 1428, 1429 taget som Udgangspunkt for Beregninger, hvilket maaske kan vise Vej til Værkets Tilblivelsestid¹⁾. Mærkeligt er det, at Aaret 1429 atter forekommer i et Pragerhaandskrift paa 10 Blade, som vistnok kun er et Brudstykke af et større Manuskript. Begyndelsesordene Bl. 1 lyder: „Constellacio ymaginis arietis.“ Til Slut Bl. 10 læses: „Harum loca stellarum fixarum verificata fuerunt a. Chr. 1429 per instrumenta maxima. — — — Finitur Kallingborgis a. 1476. Explicit liber rarus et bonus²⁾.“

Et andet Haandskrift i Prag (Nr. 2815) indeholder Bl. 107—112': „Tabulæ Nicolai de Dacia“. Slutningsordene er i Følge Truhlers Katalog: „Expliciunt tabule fr. N. de ord. pred. 1469. Item post tabulas Alfoncii sequuntur multe tabule quas idem doctor Nicolaus fecit.“ Bl. 113—123' findes saa „Tabulæ Alphonsi verificatæ“ og Bl. 125—132': „Iterum tabulæ astronomicæ Nicolai de Dacia cum commento.“ Hvis disse Tavler hidrører fra libri anaglypharum, kan de jo kun være et ringe Brud-

¹⁾ Clm. 221 Bl. 237: „Exemplo hec omnia facilius intelliges. Sit verbi gratia tempus datum pro nativitate, que fuerit anno Christi 1429 — — —“. Bl. 240: „Directoria figura pro annis Christi 1488 currente, nati vero 60 currente — —.“

²⁾ Dette Haandskrift eller Haandskriftfragment er jeg først bleven opmærksom paa ved Dr. E. Arups Registratur paa Grundlag af J. Truhlar: Catalogus codicum mss. Latinorum qui in C. R. bibliotheca publica atque universitatis Pragensis asservantur (No. 2571). Dr. A. A. Bjørnbo har ved sin Ordning af Registreringssedlerne bemærket, at Forfatteren kunde være Nicolaus de Dacia.

stykke af dette Værk; større Dele af Bogen, ja maaske hele Værket fandtes eller findes i Venedig¹⁾ og Krakov²⁾.

Petrus de Dacia. Af danske middelalderlige Forfattere var Matematikeren Petrus de Dacia videst kendt, — „Magister Petrus de Dacia, dictus Philomena,“ som han nævnes i Corpus Christi College Cambridge Ms. 347, i Codex Rawlinson C 117 (Bodleyan Bibl.), i Harleyan Ms. 1 (Brit. Mus.), i College of Arms Ms. 20, i Cod. lat. Monac. 14401, i Ms. Reginensis 1452 i Vatikanet, i Ms. 45 i Palais des arts i Lyon, — „Mestre Pierre de Dace, dit Rosignol“, som Navnet lyder i et fransk Haandskrift fra 1303³⁾. Hans Tilnavn er altid Philomena, aldrig

¹⁾ J. Ph. Tomasinus: Bibliothecæ Venetæ manuscriptæ publicæ et privatæ (Utini 1650) p. 100: Apud Alexandrum Ziliolum. Nicolai de Dacia opus anaglyphorum. fol. Frk. cand. mag. Johanne Skovgaard har venligt gjort mig opmærksom paa dette Haandskrift.

²⁾ Wislocki: Cat. codicum. mss. bibl. univ. Cracov. No. 1850. sæc. XV—XVI. Bl. 51: Incipit liber III anaglypharum. Bl. 225: Et sic est finis II libri anaglypharum magistri Nicolai etc. de Dacia. Bl. 242: Explicit IV liber anaglypharum,

Af disse temmelig forvirrede Oplysninger synes at fremgaa, at Nicolaus de Dacia's Værk har haft 4 Bøger, i hvert Tilfælde er Krakovmanuskriptet ret anseligt af Omfang og burde efterses; der var Grund til at prøve at faa det hertil til Undersøgelse og mulig Reproduktion, ikke mindst da Sloane-manuskriptet ikke kan udlaanes.

³⁾ Montague Rhodes James: A descriptive catalogue of the library of Corpus Christi College Cambridge. — Catalogi codicum mss. bibliothecæ Bodleyanæ. Pars V. Confecit Macray. — A catalogue of the Harleyan mss. in the British Museum I. 1. — Th. Hardy: Descriptive catalogue of materials relating to the history of Great Britain and Ireland III 362. — Cat. codicum Latinorum bibliothecæ Monacensis. — Öfversigt af kgl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar 1885 Nr. 8 p. 64. — Cat. des mss. des bibl. publiques des départements XXXI p. 17. — Maillet: Description, notices et extraits des manuscrits de la bibliothèque publique de Rennes No. 147.

Philomenus, hvilket heller ikke giver nogen Mening, mens Philomena i middelalderligt Latin ofte træder i Stedet for det klassiske Philomela¹⁾. Hvorfor og hvor han fik Navnet Philomena, kan ikke siges; skyldtes det fra første Færd en Spøg, blev det dog siden et litterært Kendskabsnavn, ikke uligt Petrus Comestor eller Manducator, Historia scolastica's Forfatter med den omfattende Læsning.

Magister Petrus de Dacia levede i anden Halvdel af det 13de Aarhundrede²⁾; han omtales i Ms. Amplon.

¹⁾ M. Curtzes Udgave af et af vor Matematikers Skrifter bærer Titlen: Petri Philomeni de Dacia in algorismum vulgarem Johannis de Sacrobosco commentarius (1898); Professor Zeuthen nævner i Biografisk Lexicon Petrus de Dacia's Tilnavn Philomenus, men tilføjer i Parantes og med Spørgsmaalstegn Philomena; ogsaa Katalogen over det kgl. Biblioteks permanente Udstilling (1908) giver Formen Philomenus; men Eneström, som har Navnets rette Form, gætter, at det har Henblik paa Petrus de Dacia's Studier over Maanens Bevægelser (Öfversigt 1885 No. 3 p. 27).

Om Philomena for Philomela se Ducange. Et Skrift af Chrétien de Troyes med Titel: Philomena er en Gengivelse af Fortællingen om Philomela i Ovids Metamorfoser. (Chrétien de Troyes: Philomena, édition critique avec introduction par C. de Boer Paris 1909.) To middelalderlige ret kendte religiøse Digte bærer Navnet Philomena.

²⁾ Ny kgl. Saml. 275 a 4to, sæc. XIII. Et Par af de komputistiske Tavler i dette Haandskrift gælder Aarene 1292—1295. En Ejer af Haandskriftet nævner i Noterne paa Kalenderbladene Aar 1290 og 1295. — Cod. Canonic. 161, sæc. XIII. (Catalogi codicum mss. bibliothecæ Bodleianæ Pars III codices Græcos et Latinos Canonicianos complectens. Confecit Coxe). — Cod. lat. Monac. 14401: „— inventum et completum anno domini 12901 (1) in ultima die Julii — — per magistrum Petrum de Dacia, dictum Philomenam.“ — I et fransk Haandskrift fra 1303 findes: „La lettre à savoir le vrai cours de la lune par le qualendrier mestre Pierre de Dace, dit Rosignol.“ Bibliotekskatalogens Udgiver siger om dette Stykke: „Ce calendrier lunaire dont le jour et les heures commencent à minuit court depuis l'an 1292 jusqu'à l'année 1653.“ (Maillet: Descrip-

368 4to [sæc. XIV] i Erfurt som „magister Petrus Philomena, canonicus Rolkendensis“ (!), i Cod. lat. Monac. 11067 [sæc. XV] som „bonus compotista in villa Parisiensi“; men udover de Oplysninger, Haandskrifterne giver, er der ikke meget at bygge paa. I Pariseruniversitetets Akter fra det 13de Aarhundrede finder man lige saa lidt Matematikerens Navn, som noget andet dansk Navn, om end vi fra danske Kilder kender en ret stor Mængde Magistre og har spredte Efterretninger om adskillige Studierejser fra denne Tid. Først med 1333 begynder Liber procuratorum nationis Anglicanæ og dermed fyldigere Kundskab om Nordboernes Studier i Paris. I den tyske Nations Protokol i Bologna læses under Aaret 1292, det første Aar Nordboer optoges i Nationen:

Item dominus Petrus de Dacia XII sol.

Item dominus Petrus de Dacia VI sol.

men om vor Matematiker gemmer sig bag en af disse Poster, kan ikke afgøres¹⁾. Heller ikke kan man med Sikkerhed identificere Petrus de Dacia med nogen af Roskilde-Kirkens Mænd.

Der synes at have dannet sig en Art Tradition om, at det pyntelige Matematikhaandskrift Ny kgl. Saml. 275 a 4to har tilhørt Petrus de Dacia. Et af Petrus de Dacia's Arbejder findes ganske vist i Manuskriptet (se Registret Bl. 84', hvor tilsidst forekommer: „Calendarium magistri p. de dacia,“ og paagældende Stykke i

tion, notices et extraits des mss. de la bibl. publique de Rennes p. 113). Jfr. Trithemius om Petrus de Dacia: Claruit temporibus Alberti imperatoris anno domini 1300.

¹⁾ Friedländer et Malagola: Acta nationis Germanicæ universitatis Bononiensis I 40.

Texten Bl. 78'—84)¹⁾, men intet siger, at den bekendte Matematiker har ejet Bogen. Derimod har vistnok allerede i Petrus de Dacia's Dage en Landsmand af ham haft den, hvilket fremgaar af Tilføjelserne i Kalenderen. I Kalenderen, der oprindeligt (*manu prima*, sæc. XIII) havde en ganske almindelig, farveløs Karakter, er nemlig endnu i det 13de Aarhundrede gjort Tilføjelser (*manu secunda*), der forvandlede den til en Kalender for den engelske Nation ved Pariseruniversitetet, en Kalender af samme Art, som den, der findes i *Bibl. nat. ms. nouv. acq. lat 535 Bl. 7—12*, sæc. XIV²⁾. Noterne om Forelæsninger og Ferier, om Rektorvalg, Aartider og Messer stemmer næsten i et og alt overens i de to Haandskrifter. Kalenderen i *Ny kgl. Saml. 275 a 4to* maa fremdeles sammenholdes med andre Kalendere fra Pariseruniversitetet, som Vallet de Viriville gengiver i *Histoire de l'instruction publique* (Paris 1849) p. 366—377.

Med blegere Blæk og med en noget større Haand (*manu tertia*) er skrevet under 7. Januar, 25. Juni og 10. Juli: „*Kanuti ducis*“, „*translatio Kanuti ducis*“, „*Kanuti regis*“. Det første Helgennavn er skrevet over en Rasur; af den ældre Optegnelse (*manu secunda*) skimtes kun Slutningen af Ordet: *ordinarie*. „*Translatio*

1) Jfr. hermed Ms. 20 i College of arms. som Dr. Bjørnbo har ladet fotografere og givet til kgl. Bibliotek. Jeg skylder Dr. Bjørnbo Tak for at have vist mig denne Reproduktion af Haandskriftet, som jeg før kun kendte fra Hardys Katalog. Jfr. fremdeles *Cod. Rawlinson C 117* i Bodleyan, Ms. i Rouen 985 (*Catalogue des mss. des bibl. publiques des départements I p. 249*. 8vo Udg.), Ms. i Lyon 1649 (*Cat. des mss. des bibl. publ. des dép. XXX p. 511* 8vo Udg.), Ms. i Bern 524 (*Eneström i Öfversigt af kgl. Vetenskaps-Akademiens förhandlingar 1885 No. 3 p. 22*).

2) *Chatelain et Denifle: Auclarium chartularii universitatis Parisiensis I sp. 1—12*.

beati Lucii pape“ i Margin udfor 25. August skyldes samme Haand, som skrev de danske Mindedage, og det gælder vel ogsaa „Lucii pape“ under 4. Marts, skønt Skriftrækkene ikke tydeligt viser det. Imidlertid siger disse Noter os, at en dansk Mand og en Mand fra Roskilde Stift har haft Bogen i Hænde; det er sikkert ogsaa en dansk Ejer, som har skrevet Optegnelsen oppe i Hjørnet Bl. 79': „Anno domini M^o CC^o nonagesimo quarto nonas Marcii die sancti Lucii“ og under 17 April: „Anno domini 1295 obiit Matheus Crac, cujus anima requiescat in pace.“

Vi har endnu et Matematikhaandskrift fra det 13. Aarhundrede, der har tilhørt en Roskildeklerk, nemlig et Manuskript i Stockholm kgl. Bibliotek, beskrevet som Nr. 12 i Stephens: Förteckning öfver de förnämsta brittiska och fransyska handskrifterna uti kgl. Bibl. i Stockholm og registreret for Kommissionen for Registrering af litterære Kilder til dansk Historie i Udlandet (1910). Haandskriftet røber sin Ejermands Hjemstavn ved Helgennavne i Kalender og Cisio Janus som Knud Hertug (2 Gange), Lucius (2 Gange), Abbed Vilhelm, Botulf: Knud Konge, Keld etc., ved Tilskriften under 13. Juni, „festum reliquiarum Rosk.“, og ved Randnoten: „Roskildis 4 graduum 12 minutorum et 10 secundorum“ Bl. 67 i Afhandlingen om Kvadranten¹⁾.

¹⁾ I Kalenderen under 17. Marts læses: „Hic incepti“ ☉: Den Dag blev jeg Doktor. Noter ved 7. April og 4. Juli nævner Aarene 1300 og 1290. Haandskriftet findes i fotografisk Gengivelse paa kgl. Bibliotek.

Man træffer i det hele ikke saa sjældent rundt om i Bibliotekerne Bøger, som har tilhørt Nordboer, der studerede ved fremmede Universteter, Optegnelser efter Forelæsninger, større og mindre Værker, de har afskrevet og fuldendt i en sildig Nattetime, Bøger, som rige Studenter har ladet kopiere

En Oversigt over Rækken af Petrus de Dacia's Smaaskrifter tør jeg ikke give, thi dertil kræves Fagkundskab og indgaaende Kendskab til de paagældende Manuskripter. Eneström havde Fortjeneste af først at søge i Udlandet efter vor Matematiker, men han byggede mest paa Bibliotekskataloger, som langt fra er fyldestgørende. Det fremmer da ikke Sagen principielt og

til eget Brug, og Bøger, afskrevne af fattige Studenter, der vilde tjene til Livets Ophold: Exempelvis kan nævnes følgende Codices:

Upsala U B. Cod. C 613 Bl. 150': „Disputata per magistrum Benardum Vissel. Incipit liber septimus cum sequentibus, disputatus per magistrum Henricum van der Werder in studio Rostokensi per Petrum Karoli de Halmstadis collectus.“ Bl. 361: „Finitus per Petrum Karoli de Halmstadis.“

Strengnäs Stiftsbibliotek. „Disputata fuit hec notabilis in sua materia questio per excellentissimum utriusque juris doctorem dominum Petrum de Ancharano legentem Bononie a. d. 1398. Et sub eo publice respondit dominus Landus de Malavoltis de Senis, juvenis magne industrie et virtutis. Scripta fuit hec disputatio et completa per me Conradum Roggo de regno Gothorum inclito circa finem mei studii anno 1460 die 13. Octobris in hora secunda noctis lucernula mea oleo pendente semiplena, in almo studio Perusino — —“. (Aminson: Bibliotheca templi cathedralis Strengnesensis Suppl. IV.)

Strengnäs Stiftsbibliotek. I Margin Bl. 91 i vedkommende Codex har Konrad Rogge skrevet: „Hic pro me scribere incepit et in hoc sexto libro lectionem continuare dominus Johannes Socrer tempore quo Florenciam me contuli celeberrimum sancti Johannis baptiste festum videndi gracia videlicet a. d. 1460 de mense Junii. Et in reditu ad Perusium dum iter agerem per civitatem Senarum — —“ (Ib. XXIII).

Strengnäs Stiftsbibliotek. „Liber Magni Siggonis Holk ps. Et sic est finis clementinarum pro quo deus ipsiusque mater Maria sint benedicti in secula seculorum Amen. Anno domini 1437 die nona mensis Januarii hora tertia vel quasi post prandium in curia Johannis Horeuesche Gripwoldis per manus Johannis Frost, clerici Roskildensis“ (Ib. XXII).

er kun en Haandsrækning for fremtidige Undersøgere, om her — atter efter Kataloger — nævnes et Par Petrus de Dacia-Manuskripter, som var Eneström ukendte.

British Museum Additional Ms. 35317, sæc. XV, indeholder Marie Tider paa Latin og dertil „Tabula magistri Petri de Dacia ad sciendum in quo signo sit luna et in quo gradu illius signi“ (Cat. of additions). — Cambridge University Dd VI 29, sæc. XV, indeholder forskelligt astronomisk og medicinsk Stof, deriblandt „Tabula

Strengnäs Stiftsbibliotek. „Liber domini Magni Holk, canonici Strengenensis Scripsit Johannes Frost clericus Roskildensis anno 1437.“ (Ib. XXIII).

Erfurt U B. Cod. Amplon. 185 fol. „Hunc librum legavit magistra de Porta celi venerabilis magister Andreas de Vibergeria Dacus, cujus anima in pace requiescat.“ (Schumi: Beschreibendes Verzeichniss.)

Erfurt U B. Cod. Amplon 20 4to Bl. 158: „Expliciunt omnes libri logicales quos scripsit frater Albertus Wysbycensis a. d. M^o CC^o LXXXIII°.“ Paa Bindet med noget yngre Haand: „Iste liber committatur fratri Brodhero Parvo ordinis Predicatorum, qui assignatus est Lundis ad studium pro conventu Sleswicensi, ut eidem cum perierit mittatur.“ (Ib.)

Erfurt U B. Cod. Amplon 67 8vo „Expl. tract. logice fr. Willialmi Okkam — — — divisus in 3 partes, et unaqueque pars est distincta per capitula, quam (!) scripsit fr. Arno Petri de custodia Norwegie in Wysbi a. d. M^o CCC^o XXXIX° — —“ (Ib.).

Oxford Corpus Christi Coll. Cod. 227: „Expliciunt questiones doctoris subtilis super secundo et tertio de anima, Oxonie scripte per fratrem Petrum Pauli de Nycopia; Lord Jhesu mercy.“ (Cat. codd. mss. qui in collegiis aulisque Oxoniensibus hodie adservantur. Edidit H. Coxe. — A. G. Little: The grey friars in Oxford 268.)

München Statsbibliotek. Cod. lat. 8997: „Anno domini 1422 secunda feria ante festum Marci scripta partim per me fratrem Ericum Olavi de provincia Dacie ordinis minoris — —.“

Münster U B. Cod. 31. „Explicit postilla hæc per manus Augusti de Dacia“ (Chirographorum in regia bibliotheca Paulina Monasteriensi catalogus. Edidit J. Ständer).

Petri de Dacia.“ (J. Orchard Halliwell: The manuscript rarities of the university of Cambridge 48.) — St. Marco Venedig Cl. VIII cod. XVIII indeholder bl. andet et Arbejde, der afsluttes med Ordene: „Explicit compotus metricus manualis secundum Gerlandum cum declaratione magistri Petri de Dacia, copiatas per me magistrum Nicolaum de Ripis, Venetiis (?) 1494.“ (H. Schück: Bibl. och litt. anteckn. 123.) — Bibliothèque de l'école des chartes 1907 p. 26: Nouvelles acquisitions du département des mss. Nr. 1893 Bl. 7': „Tabulæ Gerlandi et Petri Daci.“ —

Bibliotekskataloger og andre Optegnelser om Bøger i Middelalderen bør ikke lades uænsede. I Følge Bibliotekskatalogen fra Syon havde dette Birginitinerkloster: „Tabula magistri Petri de Dacia de medio motu lune“ (Mary Bateson: Catalogue of the library of Syon monastery 11). Mon Arbejder af Petrus de Dacia gemmer sig under de i danske Testamenter nævnte Bøger: „Compotus cum annexis“ og „massa compoti cum aliis declarationibus tabularum et scriptum super computum manualet et algorismum“, skænkede henholdsvis til Læreren ved Ribe og Lund Domscole i det 14. Aarhundrede (Erslev: Testamenter fra Danmarks Middelalder 75, 123)?

Endnu er at omtale Simon de Dacia, nævnt i Dr. Amplonius Ratincks Katalog fra Aar 1412, hvis da ikke Noten: „Egregium commentum Symonis Daci super compotum ecclesiasticum“ rummer en Misforstaaelse¹⁾; —

¹⁾ W. Schum: Beschreibendes Verzeichniss der Amplonianischen Handschriften-Sammlung zu Erfurt 798. Schum har ikke kunnet genkende nævnte Værk blandt den nuværende Haandskriftbestand.

fremdeles Magister Petrus de Dacia, af hvem der findes en eller flere Prædikener i Worcester Cathedralbibliotek, medens Prædikenstof af Magister Petrus de Dacia — maaske den samme som nysnævnte — forud fandtes blandt Dronning Christinas Haandskrifter i Vatikanet, men senere forgæves er søgt af Eneström¹⁾; — endelig Magister Johannes de Dacia, der har syslet med filosofisk og grammatisk Arbejde. Et Haandskrift i Troyes indeholder „Magistri Johannis Daci summa de modis significandi“²⁾, sandsynligvis det samme Værk, der i et Manuskript i Brügge benævnes „summa grammaticalis“ og dør tidsfæstes til 1280. I Brüggehaandskriftet finder man tillige „philosophia magistri Johannis Daci“³⁾.

¹⁾ Catalogue of manuscripts, preserved in the chapter library of Worcester cathedral, compiled by Floyer, edited by Hamilton (1906) Ms. F. 5. [sæc. XIV].

Montfaucon: Bibliotheca bibl. mss. nova I 48: Sermones de tempore incerti auctoris. Item quædam ad usum prædicatorum inter quæ habentur nonnulla S. Thomæ ac magistri Petri de Dacia, fr. Leodgarii etc. — Öfversigt 1885 Nr. 3 p. 26, Nr. 8 p. 68.

²⁾ Catalogue des bibl. publiques des départements II p. 821 No. 2006. 4to Udg.

³⁾ P. J. Laude: Catalogue des mss. de la bibl. publique de Bruges p. 472 Nr. 539. Oplysningerne om Haandskriftet er ikke meget overskuelige, men gengives her, som de staar i Katalogen: *Philosophia et summa grammaticalis magistri Johannis de Dacia. Item commentum super minus volumen.*

Perg. 96 Blade. sæc. XIII—XIV. Incipit: „Ut vult philosophus etc.“ Explicit philosophia magistri Johannis Daci et — — incipit sua summa grammaticalis — — — „Data autem fuit hujus summa anno domini MCC octogesimo“. In fine voluminis: „Et necesse est esse sillogismum extruncatum.“ —

En Magister Johannes Dacus er nævnt i St. Geneviève Abbediets Nekrologium under 5. Oktober: „Obiit magister Johannes Dacus, qui dedit nobis Avicennam cum quibusdam aliis libris medicinalibus ad valorem 40 libr. par., canonicus noster

Det er ikke troligt, at de ovenfor omtalte Arbejder, Matematikeren Petrus de Dacia's undtagne¹⁾, betyder noget i Fagvidenskabernes almindelige Historie, men for nordisk Lærdomshistorie og Kundskaben om Studier i fremmede Lande kan de have nogen Værdi; de kan hjælpe til at klargøre, hvorledes Norden har staaet i den europæiske Kulturudvikling, besvare Spørgsmaal om, hvad der er modtaget, og hvad der er ydet. Det almindelige Indtryk fra vor yngre Middelalder er vel Indtrykket af stærk Receptivitet og, med en enkelt Undtagelse, mærkelig ringe Evne til selvstændig Ydelse; samtidig med at man ivrigt tilegnede sig europæisk Kultur i det mindste i dens hævdvundne og almindeligere Former, syntes Driften til mere energisk aandeligt Arbejde at være tabt. De spredte Biblioteksnoter, som her er givne, kan naturligvis ikke ændre den gamle Opfattelse, men de skulde tilskynde til ny Forsken, at Bedømmelsen af vor middelalderlige Kultur kom til at hvile paa bredere Grundlag og fik solid Videns finere Nuancer.

ad succurrendum“. Benediktinerne henfører denne Mand til Slutningen af det 13. Aarhundrede. (A. Molinier: Les obituaires de la province de Sens I 511. — Gallia christiana VII 743). I St. Victors Nekrologium fra det 15. Aarhundrede er under 22. Januar anført en Aartid for „magister Johannes Danus“, som døde i St. Victor, men det er ikke muligt at afgøre, fra hvad Tid Noten oprindelig stammer. (A. Molinier: Les obituaires I 538.)

¹⁾ Dr. A. A. Bjørnbos Udtalelse.

Jomsvikingerne.

Ved

Finnur Jónsson.

Jeg har i dette tidsskrifts 8. R. III, s. 184 ff. imødegået landsarkivar dr. L. Weibulls opfattelse af „Svolder-slaget“. Et andet slag var i gamle dage lige så berømt, nemlig „Jomsvikinge“slaget, eller det søslag, som Hakon jarl og hans søn Erik havde med „Jomsvikingerne“ ved (udenfor) Hjørungavåg, formentlig i 986, og hvorved de reddede Norge fra at komme under dansk herredømme.

Der er mange fremstillinger af dette slag; flere navngivne Islændinger siges udtrykkelig at have deltaget deri og bragt efterretninger derom til Island. Det er nu sikkert og vist, at den oprindelige beretning (eller beretninger) om slaget er i tidens løb bleven rigelig udstyret med tildigtninger af forskellig art, så at det kan være vanskeligt, at udrede sagen og udskille de mindre oprindelige bestanddele. Det skal heller ikke blive genstand her for undersøgelse. Arkivar Weibull har ikke nægtet slagets historiske eksistens, og for så vidt er alting godt. Men han har i sine „Kritiska undersökningar“ s. 178 ff. handlet om „Jomsborg og Jomsvikingerne“ og er kommen til et resultat, som sikkert vil virke ret forbløffende på mange læsere, nemlig at der aldrig har eksisteret nogen Jomsvikinger. „Det nordiska Joms-

borg och de jomsvikingar, den danska och isländska traditionen känna, ha aldrig existerat“ (s. 192). Hovedstøtten for denne mening skulde være den, at Jomsborg og Jomsvikinger ikke findes nævnede ved navn førend i det 12. årh. eller ved 1200. I samtidige kilder, d. e. skjaldevers, nævnes de ikke. Jeg skal ikke her komme ind på spørgsmålet om Jomsborg og dens vikingesamlag; det overlader jeg til historikerne at behandle. Det er atter skjaldeversene om slaget ved Hjörungavåg, jeg her gjerne vil se lidt nærmere på.

Dr. Weibull har været opmærksom på dem omtrent alle (se s. 186—87), men jeg kan ikke se, at han tager dem skarpt nok i betragtning; det er ikke tilstrækkeligt at henvise til „Skjaldedigtningen“ side det eller det.

Før end jeg går videre, kan jeg ikke undlade udtrykkelig at minde om, at ifølge al islandsk (og dansk) overlevering var „Jomsvikingerne“ danske. Deraf følger naturligvis ikke at „Jomsborg“ udelukkende var befolket af danske; hovedmængden af dens indbyggere må dog have været det — forudsat at den har eksisteret i overensstemmelse med de historiske kilder fra 12. og 13. årh.

Lad os så se på, hvad skjaldene har at meddele.

1. Eyvindr skáldaspillir — der ifølge Fagrskinna selv deltog i slaget — digtede, som bekendt, om Hakon jarl kvadet Háleygjatal; heraf er kun nogle enkelte fattige stumper tilbage. Efter alt at dømme har et afsnit deri handlet om slaget ved Hjörungavåg, men heraf er kun ét vers og et halvvers bevaret, der i oversættelse lyder således: „Der blev intet glædesmøde for Yngvifreys mén-voldere (krigerne 卍: de fremmede) den morgen, da landherskerne (Hakon og Erik) førte rask

deres flåde mod Ødanerne — da krigeren (vistnok Sigvalde) førte skibene sydfra mod deres hær“. Det er alt. Det er kun de to fjenders rejse, sejlas, mod hinanden, der skildres; kampens beskrivelse er helt gået tabt, og hvad kan den ikke have indeholdt? Umuligt er det ikke, at betegnelsen „Ø-daner“ her tager sigte på øen Jóm (Wollin).

2. Torleiv skuma — en bondesøn fra Island, deltager i slaget — digtede et vers om den kølle, hvormed han vilde kæmpe; han kalder den: „Bues benbrud, Sigvaldes ulykke, vikingers mén, Hakons værn; den egekølle skal, hvis jeg lever, bliver lidet gavnlig for Danerne“. Verset består af 10 linjer; jeg har antaget, at et linjepar og da de to linjer: „vikingers mén Hakons værn“ var senere tilføjet¹⁾ — men jeg tilstår, at den grund, at verset består af 10 — og ikke de normale 8 — linjer, ikke vilde være nok til at udskyde linjeparret. De, der hævder, at det ingen gyldig grund er, vil opretholde verset i dets fulde omfang — og hvis de har ret, vil man med styrke pege på udtrykket vikinger (det ses af dr. Weibulls udtryk, at han anser linjerne for ægte, men det lader ikke til at han har haft rigtigt øre for klangen i dette ord „vikinger“), der dog sikkert må være identiske med de straks efter nævnede „Daner“ — men hvor finder man at Danerne eller en anden nation er bleven kaldt således? Dr. Weibull er gået for let henover udtrykket — og han må være forberedt på, at de som hævder linjernes ægt-hed vil påstå: „men der har vi jo Jomsvikingerne lyslevende“.

¹⁾ I Fagrskinna tillægges verset Vigfus og her udelades netop disse linjer.

3. Vigfus, — søn af den bekendte Viga-Glum, også deltager i slaget —, tillægges to drotkvædede vers, hvoraf det ene formentlig er af et digt om Hakon jarl; heri hedder det, at det „ikke blev let at angribe Vagn, hvor“ osv.; „der gik vi ud i kampen mod de danske svendes skib“ (*[ströng vas] danskra drengja [darra flaug] til knarrar*; man mærke bogstavrimet her og dets mulige betydning for ordvalget). Da kun dette ene vers er bevaret, kan man jo intet med sikkerhed slutte til, hvad der ellers har stået i de tabte vers.

4. Einarr skálaglamm har dr. Weibull ikke medtaget. I Einars Vellekla (v. 34) hentydes til „den kampdjærve Bue, der kom sydfra til kamp sammen med den hjælmbedækkede Sigvalde“; desuden haves et halvvers, hvori der åbenbart sigtes til Hakon jarl og hans ødelagte brynje. Det er alt hvad der er tilbage af det afsnit, der handlede om dette slag. Det er ikke meget, der med sikkerhed kan sluttet deraf. Der eksisterer tillige et vers (lausavísa) af Einarr, hvori han truer med at ville gå over til Sigvalde jarl (fordi Hakon jarl havde vist ham uvenskab). Det er klart heraf, som iøvrigt af, hvad der ellers er anført, at Sigvalde var eller ansås for at være hovedanføreren.

5. Jeg går nu udenfor de direkte samtidige skjaldes række og nævner Tord Kolbeinsson. Han digtede om Erik jarl (omkr. 1014) en drape (oversigtskvad), hvori han omtaler Hjörungavågslaget. Her har vi et sammenhængende stykke (v. 1—4). I det første af disse vers hentydes der til forberedelserne i anledning af rygтет om at „Danernes lange krigsskibe“ var bleven satte i søen; det samme udtryk kommer igen i v. 4; i v. 3 nævnes Sigvalde som hovedmodstanderen. Det be-

høver ikke at siges, hvor godt et så kort ord som *Danir* passer til drotkvædet versemål.

6. Et vers tillægges Vagn, hvori han nævner Sigvalde og skælder denne ud for fejhed og hans flugt tilbage til Danmark og nævner den tapre Bue som hans modsætning.

Ser vi nu tilbage på disse skjalde og deres vers, er det klart, at de løse vers, 2, 4 (delvis) og 6 ringe eller ingen betydning kan have for sagen og sammenhængen. Om 1, 3, 4 (delvis) gælder det samme, da resterne af de pågældende digte er så ubetydelige. Dette fremgår ikke så klart som det burde af dr. Weibulls redegørelse. Større vægt kunde man tillægge Tords digt, hvoraf der jo haves mere; dog er også det ganske sikkert kun et brudstykke, og så må det huskes, hvad der jo i grunden gælder alle disse vers, at versets form og alt hvad dertil hører lægger bånd på skjalden og sætter ham grænser med hensyn til valg af ord og udtryk. Jeg vil straks i denne forbindelse pege på forholdene i de to digte, der handler om „Jomsvikinge“slaget, fra det 12. årh. og tiden omkring 1200, Torkel Gislassons *Búadrápa* — hvoraf dog kun brudstykker haves — og Bjarne Kolbeinssons *Jómsvikingadrápa*, der er så godt som helt bevaret. I det førstes 12 hele og halve vers antydes ikke med en stavelse „Jomsvikingerne“ eller Hakon jarls fjenders nationalitet, og dog kan der næppe være tvivl om, at Torkels opfattelse har været identisk med Bjarnes. Men, spørger vi atter, hvad kan der ikke have stået i de tabte vers? Kommer vi så til Bjarnes velbevarede digt, der er forfattet i et friere drotkvædet, et versemål der gav digteren langt friere hænder, finder vi heller ikke der navnet *Jómsborg*; kun betegnelsen *at*

Jómi (men *Jóm* var øens navn)¹⁾, *Jómsvíkingar* nævnes v. 17 — siger og skriver én eneste gang (i c. 45 vers!). „Vikinger“ alene nævnes v. 22. Hvorledes betegner denne digter ellers de mænd, han nævner således (Jómsvíkinger)? Udtrykkelig som *danskir*, danske (v. 40).

Efter denne ekskurs går jeg over til den sidste

7. samtidige skjald, Tindr Hallkelsson, der også var tilstede i kampen. Han forfattede et helt digt om den, hvoraf der heldigvis ikke så lidt er bevaret, blot det var opbevaret på en bedre måde. Hovedmængden af de bevarede vers (9 hele og to halve vers) findes i et håndskrift af *Jómsvíkingasaga* (AM 510, 4°), et meget ungt håndskrift, hvor versene er forfærdelig mishandlede; dog beror fejlene hyppig kun på fejllæsning, så at den rigtige læsemåde med lethed skimtes. Heldigvis findes dog nogle af versene i ældre og bedre skrifter og håndskrifter (Heimskringla). Bue og Sigvalde nævnes atter som hovedmændene (v. 2, 10). Hakon jarl kaldes i v. 6 „Danernes tilintetgører“, hvad der dog ikke behøver at hentyde til denne kamp, da Hakon tidligere havde fældet Daner. I v. 9 nævnes „Daners skibe“; identisk hermed er udtrykket „vikingernes skibe“ (i v. 5, teksten absolut sikker); jfr. det nævnte udtryk i Torleivs vers. Den samme betragtning må gøres gældende. „Vikinger“ kunde ganske sikkert ikke godt bruges om en dansk krigsflåde uden en særlig grund eller i et særligt tilfælde. Det vigtigste udtryk er dog tilbage: *Vinda sinni* (v. 4). Jeg anfører halvverset:

1) Det findes hos Arnórr, ved midten af 11. årh.

Vann á Vinða sinni
 verðbjóðr hugins ferðar
 (beit sólgagarr seilar)
 sverðs eggja spor (leggi).

o: „Verðbjóðr hugins ferðar (krigeren, Hakon jarl) vann sverðs eggja spor á Vinða sinni = krigeren tilføjede „Vinða sinni“ sværdsæggenes spor (sår)“. Herom siger Weibull: „Uttrycket hos Tind: van a vinda sini (således) . . är osäkert och tydligen icke ursprungligt. Jmfr. text-varianterna“. Dette vigtige udtryk burde have været udførligere behandlet end så kort affejet i en note. Det kunde have været rart at vide, hvad der menes med „osäkert“; de følgende ord tyder dog vel på, hvad der menes. Men forfatteren har ganske uret i at henvise til varianterne som om de skulde tyde på nogen usikkerhed eller bevise udtrykkets uoprindelighed. Dette vers findes heldigvis ikke blot i 510, men også i de 4 bedste håndskrifter af Heimskringla (Kringla, Jöfraskinna, Frisianus og AM 39); desuden i Olaf Tryggvasons saga (i 3 håndskrifter, alle fra 14. årh.). De varianter, der her er tale om, er: det ganske meningsløse *vanur* (i l. 1, for *vann*, i 510), *at* (sst, for *ú*, også i 510), *niunda* (sst, for *vinda*, også i 510); det er soleklart, at dette *niunda* kun er fejllæst for *uinnda*¹⁾ (u læst som n og n som u), viser altså tilbage til det rigtige. Håndskriftet 61 (fra c. midten af det 14. årh.) har ene *vágh at* for dette *vinda*; det må vel være denne læsemåde, der har gjort et så overvældende indtryk (meningen skulde ifg. denne læsemåde blive: „han tilføjede sår i bugten den(ne), gang“ — et tilvisse lidet sigende og ret mærkeligt ud-

¹⁾ På grund af bogstavrimet skal ordet begynde med *v*.

tryk). Men læsemåden fortjener intet hensyn; den er en forvanskning (hvad også 54, Bergsb., der tilhører samme recension som 61, klart viser). Dr. Weibulls princip — at holde sig til de ældste kilder — burde ikke her have været ladet i stikken. Håndskrifter c. 100 år ældre burde dog sikkert have større vægt; enhver kender af 61 og dets forhold til de ældre håndskrifter vil ikke et eneste øjeblik være i tvivl om, hvor den rigtige eller sikre læsemåde er at finde. For *sinni* har endelig to hdskr. (AM 54 fra c. 1350 og Bergsbók, der middelbart eller umiddelbart er afhængig deraf, fra c. 1400) *mönnum* f. *sinni*, en læsemåde, der intet forandrer, hvad meningen angår, men som afgjort er urigtig, da man aldrig har sagt *Vinða menn* = Venderne (*Vinðr*). Teksten i verset er således heldigvis fuldstændig sikker (de andre ubetydelige varianter kommer ikke i betragtning) og upåtvivlelig ganske rigtig (ægte).

Men hvad betyder nu disse to ord? *Sinni* kan kun opfattes som det bekendte ord, der betyder „følge“. „Vendernes følge“ er det „følge, der består af Vender“. Dette udtryk viser da med uimodsigelig sikkerhed, at der blandt Hakon jarls modstandere også var „Vender“ eller mænd fra Venden (*Vindland*); de behøver ikke at have været udelukkende Vender; at de ikke var det viser jo Tinds eget anførte udtryk („Daners skibe“). Dette bringer os i en betænkelig nærhed af Jom og „Jomsborg“ — men det var netop det, det ikke måtte. Ikke desto mindre må vi finde os i udtrykkets eksistens, hvad det indeholder, antyder og forudsætter. Det er muligt at dr. Weibull ud fra sine principper vil søge at bortforklare det. Jeg er ikke i tvivl om forklaringen, nemlig den, at Sigvalde som høvding i Jomsborg (om hvis

eksistens jeg heller ikke et øjeblik tvivler) på det berømte tog til Norge har haft Daner og Vender med sig, samt at udtrykket antyder Jomsvikingerens virkelige tilværelse.

Endelig skal jeg fremdrage, hvad Arnórr jarleskjald i sit berømte digt om Magnús d. gode udtaler i anledning af Magnús' krigstog til Wollin. I v. 12 hedder det ikke blot, at han kæmpede på Jom (*at Jómi*), men at fjenden („den hedenske skare“) blev belejret i „et bredt virke“, og de kaldes „borgmænd“ (*borgarmenn*). Denne „borg“ („virke“) kaldes i prosaen Jómsborg. Afstanden fra „Joms borg“ (som Arnórr således bestemt antyder) til „Jomsborg“ er ikke lang.

I betragtning af alt dette kan jeg ikke indrømme, at versene indeholder noget som helst, der modbeviser den i sagaerne og hos biskop Bjarne fremtrædende tradition om, at Hakons modstandere ved Hjörungavåg ikke blot var danske, men netop danske vikinger fra Jomsborg; dette sidste støttes derimod kraftig ved det sidst behandlede udtryk fra Tinds vers, samt ved betegnelsen „vikinger“.

Skulde dr. Weibull have ret i sin omstyrtende betragtning, træder uvilkårlig et spørgsmål frem i forgrunden: hvorledes er forestillingen om dette „Jomsborg“ og disse „Jomsvikinger“ da opstået? Dette spørgsmål måtte besvares eller ialfald forsøges besvaret, hvis den raserende opfattelse skal gøre noget indtryk. Da nu denne forestilling efter dr. Weibulls antagelse er opstået i løbet af det 12. årh. eller endogså henimod 1200 (se s. 191), skulde man tro at noget måtte der kunne gøres, men her lades vi — mærkeligt nok — ganske i stikken. „Orsaken, varför just de danska vikin-

garne¹⁾ i Hjörungavåg lokaliserades till Jomsborg, undandrager sig vår kunskap“. Med denne ikke meget tilidsvækkende erklæring slutter dr. Weibull sin undersøgelse.

Før jeg slutter skal jeg tillade mig at gøre et par bemærkninger om skjaldenes digte og deres forhold til det faktiske. Dr. Weibull vil i det hele lade samtidige skjaldes vidnesbyrd gælde, men han bruger dog undertiden udtryk, som næppe er rigtige.

Det kan og skal ikke nægtes, at skjaldene bruger ofte ret stærke udtryk om den fyrste, de digter om, især om hans krigerske mod og fremragende tapperhed. Dette fremtræder i adjektiver og mindre (indskuds)sætninger. Man kan betragte dem hvorledes man så vil, være tilbøjelig til hist og her at trække lidt fra osv. — vist er det, at man sikkert har ret i at gå ud fra, at disse gamle konger og jarler ikke led af nogen fejhed eller tilbageholdenhed, når det gjaldt deres modstandere og fjender. Når Hallfred — iøvrigt i sit arvedigt om Olaf Tryggvason (altså i et digt, hvorfor han ingen løn af den besungne fyrste kunde vente) — udtaler, at „de nordiske lande er bleven (ligesom) folketomme ved Olafs fald“, er dette jo et meget stærkt udtryk, men det er et smukt udtryk for skjaldens personlige følelse og hengivenhed for hans tidligere fyrste, og sikkert et ærligt udslag af hans opfattelse. Det er muligt, at nutidens historikere ikke giver skjalden ret i hans storstilede vurdering af Olaf, men der er ingen grund til at klandre skjalden derfor; hans opfattelse er ægte menneskelig og — forståelig.

¹⁾ Dette udtryk — hvorledes er det egentlig at forstå i denne sammenhæng?

Når skjalden derimod anfører bestemte handlinger eller forhold — hvad enten dette sker i digte, der er fremsagte for den pågældende fyrste selv, eller i kvad som er forfattede kort efter hans død og fremsagte for en tilhørerkres, der nøje kendte og huskede ham, — da må der kræves positive beviser for, at det meddelte er urigtigt. Formodninger eller — om jeg så må sige — vag mistænkeliggørelse må på forhånd afvises som intet sigende og ganske værdiløs. Når f. eks. Einarr skálaglamm i sin Vellekla siger, at Hakon jarl rådede over „16 jarlers land“ (fylker) efter slaget i Hjörungavåg, så har han — nominelt ialfald — gjort det, selv om man ikke nu kan nævne disse jarler ved navn — og således videre. Jeg finder også en udtalelse som denne (s. 25—26): „Det ligger i sakens natur, att de samtida isländska skalderna i sin utpreglade nationalkänsla icke direkt uttala, att Harald — vad Jellingestenen otvetydigt intygar — „vann sig Norge“. Harald går hos dem i skuggan för den norske Håkon jarl“, temlig misvisende. For det første er det mere end tvivlsomt, hvorvidt man overhovedet er berettiget til i den tid, det her drejer sig om, at tale om „nationalfølelse“ endogså af en „udpræget“ art. Hvor findes den? Ikke i Vellekla. Her nævnes — for tiden c. 969—75 — 7 fylker (o: i det nordvestlige Norge) som underlagte Hakon; om Harald blåtands magt i Norge indeholder disse vers intet og der var ingen grund til at fremhæve, under hvem Norges øvrige dele hørte. Som dr. Weibull selv bemærker lægger Einarr ikke skjul på Hakon jarls forhold til den danske konge (i et heldigvis udførlig bevaret afsnit). Om andre digte kan der næppe være tale, også af den grund at der er så lidt bevaret af

dem. Oplysende er en oversigt over de skjalde, der er knyttede til Hakon jarl (se Skáldatal, Sn E III 280); der er først Eyvindr (som jo egentlig ikke kan medtages her, da han var en nordmand); af hans Háleygjatal om Hakon findes kun det førømtalte 1^{1/2} vers om Jomsvikingslaget og et halvvers om hans magt efter dette; Einarr — hvorom er talt. Tindr — det ovenfor nævnte digt om Jomsvikingslaget (der altså egentlig slet ikke handler om Hakon og Harald før den tid); Skapti Þóroddsson, intet bevaret. Þórolfr (o: Þórfinnr) munnr, intet bevaret. Eilífr Goðrúnarson, højst et halvvers bevaret (personlig udtalelse af skjalden). Vigfús Vígaglúmsson (jfr. ovf.), højst et vers bevaret (om Jomsvikingslaget). Þórlleifr jarlsskáld, 1^{1/2} vers bevaret, helverset om Jomsvikingslaget (halvverset af almindeligt indhold). Hvannár-Kalfr, intet bevaret. Efter alt dette kan jeg ikke se, hvorledes dr. Weibulls ovf. anførte udtalelse kan opretholdes eller forsvares.

Anmeldelser.

Vilh. Lütken: Bidrag til Langelands Historie. Rudkøbing 1910.

Blandt de Mænd, Geheimearkivar Caspar Wegener havde til Medarbejdere, udmærkede flere sig ved stor Samlerflid uden Evne til at udforme det indvundne i Fremstilling og Fortælling. Arkivsekretær C. Matthiessen samlede hele Vognlæs af Afskrifter til Sønderjyllands Historie, og den dygtigste og skarpsindigste af dem alle, Registrator Chr. Plesner (d. 1882), efterlod sig c. 1000 Dokumenter i Afskrift til et Langelands Diplomatarium, hvorpaa han havde arbejdet i mangfoldige Aar uden at faa noget trykt. Efter hans Død havnede den største Del af dette Stof tilsidst hos hans Søsterdatter, gift med Pastor Vilh. Lütken i Simmerbølle, Forfatteren til den Bog, som her skal skænkes en kort Omtale. Et gammelt Ord siger, at Arveguld giver Lykke, og man kan i hvert Fald kun glædes over den Lykke, der sluttelig har fulgt de plesnerske Skatte, idet de, hvad ellers saa sjælden sker med den Slags Sager, er komne til virkelig Nytte og har hjulpet hans Slægtning til at skrive en fortrinlig Bog. Dermed skal ingenlunde være sagt, at Pastor Lütken kun har bearbejdet de i Slægten nedarvede Samlinger. Hans Fremstilling og Opfattelse er tillige helt igennem bygget op paa egne omhyggelige Undersøgelser i Arkiverne paa Tranekær, i Odense og København saavel som paa en omfattende og sagkyndig Udnyttelse af den trykte Litteratur om Øen.

Paa denne Maade har Forfatteren skabt et Værk, der i

saglig Fyde, videnskabelig Begrundelse og stilistisk Form rager op over vistnok alle de lokale Beskrivelser, vor Litteratur har frembragt i det sidste Slægtled, og i mangt og meget vil komme til at staa som Mønster for den nærmeste Fremtid. I 20 Kapitler fører han os gennem Øens Historie lige fra den mørke Oldtid til 1840 og evner overalt at skrive forstandigt og smagfuldt, i mange Afsnit tillige i høj Grad interessant og oplysende om de talrige Emner, der ligger imellem Øens ældste Stendysse og I. A. Hansens Ungdomsliv i Rudkøbing.

Sandsynligvis paa Grund af dette store Spand af Tid har Forfatteren ment at burde kalde sin Bog: „Bidrag til Langelands Historie“, og ingen har vel stærkere end han følt det uoverkommelige i paa alle Omraader at give en ligelig Fremstilling; men det maa dog siges, at særlig fra Reformationstiden former hans Fremstilling sig til en bred Strøm af levende Billeder saavel fra Øens Stilling og Skæbne i Rigets almindelige Historie, som af dens lokale Udvikling og Tilstande under de sociale, politiske og aandelige Rørelser, der i denne lange Tid er gaaet hen over den. Den langelandske Patriot vil i denne Bog kunne hente rige Oplysninger om sit Hjemlands Skæbne og tidligere Vilkaar, og Alménhistorikeren vil finde en Rigdom af lokale og konkrete Træk til Belysning af Landets Kulturudvikling i det hele. Forfatteren skriver om Adel og Bonde, om Ejendomsfordeling og Erhverv, om Retspleje og Embedsmænd før 1660, om Troldom og Folketro, om Øens langsomme Opgang efter de store Krige i det 17de Aarhundrede, om Styrelse og Ret under Enevælden, om Landsbyliv i Fællesskabets Dage, om Skolevæsen og Rationalisme, om den gudelege og politiske Vækkelse i det 19de Aarhundrede. I et fortrinligt Afsnit skildres Langelændernes heltemodige Færd under Svenskekrigen 1658—60, og selvfølgelig indtager Godsernes, særlig Tranekærs Historie en passende Plads i Værket.

Forfatteren er en god Fortæller. Hans Sprog er jevnt og smidigt, hans Dom omsigtsfuld, og han taler kun igennem Sagen; men alligevel vil Læseren snart mærke, at han staaer over for en Mand med faste Meninger og skarpe Tanker.

„Længe“, skriver han, „følges Enevælden af de Skyggesider som synes uadskillelige fra gennemgribende politiske System-skifter. Naar gamle Autoriteter og Ledere sættes til Side, og man endnu ligesom famler efter deres Afløsere, da er det Smigerens og Sladderens, Intrigernes og Tillidsmisbrugenes, de hensynsløse Stræberes og de uduelige Bengnaveres Tid til at skyde frem som Paddehatte. Den, der har arbejdet sig gennem nogle Bunker Tingbøger fra Christian den Femtes og Frederik den Fjerdes Tid, skal nok lære at skønne paa den pietetiske Opvækkelses Alvor og Holbergs sunde Moraliseren — og jeg vil særlig tilføje: paa de Bestræbelser for at skaffe en duelig og hæderlig Embedsstand, som især begyndtes under Christian den Sjette“ (S. 268). — Her er talt rent sagligt, men alligevel rammer denne Kritik Tilstande, der desværre ligger Forfatteren og os langt nærmere end Enevældens Barndom.

For Anmelderen har de landbohistoriske Meddelelser, som findes i Bogen, den største Interesse, og jeg kunde hertil ønske at knytte nogle Bemærkninger og Udførelser. Vore gamle Landsbyer flyede Kysterne. Fra København til Præstø, fra Nyborg til Svendborg vil man, for at nævne Exempler, overalt finde dem i en Afstand af 4—5 km. (eller mere) fra Stranden, som oftest og vel overalt, hvor Jordbunden tillod det, med en dækkende Skovbræmme ud imod Havet. Paa Langeland genfindes de samme Ejendommeligheder, for saa vidt som Øens Form tillod det. I den smalle Norddel findes kun een Byrække med den størst mulige Afstand fra begge Strandsider (o. 2 km.), senere følger to Byrækker under lagttagelse af samme Sikkerhedshensyn, medens den smalle sydlige Del igen kun har een Byrække og betegnende nok lagt helt vest paa over mod de nu inddæmmede Nor, der skar sig dybt ind i Landet med snevre Løb, som var lette at væрге. Disse Byer kom derfor, lige som næsten alle vore Kystbyer, til at ligge i en Udside af deres dyrkede Areal, og var vel ogsaa ligesom disse knyttede sammen i Agerfled og Fællig.

I ældre Tid har de langelandske Byer været omgivne af en Bræmme af Kystskove, hvor Jordbunden tillod det, og bortset fra Egnen omkring Tranekær Slot, hvor Godsherrens

Villie har skabt andre Forhold, er Øens nuværende Skove kun Rester af dette Skovbelte. Dette ses endnu tydeligt paa Videnskabernes Selskabs Kort fra 1783, og i sin Beskrivelse af Øens Skove fra 1587 omtaler V. Lütken kun saadanne Strandskove: Ristinge Skov, Hagenby Strandskov, Longelse Bøgeskov paa Østerstrand, Skoven ved Hou „baade paa Øster- og Vesterstrand er afryddet og gjort til Sædland“ osv. Alt som disse Skove ryddedes, indtoges de delvis til ny Bebyggelse, i ældre Tider til Herre- og Mejerigaarde, i yngre Dage, særlig efter Udskiftningen, til Husmandsbebyggelse.

Om Øens Bebyggelse i Nutiden har Forfatteren interessante Oplysninger. Igennem hele den historisk kendte Tid, siger han (S. 137), har Bøndergaardernes Tal holdt sig paafaldende uforandret. Ved Middelalderens Slutning havde Øen omtrent 750 Gaarde og Bol, og næsten det samme Antal genfindes i Matriklerne fra 1661 og 1684 og i Nutiden. Men trods denne ydre Overensstemmelse er der foregaaet store Forskydninger og Forandringer i Arealfordelingen. Forfatteren gør først opmærksom paa, at omtrent $\frac{1}{10}$ af de gamle Gaarde forsvandt dels under de store Mageskifter i Frederik II's og Christian IV's Tid, dels ved Oprettelsen af Mejerigaarde omkring Aar 1700. 8 Landsbyer eller mellem 70—80 gamle Bøndergaarde er paa denne Maade gaaet op i større Ejendomme, og det tabte Areal er kun i ringe Grad erstattet med nye Opdyrkingen. Det gamle Gaardtal er kun bleven bevaret ved Udstykning eller Deling af Brugene, og det er saaledes ikke saa lidt af en Tilfældighed, naar Nutidens Gaardtal svarer til de gamle Mandtal for 2—300 Aar siden. Men efter Udskiftningen har Bondegaarden faaet en ny og mere ihærdig Fjende i Smaabruget, der angriber den fra neden, ligesom Stordriften i Fortiden (og delvis ogsaa endnu) angriber den fra oven. Forfatteren siger, „at Gaardbrugene i den korte Tid, siden de blev Selveje, har udstykket mere til Huslodder, end de i alle de Aarhundreder, da de var Fæste, maatte afgive til Stordriften“ (S. 137), og han slutter med følgende tabellariske Oversigt over Bevægelsen. Der taltes i

1684: 754 Gaarde, 200 Huse med og 221 uden Jord
 1895: 786 — 2177 — — - 144 — —

Da Bevægelsen indenfor Landejendommene ganske sikkert har stor aktuel Interesse, skal jeg forsøge at uddybe Billedet og har i dette Øjemed søgt Hjælp hos vor næjeste Kender af disse Forhold, Hr. cand. mag., Fuldmægtig Henrik Pedersen.

Følgende Tabel vil anskueliggøre Ejendomsbevægelsen paa Øen fra 1688 til 1905.

Antal af Ejendomme paa Langeland 1688 og 1905
 samt deres Fordeling efter Hartkornstilliggendet.
 (Rudkøbing er holdt udenfor.)

Ejendommenes Størrelse	1688		1905		Tilvækst 1688—1905	
	Antal Ejen- domme	Tdr. Hart- korn	Antal Ejen- domme	Tdr. Hart- korn	Antal Ejen- domme	Tdr. Hart- korn
Over 20 Tdr. Htkr.	12	432	24	1028	+ 14	+ 596
20—12 - -	18	258	8	118	÷ 10	÷ 140
12—8 - -	89	851	36	345	÷ 53	÷ 506
8—4 - -	341	1959	268	1424	÷ 73	÷ 535
4—2 - -	210	641	264	800	+ 54	+ 159
2—1 - -	90	130	179	256	+ 89	+ 125
Tilsammen Gaarde	760	4271	781	3971	+ 21	÷ 300
1 —0,25 Tdr. Htkr.	101	57	887	446	+ 786	+ 389
0,25—0,04 - -	84	11	520	57	+ 436	+ 46
Under 0,04 - -	252	—	1306	15	+ 1054	+ 15
Tilsammen Huse..	437	68	2713	518	+ 2276	+ 450
I alt Ejendomme..	1197	4339	3494	4489	+ 2297	+ 150

Tallene viser den sociale Lagforskydning. Middelbrug- den typiske Gaard fra Fortiden, har i de forløbne 217 Aar været udsat for en stadig Nedbrydning, idet de store og mellemstore Bondebrug har mistet 136 Gaarde og 1181 Tdr. Hartkorn, hvoraf 596 Tdr. er afgivet til 14 nye Storgaarde paa over 20 Tdr. Hartkorn, og 285 Tdr. til 143 nye Smaa-

gaarde (1—4 Tdr. H.). Paa denne Maade er Øers Gaardtal ganske vist vokset med 21; men af disse staar de 14 store helt udenfor Gaardmandsklassen, og de 7 øvrige giver kun en saare ringe Erstatning for de store Arealer, som Gaardklassen har tabt.

Til Husmandsbruget har Gaardene afgivet 300 Tdr. Hartkorn eller c. $\frac{1}{15}$ af Øens, idet der 1688 fandtes 437 Huse med 68 Tdr. Hartkorn, 1905 fandtes derimod 2713 Huse med 518 Tdr. I de forløbne 217 Aar er Husenes Hartkorn bleven forøget med 450 Tdr., og det maa antages, at en Trediedel af dette eller 150 Tdr. er indvunden ved ny Kultivering. — Denne Bevægelse er ganske sikkert typisk for de fleste af Landets gamle Kulturegne og har paa mange Strøg givet sig endnu stærkere Udslag end paa Langeland. Nogle faa Stikprøver vil bevise dette. I Vaalse Sogn, Nordfalster, fandtes

1688: 57 Gaarde, 9 Gaardsæder og 3 Huse med Jord
1895: 41 — 112 Huse med og 14 — uden Jord.

Husmændene ejede 1895 c. $\frac{1}{14}$ af Sognets Hartkorn, og den store Nedgang i Gaardtallet maa vel for Resten tilskrives Oprettelsen af Valnæsgaard i Kystbræmmen med $68\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. Denne Oprettelse skete i Midten af det 18de Aarhundrede. — I Nabosognet Nørre Vedby fandtes

1688: 72 Gaarde, 22 Huse med Jord
1895: 64 — 172 — — 19 Huse uden Jord.

Ogsaa her ejede Husmændene 1895 c. $\frac{1}{14}$ af Sognets Hartkorn.

I Sønner Stenderup ved Kolding synes Gaardtallet at have holdt sig bedre. Her fandtes

1709: 37 Gaarde, 8 Toftmænd og 18 Huse u. Jord
1895: 39 — 152 Huse m. Jord og 30 — - —

Omtrent $\frac{1}{20}$ af Sognets Hartkorn var da i Husmændenes Besiddelse, medens de i Fællesskabets Tid kun besad nogle ganske ubetydelige Toftstykker i By med en ringe Græsningsret i Marken eller ret og slet var Gadehusmænd.

Men samtidig er Gaardbrugene ogsaa blevet angrebne

fraoven. I Nørre Vedby Sogn fandtes 1688 ikke en eneste Gaard med over 46 Tdr. Land dyrket Areal; men nu findes der i Sognet 5 Gaarde med mellem 15 og 25 Tdr. Hartkorn, altsaa samlede paa Gaardtallets og Gaardarelets Bekostning, og i S. Stenderup findes et lignende Antal store Gaarde med op til 28 Tdr. Hartkorn, skønt ingen af Sognets Gaarde ved Udskiftningen omkring 1760 oversteg det for Egnen sædvanlige Jordtilliggende (4 Otting Jord).

Det følger af sig selv, at denne Udvikling overalt har sat sit Præg paa Landets Bebyggelse. 1688 var der paa Langeland omtrent dobbelt saa mange Gaarde som Huse, 1905 er de sidstes Antal næsten $3\frac{1}{2}$ Gange større end de førstes, og medens disse er forbleven stationære i Tal og formindskede i Areal, har Husene fordoblet sig 6 Gange. En Del af disse Huse findes i de gamle Byer, hvor de navnlig har fundet Plads paa de udflyttede Gaardes Byggesteder, men lige saa ofte finder man dem i Rækker eller Ansamlinger af Huse og Smaagaarde paa de fjernere Dele af Bymarken eller helt ude i den tidligere ubeboede Kystbræmme. I Stenderup findes saaledes: Mørkholt eller Katterad og Frydensborg, i Vaalse: Mygget, Broslunde og Hylleken, paa Langeland vel i hvert Sogn (Sønderskov Huse, Hesselbjærg Huse, Kokkestræde Huse osv. osv.).

Vore Lokalhistorikere synes endnu ikke at have faaet Øje for det sammensatte Markfællesskab, der før Udskiftningen fandtes i de fleste Egne af Landet og indeholder Momenter af Betydning for den rette Forstaaelse af Landsbyernes Dannelse og Udvikling, og denne Mangel i deres Fremstillinger er saa meget mere beklagelig, som en Udredning af disse gamle Forhold kræver nøje stedligt Kendskab. Det sammensatte Fællesskab bestod ikke alene i Byernes fælles Ret til de store Overdrev og Græsningsretten til Stormarkerne eller de indhegnede Fang, men ogsaa i en Sammenblanding af de participerende Byers Agre i disse Fang uden fast Byskel eller „Markemøde“. Denne Agermeling var tidt indskrænket til „urede“ Skel, men tidt kunde den ogsaa ytre sig som en vidtdreven Splittelse af en Byes Agerjord i fra 6 til 18 Marker

sammen med mange andre Byer. Ifølge en Indberetning fra Grev F. Ahlefeldt, dateret Tranekær Slot ^{9/3} 1759, fandtes det sammensatte Fællesskab ogsaa paa Langeland baade i Overdrev og Fang og vel ogsaa i Agermelering, men Vilh. Lütken bemærker kun (S. 136), at Bygræenserne, bortset fra mindre Reguleringer i Udskiftningstiden, væsentlig er de samme nu som i Middelalderen. Det vilde dog have haft sin Interesse at faa lidt nærmere Besked om disse Reguleringer.

Forøvrigt indeholder Bogen en Righed af landbohistoriske Oplysninger: om Gaardenes Udsædsarealer, Fold, Besætning, Folkeløn, Priser, om Fæstere og Bønder, om Husbondhold og Indfæstning, om Ægt og Hoveri m. m. Forfatteren meddeler en hidtil utrykt Landsbyskraa fra Stoense, og et Kort, der viser Agerfordelingen paa en Landsbymark i Fællesskabets Tid, et Arbejde, der er saa meget mere fortjenstligt, som vor trykte Litteratur forud vistnok kun besad et eneste saadant Kort. Ligeledes giver han en interessant Fremstilling af, hvorledes de Vindeby Mænd endnu saa sent som 1739 delte deres Fællesskov, der skulde indtages til Dyrkning, efter „Marseller“ eller Mark Sølv og ikke efter Gaardenes Hartkorn, og saaledes førte et Stykke Oldtid lyslevende ind i det 18de Aarhundrede. Tidligere har jeg omtalt lignende Tilfælde og fristes til her at tilføje, at i Slesvig blev man i mange Egne lige op til 1864 ved med at fordele de kommunale Skattebyrder efter Gaardenes gamle Ottingtal eller Mark Guld.

P. Lauridsen.

Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder udgivne af Robert Neliendam. Kbh. 1911 ¹⁾.

Studiet af dansk teaterhistorie har siden Overskous grundlæggende værk, der gav en samlet fremstilling af hele vort nationalteaters historie, mere og mere koncentreret sig i mono-

¹⁾ Redaktionen har modtaget 2 Anmeldelser af denne Bog og har ment at burde optage dem begge, da de supplerer hinanden ved at anlægge helt forskellige Synspunkter for Bedømmelsen.

grafiske arbejder over snevrere tidsafsnit og har, forsåvidt det har haft fast grund i omfattende arkiv- og biblioteksundersøgelser, frembragt værdifulde resultater. Opmærksomhed har også skuespiller Robert Neiiendam vakt ved nogle teaterhistoriske afhandlinger, dels i nærværende tidsskrift, dels i Sønderjydske Aarbøger, og han har med sin ny store bog betrådt en indenfor dette studium lidet befærdet vej, idet han med understøttelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og af det Raben-Levetzauske Fond har udgivet en samling teaterhistoriske aktstykker og breve, væsentligt fra tiden 1750—1800. Det er denne bog, der her skal gøres til genstand for anmeldelse, og den skal underkastes en prøvelse som det, den i første række er: en udgave af historisk kildemateriale.

Det første indtryk, man får af bogen, er ubetinget gunstigt. Udgiveren er med stor begejstring og kærlighed til opgaven gået til sit arbejde, han har flittigt benyttet biblioteker og arkiver og har fremdraget en mængde nyt stof (de fleste af brevene er hidtil utrykte), der har betydelig interesse, ikke blot for teaterhistorien, men også for personalhistorien og kulturhistorien. Han har forsynet aktstykkerne og brevene med et væld af oplysninger, der for største delen er hentet fra utrykte kilder, og som indeholder meget nyt og ukendt. Der vilde kortsagt her foreligge et værdifuldt kildeskrift — hvis det var til at stole på. Om det er det for anmærkningernes vedkommende, skal jeg lade være ganske usagt, da jeg ikke har prøvet dem, og jeg vil gerne her tro det bedste. Men anmærkningerne er kun en del af bogen, den største og vigtigste er dog de meddelte breve og aktstykker, og her tør det efter foretagne stikprøver med originalerne ved siden udtales, at udgaven er af en sådan art, at man, selv om man før har set noget af den slags, uvilkårligt gribes af forbavselse. Dette går langt ud over det endog blot nogenlunde tilgiveliges grænser.

Jeg skal i denne sammenhæng ikke lægge den mindste vægt på, at skønt det i fortalen udtrykkelig erklæres, at brevenes ortografi er „bevaret bogstavret“, er dette så langt fra tilfældet, at der på snart sagt hver side vil kunne findes talrige forsyndelser. Ej heller skal jeg hæfte mig ved,

at når udgiveren i kritisk parentes indfører (som det hedder i fortalen) „det rigtige“, da er det ikke altfor sjældent på gale steder, han anbringer det, σ : på steder, hvor det, der står, giver fuldgod mening og slet ikke er korrump (ganske eksempelvis henvises til p. 69, l. 18 f. o. eller til p. 280 l. 23 f. o.). Ligeså lidt skal jeg gøre ophævelser over, at udgiveren er inkonsekvent i at rette (ganske eksempelvis: p. 111 l. 9 f. n.: *[h]vorledes*, men p. 73 l. 4 f. o.: *vorhen*). Så dadelværdige end sådanne sjuskerier og inkonsekvenser i og for sig er, skulde de ikke i mindste måde have givet mig pen i hånd; hvad der har fremkaldt denne min anmeldelse, er den række af grove læsefejl, der gør teksten fuldkommen meningsløs eller giver den diametralt modsat mening, og som svækker hele bogens autoritet. Jeg tager i det følgende, som det vil ses af citaterne, mine eksempler spredt rundt om i bogen, foreløbig fra stof, til hvilket originalerne findes i det Kgl. Bibliotek.

Jeg skal begynde med at gennemgå et enkelt brev: Foersoms brev til Rahbek af ^{25/7} 1813 (udg. p. 61—64), idet jeg utrykkelig gør opmærksom på, at jeg her som overalt forbigår alle „småtterier“ som forsyndelser mod ortografi o. lign.:

- p. 61, l. 2 f. n. udg.: „saa vanskeligt som det *maaske* „ $\gamma\omega\delta\iota$ $\sigma\epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\nu$ “ er fuldkomment at opfylde, saa vanskeligt er det physiske „ γ : σ :“ for mig“; — orig.: „.... *moralske*....“
- p. 62, l. 20 f. o. udg.: „knæle og komme ned paa Knæ, kan jeg endda saa som saa; men op igien — ja, der stopper det“; — orig.: „knæle σ : komme ned....“
- p. 62, l. 9 f. n. udg.: „.... lade mig blive *inden for* Skranken“; — orig.: „.... *uden for*....“
- p. 62, l. 5 f. n. udg.: „.... vist nok for *venligt*....“; — orig.: „.... *partisk*....“
- p. 63, l. 5 f. n. udg.: „naar man nu fører Argumenter paa det omskaarne *nathanlamiske* og det uomskaarne Bruunske Pergament, saa er der Liv i Spillet“; — orig.: „.... *nathandavidske*....“
- p. 63, l. 2 f. n. udg.: „der mangler ikke Trompet-Skrald

- fra Baggesen, eller Ballast af Selvroes*“; — orig.: „... *paa Bogstaver* ...“
- p. 64, l. 4 f. o. udg.: „give Gud at Jfr. Funks nasal-Toner og Wildts guttural-labial-*Bogstavers Vel-Lyd* komme baade Svensken og *Fyenboer* vel“; — orig.: „... *Bogstaver ell: Lyd... Fyenboen* ...“
- p. 64, l. 10 f. o. udg.: „undskyld, for een Gang et *ubeskrevet* Brev, thi *min Merinerino* venter, og jeg er ikke istand til at finde en Sax“, hvortil føjes p. 233 den note: „*Merinerino* vil i dette Tilfælde sige: min langhaarede Dreng“; — orig.: „... *ubeskaaret ... min Mercurius* [o: postbudet] ...“

Dette er et udvalg af læsefejlene i et eneste brev, ganske vist de mest graverende. Andre steder vil man støde på ganske lignende ting. Således har Londemanns versificerede ansøgning til magistraten p. 14 ganske mistet sin mening og pointe ved en læsefejl. Det sidste vers lyder i originalen:

„Vil Gunst og Naade mig den Lykke unde, at
Jeg naaer mit Ønske-Maal, Den høye Magistrat
Jeg vil velsigne for saa god en Nyt Aars Gave,
Og takke meere, end jeg ellers Tak kand have
Af heele Publico for ald min Tieneste,
Hvoraf jeg ikke selv, men andre kun, kand lee.“

Udgiveren ødelægger mening og pointe + rim ved i sidste linje at læse *leve* i stedet for *lee*.

Jeg bidsætter endnu følgende, stadig efter orig. i det Kgl. Bibliotek:

- p. 48, l. 11 f. n. (Foersom til Rahbek, ^{20/9} 1805): udg.: „... den inderligste Hengivenhed til en Digter, hvis Studium *forekommer* Livet for mig“; — orig.: „... *forskiønner* [o: forskiønner] ...“
- p. 61, l. 14 f. o. (Foersom til Rahbek, ^{4/6} 1813): udg.: „Døm nu *selv*, kiæreste Rahbek!“; — orig.: „... *du* ...“
- p. 106, l. 13 f. o. (J. S. Heger til Molbech, ^{24/6} 1851): udg.: (det) „vilde dog være barnagtigt af mig at sende

Dem disse *hverken* hensigtsmæssige og gode Smaa-Arbeider“; — orig.: „... *forresten* ...“

p. 136, l. 9 f. o. (Preisler til Rahbek, ²⁸/₅ 1779): udg.: „Jeg kand umuglig beskrive Dig, hvor inderligen rørt min Kone blev, da jeg læste det Sted for hende, som angaar hende. Hun udraabte meere end 10 Gange: Gid vi nu var i Fredensborg hos Rosings, medens Rahbek er der. Her gav Du, Beste! atter Anledning til en Scene som jeg ikke vilde have mistet for meget. Vi *saae* begge paa hverandres Bryst, fulde af Dig og vores Kierlighed“; — orig.: „... *sank* ...“

p. 188 l. 9 f. n. (Fr. Schwarz til Rahbek, ¹⁴/₁₀ 1787): orig.: „Hvad *maaske* mine fiender endog saa vil *laste* paa min Character...“; — orig.: „... *mørke* ... *kaste* ...“

Hermed skal jeg stanse med eksempler efter originaler i det Kgl. Bibliotek. Der var naturligvis den mulighed, at udgiveren kunde have været særlig uheldig med læsningen i det Kgl. Bibliotek, og at den i Rigsarkivet kunde være lykkedes bedre. Jeg har derfor gjort stikprøver efter aktstykker i teaterarkivet, som opbevares i Rigsarkivet, men resultatet blev ganske det samme. Overhovedet er det, når jeg undtager de aktstykker i bogen, der tidligere har været trykt af Birket Smith o. a., ikke lykkedes mig at støde på noget stykke, ved hvis gengivelse udgiveren ikke har begået fejl enten af den ene eller anden art.

Jeg hidsætter som eksempler på læsefejl i aktstykker fra Rigsarkivet følgende:

p. 73, l. 15 f. o. (Catharine Frydendahl til Theaterdirektionen, ²/₁₀ 1799): udg.: „Iblandt de mange Ubehageligheder, som paa nogen Tiid har *sammensvoret sig*, om ethvert af mine Skridt' paa Theatret...“; — orig.: „... *sammensnoet sig* ...“

p. 73, l. 12 f. n. (samme aktstykke): udg.: „Hvormegen Ret ieg end havde forbemt. Aften, at nægte at gjøre min Tienste, da den Dragt som var mig bestemt var gjort halvandet Qvarteer kortere end tilforn og ieg ikke

uden at have beskietmet og blottet mig kunne have fremstillet mig deri, saa dog for at undgaae en ubehagelig Scene for Directionen og mig, lod ieg mig iføre en Kiole af Mad^m Rosing, hvorved ieg vel blev meere skiult, men ikke mindre *designeret*“; — orig.: „. . . *défigureert*“

p. 109, l. 2 f. o. (H. C. Knudsen til Theaterdirektionen, oktbr. 1798): udg.: „Jeg spille Landraad Giertner, en af Hr. Gielstrups Roller med *lydelig* mishag . . .“; — orig.: „. . . *tydelig*“

p. 110, l. 14 f. o. (H. C. Knudsen til Thaarup, ^{27/10} 1798): udg.: „Denne Sadelmager heder ikke Wunderlig omsonst, for et Aarsiden til Hr. Runstæds Debut *læste* ieg med mange ubehageligheder denne Rolle“; — orig.: „. . . *lærte*“

p. 110, l. 9 f. n. (samme åktstykke): udg.: „. . . Nu Spørg jeg Dem Hr. Directuer: Hvem er den *fornærmede*? . . .“; — orig.: „. . . *fornørmende*“

p. 188, l. 5 f. o. (Schwarz til Warnsted, ^{17/9} 1786): „Jeg har *fornemlig* vildet ansøge det hos Hds. Majst. Kongen, men Hands Excellence var saa serdeles naadig, at beroelige mig med fritagelse for denne Tortur“; — orig.: „. . . *formelig*“

Dette får være nok. Det vil formentlig være tilstrækkeligt til at vise, at en af de første elementære fordringer, der stilles til den, som vil udgive skrevne sager, nemlig at han må kunne læse skrift, opfylder udgiveren i sørgelig ringe grad. Det vil tillige vise, at en anden ligeså elementær fordring, nemlig den, at en udgiver må forstå, hvad han udgiver, og, om han er i tvivl, da må udtrykke sin tvivl om læsningens rigtighed, opfylder udgiveren ligeså lidt. De fleste af de ovennævnte fejl er dog af en sådan art, at simpel eftertanke måtte have kunnet sagt ham, at der måtte være noget galt på færde. Men der er intetsteds spor af, at han overhovedet har næret tvivl om læsningen af ovenstående steder.

Carl S. Petersen.

Teaterhistorisk set har Udgiveren heller ikke magtet Opgaven og han har vist sin bristende Evne til at se kritisk paa det Materiale, der forelaa. At der i hans Noter er tilvejebragt en Mængde nye Personaloplysninger, er utvivlsomt, men for den Læser, der i al Almindelighed søger at faa Indtryk af Datidens Teaterforhold, er hans Bog af en farlig Art, thi det Indtryk, man faar, er ganske øjensynlig fortegnet i Forhold til den historiske Virkelighed.

Penge og atter Penge, Fattigdom og bundløs Gæld er Hovedindtrykket af disse Skuespillerbreve, og Livet som Aktør i hine Tider synes alt andet end misundelsesværdigt. I Virkeligheden var Forholdene ved Teatret ganske vist smaa baade i det attende og en Del af det nittende Aarhundrede, og Spar-sommeligheden sad i Højsædet, medens Frederik den Sjette, som Kronprins og Konge, stod for Teatrets Styre. Men at Fattigdom og Nød var et Særkende for Skuespilleren, er vistnok ganske forkert. I og for sig var den økonomiske Trang, baade inden for Skuespillerstanden og i andre Kredse, relativt set næppe synderlig større end nu om Stunder, de særlig trange Aar efter 1813 naturligvis ufortalt; den var snarere mindre, fordi man bedre forstod at nøjes med lidt. Men hvoraf kommer det da, at Kravet om Penge gaar som en rød Traad gennem alle disse Breve? Ganske simpelt fordi det overvejende er Breve, der er rettede til Teaterstyrelsen, den Autoritet, der sad paa Pengekassen og som havde Personalets økonomiske Velfærd i sin Haand. De samme Skuespillere har naturligvis skrevet mangfoldige Breve om andre Ting, men de er blot for største Delen gaaet til Grunde.

Hvis man f. Eks. vilde sætte sig hen og udgive en Samling Breve fra danske Officerer fra det syttende og attende Aarhundrede — og der kunde blive mange Bind — maatte man i alt væsentligt hente dem fra eet bestemt Arkivterritorium, og Pengetrangen som Ledemotiv vilde i samme Grad komme frem her som ved Skuespillerbrevene. Selv om Datidens Officerer og Embedsmænd ofte maatte vente længe paa deres Lønninger og undertiden blev helt narret for dem, vilde det dog være forkert at antage, at deres hele Interesse kredsede

om Pengene. De nød Livet og drak af Dunken ligesom andre Medborgere. Men naar de gik til Kongen for at opnaa økonomiske Fordele, afmalede de naturligvis deres Forhold i de mørkeste Farver for bedre at røre Majestætens gode Hjerte.

Hr. Neiiendam har gjort Uret over for sine Læsere ved ikke at oplyse dem om dette Forhold, thi det er klart, at det har en ganske overordentlig, i visse Henseender afgørende Indflydelse paa Forstaaelsen af Brevene og det hele Milieu.

Et andet Forhold, ogsaa af principiel Natur, er at Ud-giveren har villet bevare Ortografien bogstavret „for saaledes at give et uforfalsket Billede af de paagældendes Taleform og Dannelsestrin“. Ortografien er en af de Ting, der gør stærkt Indtryk paa en dannet Læser, som ikke er vant til at omgaas slige gamle Aktstykker, og dog betyder den saa grumme lidet baade med Hensyn til vedkommendes Maade at tale paa og hans Dannelsestrin; slet Ortografi viser kun, at Brevskriveren ingen Øvelse havde i at føre Pennen, og mange, paa andre Omraader dygtige Mænd var ikke stærke i denne Kunst. Skuespillerne var den Gang, naar de ikke netop var Akademikere, i saa Henseende som Folk var flest, og navnlig Aktricerne kunde vistnok for største Parten slet ikke skrive — eller gjorde det kun grumme nødigt. Dette affødte atter et Forhold, som Ud-giveren ikke har gjort opmærksom paa, og som har Betydning ved Bedømmelsen af Personligheden gennem Brevets Form. Man lod ofte andre skrive for sig, naar det gjaldt Henvendelser til Kongen eller de høje foresatte, og det var nødvendigt for et godt Udfald, at Supplikationen fremtraadte i den vedtagne Façon med Enevældens nedarvede Underdanighed. Underordnede Kancelliembedsmænd og Smaa-Prokuratorer havde en nem og indbringende lille Forretning ad denne Vej, og senere blev det til ligefremme Skrivestuer, hvor den Slags Ting ordnedes. Af den Art Breve er der adskillige i Hr. Neiiendams Bog, maaske flere end han tror, og det er indlysende, at der ikke er andet personligt i dem end det Faktum, der andrages om.

Skønt Ud-giveren har sat sig til Maal at gengive Brevene med en saa minutøs Nøjagtighed, at den i Praksis ligefrem er umulig at gennemføre, er Teksterne dog paa altfor mange Steder forkert

læst og Meningen forkvaklet; dette viser, at han endnu ikke er tilstrækkelig hjemmevant i et Arkiv. I den ydre Form har han aabenbart taget Bobé's „Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekreds“ og Aage Friis's „Bernstorffske Papirer“ til Mønster, og deri har han gjort Ret; men han overser, at der hvad Indholdet angaar er en betydelig Væsensforskel mellem disse Breve og hans Skuespillerbreve. I de to nævnte Brevsamlinger veksles Tanker mellem private Personer af høj Kultur og Dannelse; det er Folk, hvis Ord har Vægt, og der ligger en Personlighed bag. I Skuespillerbrevene støder man ganske vist hist og her paa Breve, hvoraf Personligheden lyser frem — saaledes Foersoms Breve, Brevene mellem Rosing og Rahbek, mellem Schwartz og Heiberg etc. —, men største Delen er Skrivelser af officiel Natur, i Datidens stereotype Form og uden noget Personlighedens Præg, handlende om eet og det samme: Penge og indbyrdes Trakasserier, virkelige eller indbildte Forurettelser.

Moralen er da denne: saadanne halv- eller hel-officielle Breve bør i al Almindelighed og i større Mængde ikke udgives in extenso. De bør fremtræde i bearbejdet Form som Grundlag for en Fremstilling, og Bearbejderen maa holde sin Kritik og sin historiske Sans vaagen, hvis han selv og hans Læsere skal faa et rammende Billede ud deraf.

Det Materiale, Udgiveren har fremdraget ud over det, der tidligere er trykt andet Steds, har dog sin betydelige Værdi, naar det ses under den rette Synsvinkel, og den Flid, der er lagt i Arbejdet, bør anerkendes. Endnu har han langt fra indhøstet den tilstrækkelige Sagkundskab, men der bør gives ham Lejlighed til at vise, at han forstaar at drage Nytte af den Kritik, der rettes mod ham. I Arbejdets Fortsættelse maa han yde betryggende Garanti for, at Teksterne kommer til at foreligge i en tilforladelig Skikkelse, og han maa nøjagtig gøre Rede for de Misforstaaelser og Læsefejl, der i saa høj Grad forringer det foreliggende Binds Værdi som teaterhistorisk Kildeskrift.

Eiler Nystrom.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Den 6. Okt. 1911 døde Underbibliothekar ved det kgl. Bibliothek Dr. phil. Axel Anthon Bjørnbo. Den kun 37-aarige Lærdes Bortgang var et Tab, der for flere Sider af Videnskabens Historie indtil videre er uerstatteligt. Bjørnbo havde kastet sig over Matematikens og Astronomiens Historie i Oldtiden og Middelalderen og dermed forbundet Undersøgelser i mange Landes Bibliotheker og Arkiver, hvad der havde sat rig Frugt i videnskabelige Afhandlinger og gjorde Fund (saaledes vedrørende Grækeren Menelaos, Araberen Al-Chwârizmî). Med den almindelige Historie kom han i endnu nærmere Berøring ved sine Undersøgelser over ældre Tidens Kartografi, hvilke bragte betydningsfuldt Nyt for Lyset; vi erindre saaledes om hans i Forening med Carl S. Petersen udgivne Værker *Claudius Clausson Swart, Nordens ældste Kartograf* (1904, tysk Udgave 1909), *Anecdota cartographica septentrionalia* (1908). Men foruden at Bjørnbo var en Videnskabsmand, der hos os som rundt om i Udlandet nød stor Anseelse, var han en ivrig Bibliotheksmand; han har redigeret Kataloget over Erhvervelser af udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Bibliotheker og jævnlig skrevet om Bogspørgsmaal. Paa den historiske Kongres i Lund 1905 fremsatte han Forslag om en systematisk Undersøgelse af Udlandets Bibliotheker, og en Følge heraf blev den under Videnskabernes Selskab oprettede Kommission for Registrering af litterære Kilder til dansk Historie i Udlandet, som hvis Sekretær Bjørnbo virkede.

Joh. Stp.

1. Juli 1911 døde fhv. Museumsinspektør C. F. Herbst, 93 Aar gammel (født 1818). Allerede i 1843 blev han knyttet til vore historiske Museer og fik i 1848 Udnævnelse som Sekretær ved Kommissionen for Oldsagernes Opbevaring. Efter dennes Opløsning i 1849 blev han først Sekretær, senere Inspektør ved Oldnordisk Museum, for hvilket han efter Worsaaes Død (1885) blev Direktør (Kgl. Udnævnelse 1887), ligesom han overtog Worsaaes Stilling som Direktør for Rosenborg-

samlingen og Formand i Bestyrelsen for det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg. Ved Nationalmuseets Oprettelse i 1892 beholdt han de to sidstnævnte Hverv, ligesom han udnævntes til Direktør for Møntsamlingen, til hvilken han længe havde været knyttet. I 1898 tog han sin Afsked. Herbst's litterære Virksomhed er lidet betydelig, bestaar væsentlig i forskellige mindre arkæologiske og numismatiske Afhandlinger. I sin Embedsstilling viede han vistnok Møntsamlingen sit bedste Arbejde og skaffede den flere værdifulde Forøgelser, men ogsaa for Oldnordisk Museum har han haft Betydning, saaledes bl. a. ved den fyldige og omhyggelige Maade paa hvilken han i o. 25 Aar førte dets Forøgelsesprotokoller.

M. M.

Den 1. April 1911 traadte Lederen af Statsarkivet i Slesvig, Arkivdirektør, Gehejmearkivraad Dr. Georg Hille paa Grund af Alder og Svaghed tilbage fra den Stilling, som han havde beklædt i over 40 Aar; allerede den 8. Juni døde han, 70 Aar gammel. Den Livsgerning, der hermed er afsluttet, har haft megen Betydning for danske Historikere, thi i intet andet Arkiv udenfor det nuværende Danmarks Grænser, findes saa vigtige Kilder til Danmarks Historie som i Statsarkivet i Slesvig.

Efter Wien- og Pragfreden blev der grundlagt et prøjsisk Statsarkiv, der skulde optage de fra Danmark afleverede Arkivalier vedrørende Slesvig, Holsten og Lauenborg. I Aaret 1870 blev det Dr. Georg Hille, der var uddannet i Gehejmestatsarkivet i Berlin, overdraget at organisere dette ny Arkiv, der skulde udgøre et Led af det samlede prøjsiske Arkivvæsen. I 1874 og 1876 foregik Afleveringerne fra København og i de følgende Aar udførtes Ordningen af det store Materiale, der anbragtes i den tidligere Domscoles Bygning paa Pladsen ved Domkirken i Slesvig.

Ved Hjælp af sin utrættelige Energi, sit praktiske Greb og en forstandig Benyttelse af Proveniensprincippet, der lod ham bevare de naturlige Rammer for Akternes Fremvækst i den gamle Administration, lykkedes det Dr. Hille forholdsvis hurtigt at bringe Orden i de afleverede Samlinger; da han i

1900 kunde udgive en Oversigt over Indholdet af Statsarkivet i Slesvig, havde dette allerede for mange Aar siden været let tilgængeligt ikke blot for Hertugdømmernes administrative Myndigheder, men ogsaa for Forskningen. Endnu mangler der kun en tidssvarende Arkivbygning, og en saadan er hidtil ikke tilvejebragt, fordi Spørgsmaalet om en Flytning af Arkivet til Kiel endnu er svævende, hvilket atter staar i Forbindelse med Planer om Flytning sammestedshen af Overpræsidiets og andre Dele af Hertugdømmernes Lokaladministration.

I stort Antal har danske Historikere søgt til Slesvig for at finde Stof til det stadig voksende danske historiske Arbejde, der har beskæftiget sig med Hertugdømmerne i samme Omfang som med de andre Dele af Danmark, der indtil 1864 ogsaa statslig hørte sammen. Her har Danske hos Dr. Hille mødt den samme Imødekommenhed og Velvilje som Tyske. Hvor danske Undersøgelser er komne ind paa de gamle historiske Stridsspørgsmaal mellem Dansk og Tysk, er der fra Arkivstyrelsens Side blevet vist fuldstændig Upartiskhed og Objektivitet, og personlig har Dr. Hille overfor de enkelte danske Forskere lagt en overordentlig Hjælpsomhed for Dagen. Ingen Undersøgelse har været ham for besværlig, hvor han kunde skaffe en dansk Forsker en Oplysning. Dr. Hille har selv udgivet værdifulde Arbejder, Kildeudgaver, en Række specielle Afhandlinger i det slesvig-holstenske historiske Tidsskrift og endelig paa Embeds Vegne historiske Betænkninger af megen Værdi. Men Resultaterne af sine egne Studier har han tillige paa den smukkeste Maade benyttet til at hjælpe andre Historikere, og ved Tilvejebringelsen af et værdifuldt Haandbibliothek vedrørende Hertugdømmernes Historie har han lettet de Besøgende Arbejdet i Arkivet. Det var kun et rimeligt Udtryk for den Erkendtlighed, der af alle danske Historikere og Arkivmænd næredes overfor den udmærkede preussiske Embedsmand, at Dr. Hille forlængst blev udnævnt til Ridder og senere (i 1905) til Kommandør af Dannebrog.

Til Dr. Hilles Efterfølger er udnævnt Gehejmearkivraad, Dr. Albert de Boor. Han har siden 1884 ogsaa været ansat i Arkivet i Slesvig, og Arkivets Gæster véd, at alle gode

Traditioner vil blive bevarede, saavidt det staar til ham. Samtidig er i Arkivet blevet ansat en dygtig, noget yngre Arkivmand, Dr. Kupke, der kommer fra Arkivet i Posen. Dr. Kupke er energisk begyndt paa at studere dansk Sprog og dansk Historie, og der er saaledes den bedste Udsigt til, at det gode Forhold og Samarbejde, der altid har bestaaet mellem Statsarkivet i Slesvig og den danske historiske Forskning, vil blive fortsat.

Aage Friis.

Ved Henry Houssaye's Død 24. Septbr. 1911 har Frankrig kort efter Albert Vandals Bortgang paa ny mistet et betydeligt historisk Talent og en ivrig Dyrker af Napoleons-tiden. Han, der var født 24. Febr. 1848, havde oprindeligt givet sig af med Studier vedrørende græsk Oltid, dens Kultur og Kunst, men vandt først et større Navn, da han 1888 udgav sin Bog: *1814*, og derpaa i Aarene 1894—1905 de tre Bind: *1815*; det første omhandler den første Restauration, Tilbagekomsten fra Elba og de 100 Dage, det andet skildrer Waterloo-felttoget og det tredje Napoleons 2den Abdikation og den hvide Terrorisme. Alle disse Arbejder var byggede paa meget grundige Studier og vidnede om udviklet kritisk Sans; deres største Fortrin var dog deres store Fremstillingskunst, hvad enten Talen var om enkelte Begivenheder eller om Stemninger. Højest naæde Situationsskildringer (som den af Belejringen af Soissons), Fremstillingen af „Ørnens Flugt gennem Frankrig“ og selve Waterlooslaget. En stærk Begejstring for Napoleon var fremtrædende, men uden Partiskhed og Tendens, og alle-vegne bragtes der nyt frem. I sine sidste Dage havde han arbejdet med Felttoget 1806 og i *Revue des deux mondes* offentliggjort en Skildring af Slaget ved Jena.

J. A. F.

Den fremragende franske Nationaløkonom Emile Levasseur, f. 8. Decbr. 1828 og Professor ved Collège de France, er død 11. Juli 1911. I særlig Grad dyrkede han Frankrigs økonomiske Historie og dets Befolkningsforhold og udgav derom en Række Værker, saaledes *La Population française* i 3 Bind (1889—92), *Histoire des classes ouvrières et de l'industrie en*

France (begyndt 1859, 2den Udg. i 4 Bind 1901—04), og hans sidste Arbejde: *Histoire du commerce de la France*, hvoraf dog kun 1ste Bind (til 1789) udkom (1911). De var ikke byggede paa Arkivstudier, men paa et overordentligt grundigt Kendskab til den trykte Litteratur og skrevne med en sjælden Klarhed; de har derved betydet et stort Fremskridt og er alle meget nyttige Hjælpemidler paa de behandlede Omraader.

J. A. F.

Da Kristiania Universitet i September 1911 fejrede sit Hundredeaarsjubilæum, udgav det en Fremstilling af sin Historie i to anselige Kvantbind: *Det kongelige Fredriks Universitet 1811—1911*. Det første Bind indeholder Universitetets Historie i Almindelighed, forfattet af Prof. Morgenstierne, dog saaledes at Yngvar Nielsen har skildret selve Stiftelsen og hvad der indledte den. I andet Bind har en Række sagkyndige Forfattere fremstillet hver sin Videnskabs Historie i Norge det forløbne Aarhundrede igennem, og særlig fyldig er her den Skildring, som Alex. Bugge har givet af norsk Historie-skrivning og -forskning. Samtidig udgav det norske Universitetsbibliothek et Festskrift, der dels skildrer Bibliothekets Historie fra dets Grundlæggelse indtil 1876, da dets nuværende Chef Drolsum tiltraadte, dels giver biografiske Oplysninger om alle Bibliothekets Tjenestemænd.

Kr. E.

I vor paa Haandbøger og Oversigter saa rige Tid har man hidtil ganske savnet en Fremstilling af Historieskrivningens Historie, især da hvorledes denne har formet sig fra Oplysningstiden og Romantiken til vore Dage. Med megen Interesse maa man derfor se, at Below og Meinecke i den af dem redigerede *Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte* har optaget en fyldig *Geschichte der neueren Historiographie*, forfattet af E. Fueter, Privatdocent i Zürich. Forf. skildrer her Historieskrivningen lige fra Humanismen indtil, hvor den nulevende Slægt griber ind, saaledes at han medtager i Frankrig Taine og Fustel de Coulanges, i Tyskland Treitschke, i England Freeman. Det er netop Historieskrivningen

og kun den, han vil følge, og han værger sig imod at ville medtage paa den ene Side Historiens Filosofi, paa den anden Granskningen og dens Methode. En saadan Tredeling ligger mig personlig ikke fjern, saaledes som man kan udlæse af mine sidste theoretiske Skrifter, men den er dog saare vanskelig at gennemføre i Praksis, og naar Forf. hyppig, endog paa en lidt trættende Maade, føler sig foranlediget til at indskærpe sin Afgrænsning af Stoffet, har han dog heldigvis lagt megen Vægt paa at vise, hvor en Ændring i Grundsynspunkterne har paavirket Historieskrivningen og hvor en forbedret Granskningsteknik har haft Indflydelse paa Historieværkernes Indhold og Form. Hele Værket vidner om bred Kundskab og alsidig Forstaaelse; Fueters Karakteristik af de enkelte Historieskrivere er kort, men skarp og ofte meget træffende, og den saa yderst vanskelige Gruppering har han udført med kraftig Haand og i det hele vist paa en særdeles tilfredsstillende Maade. Sine Domme fælder han ud fra et virkelig højt Stade og med en Uhildethed, som maaske hænger sammen med, at han, hvad man vel maa antage, er Schweizer, ikke Rigstysker. Alt i alt et meget læseværdigt Værk, der vil gøre god Nytte.

Kr. Erslev.

Medens England, Tyskland, Nederlandene og Danmark har deres fortrinlige biografiske Leksikonner, har et saadant hidtil været savnet for Frankrig, og Mangelen deraf har været stærkt følt af alle, der gav sig af med fransk Historie; Michaud's Biographie universelle er længst forældet, og de biografiske Artikler i La Grande Encyclopédie behandler væsentligst kun de berømte Personer. Flere franske Lærde har nu samlet sig om at give det manglende Værk; Ledelsen kommer i Hænderne paa L. Didier, A. Isnard og E. Ledos. Værket vil nærmest tage den engelske Dictionary of national Biography til Forbillede og mere sigte paa at give positive Oplysninger end paa Vurdering.

De vidtløftigste Skildringer af Nordens Historie ved Aar 1000 findes hos Sakse og Snorre, og i tidligere Tid byggede

man med Tillid paa disse Forfattere, skønt de levede et Par Hundreदार senere; man tænkte sig, at de havde øst af en rig og paalidelig mundtlig Overlevering, ja for Kongesagaerne opstillede man endog den Theori, at hver Konge havde faaet sin Regering fortalt i sin egen Levetid eller dog lige efter, og at denne „mundtlige Saga“ var blevet saa fast udformet, at den siden havde kunnet genfortælles uforandret. Hele denne Opfattelse var saa fuldkommen i Strid med, hvad man ellers erfaringsmæssigt ser paa andre Kildeomraader, at den maatte falde til Jorden, saa snart moderne Kildekritik naaede til os, og Gennembrudsmændene blev Gustav Storm og A. D. Jørgensen. De indsaa, at disse sene Forfattere ikke var simple Genfortællere, men at de havde underkastet Traditionen en indgribende Bearbejdelse og udmalet og kombineret efter bedste Evne, og heraf fremgik da, at det for os maatte være nødvendigt at søge tilbage bag disse Historikere og især bygge paa de ældre Kilder, der i Paalidelighed staar lige saa meget højere som de staar lavere i historisk Kunst. Den Vej, Storm og Jørgensen slog ind paa, er siden delvis fulgt af andre; nok saa meget har dog en Modstrøm gjort sig gældende, som vi ser i Joh. Steenstrups højst konservative Kritik eller Finnur Jónssons Forsvar for Sagaernes Paalidelighed. I Modsætning hertil har nu Lauritz Weibull i sine *Kritiske undersøkelser i Nordens historia omkring år 1000* (1911) atter anvendt Nutidens almindelige kritiske Grundsætninger paa denne Tidsalder, og jeg hilser dette Forsøg med stor Glæde; det er gennemført med saa meget Talent, at man maaske tør haabe, at denne Vej ikke mere bliver forladt. Ved en Række Hovedbegivenheder følger Weibull, hvorledes de først blev skildrede og hvorledes Fremstillingen ændredes ved, at Fortællingerne gik fra Forfatter til Forfatter, og atter og atter viser det samme sig, en dybt indgribende Omdannelse, der kun for en ringe Del skyldes ny Kundskab, aldeles overvejende derimod de senere Genfortælleres Fantasi og Kombinationsevne. Meget slaaende er det f. Eks. at se, hvorledes det er gaaet med Jomsvingernes Bedrifter: i d. 13. Aarh. vidste man at fortælle, at de var med i Slaget paa Fyrisvoldene, at det var til dem,

Harald Blaatand flygtede, at de fangede Sven Tveskæg, og at de endelig knustes i Slaget ved Hjørungavaag. Alle fire Tildragelser omtales ogsaa hos ældre Historikere og i gamle Skjaldevers, men intetsteds nævnes Jomsvikinger! Ganske tilsvarende Forhold viser sig rundt om, og man skulde synes, at ingen mere kan lukke Øjnene for, at de senere Historie-skriveres Fylde skyldes historisk Kunst, ikke en indbildt rig Tradition, der ogsaa modbevises af de talrige Fejltagelser. Naturligvis er det kedeligt, at vi maa opgive vor Tro paa at have Adgang til en rig Kundskab om disse fjerne Tider, men saaledes er det jo gaaet paa saa mange Omraader, hvorover Kildekritiken har kastet sit skarpe Lys, og det kan ikke nytte at dække over, at det i den Henseende ikke staaer bedre med vor ældre Historie. Hvor vidt man i Enkelthederne vil følge Weibull, det skal jeg lade staa hen; den afgørende Betydning af hans Undersøgelser ligger i den Klarhed, man derved har faaet over hele Traditionens Udvikling.

Kr. E.

Hermann Hallwich, der i 1879 udgav to Bind Aktstykker vedrørende Wallensteins sidste Aar (*Wallensteins Ende*), har nu udgivet *Fünf Bücher Geschichte Wallensteins*, 1—3. Bd., Leipzig 1910. Det er denne Gang W.'s tidligere Historie indtil hans Afsættelse 1630, som er Genstanden for en Fremstilling i de to første af Bindene, medens 3dje Bind indeholder en Aktstykkesamling. Hallwichs Opfattelse af W. som det ubetinget store Menneske, hvem Fjender og Bagtalere har stræbt at mishandle i hans Liv som efter hans Død, er ogsaa her den herskende. Navnlig hævder han W.'s loyale Handlemaade mod Kejseren; han var Forfægter af Kejsertanken, og han var tillige den, der tidligt havde Øjet aabent for den Fare, som truede det tyske Rige fra Gustav Adolf. Værket har saaledes en bestemt apologetisk Tendens, men den Jernflid, hvormed Hallwich i mange Aar har gennemarbejdet Arkiverne, baade offentlige og private, giver det selvfølgelig en ikke ringe Værdi; til danske Kilder har han dog ikke søgt. Adskilligt, ogsaa nogle Breve (ikke egenhændige) fra Kristian IV, til Oplysning om hans Deltagelse i Trediveaarskrigen, er der Grund for danske Forskere til at lægge Mærke til.

J. A. F.

Svensk Historieforskning har i det sidste Tiaar i en mærkelig Grad samlet sig om den meget omfattende Opgave til Bunds at udrede Karl XII.s personlige Historie saavel som Sveriges paa den Tid og de europæiske Landes, i hvilke hans Skæbne kom til at gribe ind. En Række for Størstedelen yngre Historikere har i Monogramer og Tidsskriftsafhandlinger paataget sig inden for det begrænsede Tidsrum at skildre Sveriges diplomatiske Forhold til de forskellige Stater. Saaledes H. Brulin, P. Sørensson, Schartau o. a. Samtidig er af C. Hallendorff, Ellen Fries og E. Carlson og fremfor alle af Aug. Quennerstedt bleven udgivet en lang Række Dagbøger, som for de flestes Vedkommende er ført af jævne Karolinere og derfor først og fremmest værdifulde for Kendskabet til disses Liv og Tankesæt, men som samtidig i meget kaster Lys over selve Krigsbegivenhederne. Ikke mindst gælder dette et Par af de af Quennerstedt fra 1901 til 1909 udgivne fem Bind *Karolinska Krigares Dagböcker*.

Langt mere betyder dog en Række Værker, som er frembragt af originale og selvstændige Forskere og Udtryk for de to vidtforskellige Anskuelser, som i Øjeblikket gør sig gældende inden for svensk Historieskrivning. I en vis Forstand er Striden kun en Fase i et gammelt Modsætningsforhold, der lader sig føre helt tilbage til Karl XII.s Hovedkvarter, og som i Litteraturen har formet to bestemte Traditions kredse, den ene gennemtrængt af Beundring for Kongen, den anden delende Anskuelser med Piper og de i Rusland fangne Generaler, den første altid tilbøjelig til i Ulykkerne at se Følger af uforudseelige Tilskikkelser og undergives Fejl, den sidste derimod af Mangler ved Kongens Karakter og Dygtighed. Den ældre for Karl XII ugunstige Opfattelse, som særlig er formuleret af Fryxell og F. F. Carlson, har i vore Dage sat sig stærke Spor i Claes Annerstedt's Skildring af *Magnus Stenbock* i Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886, 20. Del 1906. Navnlig har den dog faaet en fremragende Repræsentant i F. F. Carlsons Søn Ernst Carlson i det 1910 efter hans Død udgivne 8. Bd. af Faderens Værk *Sve-*

riges Historia under konungarne af Pfalziska huset, som fremstiller Karl XII.s Historie fra 1706—10.

Hvad der giver denne Opfattelse dens Styrke, er dens Konsekvens, idet det endelige Nederlag fremtræder som en nødvendig Følge af en lang Række Fejl; dens Svaghed er, at den er for tilbøjelig til at søge Aarsagerne i Karls personlige Optræden og derfor overser, at denne for en Del blev bestemt ved Omstændigheder, over hvilke han ikke var Herre, og som i ikke ringe Grad skyldtes Skrøbeligheder ved hele den svenske Stormagtsvælde. Alle Kongens Fejl indrømmet, bliver det derfor alligevel et Spørgsmaal, om ikke Nederlaget til syvende og sidst var uundgaaeligt paa Grund af hele den europæiske Magtudvikling.

For dette har Carlson dog ikke Blik. For ham er Karl XII.s Optræden lige fra 1706 en Række skæbnesvangre Misgreb. De stadige Sejre fremkaldte hos Kongen en blind Tro paa de svenske Vaabens Uimodstaaelighed. Deraf den uforvarsarlige Ligegyldighed over for Alliancemuligheder (f. Eks. med Prøjsen), den taabelige Yppen Kiv med Kejseren om de schlesiske Protestanter og endelig Blindheden over for de store Farer, som voksede frem gennem den russiske Ødelæggelse af Landet og af Reformerne i Peter den Stores Hær. Toget ind i Rusland var forkasteligt saavel militært, da Svenskerne manglede en fast Operationsbasis, som politisk, da de vidste altfor lidt om de indre russiske Uroligheder. Ansvar for Nederlaget paahviler derfor Karl og ikke hans Underfeltherrer.

Imod hele denne Opfattelse staar en anden, med Harald Hjärne som dens Førstemand. I en lille Artikel 1897 i *Vintergatan*, senere optaget i Samlingen *Svenskt og främmande*, 1908, fremsatte han, æggende og polemisk som altid, en ny Skoles Program, baade dens til Grund liggende Ide, nemlig en Protest mod den „ångerfullt elegisk stämning“, der i Storhedstiden ser det store Kraftspild, som det tilkommer Efterverdenen at gøre Bod for, og, hvad der betød mere, de praktiske Maal, hvorefter den skulde stræbe, i denne Henseende delvis med Carl Schirren som Forgænger. For Hjärne er den store nordiske Krig ikke Kampen mellem en halsstarrig Feltherre og en Barbar, som vil „aabne et Vindu ud til Europa“. Den er

en af de største og mest afgørende Omvæltninger, som i den nyere Tid har rystet og omskabt Europa, givet Rusland dets endnu bevarede Organisation, dømt Kosakkernes og Tatarernes Frihed til Undergang og givet Balkanhalvøens Slaver den første Anelse om deres Samhørighed. Stillet paa denne Maade har Problemet den for Historieforskningen uvurderlige Fordel, at det anviser en Række uløste Opgaver, diplomatiske som strategiske, og kræver nyt Materiale inddraget.

Hjärnes Opraab gjorde sin Virkning. Det anslog Streng, for hvilke den svenske Nationalkarakter altid har været lyd- hør, og blev rettet til et Folk, som inden længe skulde blive grebet af stærke nationale Strømninger. Det optoges tilmed af en Skare unge Forskere, som samtidig nærrede Ønsket om en stærk svensk Kongemagt, og hvem det derfor maatte være en lokkende Opgave at underkaste det en fornyet Prøvelse, hvorvidt denne i Fortiden havde været Skyld i de Ulykker, for hvilke en ældre Historieopfattelse havde draget den til Ansvar. Hjärne blev derfor snart fulgt af en Række ældre og yngre Elever, Mænd som Arthur Stille, C. Hallendorff, Aug. Quennerstedt, Brulin o. a. Skønt Retningen stadig møder Modstand, er dog nu i det hele — navnlig efter Carl- sons Død — den svenske Historieskrivning præget af dens Opfattelse.

Som Harald Hjärne havde stillet Problemet, blev det ogsaa ham, der gennem sin Bog: *Karl XII. Omstörtningen i Östeuropa 1697—1703* (1902) kom til at gøre det første og hidtil mest omfattende Forsøg paa dets Løsning. Hans Bog er populær og ganske uden videnskabeligt Apparat, hvorved alle andre end Specialforskere berøves Muligheden af Kontrol, hvad der er saa meget farligere paa Grund af Hjärnes over- legne Stilkunst. Denne viser sig ikke mindst i de ypperlige politiske Samfundsskildringer, Sveriges ved Karl XII.s Rege- ringstiltrædelse, Polens og Ruslands, alle dog for saa vidt en- sidige som de i Overensstemmelse med Hjärnes historiske Syn alene tilsigter at belyse Staternes Magtforhold.

Hjärnes ny Opfattelse angik baade Karl XII personlig, hans Politik og Hærføreregenskaber. Beretningerne om hans

ungdommelige Vildskab, Ødselhed og Uvilje mod alvorlig Syssestættelse afvises som upaalidelige Fabler. Som Hærfører sættes Karl meget højt. Strategisk saa han i Modsætning til sin Samtid som Kampens Maal Tilintetgørelsen af Fjendens Stridskræfter, ikke deres Udmanøvrering af deres Forplejningsveje; organisatorisk gjorde han Vinterkvarteret til en Skole i Eksercits og Haardførhed og forbedrede i høj Grad Provianteringsvæsenet. Hovedvægten lægger dog Hjärne paa de politiske Spørgsmaal, som ogsaa afgiver de største Vanskeligheder for den ny Opfattelse. Den gottorpske Politik forsvares ud fra Betragtningen, at Holsten-Gottorp var en Formur for de svenske Besiddelser i Tyskland og dets Opretholdelse derfor nødvendig. Heller ikke Foragten for Ruslands Magt mener han kan lægges Karl til Last, da den deltes af hele hans Samtid. Tilmed var August utvivlsomt langt den farligste Fjende og hans afgørende militære Nederlag en bydende Nødvendighed. Alt dette gaar an; derimod overbeviser Fremstillingen ikke om, at Karl i sin polske Politik ikke gik videre, end det stemte med den militære Stillings Krav, og om at Augusts Afsættelse for ham alene var en Prøvesten for Polakkernes Holdning i Krigen. I hvert Fald er Paastandens Rigtighed ikke bevist, før den er prøvet over for hele Karl XII.s polske Politik lige til Freden i Altranstädt. En retfærdig Dom over Karl XII kan ikke fældes paa Grundlag af en Skildring til Nytaar 1704, men kræver en sammenhængende Undersøgelse over hans hele Historie.

Det er heller næppe noget Tilfælde, at da G. R. Fåhræus i VI Afd. af *Sveriges Historia* skal skildre *Stormakstiden 1660—1718*, 1906, maa han, skønt aabenbart staaende den Hjärneske Retning nærmest, dog i meget tage Afstand fra den og indrømme, at den polske Tronforandring, d. v. s. Forsøget paa at gøre Polen til et svensk Lydrige, skyldtes Kongens Overvurdering af egen Kraft og Sveriges Magtmidler, og at det samme var Tilfældet med Toget mod Moskva.

For Specialforskere stiller Opgaven sig betydelig lettere, idet de mere eller mindre kan lade de store Grundproblemer ligge. Arthur Stille: *Carl XII.s Fälttågsplaner 1707—1709* (1908) underkaster det saaledes slet ingen Drøftelse,

hvorvidt det militært og politisk var forsvarligt af Karl at drage mod Moskva, men nøjes med positivt at fastslaa Hovedplanens Indhold. Alligevel er den Opgave, Stille har taget op, i Enkeltheder at følge de vekslende Planer, vanskelig nok, baade paa Grund af Tabet af det svenske Feltkancelli og af Karls Utilbøjelighed til at udtale sig nærmere om sine Planer. Som oftest maa de derfor udledes af enkeltstaaende og vanskeligt fortolkelige Oplysninger i Samtidens Dagbøger. I denne Henseende er Stille vistnok — som det er bemærket — for tilbøjelig til at overvurdere den Sikkerhed, som kan naas. Til Gengæld medbringer han et imponerende Kendskab til Ruslands Topografi. Han er derved bleven i Stand til i meget at kaste nyt Lys over det skæbnesvangre russiske Felttog og ogsaa — hvad der lidt for tydeligt mærkes har været Hensigten — til paa adskillige Punkter at forsvare Karls tilsyneladende mærkelige Dispositioner. Bogens Hovedresultater er væsentlig fire: Karl XII har lige fra Oprudet fra Sachsen været til Sinds at gaa frem mod Moskva; Vejene over Smolensk eller Ukraine var derimod begge Muligheder, mellem hvilke han ikke fra Begyndelsen havde truffet noget Valg. Vel begik han enkelte Fejl; afgørende for hans Skæbne var dog uforudseelige Naturulykker og hans Generalers Misgreb, Rehnskölds under Slaget ved Poltava og Lewenhaupts under Marchen fra Kurland og som Hærens Overbefalingsmand, da Karl XII var gaaet over Dnjepr, og Spørgsmaalet om Kapitulation blev rejst. Selv om dette indrømmes, bliver det dog stadig tvivlsomt, om selv den mest gennemførte Klogskab og de heldigste Naturforhold vilde have været i Stand til at afvende Slutningsresultatet.

Stilles Arbejde har til nødvendigt Supplement en Undersøgelse af C. Hallendorff: *Karl XII och Lewenhaupt år 1708*, offentliggjort i Upsala Universitets Årsskrift 1902, hvori Forfatteren hævder, at det væsentligt skyldes Lewenhaupts Fejl, at den tilsigtede Forbindelse med Hovedhæren ikke blev opnaaet, og at Karl, da han højede af mod Syd, havde al mulig Grund til at tro sin Undergeneral i Nærheden. Men iøvrigt var Slaget ved Ljesna vel et Tab, men dog i ingen Henseende afgørende for Hovedtogets Skæbne.

Disse og flere andre Arbejder har i betydelig Grad kastet Lys over Karl XII.s russiske Felttog, i hvert Fald dets militære Side. Langt mindre er den nuværende Viden om den politiske. Det samme gælder, naar Talen er om Karls aarelange Ophold i Tyrkiet. Hovedforfatteren paa dette Omraade er hidtil Aug. Quennerstedt, hvis Anskuelse er fremsat i Indledningen til *Karolinska krigares Dagböcker*, 4. Bd. og i den 1910 udkomne *Kalabaliken vid Bender. Några synspunkter*. Udgangspunktet bliver ogsaa i dette Tilfælde, at Karls Ulykke ikke saa meget skyldtes ham selv som hans Underfelterherrer. Slaget ved Poltava gjorde ham kun til en slagen Hærfører, Kapitulationen ved Perevolotjna derimod til en Flygtning i fremmed Land. Han blev derfor ikke Tyrkiets Forbundsfælle, men snarere dets Fange, som slet ikke havde Magt til selv at bestemme Tidspunktet for Hjemrejsen. Den tilsyneladende uforklarlige Kalabalik ved Bender var i Virkeligheden Karls djærve og heldige Forsøg paa at krydse Planer, som næredes i Sultanens Omgivelser, om at spille ham i Hænderne paa enten August eller Peter den Store. Senere Forskninger maa afgøre i hvilken Grad denne Anskuelse holder Stik, den har i hvert Fald som Hypotese den væsentlige Fordel at give en naturlig Forklaring.

Som det vil ses, har den moderne svenske Historieforskning i større eller mindre Udstrækning givet sig i Lag med de fleste af de Problemer, Karl XII.s Historie rummer. Meget staar dog endnu tilbage at oplyse. Det var derfor med Rette, at Hjärne i 1897 fremhævede, hvor omfattende Opgaven vilde vise sig at være, og at den kun kunde løses ved enig Samvirken mellem en Række forskellige Kræfter. Hans Tanke om et karolinsk Akademi skulde dog først i 1910 sætte sig Spor i et udsendt Opraab, bl. a. undertegnet af den svenske Kronprins og Hertugen af Vestergötland, om Dannelsen af et karolinsk Forbund. Dette blev straks til Virkelighed og har i Øjeblikket omkring Tusind Medlemmer.

Opgaverne er valgt med en prisværdig Iver for systematisk at tage Arbejdet op. Bl. a. vil man for alt vedrørende Karl XII.s Tid

gennemforske fremmede Landes Arkiver, undersøge og offentliggøre Beskrivelser af de store Slagmarker, tilvejebringe en biografisk Fortegnelse over alle i den civile og militære Forvaltning virksomme Personer og faa udarbejdet en fuldstændig historisk Bibliografi. Som et første Resultat af *Karolinska Förbundets Virksomhed* foreligger nu en *Årsbok* for 1910, en statelig Publikation paa 345 S., udstyret med flere Kort og Billeder, og i det hele et godt Billede af de Veje, ad hvilke den svenske Karl XII-Forskning i Øjeblikket bevæger sig.

Karl XII.s Stilling til Rusland 1702—1706 behandles af H. E. Uddgren, medens J. Kolmodin har givet en kortfattet Oversigt over de tyrkiske Statsarkivers Indhold og Aug. Quennerstedt i en spirituel Afhandling har skildret de Krige mellem Tyrkiet og Rusland, som skyldtes Karl XII.s Indflydelse. Blandt de andre Bidrag kan nævnes T. J. Petrellis Gennemgang af en russisk Dagbog fra 1709 og C. Hallendorffs Skildring af den umaadelig flittige, men ligesaa uproductive Carl Schirren, hvortil Arthur Stille knytter en Oversigt over hans uhyre Samlinger — nu i Riga — til den store nordiske Krigs Historie, som ogsaa maa rumme meget af Interesse for dansk Forskning.

Der gælder om Indholdet af denne Aarbog det samme som om hele den Hjärneske Retning. Man kan angaaende dens historiske Opfattelse af de forskellige Spørgsmaal følge den mere eller mindre langt og ofte være tilbøjelig til at mene, at Sandheden her som i saa mange andre Tilfælde ligger midt imellem. Men samtidig maa man i fuldeste Maal anerkende det betydningsfulde Arbejde, som er ydet, saavel som den Begejstring, der bærer det.

Axel Linvald.

Af Professor Alfred Stern's store, ogsaa her i Tidsskriftet tidligere omtalte Værk: *Geschichte Europas seit den Verträgen von 1815 bis zum Frankfurter Frieden von 1871*, er 1911 udkommet 5. og 6. Bind. Det første begynder med en fortræffelig Udsigt over den europæiske Litteratur i 30'erne med særligt Hensyn paa dens Forhold til de politiske og sociale Idebevægelser; hertil slutter sig lidt senere en Frem-

stilling af Nykatholicismen og den klerikale Politik og navnlig af dens Sammenstød med den preussiske Stat samt af de frembrydende socialistiske Teorier. Ved Siden af disse Kapitler af mere almindeligt Indhold behandles de forskellige Hovedlandes politiske Forhold indtil 1840, og Bindet afsluttes med en Skildring af det da saa stærkt optrædende orientalske Spørgsmaal. 6. Bind indledes med en Udsigt over den begyndende Forandring af Samfærdelsesmidlerne og over Betydningen heraf for Erhvervslivets forskellige Grene og for Kampen mellem Frihandel og Toldbeskyttelse. Umiddelbart hertil knytter sig ogsaa Skildringen af Frihandelsprincipernes Sejr i England. Bindets Hovedpart er dog helliget til Fastlandsstaternes Udvikling 1840—48, saaledes at Skildringen allevegne forbereder paa den store Omvæltning 1848.

Gennemgaaende udmærker disse to Bind sig ved de samme Egenskaber, som er traadte frem i de tidligere Dele af Værket. Man mærker allevegne den rent ud forbavsende Jernflid, hvormed Forf. arbejder. Ikke alene er han den fortrinlige Kender af den trykte Litteratur, som den foreligger i Bøger og Tidsskrifter omtrent fra hele Europa, men han har ogsaa udnyttet Arkiverne i Berlin, Wien, Paris og flere Steder, deriblandt endda Udenrigsministeriets i København, før dets Akter fra den Tid overflyttedes til Rigsarkivet. Hans beundringsværdige Paapassenhed over for alle Enkeltheder har derved givet ham Lejlighed til mange kritiske Berigtigelser af de tidligere Fremstillinger; i ganske særlig Grad har han formaaet at bringe Rettelser til Treitschkes *Deutsche Geschichte*. I bestemt Modsætning til denne Forfatters Syn staar ogsaa hans liberale Sympatier. Bedømmelsen af Personer og Forhold er i Almindelighed klar og klog, og allevegne lægger Forf. Vægt paa Sammenspillet mellem den indre og den ydre Politik.

Der er desværre dog et Afsnit, hvor Forf. ikke har formaaet at frigøre sig fra den traditionelle tyske Betragtningssmaaede, nemlig det, hvori han behandler Slesvigholstenismen. Det skal her ganske vist meget anerkendes, at han har bestræbt sig for at lære den danske Opfattelse at kende ved Selvstudium af

den danske historiske Litteratur, baade Hovedværkerne og en Række Afhandlinger i danske Tidsskrifter, men i sit Helheds-syn er Forf. ikke blevet paavirket heraf. Saaledes med Hensyn til de augustenburgske Arvekrav. Bestemt udtaler han sig ikke for deres Retmæssighed, men det fremgaar, at han regner de danske Indsigelser imod dem for uberettigede, fordi ved dem Hertugdømmernes nationale Samhørighed blev krænk-
 et. Den væsentligste Anke, der maa gøres mod Sterns Fremstilling, er dog en anden. For ham staar hele den danske Kamp mod Slesvigholstenismen som et uberettiget offensivt Fremstød. Det skal nu ikke bestrides, at den danske nationale Bevægelse i 30'erne og 40'erne var en offensiv, for saa vidt som den vilde ændre den bestaaende Tilstand med Hensyn til de to Nationaliteters retslige Stilling i Slesvig. Men det var alt andet end en uberettiget offensiv. Stern forsømmer at tage Hensyn til, hvor uretfærdig denne Retsstilling var over for den danske Befolkning, selv om Uretten, hvad villigt skal indrømmes, var gammel og begaaet af selve de danske Regeringer. Grunden til Forf.s Fejlsyn ligger først og fremmest i, at han ikke er klar over de nationale Forhold, hvad der fremgaar af hans Sætning (VI, 213 f.): „in den nördlichen Bezirken (udhævet af Anm.) des Herzogtums überwog damals bei den Gebildeten das Deutsche, bei den Ungebildeten, besonders auf dem Land, das Dänische“, en Sætning, der kun lidt stemmer med den Kendsgerning, at Folkesproget i over Halvdelen af Slesvig var dansk. Ud fra dette Fejlsyn kommer han til ikke at forstaa hele det berettigede i den danske Nationalitets Opvaagnen til Kamp for Forandringer paa Rets-, Forvaltnings-, Kirke- og Skoleomraadene. Men dernæst var det i første Omgang kun paa det rent nationale Omraade, at den danske Kamp var en offensiv Bevægelse. Over for de augustenburgske Arvekrav var den absolut defensiv. Thi disse var absolut offensive og noget helt nyt, men ganske uhyre vigtigt; indtil Slutningen af 30'erne var man fra alle Sider gaaet ud fra den dynastiske Samhørighed ogsaa under Kvindelinen mellem Slesvig og Kongeriget; hverken Ridderskabet eller Uwe Lornsen (i hans Pjece fra 1830) havde anfægtet den. Først da dette

ny Moment var kommet ind i Striden, først da derved Slesvigs gamle statsretlige Forbindelse med Kongeriget, hvis Eksistens ingen dog vil nægte, var bleven bragt i Fare og derved ogsaa den danske Nationalitet i Slesvig for al Fremtid vilde være truet ved et uafhængigt tysk Dynastis Herredømme over Landet, først da gik man ogsaa paa dansk Side over til en offensiv Bevægelse, om hvilken det ikke skal nægtes, at den i Eiderdanismens endelige Form kom i Strid med de bestaaende, historisk udviklede Forhold og heller ikke svarede til den nationale Modsætning inden for Hertugdømmet.

Det har været nødvendigt at møde Forf.s Betragtningmaade af disse Forhold, der munder ud i en ubetinget Sympati for den tyske Kamp og ikke har nogen saadan for den danske, med en bestemt Indsigelse, saa meget mere som den er fremkommet i et Værk, der ellers er saa fordomsfrit vurderende, og som ved alle sine store Fortrin i Almindelighed berettiger til at blive det Værk, hvortil man med Tryghed søger hen for at blive belært. Denne Indsigelse skal dog ingenlunde afkræfte den Anerkendelse, som ovfr. er udtalt over for de andre Partier af Værket, og ikke hindre et varmt Ønske om, at det maa lykkes Forf. at fortsætte og fuldende sit saa stort anlagte Arbejde.

J. A. Fridericia.

England og Danmark-Norge 1807.

Af

Erik Møller.

For nogle Aar tilbage gennemgik jeg de nyere Fremstillinger af den dansk-engelske Konflikt i 1807 og blev her slaaet af den tilsyneladende uløselige Modsætning, der paa sine Steder var imellem Skildringen fra dansk og engelsk Side, ligesom jeg allerede da var klar over, at forskellige af de engelske Forfatteres Paastande maatte bero paa Misforstaaelser. Da jeg i Efteraaret 1908 opholdt mig i London, fik jeg ved den daværende danske Gesandt Hr. Kammerherre Billes elskværdige Hjælp — for hvilken jeg herved bringer ham min Tak — Tilladelse til i det engelske Arkiv at læse og gøre Uddrag af herhenhørende Aktstykker, og jeg saa da, at de nyere engelske Fremstillinger ikke alene kunde berigtiges paa forskellige Punkter, men ogsaa nyt Stof fremdrages. Samtidig havde jeg i British Museum Lejlighed til at gøre mig bekendt med Literatur, der vistnok ikke tidligere er benyttet af danske Historikere.

Efter min Hjemkomst til Danmark har jeg i Rigsarkivet gennemgaaet de danske Aktstykker, der nu er overførte dertil fra Udenrigsministeriets Arkiv, og har ogsaa her været saa heldig at finde Materiale, der i hvert Fald ikke er bleven benyttet i de nyere Fremstillinger. — Naar Afhandlingen først foreligger nu, skyldes det stadige Afbrydelser ved anden Virk-

somhed. Den er bleven til stykkevis og bærer maaske Præget deraf.

Hvor et Spørgsmaal er behandlet udtømmende i tidligere Fremstillinger vil der i det følgende kun blive gjort Rede for Hovedpunkterne.

Hovedværkerne fra dansk Side er Prof. Edv. Holm: Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807, smlgn. samme Forfatter: Danmarks Riges Historie V B., og C. Th. Sørensen i Meddelelser fra Krigsarkiverne III B. og Historisk Tidsskrift 6. R. I B. med et Tillæg af Prof. Holm, samt Johann Georg Rists Lebenserinnerungen 2. Udg. 1884. Fra engelsk Side er Spørgsmaalet navnlig behandlet af J. Holland Rose, først i English Historical Review 1896 og 1901 (optrykt i Forfatterens Napoleonic Studies, smlgn. hans Life of Napoleon) senere i Transactions of the Royal Historical Society, New Series XX B. Hermed maa sammenholdes en Artikel i Edinburgh Review April 1906.

Canning som Udenrigsminister.

Da Grenvilles Ministerium faldt i Marts 1807, var Spørgsmaalet om Katholikkernes Adgang til Poster i Hæren kun den umiddelbare Anledning; Grunden laa dybere. Naar Modpartiet sejrede ved de umiddelbart paafølgende Valg, var det Folkets Dom over den afgaaede Regerings Udenrigspolitik. Det var Straffen for deres Karrighed med Subsidier til de Allierede og deres Krigsførelse uden Maal og Med, hvor spredte Ekspeditioner snart afgik til Buenos-Ayres, snart til Konstantinopel, men altid uden Resultat. Det nye udprægede Tory-Ministerium, hvor Hertugen af Portland var nominel

Chef, medens den egentlige Leder var Skatkammerkansleren Spencer Perceval, stod derfor ogsaa paa Forhaand forpligtet til en kraftig Udenrigspolitik¹⁾.

Hvis man kan tro Rist — og den unge danske Chargé d’Affaires var godt underrettet — havde det først været Tanken at overdrage Udenrigsministeriet til Marquis’en af Wellesley, en Broder til den senere Hertug af Wellington, tidligere Generalguvernør i Indien. Faktisk overtog han Cannings Plads, da denne i 1809 trak sig tilbage, men skønt Wellesleys Styrelse af Indien for Eftertiden staar som en glimrende Bedrift, frygtede man i 1807, at den vilde give Oppositionen for meget Stof til Angreb²⁾, og Valget faldt saa paa George Canning.

Fox havde i sin Tid udtalt, at Grenvilles Ministerium ikke med Rette kunde kaldes „alle Talenters“, saalænge Canning ikke var med³⁾, og det skortede ham heller ikke paa Evner for den nye Post, lige saa lidt som paa Overbevisning om, at den Politik, der aldrig gik paa Akkord, var den rette. Han havde i sin Tid brudt sin Forbindelse med Whigpartiet paa Grund af dets Stilling til Frankrig⁴⁾; han havde altid været Pitts haandgangne Mand og sidst ved Adressedebatten i Januar angrebet Regeringen, fordi den under Fredsforhandlingerne med Frankrig havde ladet sig drive bort fra de forbundne Magter⁵⁾. I denne Henseende kunde der, selv fra et engelsk Standpunkt, ikke være noget at klage paa.

¹⁾ Om disse Forhold se Political History of England XI B. 47 ff. med Henvisninger og Annual Register for 1807 passim.

²⁾ Rists Depeche Nr. 27, 31—3—1807 (nu i Rigsarkivet), jfr. Bagot: Canning and his Friends I B., 348—49.

³⁾ Marriott: George Canning and his Times 43—44.

⁴⁾ Ib. 15—18. ⁵⁾ Ann. Reg. 1807 S. 67—70.

Hvad Canning manglede var Erfaring. Otte Aar tidligere (1796—99) havde han været Understatssekretær med Grenville som Overordnet; Enigheden imellem dem havde kun været saa som saa¹⁾. Nu viste Cannings Mangel paa Rutine sig allerede i den Vanskelighed, hvormed han talte Fransk. Forholdet blev fremdraget i „Morning Chronicle“²⁾. Rist omtaler ogsaa de Vanskeligheder, der beredtes de fremmede Diplomater ved den Besværlighed eller snarere Forlegenhed (timidité), hvormed Canning talte Fransk, „hvad han for Resten meget godt kan“³⁾.

Denne Mangel paa Erfaring bevirkede, at Canning stadig maatte henvende sig til Lord Malmesbury om Raad — forskellige af Akterne fra denne Tid i det engelske Arkiv bærer Paaskrift om, at de skal sendes til Afgørelse hos denne uofficielle Mentor. Allerede dette maatte bringe den nye Udenrigsminister i en skæv Stilling til Sagerne⁴⁾, men Forholdet blev saa meget mere

- ¹⁾ Marriott 26—30. ²⁾ Bagot l. c. 238 ff. Canning siger selv, at det betyder langt mere, hvad Fransk Understatssekretæren kan tale; en samtidig Satire omtaler Sagen saaledes:

Brush up your very best jokes, I pray,
And though you can't speak any French, they say,
Why as for that matter
Fitz Harris can chatter,
And you can keep out of the way.

Fitz Harris var Understatssekretær.

- ³⁾ Rist, Depeche Nr. 46, 2—6—1807 (R. A.), smlgn. hans Lebenserinnerungen I 419—20, hvor det tilføjes, at Canning derfor var meget glad ved, at Rist kunde føre Forhandlingerne paa Engelsk (420).
- ⁴⁾ Cannings Mangel paa Rutine viser sig karakteristisk i en Efterskrift i et Privatbrev til Jackson fra 31. Juli umiddelbart før den engelske Gesandts Afrejse til Kiel. Det drejer sig om, hvorvidt han har faaet et Kreditiv. Canning haaber, han har

uheldigt, fordi Canning ønskede, at Offentligheden skulde have et ganske andet Indtryk. F. J. Jackson, noksom bekendt fra sin Sendelse til Kiel, siger om ham, at han ved Valg af de Mænd, han vilde bruge, tog Hensyn til, om de hver paa sin Maade kunde give hans Styrelse „*éclat*“ i en eller anden Form¹⁾. Og allerede nu er en Tilbøjelighed, vi saa godt kender fra hans anden og mere berømte Embedstid, fuldt udviklet, en Tilbøjelighed til at optræde som alvidende, til fra Downing Street at kende Tingene langt bedre end Folk paa Stedet med Krav om aldeles blind og bogstavelig Underkastelse under de givne Instrukser og i modsat Fald Underkendelse og Overfusning af den groveste Art — noget, der i Tyverne særlig kom til at præge hans Forhold til Lord Strangford i Konstantinopel²⁾. Dette, i Forbindelse med en under Parlamentsdebatterne udviklet Lyst til altid at have det sidste Ord og skaanselsløst at kritisere afvigende Meninger³⁾, kom ogsaa til at gøre sig gældende i hans Forhold til den engelske Gesandt B. Garlike i København, til Ulykke for vort Fædreland.

Det er sikkert alt dette, der har faaet Lord Malmesbury til at erkende, trods al Respekt for Cannings store Dygtighed, at han næppe kunde kaldes nogen Statsmand. Lord Malmesbury fremhæver navnlig hans Tilbøjelighed

det, og tilføjer: „Det er nødvendigt, at De har det, er det ikke?“ (Lady Jacksons Papers Nr. 29, Letterbook).

¹⁾ Diaries and Letters of George Jackson II B. 131, ogsaa her omtales det, hvordan Canning maa søge Raad hos andre. Karakteristisk i den nævnte Forbindelse er en Udtalelse af ham selv i et Brev fra ¹⁰/₁ 1796; han er glad ved sin nye Stilling som Understatssekretær, fordi den giver ham Anseelse ude i Landet (Bagot I 58).

²⁾ Bagot II 312—14, smlgn. 259 ff. Aktstykker ib. 329 ff. 261 ff.

³⁾ Jfr. Rist I 441.

for at spotte („quizzing“), der var uheldig, hvor der krævedes Takt, Bøjelighed eller vindende og forsonlig Optræden ¹⁾).

En Mand uden dybere Erfaring som Udenrigsminister under en af de mest nervepirrende Kriser, Historien kender, en Mand, der lægger an paa „éclat“ i Spørgsmaal, hvor det gælder Nationers Velfærd, en Mand, der vil vide bedre Besked paa sit Regeringskontor end udsendte Tillidsmænd i fjærne Dele af Fastlandet under et stadig skiftende Spil, det var Stillingen i det engelske Udenrigsministerium i Forsommeren 1807. At saadant ikke kunde gaa af uden uoverlagte Beslutninger og halsløse Gerninger, kunde man vide forud; det er almindelig bekendt, hvem der navnlig kom til at undgælde. Kun dette som en indledende Forklaring af, hvorfor det kom til en Katastrofe.

Foreløbig kunde der imidlertid ikke blive Tale om nogen kraftig Aktion. Det afgaaede Ministeriums Uvirksomhed og tilbageholdende Politik gjorde lange Forberedelser nødvendige. I den nærmeste Tid kunde Castlereagh, som Krigsminister, alene skabe Rammerne for den Hær, der under Krigen i Spanien skulde knytte Sejren til de britiske Faner.

Garlikes Indberetninger.

Paa det Tidspunkt, da Canning overtog Ledelsen af de udenrigske Sager, stod Storpolitikken ²⁾ i det Ube-

¹⁾ Marriott 36—37.

²⁾ Hovedværket er her A. Sorel: *L'Europe et la Révolution française VII B.*; svagere for dette Tidspunkts Vedkommende er Vandal: *Napoléon et Alexandre I B.* Gode Oversigter: *Holland Rose: Life of Napoleon I B.* og *Fournier: Napoleon II B.* Ældre Fremstillinger hos Thiers: *Histoire du Consulat et de l'Empire VII—VIII*; Lefebvre:

stemmeliges Tegn. Efter det resultatløse Myrderi ved Eylau i Begyndelsen af Februar havde man paa begge Sider ladet Vaabnene hvile, og Diplomaterne havde Ordet. Udadtil syntes Stillingen klar. De Fredsforslag. Napoléon efter Eylau gennem Bertrand havde tilstillet det preussiske Hof, var bleven afviste, og foreløbig bar det hen mod den nøjere Sammenslutning mellem de allierede Østmagter, der senere kom i Stand ved Bartenstein-Konventionen af 26. April 1807; thi at Napoléon efter Frederik Wilhelm's, eller rettere Hardenberg's, Afvisning af hans Tilbud tumlede med Planer om at gaa lige til Alexander¹⁾, noget, der peger frem mod Grupperingen i Tilsit, har vel ingen anet udenfor hans snævrreste Kreds. Det brændende Spørgsmaal var stadig de neutrale Magters Stilling.

Tyrkiet var i den senere Tid kommen med i de Krigsførendes Rækker og var bragt i særlig skarpt Mod-sætningsforhold til England ved det ganske vist mislykkede Angreb paa Konstantinopel i Februar og Marts; i Øjeblikket drejede det sig om Østrigs og Danmark-Norges Stilling.

Østrig holdt sig stadig tilbage fra Deltagelse i Krigen trods Lyst til at hævne tidligere Nederlag og lokkende Tilbud fra begge Sider, Napoléon var rede til at respektere Tyrkiets Integritet eller skride til en Deling. ganske som man ønskede det i Wien. Frygt for Frankrigs Magt og Mistillid til den russiske Politik i Donau-

Histoire des Cabinets de l'Europe pendant le consulat et l'empire III B.: Alison: History of Europe 1789—1815 VI B. og Bignon: Histoire de France VI. Til disse Værker vil der i det følgende kun i særlige Tilfælde blive henvist.

¹⁾ Brev til Talleyrand 14—3—1807 (Vandal I 36, smlg. Coquelle: Napoléon et l'Angleterre 1803—15 S. 157).

landene gjorde dog stadig Kejsers Franz betænkelig; man optraadte som Mægler og styrkede Hæren, for i det afgørende Øjeblik at kunne gribe ind i den udmattende Kamp, der førtes paa Polens Sletter. Det var samme Plan, som den Metternich med saa stort Held fulgte i 1813, og som Napoléon gennemskuede med samme Letthed nu som senere, men ogsaa nu maatte han stille sig imødekommende, da Forslaget om Sammenkaldelsen af en Kongres endelig stilledes officielt baade til Talleyrand og Canning (7. April 1807)¹⁾. Af Østrig kunde der altsaa foreløbig ikke ventes aktiv Optræden.

Tilbage blev altsaa Danmark-Norge. Vi skal senere se, hvorledes Rusland og Preussen ved Konventionen i Bartenstein havde Opmærksomheden særlig henvendt mod vort Fædreland, og for England maatte Interessen i endnu højere Grad samles her. Rent bortset fra den Fare for Englands Sikkerhed, den danske Flaadementes at rumme, beroede den sikre og hurtige Forbindelse med Østersøen og Krigsskuepladsen herovre jo i højeste Grad paa Danmarks Holdning, og samtidig havde man i London forlængst et godt Øje til den voksende danske Skibsfart og irriteredes af den danske Regerings utrættelige Forsvar for de Neutrales Rettigheder.

Gennemgik Canning Depecherne fra den engelske Gesandt i København, Benjamin Garlike, for det sidste Halvaar²⁾, mødte han en Fremstilling, hvor en samvittighedsfuld og pinlig loyal Gengivelse af den danske Regerings Udtalelser og Opfattelse stadig kommenteres med altid aarvaagen Mistænksomhed af den engelske

¹⁾ Coquelle: l. c. 154—55.

²⁾ Blyantsnotitser paa Depecherne med en Haand, man i det engelske Arkiv ansaa for Cannings, viser, at han har gjort det ret indgaaende.

Diplomat. Der gaar gennem alle Garlikes Indberetninger en Frygt for, at Danmark trods alle oprigtige Forsikringer alligevel — maaske mere indirekte — havde gjort Frankrig saa mange Indrømmelser, at det maatte anses for tvivlsomt, om man virkelig kunde holde Stand, naar de afgørende Krav stilledes; en Mistillid mere til Danmarks Evne end til dets Vilje. Og det uheldige Indtryk af disse Beretninger forhøjedes ved udførlige Skildringer af, hvordan Hidsigheden kunde løbe af med Joachim Bernstorff, hvorledes han stadig dækkede sig bag Henvisninger til, at hans Erklæringer ikke var fuldt officielle, før han fik Instruktioner fra Kiel; det skæbnesvangre ved Regeringens Deling viser sig ogsaa her. Og Garlike klager over, at de stadig kom ind paa en principiel Debat, hvor intet opnaaes uden gensidig Irritation.

I Efteraaret havde det været Bekymringer over, at den danske Regering ikke sikrede sig mod en fransk Pression, der havde pint Garlike¹⁾; i den Henseende var han bleven tilfredsstillet. 29. Novbr. 1806 kunde han meddele, at der nu var taget fat²⁾, og han slutter Aaret med at udtale Haab om, at „ethvert Forsøg fra fransk Side vil mislykkes overfor den stærke Stilling paa de danske Øer og de Hjælpekilder, de rummer“³⁾.

¹⁾ Se Depeche af 14. Nov. 1806. Hansard: Parliamentary Debates X 762 ff. ²⁾ Ib. 773. ³⁾ Ib. 777. Forholdet mellem Danmark og England er skildret klart og nøjagtigt, som altid, af Prof. Holm (Danmark-Norges udenrigske Historie 1791—1807 II B. 153 ff.) paa Grundlag af de danske Aktstykker, og hvad der fra engelsk Side senere blev tilstillet Parlamentet og trykt hos Hansard (l. c.). Naar undtages de Noter, der blev udvekslede mellem Lord Howick og Rist i Marts, standser den engelske Offentliggørelse ved Aarsskiftet. Den følgende Fremstilling er hovedsagelig bygget paa utrykt Materiale fra det engelske Udenrigsministeriums Arkiv, der nu findes i

Efter Nytaar er det noget andet, der vækker Garlikes Betæneligheder: Talleyrands Forlangende om, at den franske Gesandt Desaugier skal tage Ophold i Kiel¹⁾, skønt J. Bernstorff forsikrede ham om, at den franske Udenrigsministers Brev var „ganske betydningsløst“. Alligevel skriver han, at man med forøget Opmærksomhed maa følge alle Henstillinger fra fransk Side; saa længe det bliver ved Antydninger, vil den danske Minister sætte sin Lid til undvigende Svar („elude“) og sandsynligvis skjule Sagen for den engelske Regering, „medens Frankrig i Virkeligheden vil være naaet et bestemt Skridt fremad gennem den franske Fortolkning af, hvad der er sket“²⁾).

Han vender i en Depeche af 24. Jan. 1807³⁾ tilbage til samme Tanke: Sagen „kan føre den danske Regering længere ud end den selv ønsker“ („betray the Danish Government beyond Its purpose“), og han nages af et Spørgsmaal, han ogsaa har haft en Samtale med J. Bernstorff om, hvorvidt den franske Regering, da den meddelte Dekretet om Fastlandsspærringen, ogsaa har ladet et Vink falde om den engelske Postforbindelse over

Public Record Office, „Foreign Office“ Denmark Nr. 51—54. Saavel Skrivelser til som Depecher fra Gesandterne er her indbundne i Folioprotokoller. Det er en Opbevaringsmaade, der letter Oversigten, men mange Bilag, f. Eks. udvekslede Noter, Memoranda etc., kommer paa den Maade ikke med.

I sit ovennævnte Værk har Prof. Holm i Overensstemmelse med den danske Opfattelse i Samtiden (se Rist I 433 og Manthey: Ist es England gelungen seinen Raubzug gegen Dänemark zu rechtfertigen 41, jfr. Depeche fra Chr. Bernstorff af 3. April, fra J. Bernstorff 19. Maj 1807) skildret Garlike som afgjort danskvenlig (se navnlig S. 164); hans egne Depecher giver et noget andet Indtryk.

¹⁾ Om denne Plan se Holm II 132 ff.
51 Nr. 3 og Nr. 4 fra 10—1—1807.

²⁾ For. Off. Denmark
³⁾ Depeche Nr. 9.

Husum, som Danmark havde opsagt i November¹⁾, og hvorvidt man paa Forlangende af Frankrig ogsaa vilde skride til Lukning af de andre Havne paa Halvøen, og Garlike opkaster i den Anledning det Spørgsmaal, om England maaske vil finde sig i noget saadant, saalænge Farten paa Øerne forblev fri

J. Bernstorff var ivrig for at vise, at det alene beroede paa en Tilfældighed, naar Meddelelsen om Dekretet af 2. Nov. og Opsigelsen af Postforbindelsen var falden sammen i Tid, og da Garlike pressede ham med Spørgsmaal, „hvorvidt han ikke mente, at Faren vilde blive forhøjet ved denne Indrømmelse“, rykkede J. Bernstorff endelig ud med et Svar, der tilfredsstillende saa vidt, at Depechen slutter som følger: „Det er nu i tydeligere Udtryk, end jeg hidtil har hørt, bleven forsikret, at Danmark vil holde Stand overfor et Krav fra Frankrigs Side om at hindre Handelsforbindelsen med Holsten. Den danske Regering har altid været stærk i at erklære, at Kronprinsen intet vanærende Forslag vil modtage, en Forsikring, der følgelig vilde udelukke Forbud mod Storbritanniens Handelsforbindelser med Holsten“²⁾. For at sikre sig udbad den danske Regering det som en Gunst, at Husumstationen blev inddraget, saa Muligheden af en Forhandling med Frankrig om denne Sag blev undgaaet.

¹⁾ Holm II 133.

²⁾ „It is now assured in plainer terms than I have yet heard that a demand on the part of France to prohibit a commercial intercourse with Holstein will be resisted by Denmark“. „At all times the Danish Government have been forward in declaring that no dishonorable proposition would be accepted by the Prince Royal, an assurance which would consequently reject the interdiction of the commercial interests of Great-Britain with Holstein“.

Det danske Standpunkt maatte herefter være fuldkommen indlysende; man ønskede ikke at komme ind i Vanskeligheder paa et underordnet Spørgsmaal, som det om Husum-Posten, men samtidig gjorde man det klart, at det kun var til et vist Punkt man gik med. Garlike har jo ogsaa refereret dette meget loyalt, men bemærker dog, at hans eget Sprog i det omstridte Spørgsmaal alligevel havde været fast.

Den 26. Januar har Garlike modtaget Lord Howicks Skrivelse af 9. Jan. 1807¹⁾. Han gør i den Anledning opmærksom paa, at en Samvirken mellem Danmark og Sverig er umulig, saadan som man ser paa Tingene i København²⁾, og han meddeler, at der ikke er truffet nogen som helst offensive eller defensive Forholdsregler eller sket nogen Flaadeudrustning³⁾; han henviser til, at Rustninger efter den danske Regerings Opfattelse kun vil bringe Vanskeligheder med Frankrig og refererer J. Bernstorffs Redegørelse for Opløsningen af Korpsen i Holsten⁴⁾; der var sket Henstilling fra fransk Side, men Ordren var givet forinden, og da Franskmændene jo ikke var falden ind i Landet, havde Garlike ikke trængt paa med yderligere Oplysninger om de to Regeringers Forhold, som J. Bernstorff altid havde fremstillet som ganske normalt, idet han bemyndigede ham til at forsikre, „at dette Hof ikke har indgaaet nogen Forbindelse med Frankrig, som hans Majestæt er ubekendt med, og at det er den

1) Garlikes Depecher Nr. 12 og 13. Howicks Skrivelse er aftrykt Hansard I. c. 777—78.

2) Om denne Tanke Holm II

152—53, 157, 160—62.

3) Den engelske Regering saa

stadig Syner om Flaadeudrustninger (Holm II 154—55). Vi skal senere se, hvordan en lignende grundløs Meddelelse bevirkede, at Canning skred til Handling.

4) Holm II

129 ff.

danske Regerings Hensigt nøje at holde fast ved det Neutralitetssystem, den hidtil har fulgt¹⁾. Garlike mener dog stadig, at Meddelelsen af Dekretet er Indledningen til Forestillinger, der vil være endnu mere skadelige for England.

Næste Dag, den 27. Januar²⁾ overbragte Garlike J. Bernstorff den britiske Cirkulærnote af 10. Januar³⁾, der indeholdt Meddelelse af Statsraadsbeslutningen af 7. Januar, hvorved Kysthandel blev forbudt mellem to Havne, fra hvilke Englænderne var udelukkede⁴⁾. Den gjorde et meget ugunstigt Indtryk paa Bernstorff, der brugte meget stærke Ord — Ord, der falder i Traad med hans samtidige og senere Depecher til Rist om dette Emne⁵⁾.

Det var, sagde han, i Virkeligheden en Krigserklæring mod Danmark, man sigtede paa Frankrig, men ramte Danmark, den uskyldige i Stedet for den skyldige, skønt man intet fjendtligt havde foretaget mod England; især i Middelhavet vilde den danske Handel lide. Efter dette kunde man i Grunden ikke svare Frankrig mere. Garlike kalder mange af hans Udtalelser „upassende for en Depeche“, og skønt han siger, at Meddelelsen „næsten berøvede ham Mælet“, er det jo slet ikke saa lidt, J. Bernstorff straks har været i Stand til at føre i Marken.

Den følgende Morgen var den danske Diplomat mere

¹⁾ „That this Court has entered into no connection with France with which His Majesty is unacquainted; and that it is the firm intention of the Government to adhere to the strict neutral system which they have hitherto pursued“.

²⁾ Depeche Nr. 14 af 30. Jan. ³⁾ Findes i en lille Pakke i Rigsarkivet.

⁴⁾ Se Holland Rose: Cambridge Modern History IX B. 365 og Holm II 166—67.

⁵⁾ Holm II 168—69.

behersket, men slog intet af og stemte ikke Tonen ned. Han henviste til Art. III i Petersborg-Konventionen og fortolkede den saaledes: „Vi kræver Ret til at sejle fra én Havn til en anden Havn uden at vende hjem, og mere specielt fra en fransk Havn eller en fransk Allierets Havn til en anden Havn“. Garlike forsikrede, at den engelske Regering havde været utilbøjelig til dette Skridt, der imidlertid var nødvendigt som Gengæld mod Frankrig — en Paastand, der staar i et mærkeligt Forhold til Lord Howicks samtidige Forklaringer til Rist om den store Fordel, Danmark vilde høste af den nye Stilling¹⁾ — men Bernstorff svarede, at selv Krig ikke kunde være mere skadelig for Danmark; han indskød samtidig en behændig Beklagelse af, „at hans Forsøg paa at overbevise mig [Garlike] om hans Regerings Oprigtighed og aabne Færd havde været uden Virkning“. Garlike maatte nu skynde sig med at erklære, „at hans Forsikringer ikke havde været spildte“, men gentog saa i sin Forlegenhed alle de gamle Klager om manglende Interesse for Forstaaelse med Sverig, om Hæren i Holsten, der var trukken tilbage, og at der i det hele ikke var foretaget andet end en stadig Fremsættelse af Krav paa Tillid. Alt dette havde Bernstorff jo svaret paa før, og han samlede sin fornyede Redegørelse for Grundene til den danske Regerings Holdning i at sige: Vi er den svagere Stat!, og idet han fulgte Garlike ud, mindede han ham om, at den nye Forholdsregel fra engelsk Side kunde gøre Ende paa den Uafhængighed, Danmark var saa øm over²⁾.

¹⁾ Holm II 167.

²⁾ „Les résolutions de votre Gouvernement pourront décider de notre Indépendance a laquelle nous somme infiniment sensibles“.

Dagen efter opsøgte Garlike atter J. Bernstorff¹⁾; denne skød sig nu ind under, at han ikke havde faaet Instrukser fra Kiel og vilde ikke fremsætte nogen „egentlig ministeriel Opfattelse“. Alligevel havde han aabenbart følt, at hans Vrede havde ført ham for vidt under de første Samtaler, og var villig til at tage uforsigtige Udtalelser tilbage, for saa vidt det ikke forandrede deres almindelige Mening, som han stadig holdt fast ved. Garlike var tilfreds med dette og finder, at Bernstorff kom heldig fra sin Undskyldning („no awkward submissions“); han havde Indtryk af, at Bernstorff var glad ved, at han var kommen, og den engelske Gesandt forstod fuldt ud, at Bernstorffs Hefthighed skyldtes hans Frygt for fjendtlige Foretagender fra fransk Side, da han selv var engelskvenlig. Imidlertid sluttede han Depechen med sine sædvanlige Forsikringer om, hvor nøje han følger Regeringens Handlinger.

Da Garlike en halv Snes Dage senere aflagde J. Bernstorff et privat Besøg²⁾, havde denne faaet den officielle Bemyndigelse, han hidtil havde manglet, og han førte derfor straks Samtalen ind paa Statssager. Kronprinsen og Chr. Bernstorff havde helt den samme Opfattelse af Statsraadsbeslutningen, og han oversatte desuden en Depeche, der var sendt til Rist³⁾, for Garlike, men mente dog, at „en mere formel Forhandling helst maatte undgaaes“. Ellers talte Bernstorff om Forholdet til Frankrig; man vilde ikke gaa med til noget fjendtligt Skridt mod England og ikke rette sig efter det franske Dekret. Garlike bemærkede hertil, at „Fortolkningen af det franske Dekret beroede paa Frankrig selv“, og angaaende

¹⁾ Depeche Nr. 15 uden Dato, men utvivlsomt fra 30. Januar.

²⁾ Depeche Nr. 21, 15. Febr.

³⁾ Holm II 168.

Depechen til Rist ønskede han at vide, om den danske Chargé d'Affaires var bemyndiget til at erklære det for en fjendtlig Handling, hvis et Skib blev prisedømt efter Statsraadsbeslutningen af 7. Januar. Bernstorff skelnede i sit Svar mellem „en Opfattelse, paa Grundlag af hvilken Danmark vilde skride til Handling, og en Opfattelse, man blot vilde opretholde“¹⁾. Rist var ikke bemyndiget til at sige, at det første vilde indtræde i dette Tilfælde. „Desuden“, føjede Bernstorff til, „er vor Magt for svag“. Skønt han her var kommen ind paa det Principrytteri, der er det svage Punkt i den danske Regerings Holdning, den uendelige Diskussion om almindelige Retspørgsmaal, slog Garlike sig til Ro med denne Forklaring og skriver afsluttende, at skønt det danske Hofs Følelser i denne Sag ikke var bleven tilslørede, var der intet, der kunde antyde, at Danmark vilde gøre Frankrig yderligere Indrømmelser.

Saasnart Garlike imidlertid hengiver sig til almindelige Betragtninger, kommer der en anden Klang over det. Han udvikler i en Depeche af samme Dato²⁾, hvorledes han altid har gjort det klart, at Englands Stemning overfor Danmark vil bestemmes af, hvad Tilbøjelighed man viser til at holde Stand overfor Frankrigs Krav. Det gælder naturligvis om at bevare den danske Regerings Tillid, men det er vanskeligt paa Grund af dens Ønske om at staa udenfor Begivenhederne. En saadan Tillid har dog hidtil ikke manglet, selv om den Maade, hvorpaa man har vist den, undertiden har været fortrædelig og stødende („peevish and ungracious“), og hvis

¹⁾ „Distinction between an opinion on which Denmark should proceed, and one which she merely entertained“.

²⁾ Depeche Nr. 22, 30. Jan.

man begynder at anvende tvetydige Udtryk, vil en afgjort Forandring til det værre være indtraadt. Han frygter ogsaa „alle Farerne ved denne Tilstand, hvor en svagere Stat i lang Tid holder det gaaende under Trykket af en Forhandling med Frankrig“ og kalder det „halsløs Gerning at ville svare for Danmarks Handlemaade“ i Tilfælde af et fransk Ultimatum.

Det er „ørkesløst“, hedder det i samme Depeche, „at gruble over, hvorvidt der i den danske Ministers Misstemning (ill-humour) og uoverlagte Udtryk ligger uvenligt Sindelag eller ej“, og selv ved de sidste Forhandlinger „fralagde J. Bernstorff sig officiel Bemyndigelse, naar et særligt Udtryk tvang mig til at forlange en Forklaring“. Dette vil Garlike dog stadig fortsætte med uden derved at forspilde den Tillid, han nyder.

14. Marts finder vi stadig den engelske Gesandt i samme Stemning¹⁾. Før Begivenhederne paa Krigsskuepladsen tager en mere afgjort Vending, „kan man ikke opgive noget af sin Uro“.

Han ser Nødvendigheden af, at der sendes en engelsk Flaade til Østersøen, men samtidig, at dens Nærværelse vil sætte det gode Forhold til Danmark paa en slem Prøve udfra „dets saarbare Neutralitet, dets be- dragerske Uafhængighed af Begivenhederne, dets virkelige og formentlige Frygt“, og han ønsker forud at instrueres om, hvilke beroligende („conciliatory“) Forklaringer han skal give, navnlig hvis Danmark svarer med Rustninger. I saa Tilfælde vil en Afvæbning alene give virkelig Sikkerhed, og det kan let komme til Yderligheder, da den danske Regering „til en vis Grad har afskaaret sig selv fra en rolig Forhandling i alvorlige og afgørende Situa-

¹⁾ Depeche Nr. 28.

tioner ved en Underfundighed („captiousness“), der næsten er bleven en Vane, saa snart det drejer sig om Krig mod Danmark, og ved den pinlige Erindring om tidligere Sammenstød“. Kan der ikke afgives venlige Erklæringer, naar Eskadren sendes, maa han sættes i Stand til at føre det faste Sprog, der kan udelukke Følgerne af Rustningen. Hvis den danske Minister vilde gaa ind paa en Aftale eller forudgaaende Forklaring, vilde en Misforstaaelse efter al Rimelighed ikke indtræde, men „Frygten for en Forbindelse med en krigsførende Magt eller for — som det er bleven indrømmet — at en saadan blev offentliggjort, har hidtil udelukket al Forhandling om et saa heldigt Formaal“¹⁾. Han ønsker dog at faa saa vidt mulig udformede Forslag i den omtalte Retning, der kan blive forelagt Kronprinsen.

Fra Lord Howick skulde Garlike imidlertid ikke modtage saadanne Forslag; thi Dagen efter at denne Depeche var indløbet til det engelske Udenrigsministerium, meddelte Grenville og Howick, henholdsvis i Over- og Underhus, at Ministeriet traadte tilbage, og det blev nu altsaa Canning, der skulde tage Stilling til de i og for sig loyale Indberetninger om J. Bernstorffs Erklæringer, hvis klare Indhold den engelske Minister alligevel ikke fik det rette Indtryk af, fordi de altid ledsagedes af Gesandens tvivlende „men“. — Det er mærkeligt at følge, hvordan Garlike efter først at have udtalt sin fulde Tilfredshed med Bernstorffs Udtalelser, hvor han refererer dem i det enkelte, og rent ud kalder ham „engelskven-

¹⁾ „The dread of an engagement with a Belligerent Power, or, as has been avowed, of its publicity, has hitherto barred all negotiation for so beneficent a purpose“.

lig“, straks falder tilbage til de kendte Tvivl, saa snart han begynder at anstille almindelige Betragtninger ¹⁾).

I den følgende Tid fortsatte han paa samme Maade ²⁾). Depeche Nr. 31 af 31. Marts svarer ganske til den tidligere refererede Nr. 28. Hvis Danmark ruster, maa Rusland og Sverig opfordre det til at slutte sig til de Allierede, og det kan kun undlades, hvis det er sikkert, at Flaaden ikke vil blive bemanded; thi har Danmark en større Styrke til sin Raadighed, vil det snarere lytte til Frankrigs Forestillinger. Tanken om en Forsvarstraktat kommer atter frem, og i Slutningen af en Depeche fra 2. April hedder det: „Samtalen endte med de Udtalelser om Afsky for Frankrig og Velvilje mod England, Grev Bernstorff naturlig synes at falde hen til, naar det haartrukne i hans Opfattelse af Neutraliteten og hans Rædsel for Vanskeligheder mellem de krigsførende Magter ikke forøges ved Begivenheder, der ikke kan undgaaes, og under hvilke der ikke kan sørges bedre for Danmarks Sikkerhed og Velfærd end ved Overensstemmelse med Stor-Britannien“.

Naturligvis har Garlike Ret i, at det vilde have været heldigt, om den danske Regering allerede nu havde truffet sit Valg mellem de to Partier, men man forstaar let, at den gruede for at komme ind i den Malstrøm, der allerede havde sendt en Række af Europas

¹⁾ Naar Holland Rose i English Historical Review 1901, S. 715, siger, at Garlikes Depecher havde berettet om Danskernes skjulte Fjendtlighed og deres Underdanighed („subservience“) overfor Napoleon, saa giver det paa den anden Side et ganske urigtigt Indtryk. Holland Roses Ord angaar maaske nok Garlikes senere Depecher, men passer lige saa lidt der. Garlike siger for saa vidt intet urigtigt, men han drypper stadig sin Tvivl ind. ²⁾ Depecherne rettes stadig til Howick, først 13. April har han erfaret Cannings Tiltrædelse.

gamle Stater til Bunds, og at den helst vilde udskyde Afgørelsen saa længe som mulig. Overfor England mente man desuden med Rette at have givet en Besked, der ikke var til at tage Fejl af; kun til et vist Punkt, men heller ikke længere, vilde man give efter for Napoleon, ventede man blot i London, vilde Tilslutningen komme af sig selv.

Det er ogsaa fuldt berettiget, at Regeringen havde Betæneligheder ved en hemmelig Aftale; blev den røbet, kunde det komme til at hævne sig dyrt¹⁾, og ligefrem machiavellistisk er Ønsket om, at Danmark for at være fuldstændig afhængigt burde hindres i at udruste sin Flaade. Efter den Betydning, Garlike tillagde mulige Skridt i den Retning fra dansk Side²⁾, forstaar man det Indtryk, det kunde gøre paa Canning, da han tre Maa-neder senere fik en falsk Efterretning om, at den danske Sømagt var under Udrustning. Den danske Regering har aabenbart forstaaet, hvilken Opfattelse man paa dette Punkt havde i England, og for at bevare det gode Forhold, lod man Skibene ligge urørte ved Orlogsværftet. Hvad Tak vi fik for det, behøver ikke at nævnes.

Den 2. April har Forhanlingerne drejet sig om Noteskiftet mellem Howick og Rist³⁾. Selv om J. Bernstorff indrømmede, at den Fortolkning, man nu gav af den engelske Statsraadsbeslutning⁴⁾, var betydelig gunstigere — Rists klare Argumentation havde gjort sin Virk-

1) Smlgn. Holm II, 161 ff.

2) Selv fulgte han i den følgende Tid nøje Udrustningen af Linieskibet „Valdemar“ og Øvelsesskibet for Kadetterne, se Depecher Nr. 47—49, 2. og 5. Maj (For. Of. Denmark 52).

3) Depeche Nr. 34.

4) Se herom Holm II, 173—75. Noterne trykte hos Hansard X, 394 ff.

ning —, hævdede han dog, at Nyttens heraf var ringe, saa længe den ikke var de engelske Krydsere bekendt, og Garlike skriver, at han kun hørte „Anklage, Bebrejdelser og andet, der grænsede op ad formelige Trusler og Fjendtlighed“. Anledningen til Bernstorffs Vrede har vistnok været Notificeringen af Elbblokaden, der netop skete i disse Dage.

Diskussionen om dette Spørgsmaal fortsattes i den følgende Tid. Selv om den danske Minister anerkendte de Lempelser, Canning havde indrømmet¹⁾, protesterede han stadig mod Blokaden som saadan og krævede navnlig Frihed for Skibene, der gik paa Kystfart eller Sildefiskeri, derimod ikke for Skibe med Fornødenheder til den franske Hær²⁾. Ellers siger Garlike selv, at det er de gamle Spørgsmaal, der gaar igen³⁾. Bernstorff havde allerede i Februar opstillet en Adskillelse mellem „Husum-Havn, som en Station for hans Majestæts Postskibe, og Adgangen til Holstens Havne i Handelsøjemed“⁴⁾. Dette Standpunkt opretholdt han stadig og ønskede et gunstigere Svar af Garlike, der havde erklæret Inddragelsen af Poststationen for „uforenelig“ med de Begunstigelser, man kunde forlange af en neutral Stat, og han henviste til, at Forhandlinger med Frankrig om dette Spørgsmaal heller ikke var i Englands Interesse. Blev Afbrydelsen af Postforbindelsen nemlig forlangt, maatte Danmark enten give efter eller kaste sig ud i en Krig, det ikke magtede, „men hvis det var Frankrigs Hensigt at udelukke det britiske Flag fra Holsten, vilde baade For-

1) Se Skrivelse fra Canning til Garlike 17. April.

2) Depeche fra Garlike Nr. 48, 2. Maj. Angaaende Fiskefartøjerne gjorde Canning en Indrømmelse, se hans Skrivelse af 22. Maj.

3) Depeche Nr. 45, 22. April.

4) Depeche Nr. 23, 21. Febr.

pligtelserne overfor Stor-Britannien og Danmarks egen Tilbøjelighed føre det til at gøre al den Modstand, det formaaede¹⁾. Mod det franske Spærringsdekret havde man allerede gjort „de kraftigste Forestillinger“²⁾. Garlike henviste til, at netop nu havde Husum-Linien Betydning for Forbindelsen med de Allierede³⁾.

Videre er man i Virkeligheden ikke i dette Spørgsmaal en Maaned senere⁴⁾. J. Bernstorff fandt, at der

1) „If it were the object of France to exclude the British flag from Holstein, both the engagement of Denmark to Great Britain and Her inclination would induce Her to make every resistance in Her Power.“

2) Se herom Holm II, 157—58.

3) Forøvrigt hengiver Garlike sig i denne Depeche, Nr. 45 af 22. April, i høj Grad til de Betragtninger angaaende den danske Regerings Stilling, hvor et forhaabningsfuldt „paa den ene Side“ stadig følges af et tvivlende „paa den anden Side“. Da disse Udgydelser utvivlsomt har gjort deres til at holde Mistroen vaagen i det engelske Udenrigsministerium, gengives de her. Skulde han dømme efter „this conference singly, and it were possible for a rupture to take place between the two Crowns, such an event would naturally recall the expressions and the violence of Count J. Bernstorff. — When I recollect at the same time that much belongs to personal character, how frankly and readily the Danish Minister retracts an unguarded or immoderate sally, and how seriously the Government would avoid war, and that some allowance may be due to their fear of being urged by France, which has made them irritable on every question of neutrality, I conclude that the disposition of Denmark is not unfriendly to Great Britain, and that the questions of evincing that disposition will depend on the means France may possess to force Her to measures which will commit Her with other Powers.

Even on this possibility there has always been ground for more than usual attention to the proceedings of the Danish Government. They are themselves aware that the crisis has been averted by the pending events of Poland and that a decision (sic!) favourable to France may revive the hopes of further hostility to Great Britain through this country.“

4) Depeche Nr. 58, 29. Maj.

ikke blev taget tilstrækkeligt Hensyn til Danmarks vanskelige Stilling, og at Forhandlinger med Frankrig ikke kunde sammenlignes med dem, der førtes med andre Magter; man ønskede at undgaa alt, der kunde give Napoléon Paaskud til at rykke ind i Holsten. Garlike svarede med en vis Vægt, at et Paaskud kunde der altid findes, og at man ikke burde tilsidesætte Englands aabenbare Ret for grundløse franske Krav, hvorefter Bernstorff atter maatte fremsætte de kendte Forsikringer om, at Havnene ikke vilde blive lukkede, og at man intet havde imod, at Kurerer passerede Landet. Fjorten Dage efter¹⁾ lyder den gamle Klage over Danmarks forskellige Holdning overfor franske og engelske Forholdsregler, og Garlike ønsker, at den danske Regering skal offentliggøre sine Forestillinger i Anledning af et spansk Handelsdekret, der gik endnu videre end det franske; han hævder overfor Bernstorffs Indvendinger om Faren ved at stille sig blot overfor Frankrig, at „en Regering i al Almindelighed aldrig stillede sig blot ved en simpel Redegørelse for virkelige Klagepunkter“, og han er navnlig utilfreds med, at Dreyer, den danske Gesandt i Paris, ikke havde støttet de Klager, der fra De Forenede Staters Side var fremsatte over Dekretet af 21. November, idet Gesandten havde sagt, at det ikke vedkom de neutrale Magter.

Ogsaa Howicks Note til Rist spiller stadig en Rolle. Den 23. Maj udtalte Bernstorff til Garlike, at den danske Regering følte sig meget saaret heraf og i Virkeligheden kun kunde svare med Tavshed. Man havde i Løbet af Vinteren gjort alt for at fjærne Formodninger som dem,

¹⁾ Depeche Nr. 64, 12. Juni.

der her var bleven fremsat (om den danske Regerings Eftergivenhed overfor Frankrig), man frabad sig disse saarende Sigtelser „for en Synsmaade den [danske Regering] aldrig har haft eller en politisk Ligeegyldighed, mod hvilken Kronprinsens Karakter alene er den højeste og mest ærefulde Garanti“. Endnu i Depechen fra 12. Juni omtales denne Sag, men medens man i København stadig afhandlede, hvad der var foregaaet i Marts, havde den danske Chargé d’Affaires atter haft et hvast Noteskifte med den engelske Udenrigsminister, og skønt det drejede sig om en langt mere ubetydelig Sag, har dette Sammenstød utvivlsomt faaet en vis Betydning for Krisens Forløb.

Canning og Rist.

Professor Holm har bemærket, at baade Chr. Bernstorff og Rist hilste Cannings Overtagelse af Udenrigsministeriet med Glæde¹⁾. Det er rigtigt, men Rist skriver i samme Depeche²⁾, at Corps diplomatique i det hele ikke var videre glad ved det, og i sine Erindringer³⁾ tager han Forbehold ved at sige, at Stillingen overfor Howick havde været saadan, at den ikke kunde blive værre under en ny Minister. Maaske er dette Bagklogskab, men faktisk havde Rist ikke været begejstret for Howick⁴⁾.

I de følgende Depecher omtales det, at Canning har haft et lettere Ildebefindende, og først efter Midten af

¹⁾ Holm II, 182.

²⁾ Se Rists Depeche Nr. 27 af 31. Marts

1807.

³⁾ I 419—20.

⁴⁾ I Depeche Nr. 8 af 27.

Jan. 1807 siger han: „Je ne suis pas le premier qui me sois apperçu de l’extrême facilité et de la vivacité avec laquelle Lord Howick reçoit et se livre successivement à des impressions oppossées.“

Maj kom det til en større Meningsudveksling mellem ham og Rist i Anledning af Elbblokaden. I en Skrivelse til London af 25. April var det bleven paalagt den danske Chargé d’Affaires „bestandig og med den største Omhyggelighed at undgaa alt, hvad der kunde blive anset som en implicit Erkiendelse af denne Foranstaltning, der fra vor Side i sin hele Omfang bestrides som uretmæssig“, og det beklages, at Rist ikke i en tidligere Note mere „bestemt end sket er [har] lagt dette Synspunct til Grund“¹⁾. Nu skulde Slaget altsaa staa, og vi kender dets Forløb gennem en Skrivelse fra Canning til Garlike²⁾ og Rists Depeche³⁾ til Udenrigsministeriet. De stemme meget godt med hinanden.

Rist havde, da han den 18. Maj indgav en Note, udtalt Ønsket om en Forhandling for „med den yderste Kraft at udvikle sin Regerings Opfattelse af Blokaden og de Lempelser, man krævede ikke som Imødekommenhed, men som en Ret“⁴⁾; hvor glad man end paa dansk Side var for det Hensyn, der var taget, vilde nye Krav ikke blive rejste, fordi man anerkendte Principet, men fordi man underkendte det — „en Misbrug af Krigens Ret“ skriver Rist selv, at han har kaldt det i den ovennævnte Note af 18. Maj — og alle Indrømmelser vilde blive opfattede som lige saa mange Skridt hen mod den fuldstændige Ophævelse. Han udviklede dernæst de Neutrales Rettigheder, hvorledes det var en Nødvendighed, ja Pligt for dem stadig at protestere „i Mangel af Magt til at

¹⁾ Depeche paa Dansk i Gehejme-Regist. 1807 (R. A.).

²⁾ For. Of. Denmark 52 udgaaede Skrivelser Nr. 4.

³⁾ Delvis gengivet Holm II, 185. Cannings Fremstilling, der er den udførligste, følges her i det væsentlige.

⁴⁾ „Not as a matter of Indulgence, but as a matter of Right“.

sætte deres Krav igennem paa mere virkningsfuld Maade“, for at disse Krav, der ellers let kunde gaa i Glemmebogen, kunde holdes oppe, „til lykkelige Tider gav en Lejlighed til igen at forsvare dem“¹⁾. Rist mener, at hans Udviklinger ikke var uden Virkning paa Canning, der indrømmede, at Danmark naturligvis, lige saa lidt som England, kunde opgive sine Principper; den engelske Minister nævner ikke selv dette, men Slutningen af hans Skrivelse svarer meget godt til en saadan Udtalelse. Foreløbig fremsatte han en Forhaabning om, at et lignende Sprog var bleven ført overfor Frankrig, hvad Rist ikke skal have svaret paa. Han har alene henvist til, at det franske Dekret gjorde sig selv umuligt („defeated itself“) og forøvrigt var bleven misforstaaet, hvorpaa Canning spurgte, om Meddelelsen af dette var sket i lige saa officiel Form som Meddelelsen af selve Dekretet, og i bekræftende Fald, hvorfor til Danmark alene, og hvorfor havde Danmark saa ikke offentliggjort det?

Canning, der havde indladt sig paa den vidtløftigere Diskussion, fordi han var bange for, at Rist kunde have opfattet de skete Indrømmelser som Begyndelsen til et principielt Tilbagetog og indberettet til sin Regering i Overensstemmelse hermed, tog nu selv Ordet for at berigtige en saadan Misforstaaelse, som han mente at spore i Rists Argumenter og den Tone, hvori de fremsattes. Lempelserne var, sagde han, kun tilstaaede for at gøre

1) „The necessity and even duty succumbent on those Nations in the absence of any Power to enforce their claims more efficaciously, to persevere in a Course of constant Remonstrances and Protest on behalf of violated neutrality for the purpose of keeping alive those claims which otherwise might become obsolete until happier Times afforded an opportunity for reasserting them“.

saa ringe Skade som mulig, og han vilde ikke i givet Tilfælde betænke sig paa at tilraade deres Tilbagetagelse. En virkelig Gengældelse af det franske Dekret vilde have ført til fuldstændigt Forbud mod Handel paa Frankrig, og naar det ikke var sket, tjente det kun England til Ros („not against England“), der herved havde Krav paa de Neutrales Taknemlighed, men deres Holdning var tvært imod en ganske anden overfor Frankrig end overfor England, og dettes Regering kunde ikke finde sig i, at der heraf udviklede sig „en systematisk Foragt for Hans Majestæts Rettigheder og Magt“. Rist maatte ikke vildlede sit Hof, saa man troede, at Indrømmelser betød en ny Opfattelse. Han tilraadte Rist i Fremtiden „saa meget som muligt at undlade at bringe Retsspørgsmaalet ind i Striden . . at blande det ind i de praktiske Spørgsmaal var nærmest skikket til at skabe Vanskeligheder . . ingen Forhandling om dette Punkt kunde optages med nogen Udsigt til Udbytte eller engang blive skænket alvorlig Opmærksomhed her, med mindre . . det ledsagedes af Beviser for . . , at det var bleven fremsat lige saa indtrængende og i samme Form overfor den franske Regering“. En principiel Indrømmelse var alene mulig, naar en tilsvarende fra fransk Side havde banet Vejen. Canning slutter sin Skrivelse med et Paalæg til Garlike om at undersøge, hvorvidt Rist har givet en paalidelig Indberetning om Forhandlingen.

I den Retning behøvede Canning ingen Bekymringer at gøre sig. Rists Referat i den ovennævnte Depeche er udtømmende, og han udtaler samtidig sin Glæde over Cannings „Maadehold og imødekommende Holdning“, der giver ham de bedste Forhaabninger for Fremtiden.

Sammenstødet mellem dem kom umiddelbart efter i Anledning af de evindelige Reklamationssager.

De Noter, som Rist indgav ved denne Lejlighed, findes desværre ikke mere¹⁾, og i de senere Fremstillinger²⁾ er kun Hovedpunkterne gengivet af den, der gav Anledning til det skarpe Svar fra engelsk Side. Vi har derved vanskeligt ved at dømme om, hvorvidt de har været saa krænkende, som Canning mente³⁾. Derimod findes Noterne fra engelsk Side endnu og giver et vist Korrektiv til den Fremstilling, vi hidtil har kendt⁴⁾.

Allerede et engelsk Svar af 2. Juni paa en Reklama-

¹⁾ Jeg har forgæves søgt dem i det engelske Arkiv.

²⁾ Ræder: Danmarks Krigs- og politiske Historie I, 27—28, Rist I, 420—21. ³⁾ Det er ved Bedømmelsen heraf værd at lægge Mærke til, at J. Bernstorff ogsaa i sin mere fortrolige Korrespondance er rede til at forsvare Rist. I en Skrivelse af 20. Juni til Broderen i Kiel — de Aktstykker, som C. Th. Sørensen har fremdraget i Hist. Tidsskrift 6. R. I for et senere Tidspunkts Vedkommende (R. A. Fredsbrudet imellem England og Danmark. Allerhand Papiere und Actenstücke. Den Bruch mit England in August 1807 betreffend) — lægger han hele Skylden paa Canning og mener, at Grunden maa søges i, at han er ny i Embedet. „De Udtryk, Rist har benyttet, er ganske vist stærke, men i Virkeligheden passende til Sagen. Han havde maaske gjort bedre i at vælge dem anderledes, men de finder stor Undskyldning i de talløse Opbringelser, og det engelske Ministerium er i hvert Fald ikke det rette til at paatale Formen, efter at vi har modtaget Noter fra Howick, i hvilke — bortset fra selve Indholdet — Form og Sprog i en hidtil ukendt Grad er krænkende“.

⁴⁾ De engelske Noter findes R. A. England X, III „Departementalia. London 1807“. Prof. Holm bemærker, at Noterne ikke er vedlagt Rists Depecher (II 184³⁾). Rist skriver imidlertid selv, at de er vedlagt hans „rapport au Département“ (Depeche Nr. 48 af 9. Juni 1807), og denne er forskellig fra de sædvanlige Indberetninger til Chr. Bernstorff i Kiel. Prof. Holm synes at have overset, at der er en dobbelt Række Depecher fra Rist dels til Udenrigsministeriet, dels til Departementet (i København).

tion af 15. Maj er ret skarpt. Efter en længere almindelig Udvikling, der skal afvise „enhver Sigtelse mod Hans Majestæts Domstoles Retfærdighed og Hæderlighed“, erklærer Canning sig overbevist om, at det ikke er „med Vilje, at Rist anvender de interesserede Parters Klager som sin officielle Meddelelses Sprog“, ligesom han ikke kan tro andet, end at Mr. Rists sunde Omdømme vil udelukke den Slags Sigtelser mod Admiralitetsretten, der kan lægges ind i hans Note. Dette gengives ikke helt forkert af Ræder med, at de engelske Domstole i Følge denne Note blev ufejlbarlige ¹⁾, men efter at den engelske Minister først i én Note af 5. Juni meget kraftig har fastslaaet, hvor berettiget Opbringelsen af Skibet „Lisette“ har været, svares der i en anden af samme Dato paa Rists Reklamation af 26. Maj, hvor der som Indledning særlig dvæles ved Skibet „Susanne“s Forhold, og endelig hedder det: „Undertegnede kan ikke slutte denne Note uden indtrængende at anbefale Mr. Rist at skelne lidt mere nøje, end han i disse Tilfælde synes at have gjort, mellem de Sager, han anser det for sin Pligt at gøre til Genstand for Klage. — Den Sædvane at klage med samme Varme ved alle Lejligheder medfører nødvendigvis Faren for ofte at klage uden gyldig Grund, og Undertegnede vil derfor vende Beskyldningen for „Hyppighed og Letsindighed“ fra den britiske Flaades Opbringelser, paa hvilke Mr. Rist anvender den, mod den danske Legations Klager, og hvis Mr. Rist i et eneste Tilfælde har handlet alene ud fra den Paastand, der er opstillet i hans Note, at „Skibets Papirer tilstrækkeligt angiver dets Bestemmelsessted, kan M. Rist næppe undgaa at

¹⁾ l. c. I 27.

være klar over, at han i saa Tilfælde har handlet uklogt“. Netop denne almindelige Regel anerkender England ikke, og det er Krydsernes Pligt at skride ind, hvor der trods Papirerne er Anledning til Mistanke¹⁾). Efter dette er de famøse Udtryk om „Hyppighed og Letsindighed“, som man har villet tillægge Canning, først bleven anvendt af Rist²⁾), og de kan ikke betragtes som heldige under den Fremgangsmaade med Reklamationer en masse, man havde fulgt siden Wedel-Jarlsbergs Gesandtskabstid³⁾).

Rists Svar var meget bestemt og henviste med Rette til, at han alene kunde modtage Paamindelser fra sin Regering⁴⁾); men at den saglige Del af Cannings Kritik

¹⁾ „The Undersigned cannot conclude this Note without earnestly recommending to M. Rist to discriminate with a little more precision than he appears to have exercised in these instances, between the cases which he may think it his duty to make the Subjects of complaints.

The habit of complaining upon all occasions with the same warmth necessarily induces the risque of complaining often without just cause, and the Undersigned would therefore transfer the charge of „frequency and frivolity“ from the captures of the British Navy, to which M. Rist applies it, to the complaints of the Danish Mission. And if in any one instance M. Rist has acted solely on the pretention put forward in his Note that „the Papers of the Ship sufficiently indicated its destination“, M. Rist can hardly fail to be aware that in that instance he has acted unadvisedly. And the Undersigned thinks it right to apprise M. Rist that so far from admitting that as a general Rule it is the Right of the British Government & the duty of the British Cruizers to refuse implicit credit to it in every case, in which the apparent tenor of the Papers is contradicted by any circumstance of Suspicion.“

²⁾ Ræder I, 28; i Følge denne Fremstilling skal Canning ogsaa have skrevet, at Rist sammenblandede sin Sag med sit Hof. Det staar, som man ser, ikke i Noten, der helt svarer til Cannings Skrivelse til Garlike Nr. 5, 6. Juni.

³⁾ Se herom Rist I, 382. ⁴⁾ Denne Note er aftrykt in extenso hos Ræder l. c., og Formen maa derfor anses for autentisk; det støttes ogsaa af Rists Referat i Erindringerne I, 421.

var berettiget, indrømmer han selv i sin næste Depeche¹⁾, hvor han, hvis han maa give et Raad, foreslaar en anden Fremgangsmaade ved Reklamationerne. Ogsaa Cannings Henstilling under Forhandlingen den 22. Maj har han lagt sig paa Sinde; det uheldige ved de mere almindelige Diskussioner paavises samtidig²⁾. Rist klager i sine Erindringer over, at han aldrig havde faaet nogen egentlig Instruktion og sjældent modtog Svar paa sine Depecher³⁾. Hvordan Regeringen hidtil havde ønsket, at han skulde forholde sig i denne Retning, kunde han imidlertid ikke være i Tvivl om; ved Aarets Begyndelse var det bleven ham paalagt „ikke at lade nogen passende Lejlighed gaa fra sig til at udvikle det uretfærdige i den Forholdsregel, man havde bestemt sig for, protestere mod denne Krænkelse af vore Rettigheder og kræve den fulde Frihed for vort Flag“⁴⁾. Det er en direkte Anvisning paa at holde den abstrakte Diskussion gaaende; vi har set, at Rist havde pareret Ordre overfor Canning, selv om han i hvert Fald nu saa det urigtige deri⁵⁾.

Naar Rist selv mener, at Canning ikke fattede nogen Uvilje mod ham personlig, vant som han var til at faa „Raad for Usødet i Parlamentet“⁶⁾, er denne Opfattelse

¹⁾ Nr. 48 af 9. Juni 1807.

²⁾ Holm II, 186.

³⁾ I 412—13.

⁴⁾ Skrivelse paa Fransk i Gehejme-Regist. 27. Jan., smlgn. J. Bernstorffs Skrivelse ib. 7. Februar.

⁵⁾ J. Bernstorff synes senere selv, maaske under Paavirkning af Rist, at være naaet til en lignende Opfattelse. Garlike indberetter nemlig 27. Juni (Depeche Nr. 69), at han samtidig med Hævdelsen af, at „Denmark had rights which . . . it was his duty to insist on . . . and which She never could be prevailed on to renounce“, alligevel udtalte: „We desire nothing better than to let this discussion fall provided, when we do make representations, it be remembered that they are made on no other ground than that of maintaining our Rights“.

⁶⁾ Rist I, 421, „Geben und Nehmen“ er sikkert en Gengivelse af

forklarlig paa Grund af den Forandring, der, som vi senere skal se, indtraadte i Cannings Stemning under deres Forhandling om Efteraaret. I Øjeblikket var det anderledes; straks den 6. Juni havde Canning grebet Pennen for at give Garlike Underretning om Sagen¹⁾. Allerede Sproget i Rists første Note betegner han som uforeneligt med en venskabelig Forstaaelse og kalder hans Begrundelser „mere letsindige“ og hans Krav „mere yderliggaaende“ end alt tidligere; paa den Maade vilde enhver Blokade blive umulig. Garlike faar Bemyndigelse til at meddele J. Bernstorff hele Noten som et Bevis paa, at man fra engelsk Side formoder, at Rist ikke har været instrueret om at føre et saadant Sprog, saa Fejlen kunde blive Enkeltmands. Man vil nemlig stadig fortsætte med Indrømmelser, hvis de forlanges og modtages i samme venlige Form, som de tilstaaes. Efter Modtagelsen af Rists sidste Note gik Canning et Skridt videre; han kræver ikke ligefrem Rists Fjærnelse, men Garlike skal antyde, med hvilken „Tilfredsstillelse“ man i London vil hilse en saadan Beslutning fra dansk Side.

Garlike anerkender allerede den 16. Juni Modtagelsen af Skrivelser fra 26. Maj og 6.—7. Juni. Imidlertid er hans egentlige Svar først afsendt den 27. Juni i Form af 3 Depecher²⁾, og det angaar mest en Forhandling med Bernstorff om Danmarks Stilling til Fastlandsspærringen,

det engelske „Give and Take“, og det oversættes bedst som ovenfor; om Rists personlige Opfattelse se ogsaa Depeche Nr. 48 af 9. Juni 1807. At man herhjemme var klar over det virkelige Forhold, ses af en Konzept med J. Bernstorffs Haand (R. A., smlgn. ovf.) 1. Aug. 1807; der tales her om „den uheldige Spænding, der bestaar mellem vort Gesandtskab i London og det derværende Ministerium“.

¹⁾ Canning til Garlike Nr. 8.

²⁾ Depecherne Nr. 69—71.

hvor den danske Diplomat har udtalt sig saaledes, at Garlike i et privat Brev har krævet en mere indgaaende Forklaring; thi under de „utrolig vanskelige“ Forhandlinger havde en „overordentlig Tillid“ været nødvendig, „for at de Forsikringer om Venskab og god Forstaaelse, der havde ledsaget Utilfredshed og Protester i Øjeblikket, kunde bevare den Betydning, der tilkom dem“¹⁾. Som man ser, vedbliver Garlike paa sædvanlig Maade. Det er nu knap nok, at den engelske Regering kan skænke de aabne danske Erklæringer sin Tillid.

Spørgsmaalet om Rist ofrer Garlike langt mindre Plads. J. Bernstorff havde endnu ikke faaet Parolen fra Kiel, men vi véd fra ham selv²⁾, at han frabad sig Reprimander til Rist, og Garlike var saa uheldig med de Udtryk, han brugte i sin Depeche, at Canning, der d. 10. har klaget over, at Garlike venter saa længe, at Rists Beretning naaer hjem forinden³⁾, fik den Opfattelse, at Ønsket om en Hjemsendelse af Rist ikke var bleven fremsat paa en saadan Maade, at Bernstorff maatte give et bestemt Svar i denne Sag uafhængigt af de almindelige Principspørgsmaal, og at Forsøget paa ad denne Vej at lære den danske Regerings Stemning at kende saaledes var mislykkedes⁴⁾. Dette og Garlikes sene Svar

¹⁾ „Une confiance extrême“ har været nødvendig „pour pouvoir tenir dans leur juste valeur les assurances d'amitié et de bonne intelligence qui ont accompagné le mécontentement et les remontrances du moment“.

²⁾ Koncept med J. Bernstorffs Haand af 20. Juni (R. A. England VIII, Korrespondanceakter vedrørende Forhandlingerne med England om den neutrale Skibsfart 1793—1830. Det er Skrivelser til Chr. Bernstorff i Kiel af lignende Art som dem, C. Th. Sørensen har benyttet i sin ovennævnte Afhandling).

³⁾ Nr. 8. ⁴⁾ Se Canning til Garlike 14. Juli Nr. 10. Garlike forsvarer sig senere (Depeche Nr. 92, 27. Juli); han har for-

har utvivlsomt forberedt den ministerielle Vrede, der snart uden Spor af Grund skulde udgaa over den engelske Gesandt i København, og da dette Forhold spiller en betydelig Rolle under den paafølgende Krise, faar denne forbigaaende Episode sin Betydning til Forstaaelse af Cannings Politik i de afgørende Dage. Med sin Skrivelse af 14. Juli¹⁾ lader han Sagen falde, og hans Harme var i Øjeblikket mindre rettet mod den danske Regering end mod dens Chargé d'Affaires og hans egen Gesandt²⁾. Men alt imens havde Sagerne udviklet sig saaledes paa Krigsskuepladsen, at Canning fandt de kraftigste Midler nødvendige; som vi straks skal se, kom de første Meddelelser imidlertid fra anden Side, end man hidtil har ment.

De afgørende Dage.

Den storpolitiske Stilling havde ikke udviklet sig til de Allieredes Fordel, siden Canning i Slutningen af Marts

holdt sig, som det var bleven ham paalagt, hvad han ogsaa har. Det fremgaar af J. Bernstorffs Skrivelse til Broderen 14. Aug. (R. A. som ovf.). Han siger, at Rist straks vilde være bleven fjærnet, selv uden at man fandt ham skyldig, hvis det ligefrem var bleven forlangt fra engelsk Side, men paa den Maade, Ønsket blev fremsat, vilde det faa Udseende af, at Rist havde Uret. ¹⁾ Nr. 10. ²⁾ Nogen

Indflydelse paa Cannings Opfattelse af den danske Politik har Begivenheden derfor næppe haft, saaledes som Holland Rose mener i „Transactions of the Royal Historical Society“, New Series XX, 66—67; han synes kun at kende Sagen fra Cannings afsluttende Bemærkninger i Depechen af 14. Juli og henlægger derfor Sammenstødet til dette Tidspunkt, hvorved det gaar ind som et nyt dramatisk Moment i selve Krisen. Der hører det jo imidlertid ikke hjemme, og Canning skelnede, som vi saa, skarpt mellem den danske Regerings og Rists Stilling; indirekte har det derimod vel nok betydet en Del, at Canning i disse vanskelige Dage var utilfreds baade med den danske Repræsentant i London og den engelske i København.

overtog Ledelsen. Vinteren skred, og Napoléons Hær kom mere og mere til Kræfter. Selv om man i England for saa vidt maatte glæde sig over, at Rusland og Preussen ved Konventionen i Bartenstein af 26. April sluttede sig nøjere sammen, havde denne Aftale alligevel Bestemmelser, der maatte forekomme en engelsk-hannoveransk Udenrigsminister meget betænkelige. Den Førerstilling, Art. V vilde give Preussen i Nordtyskland, maatte blive i højeste Grad farlig for Hannover¹⁾, Canning kunde derfor ikke følge de allierede Magter paa alle Punkter; men samtidig maatte Art. IX styrke, hvad Mistro han kunde nære mod den danske Regering. Det hedder nemlig her, at det skal afgøres, hvilke „Forholds-

¹⁾ Konventionen trykt hos Martens i *Recueil de Traités conclus par la Russie* VI B., 409 ff. Holland Rose siger, at den var Canning „hjørteelig velkommen“ (*Transactions etc.*, S. 61), men Saltykoff, der ledede Udenrigsministeriet i Petersborg, medens Budberg var med Kejseren ved Hæren, skriver 13. Juni, at den hannoveranske Gesandt Bremer har været hos ham og sagt, at der var Forfærdelse i London over den Førerstilling, Preussen vilde faa; man vilde „aldrig finde sig i en saadan Ordning“ („Sbornik Emperatorskawo Russkawo Estorétschæskawo Obschtschestwa“ (o: Det kejserlig russiske historiske Selskabs Samlinger — paa kgl. Bibl. som „Documents relatifs à l'Histoire de Russie“) 89. B., S. 8). Den russiske Gesandt Alopæus indberetter fra London 17. Maj, at Canning har sammenlignet den Stilling, Preussen vil faa, med Napoléons Herredømme i Rhinforbundet (Martens l. c. 408). Holland Rose mener ogsaa, at England tiltraadte Konventionen (*Life of Napoleon II* 116. jfr. E. M. Lloyd i *Camb. Mod. Hist.* IX 289, Alison l. c. VI 97 og Garden: *Histoire des Traités de Paix* X B., 410—13). Jeg maa bekende, at jeg ikke véd, naar det er sket, men deler her Skæbne med saa ansete Forfattere som Martens l. c. 408 og 418, Vandal I 55 og Sorel VII 162—63. Der henvises til en Konvention af 27. Juni, men dette er en almindelig Subsidietraktat, hvis hemmelige Artikler er ganske almindelig holdte, og Bartensteinaftalen omtales ikke med et Ord (se Garden l. c. X 410—13).

regler man kan gribe til for ogsaa at bevæge det danske Hof til at tiltræde den foreliggende Konventions Bestemmelser“. Det er tydeligt, at de to Østmagter mente, at det vilde blive nødvendigt at anvende Tvang for at faa Danmark med. Den anden neutrale Magt, Østrig, fortsatte sin tvetydige Mæglingpolitik, der i Øjeblikket kom Napoléon til Gode, fordi han herved vandt Tid; han gik derfor ogsaa i Principet gladelig med til Tanken om en Kongres, der først skulde holdes i København, senere i Prag, medens de Allierede forlangte først at faa Forhandlingsgrundlaget at vide¹⁾. Under alt dette knyttede den franske Kejser nye Forbindelser, der endogsaa naaede til Persien, i den aabenbare Hensigt at forberede et Tog mod Indien, Begivenheder, der ikke skulde gøre en engelsk Udenrigsminister mere rolig. Det trak stadig ud med Afsendelsen af det engelske Hjælpekorps, og samtidig blev det mere og mere klart, til hvilken Side Krigslykken smilede. Erobringen af Danzig pegede frem mod den Afgørelse, der 14. Juni faldt paa Sletterne ved Friedland. Med forbavsende Hurtighed kom saa Omslaget i Kejser Alexanders Politik. 21. Juni blev der sluttet Vaabenhvile, den 25. fandt det første Møde mellem de to Monarker Sted, og 7. Juli var Freden i Tilsit sluttet. .

Det er jo grumme let at konstatere disse Data; betydelig vanskeligere er det at afgøre, naar Efterretningerne herom naaede England, ad hvad Vej de kom, og

1) Naar Blome indberetter fra Petersborg, at man i Bartenstein ønskede Sammenkaldelsen af en Kongres (se Holm II 188²⁾), maa det vistnok være en Misforstaaelse. Her var det den hurtige Aktion, man tilstræbte. Kongrestanken var Østrigs og (paa Skrømt) Napoléons.

hvilken Betydning disse og andre Meddelelser fik for den Politik, Canning slog ind paa overfor Danmark. Det interessante er navnlig at se, hvilke Efterretninger der vejede mest ved den Bestemmelse, han tog, og hvor tidlig den blev taget.

I Følge Rists Depecher indløb den første Efterretning om Slaget ved Friedland Tirsdag den 7. Juli¹⁾. Han henviser til „Times“ som Kilde, det er ikke helt rigtigt. Allerede 30. Juni omtales Slaget i Bladet, men en udførlig Fremstilling synes ganske vist først at have foreligget den 7. Juli²⁾. Depechen er skreven 10. Juli, og det tilføjes, at „hverken Regeringen eller nogen af de allierede Ministre hidtil har modtaget nogen direkte Beretning herom“. Der maa aabenbart lægges Eftertryk paa „direkte“; thi samme Dag ankom en Depeche³⁾ fra den engelske Resident i Hamburg Edw. Thornton, der efter den franske Besættelse havde taget Ophold paa dansk Grund i Altona; under 30. Juni oversender han et Brev, han for to Timer siden har modtaget fra Berlin

¹⁾ Depeche af 10. Juli, Nr. 57.

²⁾ „Times“ findes paa vore offentlige Bibliotheker kun fra 1825. Oplysningerne ovenfor har jeg faaet fra Brit. Museum. — I sine Erindringer siger Rist, at den første Beretning om Friedland-Slaget naaede London 29. Juni; den 7. Juli kendte man Vaabenhvilen, og endelig den 10. kom der over Tønningen Depecher fra Hutchinson, daterede Memel 24. Juni, hvori der først tales om de hemmelige Artikler (I 423—24). Ikke engang den første Oplysning er rigtig (29. for 30. Juni), og heller ikke de andre kan holde Stik. Der er her en mærkelig Overensstemmelse mellem Fremstillingen hos Rist og Ræder (l. c. I, 32—33) ogsaa i Ordvalg, saa Sagen forklares ikke ved, at de har bygget paa en fælles dansk Tradition. Har Rist kendt Ræders Værk? eller er der en fælles Kilde? Holm har allerede set, at Ræders Oplysninger ikke kan være rigtige (l. c. 211¹⁾).

³⁾ For. Of. Hamburg 38, Depeche Nr. 62 af 30. Juni 1807.

(dateret 28. Juni), i hvilket det meddeles, at der den 22. Juni¹⁾ er bleven sluttet en Vaabenhvile, og at Kejserne agter at udnævne Befuldmægtigede, der skal „arbejde paa den store Opgave at tilvejebringe Fred“. Dette er den første Efterretning om den begyndende Tilmærmelse mellem Frankrig og Rusland, jeg har kunnet finde i det engelske Arkiv. Det maatte lyde ret foruroligende. Efter et afgørende russisk Nederlag var der nu Vaabenhvile, under hvilken der skulde indledes Fredsforhandlinger. Det syntes at bære hen mod en Stilling som den i 1801 før Kejser Pauls Mord, da en Tilmærmelse mellem Rusland og Frankrig var umiddelbart forestaaende. Dengang havde England straks vendt sig imod Danmark. Allerede ved de Efterretninger, Canning modtog om Begivenhederne i Øst-Preussen, maatte hans Opmærksomhed rettes mod vort Fædreland, men samtidig fik han andre Meddelelser, der mere direkte vendte hans Blik til den Side og ledte ham til at tro, at den øjeblikkelige Fare truede der.

Maaske endnu tidligere end Thorntons Depeche havde han nemlig modtaget et Privatbrev fra Lord Pembroke, der den 29. Maj var kommen til København paa Vejen til Wien, hvor han skulde overtage Gesandtskabet²⁾; han skriver for at fortælle Canning, at Udrustningen af den danske Flaade var vidt fremskreden, og at dens Styrke daglig voksede³⁾. Vi har tidligere set, hvilken Betydning Garlike tillagde en mulig Udrustning af den danske Flaade, og en Tingenes Tilstand, som

¹⁾ Senere retter Thornton det selv til d. 21. Nr. 64, 7. Juli.

²⁾ Garlike's Depeche Nr. 58 af 29. Maj.

³⁾ Brevet findes ikke i Pub. Rec. Of. (jfr. Transactions etc. l. c. S. 66). Vi kender det kun fra Cannings Omtale i Skrivelse til Garlike af 10. Juli (se herom ndf.).

den Lord Pembroke skildrede, maatte derfor forekomme den engelske Udenrigsminister højst foruroligende. Og Indtrykket heraf maatte yderligere forværres, fordi en Depeche fra Thornton af 1. Juli ankom samtidig med den ovenomtalte af 30. Juni, og heri berettedes der om et nært forestaaende Krav fra den franske „Minister“ i København om Tilladelse til en Besættelse af Hertugdømmerne og Lukning af Havnene, i hvert Fald Altonas og Glückstadts. Thornton bemærker dog samtidig, at dette kun er et Udtryk for en almindelig Mening, der er ved at trænge igennem, og at de private Oplysninger, han har faaet, stammer fra Folk, hvis Hensigter ganske sikkert er de bedste, men om hvis Velunderrettethed og „Nervestyrke“ han har sine Tvivl. Det, der har faaet ham til at skrive derom, er, at han „fra en fuldt autentisk Kilde“ har faaet Oplysninger om, at „der omtrent for en Maaned siden blev sendt Ekspresordre fra Bonapartes Hovedkvarter til den franske Minister i København“, og at M. Bourienne [den franske Resident i Hamburg] har givet Antydninger om deres Indhold, der gaar i samme Retning som det ovenanførte¹⁾. I hvert Fald, fortsætter Thornton, maa den engelske Regering forberede sig paa noget saadant og følgelig overveje Forholdsregler, hvorved man kan „sikre sig Fodfæste i Resten af de danske Besiddelser og gennem disse en Forbindelse med Europas Fastland“²⁾. Han tilraader Troppeendinger

1) „But I have been informed from a perfectly authentic Source that about a month ago some pressing Orders were sent to the French Minister at Copenhagen from Bonaparte's Headquarters, and Insinuations relative to their contents, similar to those above-mentioned, were thrown out by M. Bourienne“.

2) „To secure a Footing upon the Rest of the Danish Dominions and a connection through them with the Continent of Europe“.

til Stralsund og Samvirken med Sverig, „der vil gøre de danske Øer og Østersøens nordlige Kongerige aldeles usaarlige for et fransk Angreb“¹⁾).

Det kunde jo se farligt nok ud altsammen. Fredsforhandlinger mellem Fastlandsmagterne, Krav om Besættelse af Holsten og samtidig Udrustning af den danske Flaade naturligvis for at møde et engelsk Angreb, naar man havde givet efter for Frankrigs Krav. — Altsammen i Orden, hvis Efterretningerne var at stole paa! Vi véd jo nu, at de enten var storpolitiske Spekulationer eller ganske grebne ud af Luften, og allerede dengang gengav Thornton jo sine Oplysninger med alt muligt Forbehold; skønt han mener at være sikker paa, at Kravet er stillet, hvad det jo forøvrigt ikke var, siger han intet om den danske Regerings Svar; i en senere Depeche²⁾ understreger han netop dette Forhold og udtaler, at de franske Agenter utvivlsomt bidrage til at forhøje Uroen, selv om den ikke ligefrem skyldes dem. Meddelelsen om Flaadeudrustningen stammede, som man vil se, fra en Diplomat, der for en Maaned siden havde forladt København, medens den velunderrettede engelske Gesandt paa Stedet, der jo altid havde holdt et vaagent Øje med den danske Flaade, var forbleven taus³⁾).

Foreløbig valgte Canning den rigtige Vej at søge nærmere Oplysninger fra København, men den Form, hvori han krævede dem af Garlike, viser, at han skæn-

1) „Render the Danish Islands and the Northern Kingdom of the Baltic absolutely invulnerable to attack of the French“.

2) Depeche Nr. 64 af 4. Juli, modtaget d. 11.

3) Canning klagede over (Skrivelse Nr. 8 af 10. Juli, jfr. det følgende), at han manglede Efterretninger fra København. Lord Pembroke havde været der i Begyndelsen af Juni — siden da var der indløbet 7 Depecher, Nr. 62—68!

kede Lord Pembrokes Brev sin fulde Tiltro; hans Skrivelse d. 10. Juli blev derfor en skarp Reprimande til Gesandten ved det danske Hof. Som vi har set, var Canning allerede utilfreds med, at han endnu ikke havde hørt noget i Sagen med Rist — Garlikes Depeche herom ankom først samme Dag og aabenbart senere; dette klages der først over, saa henvises der til de Rygter, Thornton har indberettet, og Nødvendigheden af, at Udenrigsministeriet blev holdt underrettet om „den virkelige Tingenes Tilstand i København“ ¹⁾, og endelig refereres Lord Pembrokes Brev, i hvilken Anledning det paalægges Garlike „uopholdelig at skaffe sig enhver tænkelig Oplysning“ desangaaende og sende den „paa den sikreste og hurtigste Maade“ ²⁾.

I de følgende Dage har Planen om at fjærne Garlike og stille Ultimatum til Danmark begyndt at tage fast Form for Canning. Det var ganske talt for døve Øren, naar den østrigske Gesandt Grev Starhemberg d. 11. Juli atter fremsatte Forslag om Mægling ³⁾. I den første Del af Planen bestyrkedes han ved de Depecher fra København, der, som sagt, indløb den 10., af hvilke Canning fik det Indtryk, at Garlike ikke havde forholdt sig, som det var bleven ham paalagt i Spørgsmaalet om Rists Note ⁴⁾; ved Valget af den Fremgangsmaade, han besluttede sig til overfor Danmark, medvirkede vel ogsaa de Efterretninger, der i de følgende Dage indløb om Begivenhederne i Tilsit. Det er atter over Hamburg, de først naaer frem. Den 12. Juli ankom en Depeche fra Thornton ⁵⁾

¹⁾ Skrivelse Nr. 8.

²⁾ Skrivelse Nr. 9, mærket „In Cypher

to the End“.

³⁾ Coquelle I. c. 166.

⁴⁾ Garlike

til Canning Nr. 69—71 af 27. Juni. Canning til Garlike Nr. 10 af 14. Juli, jfr. ovf.

⁵⁾ Dateret 5. Juli 9 P. M., Nr. 65.

med en vedlagt Afskrift af et Brev fra Czaren til Arveprinsen af Mecklenburg-Schwerin, som en russisk Kurer havde overbragt. Thornton slutter heraf, at man allerede maa være naaet til et Grundlag for Freden, og efter at der først er givet en meget farvet Fremstilling af Forhandlingerne om Vaabenhvilen — Napoléon skal formelig have tigget og tryglet om den — og om det personlige Møde, fortsættes der: „Det sidstnævnte [Møde] foregik virkelig første Gang midt i Niemen og senere i Tilsit, hvorhen Kejseren kom ledsaget af sine Officerer og sit første Garderegiment. — To Dage efter dette Møde havde Kongen af Preussen ogsaa et Møde med Bonaparte, og (efter Kurerens Forklaring) var de to Fyrster sammen med Bonaparte i Tilsit, da han blev afsendt¹⁾.

Det hjalp under disse Forhold ikke noget, at der samtidig fra Garlike — 12. Juli — indløb Beretning²⁾ om, hvor uhindret den engelske Transportflaade var sejlet gennem Sundet³⁾. Det var nemlig kun Talemaader, naar Cannings Repræsentant, Fitz Harris, i den Anledning overfor Rist udtalte sin Tilfredshed med den anerkendel-

¹⁾ Holland Rose mener, at den første Meddelelse om Mødet i Tilsit naaede London 16. Juli over København (Transactions etc. S. 64, jfr. Eng. Hist. Rev. 1901, S. 713—15); som man vil se, kom Thorntons Efterretninger hurtigere og nøjagtigere. Skønt Forfatteren er opmærksom paa, at det er en Beretning fra Altona, der ligger til Grund for Cannings Skrivelse af 10. Juli (Transactions etc. 67—68), synes han ikke at have undersøgt Depecherne fra Hamburg. — Det urigtige i at sætte den 16. som Tidspunktet for den første Efterretning ses allerede, naar man kender Prof. Holms saa tidt nævnte Værk. I en Samtale den 14. om Morgenen omtaler Understatssekretæren Fitz Harris Kejsermøderne til Rist (Holm l. c. II 190, se Rists Depeche Nr. 58 af 14. Juli).

²⁾ Depeche Nr. 72 af 3. Juli. ³⁾ Tilhørte den Flaadeafdeling, der 15. Juli blev sat under Sir S. Hood's Befaling (Transactions etc. 69).

sesværdige Maade, hvorpaa det danske Hof holdt fast ved sine Principper, og fremstillede Flaadeforøgelse som nødvendiggjort ved Ønsket om at holde et vaagent Øje med de tidligere Forbundsfæller, og da den danske Chargé d'Affaires gjorde opmærksom paa de Vanskeligheder, det kunde berede Regeringen i København, forsikrede den engelske Understatssekretær, at man vilde tage alle mulige Hensyn overfor Danmark. Rist sluttede saa med at udtale et Ønske om, at „man ikke her for hurtigt i noget som helst Tilfælde vil lade sig forlede til overilede Forholdsregler af nogen Art, der med denne Tingenes Tilstand kan gøre ubodelig Skade“¹⁾. Det er de rette Ord i rette Tid: ingen overilede Skridt! Men det var en Betragtning, den engelske Regering i Øjeblikket var ganske utilgængelig for, man var naaet til det Punkt, hvor der ikke mere blev taget mod Fornuft.

Ellers vilde de Depecher, der den 16. indløb fra Garlike, utvivlsomt have gjort deres Virkning. De er skreven 4. Juli, inden Canning endnu havde sat sin Re-

¹⁾ Rists Depeche Nr. 58 af 14. Juli, jfr. Holm II 190—91. Fitz Harris' Søn, den tredje Earl Malmesbury, fortæller, at hans Fader har sagt ham, at denne Episode var Grunden til, at han saa hurtig opgav sin Stilling som Understatssekretær (han fungerede kun fra $\frac{25}{3}$ til $\frac{19}{8}$). Han misbilligede ikke den engelske Politik (se Udtalelse af ham selv i „Letters of the 1. Earl of Malmesbury 1745—1820, London, 1870, II 31“), men Sønnen siger, at „han skulde holde den danske Minister i London uvidende om sine Hensigter; men den stakkels Mand havde Mistanke til dem og var i den største Nervøsitet og kom daglig i Udenrigsministeriet. Canning plejede at nægte at modtage ham og overlod ham til min Fader, hvis Pligt det var at skjule, ja, ligefrem benægte vore Planer“ (Memoirs of an Ex-Minister by the 3. Earl of Malmesbury I B. S. 2). Canning anfører som Grund til Fitz Harris' Tilbagetræden, at Arbejdet som Understatssekretær var uforeneligt med Sæde i Underhuset (Bagot I 242).

primande om manglende Opmærksomhed for Flaadeudrustningerne op, saa Garlike kunde følgelig ikke direkte svare paa denne, men hans fuldstændige Taushed om hele Sagen var i sig selv talende, da det samtidig viste sig, at han havde handlet særdeles ekspedit, da det drejede sig om de Rygter, Thornton havde indberettet. Han klager først over, at han ikke har faaet nogen Meddelelse om de Bestemmelser angaaende Skibsfarten, den engelske Konsul i Tønningen har indladt sig paa¹⁾, men saa snart han fra Thornton havde faaet Efterretning om de Rygter, der verserede i Altona, at den franske Gesandt M. Didelot skulde have indgivet en Note, var han uopholdelig gaaet til J. Bernstorff for at faa at vide, om det havde noget som helst paa sig, og hans Svar paa Garlikes Spørgsmaal, der var stillet i „højtidelig og officiel“ Form, gik ud paa, at en saadan Antagelse ikke havde det fjærneste Grundlag, og at der intet som helst var passeret mellem den franske og danske Regering. Da Garlike hentydede til, at Bernstorff tidligere havde omtalt en Samtale, han havde haft med Didelot, vilde den danske Minister ikke udtale sig officielt om denne, men rent personligt meddelte han Garlike, at Didelot blot havde givet ham nogle Meddelelser om Begivenheder paa Krigsskuepladsen, og han havde derpaa sluttet med at sige, at man ikke vilde laane Øre til et saadant Forslag, hvis det blev fremsat, at Frankrig sikkert vilde holde en saadan Plan hemmelig, hvis det havde fattet den, men at Udførelsen af den vilde betyde Krig med Danmark²⁾.

1) Se herom Holm II 189.

2) Da Garlike har erfaret fra Thornton, at „he has reason to think that a Note has been lately delivered by M. Didelot to the Danish Government relative to a demand of the Occupa-

Det var en klar Gengivelse af, hvad den danske Regering altid havde sagt, og efter at have refereret det loyalt, fortsætter Garlike som sædvanlig med sine Be-

tion of Altona by France as a Depot of English Merchandize“, er han gaaet til Bernstorff „to learn explicitly whether an application of this sort or any communication on the subject of Holstein has taken place between the Danish and the French Governments, and I have the honor to inform you from Count Bernstorff in answer to my question to that effect, solemnly and officially made that there is not the smallest foundation for the supposition, and that nothing whatever has passed between them on the subject —.

On my alluding to a former declaration that He had acquainted me with the only occasion on which the French minister had conferred with him on publick business, Count Bernstorff added „je ne me croirais pas appellé dans aucun moment à vous dire cela officiellement, mais en mon particulier je vous assurerai aujourd'hui, que M. Didelot n'a rien eu a transiger avec moi. Il m'a donné des nouvelles de l'Armée, comme hier il m'a fait part de celle de l'armistice; il ne s'est rien passé entre les deux Gouvernements de la nature que vous apprehendez.“

Count Bernstorff then went on to say that such a proposition, as I had stated, would not be listened to; that if France had projected the measure, She would probably not divulge the intention and that its execution would be war against Denmark which the Government would repel.“

Jeg har aftrykt denne Del af Depechen in extenso, fordi Holland Rose har misforstaaet den. Han mener nemlig, at det Svar, der citeres paa Fransk, gælder hele Garlikes Spørgsmaal, og at det altsaa kun var „en mon particulier“, at Bernstorff benægtede den fremsatte Paastand, hvad den engelske Forfatter betegner som „utilfredsstillende“ (Transactions etc. 68). Garlikes Maade at udtrykke det paa kunde maaske have været klarere, men det er tydeligt, at han vil gøre en Forskel mellem det Svar, Bernstorff gav paa hans mere almindelige Spørgsmaal, og det særlige om en bestemt Samtale mellem ham og Didelot; kun om den sidste er det, han ikke vil udtale sig officielt. Garlike opfatter det aabenbart ikke som mere utilfredsstillende end andre Svar, han hidtil har faaet, og al Tvivl i den Retning maa svinde, naar man ser følgende Citat fra hans Depeche Nr. 93 af 28. Juli: „— it is impossible

kymringer. De sidste Krigsbegivenheder maa genoplive alle de bange Anelser, man fra Tid til anden kan have næret, og de fjærnes ikke ved Grev Bernstorffs Forsikringer; „thi et fransk Angreb er ikke betinget af en

to obtain more clear and positive assurances, than I have, that France has made neither demand nor overture, nor insinuation on the subject of Holstein“. Der bemærkes intet om, at J. Bernstorffs Udtalelser før har været anderledes, og som vi senere skal se, synes Canning heller ikke at have opfattet Svaret som utilfredsstillende.

I E. H. R. 1901, S. 715—16, har Holland Rose fremsat en lignende Opfattelse af Depechen som i „Transactions“ etc., men intet i selve denne kan støtte hans Paastand om, at Garlike „øjensynlig tog Bernstorffs Benægtelser for en diplomatisk List“. Naar Garlike, som vi skal se om et Øjeblik, samtidig saa mørkt paa, hvad Fremtiden vilde bringe, saa kan tilsvarende Udtalelser findes i hans Depecher efter de mest fyldestgørende danske Erklæringer. Holland Rose begrundet sidstnævnte Sted sin Opfattelse lidt fyldigere og siger: „Vi véd nu fra Napoléons Korrespondance, at han havde lagt Tryk paa [Danmark] for at faa det til at erklære Østersøen for mare clausum“. Jeg har udhævet „havde“, for Garlikes Depeche er dateret 4. Juli, og Holland Rose henviser til et Brev i Correspondance fra 3. August!! Naar man tager det saaledes med Tidsfølgen (smlgn. hans Afhandling i E. H. R. 1896, S. 83) under en Krise, hvor, som Prof. Holm rigtig har bemærket (l. c. II 198 ff), den hurtige Udvikling fra Dag til Dag er det ejendommelige, kan man faa alt til at passe. Det afgørende er jo netop, at den franske Pression først begyndte i August (se herom Holm II 201), ellers vilde alt have udviklet sig anderledes, og Danmark sandsynligvis være kommen paa den rigtige Side.

I Sammenligning med dette er det kun en ringe Ting, naar Holland Rose tillægger Garlike den Mening, altsammen i Depechen af 4. Juli, at Napoléons Troppesamling ved Elben ogsaa kan true Svenskerne og Lord Cathcart ved Stralsund. Før den 8. var overhovedet ingen af det engelske Korps ankommen til Rügen, og Lord Cathcart kom endnu senere (N. L. Beamish: History of the Kings German Legion I 105—06)! — Alt dette har Holland Rose samlet paa 15 Linjer (E. H. R. 715—16). Det er næsten en Rekord!

Meddelelse til det danske Ministerium“ — hvad den danske Minister, som man vil se, ogsaa havde sagt — Faren er der stadig, og man kan ikke sikre sig nok imod den, men han troer ikke, at den danske Regering har nogen Viden om de franske Planer, uden hvad deres egen Skarpsindighed kan sige dem.

Samtidig oversendte Garlike forskellige Depecher fra Memel¹⁾, men ud over forskellige Enkeltheder indeholde de intet andet, end hvad man allerede havde faaet Efterretning om over Hamburg²⁾, og Depecherne fra København indeholdt jo et kategorisk Dementi af det, Thornton alene havde lagt Vægt paa, Rygtet om Henstillinger fra den franske Gesandt i København, og det fremgaar jo klart af Slutningen af Garlikes Depeche, at Dementiet tog han for gode Varer. Hvis den Post, der indløb den 16., skulde gøre nogen Virkning, maatte den derfor absolut være af beroligende Art³⁾. Men man var éngang kommen i Affekt i Ministeriet, denne Stemning havde bredt sig til Byen, saa Rist siger, at han har maattet anvende alle sine Bekendtskaber i City for at berolige Handelsverdenen⁴⁾, og Garlikes Depecher tav jo stadig om Flaadeudrustningerne, og paa disse synes Canning at

1) Aftrykt E. H. R. 1901, S. 714—15. 2) Thornton, der har set dem, siger det samme Nr. 66 af 8. Juli. 3) Modsat Holland Rose, der taler om „det dybe Indtryk“ Depecherne, der ankom den 16., maa have gjort (Transactions etc. 65 og E. H. R. 1901, 715—16); det forklares dels ved, at han har misforstaaet Garlikes Depeche, dels ved, at han troer, at Canning her for første Gang hørte om Begivenhederne i Tilsit. I et Privatbrev, som Fitz Harris samme Dag modtog fra Thornton, kommer denne ogsaa med mere beroligende Betragtninger angaaende Faren for Besættelsen af Holsten (For. Of. Hamburg 38, uden Nummer). 4) Depeche Nr. 59 af 17. Juli.

have troet som paa Bibelen; maaske er det, fordi Garlike ogsaa denne Gang intet har meldt om disse Udrustninger, at Canning samme Dag, som hans Depecher indløb, definitivt bestemte sig for at erstatte ham med Brooke Taylor og satte den første Instruks op for ham. Dagen efter lod han Fitz Harris sende Bud efter F. J. Jackson¹⁾, der opholdt sig paa Landet i Haselbeach (Northhamptonshire)²⁾, for at benytte ham til den særlige Sendelse til Kiel, og endelig den 18. gav han Garlike Meddelelse om, at da Frere, der var udset til Gesandt ved det preussiske Hof, var bleven forhindret i at rejse — hans Fader var død³⁾ — skulde Garlike begive sig derhen ad interim og introducere Taylor i København, hvor han skulde fungere under Garlikes Fraværelse, en Ordning, der fremstilles som foranlediget ved Garlikes Kendskab til paagældende Hof og som noget ganske

¹⁾ Til Oplysning om de følgende Begivenheder yder det Jacksonske Familiearkiv (nu i Pub. Rec. Of. „Lady Jackson's Papers“, smlgn. „Transactions“ etc. 68²⁾) fortrinlige Bidrag. Det er dels samtidige Breve, hvoraf en Række er udgivne i den allerede et Par Gange nævnte „Diaries and Letters of Sir George Jackson“, en yngre Broder til F. J. Jackson, der paa denne Tid opholdt sig i Memel, dels den Beretning, Jackson i Oktober skrev om sin Sendelse. Det omtales gentagende i Brevene, at han skriver paa en saadan Fremstilling; det skal være et Svar til „Moniteuren“ (D. & L. II, 219, 229). Fra 1808 stammer en ufuldendt Beretning (L. J. P. Nr. 56), udarbejdet paa Grund af Offentlighedens Interesse for Sagen, men grumme indholdsløs. — Helt anderledes Værdi har den store Beretning fra Efteraaret 1807, der dog næppe har været beregnet for Offentligheden. Den omfatter godt 90 Folioark, alene den halve Side er beskrevet, men tæt og med en daarlig Haand, kun Arkene er nummererede, og Tallene dækkes af en senere Hæftning. Nærmere Henviisninger er derfor umulige.

²⁾ Se Brev til Broderen af 18. Juli D. & L. II, 187, jfr. Edinburgh Review, April 1906, 356.

³⁾ Rists Depeche Nr. 59.

foreløbigt og kortvarigt. Samme Dag kom saa ogsaa Ordrene til de omfattende Flaadeudrustninger¹⁾.

Den første Instruks for Taylor er ikke videre interessant. Den viser blot, at Canning ønsker at faa Garlike fjærnet, selv om det skal have Udseende af, at Forandringen alene er foranlediget ved Frere's Forfald. Hvis man i København spørger om Flaadesendelsen, skal Taylor henvise til Stillingen i Østersøen og Hensynet til Sverig, og gør man Bemærkninger om, at den synes større end nødvendig, skal han svare med Paavisning af, at man jo ogsaa udruster den danske Flaade. Den engelske Regering var rede til at tro paa Forsikringerne om, at en fransk Besættelse af Holsten vilde blive opfattet som en fjendtlig Handling²⁾, men Nærværelsen af en engelsk Flaade kunde kun støtte en saadan Politik, og for Danmarks egen Skyld maatte den være stærkere end den danske. Under den nuværende Stilling i Verden maa dets Sikkerhed alene søges i Ligevægten mellem Farerne fra begge Sider³⁾. Det sidste er jo en Tankegang, Garlike ogsaa havde været inde paa, men om Fordelene derved vilde være saa absolut indlysende for den danske Regering, er vel nok et Spørgsmaal. Den egentlige Mening var, som sagt, at fjærne Garlike, hvad Jackson ogsaa direkte udtaler i sin Beretning, og i sit Brev til Broderen af 18. Juli udtrykker han klart Meningen med Taylors Sendelse ved at sige, at han skal indlede Slaget, medens Jackson selv danner Hovedstyrken⁴⁾. Det hele

¹⁾ Transactions etc. l. c., 69—70.

²⁾ Det synes heraf at fremgaa, at Canning har haft den rette Forstaaelse af Garlikes Depeche af 4. Juli.

³⁾ Jfr. Transactions etc., 65, og

E. H. R. 1901, S. 716—17.

⁴⁾ „He is the skirmishing party, I shall form the main corps de bataille“ (D. & L. II, 187).

staar i Forbindelse med, at Canning nok var klar over Maalet for sin danske Politik, men endnu ikke var helt sikker paa, hvad Vej han helst skulde vælge for at naa det. I hvert Fald var dette, som vi straks skal se, Stillingen to Dage senere¹⁾.

Naar Canning valgte Jackson til den særlige Sendelse til Kiel, var Grunden efter dennes egen Mening et Brev, han havde skrevet til Lord Malmesbury, om Forholdet til Danmark²⁾. Vi kender ikke dette, men i de samme Dage har han udtalt sig til Broderen om Spørgsmaalet, og hans Opfattelse er, at Englænderne med alle Midler maa hævde „de Rettigheder, som Danskerne er tilbøjelige til at bekæmpe“, men forøvrigt mener han, at „den Synsmaade, der tillægges den danske Regering, ikke er rigtig, og at den næppe vil gaa Frankrigs Ærinde“³⁾. Det var en nøgtern Opfattelse og noget forskellig fra, hvad der var godt Latin i de højeste Kredse, men under en Forhandling, hvis endelige Maal jo alligevel var Alliance med Danmark, selv om de Betingelser, man stillede, var ufravigelige, vilde en Diplomat med maadeholden Opfattelse, og om hvem man samtidig vidste, at han uvægerlig vilde følge den Parole, der blev givet ham, jo være den rette Mand. Hvorom alting er, Kl. 1 om

¹⁾ I 1901 tillagde Holland Rose Taylors første Instruks stor Betydning som direkte foranlediget ved de Meldinger, der indløb d. 16., og som et Udtryk for Cannings Plan paa sit første Trin, hvor en Flaademonstration endnu ansaaes for tilstrækkelig (E. H. R. 1901, S. 717). Instruksen viser intet om dette; lige til ind i August blev Taylor holdt i Uvidenhed om, hvad det hele gik ud paa, først da fik han Instrukserne for Jackson, Cathcart og Gambier oversendt. I Transactions etc., 71, har Holland Rose selv set, hvordan det forholdt sig med Taylors første Instruks.

²⁾ D. & L. II, 187.

³⁾ D. & L. II, 186—87.

Morgenen den 18. Juli blev Jackson vækket af det Bud, der var sendt fra London om Eftermiddagen, og Kl. 1 Middag ankom han til Downing Street.

Man var her naaet til Beslutningen om at bemægtige sig den danske Flaade, men Maaden, paa hvilken det skulde ske, var stadig Genstand for Forhandling mellem Canning, Lord Malmesbury, hans stadige Raadgiver, og dennes Søn Understatssekretæren Fitz Harris. I Øjeblikket stod det paa, at Taylor skulde rejse endnu samme Aften og Jackson om et Par Dage, men da han senere paa Dagen (Kl. 5) skrev Slutningen af sit Brev til Broderen efter en Samtale med Canning, skal det opsættes foreløbigt, og Sagen holdes hemmelig¹⁾.

Imidlertid kan det ikke have varet længe, inden man naaede til den afgørende Beslutning, hvis den ikke allerede er taget den 18. Jackson skriver i sin Beretning, at han kort efter sin Ankomst til Byen fik det første Udkast til sine Instrukser, og i en anden Forbindelse udtaler han sig saaledes, at man næsten maa tro, at de forelaa, da han indtraf Kl. 1²⁾, og hermed er Tidspunktet for den definitive Afgørelse nogenlunde konstateret, thi vi har samtidig Jacksons egne Ord for, at de Udkast, han her fik udleveret, kun paa et uvæsentligt Punkt var forskellige fra de Aktstykker, der fik deres endelige Datering den 29. Juli. Selv om Aktionens Begyndelse blev udsat, var man allerede den 18. eller umiddelbart der-

¹⁾ Brev til Broderen, skrevet i Cannings Værelse i Downing Street, første Afsnit Kl. 3, en senere Del Kl. 5 (D. & L. II, 187—88).

²⁾ Ved sin Omtale af Canning og hans Raadgivers Forhandling siger Jackson nemlig i Beretningen, at han ved en flygtig Undersøgelse af Instrukserne saa, at „Hensigten med det var at komme i Besiddelse af den danske Flaade“.

efter klar over, hvordan den skulde foregaa. Det er ganske karakteristisk, at Castlereagh senere i Parlamentet angav den 19. Juli som den Dag, Bestemmelsen var taget¹.

Hvad var Grundlaget for Cannings Beslutning?

Naar Tidspunktet for den Afgørelse, Canning kom til, altsaa maa henlægges til Dagene omkring den 18. Juli. er det givet, paa hvilket Grundlag den blev truffen. Det er de Meddelelser, der var modtaget fra forskellig Side i Løbet af den sidste halve Snes Dage, og i denne Forbindelse er det højst interessant at følge Jacksons Redegørelse for dette Spørgsmaal, som han ret udførligt har beskæftiget sig med i sin Beretning.

Han siger her, at det hele grundedes paa den Efterretning, der ad forskellige Veje var overbragt om, „at det var Bonapartes Hensigt at sætte sig i Besiddelse af Slesvig og Holsten“ og „derfra at skride til at bemægtige sig den danske Flaade“. „Denne Efterretning var og er Grundlaget for hele Foretagendet, og ud fra den maa vore Forholdsregler retfærdiggøres eller fordømmes i Menneskehedens og den britiske Offentligheds Øjne“²).

¹) 28. Jan. 1808, Hansard X, 169, smlgn. Transactions etc., S. 70. Senere søgte Castlereagh at bortforklare sine Udtalelser, da Oppositionen fandt, at de Efterretninger fra Tilsit, man stadig henviste til som Anledningen, da maatte være kommen noget tidligt. Det er denne senere Udtalelse, Holm har henholdt sig til (II, 214, Noten), medens Betydningen af den første synes at have undgaaet hans Opmærksomhed. Den ligger derimod vist bagved Wilsons Fremstilling i Camb. Mod. Hist. IX, 236.

²) „The Information transmitted thro' various Channels „that it was Bonapartes intention to take possession of Sleswig & Holstein“ and of „proceeding from thence to the Seizure of the Danish Navy“ — this Information was and still is the Groundwork of the whole Proceeding — by it

Og Jackson fortsætter meget forstandigt med at sige, at han dengang som nu maa rejse det Spørgsmaal: kom Efterretningen fra autoritativ Side?

Han henviser saa, som vi kunde vente, til Thornton og Jarlen af Pembroke. Hvad der derimod overrasker, er en yderligere Paastand om, at Grundlaget ogsaa var det, der skete ved Tilsittraktaterne, „der var kendt gennem Beretning fra de britiske Agenter i Memel, der havde den sikreste Førstehaandsforbindelse til at erfare, hvad der var sket i Tilsit“; thi naar Cannings Afgørelse er truffen ca. d. 18., er noget saadant simpelt hen umuligt. Først lige i disse Dage (den 19.) fik han fra Thornton Meddelelse om, at Freden var undertegnet den 4. Juli, men selv ansaa den engelske Resident langt fra Efterretningen for paalidelig¹⁾, og først den 23. ankom hans Depeche af 15. Juli, hvori det endelig meldes som sikkert, at Freden er sluttet den 8. Juli²⁾. Og vi har tidligere set, at Efterretningerne fra Østpreussen naaede Canning langt hurtigere og for den Sags Skyld ogsaa nøjagtigere over Altona end over Memel³⁾. Meddelelser om Fredsslutningen ad denne Vej kunde endnu ikke foreligge den 18.—19. Juli i London, og denne Passus i

 must our operations be justified or reprobated in the Estimation of Mankind & of the British Publick“, jfr. Edbg. Rev. l. c., 356.

- ¹⁾ Depeche Nr. 66 [skal være 67], dateret Altona 11. Juli. Holland Rose mener, ukendt som han er med Indberetningerne fra Thornton, at Canning ingen nye Efterretninger fik mellem den 16. og 19. Juli (Transactions 70). ²⁾ Naar Holland Rose mener, at Canning først 8. August fik Kendskab til Traktatens Indhold gennem en fransk Avis (Transactions 71), saa er det ikke rigtigt; 31. Juli modtog han en Afskrift, som Thornton havde oversendt den 25. (Depeche Nr. 72).
- ³⁾ Se ovf. om Meddelelserne angaaende Vaabenhvilen og Kejsermøderne.

Jacksons Beretning har aabenbart Henblik paa senere Efterretninger; thi at Canning den 18. Juli havde en ganske anden Opfattelse af sin Viden om Begivenhederne i Tilsit, kan vi heldigvis bevise.

I sin ovenomtalte Skrivelse af nævnte Dato til Garlike, i hvilken han faaer Meddelelse om sin forestaaende Sendelse til det preussiske Hof, udtaler Canning, at han ikke kan give ham nogen Instruktion paa Grund af „den Uvished, der stadig hersker angaaende Udfaldet af de Forhandlinger, der vides at have fundet Sted“ mellem Alexander og Napoléon. Lad nu være, at Canning ikke vilde udtale sig om saa delikate Spørgsmaal til en Gesandt, der havde vakt hans højeste Mishag, men Jacksons Brev af samme Dato til Broderen viser, at det ikke er gaaet ham anderledes. Han skriver, at der er Planer om at kalde George Jackson til London, for at han kan bringe den Efterretning „om Tingenes almindelige Tilstand, som de [Regeringen] endnu saa fuldstændig mangler¹⁾, og dette skriver Cannings egentlige Tillidsmand, efter at de har haft en lang Samtale²⁾.

Ser man paa de Vendinger, Jackson bruger, hvor han sammenfatter det, der var „Grundlaget for hele Foretagendet“, er det utvivlsomt Thorntons Meddelelse om det truende Indfald i Holsten, der foresvæver ham. Det er i Virkeligheden ogsaa kun Spørgsmaalet om hans Paa-

¹⁾ D. & L. II, 187—88.

²⁾ Jfr. Edbg. Rev. I. c., 357, og Transactions etc., 71—72. Hvad selve Agenterne i Memel angaar, saa siger en af dem under 10. Juli, George Granville Leveson Gower (Earl Gower): „we know very little yet of the terms“ („Stafford House Letters ed. Lord Gower“ 1891, S. 53), George Jackson kan den 11. kun fremsætte Formodninger (D. & L. II, 167) og 8 Dage efter skulde Canning have haft udtømmende Beretninger herfra!

lidelighed, der drøftes i det følgende; Agenterne i Tilsit og Lord Pembroke nævnes blot, og Jackson mener, at Thornton gav sine Oplysninger paa en „bestemt og tillidvækkende Maade“, saa Jackson, der vidste, at han paa andre Punkter havde gode Forbindelser, ikke fandt det vanskeligt at skænke ham Tiltro¹⁾. Den samme Rolle har Thorntons Depecher aabenbart spillet for Canning. Det fremgaar af den Skrivelse, han d. 5. August sendte Gesandten ved det svenske Hof, Mr. Pierrepont²⁾, sammen med Instrukserne for Jackson. Det paavises her, hvor nødvendigt det er at fremtvinge en bestemt Forklaring fra den danske Regering og gennem en Magt-udfoldelse at modvirke det Indtryk, Frankrigs Trusler vilde fremkalde, og det hedder saa, at de Efterretninger, der hver Dag bringes om, at Frankrig stadig nærmer sig Udførelsen af sine Planer mod Holsten, „vil vise, at man ikke kan gaa anden Vej end den, det er paalagt Jackson at følge. At Frankrigs Besættelse af Holsten uvægerlig enten vilde føre til, at denne Magt fuldstændig kom i Besiddelse af Danmarks øvrige Omraade, eller til at den fik en saadan Indflydelse paa og Magt over det nævnte Hofs Beslutninger, at det i det lange Løb vilde stille den danske Sømagt til Bonapartes Raadighed, er en Paa-stand, der er for klar til ikke at frygtes, selv om man

¹⁾ Forfatteren i Edbg. Rev. tager fejl, naar han mener (l. c. 357), at Jackson nærede Mistro til Thorntons Meddelelser. Jackson afviser først i sin Beretning (der her er ganske særlig uordentlig og utydelig skreven, hvilket forklarer Misforstaaelsen) de Oplysninger, der kom fra andet Hold — den Passus, der citeres anf. Sted, jfr. ndf. — men siger saa, at den Tvivl, der herved opstod, maatte fjærnes „by the attention due to Mr. Thorntons authority“.

²⁾ For. Of. Sweden 41, Nr. 12.

manglede de talrige og samstemmende Efterretninger, der er modtaget her, til at bestyrke denne Frygt¹⁾.

De „talrige og samstemmende Efterretninger“ havde Jackson jo, naar undtages Thorntons, sine egne Meninger om²⁾, men tydeligt er det, at Thorntons Varsko om en forestaaende Besættelse af Holsten og Nødvendigheden af, at England sikrede sig mod, at det gik de øvrige danske Lande paa samme Maade, ogsaa ligger bagved de citerede Udtalelser af Canning. Hans Skrivelse af 21. Juli til Pierrepont³⁾ tager sit Udgangspunkt fra det samme: Frygten for et Angreb paa Holsten og dets mulige Følger; Udviklingerne er her blot mere kortfattede. Det er ogsaa Hovedpunktet i Instruktionerne for Jackson (dateret 29. Juli, men affattet tidligere, se ndf.)⁴⁾,

¹⁾ But the Intelligence which every day brings of the nearer approach of France to the Execution of her Project in respect to Holstein proves that there was no time to be lost in anticipating the designs of the Enemy, as well as that no satisfaction short of those which Mr. Jackson is instructed to require could suffice to prevent the full accomplishment of those designs at some future opportunity That the Occupation of Holstein by France would infallibly lead either to the actual possession by the same Power of the other Territories of Denmark or to the Establishment of such an influence and controul over the Councils of that Court, as would eventually place the Danish Naval force at the disposal of Bonaparte, is a proposition too plain to be apprehended, even if the multiplied and concurrent intelligence which has been received here were wanting to confirm that apprehension.

²⁾ Han skriver i sin Beretning, at der daglig kom Efterretninger, man ikke helt kunde afvise, da de gik ud paa det samme, man allerede vidste fra god Kilde, „they were not perhaps of a nature calculated of themselves to inspire much confidence. In their difuse Stile and general Expressions I too well recognised the manner of those numberless Retailers of News by which Publick Men and Publick Offices are now more than ever beset“.

³⁾ Skrivelse Nr. 10 l. c.

⁴⁾ E. H. R.

1896, S. 83.

og Tanken genfindes i Skrivelse af 5. August til Leveson Gower i Rusland¹).

Det ejendommelige for denne Skrivelse til Pierrepont er imidlertid, at Lord Pembrokes Brev, der 4 Uger tidligere havde gjort saa stærkt et Indtryk paa Canning, hvis Meddelelser ogsaa spiller en Rolle i Instrukserne for Jackson, nu slet ikke omtales. Sagen var nemlig, at Canning allerede 2. August havde modtaget Meddelelser fra København, der gav hans Tro paa Beretningen om Udrustningen af den danske Flaade et Grundskud²). Det er Faren ved Angreb paa Holsten, der indtager den fremtrædende Plads. Frygten for noget saadant var jo paa ingen Maade grebet ud af Luften, men saa overhængende, som man paa dette Tidspunkt i det engelske Ministerium forestillede sig Faren, var den nu ikke; baade dette og navnlig, hvordan den danske Regerings Holdning under en saadan Eventualitet vilde have været, blev man, som jeg senere skal paavise, gennem Jacksons Sendelse til Kiel mere klar over, og under disse Omstændigheder, da man saa, at det oprindelige Grundlag ikke holdt Stik, fremdroges saa de mystiske Efterretninger om Tilsitforhandlinger som det afgørende, de Efterretninger, der i Cannings Skrivelser fra den første Tid indtager en langt mere beskedne Plads³). De spiller en underordnet

¹) Citeret Edbg. Rev. I. c., 359, jfr. Camb. Mod. Hist. IX, 298—99, jfr. iøvrigt Cannings Tale i Januar 1808, Hansard X, 65.

²) Se i det følgende.

³) En Undtagelse er den anden Instruks for Taylor af 22. Juli (aftrykt i E. H. R. 1901, S. 717), hvor Canning udelukkende henviser til de Efterretninger, han har faaet fra Tilsit om Napoleons Samtale med Alexander allerede den første Dag. At Canning intet som helst kunde vide om denne Samtale paa Flaaden i Niemen, er en Sag for sig, men at han netop overfor Taylor, der endnu 22. Juli utvivlsomt var ukendt med,

Rolle, fordi de Meddelelser, der i Dagene omkring den 18. Juli forelaa om Stillingen i Tilsit, som sagt, var af en meget fragmentarisk Karakter, i disse Dage er Afgørelsen truffet, og dens Grundlag blev følgelig et ganske andet end Tilsitrygterne; som jeg har paavist, var det Lord Pembrokes Brev og Thorntons Beretninger, der var bestemmende for Canning. De Efterretninger, som man senere fik om Forhandlingerne i Tilsit — og som forøvrigt aldeles ikke stemmer med Traktaternes Ordlyd¹⁾, i hvert Fald ikke i den Form, hvori de senere refereres af de engelske Ministre²⁾ — har spillet deres Rolle som Støtte for den Opfattelse, man allerede tidligere var naaet til, men hvad det gælder om én Gang for alle at faa slaaet fast, er følgende: Det var den grundløse Meddelelse om Flaadens Udrustning og de overdrevne Rygter om et

.....
 hvad Planen egentlig gik ud paa, skulde fremdrage særlig konfidentielle og afgørende Meddelelser, er lidet troligt. Tilbage bliver Spørgsmaalet om, hvorfor han netop her i Modsetning til de andre Instrukser henviser til Tilsitforhandlingerne; maaske er det under Indtryk af de nye Oplysninger, han lige har faaet, men noget tilfredsstillende Svar kan jeg ikke give. Under den første Forhandling med J. Bernstorff fremsatte Taylor Paastanden om, at Forhandlingerne i Tilsit havde drejet sig om et Søforbund mod England, hvor Danmarks Deltagelse ansaaes for sikker (Taylors Depeche Nr. 1. For. Of. Denmark, 53), men i den næste Konference (Depeche Nr. 5) er det Bonapartes Planer mod Holsten, der tales om. Dette er, som man ser, Hovedsagen under selve Krisen. Det er ogsaa det, Jackson holdt sig til. Tilsitefterretningerne, der senere kom til at spille saa stor en Rolle, blev dengang kun brugt under Taylors „Forpostfægtning“ (jfr. Jacksons Udtryk). Maaske kan Cannings egne Papirer, der stadig ikke er tilgængelige (se Athenæum 1905, I B., 754, Sp. 1), her give nærmere Oplysninger.

¹⁾ Spørgsmaalet herom har jeg behandlet i et Tillæg ved Afhandlingens Slutning. ²⁾ Ministrenes Erklæringer herom stemmer iøvrigt ikke overens, se Hansard X, 28, 29, 31, 72 og 93 og Oppositionens Kritik 292, 658—59, jfr. 259 ff.

truende Angreb paa Holsten, der bestemte Cannings Valg af Politik overfor Danmark. Det er dette, navnlig Thorntons Indberetninger, der ligger bag den Opfattelse, vi finder som den fremherskende under selve Krisen. Virkelig afgørende Efterretninger fra Tilsit forelaa ikke, da Beslutningerne blev tagne; de kom først senere, og deres Betydning kan kun have været rent sekundær, først da det viste sig, at de andre Meddelelser, man til en Begyndelse byggede paa, var uholdbare eller overdrevne, blev Tilsitberetningerne skudt frem som det primære¹).

¹) Da Holland Rose i sin Tid (E. H. R. 1896 og 1901) tog Spørgsmaalet om Cannings Politik overfor Danmark op til Behandling, maatte han med det foreliggende Materiale se Cannings Planer i stadig Udvikling fra Midten til Slutningen af Juli Maaned. Først Instruksen til Taylor den 16., saa efter mundtlig Meddelelse fra Mackenzie en ny Instruks til samme af den 22. og endelig Instrukserne til Jackson ved Udgangen af Maaneden (se navnlig E. H. R. 1901, S. 716—17). Denne Fremstilling blev allerede rokket ved en Afhandling i Athenæum for 27. Sept. 1902, og i Transactions 1906 er han naaet til Erkendelse af, at Cannings Beslutning er taget i Dagene omkring 18.—19. Juli (S. 70—71), men han tager ikke Konsekvensen deraf, at Indvirkningen fra Begivenhederne i Tilsit saa maa reduceres til noget sekundært (l. c. 69); han søger stadig at bevare den traditionelle Opfattelse (l. c. 71), og Forfatteren i Edbg. Rev., der i det hele ikke tynges af selvstændigt Studium, kombinerer Paavirkningen fra begge Hold uden Blik for Vanskelighederne. — Det hænger naturligvis sammen med deres manglende Kendskab til Thorntons Depecher.

Man maa, som sagt, reducere Betydningen af den interessante Tilsitefterretning ganske overordentligt, og under disse Forhold taber Spørgsmaalet om, hvorfra den i det hele stammer, en stor Del af sin Interesse. Det er stadig bleven diskuteret i England; se foruden de tidt nævnte Afhandlinger ogsaa Quarterly Review April 1908, S. 417 ff., og Notes & Queries, 10. Series VIII, 469, 510, IX 31, 96, 135, 154, 171, 237, X 11.

I Virkeligheden har Prof. Holm allerede i 1875 set den rette Sammenhæng: „Planen, der i det væsentlige allerede var lagt, inden man havde faaet Efterretning om Tilsitfredens

Jeg skal i det følgende paavise, hvor hurtigt det viste sig, at det Grundlag, man fra Begyndelsen havde anset for fyldestgørende, viste sig at være falsk, og da man stod overfor en Opposition, der stræbte efter Lejlighed til at fælde Ministeriet, og en Offentlighed, hvor dets Prestige ahang af Resultaterne i ydre Politik, maatte der gøres det mest mulige ud af de mystiske Meddelelser fra Tilsit, der ikke kunde kontrolleres.

De engelske Tilbud.

Som vi har set, forelaa de endelige Udkast til Jacksons Instrukser allerede færdige omkring d. 18.—19. Juli. Han fortæller selv i sin Beretning, hvorledes han i de følgende Dage fik Lov til at tage dem med hjem, saa at han kunde overveje dem og stille Spørgsmaal under de korte Samtaler, han i den følgende Uge havde med Canning, der i disse Dage havde meget travlt. Jacksons Afrejse blev nemlig udsat fra Dag til Dag, fordi Flaaden skulde være færdig forinden. Under disse Forhold gjaldt det om at bevare Hemmeligheden angaaende Togets Maal. Instrukserne for Admiral Gambier, der vist ogsaa har været udformede den 19.¹⁾, er endnu holdt paa samme Maade som dem til Taylor fra d. 16. Han skal samvirke med den svenske Konge og dække Troppernes

endelige Afslutning“, II 214. Smlgn. Rist, der sætter 17. og 19. Juli som „de fordærvelige Dage“, I 424.

¹⁾ Instruksen for Gambier findes „Adm. Secr. In Letters“, 4353 (i Pub. Rec. Of.), og er her dateret 21. Juli. Den er imidlertid afskrevet i Jacksons Brevbog (Lady Jacksons Papers, Nr. 29, Letterbook) og her ligesom de følgende to, der betegnes „most secret“, henført til d. 19. Den Dag har de vel altsaa ligget færdige. Ingen af de sidste har jeg kunnet finde i Admiraltetets Arkiv.

Tilbagerejse og de britiske Skibe i Østersøen¹⁾, men i en særlig hemmelig Ordre paalægges det ham at hindre, at der føres Forstærkninger over til Sælland, og at danske Lineskibe stikke i Søen; i givet Tilfælde skal Gambier selv i første Omgang tage Ansvaret for disse Skridt. To Dage efter udstedtes Ordren om den almindelige Embargo²⁾.

Ogsaa den nye foreløbige Instruks for Taylor af 22. Juli³⁾ er holdt i det Dunkle; der kræves Forsikringer fra den danske Regering angaaende det Søforbund, Canning har faaet Meddelelse om, at Napoleon arbejder for i Tilsit, at Frankrig ikke har stillet Forlangende desangaaende, eller at det er bleven afvist, og endelig en tilstrækkelig Sikkerhed for, at Forslag herom vil møde samme Modtagelse, hvis det stilles paany. At det er Kravet om Flaaden, der ligger bagved dette, maa anses for utvivlsomt, men det fremgaar ikke af Instruksen, og Kendskab til denne Del af Cannings Plan fik Taylor vist først, da Jacksons Instrukser senere oversendtes sammen med en Fællesinstruks for dem begge. Under den første Forhandling mellem Taylor og J. Bernstorff er der da heller slet ikke Tale om Flaaden eller Allianceforslag⁴⁾.

¹⁾ Jackson skriver til Broderen, at saaledes opfattes Hensigten med Toget ogsaa ude mellem Folk (D. & L. II, 188).

²⁾ Rist I, 428—29. Spørgsmaalet om Muligheden for Oversendelse af en Advarsel til den danske Regering er udtømmende behandlet af Holm II, 219 ff. og Rist I, 427. Hvad man med en vis Ret kan bebrejde Rist, er, at han under disse vanskelige Forhold rejste paa Landet et Par Dage. Nogen reel Betydning har det ikke haft. Man maa, naar man vil bedømme Rists Holdning, huske, at han umiddelbart før disse Begivenheder havde mistet sin Fader (409 ff.).

³⁾ E. H. R. 1901, 717. ⁴⁾ Medens Jacksons Afrejse blev udsat, synes Taylor at være rejst med det samme (se Jacksons Brev til Broderen af 18. Juli) eller umiddelbart efter, og alle-

Cannings dybere Hensigt var altsaa en Hemmelighed, han kun delte med sine nærmeste Fortrolige og Jackson, der skulde stille de egentlige Krav til Danmark; hvad disse er, kommer frem i hans Instrukser, der har faaet deres endelige Datering den 29. Juli¹⁾. Selve Instruksen begynder med en Henvisning til „Bonapartes“ Planer om at udelukke England fra Holstens Havne og derpaa at bemægtige sig den danske Flaade; derfor er en Forklaring fra den danske Regering nødvendig²⁾. Jackson skal opsøge Kronprinsen personlig og udtale med den største Tydelighed, at England er bestemt paa at fordre den Sikkerhed, som Fjendens Planer gør nødvendig ogsaa paa Grund af, at den danske Flaade er under Udrustning, hvad der kun kan opfattes som dikteret af fjendtlige Hensigter mod England; endelig mindes der om den danske Regerings formentlig forskellige Sprog overfor England og Frankrig³⁾. Det paastaaes, at Danmark har vist „fuldstændig Underkastelse“ overfor sidstnævnte Stat. Saalænge der ikke syntes at være nogen Udsigt til, at der vilde blive stillet Krav i Overensstemmelse hermed, og saalænge Danmark fik Lov at bevare blot et Skin af Upartiskhed, havde man ikke villet sætte Sagen paa Spidsen, men under den nuværende Stilling i Nordeuropa var der intet Valg. Hans Majestæt maa sikre sit Folk mod Frankrig „ved at redde Danmarks Sømagt, med hvilken det vides, at Bonaparte regner som det vigtigste Led i et Søforbund“⁴⁾. Under andre Omstændigheder kunde en Af-

rede den anden Instruks er sendt efter ham, smlgn. J. Bernstorff, citeret i Hist. Tidsskrift, 6. I, 18.

¹⁾ En enkelt (Nr. 1) er dateret 28. Juli, men i Jacksons Brevbog (jfr. ovf.), hvor de findes i Afskrift, har den samme Dato som de andre. ²⁾ Citeret E. H. R. 1896, S. 83.

³⁾ Citeret ib. 83—84.

⁴⁾ „By rescuing from Her (France)

rustning eller Tilstedeværelsen af en overlegen engelsk Flaade have været Sikkerhed nok, men det vil snart være umuligt at holde sig i Østersøen, og Danmark vil ikke faa Lov at overholde sine Forpligtelser. Derfor er det eneste antagelige, at man opnaaer „gyldigt Pant og Sikkerhed“¹⁾, og dette kan Besiddelsen af Flaaden alene give.

England vil gerne, hedder det videre, mildne den Haardhed, der tilsyneladende ligger i dette Forlangende, og vil derfor indrømme det friest mulige Valg mellem Alliance og Overdragelse af Flaaden som Depositum, og der medgives derfor Jackson to Traktatudkast. Angaaende Enkeltheder i dem har han den friest mulige Haand, saa det kan blive lettere for Danmark at forlige sig med et Offer, „som det næppe kan være mere smerteligt for dem (Danskerne) at bringe, end det er for hans Majestæt at være tvungen til at forlange“. Den engelske Styrke, der afsendes, er saa stor, at man let vil kunne skyde sig ind under, at man har handlet nødtvungent, og et Angreb fra Frankrig forhaabentlig undgaaes ligesom Nødvendigheden af, at man nu gaar over til Ejendtligheder. Der sluttes med en Paavisning af, hvor nødvendigt det

Power the naval Force of Denmark, upon which Bonaparte is known to calculate as the principal element of a maritime League“. — Instruksen viser tydeligt, hvad der var Cannings Motiver: Faren for Indrykning i Holsten (Thorntons Beretning), Udrustningen af den danske Flaade (Lord Pembrokes Brev) og det paatænkte Søforbund (Efterretningen fra Tilsit). Men dette anføres tilsidst (og er senere tilkommen). Thorntons Meddelelse er Hovedsagen, som det ogsaa ses af Skrivelsen til Pierrepont (jfr. ovf.), smlgn. iøvrigt den engelske Deklaration af 25. Septbr. Hansard X, 115 ff. Jackson synes i Kiel kun at have talt om Planen mod Holsten; han har aabenbart ikke vurderet Rygterne fra Tilsit videre højt. ¹⁾ Citat. E. H. R. 1896, S. 84.

er, at en Sømagt, som „Bonaparte“ allerede er ved at lægge Haand paa i den Hensigt at anvende den til Dækning af et Landgangsforsøg, fjærnes fra den Plads, hvor den er udsat for at blive anvendt dertil. Den danske Regering vil maaske ikke straks indse Nødvendigheden deraf, men den vil „tilsidst føle Fordelen af en Forholdsregel, der, ved at borttage den største Fristelse for Frankrig til at fremtvinge Fjendtligheder mod Stor-Britannien, kan forebygge den Ødelæggelse, en Krig med dette Land uundgaaelig vil bringe over Danmarks Handel, Kolonier og højeste Interesser“¹⁾.

Af de to Traktatudkast forpligter det første Danmark til at holde en Flaade i Østersøen med Tilsigelse om engelsk Hjælp, hvis det som Følge deraf angribes af Frankrig. Der indsættes Bestemmelser om Flaadens Størrelse, og den skal føres af sine egne Befalingsmænd med en engelsk Admiral som Højestkommanderende. Det andet Udkast skal fastslaa en Forstaaelse om Nødvendigheden af, at den danske og engelske Flaade forenes. Den danske skal i saa Fald føres til en engelsk Havn og oplægges der som et urørligt Depositum til Freden med Frankrig og derpaa tilbagegives i samme Stand. Til Gengæld lover England at mildne Blokaden og begunstige Handelen for Danmarks Vedkommende og støtte det, hvis det angribes af Frankrig. Sagen skal naturligvis fuldstændig hemmeligholdes.

Man kunde efter dette et Øjeblik være i Tvivl om, hvorvidt det under alle Omstændigheder krævedes, at

¹⁾ „Ultimately feel the advantage of a measure which by removing the Chief Temptation of France to force them into Hostility against Great Britain may prevent that Ruin which a War with this Country would not fail to bring on the Commerce, the colonies and the dearest interests of Denmark“.

den danske Flaade skulde udleveres til England. Den første Traktat synes at forudsætte en Samvirken af de to Landes Flaader under deres respektive Flag. Det fremgaar af Jacksons Beretning, at han i de Dage, han granskede Instruktionerne i sit Hjem, har været inde paa lignende Overvejelser, men samtidig, at han alligevel har erkendt, at Cannings egentlige Plan var den, der udtrykkes i Instruks Nr. 2: „at opnaa Besiddelsen af den danske Flaade er den eneste altovervejende Hensigt; dér kan der ikke slaaes af, mod det er hele Deres Forhandling rettet, og uden det kan ingen anden Bestemmelse eller Indrømmelse betragtes som værende af nogen Værdi eller Betydning“; derfor maa en hemmelig Artikkel knyttes til en mulig Traktat, i Følge hvilken Udleveringen af Flaaden kan foregaa straks allerede inden Ratificeringen¹⁾. Instruks Nr. 3 fastsætter 8 Dage som den Tid, der skal medgaa til Jacksons Rejse og Forhandlingerne; naar de er gaaede, skal de engelske Højstkommanderende skride til Angreb, selv om de intet har hørt fra den engelske

¹⁾ Citeret E. H. R. 1896, S. 86, smlg. Deklarationen af 25. September. At Kravet om Flaaden allerede straks var den uundgaaelige Betingelse fra Cannings Side ses, som sagt, af Jacksons Beretning, hvor det hedder, at han var ivrig efter at faa at vide „whether the naked Demand of the Danish Fleet could not be modified so as eventually to be rendered more palatable for even in the Case of Alliance their Ships were to be delivered into our Power and to be brought forthwith to a British Port the Transaction might be rendered more tolerable and bear a better Appearance in all Quarters by the fleet forming a junction with ours“. Han stillede Forslag i denne Retning til Canning under deres Samtaler, men det hjalp ikke. Ogsaa straks, da han fik Instrukserne udleverede (muligvis allerede 18. Juli, jfr. ovf.), saa han ved en flygtig Undersøgelse, at „the object of it was to get possession of the Danish Fleet“.

Sendemand, idet noget saadant maa betragtes som Bevis paa, at han ikke er fri.

Dette er i hvert Fald ikke til at tage Fejl af, og i det hele skal man ikke tillægge de omtalte Traktatudkast for stor Betydning¹). Forskellige andre overstregede Koncepter, der er indføjede i Protokollen sammen med disse, viser, at man har været temmelig usikker med Formen, og det er værd at lægge Mærke til, at Jackson slet ikke har indført nogen af disse i sin førnævnte Brevbog, hvor ellers alle andre her henhørende Aktstykker findes. Her staar derimod den, der i Udenrigsministeriets Protokol er mærket Nr. 5 og dateret 30. Juli, som énslydende ogsaa findes under samme Dato mellem Taylors Instrukser, og om hvilken Jackson siger i sin Beretning, at Canning nedskrev den den sidste Aften paa et Tidspunkt, da det ikke mere var muligt at raadføre sig med de andre Ministre. Haabet om, at det ikke maa komme til Fjendtligheder, udtales atter, og derpaa følger en Traktat, i hvilken det bestemmes, hvad Hjælp England skal yde Danmark, hvis man naaer til en Aftale om Flaaden, og der sluttes saa med to „særlige og hemmelige“ Artikler: For Englands Sikkerheds Skyld og for at Danmark ikke skal drages med ind i Krigen imod det, er det nødvendigt, „at den danske Flaade bringes i Sikkerhed for ethvert Foretagende fra Frankrigs Side“, den skal derfor stilles under Befaling af den engelske Højstkommanderende i Østersøen og staa til den engelske Konges Disposition til Freden; til Gengæld skal England betale aarlige Subsidier og levere Flaaden tilbage i samme Stand tre Maaneder efter Freden. I et Par private Breve dateret 30. Juli meddeler Canning Jackson, at den Koloni-

¹) Saaledes Holland Rose E. H. R. 1896 S. 85—86.

udvidelse, der skulde loves Danmark, var Surinam, samt at Kravet om Flaaden kun angik Lineskibe, og kun hvis deres Udrustning kunde tilendebringes paa mindre end et Aar¹⁾.

Selv om disse sidste Skrivelser, som Canning selv har sat op, falder helt i Traad med, hvad der allerede var besluttet af hele Kabinettet en halv Snes Dage før, saa viser denne hans Handlen paa egen Haand, hvor let man tog det med Formen for disse Traktatudkast.

Kan Cannings Politik forsvares?

Dette var altsaa de Forslag, man agtede at stille i Kiel og København. Spørgsmaalet om, hvor vidt de var antagelige for en ærekær og uafhængig Regering, er bleven debatteret tidt nok, men til Belysning af det er det værd at lægge Mærke til, at Jackson i Følge sin Beretning hverken overfor Canning eller nogen anden af Ministrene lagde Skjul paa, at Forslagene efter hans Mening ikke vilde blive modtagne. Han udtaler sig ikke nærmere om, hvorvidt det, naar alt kom til alt, var nødvendigt at stille dem, men som vi senere skal se, fik han i hvert Fald efter Ankomsten til Kiel en anden Mening om Sagen end Canning.

Men hvad man end mener om dette Punkt, saa hører der Kunst til at følge Cannings Udviklinger i den

¹⁾ Lady J.s Papers Nr. 29 Letterbook S. 365 ff. — Det er i Virkeligheden helt de samme Krav som dem, man i Foraaret havde stillet til Tyrkiet (Lefebvre l. c. III 49), men ved Konstantinopel manglede der dels Landgangstroppe (ib. 51), dels vred man sig ved at skride til en Aktion, der kun vilde svække Tyrkiet i Kampen mod Rusland og bringe denne Magts Herredømme over Stræderne nærmere (ib. 56).

ovenfor refererede Instruks for Jackson¹⁾. Det er selvfølgelig rigtigt, at naar man paa Forhaand ansaa Danmarks Stemning for fjendtlig, maatte en Udrustning af Flaaden samtidig med franske Krav om Indrømmelser i Holsten betragtes med Uro, men dels havde den danske Regering altid givet utvetydige Erklæringer om sin endelige Holdning, og i det specielle Tilfælde med Planerne mod Holsten havde Garlike jo faaet et fyldestgørende Dementi; dennes Taushed om Flaadeudrustningerne burde jo ogsaa have gjort Canning mindre sikker, men hans Utilfredshed med Garlike har aabenbart her spillet en skæbnesvanger Rolle, ligesom man med Depecherne fra København som Baggrund, trods de danske Erklæringer, forstaar Beskyldningen om den forskellige Tone, der blev brugt overfor Frankrig og England. Men naar Canning mener, at Fristelsen til at tage den danske Flaade var det væsentlige for Napoleon, at den vilde være i Stand til at dække Overførelsen af en fransk Hær til England, og at den allerede var indenfor hans Rækkevidde eller paa et udsat Sted, saa ved man ikke, om man skal anse saadanne Paastande for at være fremkaldte af Uvidenhed, Panik eller noget værre. Forestillingen om, at Danmark efter at have udleveret sin Flaade vilde være i Stand til at undgaa et fransk Angreb ved en Henvi-
sing til, at man havde handlet nødtvungent, er i heldigste Tilfælde ganske barnlig. Den Artikkel, der fremkom i Moniteuren²⁾, inden man endnu i Paris kendte Enkelt-
heder om Københavns Kapitulation, viser tilstrækkelig, hvorledes man her vilde have set paa den Slags Spilfægteri. Og endelig kan det kun betegnes som Daare-

1) Smlgn. helt Deklarationen af ²⁵/₉.

2) Holm II 334—35.

kistesnak, at der udtales Haab om, at den danske Regering i det lange Løb skal erkende Fordelen ved foreløbig at miste sin Flaade, naar herved undgaas Krig med England. Krig med Frankrig var, som sagt, i saa Tilfælde uundgaaelig, og under denne vilde Danmark uden sin Flaade være i en rent ud fortvivlet Stilling. Hvad Sikkerhed havde man for, at England vilde bringe de fornødne Ofre og for enhver Pris bevare Sælland? Dets Optræden overfor tidligere Forbundsfæller skulde ikke indgive Tillid. Og i ethvert Fald var Canning selv et Par Maaneder efter fuldstændig klar over, hvordan Forholdet var. Han skriver i en interessant Betænkning¹⁾ i Anledning af Spørgsmaalet om, hvorvidt det er forsvareligt, at Englænderne rømmer Sælland: Besiddelsen af den danske Flaade kan kun delvis fjærne den Fare, der truede Stor-Britannien, ja vil nærmest fremskynde den, hvis den ikke ledsages af andre Forholdsregler. „For den berøver Danmark Magten til at standse Frankrigs Fremtrængen, hvor det havde omfattende Midler til at gøre det, i Fald det havde sin Flaade. Hvis det [Danmark] ogsaa var besjælet af Lyst til at forsvare sin Uafhængighed paa Øerne mod Frankrig, er det næppe for meget at sige, at den enkelte og særlige Forholdsregel, at bemægtige sig dets Flaade og saaledes berøve det Evnen, bliver en meget uretfærdig Handling.“ Det er rigtigt, at der er noget kasuistisk²⁾ over Cannings Udviklinger her, hvor det gælder om for alt i Verden at bevise det berettigede i, at man fortsætter med Besættelsen af Sælland, og noget Middel til at styrke Danmark kunde det naturligvis aldrig blive, men i den Betragtning,

1) Aftrykt E. H. R. 1896 S. 90.

2) Holland Rose anf. Std.

Canning her er inde paa, er der ganske anderledes Hold end i dem, han hengiver sig til i Instruksen til Jackson. Uden Flaaden var Danmark i Napoléons Vold. Tanker som dem, Canning gav Udtryk i de nævnte Instrukser, opstaar kun, hvor Forholdene vokser Manden over Hovedet, som de i dette Tilfælde maatte gøre, hvor Canning stod uden Erfaring, afhængig af andres Raad og samtidig behersket af den ham i Kødets baarne Lyst til at optræde som den alvidende, der ganske satte sig ud over den stedlige Gesandts Indberetninger, der byggede sin voldsomme Politik paa et Brev fra en tilfældigt gennemrejsende Diplomat og en Indberetning fra Altona, som dens Forfatter selv havde taget alt muligt Forbehold overfor. Det var en Politik, der var anlagt paa Effekt, som én af Cannings Parlamentstaler, en Politik, der ikke overvejede, om det samme ikke baade bedre og sikrere kunde opnaaes ad anden Vej og med andre Midler, end dem der laa nærmest for Haanden, Truslen om Anvendelse af Magt, en Politik, der kun krævede at bedømmes efter, hvad den udrettede, og som skabtes ved et mærkeligt Sammenstød af Tidsomstændigheder og optrædende Personer: en Regering i en Situation, hvor det krævedes, at den opnaaede Resultater selv under en Panik.

Skal Cannings Politik forsvares, kan det alene ske gennem en Paavisning af, at den danske Regerings Stemning virkelig var, som han mente. Med Kendskab til de danske Aktstykker kan vi jo paa Forhaand betegne et saadant Forsøg som umuligt, men i rigtig Erkendelse af, at Slaget alene kan vindes paa dansk Grund, har én af Cannings nyere Biografer H. W. V. Temperley gennemført de senere Gesandtskabsberetninger fra Danmark og

Sverig, i hvilke han da ogsaa mener at have fundet Beviserne for „den moralske Berettigelse“ af Cannings Politik¹⁾. Af disse har kun Depecherne fra Garlike virkelig Betydning²⁾, og det vil derfor være af Interesse at følge, hvad denne forsigtige Diplomat har indberettet i den korte Tid, han endnu var i København; det vil samtidig vise, hvordan kyndige Englændere her ovre dømte om de Oplysninger fra Lord Pembroke, der havde skræmt Canning saa umaadelig op.

Til den 2. Aug. kunde Canning stadig føle sig som Situationens Herre. De Depecher, han den 31. Juli modtog fra Garlike, skulde ikke svække hans Frygt for, hvad der foregik i København. De er dels skrevne den 17. (Nr. 83), dels den 20. Juli (Nr. 84), og i den første erklærer Garlike med sit sædvanlige Sortsyn, at Faren nu er større end nogen Sinde, den truer baade England og Danmark, og i den næste fortsætter han med Betragtninger om, at „Bonaparte“ nu sikkert ikke vil opgive Østersøkysten; hvis Rusland og Sverig ikke vil overtage Blokaden her, maa Opgaven tilfalde den engelske Flaade. men deraf kan atter let udvikle sig Misforstaaelser med

¹⁾ George Canning 1905 S. 77.

²⁾ Hvad Pierrepont indberetter fra Stralsund, hvorhen han havde fulgt Gustav IV (For. Of. Sweden 41. Depeche Nr. 19 af 20. Juli), er nemlig noget ganske ligegyldigt. Han har hørt af en vis Baron Decken, der et Par Dage før foregiver at have haft et personligt Møde med den danske Kronprins, at denne har udtalt, at Freden mellem Frankrig og Rusland kunde tvinge ham til at handle imod sine Ønsker, og af det, han yderligere sagde, har den velunderrettede Baron sluttet, at han vilde gaa sammen med Frankrig, hvis det kom til en Afgørelse. Dette gengiver Temperley, som om Kronprinsen havde betroet sig til Baron Decken og sagt, at han vilde lukke Havnene og rette sig efter Frankrigs Ønske [l. c.]! Hvis Historien er sand, maa Baron Decken jo ganske have misforstaaet Kronprinsen.

Østersømagterne udfra deres Opfattelse af dette Farvand som et lukket Hav, og han mener, at man fra dansk Side til Tider har ladet en saadan Synsmaade skinne igennem. Man kan her lige saa lidt som i det almindelige Spørgsmaal fuldt ud lide paa, at Danmarks Beslutninger vil være gunstige for England, og han mener, at dets Holdning navnlig vil bestemmes af Hensynet til Rusland¹⁾. Endelig fortæller han, hvordan J. Bernstorff har klaget stærkt over den engelske Konsuls Optræden i Tønningen²⁾, selv om han ikke har villet give sine Besværinger officiel Form.

Alt dette syntes jo i hvert Fald ikke at tale mod den Beslutning, Canning havde taget, og i samme Retning gik de Meddelelser, han samtidig fik fra Thornton. Denne oversender en Afskrift af Tilsit-Traktaten³⁾ og tilføjer, at da de preussiske Havne skal lukkes, maa Rusland altsaa have givet sit Minde hertil og sikkert ogsaa til, at samme Krav fremsættes overfor Danmark. Han melder endvidere, at Bernadotte den 23. er ankommen til Hamburg, og der er følgelig den største Sandsynlighed for, at han skal udføre den længe forudsagte Aktion, ja man fortæller endogsaa, at han agter at rejse til Kiel for selv at forelægge Kronprinsen Kravene.

¹⁾ Det er denne Depeche, Temperley refererer ved at sige, at Garlike forlangte Flaadens Afsendelse til Østersøen! (l. c. 77). Det er kort — men ikke træffende. Det er ét af hans Beviser for „den moralske Berettigelse“ af Cannings Handlemaade! Jeg har under Tiden haft Indtryk af, at mine Referater har en noget trættende Længde, men med Tilfælde som dette for Øje bliver min Maade vist alligevel det mindre af to Onder. — Om Danmarks Stilling til Spørgsmaalet om Østersøen som et lukket Hav var Garlike urigtig underrettet, 3 Uger før havde J. Bernstorff overfor Didelot afvist al Tanke herom (Hist. Tidsskrift 6 I 21 ff. ²⁾ Jfr. ovf. ³⁾ Jfr. ovf.

Dette tvivler Thornton dog om, idet Frankrig vil have langt større Fordel af, at Angrebet kommer uventet, men derimod tror han næppe, at det danske Hof vil afslaa Fordringerne, og han kan tilføje, at den danske Chargé d'affaires i Hamburg Levetzau ganske deler hans Opfattelse af Bernadottes Hensigter¹⁾). Som sædvanlig gjorde Beretningerne fra Altona et stærkt Indtryk paa Canning, der i et Privatbrev straks drev paa Jacksons Afrejse og forbereder ham paa, at han let kan komme til at møde Bernadotte i Holsten²⁾).

Imidlertid skulde Canning inden ret længe faa Meddelelser, der maatte vise ham, at i hvert Fald den ene af Forudsætningerne for den Beslutning, han havde taget, ikke holdt Stik. Den 23. Juli havde Garlike endelig modtaget hans Skrivelser af 10. og 14. Juli³⁾), og han skynder sig med at melde, at naar han intet har sagt om Flaaden, skyldes det alene den Kendsgerning, at der ingen Forandring er sket, og der træffes ingen Forberedelser til Udrustning af Skibe. Denne Depeche⁴⁾ modtog Canning 2. Aug.

En nærmere Redegørelse kunde Garlike jo først faa udarbejdet i Løbet af de følgende Dage, men den 25. kan han melde⁵⁾), at han har ladet Kaptajn Baumann af H. M. S. „Procris“ undersøge Flaadens Tilstand, og hans Erklæringer gaar ud paa, at der ingen Udrustninger foregaar, og den 27. oversendes⁶⁾ den fra Kaptajn Baumann modtagne Beretning sammen med en anden fra Løjtnant

1) Nr. 72, 25. Juli. Som bekendt var Levetzau den eneste af de danske Diplomater, der har udtalt sig for Tilslutning til Frankrig (Holm II 253¹⁾.

2) Lady J.s Papers Nr. 29 Letter-

book S. 372—73.

3) Se om disse ovf.

4) Nr. 86.

5) Depeche Nr. 90.

6) Depeche Nr. 91.

Hanchett, der stammer fra Begyndelsen af Maj, og en tredje fra December, der skyldes Kaptajn Dunbar. Kaptajn Baumanns Erklæring er dateret 25. Juli. Han melder, at Flaaden er i bedst mulig Stand, og at den vil kunne udrustes i Løbet af 6 Uger, hvis der er Folk nok — hertil bemærker Garlike, at det er det, der netop ikke er, og han minder om, hvormange norske Sømænd der farer med de engelske Skibe — men, tilføjer den engelske Kaptajn, der sker i Øjeblikket ikke det fjærneste, der tyder paa Udrustning, og noget saadant vilde ikke kunne skjules for en Søofficer. Endelig kommer saa ogsaa her Garlikes Forsvar mod Cannings Reprimande angaaende hans Forhandlinger om Rists Note¹⁾.

Disse Depecher indløb dels 9., dels 10. August²⁾, og sidstnævnte Dag modtog Canning ogsaa andre Depecher fra Garlike nedskrevne i Dagene fra 28. Juli til 2. Aug.³⁾. Den første refererer en Samtale paa to Timer, han har haft med J. Bernstorff. Det hedder her: „Det er umuligt at faa mere klare og bestemte Forsikringer end dem, jeg har faaet, for at Frankrig hverken har stillet Krav, indledet Forhandlinger eller gjort Antydninger om Holsten; at Kronprinsen ikke vil høre Tale om noget, der kan være til Skade for England, at hvis Frankrig skulde forsøge at lukke nogen af de danske Havne for det britiske Flag, vil det her blive opfattet som Begyndelsen til Krigstilstand med Danmark, at Kronprinsens og Re-

¹⁾ Nr. 92 jfr. ovf. ²⁾ Nr. 91 og 92 ankom allerede „9. Aug. 10 p. m. by Messenger“, Nr. 90 først „10. Aug. 8 a. m. by Post“. Holland Rose mener, at Canning først 10. Aug. fik Oplysning om den danske Flaades virkelige Tilstand (Transactions 66). Under alle Omstændigheder bliver Dagen den 9. Aug., og allerede den 2. havde han Garlikes bestemte Erklæring.

³⁾ Nr. 93—96.

geringens Stemning urokkelig er den samme overfor Storbritannien, og at Grev Bernstorff nu bekræfter enhver Forsikring i den Retning, han har givet mig i de sidste to Aar¹⁾. Den næste Depeche omhandler den Forhandling (23. Juli), som vi allerede kendte fra Bernstorffs Skrivelse til Broderen²⁾, hvor han frabad sig et officielt Noteskifte om saa vage Paastande som dem om de franske Planer mod Holsten, og Garlike siger hertil, at „da Beretningerne fra Hamburg maaske ikke var af den positive Karakter, der kunde berettige mig til at staa fast paa en saadan Erklæring, som jeg ønskede“³⁾, har han ikke indgivet Noten, og ogsaa af forskellige andre Grunde slaaet sig til Ro med dette, da Bernstorff samtidig havde gentaget de kendte Forsikringer⁴⁾. Endelig berettes der om Taylors Ankomst, Audiensens Udsættelse og Garlikes Vægning ved herefter at forhandle med Bernstorff uden at Taylor var til Stede. Samtidig kom den første Depeche

1) Engelsk Citat af Begyndelsen ovf. — — „that the Prince Royal will not receive any, which may be detrimental to England, that if France should attempt to close either of the Danish Ports against the British Flag, it will be considered here as entering into a state of war with Denmark, the dispositions of the Crown Prince and of the Government are invariable the same towards Great Britain, and that He, Count Bernstorff, now confirms every assurance He has given me to that effect during the last two years“.

2) Hist. Tidsskrift 6. I 8 ff. 3) „. . . the report from Hamburg was perhaps not of that positive nature as to authorize my insisting on such a declaration as I required.“

4) C. Th. Sørensen finder, at J. Bernstorffs Udtalelser ved denne Lejlighed „bære Vidne om den vel fornemme Utilgængelighed og Højhed, som prægede vort lille Hofs hele Optræden lige over for Udlandet, og som var vel kendt og kritiseret“. Jeg skal afholde mig fra lige saa personlige Meningsudtalelser, men gøre opmærksom paa, at Garlike ikke var utilfreds med det danske Svar, og det er alligevel det afgørende i denne Forbindelse.

fra den nye Gesandt, hvori han beretter, at den danske Minister har forsikret ham om, at Danmark ikke havde modtaget nogen Opfordring til at være med i det Søforbund, Taylor i Overenstemmelse med sin anden Instruks — de endelige havde han jo endnu ikke modtaget — paastod var bleven forhandlet i Tilsit¹⁾.

Noget særligt nyt bragte disse sidste Depecher vel ikke, selv om Garlike denne Gang har givet et sjældent kort og klart Referat af den danske Regerings Standpunkt. Dette var jo imidlertid ikke andet, end hvad han allerede havde skrevet den 16. Juli, uden at det da gjorde Indtryk paa Canning, men Oplysningerne i Lord Pembrokes Brev om de danske Flaadeudrustninger, der vel navnlig har faaet Canning til at tvivle om Oprigtigheden af de danske Erklæringer, var jo nu efter Garlikes Depecher Nr. 86, 90 og 91 navnlig med deres Bilag kommen til at staa i et ejendommeligt Lys. Allerede 5. Aug. har vi set, hvorledes Canning i Skrivelsen til Pierrepoint ikke mere taler om, at den danske Flaade er under Udrustning²⁾.

De senere Indberetninger giver altsaa ikke noget Holdepunkt, naar man vil forsvare det moralsk Berettigede i Cannings Politik. Den var bleven bygget paa de samtidige Meddelelser om en truende fransk Besættelse af Holsten og Udrustningen af den danske Flaade, og paa Baggrund af disse Oplysninger og fejlagtige Forestillinger om den danske Regerings Stemning havde Canning handlet. Lord Pembrokes Brev havde vist sig som den friest mulige Fantasi. Det eneste, der var Hold i, var Rygterne om de franske Planer mod Holsten, men

¹⁾ For. Of. Denmark 53. Depeche Nr. 1 af 3. Aug., jfr. H. T. 6. I, 17 ff. ²⁾ Jfr. ovf.

kun i Tilfælde af, at den danske Regering vilde bøje sig, rummede disse en Fare, som England delvis kunde afværge. Hvad Beretninger der siden de afgørende Dage var kommen fra København, maatte snarest tale imod den Opfattelse, man i London havde af Danmarks Holdning. Kun hvis de Oplysninger, Canning modtog mellem 10. og 20. Juli, virkelig syntes alarmerende, kan man begynde at tale om, at han handlede klogt udfra det Kendskab, han havde til Forholdene. Det er imidlertid umuligt, ved en ædruelig Betragtning, at betegne dem som andet end de løseste Rygter, og det Synspunkt, udfra hvilket de bedømtes, var baaret af en skrækslagen Mistro til alle utvetydige Erklæringer. Cannings ringe Erfaring, hans hele vanskelige Stilling kan her anføres som formildende Omstændighed, men det er ganske umuligt at opretholde den Paastand, der for nylig er fremsat fra engelsk Side, at hans Storhed netop straaledes frem under denne Krise, hvor han pludselig stilledes overfor Forhold, der paa én Gang var „nye, forvirrende og farlige“¹⁾, — nej, disse rigtig karakteriserede Forhold tog ganske Vejret fra ham, hans Beslutninger prægedes af Uvidenhed, Lettroenhed og Panik i Forening, og Resultatet maatte blive derefter.

Muligvis vil man i England netop benægte det sidste; Cannings Forsvarere vil paastaa, at han under alle Omstændigheder blev retfærdiggjort ved sit Resultat. Han fjærnede dog den Fare, der truede Stor-Britannien og Irland, selv om det samme kunde være opnaaet ad anden Vej og uden saa stor Ødelæggelse for andre; Hensigten blev naaet, og naar Byen staar i Brand, kan det ikke

1) Edbg. Rev. l. c. 344, jfr. 349.

nytte at græde over, at der gaar noget i Løbet under Redningsarbejdet. Spørgsmaalet er imidlertid først, om den Fare, der truede England, var saa stor, om Danmark virkelig betød saa meget for England som Fjende. At det uden Flaaden ikke gjorde det, er sikkert, og det lyder utroligt, at den i Sammenligning med Englands ubetydelige danske Linieskibseskadre virkelig skulde have været i Stand til at faa Bladet til at vende sig; men noget helt andet er det, om Danmark ikke kunde have betydet noget som Ven.

Hvad England i saa Fald havde opnaaet, var en Lejlighed til at bryde Fastlandspærringen, som den maaske ikke bød sig noget andet Sted i Europa. Under en dansk-fransk Krig vilde Jylland og vel sagtens Fyn være bleven oversvømmet af Napoleons sejrvente Krigere, og for Danmark vilde dette have betydet et haardt Slag, men Sælland var bleven bevaret, og for England var det bleven et andet Sicilien, mere værdifuldt endnu, dels fordi det laa Hjemlandet nærmere, dels fordi det havde let Forbindelse med hele Østersøbækkenet, men betydningsfuldt ogsaa af en anden Grund. Hvilken Basis vilde England ikke have haft for en Optræden i Nordtyskland under Krigen i 1809, da Afgørelsen hang i et Haar paa den fjærne Krigsskueplads ved Donau! Hvis den samme engelske Hær, der i Sommeren 1809 tæredes hen i Walcherns Sumpe, i Stedet var trængt frem over Elben sammen med et dansk Hjelpekorps i Egne, hvor der overalt ulmede Fængstof til Oprør, var Udfaldet sikkert bleven et andet, og Verdenshistorien kommen til at se anderledes ud.

Hvis! — Den Slags Betragtninger er i Grunden altid ørkesløse, men man tvinges ind paa dem, naar Folk vil

se Canning som den store Statsmand i 1807; thi det var hans overilede Politik, der nedslod alle disse Muligheder. Et Forsvar for den lader sig ikke føre, og naar det stadig forsøges, er Grunden alene Ukendskab til Datidens danske Statsakter og Nutidens danske Historieskrivning.

Men en objektiv Dom maa aldrig formes som Mod-sætning til afvigende Opfattelser, og det er forstaaeligt, at de, der beundrer Canning under hans anden ulige mere berømte Tid som Udenrigsminister i Tyverne, ogsaa gerne vil gøre det her. En upartisk Redegørelse for og kritisk Gennemgang af hans senere Politik lader os for-øvrigt ogsaa skimte Træk hos den glimrende Statsmand i Restaurationsperioden, der vækker mørke Minder fra „de fordærvelige Dage“ i Sommeren 1807. Men Dommen over Canning fra dengang bliver en anden, naar man tager ham som det, han var: Udenrigsministeren uden Erfaring, der styrtedes ind i Begivenheder, som ganske tog Magten fra ham. Der krævedes her et roligt Over-læg, han slet ikke kunde hæve sig til, fordi han manglede den første Betingelse: at føle sig sikker, manglede den i dobbelt Forstand, fordi han knap havde været 4 Maaneder i Embedet, og fordi han gennem sin Uden-rigspolitik skulde grundfæste Ministeriets og sin egen Prestige. Det er saa meget mere forstaaeligt, at selv den kolde Beregning slog Klik for ham, da den stor-politiske Situation, han stilledes Ansigt til Ansigt med, „kunde kaldes det kritiske Punkt i vor Skæbne, hvor Spørgsmaalet bliver, om det britiske Rige, hvis Udvikling rækker gennem saa mange Slægtled, om den britiske Forfatning, der i saa lange Tider har fremmet og hævet Rigets Velfærd og Lykke, om alt dette nu skal omstyrtes

og synke i Grus¹⁾. Man forstaar, at Canning under Trykket af et saadant Ansvar aldrig kunde afveje Midlerne, naar de blot mødte den truende Fare og skabte Fred i hans egen Sjæl.

Man forstaar ogsaa bedre, at han oversaa, at der ad anden Vej kunde være opnaaet det samme og mere, naar man husker, hvordan engelsk Udenrigspolitik gennem Aarhundreder havde sigtet paa at forekomme en Overførelse af Krigene til hin Side af Kanalen, hvordan Rædselen for en fjendtlig Landgang, som en stadig tilbagevendende Farsot, har hærget det 19. Aarhundredes England²⁾ og i de sidste Aar har faaet rolige Engelskmænd til i sene Nætter at se tyske Spejderluftskibe og andre Febersyner, hvordan Spørgsmaalet om almindelig Værnepligt under Indflydelse heraf er rykket ind paa Livet af det Folk, der siden Cromwells Dage har korset sig for Militærvæsen som for Mørkets Magt. Det hjælper ogsaa til at fatte, hvordan Canning under Tilsitugernes Højsommerophidselse kunde udmale sig franske Transportfartøjer, der med den store Armées Soldater ombord styrede frem mod de Forenede Kongeriges Kyster, dækkede af en Flaade under Danebrog. Det bliver ikke mere rimeligt af den Grund, men det bliver mere forklarligt.

Den Opfattelse, man med alt dette som Baggrund faar af Cannings Politik i 1807, afviger betydelig fra den, der i Almindelighed fremsættes. Den bliver ikke en overlagt Handling, dikteret af Lyst til Rov og Ran, som en holstensk Diplomat i Samtiden formodede³⁾, den

¹⁾ Grenville i Overhuset 21. Januar 1808 (Hansard X, 16).

²⁾ J. Bardoux: *Essai d'une Psychologie de l'Angleterre Contemporaine* I, 300.

³⁾ Rist: *Lebenserinnerungen* I, 426—27.

bliver ikke en Handelshævn, som en fremragende dansk Historiker i vore Dage har ment¹⁾, og mindst af alt den store Statskunst, saaledes som man stadig i England helst vil opfatte det. Der møder os ikke det vide Syn, det rolige Overblik eller en hensynsløs Udnyttelse af alle Midler for at naa et atraaet Maal; det er den raa Magt, der anvendes i Blinde i et Øjeblik, hvor den, der skal føre Slaget, ikke mere er Forholdene voksen og derfor knuser den Uskyldige. I én Sætning, her er ikke Genialitet i nogen som helst Form, men den rene Desperation.

Jacksons Sendelse.

Jeg har i det foregaaende vist, hvor umuligt det er at føre et virkeligt Forsvar for den Politik, Canning slog ind paa, jeg har paa den anden Side søgt at finde en Forklaring til de Beslutninger, han tog, i den historiske Situation og hans Karakter og Fortid. Hvad der derimod hverken kan forklares eller undskyldes, er at han valgte to Gesandter som Jackson og Taylor til denne vanskelige Forhandling, naar Meningens virkelig var at opnaa et Forbund med Danmark. Den eneste Forklaring er, at Cannings Selvherskertilbøjelighed kun tillod ham at arbejde sammen med Mænd, der vilde blive hans lydige Redskaber selv i Spørgsmaal om Enkeltheder.

Om Taylors Fortid, hans Delagtighed i Anslag mod Napoleons Liv, kunde Canning lige saa lidt være uvidende som om de Vanskeligheder, det vilde berede Danmark²⁾. Han var helt igennem en Diplomat af laveste Rang. Men den eneste Hensigt med hans Sendelse var jo at faa Garlike fjærnet, og i stort som i smaat var den

¹⁾ M. Rubin: 1807—14, S. 160.

²⁾ Hist. Tidsskrift 6. I, 16.

engelske Politik præget af den fuldstændige Hensynsløshed i Valget af Midler under Opnaaelsen af det Maal, man havde sat sig. Med Jackson forholdt det sig anderledes; i Begavelse var han Taylor langt overlegen, en Sammenligning mellem deres Depecher viser det slaaende, men han var en diplomatisk Underofficerstype, der alene lagde an paa at holde sig selv paa den sikre Side ved blindt at adlyde efter Bogstaven. Et Forhold, vi straks skal se, fik skæbnesvanger Betydning under Forhandlingerne i Kiel.

Det fremgaar af hans Beretning, naar han udvikler, hvor vanskeligt det er at fremsætte en Opfattelse, der er forskellig fra de Overordnedes. Det udtales aabent i et Brev til Broderen, hvem han komplimenterer for hans Evne til at se upartisk paa Forholdene, men samtidig raader til for hans egen Karrieres Skyld „i det mindste at farve din Fremstilling efter dine Foresattes Synsmaade; naar Du ikke fordrejer Hovedtrækkene, vil det være det meste, Du kan opnaa i Sandhedens og din egen Samvittigheds Interesse“¹⁾.

Men hertil kom, at Jackson ganske manglede Kendskab til Udviklingen af den dansk-engelske Konflikt. Vi har hans eget Ord for, at da han blev tilkaldt af Fitz Harris, var det kun gennem Aviserne, han havde fulgt Sagen, og samtidig var han aldeles ikke i Besiddelse af den Takt, der var nødvendig under en saadan Sendelse. Dette er bleven hævdet paa dansk Side²⁾. Rist kalder

¹⁾ Diaries and Letters of G. Jackson, II, 125.

²⁾ Det har derfor overrasket mig i Jacksons Beretning at finde følgende Paastand: „Danskerne har ikke haft noget at indvende mod den Maade, hvorpaa jeg førte Forhandlingerne“. Det er kun noget det danskvenlige Parti i England har fundet paa!

ham „den mest raa og plumpe Karl“ og kan som Grunden til, at man valgte ham, kun tænke sig, at der ingen anden var ved Haanden, der var villig¹⁾). Maaske vil man opfatte Rist og Danskerne i det hele som vildige Vidner, og jeg glæder mig derfor over at kunne fremlægge en Udtalelse fra engelsk Side. Det er den unge Granville Leneson Gower (Earl Gower), som jeg allerede tidligere har omtalt, der skriver hjem, at det glæder ham at Jackson ikke kommer til Memel, saaledes som det har været paatænkt, da „han paa ingen Maade er populær“, og han tilføjer følgende Betragtning om Cannings Politik: „Jeg synes, de kunde have sparet Kronprinsen af Danmark for den dobbelte Fornærmelse at lade et saadant Krav fremsætte af en saa grov og ubehagelig Person, som Jackson efter alle Fremstillinger er“²⁾). — Det giver samtidig et interessant Indblik i, hvorledes man i engelske Diplomat kredse dømte om Cannings Krav til Danmark.

Det var denne Mand, der skulde føre Hovedforhandlingerne og paa en vis Maade have Danmarks Skæbne i sin Haand. Han udtrykker selv, i sit tidnævnte Brev af 18. Juli, Hensigten med sin Sendelse ved at sige: „Jeg skal danne Hovedstyrken og bringe det grove Skyts“. Det er slet ikke nogen ueffen Karakteristik.

Vi har ovenfor set, hvordan Jackson blev kaldt til London, og fulgt hans Forhandlinger med Canning i de Dage, da hans Afrejse atter og atter blev udsat, til Flaaden var færdig. Alt afgang jo her af, at Hæmmeligheden blev bevaret, og som vi ser af hans Korrespondance, var det paa et hængende Haar nær gaaet galt. Et Brev, hvori han giver sin Moder Meddelelse om sin

¹⁾ Lebenserinnerungen I, 431.

²⁾ Stafford House Letters, 57.

Sendelse, var nemlig bleven afleveret til en forkert Adresse, men Fejlen blev rettet, uden at Brevet aabnedes. Endelig i de første Dage af August gik han ombord i Yarmouth og kom over Tønningen til Slesvig, hvor han havde bragt i Erfaring, at Kronprinsen opholdt sig, men da han hørte, at det kun var for et kort Besøg, ventede han med at søge Audiens, aflagde kun Visit hos Prinsessen af Oranien og rejste videre til Kiel ¹⁾.

¹⁾ Kilderne til Begivenhederne her er dels Jacksons Beretning (jfr. ovf.), dels hans Depecher til Canning og hans Breve til Broderen i det tidnævnte Værk. — Jeg lægger mest Vægt paa disse aldeles samtidige og fortrolige Skrivelser — samt de Aktstykker, paa hvilke C. Th. Sørensen har bygget sin Afhandling i Hist. Tidsskrift 6. I. De findes nu i Rigsarkivet: „Fredsbud imellem Danmark og England II, Korrespondenz zwischen Kiel und Copenhagen von Ende Juli bis Mitte August 1807“, og maa læses af den, der vil studere Forholdene; thi Sørensens Gengivelse er langt fra tilfredsstillende.

Den er nemlig hverken Oversættelse eller Referat, men snarest en fri dansk Parafraze til den tyske Original; selv ikke, hvor der bruges Anførselstegn, svarer det foreliggende til denne; hverken dens Retskrivning er fulgt: „Schleswig“ i Stedet for „Schleswick“, „Helligbæk“ for „Helbeck“ (S. 28), eller alle Ordene medtaget. Det oprindelige Sprog skinner stadig igennem „bekom“ (S. 33 for „bekam“), „Tiden trænger“ („le temps presse“, 34, 35). Enkelte Steder er der positive Misforstaaelser: „du mögst daraus sehen, das es eigentlich nur eine gewöhnliches und sich nur auf Garlikes Abwesenheit beziehendes Creditif ist“ gengives: „hvilket han fandt udstedt som et almindeligt Dokument af den Art og ikke blot for den Tid, Garlike var borte“ (S. 18).

Værre er det, at Gengivelsen af J. Bernstorffs Dagbog kaster Optegnelserne fra de enkelte Dage imellem hinanden sammen med Forfatterens egne Bemærkninger. I det hele er det ikke altid klart, hvad der er Hr. Sørensens og hvad de to Brødre Bernstorffs Betragtninger. Saaledes er det Punktum, S. 20, der begynder: „Dette var opsigtvækkende“, helt førstnævntes eget. Ligeledes S. 38: „Hele Aftenen o. s. v. Med det næste Punktum forholder det sig paa samme Maade; ogsaa den Passus, der S. 53 skildrer J. Bernstorffs ængstlige Venten,

Som bekendt foregik den første, to Timer lange Samtale mellem Chr. Bernstorff og Jackson i dennes Logi i Kiel. Den engelske Gesandt dvæler i sin Beretning ved, hvor heftig Bernstorff var, hvorledes han med hastige Skridt maalte det store Rum, hvori de sad, tog sig til Panden, slog ud med Armene og i det hele under mindre alvorlige Forhold vilde have givet rig Anledning til Spot. At den danske Udenrigsminister ikke lagde Fingrene inellem, ved vi fra hans egen Fremstilling¹⁾, og Jackson er ogsaa opmærksom paa, hvorledes han efter de kraftige Udtryk dækkede sig bag sin uofficielle Stilling. Men naar Jackson paa sin Side hævder, at han aldrig, skønt stærkt fristet dertil, kom ud af Ligevægt, og at han fulgte Regelen: *svaviter in modo* . . , er dette vist mere overensstemmende med et fromt Ønske end med Virkeligheden. Han fører Udtalelser i Marken af en Herre, han havde placeret ved Døren, for at Folkene i Huset ikke skulde lytte, men gentager disse Forsikringer om sin overlegne Ro, baade under Samtalen her og senere under den med Kronprinsen, saa tidt og saa ihærdigt, at de snarere vækker Tvivl end Tillid.

Jackson har gjort Rede for denne første Forhandling i en lang Depeche til Canning²⁾. Man har fra begge Sider opregnet den anden Parts Synderegister. Jackson talte om den Tone, der var anvendt fra dansk Side, og

er ikke hans egen. Enkelte Steder indskydes Sætninger saaledes i Referatet af Samtalen mellem J. Bernstorff og Jackson (54—55). Det gælder f. Eks. sidste Punktum i tredje Afsnit, S. 55: „I Krig o. s. v. Paa andre Punkter udelades der Ting af Vigtighed. Det ses saaledes ikke nederst S. 33, at Tilbudet om Hjælp med Skibe og Tropper først blev fremsat under Samtalen mellem Kronprinsen og Jackson om Eftermiddagen.

¹⁾ Hist. Tidsskrift 6. I, 30.

²⁾ For. Of. Denmark 54, Depeche Nr. 1 af 7. Aug.

som allerede gjorde det vanskeligt at tro paa den danske Regerings Vilje til at modstaa Frankrigs Krav, selv om den havde Evne dertil, som Landet manglede, og Bernstorff tog fat med de engelske Konsulers og Agenters Optræden i Holsten og alle Overgrebene mod de Neutrale paa Havet. Det afgørende i Jacksons Argumentation var Paastanden om det planlagte Angreb paa Holsten, der af Bernstorff karakteriseredes som et blot og bart Rygte; at tage Hensyn til sligt var at fylde Bægeret til Randen, og man vilde paa denne Maade tvinge Danmark til Krig. Jackson svarede, at det nok var et „Valg mellem to Onder“, men ogsaa „et Valg mellem uundgaaelige Nødvendigheder“, og Bernstorff henviste saa til, hvordan Danmark havde bevaret sin Neutralitet og til Faren ved, at England afbrød al Forbindelse med Fastlandet, medens Jackson blev ved sit, at det gjaldt om at gøre en Landgang umulig. Hertil bemærkede saa Bernstorff: „Selv om De kender eller troer, at De kender“ Frankrigs Planer, hvorfor „vil De saa gøre det Rangen stridig til den brødefulde Førsteplads?“¹⁾

Det afgørende er imidlertid, hvad den danske Minister fik fat i af Jacksons egentlige Krav. Han refererer i sin Skrivelse til Broderen i København²⁾ de engelske Paastande om det truende Angreb paa Holsten og Nødvendigheden af, at England sikrede sig herimod, og da Danmark manglede Forsvarsevne, og almindelige Forsikringer ikke er fyldestgørende, krævedes der enten Alliance eller et sikkert Pant. Det falder i det store og

¹⁾ „Struggle with her for the guilty Priority“.

²⁾ 7. Aug. H. T. I. c., 31.

hele meget godt sammen med Jacksons Depeche¹⁾, og det maa bemærkes, at naar C. Th. Sørensen vil lægge Skylden for, at det ikke kom til nogen udtømmende Forklaring om, hvad Pantet var, over paa Chr. Bernstorff, beroer dette paa en Misforstaaelse. Jackson skriver selv gentagende, at han først overfor Kronprinsen agtede at rykke ud med Sproget²⁾, og da han atter omtalte, at England maatte have et tilstrækkeligt Pant paa, at Danmark holdt fast ved sine Forpligtelser, fortælles det i hans Depeche, hvorledes Bernstorff direkte spurgte ham: „Hvad Slags Pant ønsker De?“ Under Henvisning til sit Forsæt om først at tale ud overfor Kronprinsen, skriver Jackson, at han svarede, „at det var en Forholdsregel. der ved at forene de danske Stridskræfter med Storbritanniens vilde berøve Frankrig Muligheden af at anvende disse til sin Fordel“. Da Bernstorff saa bemærkede: „De ønsker altsaa at drive samme Spil som Frankrig og berøve os vor Uafhængighed“, rykkede Jackson op med de kendte Argumenter om, at man netop vilde sikre Danmarks Uafhængighed og føre Alliancepolitik, og hvor langt mere fordelagtig en Tilslutning til England vilde være for en Sø- og Handelsstat som Danmark. I et Par følgende Depecher fra samme Dag gør Jackson dels opmærksom paa, at Chr. Bernstorff intet havde ladet forstaa om forventet Hjælp fra St. Petersborg, og at han kun lige havde omtalt den engelske Flaades Ankomst til Øresund som en Trusel, skønt man havde faaet Underretning om „Blokeringen af Sælland“.

¹⁾ Om Pantet skriver han først: Det var nødvendigt „to obtain an infallible Pledge that such Increase of power should not fall into our Enemy's Hands, as the Possession of the Danish Navy would afford him“.

²⁾ Smlgn. hvad Chr. Bernstorff selv skriver ⁸/₈ H. T. l. c. 33.

Det fremgaar af den første Depeche, at Jackson ingenlunde var uvillig til at bøje sig for den sædvanlige Forretningsgang og begynde med at rejse til København; han krævede blot, at man ikke her atter viste ham tilbage til Kiel, da det, han havde at sige, var af den Art, at Forsinkelser ikke vilde være heldige. Samtalen forinden med Kronprinsen stod han imidlertid fast paa.

Ved Skildringen af denne berømte Samtale har Holland Rose¹⁾ bygget paa en længere Depeche, den engelske Gesandt en Uges Tid efter sendte Canning fra Landskrona²⁾. Holder man sig til denne, bliver Modsætningen mellem Fremstillingen fra dansk og engelsk Side uløselig. Overfor Jacksons Paastand om, at han har krævet Overgivelsen af den danske Flaade i Hans Majestæts Hænder som en uundgaaelig Nødvendighed³⁾, staar Kronprinsens Brev til Chr. Bernstorff, der angiver Alliance eller Krig, som de to Muligheder under Tilføjelse af, at om noget „Pant var der ikke Tale“⁴⁾. Der er ingen Mulighed for at forlige disse modstridende Fremstillinger⁵⁾, men Sagen stiller sig noget anderledes, naar man lægger den Depeche til Grund, Jackson skrev Dagen efter Mødet med Kronprinsen⁶⁾, der helt falder sammen med et Privatbrev, han samtidig sendte til sin Broder⁷⁾.

Det hedder nemlig i den omtalte Depeche, at Jackson meddelte Kronprinsen, hvorledes „det var ham paalagt at forlange den danske Flaades Forening med Hans Majestæts snarest muligt; at det var Hans Majestæts

1) E. H. R. 1896. 87.

2) Depeche Nr. 6. 15. Aug.

3) Jfr. E. H. R. I. c.

4) H. T. I. c. 34.

5) Det var paa dette Punkt, jeg først blev slaæet af Modsætningen mellem de danske Aktstykker og Holland Rose's Benyttelse af de engelske.

6) Depeche Nr. 4. Kiel 9. Aug.

7) D. & L. II 192 ff.

Hensigt at sætte dette Forlangende igennem med Magt“, og i den Anledning var en betydelig Krigsstyrke sendt til Farvandene om Sælland. Men Formen for denne Transaktion skulde helt afhænge af Kronprinsens Ønsker¹⁾.

Efter dette at dømme har Jackson egentlig ikke talt om Udlevering af Flaaden, han har undgaaet at fremhæve det, hans Instruks Nr. 2 gav Udtryk for, og har mere holdt sig til Traktatudkastene, hvor der tales om en Forening af Flaaderne, hvis Form Jackson altsaa vilde overlade det til Kronprinsen at bestemme om; ogsaa i Depechen fra Landskrona fortæller han efter den drabelige Indledning om Udlevering af Flaaden som den eneste Mulighed, hvordan han har forklaret, at der paa den ene Side var Tilbud om Alliance, militær Samvirken og Sikring af de danske Besiddelser, paa den anden Angrebet mod København²⁾. Man forstaar efter alt dette

¹⁾ Depeche af 15. Aug.: „I judged it most expedient to commence . . . by explicitly stating to Him, what was the object of my mission, without the attainment of which no other concession would be considered satisfactory . . . the Delivery of the Danish Fleet into His Majesty's Hands was become a matter of indispensable necessity“. Depeche of 9. Aug.: „I stated to Him clearly that I was instructed to demand the immediate junction of the Danish Fleet to that of His Majesty — that it was His Majesty's Determination to enforce this Demand for which purpose a very imposing force, the Particulars of which I enumerated, was already assembled off the Island of Sealand“. Privatbrev 9. Aug.: „I stated plainly that I was ordered to demand the junction of the Danish fleet with that of England and that, in case of refusal, it was the determination of His Majesty to enforce it“ (D & L l. c.) Med Jacksons Udtalelse til Broderen in mente om, hvordan Indberetninger skal farves (jfr. ovf.), maa det sidste Aktstykke vel anses for det paalideligste. Det falder desuden helt sammen med Depechen, og disse to Skrivelser er de mest samtidige.

²⁾ „On the one side Alliance, Cooperation of Naval and Military measures the Guarantee of all the Danish Possessions

godt, at Kronprinsen kunde faa det Indtryk, at Alternativet var Alliance eller Krig¹⁾).

Hertil kommer, at Samtalen efter Jacksons Referat at dømme den meste Tid har drejet sig om ganske andre Ting end det centrale Alliance-Spørgsmaal. Om dette sagde Kronprinsen, at det engelske Forlangende stred imod ethvert Æresprincip, og at den Trusel, hvormed det ledsagedes, gjorde det end mere stødende. København var ikke saa let at tage, han vilde kæmpe til det sidste, selv føre Tropperne og være, hvor Faren var størst, og gjaldt det Landets Uafhængighed, vilde han sætte sit Liv ind for Folket²⁾. Ligesom Chr. Bernstoff

and Certainty of aggrandisement Saaledes ogsaa i en Skrivelse til Canning af 16. Aug. (Lady J.s Papers Nr. 29 Letter-book), som ikke findes mellem de officielle Depecher. Senere under Forhandlingerne i Underhuset udtalte Canning overfor Ponsonby, at Forslaget om Flaaden som et Depositum ikke blev stillet, fordi Kronprinsen var rejst, inden den engelske Gesandt fik Lejlighed til at fremsætte det (Hansard X 277). Det er rigtigt, at Forslaget ikke blev forelagt Kronprinsen, men Grunden var ikke hans Bortrejse, men Jacksons Tilbageholdenhed paa dette Punkt.

1) C. Th. Sørensen mener, at man som Følge af den manglende Forklaring med Jackson undervurderede Faren, og at navnlig Kronprinsen ikke saa, at Krigen var uundgaaelig (l. c. 35—36); inidertid er Chr. Bernstorff ganske klar over det, se Skrivelse af 8. August: „Han beraabte sig paa sine Instruktioners Bestemthed og Begrænsning og kom stadig tilbage til, at Alliance eller Krig var det Alternativ, som han skulde give os Valget imellem“; og han tilføjer: „In diesem Tone hat er auch heute Nachmittag ohne Rückhalt mit dem Kronprinzen geredet“ — en Bemærkning, Sørensen ikke har villet medtage. Kronprinsen har altsaa godt forstaaet, hvad Alternativet var. Paa den anden Side vil det ses, at Holland Roses Dadel over, at Jackson straks begyndte med de yderste Krav (E. H. R. 1896, 87), ikke er berettiget. Den engelske Forfatter har alene taget Hensyn til Landskronadepechen.

2) D. & L. l. c.

afviste han al Tanke om Koloniudvidelse¹⁾, men ellers gennemgik man alle de gamle Stridsspørgsmaal mellem Danmark og England. Jackson fremsatte sine Paastande om Landets manglende Modstandskraft overfor Napoleons Planer, Kronprinsen paaviste deres Uholdbarhed, og hvorledes Danmark i saa Tilfælde vilde blive Englands naturlige Allierede, hvortil Jackson svarede, at Danmark nu ikke var det Danmark, der vilde blive tilbage efter et fransk Angreb, og at det var det første Danmark, man vilde Alliance med. Forøvrigt udtalte Kronprinsen, at han ikke havde glemt 1801, men Forholdene var nu anderledes end dengang. „Da blev han tvungen til at handle som han gjorde — nu havde vi ingen Grund til Klage mod ham“. Overfor dette kunde Jackson jo med en vis logisk Ret svare, at Sandsynligheden dermed ikke blev ringere for, at Danmark nu vilde indvilge i Bonapartes Planer som dengang i Kejsers Pauls. Endelig sluttede Kronprinsen Samtalen med den Bemærkning, at han ikke var vant til at tale om Statssager²⁾, og henviste Jackson til Udenrigsministeren.

I sin Beretning skriver Jackson, at Prinsens Forværelse „mest lignede en Vagtstue med Navne og Paa-skrifter kridtede paa Dørene — nøgne Vægge og kun et eller to Borde, hvis Materiale og Tilvirkning var lige plump“, men om selve Samtalen siger han, „at intet kunde gøre mindre Indtryk af noget kunstlet eller tillært end hans [Kronprinsens] Udtalelser, der paa visse Punkter var i nogen Maade rørende („affecting“). Da det hele mere var præget af varm Følelse end af klar Fremstillingsmaade („manner“), blev hans Sætninger ofte afbrudte

¹⁾ Letterbook.

²⁾ „Political Subjects“.

og usammenhængende. Der var ingen Stil eller Elegance over det, han sagde. Hvad Indtryk han gjorde, skyldtes den umiddelbare og oprindelige Naturlighed, der ofte gør mere Virkning end de mest forfinede Kunstgreb“. I Depechen af 15. August fortælles det, at Kronprinsen „ligesom vilde gøre mig ansvarlig for det, der vilde ske“, og Jackson maatte væрге sig imod, at der blev gjort nogen Forskel paa hans private og officielle Stilling; i Beretningen siger han, at disse personlige Henvendelser var det eneste, der gjorde Indtryk paa ham.

Det er paa Baggrund af denne sympathetiske Skildring mere vanskeligt at tænke sig, at Jackson har været saa uforskammet mod Kronprinsen, som man har paastaet fra dansk Side; overfor Canning hævder han selv at have valgt „de Udtryk og den Optræden, der syntes mest passende til at vise den skyldige Ærbødighed for H. Kglg. Højheds Person og høje Rang“ ¹⁾. Men den Slags Forsikringer gør langtfra altid den tilsigtede Virkning, og i Brevet til Broderen indrømmer han, „at Prinsen til Tider var ligesaa heftig og voldsom i Sprog og Optræden, som hans Minister havde været“ ²⁾ — saa varmt er det gaaet til.

Men tilbage bliver et andet Spørgsmaal: hvorfor valgte Jackson en saa forsigtig Taktik, hvorfor stak han det under Stolen, der i Følge hans Instrukser var Sagens Kærne? Forklaringen findes i det Jacksonske Familiearkivs Breve og hans egen Beretning. Det hedder her:

„Jeg var ikke naaet til Kiel uden at lægge Mærke til, at Formodningen om, at Danskerne var delagtige i et Forbund imod os ikke forholdt sig rigtig“. Efterretningerne om det planlagte Søforbund er han nu helt

1) Depeche af 15. August.

2) D. & L. I. c.

færdig med. Der fandt ingen Udrustninger Sted i Jylland eller København. Det eneste, der holdt Stik, var de franske Troppesamlinger ved Grænsen; og selv om han under Samtalen med Bernstorff forsikrede, at de Meddelelser, paa hvilke man grundede Aktionen, var ganske autentiske¹⁾, har Bernstorffs bestemte Benægtelse af, at der var sket nogen Henstilling fra Frankrig, alligevel gjort sin Virkning paa ham. I følge Beretningen erkendte han nu, at Fordelen ved at komme Bonaparte i Forkøbet var det eneste, der gav den valgte Fremgangsmaade politisk og moralsk Berettigelse — med andre Ord: Berettigelse gennem Resultatet!

De Tvivl, der var kastet ind i Jacksons Sjæl ved disse Iagttagelser, bestyrkedes ved et Brev, han umiddelbart efter sin første Samtale med Chr. Bernstorff modtog fra den engelske Resident i Altona W. Thornton. Jackson havde straks, da han satte Foden paa dansk Grund, skrevet til ham og sat ham ind i Sagernes Stilling; nu indløb hans Svar²⁾.

Der udtales her bange Anelser i Anledning af den bestemte Frist, der var sat for den danske Regerings Svar, og „det frygtelige Pant“, der forlanges, samt at der „ikke er givet Dem [Jackson] nogen Fuldmagt til selv at skønne“; thi ellers vilde Thornton besværges ham om ikke at fremsætte det nøgne Krav, men bevare Skinnet af en Flaadeforening. Han var fuldkommen overbevist om, at Franskmændene vilde rykke ind i Holsten, og at vi har Ret til at kræve den mest ubetingede Samvirken fra dansk Side, men han frygter for, at selv Fremsættelsen af det berettigede Krav kunde fremskynde Tabet af

1) Depeche Nr. 1 af 7. August.

2) Lady Jacksons Papers Nr. 77.

Hertugdømmerne og vælte Beskyldningen for det første Overgreb over paa os. Han fandt det ogsaa „umuligt, at vi kan vente andet end bittert og uforsonligt Fjendskab fra Danmarks Side, hvis dette Pant kræves uden nogen som helst Lempelser“. Den Tanke, som han [Thornton] personlig havde udkastet, og som han saa som Grunden til den Beslutning, der var fattet, havde været at sende en betydelig Styrke til Østersøen, der kunde støtte Forsvaret af de danske Øer i Tilfælde af et fransk Angreb, „saa at den, kort sagt, kunde være i Stand til om nødvendigt at tvinge Danmark til Samvirken, skønt jeg føler mig fuldstændig overtydet om, at den vilde være bleven modtaget med Tak i Tilfælde af et fransk Indfald i Holsten, men Kravet om et Pant maa ødelægge alt, og hvis De har nogen Fuldmagt til selv at tage en Afgørelse („discretionary Powers“), vilde jeg atter besværge Dem om at holde det tilbage til sidste Øjeblik, i hvert Fald i sin mest stødende Form. Jeg nærer ingen Tvivl om, at Frankrig paatænker et Forsøg paa at tvinge Danmark ind i et Forbund mod os, men jeg tror, at det aldrig vilde have Held med sig, og sikkert aldrig, naar vi har saa stor en Magt ved Haanden i Østersøen“. Brevet slutter med et Tilbud fra Thornton om at komme til Kiel, hvis Jackson ønsker det.

Thornton er bleven bedømt skarpt fra dansk Side, som en Sladderfortæller, der indberettede de Alarmefterretninger, der udspreddes fra fransk Side, som den fulde Sandhed¹⁾, endnu under Samtalen med Jackson havde Chr. Bernstorff fremsat Klager over hans formentlige danskfjendtlige Optræden²⁾. Som vi har set, er det for saa vidt

¹⁾ Rist: Lebenserinnerungen I, 414, 416—17, jfr. 426.

²⁾ Depeche Nr. 1 af 7. August.

rigtigt, at det var Thorntons Depecher, der havde bidraget til, at Canning besluttede at stille bestemte Krav. I øvrigt er det næppe holdbart, naar Thornton mener, at der ikke kan lægges andet ind i den, end hvad han nu har udviklet i sit Brev. Den Depeche, han afsendte 25. Juli, har en anden Opfattelse¹⁾, men den indløb jo først længe efter, at den endelige Beslutning var taget, og saa meget er vist, at hans Bemærkninger ved denne Lejlighed træffer lige i Centrum, og man forstaar nu, hvorfor Lord Malmesbury kan sige, at „Thornton mere handlede som Dansker end som Englænder“²⁾. Dette er for Resten en Misforstaaelse. Thornton handlede som den, der var paa Stedet og kendte Forholdene, og han tilraadede det, der vilde have været den eneste forstandige engelske Politik.

Brevet gjorde, som sagt, ogsaa Virkning paa Jackson, der skriver i sin Beretning: „Den første Tanke, der maatte melde sig hos mig ved Læsningen af disse Breve — og den meldte sig med betydelig Kraft — var, om det var tilraadeligt eller ikke at fortsætte med min oprindelige Plan og vedblive med Kravet om Flaaden“, og naar han derpaa fortæller, at han besluttede sig til „ikke at tage Hensyn til Indholdet af W. Thorntons Breve“, er det for saa vidt sandt, som han ikke opgav Kravet om Flaaden og ikke handlede efter Konduite. Indtrykket af alt dette gjorde dog, at han under Samtalen med Kronprinsen skød Kravet om Pantet mere i Baggrunden og holdt sig til Alliancetilbudene med Skindet af en Flaadeforening. Derved kom det heller ikke overfor Kronprinsen til den aabne Forklaring, Jackson først

¹⁾ Jfr. ovf.

²⁾ Diaries and Correspondance of J. Harris, 1. Earl of Malmesbury, IV B., 392.

havde paatænkt, og derfor fik man det Indtryk, man fik paa dansk Side.

Det viste sig jo ogsaa, at Thornton havde set rigtigt. da han frygtede, at alene „Fremsættelsen af det berettigede Krav“ fra dansk Side vilde blive opfattet som det første Angreb, der førte til, at vi blev Frankrigs „naturlige Allierede“. Det er en Strid om Æselets Skygge, hvis man vil anstille Betragtninger over, hvorvidt den danske Regering ikke burde have modtaget de engelske Tilbud i den Form, hvori Jackson altsaa fremsatte dem de første Dage Kiel; thi Betingelsen herfor var, at han resolut havde kastet Forlangendet om Flaaden over Bord; men det gjorde han ikke, bagved lurede jo stadig Spørgsmaalet om „det frygtelige Pant“, som den danske Regering ikke kunde gaa ind paa. Jackson havde kun taget det halve Skridt, skjult Hovedsagen og derved gjort de indviklede Traade mere spegede. Han har alligevel Ret i sin Paa-stand om, at han ikke opgav Kravet om Flaaden.

Det er altid spildt Ulejlighed at gruble over, hvad der kunde være sket. Alligevel ligger Muligheden for en anden Udvikling her saa snublende nær, at man ikke kan andet end forfølge den et Stykke. Havde Jackson i Kiel været den selvstændige Diplomat, der havde handlet efter den rigtige Indskydelse at opgive Kravet om Flaaden, kunde meget være bleven anderledes. Han var jo i Virkeligheden ved Selvsyn og Thorntons Henstillinger bleven overbevist om, at de engelske Beslutninger var taget ud fra fejle Forudsætninger, og Kronprinsens Opfordring til at standse Forhandlingerne og afvente Begivenhedernes Udvikling¹⁾ maa derfor have

¹⁾ Depeche Nr. 4 af 9. August.

vejet tungt for ham. Naturligvis var Cannings vældige Vrede udgaaet over ham, naar han handlede mod de bindende Instrukser; han var bleven desavoueret, men paa den Maade var der vundet Tid og med Tiden mere. Napoleons Forlangende om Forholdsregler mod den engelske Handel var jo allerede paa Trapperne. Den 3. August var Talleyrand i en Skrivelse til Dreyer begyndt at slaa paa, at Forbindelsen med England maatte høre op, og Danmark træffe sit Valg¹⁾; den 6. havde han under en mundtlig Forhandling omtalt det ønskelige i, at den Forbindelse blev afbrudt, England endnu gennem Danmark havde med Fastlandet, og Dagen efter skrev den danske Gesandt den Depeche hjem, der i Overensstemmelse med det, han vidste var Regeringens Standpunkt, varslede om energisk Protest mod de franske Fordringer²⁾. Det var i de samme Dage, det gik løs i Kiel; var der blot gaaet nogle Dage, var Napoleon bleven den angribende, og Danmark kommen ind paa det Valg for de engelske Farver, Dreyer saa bestemt havde udtalt sig om³⁾. Under disse Forhold havde Canning dog maaske været at bevæge til at stille mindre ydmygende Betingelser til den danske Allierede; thi paa det Tidspunkt vilde de forskellige Korrektiver til de fejlagtige Efterretninger, han havde bygget paa, jo være begyndt at indløbe og have skabt en Mulighed for roligere Overlæg.

Maaske! thi Canning var ikke den Mand, der let indrømmede, at han havde taget Fejl; som saadan kendte Jackson ham og vilde derfor ikke udsætte sig for at ødelægge sin Karriere ved at handle rigtigt, naar han var vis paa at sikre sig sine Foresattes Bifald ved at

¹⁾ H. T. 6. I, 77—78.

²⁾ Holm II, 203 ff.

³⁾ Ib. 205.

handle galt¹⁾. Samme Dag, som han fik Brev fra Thornton, havde han modtaget det sidste manende Brev af 2. Aug.²⁾: „Siden De forlod London, er Forholdene blevne endnu mere spændte“. Jackson lyttede til sin Herres Røst og forspildte den Chance, der forelaa, for endnu at opnaa det, der var denne Herres endelige Maal.

For den følgende Del af Jacksons Sendelse giver de engelske Arkiver færre nye Oplysninger. Der er nogen Uoverensstemmelse i Skildringen af det afsluttende Møde med Chr. Bernstoff, hvor den engelske Gesandt endelig gav ren Besked³⁾. I Beretningen siger han, at den danske Minister var mere fattet, i Depecherne til Canning klager han over hans Voldsomhed, navnlig naar Talen faldt paa Spørgsmaalet om de Neutrales Ret, i Brevet til Broderen skildres Forhandlingen paa samme Maade som den første. „Hans voldsomme Angreb paa mig gjorde Argumentation umulig, og mine Forsøg paa at faa ham til en rolig Forhandling syntes kun at give hans glødende Harme Næring“⁴⁾, og det indrømmes, at Bernstorff paa-stod, at Jackson havde fornærmet Kronprinsen ved Truslerne om at anvende Magt; selv fralægger han sig stadig noget saadant i de officielle Depecher.

Gennem de forskellige Aktstykker, vi har fra Jacksons Haand, kan vi følge, hvordan han Søndag Eftermiddag (d. 9.) gik ombord i den engelske Brig „Intelligence“ for saa hurtigt som muligt at naa Korsør, hvordan Modvind

¹⁾ Derfor fremstillede han det ogsaa i sin senere Depeche fra Landskrona, som om han straks havde forlangt den ubetingede Udlevering af Flaaden; medens Forhandlingerne stod paa, indberettede han anderledes og vist mere i Overensstemmelse med Sandheden, jfr. ovf. ²⁾ Jfr. ovf. ³⁾ H. T.

l. c., 39–40.

⁴⁾ D. & L. l. c.

tvang ham til at vende tilbage Mandag Aften Kl. 9, og hvordan han en Time senere brød op over Land. Over Fyn ankom han til Korsør og fortsatte derpaa til København, idet han paa Vejen gennem Sælland mødte de fremmede Gesandter, der nu forlod Hovedstaden.

Da han endelig naaede hertil, var Taylor¹⁾ draget bort, Jackson beklagede det, fordi han havde ønsket Oplysninger fra ham om Tingenes Tilstand herovre, han havde imidlertid kun efterladt et Brev — i sin Hotelværts Varetægt! — og Jackson maatte altsaa handle efter Omstændighederne. Der var stærk Ophidselse i Byen, og han siger i sin Beretning, at Cathcart virkelig vilde have sat Hæren i Land Dagen efter Taylors Ankomst til Flaaden²⁾, hvis alt havde været rede, men det var det ikke. Nu beroligedes Stemningen noget ved Jacksons Ankomst.

Kl. 8 om Aftenen opsøgte han J. Bernstorff, han roser

¹⁾ Taylors Depecher er allerede omtalte tidligere. Noget nyt om Forhandlingerne med J. Bernstorff bringer de ikke ud over det, vi kender fra Aktstykkerne i H. T. 6. I, 17 ff., 43 ff. Dog maa det bemærkes, at Taylor paastaar at have fremsat Fordringen om Flaadens Udlevering mere utilsløret, end det umiddelbart fremgaar af Bernstorffs Skrivelse (l. c. 45—46). — „The possession of the Danish Fleet was the only security“, Depeche Nr. 5 af 11. August. C. Th. Sørensen mener, at Kronprinsen ogsaa forlod København uden at kende det egentlige Krav fra engelsk Side (50—51); efter det, J. Bernstorff faktisk skriver, og sammenholdt med Taylors Udtalelse er det dog næppe rimeligt. I Meddelelser fra Krigsarkiverne III paastod han, at Punktet om Flaaden slet ikke var fremme i Kiel (6—7, 9—10). De Aktstykker, han senere fandt, viste, at det ikke var rigtigt (H. T. l. c., 39—40), men ogsaa i den senere Afhandling føres Konsekvenserne for vidt.

²⁾ Under Forhandlingen med Bernstorff den 10. havde Taylor jo ogsaa truet med, at de Højstkommanderende vilde skride til Angreb, hvis Forsvarsforanstaltningerne ikke standsedes (H. T. l. c., 45).

dennes Høflighed i Modsætning til Broderen, men da han jo ingen Fuldmagt havde til endelige Forhandlinger, blev Mødet resultatløst, og Jackson begærede sine Passer. Inden han forlod København, blev han dog opsøgt af den russiske Gesandt Lizakevitz, der, „brugte alle den danske Regerings Grunde og Bevisførelse og forsvarede deres Sag i Vendinger, der næsten var lige saa varme som Grev Bernstorffs“¹⁾. Vi ved fra dennes Dagbog, at han den 12. Aug. havde været hos Lizakevitz og bedt ham om Hjælp²⁾, og den russiske Gesandt har, som man vil se, ikke svigtet.

Man har ment, at Kronprinsen og Chr. Bernstorff ganske tabte Besindelsen under disse Begivenheder, og at „man skal lede i Historien for at finde Mage til den Konfusion, der herskede i dette Øjeblik“³⁾. Det er noget med Urette. Gaar man ud fra, at de engelske Forslag var uantagelige, og det er jo nu i Grunden alle enige om fra dansk Side, og at et Forsvar af København altsaa var nødvendigt, maatte alt dreje sig om at vinde Tid. At de Ledende paa dansk Side skulde have haft nogen anden Tanke med at vise Jackson frem og tilbage, kan man ikke tænke sig. At det for saa vidt var unyttigt, idet den Styrke, det lod sig gøre at rejse paa Sælland, alligevel var for svag, og at Angrebet fra engelsk Side vilde begynde til sin Tid, enten det varede længe eller kort med Jackson, er en Sag for sig, der ikke vedkommer Bedømmelsen af Regeringens Plan med at føre Forhandlingerne som den gjorde; thi Jackson skjulte jo

1) Depeche Nr. 8 af 15. August.

2) Jfr. H. T. I. c. 51.

Denne Notits er ikke medtaget hos C. Th. Sørensen.

3) Holm: D. R. H., V., 589, jfr. Thrige: Danmarks Historie i vort Aarhundrede, I B., 61.

ogsaa lige til det sidste, at Cathcart og Gambier havde Ordre til at skride til Angreb efter de otte Dages Forløb, selv om de ikke hørte fra ham.

I den følgende Tid tog Jackson Ophold i Landskrona. Herfra er hans senere Depecher skrevne, og her kom han i Forbindelse med den ansete medicinske Professor J. H. Engelhart i Lund¹⁾, der oversatte Proklamationen til Sællands Indbyggere paa „Dansk“. Men samtidig mødtes han stadig med de engelske Højstkommanderende og er her grumme utilfreds med Lord Cathcarts Ledelse; dels stod denne fra først af tvivlende overfor Muligheden af et heldigt Resultat, dels var han meget imod at skride til Bombardement. Under en af Forhandlingerne herom paastaar Jackson, at Cathcarts Udtalelser resulterede i, „at man aldrig skulde indlade sig paa noget Bombardement og særlig ikke af København, men jeg fandt, at det grænsede til det latterlige, naar han talte om det skrækelige i at jævne Husene med Jorden og Muligheden af, at en Bombe kunde falde paa et Pigeinstitut; det var et af Lord Cathcarts Hovedargumenter mod at begynde“. Jackson var en stor Helt under Krigsraadene. En Dag, han blev sat i Land, kom Baaden imidlertid indenfor de danske Batteriers Rækkevidde, og der staaer formelig Rædsel ud af det gulnede Papir, hvor han skildrer, hvad han her gennemgik, med en oprigtig Tilføjelse om, at „det var noget, jeg ikke havde haft Bud efter²⁾, og forstod, at det af mange Grunde var ganske uforeneligt

1) Han var nemlig gift med en skotsk Dame. Jackson siger, at deres to Døtre, der lige var kommen hjem fra Skotland, „var med Undtagelse af mit korte Besøg i Slesvig de første Kvinder af et menneskeligt Ydre, jeg havde set, siden jeg forlod England“!

2) „I had not bargained for that“.

med min Stilling og Beskæftigelse at deltage i vore Tropers Operationer“!

Senere skal Cathcart ogsaa have været tilbøjelig til at gaa ind paa Peymann's Ønske om, at der maatte sendes Bud til Kiel inden Kapitulationen. Ved de endelige Forhandlinger om denne var Jackson og Taylor ikke med, skønt tilkaldte, da Cathcart og Wellesley besluttede, at de skulde have en ren militær Karakter¹⁾.

Jackson var selv grumme tilfreds med den Maade, paa hvilken han havde udført sit Hverv. Selv om det egentlige Maal ikke var bleven naaet, fandt han dog, at „vor Sag var bleven stillet i det mest gunstige Lys for vore Overordnede“²⁾. Baade 15. og 16. August kommer han i Breve til Broderen tilbage til dette Synspunkt³⁾, men han havde den Tort, at man ikke rigtig vilde anerkende det hjemme i England, og her fortæller han atter interessante Ting.

Sagen var jo nemlig den, saa underlig det end lyder, at Canning i høj Grad havde ønsket at faa en virkelig Alliance i Stand med Danmark og aldeles ikke havde opgivet Haabet til Trods for, at det var kommen til Fjendtligheder. Han var derfor meget utilfreds med de Kapitulationsbetingelser, Cathcart og Gambier var gaaet ind paa, og grublede over, paa hvad Maade de passende kunde brydes, Okkupationen af Sælland fortsættes og en Alliance fremtvinges. Allerede 3. September havde han

¹⁾ Brev til Broderen af 5. Septbr., D. & L. II, 216.

²⁾ „Our employers“. ³⁾ D. & L. II, 196, 198—99. Naar Jackson tilføjer, at han kun har gjort, hvad han ogsaa for sin Samvittighed vilde have gjort, uafhængig af sine Instrukser, saa taler det ikke til Ære for hans Samvittighed og stemmer daarligt med de Anfægtelser, han har haft i Kiel i Følge sin egen Beretning.

i et Privatbrev til Jackson udtalt, at den Modstand. Danskerne hidtil havde gjort, og den Uvilje, de havde lagt for Dagen, fjærnedede Udsigten til en endelig Forstaaelse og nødvendiggjorde mindre gunstige Betingelser. Flaaden maatte nu forlanges som Ejendom og Værftmateriel og Oplag følge med; men han overvejer ogsaa Muligheden af at holde Sælland besat med svenske Tropper og den tyske Legion til Freden og kun rømme i Tilfælde af, at Napoleon atter opgav Pommern og Hannover og gav Holsten eller andre Fastlandsbesiddelser, han havde taget, tilbage til Danmark¹⁾. Selv om Jackson melder Broderen, at Cannings Vrede derfor fra først af ikke var rettet mod ham, men mod dem, der havde redigeret Kapitulationsbetingelserne²⁾, viser hans Beretning; at Stemningen snart slog om overfor ham.

Han traf Canning den 24. September under Arbejdet med den engelske Proklamation, der offentliggjordes Dagen efter. De talte om den og om Muligheden af at holde Sælland besat, og Jackson oplyste, at Storebælt aldrig frøs til i den Grad, at en Hær kunde føres over — den modsatte Paastand skulde jo komme til Hæder og Værdighed under den senere Parlamentsdebat — men ellers omtalte Canning den heldige Virkning, Erobringen af Sælland havde haft i St. Petersburg, hvor man uopfordret havde erklæret, at Tilsittraktaten ingen hemmelige Artikler havde og udtalt et Ønske om, at England kunde beholde, hvad det havde taget[!?!]

Skønt han billigede Jacksons Handlemaade, „var

¹⁾ „Private & most secret & confidential“, Lady J.'s Papers Nr. 29, Letterbook, 426—27, ikke kendt af Holland Rose, der ellers har behandlet Spørgsmaalet fyldestgørende med Anførelse af Aktstykker (E. H. R. 1896, 89—91). ²⁾ D. & L. II, 217—18.

der dog noget, særlig i Mr. Cannings Væsen, der ikke var helt tilfredsstillende“, og han følte det endnu mere ved Middagen hos Ministeren efter dennes Forhandling med Rist¹⁾. „I Stedet for den frie aabne Tankeudveksling var der Utilbøjelighed til at røre ved Sagen — der syntes at undgaaes som noget pinligt“. Jackson undrede sig over, at Canning havde kunnet forhandle paa en saadan Maade med en „Mand, som han kun faa Uger tidligere havde overvældet med Udtryk for Modvilje og Utilfredshed og behandlet mere end almindelig haardt“, han mente, at Grunden var Anfægtelser²⁾ hos Canning, og skrev senere til ham om Sagen. Canning svarede, at han var særdeles taknemlig for hans Brev, og Jackson opfattede det saaledes, at Ministeren mente som han, men ikke kunde handle, som han tænkte. Fuld Tilslutning fandt han kun hos Lord Malmesbury, hvis Memoirer jo ogsaa giver et stærkt Udtryk for denne Stemning.

Om Rist bemærkede Canning, at han ganske havde smeltet hans Hjærte under deres Forhandling³⁾.

Men der var forbeholdt den selvtilfredse Jackson endnu en Skuffelse. Canning havde inden hans Afrejse stillet i Udsigt, at han ved sin Tilbagekomst skulde blive optaget i Privy Council, men Georg III gjorde Vanskeligheder, og det blev ikke til noget. Grunden var, at „Kongen havde givet sin Misbilligelse af Tøget til København til Kende“⁴⁾. Det styrkede Modstanden i Kabinettet mod en fortsat Besættelse af

1) Se herom Rist I, 437 ff.

2) „Self Accusation“.

3) Jfr. Rist I, 438. Det er jo (jfr. ovf.) aabenbart under Indtrykket af disse Forhandlinger, naar Rist mente, at Canning heller ikke straks efter deres Sammenstød havde noget imod ham.

4) Jackson har understreget dette dobbelt.

Sælland, og Kongens Betænkeligheder paavirkede den almindelige Stemning. Jackson fortæller Broderen, „hvordan alle ser paa mig, som om jeg var et Genfærd, og synes at undres over, at jeg ikke i det mindste har mistet et af mine Ører“¹⁾.

Nogen Audiens vilde Kongen derfor heller ikke tilstaa ham, men henvendte blot et Par Ord til ham paa sædvanlig Maade. Traditionen vil jo vide, at disse Ord var et Spørgsmaal om, i hvilket Stokværk Samtalen med Kronprinsen havde fundet Sted; Kongen haabede, det havde været i Stuen, for at blive sparket ned fra 1. Sal vilde være mindre behageligt²⁾. Som saa ofte har Traditionen ikke taget Fejl af de historiske Personers Stemning.

For den udi egen Indbildning miskendte Diplomat blev der altsaa intet andet tilbage end at rejse til Broadstairs og der i Løbet af Oktober Maaned at sætte den Beretning sammen, der skulde vise for Samtid og Eftertid, hvor godt han havde klaret sig, og hvor utaknemlig Verden er, en Beretning, der ved sin Omstændelighed maaske er kommen til at vise noget andet, men som vi maa være F. J. Jackson taknemlig for; thi den har kastet Lys over meget, der hidtil var dunkelt.

Afsluttende Bemærkninger.

Jeg har hermed bragt denne Undersøgelse til Afslutning. Som dens almindelige Resultat kan først fastslaaes, at Garlikes Depecher med deres uendelige „paa den ene Side — paa den anden Side“ har medvirket til at skabe den Mistro, man i England havde til den danske Politik.

¹⁾ D. & L. II, 219.

²⁾ Escott: The Story of British Diplomacy, 200—01.

Garlike var ikke saa afgjort danskvenlig, som man har ment, men hans Indberetninger var alligevel ikke af den Art, at de, naar de læstes med Ro og forstodes paa rette Maade, kunde give et urigtigt Indtryk af det danske Standpunkt, thi det refereredes loyalt. Jeg har dernæst søgt at vise, hvorledes Sammenstødet mellem Rist og Canning fik sin egentlige Betydning derved, at det bragte den nye Udenrigsministers højeste Mishag over Garlike, hvis Depecher han derfor ikke skænkede den tilstrækkelige Tiltro i de afgørende Dage. Jeg har endvidere godtgjort, hvorledes det var Meddelelserne fra Altona og København (Lord Pembrokes Brev), der fik Canning til at tage sin Beslutning, allerede inden „de hemmelige Efterretninger fra Tilsit“ var indløbne, og at man derfor kan karakterisere det Grundlag, han byggede paa, som i højeste Grad ufyldstgørende, ligesom at det langtfrå blev underbygget med senere modtagne Oplysninger. Jeg har vist, hvorledes Meddelelserne fra de engelske Agenter, der under Krisen kun har spillet en ubetydelig Rolle, skydes frem i første Linje, og jeg har med alt dette som Baggrund hævdet, at Cannings Handlemaade aldeles ikke kan karakteriseres som den store Politik, og at den ikke retfærdiggøres ved sit Resultat, men jeg har samtidig søgt at vise, hvordan den til en vis Grad forklares af Cannings Karakter og personlige Stilling i Sommeren 1807.

Under den følgende Udvikling er det interessante Punkt, da Jackson i Kiel faar Øjet op for, at de Forudsætninger, man er gaaet ud fra i London, er fejle, og at Kravet om Flaaden i Grunden under disse Forhold burde opgives. Jeg har i disse Betæneligheder troet at finde Forklaringen paa, hvorfor Kronprinsen under deres Sam-

tale ikke naaede til Forstaaelse af, hvad de engelske Fordringer egentlig gik ud paa, og jeg har ment at kunne skimte tydelige Spor af denne Halvhedstaktik i Jacksons første Depecher, ligesom det af disse fremgaar, at Skylden for, at det ikke kom til en Forklaring i det første Møde med Chr. Bernstorff, ikke kan lægges paa denne alene.

Alt i alt har mine Resultater yderligere bekræftet Rigtigheden af det, der kunde kaldes den oprindelige danske Opfattelse, der i Samtiden blev hævdet med stor Kraft, navnlig af Legationsraad Manthey¹⁾, og som Prof. Holm senere efter sin Gennemgang af Udenrigsministeriets Aktstykker atter bragte til Hæder og Værdighed; paa forskellige Steder har jeg været i Stand til at berigtige Misforstaaelser i de nyere engelske Fremstillinger, hvor deres Skildring af Enkelthederne har kunnet stille den danske Politik i et mindre heldigt Lys. At denne Opfattelse skulde trænge igennem udenfor Danmarks eller Nordens Grænser, kan man jo desværre ikke gøre sig nogen Forhaabning om; vort Sprog rækker jo éngang ikke langt. Den Form, i hvilken de engelske Paastande vil naa til den større historiske Almenhed²⁾, er upaa-virket af de Korrektiver, Gennemgangen af Jacksons Beretning dog bragte ind i den engelske Opfattelse. Hvad der er mere mærkeligt, er, at den ogsaa synes at have vanskelig ved rigtig at gøre sig gældende her hjemme,

¹⁾ Ist es England gelungen seinen Raubzug gegen Dänemark zu rechtfertigen? — Mantheys Redegørelse svækkes ved, at Napoleon paa det Tidspunkt, han skrev, maatte fremstilles som den ophøjede Uskyldighed, men hans Paavisning af Traaden i Regeringens Politik er klar, og hans Kritik af den engelske Deklaration er ganske sønderlemmende.

²⁾ Holland Rose: Life of Napoleon og Camb. Mod. Hist. IX.

og naar man husker det Væld af tilsyneladende velunderrettet Bagklogskab, der i Hundredeaarsdagene for Begivenhederne fra 1807 strømmede ned over det læsende og hørende Publikum, kan man jo næsten nære Tvivl, om man kan vente nogen Forandring i dette Forhold. Den Mening, der allerede havde Tilhængere i Samtiden, at hele Ulykken laa i den danske Regerings store Dumhed¹⁾, er stadig herskende ude blandt Folk, og selv om vel ingen nu som Sibbern i 1828 vil forsvare den engelske Politik²⁾, stiller man dog stadig de danske Misgreb³⁾ ved Siden af den engelske Brutalitet.

Jeg har ovenfor udtalt mig om Canning og skal til Slutning kun sige et Par Ord om den danske Politik i Almindelighed. Den var maaske ikke overlegen, men den var det stik modsatte af at være dum. Det rigtige og maaske overlegent fremsynte Standpunkt vilde naturligvis have været i Tide at slutte sig til England, naar man havde den Opfattelse, at en Krig mod dette Land alligevel vilde være det mest ødelæggende, og det mente Regeringen dengang, som dens Kritikere mener det nu.

1) Holm II, 337—38. Smlgn. „Fra Hoffet og Byen“, 98, og Kommandør Paludans Erindringer, 154 jfr. 181. Det er saa usigelig karakteristisk, at der her ikke er nogen korrigerende Udgiver-noter, medens der straks tages Forbehold, hvor der i Optegnelserne om Lars Bache er sagt lidt for meget om Begivenhederne i 1801. Memoirer og Breve II, 76¹.

2) Sibbern i Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Konst II. Forfattere som cand. theol. & mag. Alsted og W. R. Prior, der henholdsvis i Gads danske Magasin og Tilskueren 1907 har udtalt deres uforgribelige Meninger om Sagerne, er forøvrigt ikke langt fra det, navnlig den sidste, der samtidig med, at han naturligvis ser Holland Roses Resultater som Videnskabens sidste Ord, gentager forskellige af de gamle landsgængse Krøniker.

3) Se f. Eks. C. C. Haugner: Forsvarssagens Kærne [14—15].

Det er saa grumme let bagefter at se, hvad det rigtige vilde have været, men man forstaaer overordentlig godt, at den danske Regering her mente at have Ryggen fri. Gang paa Gang var den jo kommen med de mest utve-tydige Erklæringer; Prof. Holm har her særlig fremdraget J. Bernstorffs karakteristiske Skrivelse til Rist af 26. Dec. 1806¹⁾. Vi har set, hvorledes denne overfor Garlike atter og atter præciserede det danske Standpunkt endnu i de aller sidste Dage samtidig med, at Dreyer i Paris ikke lod sig anfægte af Talleyrands Henstillinger²⁾. Vi havde ladet Flaaden ligge aftaklet netop for ikke at udfordre Englænderne; Regeringen kunde ikke ane, at man i London stadig ikke rigtig vilde tro paa Forsikringerne; thi at de er blevne forstaaede, det viser baade Garlikes og Thorntons Holdning, da Krisen endelig i hele sin Alvor stod for Døren; som Vidnesbyrd i denne Sammenhæng er Thorntons Brev til Jackson i Kiel af aller højeste Interesse. Under disse Forhold var det grumme forklarligt, at man fra dansk Side fortsatte med den tidligere Politik, hvis Hensigt var til det yderste at bevare Danmarks Neutralitet.

Den engelske Regerings Paastand om Kendskab til Tilsit-Aftalerne.

Jeg har ovenfor udtalt, at der ligger ringere Vægt paa Spørgsmaalet om, ad hvilken Vej man i London fik Efterretningerne fra Tilsit, idet Afgørelsen var truffen, inden de kom, og man først senere har tillagt dem saa stor Betydning. Jeg har forøvrigt heller ikke noget at føje til den Diskussion, der er ført derom mellem engelske Forfattere, men under min

1) Holm II, 162—63.

2) Ib. 203 ff.

Beskæftigelse med disse Forhold er jeg kommen ind paa et andet Spørgsmaal: Hvilken var den Kilde, hvorpaa Meddelelsen var bygget? Selve Traktaternes Bestemmelser er jo nemlig vidt forskellige fra det, man i England mente, de indeholdt.

Den engelske Paastand er vist tydeligst fremsat af Lord Hawkesbury (The Home Secretary): „Regeringen modtog den Underretning, at der i Tilsit-Traktaterne var hemmelige Bestemmelser om at anvende Danmarks og Portugals Flaader mod dette Land“¹⁾. De andre Ministre udtalte sig i samme Retning, men begrænsede det til, at man kendte „Indholdet af disse hemmelige Artikler“²⁾. Denne Frygt for, at Frankrig skulde anvende den danske Flaade mod England, er noget, der atter og atter spøger i de engelske Diplomaters Tanker. Prof. Holm har paavist, at den naaer tilbage til Revolutionskrigenes Begyndelse³⁾, og den spillede en Rolle i Howicks og Garlikes Korrespondance fra de sidste Maaneder af Aaret 1806⁴⁾. Den unge Lord Granville Leveson Gower (Earl Gower), der samme Efteraar opholdt sig en Tid i København paa Vejen til Østpreussen, udtaler som sin sikre Overbevisning, at „naar Franskmændene forlanger deres Flaade, maa de udlevere den“⁵⁾, og Tanken parres med en Frygt for, at Napoléon skal lukke Sundet⁶⁾. Planer i den Retning har han haft⁷⁾, men om det virkelig er det, der er kommen til Englændernes Kundskab, er en anden Sag.

Om disse Ting staar der imidlertid intet i Tilsit-Aftalerne. Den store Fredstraktat, der straks blev offentliggjort, bestemmer i sin Art. XIII, at Napoleon modtager Alexanders Mægling ved Forsøgene paa at „slutte en endelig Fred mellem Frankrig og England under den Forudsætning, at denne Mægling ogsaa

¹⁾ Hansard X, 28—29.

²⁾ „The substance of those secret articles“, Perceval ²¹/₁, 1808 (Hansard X, 71), Canning ²²/₁ (ib. 93), jfr. Mulgrave (31).

³⁾ l. c. I, 113³.

⁴⁾ Hansard X, 766—67, 761.

⁵⁾ Brev af 15. Novbr. 1806,

Stafford House Letters, 16.

⁶⁾ Diaries and Letters of

G. Jackson II, 173.

⁷⁾ Breve til Josef ²¹/₆ og til Talleyrand ⁴/₇ 1806, smlgn. „Publicationen aus den kglch. Preuss. Staatsarchiven“, 29. B., 185.

bliver modtaget af England en Maaned efter, at disse Traktater er udvekslede i ratificeret Stand“. Hertil knytter sig saa 7 „særlige og hemmelige Artikler“, men disse angaar hverken Danmark eller England; alene Art. V omtaler det Tilfælde, at Hannover ved den endelige Fred med England forenes med Kongeriget Westphalen; men uafhængigt heraf sluttedes en hemmelig Alliancetraktat, i hvis Art. IV det bestemmes, at hvis England ikke inden 1. November har modtaget Ruslands Mægling eller vist sig villig til en Fred, hvorved Havenes Frihed anerkendes, og Frankrig faaer de Besiddelser tilbage, det har tabt siden 1805, skal en russisk Note i Løbet af November Maaned overrækkes i London, i hvilken det tydelig angives, at Rusland vil gøre fælles Sag med Frankrig, hvis de nævnte Fredsbetingelser ikke antages, og foreligger der ikke noget bestemt Svar inden 1. December, skal den russiske Gesandt forlade Landet. Art. V bestemmer derpaa, at de to Magter i saa Tilfælde „i Fællesskab og samtidig skal opfordre de 3 Hoffer i København, Stockholm og Lissabon til at lukke deres Havne for Englænderne, kalde deres Gesandter hjem fra London og erklære England Krig. Det af de 3 Hoffer, der vægrer sig herved, skal behandles som Fjende“ af Frankrig og Rusland, og hvis det er Sverig, skal Danmark tvinges til at erklære det Krig.

Som man vil se, indeholdt baade „de hemmelige Artikler“ og „den hemmelige Alliancetraktat“ noget helt andet end det, man formodede i England. De engelske Paastande er imidlertid stadig bleven gentagne, fordi den paagældende Traktat først blev offentliggjort 1888 i II Bind af den østrigske Historiker Aug. Fourniers Værk om Napoleon¹⁾, men tidligere var Indholdet dog bleven saa nøjagtigt refereret af franske Forfattere²⁾, at der allerede fra Fyrrerne i Grunden ikke mere kunde være Tvivl om de engelske Paastandes Urigtighed³⁾.

¹⁾ Jfr. 2. Udg. II, 399; nu er det hele samlet hos Martens I. c., XIII B. ²⁾ Thiers VII, 668—69, Lefebvre III, 111—12, Bignon VI, 335, hvor Referatet kommer Ordlyden meget nær.

³⁾ Naar en moderne engelsk Forfatter (T. H. S. Escott, *The Story of British Diplomacy* 1908) sætter en Bestemmelse om „handling

Forskellen mellem Traktaternes Bestemmelser og de engelske Ministres Referater er saa betydelig, at jeg er kommen til at tænke paa, om Kilden for disse ikke har været noget helt andet. Efter den fransk-russiske Alliance i Begyndelsen af Halvfemserne blev Spørgsmaalet om den tidligere Tilmærkelse taget op af Historikerne i begge Lande, og der fremkom en Offentliggørelse af Aktstykker i det russiske historiske Selskabs Skrifter; af disse ser vi, at Alexander før Møderne med Napoleon havde andre og paa visse Punkter mere vidtgaaende Planer. Den Instruktion, der straks medgaves de russiske Underhandlere, paalægger dem, hvis Napoleon kræver, at Havnene skal lukkes for Englænderne, at faa ham til at indse, at det gælder om at vinde Tid, og ved at „træffe Aftale med Sverig og bevæge Danmark paa den ene eller anden Maade til at forene sig med os, vil der dannes en Sømagt, der ikke alene er i Stand til at forsvare Østersøen, men end ogsaa vil kunne tvinge England til at antage mere liberale Principer overfor Søfarten og Havenes Frihed“¹⁾. Her staar vi overfor Planer, der unægtelig ligger de engelske Paastande om Efterretninger fra Tilsit nærmere²⁾, og som de engelske Agenter sikkert lettere kunde faa noget at vide om end om den hemmelige Alliancetraktats Bestemmelser³⁾. Vi ved, at de engelske

over their (Danmark og Portugal) fleets to France“ (197) i Forbindelse med Tilsitaftalerne, er det altsaa ganske falskt. Karakteristisk er Lanfrey's Behandling af Stoffet; efter at han først ved Fremstillingen af Begivenhederne i Tilsit væsentlig rigtigt har refereret Traktaternes Indhold (IV. 129), gentages alle de gamle Røverhistorier, hvor han skildrer Forholdet mellem England og Danmark (146—49).

¹⁾ Sbornik etc., 89. B., 35.

²⁾ Navnlig som det er udtrykt

i Jacksons Instruks (jfr. ovf.).

³⁾ I og for sig var der

intet i Vejen for, at man senere i England har kunnet faa Underretninger om disse. Det ses af en Forestilling fra Budberg til Kejseren (31. Aug. 1807, Sbornik etc., 88. B., 155—56). at „de hemmelige Artikler“ er meddelt Preussen, og Budberg er derfor tilbøjelig til, da Lord Gower kræver det, ogsaa at meddele dem til ham, da England sandsynligvis alligevel vil faa det at vide [fra Preussen]. Det vandt dog ikke Czarens Bifald (l. c. 177). — Men menes der her kun de hemmelige

Officerer, der opholdt sig paa Krigsskuepladsen, kunde regne med Sympathi hos et stort Parti baade ved Hoffet og i Hæren, og Jackson omtaler med stor Misundelse i sin Beretning, hvordan Oberst Wilson stod i et meget nært Forhold til „Kejser Alexander og hans unge Venner“, og som Følge deraf kom til at spille en Rolle efter sin Hjemkomst til England. Det er ikke urimeligt, at han under disse Forhold har kunnet faa noget at vide om disse Instrukser, naturligvis i en overdreven og farvet Form, og paa et adskilligt tidligere Tidspunkt, end hvis det drejede sig om selve Traktatbestemmelserne, have sendt Meddelelse hjem derom. Holland Rose har været inde paa en lignende Tanke¹⁾, som derimod ganske afvises af Forfatteren i *Edinburgh Review*²⁾ Det maa imidlertid bemærkes, at man i det engelske Udenrigsministerium faktisk vidste noget om de Forslag og Planer, der gik forud for selve Møderne i Tilsit. Ross, Cannings Privatsekretær, skriver under 23. Juli til Lord Malmesbury: „Bonaparte vilde have Alexander til at tage Landet saa langt som til Weichsel, idet han sagde, at det var hans Riges naturlige Grænse“³⁾. Vi véd nu, at Napoleon stillede et saadant Forslag til Fyrst Lobanoff, da denne den 21. Juni var hos ham for at forhandle om Vaabenhvile⁴⁾, men som bekendt gik Alexander ikke ind paa det. Det er tydeligt, at man i London omkring den 23. Juli har haft Efterretninger, der byggede paa Viden om disse indledende Forhandlinger. Det er uden Tvivl disse Meddelelser, Canning hentyder til i sin Instruks for Taylor den 22. Juli⁵⁾; ad hvad Vej, han har faaet dem, kan foreløbig ikke oplyses. Det, der kun var flygtige Tanker fra de bevægede Dage før Mødet mellem de to Monarker, har Canning saa troet har været

Artikler i egentlig Forstand eller ogsaa den hemmelige Traktat?

1) *Transactions etc.*, 62.

2) l. c. 361.

3) C. Joyneville: *Life and Times of Alexander I*, I B., 390, citeret efter

Lenz i „*Forschungen zur Brandenburg. und Preuss. Geschichte*“, VI B. (1893), 215, Note.

4) *Tatistcheff: Alexandre et Napoléon*, 136 ff, jfr. Lenz l. c., 214.

5) *E. H. R.* 1901, S. 717.

Emnet for deres første Samtale og de følgende Aftaler. Det er en Hypothese, der ikke forekommer mig urimelig, og som man vil se, har den en vis Begrundelse i Aktstykkerne. Hvad der imidlertid stadig maa huskes, er, at Cannings Beslutning allerede tidligere var taget paa Grundlag af andre Efterretninger.

Det bemærkes, at Professor E. Holms nyeste Fremstilling af Begivenhederne i 1807 i „Danmark-Norges Historie 1720—1814“, Bd. VII, 1ste Afdeling, er udkommet under Trykningen af ovenstaaende Afhandling og medens Forf. opholdt sig i Udlandet, saaledes at han ikke har kunnet benytte denne eller henvise til den.

Anmeldelse.

Joh. H. Gebauer: Herzog Friedrich VIII von Schleswig-Holstein.
Stuttgart und Berlin 1912.

Med Dr. Gebauers Bog om „Hertug Frederik d. 8de“ foreligger nu den augustenborgske Serie af Levnedsskildringer afsluttet.

Forfatteren har til sin Raadighed haft det samme rigeholdige Materiale som ved Bogen om Hertug Christian August, saaledes navnlig det augustenborgske Husarkiv og de Samwerske Papirer, men han beklager selv, og Læseren vil heri være enig med ham, at det ikke dennegang er bleven ham muligjort at ledsage Fremstillingen med supplerende Bilag.

Skønt Hertug Frederiks Livsskæbne er af betydelig mindre Interesse for et dansk Publikum end hans Faders og Bedstefaders, vil en Bog, der er støttet paa et Kildestof som det forannævnte, dog altid have Krav paa Opmærksomhed fra dansk Side.

Dr. Gebauers Biografi af Hertug Christian August har tidligere været omtalt her i Tidsskriftet (8. R. II, 392 ff.). Det blev ved den Lejlighed fremhævet, hvilken Ubillighed han deri lagde for Dagen i sin Bedømmelse af Forholdet mellem Augustenborgerne og Kongehuset, som overhovedet mellem dansk og tysk, idet hans manglende Kendskab til den danske Opfattelse af Striden stillede ham ganske uforstaaende overfor samme.

Hans nye Skrift har ikke bragt ham nogen større Vanskelighed fra den Kant. Danmarks Forhold i Tiden mellem Krigene er i alle Hovedpunkter skildret i Tilslutning til Neer-

gaards Fremstilling i „Danmarks Riges Historie“, og meget kortfattet paa Grund af den ringe Forbindelse, der var mellem Augustenborgerne og Hertugdømmerne i det meste af denne Periode. Og for den følgende Tids Vedkommende blev Modstanderen ikke Danmark men Bismarck, der alt som han vejrede Chancerne for sine Ideers Gennemførelse, snart drog den stakkels Augustenborgerprins til sig, og snart atter stødte ham tilbage, stadig krydsende hans Planer, for sluttelig ganske at sætte Bom for alle Forhaabninger.

Det er denne korte, men bitre og opslidende Kamp, der er Hertug Frederiks Livsgæring, og hans Biograf har saaledes denne Gang i det væsentlige kunnet holde sig til tysk Literatur og til Brydningen mellem tyske Opfattelser. Han har yderligere haft et udmærket Grundlag i Jansen og Samwers „Schleswig-Holsteins Befreiung“ (Wiesbaden 1897), og han holder sig da ogsaa ganske indenfor de deri afstukne Rammer.

Et og andet er bleven bedre underbygget ved Fremdragelse af nyt Stof, ligesom Forf. ogsaa har udnyttet de senere Aars trykte Literatur, der i saa høj Grad har kredset om Bismarck, men nogen større Afvigelse bringer det ikke, og intet epokegørende nyt. Helhedsindtrykket er det samme. Ved sin langt fyldigere Fremstilling og ved sin Rigdom paa originalt Stof er Jansen og Samwers Skrift da nu som hidtil det, man maa se hen til som Hovedværket. Det er ikke bleven overflødiggjort ved Gebauers Arbejde, medens dette paa sin Side ved sin kortere og klarere Form giver et bedre Overblik, og tillige noget bedre, om end langt fra fyldestgørende, giver Indblik i, hvilke Stemninger og Følelser der i disse bevægede Tider var raadende i den augustenborgske Familie-kreds.

I Opfattelsen viser sig dog en Svingning, skønt Forf. ikke nogetsteds direkte tager Afstand fra sine Forgængere, og skønt begge slutter med at fremhæve, at hvad der dengang skete, nu staar som en urokkelig Kendsgerning, og at fuld Forsoning er tilvejebragt mellem Preussen og Slesvig-Holsten. Thi medens Jansen og Samwers omfattende Arbejde i Virkeligheden

var et Forsvar for Prins Frederik og hans „Ministre“ og et skarpt Indlæg mod den bismarckske Tradition, og navnlig mod Sybel, saa søger Gebauer at dele Vind og Sol lige, og man møder hos ham intet af den Bitterhed, hvoraf hines Skrift var gennemtrængt.

Man mærker, at man her staar overfor en Mand, der ikke selv har følt Slaget, og i hvem Respekten for Bismarck er dybt rodfæstet. Kun indirekte kommer Kritiken af dennes Handlemaade frem, og den rettes nok saa stærkt mod Prinsen og hans Politik.

Hvad Gebauer navnlig bebrejder Prinsen, er hans alt for store Tilbageholdenhed under Forhandlingerne med Bismarck, fordi han stadig nærede Angst for, at denne skulde misbruge hans Tillid. Saaledes gik det ved den Ahlefeldtske Sendelse til Berlin i Marts 1864, hvor Prinsen havde givet en alt for begrænset Fuldmagt, og saaledes gik det navnlig paa den mest afgørende Dag i Prinsens Liv, da han d. 1ste Juni 1864 var kaldet til Berlin for at konferere med Bismarck, og med god Grund mente sig sikker paa nu at opnaa den længe ventede Anerkendelse.

Ganske absolut bestrider Gebauer Rigtigheden af den af Jansen og Samwer fremsatte Paastand, at Bismarck kun havde ladet Prinsen kalde for at stille ham overfor uantagelige Vilkaar. Det var nye Efterretninger fra London, der havde genvakt Bismarcks Haab om Annexionstankens Gennemførlighed, og dermed ogsaa hans absolute Uvilje overfor en Løsning i augustenburgsk Retning, men alligevel anser Gebauer det ikke for usandsynligt, at Samtalen kunde have ført til det forventede Resultat, hvis Prinsen havde lagt mere Forhandlingsvillighed og større diplomatisk Klogskab for Dagen. Nu gav han istedet ved sin Forbeholdenhed Næring til Bismarcks Mistillid, idet han styrkede dennes Mistanke om, at han ikke kom frem med sine virkelige Planer.

Skønt Forf. selv gaar ud fra Berettigelsen af de augustenburgske Krav, lægger han ikke Skjul paa, hvor ganske anderledes Bismarck saa paa Sagen. Derfor kan han ogsaa i Modsetning til Jansen og Samwer hævde, at Bismarcks momentvise

Fremhæven af den oldenborgske Kandidatur var mere end blot og bar Intrige, og overfor sammes Gang paa Gang tilbagevendende Markering af det prøjsisk-østrigske Forslag af 28. Maj, om Augustenborgernes Indsættelse i Hertugdømmerne, som en Akt af fundamental Betydning, fastholder han paa det bestemteste, at der ikke deri laa det ringeste af en Anerkendelse, og at selve Forslaget bortfaldt umiddelbart efter dets Fremsettelse.

Gebauer er saaledes alt andet end en ubetinget Forsvarer af den augustenborgske Politik, hvor den ikke er rettet mod Danmark, og næst at fremhæve, hvorledes Bismarck i enhver Henseende var Prinsen overlegen, kan han ikke sige denne fri for til en vis Grad selv at have bidraget til det uheldige Udfald af sin Skæbne.

Foruden Prinsens møder man hyppigt hans Fader Hertug Christian Augusts Navn, og de Bidrag, som ogsaa dette Bind giver til den gamle Hertugs hele rastløse Virksomhed, hans Forhaabninger og Skuffelser, ere, om end fragmentariske, dog ikke uden Betydning.

Velskrevet som Bogen er, vil den ogsaa i Danmark kunne læses med Interesse, men Udbyttet svarer dog ikke ganske til de Forventninger, man var berettiget til at stille. Til en udtømmende Behandling af de augustenborgske Papirer synes Tiden endnu ikke at være inde.

Axel Hansen.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

Personalhistorikeren Overretssagfører Vilhelm Richter, f. 1840, døde 30. Novbr. 1911. Af hans mange flittige Arbejder kan nævnes: *Den danske Landmilitæretat 1801—94*, I—II (1896—97); *Den danske Søetat 1801—1890* (1894); *Juridisk og statsvidenskabelig Stat* (flere Udg., den sidste ved V. R. og Otto Jensen, 1910); *100 Aars Dødsfald (1791—1890)*, I—III (1901—05); *Dødsfald i Danmark 1761—90* (1907).

J. A. F.

Den 1. Novbr. 1911 døde, 60 Aar gammel, Professor Oswald Holder-Egger, der havde under sin kraftige Ledelse Afdelingen Scriptorum af Monumenta Germaniæ. Fra Ungdommen af havde han gjort Middelalderens Kilder til sit Særstudium; han var Elev af Waitz og har fortsat dennes Udgave af danske Kilder i det nævnte Værk. Holder-Eggers kyndige Fortrolighed med den senere Middelalders Forfattere og hans sikre Udgiverhaand vil blive haardt savnet ved det store Foretagende.

Den 3. Jan. 1912 døde Felix Dahn (f. 1834). Han var Professor i tysk Ret ved Universitetet i Breslau; for det store Publikum er han mest bekendt som Digter, fremfor alt ved sine omfattende historiske Romaner (saaledes „Ein Kampf um Rom“). Varigst Betydning har han dog vist vundet ved en lang Række historiske Værker, hvori han med vægtig Grundighed og stor Kærlighed til tysk Urtid viser skarpsynet Forstaaelse af germanske Folks Samfundsliv, særlig de statsretlige Forhold. Saadanne Arbejder er *Die Könige der Germanen*

(12 Bind, 1861—1909), *Urgeschichte der germanischen und romanischen Völker* (i Onckens Verdenshistorie, 4 Bind, 1881—89), hans Bearbejdelse af Wietersheims *Geschichte der Völkerwanderung* (2 Bind, 1880—81); en Samling af sine mindre Arbejder har Dahn givet i *Bausteine* (6 Bind, 1879—84).

Ved Gabriel Monods Død d. 10. April 1912 led den historiske Videnskab, ikke alene i Frankrig, men i alle Lande, et alvorligt Tab. Monod var hverken Banebryder eller Stifter, han havde ikke givet sig i Kast med mange Folkeslags Historie og var ikke kyndig i mange Sprog, ikke desto mindre var han en Mand, til hvem man rundt om i Verden lyttede, og hvis Dom man agtede højt. Man saa hen til hans Tidsskrift *Revue Historique* som et Midtpunkt i vor Tids historiske Forskning, og i en Menneskealder har det været Hovedorganet indenfor vort Fag. Det havde vundet sin Plads ved sin lige varme Interesse for alle Folkeslag og ved Medarbejdere i alle Lande, ved sine ypperlige Meddelelser om, hvad der udrettedes i Videnskaben og ved sin praktiske, punktlige Ordning, fremfor alt dog ved dets Redaktions fortrinlige ledende Artikler, der blev en Vejledning for, hvorledes en overskuende og forstaaende, retfærdig og billig Dom skulde udtales.

Gabriel Monod havde dog i Frankrig næsten været en Foregangsmand. Han var født 1844 og havde kort før Krigen med Tyskland tilbragt en længere Studietid i dette Land; han kom hjem som en Lærling, der var inddrucken af den gode tyske historiske og kritiske Skole, og indsaa Nødvendigheden af, at den franske Videnskab slog ind paa samme nøgterne Forskning. Han vedblev altid at staa tysk Videnskab nær; han var paa Post mod enhver Chauvinisme og glemte dog ikke de gode Traditioner indenfor sit Lands Historieforskning, det aandfulde Syn, den klare Form, den friske Stil, den varme Fædrelandskærlighed og Angsten for at fortabe sig i det smaatskaarne og nytteløse. I sine Skildringer af franske Mestre — saaledes i *Les maîtres de l'histoire: Renan, Taine, Michelet* (1894); ved den sidste Historiker, som han ofte har skildret,

hang især hans Hjerte — godtgjorde han, hvor dybt han kunde trænge ind i Forstaaelsen af Personligheder. I utallige Nekrologer, som ingen i Europa kunde skrive bedre end Monod, og i mangfoldige Redegørelser for historiske Værker viste han, hvorledes han kunde træffe Kærnen i den omtalte Bog, Forfatterens Ejendommelighed og den rette Maalestok for Bedømmelsen.

Monod har skrevet fortrinlige Arbejder, der hvilede paa Førstehaands Kildestudier, saaledes *Études critiques sur les sources de l'histoire Mérovingienne* (1872—85), *sur les sources de l'histoire Carolingienne* (1898). Imidlertid vare hans Skrifter af denne Art kun faa, og det er da ogsaa betegnende, at da Monod optoges i det franske Institut, fandt han ikke Plads i Historikernes og Sprogmandenes særlige Kreds, men i Académie des sciences morales et politiques. Større end hans Drift til skarpsindigt at trænge ind i Kildernes dunkle Udsagn var hans Lyst til at vejlede i grundigt Studium, i Syn og Opfattelse, derfor skrev han fortrinlige Haandbøger og bibliografiske Hjælpemidler, som *Bibliographie de l'histoire de France* (1888), og han har som Professor ved École des hautes études og ved École normale været en højt paaskønnet Lærer, der har uddannet talrige yngre Videnskabsmænd. Hvad der endvidere prægede Monod, var en levende Retfærdighedsfølelse; den bragte ham Vaaben i Haand overalt, hvor han mente, at Uret var begaaet. Han stillede sig i første Række ved Dreyfus' Side, hvis Skæbne han følte som en Skam for Frankrig, og højest betegnende er den omfattende Indledning, hvormed han ledsagede sin Oversættelse af den tyske Kirkehistoriker Böhmers Arbejde om Jesuiterne (1910), og hvori han paaviste Falskheden af mange Beskyldninger mod den forfulgte Orden, hvis Trosstandpunkt han iøvrigt med sin frie Tænkning saa lidt delte.

Monod tilhørte en berømt reformert Slægt, hans Farfader var Præst i Kjøbenhavn og hans Fader født her, selv var han født i en normannisk Landsby ved Le Havre; ofte udtalte han, hvor nær han følte sig knyttet til vort Land, og mange Danske have ved hans hjælpende Haand erfaret denne Følelse virkeliggjort i Gerning. Monod var 1907 bleven optaget i det danske Videnskabernes Selskab.

Joh. Stp.

Paa J. L. Lybeckers Forlag har Dr. phil. Louis Bobé udgivet *Johannes Ewalds Levnet og Meninger, Selvbioграфiske Brudstykker og Breve*. Det kunde synes mærkeligt, men er dog rigtigt: først med denne Bog foreligger der en forsvarlig og tilfredsstillende Udgave af et Værk, der for længst har faaet sin Plads blandt det allerypperste, vor Litteratur har frembragt. Den Liebenbergske Text, saaledes som den findes i 8. Bind af hans store Ewaldudgave, er fuld af grove Fejlæsninger, der gør mange Steder fuldkommen meningsløse, og selv om nogle af de værste af disse Læsefejl (f. Eks. „en faderløs Dosmer“ i Stedet for „en følesløs Dosmer“, „forelskt som en Rolle“ i Stedet for „forelskt som en Rotte“) er blevet rettede af Liebenberg i hans Et-Bindsudgave fra 1855, tilfredsstillter heller ikke denne de Fordringer, man maa kunne stille til en Udgiver m. H. t. nøjagtig og omhyggelig Gengivelse af den foreliggende Text. Mod Dr. Bobés Udgave derimod vil man ikke kunne rette nogen berettiget Indvending (at han erstatter de karakteristiske Ewaldske Afslutningsstreger med Punktum, bør være tilladt i en Udgave, der som hans henvender sig til et bredere Publikum, selv om man maa ønske dem bibeholdte i en kommende filologisk Ewaldudgave); Læsefejl er det ikke ved Stikprøver lykkedes at konstatere, men det vil sikkert heller ikke være muligt hos en Mand, der har en saa fortrolig Kendskab til Skriftlæsning som Dr. Bobé.

Udgifveren har ledsaget sin Udgave med en righoldig Kommentar, der atter viser hans omfattende Kendskab til det 18. Aarhundredes Personalhistorie, og med en Række Afhandlinger, i hvilke han kaster nyt Lys over enkelte Afsnit af Ewalds Liv. I Spørgsmaalet om Forholdet mellem Ewald og hans Moder er han i Modsætning til A. D. Jørgensen afgjort paa Ewalds Parti; det vil dog sikkert forekomme mange, at Jørgensen i denne Sag er den, som er kommet det rette nærmest; i hvert Fald bliver man lidt forbavset over, at den ellers saa blide Udgiver ud fra sit Udgangspunkt: Bysladder, men ganske vist fra „Damer af pæn Familie“, kan naa op til om Ewalds Moder at anvende Citatet „Hun duede ikke“. Med stor Fornøjelse, læser man derimod hans kritiske Bemærk-

ninger angaaende de fremsatte Hypoteser om „Jomfruen i Huset“; i det negative har han uden Tvivl Ret, maaske ikke saa helt i, hvad han vil indsætte i Stedet.

Endnu maa nævnes, at Bogen, hvad Papir og Tryk angaar, er overordentlig smuk, og at Georg Heilmann har udstyret den med henrivende dekorative Tegninger. Det er alt i alt en Bog, som baade Udgiver og Forlægger har Ære af.

Carl S. Petersen.

Af det her i Tidsskriftet (8. R. II, 278) tidligere omtalte litterære Foretagende, en Samling Monografier over *Fyens historiske Herregaarde*, udgivne af William Norvin og Eiler Nystrøm, er 1911 udkommet 3dje og desværre sidste Hefte; af pekuniære Grunde har Forlaget (Det Milo'ske i Odense) ment at maatte standse det. Heftets Emne er Holckenhavn, den Herregaard, som under forskellige Navne (Kogsbølle, Ulfeldsholm, Ellensborg, Nygaard og det nuværende) har huset en Række mærkelige Skikkelser, bl. a. den stridbare Jakob Ulfeldt paa Frederik II's Tid, hans Søn Jerusalemsfareren og Rigsraaden af samme Navn, den noksom bekendte Ellen Marsvin samt Korfits Ulfeldt og Leonora Christina i Begyndelsen af 1662, inden deres Skæbne fuldbyrdedes. Bogen falder i to Afsnit. I det første har Museumsdirektør, Dr. Mackeprang med megen Kyndighed og Klarhed skildret Gaardens Bygningshistorie, navnlig den ældre Jakob Ulfeldts og Ellen Marsvins Andel i den. I det andet giver Arkivassistent Norvin en Fremstilling af Ejernes og Besiddernes Historie; ogsaa denne udmærker sig ved sikker og paalidelig personalhistorisk Viden. Et Par Smaabemærkninger maa dog gøres. Det er noget usmageligt at antyde, at der i Eiler Holcks anden Hustrus Utroskab kan ligge en Nemesis for hans Andel i Dommen over Griffenfeld, og det er urigtigt at sammenligne Rigens Kanslers Virkeomraade med det nuværende Indenrigsministeriums. Heftet er smukt udstyret med mange Billeder.

J. A. F.

Frk. Christine Reimer har udsendt anden Del af sin Bog *Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde*, hvis første Del tidligere har været omtalt her i Tidsskriftet (S. 84). Den handler væsentlig om den ydre og materielle Side af den gamle Bondekultur (Klædedragt, huslige Sysler, Husdyr, Agerdyrkning o. s. fr.) og er som Følge af det mere haandfaste og konkrete Æmne adskilligt bedre og overskueligere ordnet end første Bind. Forfatterinden er en virkelig kyndig Vejleder i det omfattende Æmne og bygger paa et rigt, ved personlige Erfaringer, Samtaler og Oplevelser, indsamlet Stof. Kun lader hendes Sprog stundom en Del tilbage at ønske; Stilen er hist og her en Kende sjusket, Lydskriften mangelfuld, og de etymologiske Forsøg ikke altid heldige. Disse Mangler overskygges dog af Forfatterindens solide Kendskab til sit Æmne og af hendes virkelig betydelige Fremstillingsævnne, saa man maa ønske hende Held til at føre Værket til Ende og faa udgivet ogsaa de to endnu manglende Bind.

Jørgen Olrik.

I *Collection des Grands Écrivains de la France* har Léon Brunschvicg — i Forening med P. Boutroux — paabegyndt en Udgave af Bl. Pascals Værker og herhen hørende Aktstykker. 3. Serie (3 Bd.) udkom 1904 og omfatter *Pensées* med en Indledning angaaende de forskellige Manuskripter og tidligere Udgaver, med en kritisk Studie over Pascals Læsning¹⁾ samt med en Redegørelse for den Metode. Brunschvicg selv har fulgt i sin Udgave. Uden at forsøge en Rekonstruktion af Apologien har Brunschvicg samlet de forskellige Tanker efter Indhold i 14 Afsnit (f. Eks.: III. De la nécessité du Pari. X. Les Figuratifs. XIV. Fragments polémiques). At en vis Vilkaarlighed altid vil finde Sted ved en slig Inddeling, og at mange Tanker med lige saa stor Ret kunde henføres til det ene Afsnit som til det andet, indrømmer Brunschvicg selv beredvilligt. Forsynet med udmærkede Noter — hvor Br. selvfølgelig nyttter sine Forgængere, men

¹⁾ Hvori dog Epictet savnes (se Giraud: Bl. Pascal, *Études d'Histoire morale* 1910, S. 105. Note 1).

ogsaa giver flere selvstændige og gode Oplysninger —, udstyret med Jævnførelser med tidligere Udgaver af Pensées og Anførelse af afvigende Læsemaader i andre Manuskripter staar Brunschvicgs Udgave langt over tidligere (f. Eks. Havets, der jo splitter mangfoldige sammenhørende Tanker. Saaledes danner le Mystère de Jésus hos Havet 5 forskellige Tanker: 209, 112, 113, 114, 115).

Den pietetsfulde Pascalforsker vil være Brunschvicg taknemlig for den fotolitografiske Gengivelse af Originalmanuskriptet til Pensées, for hvilken han har staaet i Spidsen: *Pensées de Pascal, Fac-similé du manuscrit 9202 (Fonds français) de la Bibl. nationale*. Paris 1905. Her har man for sig selve de udødelige Brudstykker, og gennem Rettelser og Randnoter gives der én Indblik i Pascals Tankeværksted.

1. Serie af ovennævnte Udgave udkom 1908. Den indeholder først forskellige Biografier — deriblandt selvfølgelig Madame Periers — og Oplysninger angaaende Pascal og hans Familie og giver derpaa Pascals matematiske og fysiske Arbejder, hans Breve, Beretninger om hans Forsøg etc. indtil den skæbnesvangre 23. Novbr. 1654. 2. Serie, der er under Forberedelse, og hvormed Udgivelsen vil være sluttet, vil bl. a. indeholde les Provinciales, Traité de la roulette etc.

Til de tidligere samlede Fremstillinger af Pascals Liv eller Tanker — Girauds, Hatzfelds, Boutroux' m. fl. — har i den senere Tid føjet sig et Par nye. 1905 udgav den ogsaa som Filosof kendte Digter Sully Prudhomme: *La vraie Religion selon Pascal. . Suivie d'une analyse du „Discours sur les passions de l'amour“*. I dette tungt skrevne og usammenhængende Værk, der gaar ud paa at udvikle den logiske Sammenhæng mellem Pascals Tanker og indeholder en længere Kritik af kristne Dogmer i det hele taget, faar man — trods flere udmærkede Bemærkninger — oftest klarere Begreb om Forf.'s end om Pascals Meninger (jfr. f. Eks. Udviklingen af le Pari, S. 264 ff.).

Et udmærket Værk i alle Henseender er derimod F. Strowski: *Pascal et son Temps* 1907—08 (3 Bd.). Livligt skrevet giver det efter en Indledning med en almindelig

Tidskarakteristik — 1. Bd.: De Montaigne à Pascal — en fuldt selvstændig og interessant Fremstilling af Pascals Liv og Gerning. Mærkes kan f. Eks. hans Fremhæven af Sammenhængen mellem videnskabelige og almindelige Ideer hos Pascal eller hans Skildring af Pascals 2. „Omvendelse“, hvor han — vist med Rette — opponerer mod E. Boutroux' Udhæven af en Periode i Pascals Liv, „la vie mondaine“, hvor denne skal have anset Mennesket i og for sig som Princip og Maal (Boutroux: Bl. P., 4. Udg., S. 67); ialtfald virker E. Boutroux' Omtale af Pascals matematiske Arbejder i dette Tidsrum, skønt de jo dog foregaar paa samme Tid som hans Omvendelse, lidt underlig. Hans Henførelse af Pascals le pari til Omvendelsestiden synes ogsaa ret vilkaarlig, trods den stilistiske Virkning og — kanske — psykologiske Forstaaelse, der derigennem opnaas.

1910 samlede den kendte Pascalforsker V. Giraud en Række Artikler i en Bog: *Blaise Pascal, Études d'histoire morale*. Foruden at han her agtpaagivende følger de forskellige Publikationer paa Pascalforskningens Omraade, giver han ogsaa selvstændige Bidrag til denne (f. Eks. „Une légende de la vie de P.: L'accident du Pont de Neuilly“; Pascal a-t-il été amoureux? Un nouveau manuscrit du „Discours sur les passions de l'amour“ etc.). Man faar her et levende Indtryk af den Strid, der stadig staar om mange Forhold i Pascals Liv, saaledes f. Eks. om han er Forfatter til Manuskriptet „Discours sur les passions de l'amour“, der et Sted har Tilføjelsen: On l'attribue à P. Pascals Forfatterskab hævdes f. Eks. af E. Faguet: *Amours d'hommes de lettres* 1907. Endelig er det gamle Spørgsmaal om Pascals Jansenisme og „Tilbagekald“ paa sit Dødsleje igen dukket op; det er optaget til en sikkert fyldestgørende Behandling i en kritisk Studie af Augustin Gazier: *Les derniers jours de Bl. P.* Paris 1911.

Holger Nielsen.

I Anledning af Professor M. G. Schybergsons 60aarige Fødselsdag har en Kreds af finske Historikere tilegnet ham og udgivet en Række *Historiska uppsatser* (Skrifter utgivna av

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Bd. 100, Helsingfors, 1911). De fleste af disse Afhandlinger behandler, som naturligt er, finske Forhold, baade politiske, kommercielle, kirke- og kunsthistoriske. Flere af dem er dog viede til mere almindelige historiske Spørgsmaal. Imellem disse skal nævnes Reins Undersøgelser over populære Forestillinger om Gustav II Adolf i Trediveaarskrigens Flyveskriftslitteratur, Alma Söderhjelm om Stemningen i Sverige før Krigen med Rusland 1788, bygget paa den franske Residents utrykte Indberetninger, og Ruuths Bemærkninger om de ældste danske Annaler, som indeholder Opgivelser om Togene til Finland 1191 og 1202.

Frøken Alma Söderhjelm, Docent ved Universitetet i Helsingfors og tidligere bekendt ved et fortræffeligt Skrift om Pressens Stilling under den franske Revolution, har udgivet (1911) en omfangsrig og paa store arkivalske Studier bygget Beskrivelse af den finske Købstad Brahestads Historie fra dens Grundlæggelse 1649 til 1899.

Der er i den seneste Tid udkommet eller begyndt at udkomme flere højst interessante Biografier over nogle af Europas mest fremragende Statsmænd i anden Halvdel af det 19. Aarh. Eduard v. Wertheimer, Professor ved Akademiet i Pressburg og Forfatter til en Række vigtige Arbejder over Østrigs Historie i det 19. Aarh., har udsendt 1. Bind af *Graf Julius Andrassy, sein Leben und seine Zeit* (Stuttgart, 1910), der behandler denne Statsmands Historie indtil hans Overtagelse af Posten som det østrigsk-ungarske Monarkis Udenrigsminister 1871. Den unge Andrassy deltog i Ungarns Oprør 1848—49, blev derfor 1851 dømt til Døden og henrettet in effigie, da han var flygtet til Udlandet. Amnesteret 1857 vendte han tilbage til sit Fædreland og sluttede sig nærmest til det Deåkske maadeholdne Partis Opposition. En afgørende politisk Rolle kom han til at spille ved Ordningen af Østrig-Ungarns Anliggender 1866—67. Han var en Hovedmand ved Dualismens Indførelse, blev ungarsk Ministerpræsident, og fra det Øjeblik

stod hans Maal ham klart: Monarkiet som en ungarsk-tysk Enhed med Kamp mod Slaverne inden for dets Grænser, og med Front udadtil mod Rusland, i hvem han øjnede Monarkiets og særlig Ungarns Fjende; thi i Indflydelse over Balkanhalvøen saa han den nyorganiserede Stormagts Opgave, og her vilde Modsætningen til den slaviske Stormagt træde frem.

Ledet af dette Synspunkt blev han 1870 en bestemt Modstander af et Forbund med Frankrig; kun hvis Preussen allierede sig med Rusland, vilde der være Grund for Østrig-Ungarn til at gaa imod det. Umiddelbart efter Krigen maatte han tage Kampen op mod de Fordele, som Tsheckerne et Øjeblik havde vundet under Ministeriet Hohenwart. Ogsaa her vandt han Sejren, og samtidigt styrtede han Beust, som han længe havde været paa Kampfod med, og blev hans Efterfølger som Leder af Monarkiets Udenrigspolitik. Til Belysning af dette saa skiftende Liv har Wertheimer haft en Rigdom af nye Kilder, fra Arkiverne i Wien og Berlin og fra Privatarkiver, især de Andræssyske. Paa alle Punkter kastes der nyt Lys over Forhold og Begivenheder, ogsaa de storeuropæiske 1870. Forf.'s Sympati er afgjort paa Andræssys Side, hans Modstandere er ogsaa Forf.'s. Sikkert vil derfor adskillige af hans Synspunkter kunne omtvistes, men ingen Forsker i det 19. Aarh.'s Historie vil kunne gaa Værket forbi. — En samlet Fremstilling af Cavours Historie har fristet to Forfattere. Den amerikanske Historiker W. R. Thayer har naaet at faa sin Biografi færdig (*The life and times of Cavour*, V. 1—2. London, 1911. Det er et fortræffeligt Arbejde, bygget paa et stort Studium af Litteraturen og paa mange mundtlige Oplysninger. Nye overraskende Resultater byder det vel ikke, og muligvis vil der kunne gøres Rettelser til forskellige af Forf.'s Synspunkter eller øves en strengere Kritik over for forskellige af hans Kilder. Men det giver meget med Hensyn til de omstridte Punkter i Cavours Liv, saaledes hans Forhandlinger med Napoleon før Krigen 1859 og om Afstaaelsen af Savoyen og Nizza, hans Holdning efter Villafrancafreden og især hans Stilling til Garibaldi før og under Toget til Sicilien og Neapel. Med stor

Varme omfatter han Cavour, og allerede derved er det givet, at hans Sympati for Skikkelser som Mazzini og navnlig for Garibaldi er stærkt begrænset; dog stræber han stadigt efter en forstaaende Dom. I det hele maa Værket regnes for det bedste foreliggende om Cavour og hans Tid. Den anden Biografi over ham forfattes af den tyske Historiker Professor Walter Friedensburg, af hvis *Cavour* er udkommet 1. Bind (Gotha, 1911). Kun ret faa hidtil ubenyttede Kilder har staaet til Forf.'s Raadighed, og nogen dybtgaaende psykologisk Undersøgelse er ikke heller hans Styrke. Alligevel er den grundige og solide Fremstilling meget læseværdig. Den er imidlertid endnu kun naaet til at behandle hans Ungdom og Begyndelsen af hans Manddom, nemlig indtil hans Indtræden i Ministeriet 1850. Foreløbigt har den sin Betydning ved Siden af Thayers Bog ved sin større Rigdom paa Enkeltheder, der navnlig har Interesse ved Belysningen af den engelske Paavirkning paa Cavour. — Af ikke mindre Interesse end disse Arbejder tegner W. F. Monypenny's *The Life of Benjamin Disraeli Earl of Beaconsfield*, Vol. 1 (London, 1910), til at blive. Den er den første stort anlagte Biografi af den berømte Statsmand, som i det hele findes, og bygger som Hovedkilde paa hans efterladte Papirer, Optegnelser, Dagbøger og Breve, af hvilke efter Skik i engelske Biografier en Mængde optrykkes in extenso, saaledes at Bogen bliver fuldt saa meget en Kildesamling som en Fremstilling. Det foreliggende Bind gaar dog kun, til Disraeli første Gang blev valgt til Underhuset 1837. Særlig Opmærksomhed fortjener Forf.'s Undersøgelse af, i hvilken Grad D.'s tidligste Romaner kan bruges som autobiografiske Kilder, og hans Forsøg paa at paa-vise Sammenhængen mellem den unge Mands politiske Ideer og hans senere politiske Liv. — Med de nævnte Værker, der fremtræder med rent videnskabelige Krav, kan Professor Halvdan Koht's *Bismarck. Statsmanden* (Krania, 1911) ikke helt sammenstilles. Det gaar efter sin Plan ikke ind paa Enkeltundersøgelser, men vil give et Helhedsbillede af Bismarcks Politik. Til Grund for det ligger et omhyggeligt Studium af

den store Bismarcklitteratur¹⁾, og i det hele taget er dets Vurdering sund og forstandig. Man kunde dog nok have ønsket en skarpere Paapegning af de Problemer, som endnu ikke har fundet deres Løsning, og Kompositionen virker ikke altid heldigt, idet Fremstillingen atter og atter brydes ved tilbageskuende Udsigter. Underligt er det rigtignok ogsaa at se en saa grundig Kender af den dansk-tyske Strid som Prof. Koht udtale, at „Storparten av Folket“ i Slesvig i 50'erne var tysk, og at „Slesvig“ selv ingen Ting havde imod at rives bort fra det danske Kongevælde og komme ind under en fri tysk Fyrste, Augustenborgeren. Han tilføjer endda, at det var i Grunden ikke før i 50-Aarene, at der kom op en dansk Nationalbevægelse i Nord-Slesvig.

J. A. F.

¹⁾ Hvor stor denne Litteratur allerede er kan bl. a. ses af, at vel det nyeste bibliografiske Værk over den af A. Singer (*Bismarck in der Literatur*) er paa 240 Sider og dog kun er fra 1909.

Navneregister.

(Ved **Hugo Matthiessen.**)

- Aabenraa 77.
 Aabo Syssel 14, 34 f.
 Åbo, Stadsbibliotek, 51, 57, 195.
 Aachen 68.
 Aagaard (Jerslev H.) 157.
 Aagaard (Kjettrup S.) 177.
 Aakær Len 135 ff.
 Aalborg 132, 140 f., 143 ff., 154, 158—
 68, 181. — Aalborghus 141, 165,
 176 f.
 Aale (Vrads H.) 127.
 Aarhus 18, 135. — Domkirke 71.
 — Hospital 139 f. — Runesten
 194.
 Aars Herred 143, 183.
 Aars (Aars H.) 143.
 Aarup (Torslev S.) 177.
 Aasted (Horns H., Hjørring Amt)
 156.
 Abildgaard, Søren, Tegner 23.
 Abildskov (Hids H.) 134.
 Absalon, Ærkebiskop, 185, 227.
 Accur (Indien) 61.
 Adam af Bremen, Krønikeskriver,
 184, 187—91, 194.
 Adu Fudej (Indien) 62.
 Afrika 250.
- Agger (Refs H.) 40 f., 125, 152,
 166, 180.
 Aggersborg (Ø. Han H.) 75, 178.
 Aggersund 143.
 Ágrip 186 f.
 Ahlefeldt, F., Greve, 282.
 Ajstrup (Kær H.) 163, 166.
 Alban, Helgen, 221.
 Albertus Magnus, Skolastiker, 259.
 — af Visby, Munk, 259.
 Albrecht I, tysk-romersk Kejser,
 255.
 Albrecht II, Hertug af Meklen-
 burg, 229.
 Albæk (Horns H., Hjørring A.) 160.
 Al-Chwârizmî, Araber, 291.
 Alexander I, Kejser af Rusland,
 83, 196, 315, 343 f., 350, 362,
 365, 418, 420 f.
 Alexander Martyr, Pave, 233.
 Alf, Personnavn, 72.
 Alfasund (Lillebælt) 72.
 Alfse se Als.
 Almind Syssel 15.
 Almind (Brusk H.) 101.
 Alnor (ved Flensborg Fjord) 72.
 Alopæus, russisk Gesandt, 343.

Bøndernavne paa sen, som findes i Afhandlingen S. 91—183, er udeladte i dette Register. Derimod vil fra og med dette Bind alle Navne, som findes i Rubrikken: Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland, findes optagne.

- Als, Alssze, Alsæ, Alsø, Alfse 10, 37, 70—74.
 Als, Alnes (Hindsted H.) 72.
 Alsø (Fuglse S., Fuglse H.) 72.
 Althusius, Statsretslærer, 217.
 Altona 345 f., 350, 352 f., 361, 378, 381, 401, 414.
 Altranstädt, Fred 1706, 302.
 Alø, Ø i Jul Sø, 72.
 Amager 35.
 Amsterdam 18.
 Anders Amundsen, Konstabel, 164.
 — Andersen paa Bodum 173. — Jørgensen, Ridefoged, 112 f. — Lauridsen, Major, 170 ff., 174 ff.
 Andrassy, Julius, ungarsk Statsmand, 435 f.
 Andreas af Viborg, Mag., 259.
 Andst Herred 24, 109—14, 182.
 Andst, Lille (Andst S.) 30.
 Andst-Bro 31.
 Angel 78 f.
 Angler 38.
 Annerstedt, Claes, svensk Historiker, 299.
 Anthoniszoon (Antoniades), Cornelis, nederlandsk Kartograf, 17—20.
 Arent Berntsen, Forfatter, 12.
 Arno Petri, norsk Klerk i Visby, 259.
 Arnorr, Skjald, 268, 271.
 Asaa (Dronninglund S.) 75.
 Asdrop Møllevad 24.
 Asiatisk Kompagni 57.
 Asien 1, 250.
 Assendrup (Hads H.) 136, 138.
 Atschin, Sultanat paa Sumatra, 59, 68.
 August II, polsk Konge, 302, 304.
 August de Dacia 259.
 Augustin, Kirkefader, 221, 236.
 Autbrand, Øbrand, Personnavn, 72.
- Avicenna, arabisk Lærd, 261.
 Ayewayen, Magnat i Tanjaur, 61.
 Backe, Lars, 416.
 Baggesen, Jens, Digter, 210, 285.
 Balkanhalvø 301, 436.
 Balle (Hids H.) 123.
 Barbara, Helgeninde, 233.
 Barsmark (Sønderjylland) 75.
 Barsø, Ø (Sønderjylland), 75.
 Bartenstein-Konvention 1807, 315 f., 343 f.
 Barvid Syssel 27, 30.
 Bastrup (Vamdrup S.) 23.
 Baumann, engelsk Kaptajn, 381 f.
 Beaconsfield se Disraeli.
 Beck, Jens, 178.
 Bejstrup (Ø. Han H.) 153, 177 f.
 Below, G. v., tysk Historiker, 88, 295.
 Bender (Tyrkiet) 304.
 Benedictus, svensk Stormand, 225.
 Bengalen 68.
 Bennike, V., Sprogforsker, 31, 36.
 Berlin 202, 216, 219, 251, 345, 425, 436. — Arkiv 292, 306.
 Bernadotte, Jean, Prins af Pontecorvo, 380 f.
 Bernhard, Helgen, 236.
 Bernstorff, Chr., Minister, 318, 323, 332, 336, 341 f., 383, 392—7, 401 f., 406, 408, 415. — Joachim, Minister, 317—31, 336, 339—42, 352 ff., 366, 369 f., 380, 382 ff., 392 ff., 407 f., 417. — Joh. H. E., Minister, 199 f.
 Bersodde (Elbo H.) 203.
 Bertrand, fransk General, 315.
 Beust, østrigsk Minister, 436.
 Biersted (Kjær H.) 163.
 Bille, Frants, Kammerherre, Gesandt i London, 309. — Lave, 163. — Sten, Lensmand, 115, 119.

- Birger, svensk Jarl, 229 f.
 Birgitta Knudsdatter, Datter af Hertuginde Ingeborg, 229. ,
 Birinus, Helgen, 221.
 Birkelse (Aaby S., Kjær H.) 172.
 Birket Smith, S., Overbibliotekar, 286.
 Birkholm, Ø (Drejø S.), 12.
 Bismarck, tysk Rigskansler, 424 ff., 437 f.
 Bjarne Kolbeinsson, Skjald, 267, 271.
 Bjergby S. (Vennebjerg H.) 77.
 Bjerger, Poul, Højskoleforstander, 199.
 Bjert (Eltang S.) 101, 103, 105 f.
 Bjørnbo, Axel A., Dr. phil., 291.
 Blekinge 12, 35.
 Blicher, Sten Stensen, Digter, 40 f.
 Blome, Otto, Diplomat, 344.
 Bobé, Louis, Dr. phil., 290, 430 f.
 Bodenhaupt, Johan, 107.
 Bodum (Refs H.) 172 f.
 Bodumbisgaard (Bodum S.) 172.
 Boetius Benedicti 236.
 Boller (Taars S.) 154 f.
 Bologna 255.
 Bonaparte se Josef, Napoleon.
 Bonsach, Hans Ernst, Guvernementssekretær, 69.
 Boor, Albert de, tysk Geheimearkivraad, 293 f.
 Borgholm, Ø i Limfjorden, 75.
 Bornholm 35, 37.
 Borresø, Sø, 78.
 Borresø, Ø (Borresø), 78.
 Bosjø, Ø i Ringsjön (Skaane), 71.
 Botulf, Helgen, 257.
 Bourgeois, E., fransk Historiker, 213.
 Bourienne, fransk Resident, 347.
 Boutroux, P., fransk Forfatter, 432 ff.
 Bov, Slag 1848, 213.
 Brahe, Preben, 123. — Tyge, Astro-
 nom, 78 f.
 Brahestad (Finland) 435.
 Bramdrup (Brusk H.) 93, 103 ff.
 Bramminge (Gjørding H.) 147, 149.
 Brandsø, Ø, 72, 76 f.
 Bratskov (Broust S.) 177.
 Bredsdorf, Th. Mortensen, Præst, 46.
 Bredsten (Tørrild H.) 122 f.
 Bredstrup (Elbo H.) 115.
 Bremer, hannoveransk Gesandt, 343.
 Breslau 427.
 Bricka, C. F., Rigsarkivar, 197 f.
 Britiue, Helgeninde, 233.
 Broadstairs (England) 413.
 Broderus Parvus, Munk, 259.
 Broslunde (Vaalse S.) 281.
 Brud (?) Gaard (Thy) 169.
 Brulin, H., svensk Historiker, 299, 301.
 Brunschvicg, Léon, fransk Forfatter, 432 f.
 Brusk Herred 92—109, 112, 126, 180, 182.
 Brygge 261.
 Bryrup (Tyrsting H.) 128.
 Brødsgaard (Harte S.) 105.
 Brøns (Hviding H.) 29.
 Buchwaldt, Wulf von, Amtmand, 103.
 Buck, Anker, Præst, 109.
 Budberg, russisk Statsmand, 343, 420.
 Bue hin Digre, Jomsviking, 265 ff.
 Buenos-Ayres 310.
 Bugge, Alex., norsk Historiker, 295.
 Bukartonn, Joh., svensk Kaptajn, 158, 165.
 Bury, Richard de, Biskop af Durham, 237.
 Butheim se Gutheim.

- Buxtehude (Verden Stift) 230 f.
 Byzans 250.
 Bæk S. (Andst H.) 110.
 Böhmer, tysk Kirkehistoriker, 429.
 Børglum Herred 150, 153 ff., 158—62, 166 ff., 182 f.
 Børkop (Holmans H.) 119.
 Børup (Taulov S.) 115.
 Bötticher, svensk General, 132, 152, 180 f.
- Cambridge 247, 253. — Universitet 259. — Pembroke College 241.
 Canning, George, engelsk Minister, 310—14, 316, 320, 326—29, 332—43, 345 f., 348—84, 387 ff., 391 ff., 396, 398, 400, 403, 405, 410 ff., 414, 416, 421 f.
 Carlson, E., svensk Historiker, 299 f. — F. F., svensk Historiker, 299, 301.
 Caroline Mathilde, Dronning, 211.
 Carré, H., fransk Historiker, 214.
 Castlereagh, Lord, engelsk Minister, 314, 360.
 Cathcart, Lord, engelsk General, 354, 358, 407, 409 f.
 Caulaincourt, fransk Diplomat, 196.
 Cavour, Camillo, italiensk Statsmand, 436 ff.
 Charleville (Frankrig) 236 f.
 Charnecki, polsk General, 139.
 Chatham se Pitt.
 Châtillon, Huset, 240. — Guy, Greve af St. Pol, 240 f. — Marie, Grevinde af Pembroke, 239—42, 245 f.
 Christen Pedersen, Ridefoged, 177.
 Christensen, Chr. Villads, Raadstuearkivar, 181.
 Christian II, Konge, 6.
 Christian III, Konge, 11, 21, 24.
 Christian IV, Konge, 11, 24, 278, 298.
- Christian V, Konge, 207 f., 277.
 Christian VI, Konge, 66, 277.
 Christian VII, Konge, 200.
 Christian August, Hertug af Augustenborg, 210, 423, 426, 438.
 Christiania, Universitet, 295.
 Christiansfeld, 85.
 Christina, svensk Dronning, 261.
 Christina, norsk Prinsesse, 232.
 Clairvaux, Kloster, 230.
 Clason, S., svensk Historiker, 52, 54, 196.
 Coulanges, Fustel de, fransk Historiker, 295.
 Coxe, H., 259.
 Cromwell, Oliver, 388.
 Cronstedt, C. O., svensk Admiral, 50—57, 195—7.
 Cruz, Louis de, Tolk, 60, 65 f.
 Cuthbert, Helgen, 221.
- Dabur, indisk Minister, 65.
 Dacia, Ordensprovins, 234—62.
 Daendliker, Karl, schweizisk Historiker, 80 f.
 Dahlmann, F. C., tysk Historiker, 87.
 Dahn, Felix, tysk Historiker, 427 f.
 Dal, Clement, 165.
 Dalarne 42.
 Dalmatien 250.
 Damnis Vad (Jylland) 30.
 Danckwerth, Geograf, 20.
 Danevirke 29.
 Danielson, I. R., finsk Historiker, 196.
 Dansborg (Trankebar) 57—60.
 Danzig 344.
 Darmstadt se Georg.
 Darum (Gjørding H.) 150 ff.
 Daur, Simon, Borgemester, 96.
 Decken, Baron, 379.
 Delbrück, Hans, tysk Historiker, 215.
 Delisle, Leopold, fransk Historiker, 81.

- Denneys Kloster (Cambridgeshire) 241.
- Desaugier, fransk Diplomat, 318.
- Didelot, M., fransk Gesandt, 352 f., 380.
- Didier, L., fransk Historiker, 296.
- Disraeli, Benjamin, engelsk Statsmand, 437.
- Djursland 35.
- Dnjepr (Flod) 303.
- Dombrosky, polsk Pater, 139.
- Donau 386.
- Donaulande 315 f.
- Dons (Alminde Sogn) 93, 104 f. — Mølle 104.
- Dover (Sønderjylland) 18.
- Drabs-Ulv, Forbrydernes navn, 73.
- Dragør 36, 51.
- Drejø 12.
- Dreyer, C. V., Diplomat, 331, 405, 417.
- Dreyfus, fransk Kaptajn, 429.
- Dronninglund Herred 153.
- Drolsum, norsk Overbibliotekar, 295.
- Dunbar, engelsk Kaptajn, 382.
- Dunstan, Helgen, 221.
- Dureel, Magnus, svensk Diplomat, 49.
- Dutbul se Dybbøl.
- Dybbøl, Dutbul, Duttebul, Ditbøl 75. — Slag 213.
- Dybsø Fjord 75.
- Dybsø, Ø, 71, 75.
- Dybvadgaard (Hads H.) 135, 138.
- Dybø, Ø (Roskilde Fjord), 75.
- Dyrlund, Fred., Dr. phil., 36 f.
- Eadmund, Helgen, 221.
- Ealphege, Helgen, 221.
- Edvard I, engelsk Konge, 240. — II, engelsk Konge, 240.
- Egernfjord 16.
- Egosi II, indisk Raja, 58, 63—66.
- Eideren 16, 30.
- Eiderstedt 16.
- Eilifr Goðrunarson, Skjald, 274.
- Einarr skálaglamm, Skjald, 266, 272, 274.
- Eisenmann, fransk Historiker, 213.
- Elba 294.
- Elben (Flod) 354, 386.
- Elbo Herred 114—17, 180, 182.
- Eliassen, P., Filialbestyrer, 85 f., 203.
- Elisabeth, Kejserinde af Rusland, 89.
- Elkær (Vadum S.) 162.
- Ellensborg se Holckenhavn.
- Elstrupdam (Vejen S.) 24.
- Eltang (Brusk H.) 94, 97, 103 ff.
- Ely Stift 246.
- Em (Børglum H.) 154.
- Enestrøm, G.H., svensk Bibliotekar, 258 f., 261.
- Engelhart, J. H., svensk Prof., 409.
- Engelsholm (Tørrild H.) 123.
- England 53, 55 f., 81 ff., 87, 89, 203, 207, 214, 221 f., 232, 240 ff., 295 f., 306, 309—422. — jfr. Edvard, Georg, Henrik.
- Enø, Ø (Karrebæk S.), 75.
- Epiktet, græsk Filosof, 209, 432.
- Epirus 250.
- Eric Olavi, Klerk, 259.
- Erik Emune, Konge, 29.
- Erik Lam, Konge, 3.
- Erik Plovpenning, Konge, 227.
- Erik Klipping, Konge, 10.
- Erik Menved, Konge, 7, 9.
- Erik af Pommern, Konge, 6.
- Erik Kristoffersen, Prins, 8.
- Erik, norsk Ærkebisp, 226.
- Erik Hakonsøn, norsk Jarl, 185, 187—92, 263 f., 266. — Sigurdson, norsk Jarl, 227, 231.
- Erling Skakke, norsk Jarl, 227.
- Ernst Günther, Hertug af Slesvig-Holsten, 210.

- Erritsø (Elbo H.) 116.
 Erslev, Kr. Prof., 86 f.
 Esdrop Møllevad 24.
 Eskensø, Ø i Roskilde Fjord, 73.
 Eskil, Ærkebiskop, 230.
 Eskilsø, Ø i Lindelse Nor, 73.
 Eskilsø (Selsø S.) 71, 73.
 Estvadgaard (Ginding H.) 148.
 Etiflandria 251.
 Euphemia, Hertuginde af Meklen-
 burg, 229, 231.
 Ewald, Joh., Digter, 430 f.
 Evropa 1, 242, 250, 300, 306, 327,
 347.
 Eybrandr, Personnavn, 72.
 Eylau, Slag 1807, 315.
 Eystein Haraldsøn, norsk Konge,
 227. — Magnussøn, norsk Konge,
 227.
 Eystein, norsk Ærkebiskop, 225,
 232.
 Eystrup Møllevadt 24.
 Eyvindr skåldaspiller, Skjald, 264,
 274.
 Fähræus, G. R., svensk Historiker,
 302.
 Fabricius, K., Dr. phil., 206—9.
 Faguet, E., fransk Forf., 434.
 Falbe-Hansen, V. A., National-
 økonom, 13.
 Falkevad, Holckewadt (Jylland) 24.
 Falling (Hads H.) 137 f.
 Falster 10 ff., 33 f., 186.
 Falsterbo 35.
 Fanø 18, 28.
 Farrisskov (N. Tyrstrup H.) 28.
 Farup (Ribe H.) 22.
 Feilberg, H. F., Dr. phil., 38, 44 f.
 Fejø 12.
 Fem (Vrads H.) 126.
 Ferslev (Fleskum H.) 142.
 Ferup (Lejrskov S.) 109, 111.
 Filip, svensk Jarl, 230.
 Finland 54, 56, 435.
 Fiskbæk (Jylland) 14.
 Fitz Harris se Malmesbury.
 Fjand (S. Nissum S.) 75.
 Fjandø, Ø (Nissum Fjord), 75.
 Fladsaa (Jylland) 27.
 Fladstrand Bugt 75.
 Flarup (Ydby S.) 173.
 Fleisborg (Aars H.) 143.
 Flensborg 134. — Stadsret 40.
 Flensborg Fjord 72.
 Fleskum Herred 140 f., 183.
 Florens 258.
 Foersom, P., Skuespiller, 285, 290.
 Folding (Malt H.) 26.
 Foldingbro (Folding S.) 24, 26, 31.
 Folkungeæt 230 f.
 Forenede Stater (Amerika) 331.
 Fournier, Aug., østrigsk Historiker,
 419.
 Fox, Charles, engelsk Statsmand,
 311.
 Framlev Herred 136, 183.
 Frankrig 82 ff., 88 f., 213, 216 f.,
 241, 294 ff., 311, 315 f., 318—25,
 327, 329—32, 334 ff., 348, 352 ff.,
 358, 363, 369—73, 376 f., 379,
 381 ff., 394 f., 401 f., 404, 418 f.,
 428 f., 436. — jfr. Ludvig, Na-
 poleon.
 Frants I, østrigsk Kejser, 299.
 Fredenborg 286.
 Fredericia 92, 103, 112—15, 121,
 181, 203—05. — jfr. Frederiks-
 odde.
 Frederik II, Konge, 22, 24, 278,
 431.
 Frederik III, Konge, 207.
 Frederik IV, Konge, 21, 277.
 Frederik V, Konge, 200.
 Frederik VI, Konge, 210, 212, 288,
 323, 326, 332, 370, 379 f., 382 f.,
 391 ff., 395—400, 403 f., 406,
 408, 413 f.

- Frederik Vilhelm I, Konge af Preussen, 216. — III, Konge af Preussen, 315, 350.
 Frederik, Hertug af Augustenborg. 423—6.
 Frederik Christian, Hertug af Augustenborg, 209—12.
 Frederiksborg Slot 292.
 Frederiksodde 95 f., 102 f., 115, 119, 127, 137, 203. — jfr. Fredericia.
 Fredsted (Ø Starup S.) 103, 105 f.
 Freeman, engelsk Historiker, 295.
 Frere, engelsk Diplomat, 356 f.
 Fretheswitha, Helgen, 221.
 Fridericia, I. A., Prof. 86.
 Friedensburg, Walter, tysk Historiker, 437.
 Friedland, Slag 1807, 344 f.
 Fries, Ellen, svensk Historiker, 299.
 Friis, Aage, Dr. phil., 290. — Fred. Reinholdt, Historiker, 78 f. — Hans, Lensmand, 129.
 Friser 38.
 Frisland 30.
 Frost, Joh., Klerk i Roskilde, 258 f.
 Frydendahl, Catharine, Skuespillerinde, 286.
 Frydensborg (S. Stenderup S.) 281.
 Fryxell, A., svensk Historiker, 299.
 Fuenmajor, B. de, spansk Gesandt, 207 f.
 Fueter, E., tysk Historiker, 295 f.
 Funder (Hids H.) 134.
 Funk, Jomfru, 285.
 Fyhn, I. I., Præst, 203.
 Fyen 8 f., 11 f., 32, 37, 72, 84, 386, 407. — Stift 10.
 Fyrisvoldene, Slag, 297.
 Føvling (Malt H.) 26.
 Gaarmann, G. F., topogr. Forf., 203.
 Gadbjerg (Tørrild H.) 122.
 Gadebusch, Slag 1712, 209.
 Gambier, engelsk Admiral, 358, 368 f., 409 f.
 Gamlevad Mølle (Malt H.) 24.
 Gandrup (Kjær H.) 163 f.
 Garibaldi 436 f.
 Garlike, B., engelsk Gesandt, 313, 316—33, 335, 338—41, 346, 348—57, 362, 376, 379—84, 389, 392, 413 f., 417 f.
 Gau, Hendrik, svensk Krigskommissær, 154, 159 ff., 165, 167 f., 181.
 Gazier, Augustin, fransk Forf., 434.
 Gebauer, Joh. H., tysk Historiker, 210 f., 423—26.
 Gedde, Ove, Admiral, 57.
 Geertz, F., preussisk Generalmajor, 17 f., 20 f., 25.
 Georg III, engelsk Konge, 412 f.
 Georg, Landgrev af Hessen, Oberst, 147 ff.
 Gerlandus 260.
 Gern Herred 183.
 Gert, Gerhard, holstensk Greve, 4, 8.
 Gettrup (Refs H.) 172.
 Gielstrup, Skuespiller, 287.
 Gierke, Otto, tysk Historiker, 215 ff.
 Ginding Herred 125, 147.
 Giraud, V., fransk Forf., 433 f.
 Gistrup (Nøvling S.) 145.
 Gjedsø (Tem S.) 129.
 Gjelballe (Skanderup S.) 24.
 Gjellerup, S. M., Bibliotekar, 197 f.
 Gjelsaa 27.
 Gjøel, Gjøel Land, Ø i Limfjorden, 76.
 Glückstadt 347.
 Gooch, engelsk Historiker, 214.
 Gosmer (Hads H.) 138.
 Granville, Georg Leveson Gower, engelsk Diplomat, 362, 365, 391, 418, 420.

- Gredsted-Bro (Jernved S.) 22, 24.
 Gregers Davidson, Præst, 171.
 Grenaa 16.
 Grene (Slavs H.) 156.
 Grenville, William, engelsk Minister, 310 ff., 326, 388.
 Griffenfeld, P., Storkansler, 206—9, 431.
 Grindsted (Slavs H.) 123.
 Grotius, Hugo, Statsretslærer, 207.
 Grove, Gerhard L., Arkivsekretær, 198 f.
 Græcia = Byzans 250.
 Grækenland 1.
 Grønland 251.
 Gudena 14, 133.
 Gudsø (Tarlov S.) 101, 103, 105.
 Guldborg-Sund 75.
 Gunderup (Aarre S.) 151.
 Gunderup (Fleskum H.) 142.
 Gunnar samr, Personnavn, 73.
 Gustaf II Adolf, svensk Konge, 298, 455. — III, svensk Konge, 51, 56. — IV Adolf, svensk Konge, 50—7, 379.
 Gutheim, Jacob, svensk Krigskommissær, 146, 149 f.
 Guttorm, norsk Konge, 227. — norsk Ærkebiskop, 225.
 Gyldenlund, Officer, 127.
 Gyldenløve, Ulrik Frederik, Statholder, 206. — Ulrik Christian, General-Admiral, 209.
 Gylling (Hads H.) 137 f.
 Gørding Herred 147—51, 170, 183.
 Gørding S. (Gørding H.) 152.
 Göteborg 52.
 Gøttrup (V. Han. H.) 178.

Haderslev 5, 18, 37, 113.
 Hads Herred 35, 135 f., 183.
 Hadsund (Hindsted H.) 75.
 Hagenby Strandskov (Langeland) 278.
 Hakon Sigurdson Herdebred, norsk Konge, 227. — Sverresøn, norsk Konge, 225. — Hakonsøn, norsk Konge, 219, 225, 228, 231 f. — V, norsk Konge, 226 f.
 Hakon, norsk Jarl, 263—71, 273 f. — Galen, norsk Jarl, 225, 231.
 Haldor okristni, Skjald, 189 f. 193.
 Halland 12, 35.
 Hallar-Steinn, Skjald, 193.
 Hallendorff, C., svensk Historiker, 299, 301, 303, 305.
 Hallfred Vandraadeskjald 188 ff., 193, 272.
 Halling (Hads H.) 137.
 Hallwich, Hermann, tysk Historiker, 298.
 Halmstad 5.
 Hals 170 f. — Fogedgaard 173. — Kirke 175. — Skanse 154 f., 157 f., 161—6, 168, 170—6, 181 f.
 Hals Birk 159, 163, 182 f.
 Halvard, Helgen, 233.
 Hamburg 230, 345, 347, 349 f., 335, 380 f., 383.
 Hamilton, C. D., svensk Friherre, 51 f., 57, 195 f.
 Hammer (Kjær H.) 166.
 Hammer (Vrads H.) 125 f.
 Hammershus 77.
 Hamsfort, Cornelius, Lærd, 19, 27.
 Han-Herreder 34, 144, 153, 159, 176 f., 179 f., 183.
 Hanchett, engelsk Løjtnant, 382.
 Hannerup (Elbo H.) 203.
 Hannover 343, 411, 419.
 Hannæs Birk 153, 172, 183.
 Hans d. Ældre, Hertug, 23.
 Hansen, I. A., Politiker, 276. — Victor, Admiral, 51 f., 54.
 Hanson, Isach, Frimand, 68.
 Harald Blaatand, Konge, 273 f., 298.
 Harald Haardraade, norsk Konge, 11.— Gille, norsk Konge, 225, 227 f.

- Harbo-Syssel 15.
 Harboøre (Vandfuld H.) 125, 150, 159, 163, 166 f., 169 f., 181.
 Harboøre—Agger—Tangen 125, 166, 180.
 Hardenberg, C. A., preussisk Statsmand, 315.
 Harsyssel 34.
 Harte (Brusk H.) 96 f., 101, 104 f.
 Hasselbeach (Northamptonshire) 356.
 Hasselø, Ø (Odense Fjord), 78.
 Hassing Herred 125, 152, 169, 183.
 Hassing (Kjør H.) 163, 174.
 Hatzfeld, tysk Forf., 433.
 Havdrup (Sønderjylland) 26.
 Haverslev (Ø. Han H.) 177.
 Hawkesbury, Lord, engelsk Minister, 418.
 Hedeby 30 jfr. Slesvig.
 Heger, J. S., Skuespiller, 285.
 Heiberg, P. A., Digter, 290.
 Heidelberg 202.
 Heilmann, G., Tegner, 431.
 Helgoland 71.
 Hellas 250.
 Helligbæk, Helbeck (Sønderjylland) 392.
 Helling Herred 183.
 Helmold, tysk Krønikeskriver, 72.
 Helmolt, Hans F., tysk Historiker, 88.
 Helsingborg 187, 189 f.
 Helsingfors 435.
 Heltborg (Refs H.) 173.
 Hemmiche, Baltzar, Premierløjtnant, 59, 63, 65.
 Henrik III, engelsk Konge, 232 f., 240 f.
 Henrik, Lærer i Linkøping, 236.
 Herbst, C. F., Museumsinspektør, 291 f.
 Herdorp Sø 18 f.
 Herman fra Wesel 248.
 Herre, Paul, tysk Historiker, 87.
 Herslev (Brusk H.) 97 f., 101, 103, 105 f.
 Hesselbjerg Huse (Langeland) 281.
 Hessen se Georg.
 Heste Vaad (Sjælland) 75.
 Hids Herred 92, 132, 134, 183.
 Hildebrand, Emil, svensk Rigsarkivar, 52 f.
 Hille, Georg, tysk Geheimearkivraad, 292 f.
 Hillerup (Vilslev og Farup S.) 22.
 Himmerland 140 f.
 Himmersyssel 13.
 Hinge (Lysgaard H.) 132 f. — Sø 133.
 Hintze, O., tysk Historiker, 215 f.
 Hintzels (Refs H) 172.
 Hjabelund (Børglum H.) 155.
 Hjarbæk Fjord 13 f., 132 f.
 Hjarup (Anst H.) 18, 20, 24, 109.
 Hjarup Sø 17, 20.
 Hjelm, By (Maibølle S.), 75. — Ø (Majbølle S.), 75.
 Hjerm Herred 125.
 Hjordel, Hjortdal (V. Han H.) 178.
 Hjortø, Ø (Drejø S.), 12.
 Hjærne, Harald, svensk Historiker, 300 ff., 304.
 Hjørring 153, 183.
 Hjørungavåg, Slag c. 986, 262—74, 298.
 Hobbes, Th., engelsk Filosof, 207.
 Hofmann, Kaptajn, 117.
 Hofmeister, A., tysk Forfatter 87.
 Hohenwart, østrigsk Minister, 436.
 Holberg, Ludvig, 46 f., 277.
 Holbæk 75.
 Holck, Eiler, 431. — jfr. Holck.
 Holckenhavn, Ellensborg, Nygaard Kogsbølle, Ulfeldsholm (Vinding H.) 431.
 Holckewadt se Falkevad.
 Holder-Egger, Oswald, tysk Historiker, 427.

- Holk, Magnus, Kannik i Strængnæs, 258 f.
- Holland 87, 198.
- Hollst, svensk Ritmester, 163.
- Holm, Edvard, Professor, 50—57, 195 f., 200, 211, 310, 332, 415, 417 f., 422.
- Holm, Skov (Hinge S.), 133.
- Holmans Herred 117—21, 180, 182.
- Holsten 16, 24, 199, 292, 319 f., 322, 329 ff., 348, 353 ff., 357, 360, 362—7, 370 f., 376, 381—4, 394, 401 f., 411.
- „Holsten“ = Sønderjylland 31.
- Holsten—Gottorp, Fyrstehus, 302.
- Holte (Vamdrup S.) 21.
- Holtzmann, Rob., tysk Historiker, 88.
- Homer 206.
- Hood, S., engelsk Søofficer, 350.
- Horeuesche, Joh. fra Greifswald, 258.
- Horns Herred (Hjørring Amt) 156, 183.
- Hornum Herred 140 ff., 183.
- Hornum (Hornum H.) 143.
- Horsens 15.
- Horsens (Kjær H.) 163.
- Horsens Fjord 35.
- Horsted (Viuf S.) 96.
- Horstrup (Brusk H.) 101, 103, 105 f..
- Hou-Skov (Langeland) 278.
- Houssaye, Henry, fransk Historiker, 294.
- Hover (Tørrild H.) 122.
- Howick, Lord, engelsk Statsmand, 317, 320 f., 326 ff., 331 f., 336, 418.
- Hune (Hvetbo H.) 154.
- Hunt, W., engelsk Historiker, 89.
- Husum 16, 319 f., 329 f.
- Hutchinson, engelsk Diplomat, 345.
- Hvannár-Kalfr, Skjald, 274.
- Hven 70, 189.
- Hvetbo Herred 153, 162, 183.
- Hvid, Peder, Gaardmand, 119.
- Hvidbjerg (Refs H.) 169, 173. — Hvidbjerggaard 169.
- Hvilsted (Hads H.) 137.
- Hyby (Elbo H.) 203.
- Hylleken (Vaalse S.) 281.
- Hæstrupsgaard (Hæstrup S.) 154 f.
- Höjer, Magnus, svensk Historiker, 80.
- Højrup (Herslev S.) 93, 97, 100, 103, 105 f.
- Hørby (Dronninglund H.) 156.
- Hørup se Højrup.
- Indien 57—69, 311, 344.
- Inge Baardsøn, norsk Konge, 225 f.
- Ingeborg, svensk Hertuginde, 225—29, 231.
- Irland 203, 385.
- Isevad, Issenvadt (Jylland) 24.
- Island 73, 188, 263 f.
- Isnard, A., fransk Historiker, 296.
- Istatsyssel 30.
- Isted, Slag 1850, 213.
- Italien 86.
- Itzendorpe, Hinricus de, Ridder, 229.
- Ivan den Grusomme, russisk Czar, 89.
- Iver Nielsen, Fuldmægtig, 148.
- Jackson, F. J., engelsk Diplomat, 313, 356—76, 378, 381, 389—403, 405—13, 415, 417, 420 f. — G., engelsk Diplomat, 356—59, 362, 369, 390, 392, 396 f., 400, 406, 410 ff.
- Jacob Lauridsen, Slotsfoged, 99, 101.
- Jacobsen, L., Dr. phil., 32, 205 f.
- Jacobus Nicolai de Dacia, Forfatter, 238—48.

- Jakob Sunesøn 230.
- Jansen, K, tysk Historiker, 16 f., 21 f., 424 f.
- Jellinek, Georg, tysk Statsretslærer, 202.
- Jellinge Runesten 273.
- Jelling-Syssel 15.
- Jena, Slag 1806, 294.
- Jens Jørgensen, Grandefoged, 141.
— Præst i Skade, 127.
- Jerne (Skads H.) 151.
- Jernved (Gørding H.) 31.
- Jersin, Jens Dinesen, Biskop, 197.
- Jerslev Herred 157 f., 166 ff., 183.
- Jested (Sønderjylland) 22 f.
- Joan Loptsson, islandsk Høvding, 193.
- Johan Adolf, Hertug af Pløen, 207.
- Johan den Milde, holstensk Greve, 4.
- Johannes de Dacia, Mag., 261 f. — de Sacrolosco 254.
- Jom, Ø (Wollin), 265, 267, 270 f.
- Jomsborg 263 f., 267, 270 ff.
- Jon, norsk Ærkebiskop, 226. — Haftorsøn, norsk Stormand, 229.
- Jónsson, Finnur, Prof., 73, 184—94, 263—74, 297.
- Josef Bonaparte, Konge, 418.
- Jul, Knud Jensen, Birkefoged, 171.
- Jul Sø 72.
- Jurjev (Rusland) 202.
- Jylland 1—49, 72, 91—183, 386.
- Jyllerup (Aarre S.) 151.
- Jägerhorn, F. A., svensk Oberst, 56.
- Jørgensen, A. D., Rigsarkivar, 194, 206, 211, 297, 430. — Ellen, Dr. phil., 219—62.
- Kallundborg 252.
- Kalslund, Kalvslund (Ribe H.) 21, 26.
- Kanalen 388.
- Kare (Holbæk S., Rougsø H.) 75.
- Karholm, Ø (Holbæk S., Rougsø H.), 75.
- Karl XII, svensk Konge, 299—305.
- Karl, Hertug af Vestergøtland, 304.
- Karl af Valois, fransk Stormand, 241.
- Karlskrona 50—53.
- Karudasi Mettu (Indien) 63.
- Karulus Sigtrygssøn, svensk Stormand, 228.
- Katharina II, russisk Kejserinde, 89.
- Kattegat 140, 153, 176.
- Katterad se Mørkholt.
- Kaufmann, G., tysk Historiker, 215.
- Kaveri, Flod (Indien), 62.
- Keld, Helgen, 257.
- Kenelm, Helgen, 221.
- Keselan, Veil L. M. v., tysk Hofmester, 147 ff.
- Kettrup (Hvetbo H.) 154, 178.
- Kettrupgaard (Kettrup S.) 178.
- Khan Sahib, indisk General, 59, 63 f, 65.
- Kiel 168, 182, 202, 293, 312 f., 317 f., 323, 336, 341, 356, 365, 371, 375, 380, 390, 392 f., 396, 400, 402, 404, 407, 410, 414, 417,
- Kielerfjord 3.
- Kjær Herred 159, 162 f., 165 f., 182 f.
- Klaus Karlsen, Delefoged, 150.
- Klegebeck, Kleckbeck, Klebæk (Skanderup S.) 24.
- Klovborg (Vrads H.) 127.
- Knud den Hellige, Konge, 256 f.
- Knud Magnussøn, Konge, 3.
- Knud VI, Konge, 8.
- Knud Lavard, Hertug, 28 f., 256 f.

- Knudsen, H. C., Skuespiller, 287.
- Kock, Axel, svensk Sprogforsker, 36.
- Kogsbølle se Holckenhavn.
- Koht, Halvdan, norsk Historiker, 437 f.
- Kokkedal (Torslev S.) 177.
- Kokkestræde Huse (Magleby S.) 281.
- Kolding 7, 18, 20, 24, 27 f., 31, 85, 92, 96, 109 f., 117, 146, 182, 203. — Hospital 109. — Koldinghus 85, 95, 99, 107, 112 f., 180. — Marked 24. — Slotsmølle 94.
- Kolding-Aa 15, 24, 26 ff., 31.
- Kolding Fjord 17.
- Koldinghus Len og Amt 23, 25, 92, 107, 109, 112, 124, 135.
- Kolind-Runesten 194.
- Kolmodin, J., svensk Historiker, 305.
- Kombagone (Indien) 62.
- Kongea 15, 17 f., 20 ff., 24 ff., 28 f., 31, 37. — jfr. Skodborgaa.
- Kongsted (Elbo H.) 115.
- Konstantinopel 250, 310, 313, 315, 375.
- Koromandelkysten (Indien) 58.
- Korsør 406 f.
- Kotalam (Indien) 62.
- Kottupaleiam (Indien) 68.
- Krabbe, Oluf, Oberst, 213.
- Kraglund (Hids H.) 117.
- Krakov 253.
- Kramer, Peter, Kaptajn, 59. — Peter Petersen, Overassistent, 59, 65, 68.
- Krieger, A. F., dansk Statsmand, 201.
- Kristensen, E. Tang, Folkemindesamler, 44 f. — Marius, Dr. phil., 31 f., 33, 36, 45.
- Kristoffer I, Konge, 10.
- Kristoffer II, Konge, 4, 8.
- Kristoffer af Bayern, Konge, 6.
- Kristoffer, Hertug, 186.
- Kupke, tysk Arkivar, 294.
- Kurland 303.
- Kvod, Hans, Bonde, 96.
- Kysing Fjord 15, 35.
- Kærgaard (Hunderup S.) 147. — Birk 183.
- København 5, 7, 44, 50 ff., 55, 57, 66, 220, 277, 292, 306, 313, 316, 320, 332, 336, 342, 344, 346 — 51, 355 ff., 365, 375 f., 379, 385, 394, 396 ff., 401, 407 ff., 412, 414, 418 f., 429. — Rigsarkiv 275, 286. — Kgl. Bibliotek 20, 206 f., 209 f., 284 ff. — Universitetet 87. — Slot 129, 148. — Rosenborg 291. — Slag 1801 50 f., 55, 57.
- Københoved (Jylland) 17.
- Køln 248.
- Königsmark, svensk General, 136.
- Laaland 10 ff, 75.
- Lagerbjelke, Gustav, svensk Kabinetssekretær, 54 f.
- Landerupgaard (Brusk H.) 94, 105.
- Landskrona 396 f., 406, 409.
- Landting (Ginding H.) 147 ff.
- Langeland 10 f., 73, 275—82.
- Larsen, Kay, Forfatter, 57—69.
- Lauenburg 292.
- Laurentius Johannis de Dacia, Forfatter, 235—38.
- Lavisse, Ernst, fransk Historiker, 214.
- Ledos, E, fransk Historiker, 296.
- Le Havre 429.
- Lehmann, Max, tysk Historiker, 215 f.
- Leipzig 210.
- Lejrskov (Anst H.) 112 f.

- le Maire, L., Generalmajor, 13.
 Leo, Helgen, 233.
 Leodgarius, Munk, 261.
 Leonora Christina 431.
 Lerdrup (Hads H) 137.
 Lerup (Ø. Han H.) 178.
 Lettmants, svensk Oberst, 141.
 Levasseur, Emile, fransk National-
 økonom, 294.
 Lewenhaupt, A. L., svensk Gene-
 ral, 303.
 Leveson Gower se Granville.
 Levetzau, J. G., Diplomat, 381.
 Liehenberg, F. L., Litterat, 430.
 Lilballe (Eltang S.) 101, 103, 105 f.
 Liljefalk, Axel, Oberst, 180.
 Lillebælt 33, 71 f., 76, 203.
 Lille Darum se Darum.
 Limfjorden S, 13, 34, 71, 75 f.,
 133, 140, 146, 154, 158 f., 165,
 174, 176, 180 f.
 Lind, E. H., svensk Sprogforsker,
 72 f.
 Lindelse (Sandby S.) 75.
 Lindelse Nor 73.
 Lindet Gd. (Aasted S.) 156.
 Lindø, Ø (Sandby S.), 75.
 Linnerup (Vrads H.) 125 f.
 Lissabon 419.
 List, Ø, 9.
 Liungaard se Lynggaard.
 Livland 202.
 Lizakenitz, russisk Diplomat, 408.
 Ljesna, Slag, 303.
 Lobanoff, russisk Fyrste, 421.
 Londemann, G., Skuespiller, 285.
 London 53 f., 309, 316, 328, 333,
 340, 342 f., 345, 350 f., 359, 361 f.,
 385, 391, 406, 414, 417, 419,
 421, 425. — City 355. — Dow-
 ning Street 313, 359. — St. Pauls
 Kirke 223. — Ely House 247. —
 British Museum 220, 223, 236,
 238, 248, 259, 309.
 Longelse Bøgeskov (Langeland)
 278.
 Lornsen, Uwe, slesvig-holstensk
 Forfatter, 307.
 Louise Augusta, Hertuginde af
 Augustenborg, 211.
 Lucius, Pave, Helgen, 257.
 Ludvig XIV, fransk Konge, 208,
 214. — XV, fransk Konge, 214
 — XVI, fransk Konge, 214.
 Lund, 52, 196, 230, 250, 252, 259,
 291. — Skole 260.
 Lund (Vreilev S.) 154 f.
 Lundby (Slet H.) 145.
 Lundell, I. A., svensk Sprogfor-
 sker, 42.
 Lundø (Fjends H.) 71.
 Luther, Martin, 87.
 Lykke, Niels, Oberstløjtn., 166.
 Lyngby, K. J., Sprogmand, 39.
 Lyngby (Vennebjerg H.) 167.
 Lyngby (Voldborg H.) 75.
 Lynggaard, Liungaard (Harte S.)
 105.
 Lyon 253.
 Lysgaard Herred 132 f., 135, 183.
 Lütken, Vilh., Præst, 275—82.
 Læsø 71.
 Løgager (Vrads H.) 129.
 Løgum Kloster 230.
 Løver Syssel 15, 35.
 Macedonien 250.
 Machiavelli, N., italiensk Forfatter,
 86.
 Mackenzie, engelsk Diplomat, 367.
 Mackeprang, M., Museumsdirektør,
 431.
 Madras 68.
 Mads Poulsen, Præst, 110.
 Magnus den Gode, dansk—norsk
 Konge, 228, 271.
 Magnus Barfod, norsk Konge,
 227 f. — d. Blinde, norsk Konge,

228. — Erlingsøn, norsk Konge, 226.
- Magnus, Hertug, Martyr, 233.
- Majbølle (Musse H.) 75. — Ø, 75.
- Majorang (Indien) 61 f, 68.
- Malabarkyst (Indien) 69.
- Malavoltis de Senis, Landus de, Student, 258.
- Mallevuccar Marcairs Hvilehus (Indien) 60.
- Malmesbury, James (Fitz Harris), Lord, engelsk Statsmand 312 f., 350 f., 355 f., 358 f., 390, 403, 412, 421. — Earl 351.
- Malmø 5.
- Malt (Malt H.) 26.
- Malt Herred 24.
- Maltbæk (Malt S.) 26.
- Mannamandel (Indien) 61.
- Manthey, Legationsraad, 415.
- Manø 9, 28.
- Marengo, Slag 1800, 84.
- Margrethe Skulesdatter, norsk Dronning, 219, 231 f.
- Maria af Bretagne 241.
- Mariager Fjord 13, 72.
- Marquart Nielsen 40.
- Marsvin, Ellen, 431. — Jørgen, 142.
- Matheus Crac 257.
- Matthiessen, C., Arkivsekretær, 275. — Hugo, Mag. art., 203 ff.
- Matzen, Henning, Prof., 79 f.
- Mazzini, italiensk Frihedsmand, 437.
- Mecklenburg-Schwerin 350.
- Meier, E. v., tysk Historiker, 215 f.
- Mejer, Joh., Kartograf, 20.
- Mejerocrone, Henning, Gesandt, 208.
- Meinecke, F., tysk Historiker, 88, 295.
- Meitzen, Aug., tysk Historiker, 82.
- Memel 355 f., 361 f., 391.
- Menelaos, græsk Forfatter, 291.
- Metternich, Fyrst, østrigsk Minister, 316.
- Meza, C. J. de, General, 213.
- Michaud, fransk Historiker, 296.
- Michelet, Jules, fransk Historiker, 428.
- Middelfart 36.
- Middelfart Sund 4, 8, 20, 173.
- Moesia 250.
- Molbech, C., Historiker, 285.
- Mols 35.
- Monod, Gabriel, fransk Historiker, 428 f.
- Monrad, D. G., Biskop, 201.
- Monypenny, W. F., engelsk Historiker, 437.
- Morgenstjerne, norsk Nationaløkonom, 295.
- Mors 6, 34, 71, 73 f., 183.
- Moselund (Hids H.) 134.
- Moskva 302 f.
- Mossø 15.
- Moth, Mathias, Sprogmand, 27, 47 f.
- Mudali, Paramensura, indisk Subendar, 63.
- Munck, Peter, 171.
- Munkholm (Throndhjem Fjord) 208 f.
- Muttosi Panditer, Indier, 63 f.
- Muvalur (Indien) 62.
- Mygget (Vaalse S.) 281.
- München 251.
- Münster, Frantz v., svensk Ritmester, 173.
- Mysunde, Slag, 213.
- Møen 10 f., 33 f., 37.
- Møller, Erik, cand. mag., 309—422.
- Mørkholt, Katterad (Stenderup S.) 281.
- Möser, Justus, tysk Retslærd, 217.
- Møsvraa (Brusk H.) 104 f.

- Naganada, indisk Foged, 60, 65 f.
- Nandelaru, Flod (Indien), 60.
- Napoleon I, fransk Kejser, 82 ff., 196, 294, 315 f., 327 f., 331, 343 f., 347, 350, 354, 360, 362—66, 369—72, 376, 378 f., 386, 389, 399, 401, 405, 411, 415, 418—21. — III, fransk Kejser, 436.
- Natzia pullej, Byforstander i Trankebar, 69.
- Neapel 436.
- Nebbegaard (Gaarslev S.) 121.
- Nebel S. (Brusk H.) 94, 105 f.
- Nectan, Helgen, 221.
- Nederlandene 18, 198, 296.
- Neergaard, N., Minister, 423 f.
- Negapatnam (Indien) 58.
- Neiiendam, Robert, Skuespiller, 282—90.
- Nelson, Lord, engelsk Admiral, 51, 57.
- Nettelblad, tysk Forf., 217.
- Nibsaa 28.
- Nicolaus de Dacia, Dominikaner, 248—52. — fra Ribe, Magister, 260. — Michailovitsj, russisk Storfyrste, 196. — Petri fra Linkøping 236. — Rufus, Magister, 230.
- Nicolaysen, Nic., norsk Antikvar, 201.
- Niels Christensen, Delefoged, 157. — Lauridsen, Præst, 120. — Mortensen, Præst, 161.
- Nielsen, Oluf, Dr. phil., 72 f. — Yngvar, norsk Historiker, 295.
- Niemen, Flod, 83, 350, 365.
- Nikobarerne 59.
- Nissum Fjord 75.
- Nizza 436.
- Nordamerika 87.
- Norderney 229.
- Nordslesvig 23, 438.
- Nordsø se Vesterhavet.
- Norge 73, 77, 185, 187—90, 205, 229—34, 251, 263, 271, 273, 295, 309—422, jfr. Eystein, Guttorm, Hakon, Harald, Inge, Magnus, Olaf, Sigurd, Sverre.
- Normandie 81.
- Norvin, W., Arkivassistent, 431.
- Nyborg 277.
- Nyby (Brusk H.) 105.
- Nycopia 259.
- Ny Danmark (Nikobarerne) 59.
- Nygaard se Holckenhavn.
- Nygaard (Bramminge S.) 148.
- Nykirke (Skads H.) 152.
- Nykøbing se Nycopia.
- Nykøping se Nycopia.
- Nystrøm, Eiler, Forfatter, 431.
- Nødlev (Hads H.) 136.
- Nørre Sundby 153.
- Nørre Vedby (Falster N. H.) 280 f.
- Nørvang Herred 121.
- Nøvling (Fleskum H.) 144.
- Odder (Hads H.) 137.
- Oddr, Munk, 185, 191.
- Oddvar 73.
- Odense 5. — Landsarkiv 275.
- Okkam, Vilhelm, Munk, 259.
- Olaf Skotkonge, svensk Konge, 185, 187 f.
- Olaf Tryggvason, norsk Konge, 184—94, 272. — d. Hellige, norsk Konge, 233. — Kyrre, norsk Konge, 228. — Magnusson, norsk Konge, 228.
- Olrik, Axel, Dr. phil., 70 f., 73—76. — Jørgen, Museumsinspektør, 74.
- Ommeaa, Jylland 15.
- Ommer Syssel 14.
- Oncken, H., tysk Historiker, 213.
- Onsild Aa 14.

- Oppelstrup (Fleskum H.) 141.
 Oranien 392.
 Orienten 82.
 Ortelius: *Theatrum orbis terrarum*
 18 f.
 Orugamangalam (Indien) 60.
 Osgitha, Helgeninde, 221.
 Ostfriesland 229.
 Oswald, Helgen, 221.
 Ourø 73.
 Overskou, Th., Forfatter, 282.
 Oxford 259.
 Oxholm (Øland) 179.
 Oxie Herred (Skaane) 35.

 Paaby (Harte S.) 97 f., 104.
 Palladius, Peder, Biskop, 205 f.
 Palus Eremit, Helgen, 233.
 Pamanasam (Indien) 63.
 Panck, Paul K., Guvernør, 58 f.
 Pansackei (Indien) 60.
 Paris 81, 208, 249, 306, 331, 376,
 417. — Nationalbibliotek 238.
 — St. Geneviève 230, 261. —
 Couvent des Prêcheurs 249. —
 Universitetet 247, 255.
 Pascal, Bl., fransk Filosof, 432 ff.
 Pavia 86.
 Peder Jakobsøn, Biskop i Ros-
 kilde, 230. — Jensen, Præst,
 150. — Jensen, Ridefoged, 131.
 — Nielsen, Forvalter, 147 ff.
 Pedersen, Henrik, cand. mag., 279.
 Pembroke, Aymer de Valence,
 Jarl af, 239—42, 244 f. — Lord,
 engelsk Diplomat, 346—49, 361,
 363, 365 f., 371, 379, 384, 414.
 — jfr. Châtillon.
 Pen, Caspar, svensk Regiments-
 vagtmeister, 133.
 Perceval, Spencer, engelsk Skat-
 kammerkansler, 311.
 Perevolotjna (Rusland) 304.
 Perier, Frue, 433.

 Persien 344.
 Perugia 258.
 Peter d. Store, russisk Kejser, 89,
 198, 300, 304.
 Peter, norsk Erkebiskop, 228.
 Petersborg, St., 196 f., 343 f., 395,
 411. — Konvention 1801, 322.
 Petersen, Carl S., Underbibliote-
 kar, 291. — N. M., Historiker,
 194.
 Petrelli, T. J., svensk Historiker,
 305.
 Petrus de Ancharano, Dr. j. u.,
 258. — de Dacia, Magister, 253
 —56, 258—62. — Comestor
 (Manducator) 254. — a Herta-
 nesi 233. — Karoli fra Halm-
 stad 258. — Pauli fra Nycopia
 259.
 Pettej (Indien) 68.
 Peymann, General, 410.
 Pierrepont, engelsk Gesandt, 363 ff.,
 379, 384.
 Piper, Karl, svensk Statsmand,
 299.
 Pitt, Will., Lord Chatham, engelsk
 Minister, 214 f. — Will., d. Y.,
 engelsk Minister, 216, 311.
 Plesner, Chr., Registrator, 275.
 Pløen se Johan Adolf.
 Pol, St., se Châtillon.
 Polen 83, 301 f., 316.
 Pollard, A. F., engelsk Historiker,
 89.
 Pollock, engelsk Jurist, 213.
 Poltava, Slag 1709, 303 f.
 Pommern 411.
 Ponsonby, engelsk Statsmand,
 398.
 Poole, R., engelsk Historiker, 89.
 Porse, Knud, 229.
 Portland, Hertug, engelsk Mini-
 ster, 310.
 Portugal 418, 420.

- Posen 294.
 Poul, russisk Kejser, 51, 346, 399.
 Poul Nielsen, Præst, 128.
 Povlstrup (Dal S.) 145.
 Prag 252, 344. — Fred 1866, 292.
 Preisler, Skuespiller, 286.
 Pressburg 435.
 Preussen 82, 300, 316, 343, 420.
 424, 436. — jfr. Frederik Vilhelm.
 Primkenau (Schlesien) 211.
 Prudhomme, Sully, fransk Digter, 433.
 Præstø 37, 277.
 Putkammer, svensk Oberst, 153.
 Pycarsky, polsk Pater, 139.
 Quaade, G. J., Diplomat, 201.
 Quennerstedt, Aug., svensk Historiker, 299, 301, 304 f.
 Raadevad (Harte S.) 105.
 Rafn, Jens Pedersen, Herredskriver, 119.
 Rahbek, K. L., Digter, 284 ff., 290.
 Ram, Rami, Mandsnavn, 73, 76.
 Rama Linga, indisk Subendar, 61.
 Ramløse, Stednavn, 73, 77.
 Rams, Stednavn, 77.
 Rams (Bjergby S., Vennebjerg H.) 77.
 Rams, Store o. Lille, Stene, Slotslyngen (Bornholm) 77.
 Ramsherred, Gadenavn, 77.
 Ramsing, Stednavn, 73.
 Ramskov, Stednavn, 77.
 Ramsø, Stednavn, 73, 76 f.
 Randers 145.
 Randers Fjord 14, 35.
 Randlev (Hads H.) 136.
 Randsfjord 117.
 Rangstrup Herred 27.
 Ranke, Leopold, tysk Historiker, 88.
 Rantzaу, Henrik, 177.
 Ratinck, Amplonius, Dr., 260.
 Ravnsø Præstegaard (Nykirke S.) 152.
 Refs Herred 92, 125, 152, 169, 173, 183.
 Rehnsköld, K. J., svensk General, 303.
 Reimer, Christine, Forfatterinde, 84, 432.
 Rein, finsk Historiker, 435.
 Rein (ved Throndhjem) 232.
 Remsø se Romsø.
 Rersø, Ø, 71.
 Rhinforbundet 343.
 Ribe 9, 18, 23 f., 27, 37, 40, 113, 146, 203. — Skole 260.
 Ribe Aa 27 f.
 Ribe Dyb 9, 28.
 Ribe Stift 27, 146, 148 f., 152.
 Riberhus Len 24, 109.
 Richter, Vilh., Overretssagfører, 427.
 Ridderstad, C. F., svensk Publicist, 195.
 Riga 202, 305.
 Ringkøbing 18.
 Rist, Joh. Georg, Diplomat, 310 ff., 317, 321—24, 328, 331—43, 345, 349 ff., 355 f., 369, 388, 390 f., 412, 414, 417.
 Ristinge Skov (Langeland) 278.
 Rockstroh, K., Kaptajn, 181.
 Rogge, Conradus, 258.
 Rom 86. — Vatikan 253, 261.
 Romanov, russisk Fyrsteslægt, 89.
 Romsø, Ø (Ramsø, Remsø, Rumsø), 76.
 Romsø Sund 76.
 Rose, J. Holland, engelsk Historiker, 310, 396, 421.
 Rosebery, Lord, engelsk Historiker, 214.
 Rosenkrans, Mogens, 147 ff.

- Rosing, M , Skuespiller, 286, 290.
— J. C., Skuespillerinde, 287.
- Roskilde 203, 248, 257. — Stift
10 f., 71, 246 f., 257 — Fred
1658 159, 166.
- Roskilde Fjord 73, 75.
- Ross, engelsk Privatsekretær, 421.
- Rostock 258.
- Rousseau, J. J., 202, 217.
- Ruden (ved Usedom) 194.
- Rudkøbing 11, 276.
- Ruge, W., tysk Historiker, 19.
- Rumsø se Romsø.
- Rundhoved (Brusk H.) 105.
- Runstæd, Skuespiller, 287.
- Rusland 51, 55, 83, 89 f., 299—
305, 316, 327, 343, 346, 365,
375, 379 f., 419, 435 f. — jfr.
Alexander, Ivan, Peter, Poul.
- Ruuth, finsk Historiker, 435.
- Rygen 185, 194, 354.
- Ræder, Hans, Dr. phil., 209. —
Jacob, Oberst, 212. — J. v., Hi-
storiker, 337.
- Rømø 9, 37.
- Rørdam, Holger, Dr. phil., 19.
- Saam, Hundenavn, 73.
- Sabro Herred 136, 183.
- Sach, Aug., tysk Historiker, 5, 17,
20 f., 29, 37—40, 42, 49.
- Sachsen 206, 303.
- Sachser 38.
- Sagnac, fransk Historiker, 214.
- Sakse 186, 193, 296.
- Salling 34.
- Salten Langsø 15.
- Saltholm 71.
- Saltum (Hvetbo H.) 154.
- Saltykoff, russ. Minister, 343.
- Sam, Personnavn, 73.
- Såmr, Søn af Oddvard, 73.
- Samsø 8, 71, 73 f., 76.
- Samwer, K., tysk Advokat, 424 f.
Savoyen 436.
- Saxild (Hads H.) 117, 138.
- Scharling, Will., Nationaløkonom,
13.
- Scharnhorst, svensk Ritmester,
172.
- Schartau, svensk Historiker, 299.
- Schauman, Georg, finsk Forf.,
195 ff.
- Schirren, Carl, tysk Historiker
202, 300, 305.
- Schlepppegrell, F. A., General, 213.
- Schumacher se Griffenfeld.
- Schultz, Hans, tysk Bibliotekar,
210 ff.
- Schwarz, Fr., Skuespiller, 286 f.,
290.
- Schybergson, M. G., finsk Histo-
riker, 434 f.
- Schück, H., svensk Litteraturhi-
storiker, 235, 238.
- Schöffue se Skæve.
- Seested se Sest.
- Sejling (Hids H.) 134.
- Sekken, Slag 1162, 227.
- Semingr, Søn af Oddvard, 73.
- Serup (Hids H.) 134.
- Sest (Anst H.) 18, 23, 109 f.
- Sibbern, F. C., Filosof, 416.
- Sicilien 386, 436.
- Sieganada Panditer, Indier, 59,
61 f., 64 ff.
- Sigurd Jorsalfar, norsk Konge,
226. — Mund, norsk Konge,
227.
- Sigvalde, Jarl, 188, 191 f., 265—68,
270.
- Siljan-Egn (Dalarne) 42.
- Silkeborg 132. — Len 125, 129,
132, 135. — Slot 129. — Søer
132 f.
- Simmerbølle (Langeland) 275.
- Simon de Dacia 260.

- Sjælland 3 f., 6 f., 9—12, 30, 33, 35 ff., 186 f., 191, 369, 377, 386, 395, 397, 407—12.
- Skaane 3 f., 32, 35 f., 54, 70 f., 78, 187, 250.
- Skade (Klovborg S.) 127.
- Skads Herred 40, 146, 151, 183.
- Skads S. (Skads H.) 151.
- Skagen 3, 30, 183.
- Skals Aa 14.
- Skanderborg 78, 135 f. — Birk 183.
- Skanderborg Sø 15.
- Skanderup (Anst H.) 18, 24.
- Skånør 35.
- Skapti Thoroddsson, Skjald, 274.
- Skiftved (Understed S.) 156.
- Skive Aa 15.
- Skive Fjord 140.
- Skjern Aa 15.
- Skodborg S. (Sønderjylland) 23, 28.
- Skodborg Aa 15, 23 f., 27 f., 30 f.
- Skodborg Herred 125.
- Skodborghus (Vejen S.) 23, 31.
- Skotland 240, 251, 409.
- Skovby Herred 84.
- Skovstrup (Gunderup S.) 145.
- Skræm (Ø. Han H.) 178.
- Skule, norsk Jarl, 226, 231 f. — Thorsteinsson, Skjald, 184, 191 ff.
- Skyts Herred (Skaane) 35.
- Skærup (Holmans H.) 118 ff.
- Skæve, Schöffue (Dronninglund H.) 160.
- Slavs Herred 123, 182.
- Slesvig By (jfr. Hedeby) 16, 29, 293, 392, 409. — Arkiv 292 ff. — Domscole 292. — Slag 1848 213.
- Slesvig-Holsten 424.
- Slet Herred 92, 143, 183.
- Slotslyng (Bornholm) 77.
- Smaalandene 9—12, 33, 37.
- Smaalandshavet 12.
- Smerup Gd. (Hvidbjerg S.) 169.
- Smidstrup (Holmans H.) 120.
- Smolensk (Rusland) 303.
- Sned, N. (Vrads H.) 125, 128.
- Sneum (Skads H.) 151.
- Snorre Sturlasson 185, 191, 296.
- Socrer, Johannes, 258.
- Soissons (Frankrig) 294.
- Sorel, Albert, fransk Historiker, 82.
- Spanien 83, 208, 314.
- Spøttrup (Rødding S.) 137.
- Stalderupgaard (Harte S.) 97, 105.
- Stapris (Kjær H.) 163.
- Starhemberg, østrigsk Gesandt, 349.
- Starup (Brusk H.) 98 f., 103, 105 f.
- Stativola, Helgen, 221.
- Stavenow, L., svensk Historiker, 52, 213.
- St. Domingo 68.
- Steenstrup, Joh., Prof., 1—49, 70—78, 297.
- Stefnir, Skjald, 188.
- Stein, Friherre v., preussisk Statsmand, 215 ff.
- Stemann, C. L. E., Retshistoriker, 79.
- Stenbock, Magnus, svensk Hærfører, 209, 299.
- Stenderup (Eltang S.) 97 f., 103, 105.
- Stenderup, S. (N. Tyrstrup H.) 28, 280 f.
- Stern, Alfred, tysk Historiker, 305—8.
- Stephens, G., 257.
- Stille, Arthur, svensk Historiker, 301 ff., 305.
- Stockholm 52, 80, 419. — kgl. Bibliotek 257. — Rigsarkiv 54.
- Stoense (Langeland) 282.
- Storbritannien se England.

- Store Bælt 3 f., 9. 32, 71, 411.
 Store Darum se Darum.
 Storm, Gustav, norsk Historiker, 297.
 Stovstrup (Elbo H.) 115.
 Stralsund 348, 354, 379.
 Strandhuse (Eltang S.) 105.
 Strangford, engelsk Diplomat, 313.
 Strassburg 88.
 Strowski, F., fransk Forf., 433 f.
 Struensee, J. F., Kabinetminister, 211.
 Strynø 12.
 Stubdrup (Harte S.) 97, 101, 104 f.
 Stübe, R., tysk Forf., 87.
 Sumatra 59.
 Sulsted (Kjær H.) 163.
 Sundaøer 69.
 Sundby (Kjær H.) 163, 166 f.
 Surinam 375.
 Svanland, Svaulland se Svoldr.
 Sveaborg (Finland) 51, 54, 56, 195 ff.
 Sven Tveskæg, Konge, 185, 187 f., 191, 298.
 Sven Grathe, Konge, 3.
 Svendborg 277.
 Svenstrup, Øster (Ø. Han H.) 177 f.
 Sverige 50, 52 f., 55, 185, 189 f., 193, 205, 225, 234, 299, 301, 320, 322, 327, 348, 357, 379, 419 f., 435. — jfr. Gustaf, Karl, Olaf.
 Sverre, norsk Konge, 226, 231 f.
 Sweydenitz, Peter, de Flesia, 248.
 Svinø, Ø, 71.
 Swithun, Helgen, 221.
 Svoldr, Svöldr 184—97, 191—94. — Slag 184—94, 263.
 Sybel, H. v., tysk Historiker, 424.
 Sylt 9.
 Syon, Kloster, 260.
 Syv, Peder, Sprogforsker, 47.
 Sæby 155 f., 160 f., 167. — Birk 156.
 Sæbygaard (Volstrup) 156.
 Söderhjelm, Alma, finsk Historiker, 435.
 Søgaard, Thyge J., Oberstløjtn., 92—183, 199.
 Søgaard Sø 20.
 Sønderbjerg (Refs H.) 173.
 Sønderjylland 4, 10, 15 ff., 23 f., 27, 29—32, 37 f., 199, 209, 260, 275, 282, 292, 307 f., 438.
 Sønderkov Huse (Longelse S.) 281.
 Søren Andersen, Herredsfoged, 177. — Hansen, Præst, 126.
 Sørensen, C. Th., Krigshistoriker, 310, 395.
 Sørensson, P., svensk Historiker, 299.
 Taars (Børghlum H.) 154.
 Taarup (Tavlov S.) 115.
 Taasinge, Thorseng, Thwsland 10, 12.
 Taine, fransk Historiker, 89, 295.
 Talleyrand, fransk Diplomat, 315 f., 318, 405, 417 f.
 Tanjaur, Tanjore (Indien) 58 ff., 66, 68.
 Tanmapuram (Indien) 61.
 Tavlov (Elbo H.) 116.
 Tauber, L. G., Rektor, 203.
 Taylor, Brooke, engelsk Diplomat, 356—59, 365—69, 374, 383 f., 389 f., 407, 410.
 Tem (Vrads H.) 129 ff.
 Temperley, H. W. V., engelsk Historiker, 378 f.
 Terlon, fransk Gesandt, 208.
 Terslev (Slet H.) 145.
 Thaarup, Th., Digter, 287.
 Thayer, W. R., amerikansk Historiker, 436.

- Theodricus, Munk, 186.
 Thisted 153.
 Thomas, Apostel, 221. — Aquinas, Skolastiker, 261.
 Thore, norsk Ærkebiskop, d. 1214, 227. — norsk Ærkebiskop, d. 1230, 226, 232.
 Thorleifr Jarlsskjald 274.
 Thorndal (Hornum H.) 42.
 Thornton, Edw., engelsk Resident, 345—50, 352, 354, 361—64, 366 f., 371, 380 f., 401—04, 406, 417.
 Thorolf (o: Thorfinnr) munnr, Skjald, 274.
 Thorsen, P. K., Mag. art., 36, 39.
 Thorseng se Taasinge.
 Thorsgab 16.
 Throndhjem 193.
 Thunø 71.
 Thwslund se Taasinge.
 Thy 6, 13, 34, 41, 92, 125, 132, 152, 159, 169 f., 172 f., 180.
 Thyborøn 152.
 Thyholm 169.
 Tiburtius, Helgen, 233.
 Tido, svensk Ritmester, 172.
 Tile, Ø, 251.
 Tillali (Indien) 60, 68.
 Tilsit 350, 360 f., 363, 365—68, 371, 384, 414, 417, 420. — Fred 1807 83, 315, 344, 349, 355, 361 f., 366 f., 380, 411, 417 f.
 Timm, J., Overretsassessor, 80.
 Tindr Hallkelsson, Skjald, 268 ff., 274.
 Tirumali (Indien) 62.
 Tirupala Torei (Indien) 62.
 Tirusampally (Indien) 61.
 Tiruvida Maradaur (Indien) 62.
 Tistrup (Brusk H.) 101, 104 f.
 Tjufkær (Smidstrup S.) 93 f., 103, 105 f.
 Tjufkær Bæk 77.
 Tjæreborg (Skads H.) 151.
 Tjæreborg, Hans Nielsen, 150.
 Toll, Joh. Kristof., svensk Generalguvernør, 54.
 Tollund (Hids H.) 134.
 Tolstrup (Herslev S.) 99, 103, 105 f.
 Tord Kolbeinsson, Skjald, 266 f.
 Tordrup (Gunderup S.) 145.
 Torkel Gislason, Skjald, 267.
 Torleiv skuma, Skjald, 265, 368.
 Tornø, Ø (Munkebo S.), 78.
 Torslev (Dronninglund H.) 161 f.
 Torslev (Ø. Han H.) 177.
 Torup (V. Han H.) 172.
 Tranders, Nørre (Fleskum H.) 144 ff. — Sdr. (Fleskum H.) 144.
 Tranekær (Langeland) 275 ff., 282.
 Tranekær Len 11.
 Trankebar (Indien) 57—62, 64 ff., 68 f. — Jerusalemskirken 69. — Zionskirken 69. — Kongensgade 69. — Dronningensgade 69.
 Tranum (Ø. Han H.) 177.
 Treitschke, H. v., tysk Historiker, 295, 306.
 Tribuzis 186.
 Trikuler (Indien) 60, 68.
 Troels-Lund, Historiker, 51 f.
 Troyes 261.
 Trælle (Elbo H.) 116 f.
 Tuxen, A. P., General, 209.
 Tvilum (Gjern H.) 133, 135.
 Tyrkiet 304 f., 315, 375.
 Tyrsting Herred 110, 125, 133.
 Tyskland 7, 43, 201, 205, 209, 213, 225, 229, 295 f., 302, 343, 386, 428.
 Tømmerby (Vrads H.) 129.
 Tønning 209, 345, 352, 380, 392.
 Tørrild Herred 182.

- Uddgren, H. E., svensk Historiker, 305.
- Ukraine 303.
- Ulf, Peder Jørgensen, Bonde, 96.
- Ulfeld, Jacob d. Æ., Rigsraad, 431. — Jacob, Rigsraad, 431. — Korfits, Rigshofmester, 431. — jfr. Leonora Christina.
- Ulfeldsholm se Holckenhavn.
- Ullerup (Elbo H.) 203.
- Understed (Dronninglund H.) 156.
- Ungarn 435 f.
- Usedom 194.
- Usenhan, Indier, 64—69.
- Ussing, N. V., Geolog, 25.
- Utrecht, Joh., Hospitalsforstander, 139 f.
- Vaalse S. (Falster N. H.) 280 f.
- Vaar, Gd. (Ajstrup S.) 75.
- Vaarholm, Ø (Aistrup S.) 75.
- Wachtmeister, svensk Admiral, 50, 53 f.
- Vadum (Kjær H.) 162 f., 165 f.
- Vagn Aagesøn, Jomsviking, 266 f.
- Wahl, A., tysk Historiker, 215.
- Waitz, G., tysk Historiker, 88, 427.
- Walckern 386.
- Valdemar Sejr, Konge, 4, 29.
- Valdemar, Hertug af Sønderjylland, 5.
- Valdemars Jordebog 29 f., 70, 77, 202.
- Valence, Vilhelm af, fransk Storkommand, 239 f., 242. — jfr. Pembroke.
- Valerianus, Helgen, 233.
- Waliszewski, polsk-russisk Historiker, 89 f.
- Wallenstein, Albrecht v., 298.
- Valnæsgaard (Vaalse S.) 280.
- Valois se Karl.
- Walpole, R., engelsk Minister, 214.
- Valsted (Sebber S.) 145.
- Vamdrup (Anst H.) 18, 20, 23 f., 26, 30.
- Vandal, Alb., fransk Historiker, 82 ff., 294.
- Vandfuld Herred 125.
- Wannien, Naiken, Indier, 63 f., 66.
- Varde 18. — Hus 6. — Syssel 15.
- Warnsted, H. V., Teaterdirektør, 287.
- Waterloo, Slag 1815, 294.
- Webb, Sydney, engelsk Historiker, 213 f.
- Vedel, Peter A. F. S., Geheimelegationsraad, 199 ff.
- Wedel-Jarlsberg, norsk Diplomat, 338.
- Wegener, Caspar, Geheimearkivar, 275.
- Weibull, L., svensk Landsarkivar, 184—87, 189, 192, 194, 263—67, 269—74, 297 f.
- Weichsel, Flod, 421.
- Vejen (Malt H.) 23, 26.
- Vejen Aa 15, 26.
- Vejle 18, 44, 92, 117, 179 f., 183, 203. — Amt 179.
- Vejle Aa 15.
- Vejle Fjord 117.
- Vejstrup (Nr. Tyrstrup H.) 28.
- Welanagari (Indien) 61.
- Velipaleiam (Indien) 60.
- Wellesley, Marquis, engelsk Generalguvernør, 311. — se Wellington.
- Wellingsk, Morits, svensk Statsmand, 209.
- Wellington, A., Hertug, engelsk Feltherre, 311, 410.
- Venden, Vendland 185 ff., 190, 270.
- Vender 270 f.
- Vends Herred 6.

- Vendsyssel 6, 13, 34, 45, 125, 132, 153, 158 f., 163, 166 ff., 172, 176, 180 ff.
- Venedig 253, 260. — St. Marco Bibliotek 260.
- Vennebjerg Herred 167.
- Venskov (Vrads H.) 129.
- Verden Stift 230.
- Werder, Henrik van der, Mag., 258.
- Verdun, Forlig 843, 88.
- Verst (Anst H.) 110.
- Wertheimer, Eduard v., østrigsk Historiker, 435 f.
- Wessel, J. H., Digter, 45 f.
- Vestergaard (Aggersborg S.) 178.
- Vesterhavet 16 f., 22, 28, 31.
- Vesterholm (Kjær H.) 165.
- Vester Horne Herred 183.
- Westphalen, Kongerige, 419.
- Wexford, Weyser, Weysford (Irland) 239.
- Weyser, Weysford se Wexford.
- Viborg 5, 7, 14, 123, 125, 132, 134, 143, 145, 177, 203, 259. — Domkapitel 71.
- Victor, St.. Kloster, 262.
- Videslev se Withesleht.
- Viðir, Personnavn, 74.
- Vidskøl Kloster 71.
- Wien 306, 315, 346, 436. — Fred 1864 292.
- Viga-Glum 266.
- Vigelsø, Ø (Odense Fjord), 73, 77 f.
- Vigfus Vigaglumsson, Skjald, 265 f., 274.
- Vigulf, Personnavn, 73.
- Vildmose, Store, 153 f., 162 f., 167, 169, 181.
- Wildt, Skuespiller, 285.
- Vilhelm, Abbed, 257. — fra Gouda 236 f.
- Villafraanca, Fred 1859, 436.
- Villebølle (Kalslund S.) 21, 26.
- Vills, svensk Ritmester, 172.
- Wilse, I. N., Topograf, 203 f.
- Vilslev (Gørding H.) 22 f., 31.
- Vilslev Aa 31.
- Vilslev-Spange (Vilslev S.) 22.
- Vilsmark (Vilslev S.) 23.
- Wilson, engelsk Oberst, 421.
- Vilstrup (Brusk H.) 97, 103, 105 f.
- Wimmer, Ludv., Sprogforsker, 194.
- Vindblæs S. (Slet H.) 143.
- Vindeby (Lindelse S.) 282.
- Vinderup (Gørding H.) 148.
- Vinding (Holmans H.) 128.
- Viriville, Vallet de, fransk Historiker, 256.
- Virklund, Virklaug (Tem S.) 127, 129.
- Visby 259.
- Vissel, Bernhard, Mag., 258.
- Withesleht, Vitheslef 74.
- With-Seidelin, C. L., Kommandør, 209.
- Viuf (Brusk H.) 95 f., 99, 103, 105 f.
- Voer Herred 35, 92, 183.
- Wolff, Chr., tysk Forfatter, 217.
- Vollerup (Em S.) 154.
- Wollin se Jom.
- Volmberg, svensk Ritmester, 154 f.
- Volstrup (Dronninglund H.) 160.
- Vordingborg Bugt 12.
- Worm, Ole, Lærd, 26, 30.
- Vorre (Skødstrup S.) 160.
- Worsaae, I. I. A., Arkæolog, 179, 291.
- Vraa (Lejrskov S.) 112.
- Vrads Herred 110, 125, 129, 132, 183.
- Vrads (Vrads H.) 126, 128.
- Vrejlev Kloster (Børglum H.) 154.
- Vust (V. Han H.) 172.
- Ziliolus, Alexander, 253.
- Zimmer, Heinrich, tysk Sprogforsker 202 f.
- Zürich 80, 295.

Yarmouth (England) 392.

Ydby (Refs H.) 173.

Ællinssyssel 30.

Ærø, Æer 10, 12, 37, 70.

Øbrand, Personnavn, 72.

Øbranzø se Brandsø.

Øland (Limfjorden) 179.

Ørebro Len (Sverige) 51, 195.

Øresund 36 f., 184, 186, 193, 350,
395, 418.

Øresundskyst 35.

Ørkenøerne 251.

Ørum Slot (Hassing H.) 169.

Ørvad (Skæve S.) 155.

Øster Han Herred se Han H.

Østersøen 42, 189, 209, 316, 325,
348, 354, 357, 369, 371 f., 374,
380, 402.

Øst-Preussen 346, 361, 418.

Østrig (Østrig-Ungarn) 213, 315 f.,
344, 435 f. — jfr. Frants.

Øvre Kalix (Sverige) 42.

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for og Virksomhed i 1910 og 1911.

Regnskabet for 1910.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1910	6889		Kr.	15 Ø.
2) Medlemsbidrag	2283	—		" -
3) Solgte Skrifter	235	—		99 -
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis og fra det kgl. danske Videnskabernes Selskab	600	—		" -
5) Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	605	—		22 -
				10613 Kr. 36 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	1143		Kr.	85 Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	2422	—		38 -
3) Papir	285	—		" -
4) Bogbinderarbejde	129	—		61 -
5) Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Oprævning	288	—		92 -
6) Skrifternes Opbevaring	80	—		" -
7) Forskelligt	77	—		11 -
				4426 Kr. 87 Ø.
Kassebeholdning 31. Decbr. 1910	6186	—		49 -

Regnskabet for 1911.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1911	6186		Kr.	49 Ø.
2) Medlemsbidrag	2130	—		75 -
3) Solgte Skrifter	111	—		52 -
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis og det kgl. danske Videnskabernes Selskab	600	—		" -
5) Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	602	—		09 -
				9630 Kr. 85 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorarer	905 Kr. 65 Ø.
2) Bogtrykkerarbejde	1015 — 85 -
3) Papir	232 — " -
4) Bogbinderarbejde	85 — 34 -
5) Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Optrævning	267 — 86 -
6) Skrifternes Opbevaring	40 — " -
7) Forskelligt	45 — 06 -
	2591 Kr. 76 Ø.
Kassebeholdning 31. Decbr. 1911	7039 — 09 -

Foreningen har udgivet:

- For 1ste Halvaar 1910: Historisk Tidsskrift, 8. Række, 2. Binds
5.—6. Hefte. Juni 1910.
- For 2det Halvaar 1910: Historisk Tidsskrift, 8. Række, 3. Binds
1. Hefte. Decbr. 1910, og 2. Hefte. Juni 1911.
- For 1ste Halvaar 1911: Historisk Tidsskrift, 8. Række, 3. Binds
3. Hefte. Juni 1911, og 4. Hefte. Decbr. 1911.

Paa Aarsmødet 27. Juni 1910 genvalgtes Professor, Dr. Kr. Erslev til Medlem af Bestyrelsen og Bibliotekar Gjellerup og Statsraadssekretær Koefoed til Revisorer; paa Aarsmødet 15. Juni 1911 genvalgtes Museumsdirektør, Dr. Mackeprang til Medlem af Bestyrelsen; til Revisorer genvalgtes Statsraadssekretær Koefoed og valgte Arkivsekretær Laursen; paa Aarsmødet 24. Juni 1912 genvalgtes Professor, Dr. Johannes Steenstrup til Medlem af Bestyrelsen, og de to Revisorer genvalgtes. Bestyrelsen bestaar Juli 1912 af Professor, Dr. Kr. Erslev, Professor, Dr. J. A. Fridericia, Dr. phil. Aage Friis, Museumsdirektør, Dr. M. Mackeprang og Professor, Dr. Johannes Steenstrup. Af disse er Professor Steenstrup Foreningens Formand, Professor Fridericia dens Sekretær.

Foreningen, som 1. Januar 1910 talte 677 Medlemmer, har i Løbet af 1910 og 1911 ved Dødsfald mistet henholdsvis 17 og 8, ved Udmeldelser henholdsvis 23 og 9 Medlemmer, hvorimod der 1910 er indmeldt 10 og 1911 15. Den havde saaledes 31. Decbr. 1911 645 Medlemmer, af hvilke 152 betaler halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og den svenske historiske Forening.

Fortegnelse

over

den danske historiske Forenings Medlemmer.

(1. Juli 1912.)

De med * betegnede erlægger som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

<p>*Aal, Th., Assessor, Tretten.
 Aarep, Godsforvalter, Lundby.
 *Aarnes, Boghandler, Chria.
 Adler, B. D., Grosserer.
 Ahlefeldt-Laurvigen, C. J. F., Greve,
 Kammerherre, t. Langeland.
 Ahlefeldt-Laurvigen, F. V., Greve, t.
 Møllerup.
 Ahlefeldt-Laurvig-Bille, C. J., Grevinde,
 t. Egeskov.
 *Almquist, J. A., Dr. phil., Sthm.
 *Ambrosiani, S., Dr. phil., Sthm.
 Ammentorp, J. L., Stabslæge, Dr. med.
 Ammundsen, O. V., Professor ved Uni-
 versitetet.
 Andersen, J. O., Docent ved Universi-
 tetet.
 *Annerstedt, C., fhv. Universitetsbiblio-
 thekar, Upsala.
 Arnau, N. J. A., Kassekontrolør.
 Arnheim, F., Dr. phil., Charlottenburg.
 Arnkjøl, V. H. M., Stationsforstander,
 Ringkøbing.
 Arup, E., Dr. phil., Arkivar.</p> | <p>Baagøe, C., Cand. theol., Testrup Høj-
 skole.
 *Bachke, A. S., Borgmester, Bodø.
 Bagger, J. H., Højesteretsagfører.
 Bang, G., Dr. phil.
 *Bang, L., Frk., Chria.
 Barth, A., Fuldmægtig.
 Beauvois, E., Corberon, Frankrig.
 *Beck-Friis, Friherre, Bosjö Kloster.
 Becker, H. F., Lic. theol.
 Begtrup, H., Højskoleforstander, Hille-
 rød.
 Behrens, C., Redaktør.
 *Bendixen, B. E., Skolebest., Bergen.
 Berendsen, J. M., Toldinspektør.
 *Berge, C. R., Boghandler, Christians-
 sand.
 *Bergh, J., Højesteretsassessor, Chria.
 *Berghman, G., Dr. med., Sthm.
 Bergmann, L., Cand. theol.
 Berners-Schilden-Holsten, H., Baron,
 Langesø. Livsvarigt Medlem.
 Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Baron, Kam-
 merherre, t. Sønderkarle.</p> |
|--|---|

- Besthorn, R., Dr. phil.
 *Biaudet, Kaptejn, Dr. phil., Helsingfors.
 Bjerger, P., Højskolelærer, Askov Folkehøjskole.
 Bing, H., Fabrikant.
 Bing, A., Redaktør.
 Birch, P. C., fhv. Plantageejer, Hellerup.
 Blangstrup, J. C., Kaptajn, Redaktør.
 Bobé, L., Dr. phil.
 Bokkenheuser, F., Professor.
 *Bonnesen, Student, Malmø.
 Bornemann, C., Kammerherre.
 Branner, C., Overretssagfører.
 *Brun, C., Biskop, Hamar.
 Bruun, E., Sognepræst.
 Bruun, H., Arkivassistent.
 *Brynildsen, Student, Horten.
 Budtz, T. E., Politimester, Odense.
 *Bugge, A., Professor, Dr. phil., Chria.
 *Bull, E., Universitetsstipendiat, Chria.
 Burchardt, G., Bogholder, Nykøbing F.
 *Burenstam, C., Minister, Tjelfrosta, Sverige.
 Busk, Lærer, Odense.
 *Bøgh, Dr., Chria.
 Bølling, F. A., Prokurist.
- Carlsen, E., Frk., Stamhusbesidderinde, Gammelkøgegaard.
 Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
 Casse, P., Overretsprokurator.
 Christensen, W., Dr. phil.
 Christensen, Lærer, Skelskør.
 Christensen, O. T., Dr. phil., Professor ved Landbohøjskolen.
 Christensen, C. V., Dr. phil., Raadstuearkivar.
 Christensen, Tømmerhandler, Nykøbing p. M.
 Christiansen, C. S., Arkivassistent.
 Christiansen, C., Dr. phil., Professor.
 Clausen, J., Bibliothekar.
 Clausen, H. V., Mag. art.
 Clausen, E., Translatør, Lærer, Køge.
- Cohen, A., Frk., Stud. mag.
 Cold, T. B., Kontorchef i Marineministeriet.
 *Collett, A., Expeditionschef, Chria.
 la Cour, L. F. B., Højskoleforstander, Hindholm.
 la Cour, V. B. B., Skolebest., Lyngby.
- *Daae, Lensmand, Langskibsrør.
 Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard.
 Dahl, F. J., Kontorchef.
 Dahl, F. P. J., fhv. Sognepræst.
 Dam, C. F. E., Apotheker, Taarbæk.
 Danneskjold-Samsøe, Grevinde, Gissel-feld.
 David, C., Højesteretssagfører.
 *Delgobe, C., Ingeniør, Chria.
 Dessau, M., Direktør.
 Deuntzer, J. H., Dr. jur., Gehejmekonferensraad.
 Drachmann, A. B., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
 *Drolsum, A. C., Overbibliothekar, Chria.
- Ebstrup, H., Overretssagfører.
 Egge, A., Bankassistent.
 Elholm, O., Cand. phil.
 Elmquist, P., Skolebestyrer.
 Engelsen, H. C., Skolebestyrer, Birkerød.
 Engelstoft, P., Cand. mag.
 *Erichsen, A. E., Rektor, Stavanger.
 Erichsen, B., Underbibliothekar.
 Erslev, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
 Estrup, J. B. S., Godsejer.
 v. Euch, J., Biskop.
 Evensen, A. C., Sognepræst, Todnæs.
- Fabricius, K., Dr. phil., Arkivassistent.
 Falck-Jensen, A., Cand. jur.
 Fenger, S., Højskolelærer, Askov.
 Fenger, H. M., Lic. theol, Provst.
 Fensbøl, Lærer, Ringkøbing.

- Fiedler, O. J., Distriktslæge, Assens.
 de Fontenay, F. le Sage, Underarkivar.
 *Forstén, Professor, Sthm.
 Foss, E. A., Ingeniør.
 Fridericia, J. A., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
 Friis, C. C. J., Cand. phil.
 Friis, P., Cand. theol., Lyngby.
 Friis, A., Dr. phil.
 Friis, Tandlæge, Hjørring.
 Frijs, M. C. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre, t. Frijsenborg.
- Gad, F., Boghandler.
 Gad, O., Boghandler.
 Gebhardt, Dr. phil., Nürnberg.
 Geleff, L., Viceskoleinspektør.
 Gering, H., Professor, Kiel.
 Gertz, M. C., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
 Gigas, E., Dr. phil., Bibliothekar.
 Glückstadt, V., Konsul.
 Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Gehejme-etatsraad.
 Gram, A. V., fhv. Adjunkt.
 *Grandinson, K. G., Dr. phil., Lektor, Örebro.
 Granzow, H., Cand. theol.
 Griis, H. Kopperholdt, Assistent.
 Groothoff, A. V. H., Amtmand, Sorø.
 Grüner, A. P., Højesteretsassessor.
 *Götlin, F. E., Kaptejn, Karlstad.
 Götzsche, P. V., Adjunkt, Herlufsholm.
- Haagen, M. E., Frøken.
 Haar, Cand. theol., Haslev.
 Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
 Hagerup, E., Boghandler.
 *Hagerup, F., Norsk Minister i Kbh.
 Halkier, H. B., Højesteretsadvokat.
 Hambro, Baron, London.
 *Hambro, Elisa, Frøken, Chria.
 *Hammar, A. N., Sognepræst t. Allerum, Skaane.
- *Hammer, Redaktør, Chria.
 Hammerich, A., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
 Hammerich, O. J. N., Translatør.
 Hansen, H. H. E., Justitsraad, Apotheker, Hobro.
 Hansen, H., Arkivsekretær.
 Hansen, C. B. V. F. T., Etatsraad.
 Hansen, P., Højskoleforstander, Vallekilde.
 Hansen, H. J., Lærer, Køge.
 Hansen, Ax., Mag. art.
 Hansen, H., Overretssagfører.
 *Hansen, F., Politimester, Christianssand.
 Hansen, J. S., Sognepræst, Thisted.
 Harbou, F. H. W., Oberst.
 Hasselager, A. K., Overlærer, Herlufsholm.
 Hauberg, P., Museumsinspektør.
 Hauch, A. G. Ø., fhv. Rektor, Roskilde.
 Hedemann, C. E., Oberst.
 *Hedin, Dr. phil., Fränsta.
 *Hedquist, V., Sognepræst t. Skabersjö.
 Heering, A., Grosserer.
 Hegel, J., Etatsraad, Boghandler.
 Heide, A., Konferensraad, Bankdirektør.
 Heise, C. A. L., Dr. phil., fhv. Rektor.
 Helper, Stud. jur.
 Helweg-Larsen, Fr., Overretssagfører.
 Helweg-Larsen, V. L., Stiftsprovst, Viborg.
 Hendriksen, F., Xylograf.
 Hennings, P., Overretssagfører.
 *Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
 *Herlitz, K., Direktør, Sthm.
 *Hildebrand, H., Dr. phil., fhv. Rigsantikvar, Sthm.
 *Hildebrand, E., Dr. phil., Rigsarkivar, Sthm.
 Hindenburg, G. T., fhv. Overretsassessor.
 Hiort, N. B., Assistent.
 Hjort-Nielsen, Postekspedient.
 *Hiortdahl, T., Professor, Chria.

- Hirschsprung, H., Dr. med., Professor, Overlæge.
- Hoffmeyer, H., Stiftsprovst.
- Holberg, L., Dr. jur., Overretssagfører.
- Holm, C., Amtsforvalter, Svendborg.
- Holm, Frk.
- Holm, J. H. T., Læge.
- Holm, Lærer, Allinge.
- Holm, P. E., Dr. phil., fhv. Professor ved Universitetet. (*Foreningens Æresmedlem.*)
- Holst, J., Boghandlermedhjælper.
- *Holst, E. Blich, Kontorchef, Skien.
- v. Holstein, C. F. F., Ekspeditionschef i Magistraten.
- *Holta, O., Brugsejer, Skien.
- Holten, J. J., Etatsraad, fhv. Birke-dommer.
- Holten-Nielsen, H., Formand for Patentkommissionen.
- Hornemann, G. M., Landsarkivar.
- Hvass, A. N., Overretssagfører.
- Hvidt, L. N., Dispachør.
- Høffding, H., Mag. art.
- Høiby, C., Fuldmægtig.
- *Højer, T., Dr. phil., Sthm.
- Ilsøe, P., Sognepræst.
- Jacobsen, C., Dr. phil., Brygger, Direktør ved Kunstmuseet.
- Jacobsen, Fuldmægtig, Nihe.
- Jacobsen, L. C. E., Kontorchef i Finansministeriet.
- Jacobsen, F., Korpslæge.
- Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gentoft.
- Jensen, S. H., Distriktslæge, Fanø.
- Jensen, C. A., Museumsassistent.
- Jensen, H., Redaktør, Slagelse.
- Jerichow, P. A., Departementschef.
- *Johansen, C., Alten.
- Johnsen, O. A., Dr. phil., Chria.
- Johnson, A., M. A., Philadelphia.
- Jónsson, F., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
- Juul, C. Sehestedt, Hofjægermester, t. Ravnholt.
- *Jæger, Stud. philol., Chria.
- Jørgensen, Ellen, Dr. phil.
- Jørgensen, P. J., Professor ved Universitetet.
- Jørgensen, J. S. Fibiger, Sognepræst t. Egeslevmagle.
- Jørgensen, P., Vinhandler.
- Kaalund, P. E. K., Dr. phil., Bibliothekar ved den arnamagnæanske Haandskriftsamling.
- Kalkar, K. O. H. T., Pastor emeritus.
- Kall, R., Kaptejn i Artilleriet.
- Kalmer, P. E., Dr. med., Landfysikus, Christianssted.
- *Kardell, S. J., Lektor, Östersund.
- Kauffmann, H., Overlærer, Randers.
- Kier, C. L., Overretssagfører, Aarhus.
- Kirketerp, M., Højesteretsassessor.
- *Kjær, A., Bibliothekar, Chria.
- Kjær, H. A., Museumsassistent.
- Klincksiech, C., Paris.
- Klitgaard, G., Postexpedient, Aalborg.
- Knudsen, H., Arkivassistent, Viborg.
- Knudsen, J., Cand. mag.
- Knudsen, K., Seminarielærer, Silkeborg.
- Knudtzon, N. H., Gross., Fredensborg.
- Koch, J. G. C. F., Konferensraad, Odense.
- Koch, H. L. S. P., Provst.
- Koefoed, J. L. R., Statsraadssekretær.
- Kofoed, C., Postmester, Hellerup.
- *Koht, H., Dr. phil., Professor, Chria.
- *Kolsrud, O., Universitetsstipendiat, Chria.
- Koppel, V., Cand. mag.
- *Koren, K. B., Stiftsarkivar, Trondhjem.
- Krag, P. R., Kammerherre.
- Kranold, C. J. C. F., Kammerherre, fhv. Generalmajor, Aarhus.
- Krarup, A., Bibliothekar.

- Kringelbach, G. N., Arkivar.
 Krohn, V. H. V., fhv. Oversergent.
- Lange, Nanna, Cand. mag.
 Langkilde, H. P. E., Etatsraad, Juulskov.
 Langkilde, C. V., Partikulier.
 Larsen, M., Cand. phil., Horsens.
 *Larsen, R., Grosserer, Christiansund.
 Larsen, Lærer, Nysted.
 Lassen, J. M., Oberst i Artilleriet.
 Lassen, J. S. V., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
 Lauridsen, P., Skoleinspektør.
 Laursen, L. R., Arkivsekretær.
 Leschly, M., Generaløjtnant.
 Liisberg, H. C. Bering, Inspektør ved Rosenborg-Samlingen.
 Liljefalk, A., fhv. Oberst.
 Lind, H. Ø., fhv. Adjunkt, Randers.
 Lind, H. D., Sognepræst t. Skælby.
 Lindbæk, J. P., Dr. phil.
 Linvald, A., Mag. art.
 *Ljunggren, Viceshövding, Sthm.
 Lorenzen, L. J. v. d. Hude, Assistent ved Statsbanerne.
 Lorenzen, V., Cand. mag.
 Lorenzen, M., Mag. art., Holte.
 Lorenzen, H. R. Hiort-, Etatsraad, Stiftsskriver, Roskilde.
 *Lous, K., Højesteretsadvokat, Chria.
 *Lund, Adjunkt, Christiansund.
 Lund, C. J., Cand. mag., Silkeborg.
 Lund, O., Justitsraad, Herredsfuldmegetig, Silkeborg.
 Lund, E. F. S., Museumsinspektør.
 Lund, F. C., Proprietær, Aldersro.
 *Lundberg, Lektor, Örebro.
 *Lundblad, Komminister, Fleninge.
 Lundbye, C. P. C., Mag. art.
 *Lundegren, F., Grosserer, Trondhjem.
 *Lundequist, M., Frk., Cand. phil., Chria.
 *Lundgreen, Adjunkt, Drammen.
 *Lundmand, Postmester, Nyköping.
- Lunn, V., Godsejer, Aggersvold.
 Lyngbye, C. A., Skolebestyrer.
 *Løvvig, C., Lensmand, Førde, Norge.
- Maarsøe, Højskoleforstander, Aarhus.
 Mackeprang, M., Dr. phil., Museumsdirektør.
 Macqueen, J. R., Brookhouse, Sussex, England. (Livsv. Medl.)
 Madsen, Lærer, Vestkilde.
 Madsen, E., Oberst.
 *Malmström, C. G., fhv. Rigsarkivar, Sthm.
 Marstrand, J. N., Borgmester.
 Matthiesen, C., Sognepræst.
 Mayer, E., Professor, Würzburg.
 Melchior, M., Grosserer.
 Meldahl, C. V., Skovrider.
 Meldola, L., Frue, Snoghøj.
 Melsteð, B. T., Mag. art.
 Meyer, E., Nationalbankdirektør.
 Meyer, M. A., Overretssagfører.
 Michelsen, P., Direktør.
 *Moe, P. T., Adjunkt, Skien.
 *Mohr, C., Konsul, Bergen.
 Mohr, Lærerinde, Horsens.
 Moltesen, L. Dr. phil.
 Moltke, F. C. Greve, Kammerherre, t Bregentved.
 *Montan, E. W., Dr. phil., Professor, Sthm.
 Mouritsen, Lærer, Mørup.
 Munch, P., Dr. phil.
 *Munk, S., Adjunkt, Stavanger.
 *Munthe, W., Bibliotheksamanuensis, Chria.
 *Munthe-Kaas, Overretssagfører, Chria
 Müller, V. C. T., Kontorchef i Overfor-mynderiet.
 Møller, A., Bogholder, Faaborg.
 Møller, N., Cand. jur.
 Møller, E., Cand. mag.
 Møller, Sognepræst.
 Møller, T. C. F., Sognepræst t. Birkerød.

- *Naumann, E., Student, Göteborg.
 Neergaard, Direktør.
 Neergaard, N. T., Finansminister.
 Neergaard, G. V., Kriminalretsassessor.
 Neergaard, C. P., Museumsinspektør.
 Nellemann, S., Højesteretsadvokat.
 Nielsen, E., Boghandlermedhjælper.
 Nielsen, Marie, Cand. mag.
 *Nielsen, Y., Dr. phil., Professor, Chria.
 Nisted, M., Skolebestyrerinde, Randers.
 Nordbo, J., Lærer.
 Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov Højskole.
 Nygaard, Sognepræst.
 Nyrop, C., Professor.
 *Nyström, J. F., Lektor, Upsala.
 Næsted, A., Cand. theol.
 Nørlund, P., Mag. art.
 Nørregaard, G., Mag. art.
- Oldenburg, V., fhv. Overpræsident.
 Olesen, A., Sagfører, Nørre-Sundby.
 Orlík, A., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
 Orlík, H., Dr. phil., Prof., Forstander for Statens Lærerhøjskole.
 Orlík, J., Museumsinspektør.
 Olsen, F., Overpostkontrollør.
 Olsen, C. C., Postmester, Kolding.
 *Olsson, Kaptejn, Chria.
 Olufsen, M., Frue.
 Oppermann, A., Professor ved Landbohøjskolen.
 Ostenfeld, J. S. M., Dr. phil.
 *Otto, A., Kontorchef, Chria.
 Oxholm, C. A. G. O'N., Kammerherre, Hofjægermester, Rosenfeld.
- *Palme, O., Lic. fil., Sigtuna.
 Paludan, H., Overretssagfører.
 Paludan, J., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
 Pappenheim, M., Dr. jur., Professor, Kiel.
- *Pedersen, T., Adjunkt, Drammen.
 Pedersen, H., Fuldmægtig i Statist. Bureau.
 Pedersen, K., Fuldmægtig.
 Petersdorff, C. A. Greve, Kammerherre, t. Roepstorff.
 Petersen, Chr., Gaardejer, Islemark.
 Petersen, Lærer, Odder.
 Petersen, P. N., Sognepræst.
 Petersen, C. S., Underbibliothekar.
 Philipsen, G., Raadmand.
 Piper, V. C., fhv. Bagermester.
 Plesner, J., Forstander for Blindeinstituttet.
 Plum, P. A., Dr. med., fhv. Professor ved Universitetet.
 Pontoppidan, L., Kammerherre, Oberst, Helsingør.
 Povlsen, A., Højskoleforstander, Ryslinge.
 Pürschel, V., Overretssagfører.
- Raben, H. C., Forretningsfører.
 Rasmussen, O., Gaardejer, Islemark.
 Rasmussen, Sagfører, Aalborg.
 Rasmussen, R. A., Sognepræst t. Kongerslev.
 *Reddaway, Hunstanton, England.
 Reedtz-Thott, K. T. T. O., Baron, Gehejmekonferensraad, t. Gavnø.
 Reinau, C. A., Provst, Sognepræst t. Glumsø.
 Reitzel, G., Boghandler.
 Reitzel-Nielsen, H., Overassistent.
 Reitzel-Nielsen, V., Telegrafbestyrer.
 Richter, J. C. L., Sognepræst t. Vejen.
 Rist, P. F., Oberst.
 Rockstroh, K. C., Kaptejn.
 Rosendal, H., Højskoleforstander, Lyngby.
 Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm.
 Rosted, Redaktør, Faaborg.
 Rubin, M., Generaldirektør.

- Rørdam, H. F., Dr. phil. & theol., Sognepræst t. Lyngby.
- Salomon, J., Bibliothekar ved Raadhusbibliotheket.
- Sarauw, G. L. F., Museumsintendant, Göteborg.
- *Sars, J. E., Dr. phil., Professor, Chria.
- *Scheel, A. V., Højesteretsassessor, Chria.
- Scheel, L. V., Pakhusforvalter.
- *Schiøberg, R., Overretssagfører, Bodø.
- Schiøth, A., Lærer, Melløse Skole (Skævinge).
- *Schjøth, H., Overlærer, Chria.
- Schmidt, L. F., Overlærer, Horsens.
- Schmidt, S. S. V., Bogholder.
- Schmidt, V., Dr. phil., Prof., Docent ved Universitetet.
- Schou, C., Frk., Cand. phil.
- *Schybergson, M. G., Prof., Helsingfors.
- *Schück, H., Professor, Upsala.
- Schäfer, D., Professor, Berlin.
- *Schøning, Postmester, Chria.
- *Schøning, S. J., Telegrafbestyrer, Larvik.
- Secher, V. A., Dr. jur., Rigsarkivar.
- Sehested, Th., Stiftsdame.
- Sehested, H., Kammerherre, t. Stamhuset Broholm.
- Severinsen, P., Sognepræst t. Tiim.
- Simonsen, O., Cand. mag., Vejle.
- Simonsen, D., fhv. Overrabbiner, Prof.
- *Simonsen, Politimester, Larvik.
- *Skjelmerud, E. B., Chria.
- Skousen, O. P., Lærer, Vennebjerg (Kjerrungaard).
- Smidt, C. M., Arkitekt.
- *Smith, O., Dr. phil., Karlshamn.
- Smith, Sognepræst, Viborg.
- Smith, S. Birket, Dr. phil., fhv. Overbibliothekar.
- Sporsén, S. N. E., Borgmester, Vordingborg.
- Stage, C., Boghandler.
- *Stang, N. A., Grosserer, Frederikshald.
- *Stang, E., Højesteretsassessor, Chria.
- Starcke, C. N., Dr. phil.
- *Stavenow, Professor, Göteborg.
- Steenstrup, J. C. H. R., Dr. jur. & phil., Professor ved Universitetet.
- Steffensen, H. C., fhv. Generalauditor.
- Stemann, G. C. V. H., Kammerherre, Stiftamtmand, Ribe.
- Stibolt, Frøken.
- *Stille, A., Professor, Lund.
- Stryhn, H. C., Cand. mag.
- Strøm, V. R., Adjunkt, Aalborg.
- Strøm, R., Etatsraad, Nationalbankdirektør.
- Strøm, Th., Overlærer, Jægerspris.
- Svegaard, P., Boghandler, Sorø.
- *Svendholm, Ebba, Frk., Hudiksvall.
- Svendsen, N. S., Sagfører, Ringsted.
- Sylow, N. C. H., Dr. jur., Birkedommer.
- Sødring, M., Kontorchef.
- Sørensen, E., Læge, Tømmerby.
- Sørensen, A., Prof., Skolebestyrer, Hobro.
- Tage-Hansen, Prof., Overlæge, Aarhus.
- *Tamm, O., Godsejer, Tvetaberg, Sverige.
- Tang, N., Højskoleforstander, Elev Højskole.
- Tang-Valeur, Enkefrue, Nr. Vosborg.
- *Taranger, A., Professor, Chria.
- Tarp, J. S., Sognepræst t. Boslunde.
- *Taube, B., Friherre, fhv. Arkivar i Rigsarkivet, Sthm.
- Tegner, G. V., Overretssagfører.
- *Thaulow, F., Læge, Skjærdalen, Ringerike.
- Thiset, A., Arkivar i Rigsarkivet.
- Thomassen, C. F., Kancelliraad, Seminarieførstander.
- *Thomle, E. A., Arkivar, Chria.
- Thomsen, S., Styrmand.
- Thorsen, P. K., Mag. art., Ballerup.
- Thorsøe, A., Dr. phil.

- *Thrap, D., Sognepræst, Chria.
 Thrige, J. P. B., Adjunkt.
 Thygesen, V., Cand. mag.
 Tommerup, P., Sognepræst t. N-Tran-
 ders.
 Torup, J. F., Cand. philol.
 Trier, C. A., Cand. mag.
 Trier, S. E., Fuldmægtig.
 Trier, H., Landstingsmand.
 Trock-Jansen, P. H. G., Kommunelæge.
 Lund, Troels-, Dr. phil., Professor, Or-
 denshistoriograf.
 *Trolle-Bonde, C. Greve, Trolleholm,
 Sverige.
 Tuxen, A. P., Generalløjtnant.
 Tuxen, S. L., Dr. phil., Professor, Under-
 visningsdirektør.
 Tvietmeyer, A., Leipzig.
 Uldal, E. C., Ingeniør.
 Ulrik, A., Stadslæge.
 Waage, G. H., Direktør.
 *Wachtmeister, H. G. Greve, Årup,
 Sverige.
 Wad, G. L., Landsarkivar, Odense.
 Wad, C. D., Stationsforstander, Vejen
 Station.
 Valentiner, Byfogedfuldmægtig, Køge.
 Valentiner, M., Frøken.
 Valeur, J., Direktør, Odense.
 Valeur, C. T., Enkefrue.
 Wandel, O., Grosserer.
 *Varenius, O., Lic. phil., Upsala.
 Wassard, C. S., Etatsraad, Overrets-
 sagfører.
 *Wedberg, J. O., Justieråd, Sthm.
 *Weibull, L., Landsarkivar, Docent,
 Lund.
 Weitmeyer, H., Professor.
 West, F. J., Arkivsekretær.
 Vesten, L., Redaktør, Næstved.
 *Westrin, T., Dr. phil., Arkivar i Rigs-
 arkivet, Sthm.
- Wiese, K. P. J., Overlærer, Sorø.
 *Wieselgren, H., fhv. Bibliothekar,
 Sthm.
 Wilhelmsen, C., Boghandlermedhjælper.
 Willerup, F. A., Overlæge, Vording-
 borg.
 Villumsen, H., Højskoleforstander,
 Bælum.
 Wimmer, L. F. A., Dr. phil., fhv. Pro-
 fessor ved Universitetet.
 Vind, S. G. H., Kammerherre, t. Sande-
 rumgaard.
 Wineken, O., Borgmester, Ærøskøbing.
 Wright, C., Byfogedfuldmægtig, Vor-
 dingborg.
 Zahrtmann, M. K., Læge.
 Zerlang, J. R., Rektor, Aalborg.
 Zeuthen, L., Overretssagfører.
 Østergaard-Nielsen, Arkitekt, Middel-
 fart.
-
- København. Adelig Klub.
 Arbejderforeningen af 1860.
 Folkebibliothekernes Læsestuer (3
 Ekspl.).
 Garnisonsbibliotheket.
 Generalstaben.
 Handels- og Kontoristforeningen.
 Højesteret.
 Industriforeningen.
 H. M. Kongens Haandbibliothek.
 Krigsministeriets Bibliothek.
 Kvindeligt Læseforening.
 Landbohøjskolens Bibliothek.
 Landsarkivet for Sjælland.
 Metropolitanskolen.
 Musaion, Læseselskab.
 Nationalmuseets 2. Afdeling.
 Officersskolen.
 Raadhusbibliotheket.
 Regensens Læsestue.
 Rigsarkivet.

- Rigsdagens Bibliothek.
 Sociale Sekretariat og Bibliothek.
 Statens Lærerhøjskole.
 Statens statistiske Bureau.
 Studenterforeningen.
 Udenrigsministeriet.
 Universitetets filologisk-historiske
 Laboratorium.
 Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
 Kathedralskole.
 Aalesunds højere Almenskole*.
 Aarhus Garnisonsbibliothek.
 Kathedralskole.
 Askov Folkehøjskole.
 Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
 Kommunebibliothek*.
 Museum*.
 Bonn. Rohrscheidt u. Ebbecke, Buch-
 handlung.
 Christiania. Det Deichmanske Biblio-
 thek*.
 Den norske Generalstabs Bibliothek*.
 Det kgl. norske Rigsarkiv*.
 Stortingets Bibliothek*.
 Nobel-Institutet*.
 Kathedralskolen*.
 Det kgl. norske Frederiks Universitet*
 (2 Eksp.).
 Universitetets hist.-filol. Seminar*.
 Christianssands offentlige Lærerskole*.
 Christiansunds højere Almenskole*.
 Drammens højere Almenskole*.
 Fredericia Garnisonsbibliothek.
 Højere Almenskole.
 Frederiksborg lærde Skole.
 Frederikshalds Stadsbibliothek*.
 Gefle. Gestrinska Fonden*.
 Göteborgs Museums Bibliothek*.
 Hamburgs Stadtbibliotek.
 Haslev-Frerslev Lærerhøjsamling.
 Helsingør højere Almenskole.
 Herlufsholm Skole.
 Holbæk kommunale Lærerhøjsamling.
 Horsens lærde Skole.
 Jellinge Seminarium.
 Jonstrup Seminarium.
 Karljohansværns Marinebibliothek*.
 Kiel. Provinzialbibliothek f. Schleswig-
 Holstein.
 Kronborg Garnisonsbibliothek.
 Larvik højere Almenskole*.
 Lillehammer højere Almenskole*.
 Lund. Den akademiske Forenings
 Bibliothek*.
 Universitetsbibliotheket*.
 Universitetets historiske Seminar*.
 Lübeck. Stadtbibliothek.
 Malmö högre allmänna Läroverk*.
 Moss højere Almenskole*.
 Nykøbing Kathedralskole.
 Lolland-Falsters Stiftstidende.
 Det Classenske Bibliothek.
 Odense Kathedralskole.
 Fyns Stifts Læseforening.
 Det militære Bibliothek.
 Landsarkivet for Fyn.
 Fyns Stiftsbibliothek.
 Ordrup. St. Andreas Kollegiet.
 Randers lærde Skole.
 Ranum Seminarium.
 Reykjavik lærde Skole.
 Ribe Kathedralskole.
 Roskilde Kathedralskole.
 Rønne lærde Skole.
 Sandefjords højere Almenskole*.
 Skaarup Seminarium.
 Skiens højere Almenskole*.
 Skive kommunale Skoler.
 Slagelse Realskole.
 Sorø lærde Skole og Opdragelsesanstalt.
 Stavanger Kommunebibliothek*.
 Stockholm. HögreLärarynnesseminariet*.
 Jakobs lägre Elementarläroverk*.
 Norra Latinläroverket*.
 Det kgl. svenske Rigsarkiv*.
 Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqui-
 tets-Akademien*.
 Kungl. Bibliotheket*.

Østermalms Läroverk*.	Södermanland-Närikes Nations Biblio- thek*.
Tromsø kommunale Bibliothek*.	
Trondhjem. Det kgl. Videnskabernes Selskab*.	Vejle. Højere Almenskole. Bibliotheket for Vejle By og Amt.
Upsala. Den historiske Forening*.	Vexjö högre allmänna Läroverk*.
Smålands Nations Bibliothek*.	Viborg Kathedralskole.
Studenterkorpsets Bibliothek*.	Landsarkivet for Nørrejylland.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med
Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maanedes Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggjøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet be kendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1909,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved Alfr. Krarup.

Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske Hjælpevidenskaber.

Jahresberichte der Geschichtswissenschaft. XXX. 1907.
Berlin.

Litt. om Danmark og Norge til 1523: III, 71—75; Danmark
efter 1523: III, 76—82; Norge efter 1523: III, 82—85 (alle af
H. Schjøth); Hertugdømmerne: II, 323—40 (af G. Kohfeldt).

B. Erichsen: Bibliografi for 1907. (Arkiv f. nord. Filol.
XXV, 360—87.)

Frantz Dahl, U. A. Motzfeldt og K. J. D. Schlyter: Nordisk
Litteraturfortegnelse 1908. (T. f. Retsvid. XXII, 374—444.)

R. v. Fischer-Benzon: Literaturbericht für 1908—09. (Z. d.
Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 514—63.)

[*Osc. Alb. Johnsen*:] Historisk litteratur vedrørende Norge 1906
—1907. (Norsk Hist. T. 4. R. VI, 51—66.)

W. P. Sommerfeldt: Bibliografi 1908—1909. (Foren. t.
norske Fortidsmindesm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1909.
144—53.)

William Christensen: Staffen Hanssøn Stephanius's Designatio
variorum documentorum et antiquitatum. (Danske Mag. 6.
R. I, 1—71.)

G. W. Kernkamp: Baltische archivalia. Onderzoek naar
archivalia belangrijk voor de geschiedenis van Nederland

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne
S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet
er udeladt, er dette København.

in Stockholm, Kopenhagen en de duitsche Oostzeesteden-
's-Gravenhage.

Willers Jessen: Übersicht über das Eckernförder Kirchen-
archiv. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX,
382—98.)

Janss: Aus dem Söruper Kirchenarchiv. (Schriften d. Vereins
f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 578—82.)

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur
ved Statens offentlige Biblioteker 1908. Udg. ved *A. A.
Bjørnbo*.

F. R. Friis: Om nogle Jordglober og Himmelglober i det
kgl. Bibliothek i Kjøbenhavn. (Kulturhist. Stud. 2. H. 99
—116.)

Chr. Heilskov: Borgerlig Heraldik. Et Udkast til Bomær-
kers og borgerlige Vaabens Historie. (Arkiv f. Genealogi
og Heraldik I, 124—44.)

Tidshistorie.

Salmonsens Konversationsleksikon. Supplement. 10.—17. H.

Norges Historie. 8.—27. H. (4. Bd.: 1536—1660. 1. Halvbd.
5—12. H.; 6. Bd., 2. Halvbd.: 1885—1905. 4.—12. H.;
1. Bd. 2. Halvbd.: 800—1035. 1.—3. H.) *Kria*.

Sveriges historia intill 20. seklet. 76.—82. H. Sthlm.

Jul. Wulff: Kimbrertoget. Jydernes berømte Folketog til Syden
og Kamp med Romerne for 2000 Aar siden. (= Smaa-
skrifter udg. af Selsk. f. germ. Filol. Nr. 14.) *P*.

Th. Hjelmqvist's Anm. af Axel Olrik: Nordisk Aandsliv i
Vikingetiden og tidlig Middelalder (1907), i Arkiv f. nord.
Filol. XXVI, 210—12.

A. Bugge: Seafaring and Shipping during the Viking Ages.
(Saga Book of the Viking Club VI, 13—27.)

Karl Radunz: Nordisches Seewesen früherer Zeiten. (Die
Heimat XIX, 213—17, 233—37.)

Om Vikingerne.

G. Schüttes Anm. af H. Munro Chadwick: The Origin of
the English Nation (London 1907), i Arkiv f. nord. Filol.
XXV, 310—32.

- B. Lowerison*: The Sites of Three Danish Camps and an Anglian Burying Ground in East Anglia. (Saga Book of the Viking Club VI, 47—48.)
- Jón Stefánsson*: The Vikings in Spain from Arabic (Moorish) and Spanish Sources. (Saga Book of the Viking Club VI, 31—46.)
- Saksés Danesaga*. Absalons og Valdemars Tid (1157—85). Overs. af *Jørgen Olrik*. (Folkelæsning Nr. 285.)
- L. Weibull*: Annalerne og Kalendariet fra Colbaz. (Hist. T. 8. R. II, 170—87.)
- Marius Kristensen*: Hvor hørte Rydårbogens skriver hjemme? (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 98—107.)
- A. Mawer*: Ragnar Lothbrók and his Sons. (Saga Book of the Viking Club VI, 68—89.)
- A. Tidner*: Från medeltiden. Berättelser och sägner ur svenska historien. Sthlm. 1908.
- Ellen Jørgensen og Johanne Skovgaard*: Danske Dronninger. 1.—2. H.
- Chr. Reuter*: Die nordelbische Politik der Karolinger. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 233—52.)
- Hugo Reichel*: Die Ereignisse an der Saone im August und Sept. des Jahres 1162. Halle a. S. 1908. (Diss., Halle.)
- S. Lampa*: Slaget vid Lena, ett sjuhundraårsminne. (Västergötlands fornminnesfören.s T. II, 113—21.)
- L. Fr. Löffler*: Till 700-årsminnet af slaget vid Lena (31. Jan. 1208). (Fornvännen 1908 (tr. 1909). 153—77; 1909. 120—25.)
- O. C. L. Wangensten*: Erik af Pommern i Venedig 1424. Antonio Morosinis Krønike og Aktstykker fra Archivio di Stato ai Frari, Venedig. (Danske Mag. 6. R. I, 72—88.)
- Johs. Lindbæk*: Den oldenborgske Næse. (Maanedts-Mag. 1909. I, 414—18.)
- Troels-Lund*: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede. III. Udg. 39.—88. H.
- G. Unger*: Illustrerad svensk sjökrigshistoria. 1. delen: Intill 1680. Sthlm.
- G. v. Horn*: Svenska sjötåg under 1500-talen. Sthlm. 1908.

- L. G. Tidander*: Två bittra fiender. Kirstina Gyllenstierna. Kristian II. (Vårt fosterland 1909. 21.—24.)
- Helge Haar*: Kristian II og Karlstadt. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 417—26.)
- A. Tidner*: Från Kung Göstas dagar. Berättelser och sägner ur svenska historien. 1.—6. H. Sthlm.
- J. Sandström*: Gustaf Vasas äfventyr i Dalarne. En ny relation af Folkernius om vistelsen i Svärdsjö. (Sv. Hist. T. XXIX, 167—68.)
- Yngvar Nielsen*: Kansler-Embedets Ledighed 1542—47. (Norsk Hist. T. 4. R. IV, 174—76.)
- K. Fabricius*: Fra den gamle Grænse 1544. (Hist. T. f. Skåneland III, 232—38.)
- Gustaf Vasa om danskarna [1557]. (Vårt fosterland 1909. 79—80.)
- Kong Kristian IV's Kærlighedsbreve. Et historisk Fund af *Arnost Kraus*. (Gads Danske Mag. 1909. 203—17.)
- A. Kraus*: Et Brev om Chr. IV's nyfundne Breve (Dannebrog 17. Jan. 1909.)
- Bering-Liisberg*: Kong Kristian IV's Kærlighedsbreve. (Gads Danske Mag. 1909. 297—302.)
- S. Birket-Smith*: Christian IV og Kirsten Munk. (Dannebrog 10. Jan. 1909.)
- S. A. Sørensen*: Fra Kalmarkrigen. (Norsk milit. T. 72. Bd. 766—69.)
- Joh. Erikson*: Ur gamla svenska papper. En kungamiddag i Köpenhamn för 294 år sedan. (Göteborgs Handels- och Sjöfartstidn. 15. juli 1909.)
- En egenhändig Skrivelse fra Christian IV 1625 til Landgrev Moritz af Hessen. Ved *K. C. Rockstroh*. (Danske Mag. 5. R. VI, 373—74.)
- Rikskanleren *Axel Oxenstiernas* skrifter och brefvexling. 1. Afd., 4. Bd.: Bref 1628—29. Sthlm.
- Sverges traktater med främmande magter. 5. delen, 2. hälften, 2. h.: 1635—45. Utg. af *C. Hallendorf*. Sthlm.
- Max Pappenheim*: Eine Korrespondenz zwischen König Christian IV von Dänemark und Herzog Friedrich III [1638]. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 399—410.)

- Osc. Alb. Johnsen*: Hannibal Sehesteds statholderskap 1642—51. Et tidsskifte i Norges historie. Kria.
Anm. af J. A. F(ridericia) i Hist. T. S. R. II, 275—77.
- M. K. Zahrtmann*: Bornholms Tilskikkelser i Christian IV's sidste Svenskekrig (1643—45). (Bornholmske S. IV, 101—74.)
- Svenska rigsrådets protokoll. Utg. genom *S. Bergh*. XII, H. 2: 1647—48. Sthlm. (= Handl. rörande Sveriges historia. 3. serie.)
- Aug. Fjelstrup*: Don Jørgen Ulrik. (Fædrelandet III, 604—07.)
Foregiven Søn af Christian IV og Kirstine Munk.
- W. Kolkert*: Nederland en het Zweedsche imperialisme. 1. 1655—jan. 1656. Deventer 1908. (Diss. Amsterdam.)
- Axel Liljefalk*: Bidrag til Laalands Historie under Svenskekrigen 1657—60; særlig Nakskovs Belejring. (Fra Arkiv og Museum IV, 1—68.)
- H. P. Kristensen*: Et Vidnesbyrd om Svenskernes Hærgen i Jylland 1657—60. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 309—12.)
- K. C. Rockstroh*: Nogle Aktstykker fra udenlandske Arkiver [1658]. (Danske Mag. 5. R. VI, 373—78.)
- Skrivelse fra Korfits Ulfeld til Carl Gustaf Wrangel i Anledning af den svenske Hærs Overgang over Storebælt i Febr. 1658. Ved *K. C. Rockstroh*. (Danske Mag. 5. R. VI, 374—76.)
- To Breve fra Hofmesteren paa Sorø Akademi 1658 Jørgen Rosenkrantz (Holgersen) til Carl Gustaf Wrangel. Ved *K. C. Rockstroh*. (Danske Mag. 5. R. VI, 376—77.)
- A. Gloy*: Aus dem Polackenkriege von 1658—59. Nach dem Tagebuche eines polnischen Edelmannes [Jan Passek]. (Die Heimat XIX, 104 --11.)
- A. Schöppe*: Der Grosse Kurfürst in Schleswig-Holstein. (Die Heimat XIX, 130—37, 173—81, 198—205.)
- Roessel*: Vor 250 Jahren. [Om Brandenburgs Deltagelse i Krigen 1658—59.] (Militär-Wochenblatt. 93. Jahrg. Nr. 125, 135, 149—51, 154; 94. Jahrg., Nr. 4, 38—39, 71—73, 85—86, 117, 127—28, 141, 149—50.)

- Villads Christensen*: Belejringen 1658—60 og Københavns Privilegier. (Hist. Meddel. om København II, 1—46.)
- Aug. Fjelstrup*: Københavns Belejring 1658—60. (Fædrelandet III, 519—23; jfr. M. L. Frimodt smst. 567—68.)
- Johs. Fog-Petersen*: Københavns Forsvar 1658—60 og Borgerstandens Frihedsbrev. (Højskolebl. XXXIV, 201—12.)
- Sjöslaget utanför Helsingborg år 1658 ^{29. oct.}/_{8. nov.} Helsingborg. P. Særtryk af Helsingborgposten.
- Schaffalitzky de Muckadell*: Kjøbenhavns Belejring 1659. (T. f. Søværnen 80. Bd. 71—92.)
- Mindeskrift i Anledning af 250-Aarsdagen for Stormen paa København 10.—11. Febr. 1659. Udg. af *G. L. F. la Cour*. 4to.
- V. Christensen*: København 1658. — *Troels-Lund*: Københavns Forsvar 1658—60. — *Bering-Liisberg*: Frederik III og Sofie Amalie. — *K. C. Rockstroh*: Hans Schack. — *A. Liljefalk*: Ulrik Christian Gyldenløve. — *L. Bobé*: Ahlefelderne. — *G. L. Grove*: Hollænderne undsætter det belejrede København. — *H. F. Rørdam*: Studenterne og Københavns Forsvar. — *K. Fabricius*: Borgernes Deltagelse i Københavns Forsvar.
- Vilh. Andersen*: Studenterne og Stormen paa København 11. Febr. 1659. (Gads Danske Mag. 1909. 351—61.)
- Bering-Liisberg*: Stormen paa København 11. Febr. 1659. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 20.)
- Bering-Liisberg*: Stormen paa København og dens Forspil. P.
- J. A. Fridericia*: 11. Febr. 1659 og Københavns Borgerskab. („Politiken“'s Kronik 11. Febr. 1909.)
- Johs. Lindbæk*: Stormen paa København 11. Febr. 1659. (Gads Danske Mag. 1909. 303—08.)
- M. R. Skade*: For et kvart Aartusinde siden. (Milit. T. XXXVIII, 41—46.)
- E. Gigas*: Spansk Poesi fra Krigen 1659. (Berl. Tid. 8. Dec. 1909.)
Af Rebolledo.
- K. C. Rockstroh*: Svenskernes Fordrivelse fra Fyen 1659. (Svendborg Amt 1909. 3—66.)
- Villads Christensen*: Danmarks Tilstand efter Svenskekrigen 1657—60. (Det ny Aarhundrede VI, 313—18.)

- II. P. Kristensen*: Sallings Tilstand efter Svenskekrigen 1657—60. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Skive I, 98—106.)
- Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660—1676. Udg. af *J. Lindbæk*. 2. Bd. 1. H.
- Statholderskabets Extraktprotokol af Supplicationer og Resolutioner 1662—69. 2. Bd., 2. H. Chria.
- Brev fra Charlotte Amalie af Hessen, Christian V's Brud, 1666 til den hessiske Afsending i Kjøbenhavn, Fr. v. Dalwig. Ved *K. C. Rockstroh*. (Danske Mag. 5. R. VI, 377—78.)
- Heinrich Regelman*: Die politischen Beziehungen der Fürsten Nordwestdeutschlands zu Frankreich und den nordischen Seemächten in den Jahren 1674 bis 1676. Hildesheim 1908. (Diss. Münster i W.)
- P. Johnsen*: Bidrag till snapphanerörelsen i Halland 1676—79. Falkenberg 1908. 4to.
- H. Brulin*: Österrike och det stora nordiska kriget före Karl XII:s infall i Sachsen (1700—1706). (Sv. Hist. T. XXIX, 141—66, 197—242.)
- Rudolf Kayser*: Deutsches Leben in Dänemark. (Preuss. Jahrb. 132. Bd. 230—49.)
18. Aarh.
- H. M.*: Några historiska bref. Helsingborg 1908. P.
Fra Magnus Stenbock til Borgmester S. G. Löfgren i Helsingborg 1709—10.
- B. E. Bendixen*: De i aarene 1710—13 tabte bergenske skibe. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. Nr. 15. I, 3—12.)
- E. Bourgeois*: Le secret du Régent et la politique de l'abbé Dubois. (Triples et quadruples alliances 1716—18). Paris 1908.
- M. K. Zahrtmann*: Czar Peter den Store paa Bornholm [1716]. (Bornholmske S. IV, 175—80.)
- Haukon H. Breien*: Svensketoget til Norderhov 1716. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 455—77.)
- J. O. Wahl*: 2 bidrag till den store nordiske krigs historie. (Norsk milit. T. 72. Bd. 479—83.)
Armefeldts Tilbagetog over Tydalsfjeldene 1719.

Interiører fra Kong Frederik V's Hof. *Charlotte Dorothea Biehls* Breve og Selvbiografi. Udg. af *L. Bobé*.

Aug. Fjelstrup: Damerne ved Karoline Matildes Hof.

Politische Correspondenz Friedrich des Grossen. Bd. 33: Novb. 1772 bis Juni 1773. Berlin.

L. Bobé: Æventyreren Saint Germain. (Julebogen VIII, 117—33.)

Bl. a. om hans Forhold til Landgrev Carl af Hessen.

Edv. Holm: Danmark-Norges Historie 1720—1814. 6. Bd. 2. Del (= Danmark-Norges Historie under Kristian VII. 3. Bd. 2. Del) 1.—2. H.

1784—99.

Betænkninger over de foreløbige Udkast til Trykkefrihedsforordningen af 1799. Medd. af *L. Bobé*. (Danske Mag. 5. R. VI, 324—72.)

Holger Begtrup: Det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede. 1.—4. H.

Anm. af Hans Olrik i Letterst. T. 1909. 466—68.

Parman: Nogle Smaatræk fra Krigens Tid [1807—14]. (Folkebladet XXX, 250—52, 262—64, 273—76, 285—88, 296—300, 308—09.)

S. C. Hammer: Da det gjaldt. Skjærgaards- og Grænse-Minder fra 1808. Kria. 1908.

Lowzow: Kampen ved Toverud 20. April 1808. Kria. P. Ikke i Bogh.

Lowzow: Kampen ved Trangen. 25. April 1808. Kria. P. Ikke i Bogh.

Kampen ved Dragør 20. Okt. 1808. (Folkebladet XXX, 160.)

R. Björkmann: Fredskongressen i Jönköping. Ett hundra-årsminne. (Nya Dagligt Allehanda 23. og 31. okt. 1909.)

Hundredaars-Dagen for Jönköping-Freden. (Aftenposten (Kria.) 10. Dec. 1909.)

Freden i Jönköping 10. Dec. 1809. (Fædrelandet IV, 96—97.)

C. F[orsstrand]: Kronprinsen Carl August. Ett tronfølgareval för hundra år sedan. (Svenska Dagbladet 25. Juli 1909.)

- J. H. Gebauer*: Christian August, Herzog von Schleswig-Holstein. Ein Beitrag zur Geschichte der Befreiung Schleswig-Holsteins. Stuttg. u. Lpz. 1910 [c: 1909].
Anm. af Aage Friis i Tilskueren 1910. 373—80, af Axel Hansen i Hist. T. S. R. II, 392—425.
- Ida Falbe-Hansen*: Nogle Oplysninger om Stændervisens Tilblivelse [1838]. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 150—55.)
- P. Munch*: Danmark fra 1848 til 1864. (Historiske Perioder. IV.)
- Johs Krumm*: Das Recht Schleswig-Holsteins 1848. Versuch einer historischen Beurteilung. (Die Nordmark. Jahrg. 12, Nr. 4.)
- Hansen*: Nächste Vorgeschichte der schleswig-holsteinischen Erhebung im März 1848. (Die Heimat XIX, 58—67, 85—97.)
- Heinrich Hansen*: Die geborenen Schleswiger in der dänischen und in der schleswig-holsteinischen Feldarmee während des Krieges 1848—51. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 443—505.)
- N. E. Ølgaard*: Faldne og døde fra Sydvestjylland under Kampene for Sønderjylland i 1848—50 og 1864. (Fra Ribe Amt VII, 104—17.)
- Ad. de Circourt*: Souvenirs d'une mission à Berlin en 1848 publ. par *G. Bourgin*. Paris.
Ogsaa om det slesv.-holst. Spørgsmaal.
- Poul Hansen*: Fra „det mærkværdige år“. (Svendborg Amt 1909. 67—82.)
- Veteranen [Niels Schmidt] fortæller [om 1848]. Ved *M. Ring* (Vejle Amts Aarb. 1909. 111—17.)
- Randers Bys og Omegns Bidrag til Krigsudrustningerne i 1848. (Fra Randers Amt III, 124—27.)
- Johannes Schmarje*: Vor 50 Jahren. Jugenderinnerungen. (Die Heimat XIX, 244—48, 258—62.)
- F. Lorenzen*: Gedenkfeier des Kampfes bei Eckernförde am 5. April 1849. (Die Heimat XIX, 145—48.)
- Willers Jensen*: Die Eckernförde-Denkmalen. (Die Heimat XIX, 77—81.)

Axel Liljefalk: Kampen om Kolding By 23. April 1849. (Vejle Amts Aarb. 1909. 83—110, jfr. 189.)

Et Brev fra 1849 (skrevet af *Ludvig Lehmann*). (Fædrelandet III, 746.)

Om 6. Juli.

Villads Christensen: Nytaarsrevolten 1860. (Hist. Meddel. om København II, 345—79.)

V Söderbergs Anm. af H. Koht: Die Stellung Norwegens und Schwedens im Deutsch-Dänischen Konflikt, zumal während der Jahre 1863 und 1864, i Sv. Hist. T., Öfvers. och granskn. XXIX, 25—34.

R. Besthorn: Kong Georg. (Gads Danske Mag. 1909, 41—50.)

Tagebuchblätter einer Schleswig-Holsteinerin in den Jahren 1863—64. Mitgeteilt von *Felix Schmeisser*. (Die Heimat XIX, 228—30.)

E. Bodenhoff: Da Danmark var i Vaande.

Gamle Breve [vedr. Krigen 1864. Udg. af *P. B. Feilberg*]. Trykt som Manuskript.

Axel Liljefalk: Prins Friedrich Karls fortrolige Erindringer og Oplysninger om hans Deltagelse i Felttoget mod Danmark 1864. (Vor Fremtid II, 258—67, 369—83.)

M. Michaelsen: Erindringer fra Krigsaaret 1864 [i Randers]. (Fra Randers Amt III, 128—48.)

W. Prior: En engelsk Krigskorrespondent om 1864. (Fædrelandet III, 569—70.)

L. v. Rosen: Mine og min Families Oplevelser under Krigen 1864. (Sønderj. Aarb. 1909. 179—205.)

J. W. O. Richter: Tätigkeit unserer Marine und sonstige Seeereignisse im deutsch-dänischen Krieg von 1864. Altenburg.

Mine Krigserfaringer paa Dybbøl 1864. Af en menig Artillerist. (6. Fæstningskompagni.) P.

L. Gasselín: La question du Schleswig-Holstein. Contribution à la théorie de l'annexion. Paris. (Thèse.)

Gudm. Schütte: Altsyske Annexionslærdomme om dansk Land og Folk. (Horsens.) (= Smaaskrifter udg. af Selsk. f. germ. Filol. Nr. 15.)

- H. H. Misfeldt*: Folketingsvalgene 1864—1906 samt Valgskema for Valget 25. Maj 1909. Slagelse.
- Prinsesse Marie. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 11.)
En hel Række Artikler om Prinsessen.
- P. Munch*: Danmark efter Systemskiftet 1901—09. (Det ny Aarhundrede VI, 472—87.)
- Dansk Aarbog. Et nationalt Aarsskrift 1908. Redig. af *Vilh. la Cour*.
- F. Kretz*: Aarbog for Rigsdagssamlingen 1908—09. Med Tillæg. Overord. Samling Sommeren 1909.
- Edv. Brandes*: De forløbne Rigsdagsmaaneder I—V. („Politikens“ 's Kronik 27.—31. Jan. 1909.)

Topografi.

- D. Detlefsen*: Die Entdeckung des germanischen Nordens im Altertum. Nachtrag: Bemerkungen zur alten Geschichte der cimbrischen Halbinsel. Berlin.
- D. Detlefsen*: Die Anordnung der geografischen Bücher des Plinius und ihre Quellen. Berlin.
- A. A. Bjørnbo*: Adam af Bremens Nordensopfattelse. (Aarb. f. nord. Old. og Hist. 2. R. XXXIV, 120—244.)
- H. Krabbo*: Nordeuropa in der Vorstellung Adams von Bremen. (Hans. Geschichtsbl. 1909. 37—51.)
- J. Steenstrup*: Indledende Studier over de ældste danske Stednavnes Bygning. (Videnskab. Selsk. Skrifter. 7. R. Hist. og filos. Afd. I, 3.)
Jfr. G. Blondel i Revue hist. T. 102. 238—39; L. Pineau i Revue Critique 30. Dec. 1909; og Studi di filologia moderna III. 1910, Jan.
- A. O[lrik]*: Ønavne. (Danske Studier 1909. 204—06.)
- J. F. Regnard*: Rejse i Danmark Aar 1681. Overs. og og forsynet med Noter af Svend Emerson-Bremer. P.
- J. C. B. la Cour*: Danske Gaarde. 81.—101. H. Aarhus.
- H. U. Ramsing*: Bidrag til det gamle Københavns Topografi. (Hist. Meddel. om København II, 169—218.)

- H. N. Rosenkjær*: Fra det underjordiske København. (Hist. Medd. om København II, 47—74.)
- K. Bokkenheuser*: Københavns Forsvar gennem Tiderne. (Fædrelandet III, 584—86, 600, 637—38, 665, 695, 712—13).
- Strejflys over københavnske Tilstande omkring 1820. Af Købmand *S. Jacobs* Optegnelsesbog. (Hist. Meddel. om København II, 380—408.)
- Cordt Trap*: Nogle Træk af Københavns Udvikling i de sidste 25 Aar belyst ved Tal. (Tilskueren 1909. 375—91.)
- Cordt Trap*: Lidt om Udviklingen af de københavnske Boligforhold i 1901—06. (Maanedsskr. f. Sundhedspleje 1909. 1—8.)
- G. Brandes*: Det gamle København. Voldene. (Det ny Aarhundrede VI, 563—68.)
- Vilh. Østergaard*: Ved Nørrevold. (Det ny Aarhundrede VI, 659—63.)
- Karl Larsen*: Den gamle Vestergade. (Det ny Aarhundrede VI, 431—34.)
- E. Gigas*: Et Par Minder fra Slotsbranden 1884. (Berl. Tid. 6. Okt. 1909.)
- V. L(orenzen)*: Harsdorffs Gaard i København. (Medd. fra Foren. t. gl. Bygningers Bevaring II, 52—55.)
- Gavebrev fra 1659 paa Rentemester Henr. Müllers Gaard [„Efterslægten“s Bygning]. Ved *H. Mortensen*. (Fra Arkiv og Museum IV, 94, jfr. „København“ 22. Jan. 1909.)
- V. L(orenzen)*: Efterslægten Gaard i København. (Medd. fra Foren. t. gl. Bygningers Bevaring II, 47—51.)
- V. Woll*: Om den første Kirke udenfor Kjøbenhavns Nørreport. (Kirkehist. S. 5. R. V, 207—08.)
- Bering-Liisberg*: Kristianskirken. Dens Historie og dens Skæbne. (Berl. Tid. 1. Dec. 1909.)
- Victor Krohn*: Kastellet Frederikshavn som Fængsel. (Hist. Meddel. om København II, 219—64.)
- Anders Friis*: Københavns Vandforsyning 1859—1909. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 46.)
- A. Olivarius*: Københavns Vandværk. (Tekn. Foren.s T. XXXIII, 189—98.)

Københavns Vandværk 1859—1909. 4°.

Ikke i Bogh.

Jul. Schiøtt: Zoologisk Have gennem 50 Aar. Festskrift. 4°.

H. F. Rørdam: Efterretninger om sjællandske Kirker og Præster. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 522—66.)

Chr. Nicolaisen: Amagers Historie. 2. Del.

Aug. Fjelstrup: Borreby og dets Ejere. Af et sjællandsk Herresædes Arkiv.

P. A. Pedersen: Farumgaard. (Fra Frederiksborg Amt 1909. 116—26.)

E. Marquard: Et Inventarium fra Frederiksborg Slot 1597. (Fra Frederiksborg Amt 1909. 1—30.)

En Dyrehave under Gammelkjøgegaard. (Østsjæll. Aarb. IX, 88—89.)

Fr. Kaas: Bidrag til Helsingør Bys Historie. I. Indskrifter fra Karmeliterklostrets Kirke, kaldet St. Mariæ.

Chr. Axel Jensen: Fra Holbæk gamle Kirke. (Fra Holbæk Amt III, 104—16.)

Joh. Høirup: Det gamle Bomhus [ved Holbæk]. (Fra Holbæk Amt III, 131—38.)

Thomas B. Bang: St. Søren Holmstrup. (Fra Holbæk Amt III, 34—44.)

Anders J. Eriksholm: Jernløsegaard. En nedlagt Herregaard. (Fra Holbæk Amt III, 139—41.)

N. P. Nielsen: Kjøge som Fæstning. (Østsjæll. Aarb. IX, 56—69.)

Fr. Opffer: De gamle Huse i Kjøge. (Østsjæll. Aarb. IX, 70—78.)

Fr. Opffer: Kjøge Mindesmærker. (Østsjæll. Aarb. IX, 79—84.)

A. Petersen: Frederik VII's Mindesmærke i Kjøge. (Østsjæll. Aarb. IX, 18—30.)

Anders J. Eriksholm: En gammel Herregaard [Knabstrup] og Rids af Livet paa Gaarden for omkr. 100 Aar siden. (Fra Holbæk Amt III, 5—33.)

- Axel Olrik*: Danmarks ældste Kongegrav [Lejre]. Med et Tillæg af *Hans Kjær*. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 138—49.)
- H. F. Rørdam*: Kongens Lyngby i gamle Dage. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 647—62.)
- V. L(orenzen)*: Helligaandshuset i Næstved. (Medd. fra Foren. t. gl. Bygningers Bevaring. II, I5—28.)
- Thorkild Gravlund*: Reersø og Oplandet. (Danske Studier 1909. 129—47.)
- Jens Nylev*: Minder fra Reersø (fortalte af Else Margrete Hansdatter, f. 1821). (Fra Holbæk Amt III, 45—55.)
- Roskilde Domkirke. Opmaalt under Ledelse af *H. Storck*. Med forklarende Tekst af *J. Kornerup*. Fol.
- A. P. Andersen*: Købstaden Slangerups Nedlæggelse [1809]. (Fra Frederiksborg Amt 1909. 63—71.)
- V. L(orenzen)*: Scavenius' Stiftelse i Sorø. (Medd. fra Foren. t. gl. Bygningers Bevaring. II, 46.)
- J. Volf*: Ordning af Stolestader i Storehedinge Kirke 1695. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 806—07.)
- K. W. J. Sørensen*: Thureby Kirke. (Østsjæll. Aarb. IX, 49—55.)
- M. Mackeprang*: Ole Worms Beskrivelse af Helene Kilde og Helene Grav i Tidsvilde. (Fra Arkiv og Museum IV, 148—60.)
- A. P. Andersen*: Tryherred. (Fra Frederiksborg Amt 1909. 72—103.)
- S. Schaumburg-Müller*: Herregaarden „Valbygaard“ i Stevns. (Østsjæll. Aarb. IX, 45—48.)
- J. Bulmer*: Bemærkninger om Bornholms Bøndergaarde. (Bornholmske S. IV, 41—61.)
- Harald Mortensen*: Uranienborg og Stjerneborg Ruiner. P.
- C. Klitgaard*: Om hellige Kilder i Halsted og Avnede Sogne paa Laaland. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 777—80.)
- Carl Adam Hansen*: Nysted 1409 — 7. Dec. — 1909. Nysted. 4°.
- H. F. Rørdam*: Bidrag til Falsters kirkelige Topografi i Slutningen af Middelalderen. (Danske Mag. 5. R. VI, 273—302.)

- Fyens historiske Herregaarde udg. af *W. Norwin* og *Ejler Nystrøm*. I. Broholm ved *A. Thiset*. II. Brahe-Trolleborg ved *L. Bobé*. Odense.
- V. L(orenzen)*: Den gamle Præstegaard i Nyborg. (Medd. fra Foren. t. gl. Bygningers Bevaring II, 33—38.)
- H. F. Rørdam*: Vicarier ved Kirkerne i Odense. Optegnelser fra 1560. (Kirkehist. S. 5. R. V., 202—06.)
- Steidl, Petrus D.*, St. Albans Helgenskrin. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 57. Aarg. 33—41.)
Ogsaa særskilt. Odense. P. Ikke i Bogh.
- Vilh. Lütken*: Bidrag til Langelands Historie. 1.—5. H. Odense.
- F. C. B. Bondesen*: Et af de femten Bøller. (Svendborg Amt 1909. 95—122.)
Illebølle paa Langeland.
- Nicoline Klein*: Da Prins Kristian gæstede Ærø 1830. (Svendborg Amt 1909. 165—83.)
- E. Falbe-Hansen*: Erindringer fra Vestjylland for henved 50 Aar siden. (Hardsyssels Aarb. III, 112—44.)
- P. B. Grandjean*: Skove, Moser og Vildtbaner i Skanderborg, Silkeborg og Koldinghus Amter Aar 1731. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 156—212.)
- N. Ø. Lassen*: Sagn og Minder fra Aarhus-Silkeborg-Eggen. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift II, 105—11.)
- Joh. M. Møller*: Uddrag af et 150-aar. Haandskrift om den jydsk Hede. (Fra Ribe Amt VII, 25—31.)
Af Pastor *H. W. Kaalund* 1756.
- Chr. Axel Jensen*: Aalborg gamle Vesterport. (Pumpen, muret Port.) En middelalderlig Bygning og dens Skæbne gennem Tiderne. (Architekten XI, 218—23, 243—47.)
Landsudstillingen i Aarhus. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 34.)
En Række Artikler om Aarhus-Forhold.
- P. Severinsen*: Aarhus Kirker. (Kirkehist. S. 5. R. V, 154—63.)
- Chr. Axel Jensen*: „Borgmestergaarden“ i Aarhus, bygget 1597. (Architekten XI, 509—16, 521—27.)
- Jak. Lykke*: Fra Tinghøjen. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Skive I, 78—97.)
Om Bostrup Tinghøj.

- N. Sodborg*: Bygholm og Vesløs Vejler. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1909. 63—84.)
- V. L(orenzen)*: Dueholm paa Mors. (Medd. fra Foren. t. gl. Bygningers Bevaring II, 25—32.)
- S. Alkær sig*: Esbjerg Havn og By. I. Havnen. Et Blad af Vestjyllands Historie. Esbjerg.
- Gammelt Fredericia Liv. Af en gammel Borgers Minder, bearb. af *Hugo Matthiessen*. (Vejle Amts Aarb. 1909. 41—82.)
- Fra Norsminde Fjord til Uldrup Bakker. (En Hads Herreds Beskrivelse.) Særtryk af Odder Dagblad. Odder.
- P. Severinsen*: Hardsyssels Kirker. (Hardsyssels Aarb. III, 1—70.)
- Chr. Axel Jensen*: Claus Cortsens Gaard i Horsens. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift II, 62—70.)
- Kjærs Møllens Fabriker. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 9.)
Ved Aalborg.
- P. Eliassen*: Kolding fra Middelalder til Nutid. 3. H. Kolding.
Anm. af Thomas Thomsen i Højskolebl. XXXIV, 699—702, af M. M(ackeprang) i Hist. T. S. R. III, 85.
- P. Eliassen*: Koldinghus. En historisk Beskrivelse. (Særtryk af „Kolding fra Middelalder til Nutid“.) Kolding.
- Chr. A. Jensen*: Apoteker Hermann Reiminchs Gaard i Kolding 1595 (Borchs Gaard). (Medd. fra Foren. t. gl. Bygningers Bevaring II, 39—42.)
- Thorkild Gravlund*: Kristrup ved Randers. (Danske Studier 1909. 85—103.)
- Isak Jensen*: Gamle Mønsted med dets Beboere. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Skive I, 57—68.)
- J. Kr. Rosenørn-Teilmann*: Lidt om Nørholm og dens Beboere 1790—1895. Trykt som Manuskript, 2. Gang.
Ikke i Bogh.
- N. Sørensen*: Da de Opperby Bønder blev Selvejere [1792]. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Skive I, 69—77.)
- Chr. A. Jensen*: Raadmand Jens Jensens Gaard i Randers 1643. (Medd. fra Foren. t. gl. Bygningers Bevaring. II, 43—45.)
- Th. Poulsen*: Store Restrup. (Aalborg.)

- Chr. Axel Jensen*: Taarnborg i Ribe. Tegninger af H. C. Amberg. (Architekten XI, 289—94, 306—13.)
- S. Hansen*: Rosenholms Forhistorie og Oprindelse. (Fra Randers Amt III, 5—78.)
- N. Olesen Husted*: Blade af den politiske Udviklings Historie i Salling. 1. Del. Skive 1908.
- Bering Liisberg*: Skanderborg. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift II, 1—18.)
- J. Nissen*: Om Fastsættelse af en Præsteenkepension i Skanderup 1794. (Fra Ribe Amt VII, 32—47.)
- Poul Lindholm*: Fra Starup Sogn. III. (Vejle Amts Aarb. 1909. 1—40.)
- W. Moe*: Det danske Adelsgoods Sæbygaard som norsk Stamhus. (Folkebladet XXX, 64—66.)
- Ole Bang*: Om Havboerne [i Thy]. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1909. 100—108.)
- Tovstrup By og dens Beboere fra omkr. 1820 til 1830. Optegnelser af *L. Lassen*, medd. af *Evald Tang Kristensen*. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift II, 71—104.)
- J. Olsen*: Hvorledes Varde Enge kom under Lunderup [1718]. (Fra Ribe Amt VII, 94—95.)
- Jens Damsgaard*: Gamle Skikke i Vester Han Herred. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1909. 40—62.)
- J. Madsen*: Jested og Hillerup. Et Tidsbillede fra Vilstrup Sogn før 1864. (Fra Ribe Amt VII, 3—24.)
- L. Maltesen*: Lidt mere om nogle Vrigsted-Mennesker for 40 Aar siden. (Vejle Amts Aarb. 1909. 150—59.)
- J. H. Byriel*: Mikkelsgrande i Øster-Vamdrup. (Fra Ribe Amt VII, 100—103.)
- K. Olbricht*: Schleswig-Holstein. (Geogr. Z. 15. Jahrg., 6. H.)
- Ad. M. Hildebrandt*: Das Wappen von Schleswig-Holstein. (Die Heimat XIX, 125—30.)
- W. Biereye*: Beiträge zur Geschichte Nordalbingiens im 10. Jahrh. Berlin.
Anm. i Hist. Vierteljahrsschrift XIII, 427 f.
- R. P. Rossen*: Sønderjyllands Historie i Omrids. Aarhus.

P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede. Skildringer og Breve. 1. Bd.

Anm. af Aage Friis i Politikens Kronik 15. Okt.; af J. Stp. i Hist. T. S. R. II, 277—78; af H. Olrik i Letterst. T. 1909. 538—40; af Axel Hansen i Sønderjydske Aarbøger 1909. 247—73.

Andr. Grau: Nutidens Sønderjylland. Odense.

Axel Linvald: Sønderjylland. (Det ny Aarhundrede VI, 611—13.)

Dagshistorie 1908. Tildragelser vedrørende Nordslesvig, optegnede efter Tidsfølgen, (Sønderj. Aarb. 1909. 293—308.)

Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1909. (Sønderj. Aarb. 1909. 288—92.)

Aage Friis: Geheimeraad Jürgensen. („Politiken“'s Kronik 5.—6. Febr. 1909.)

Overs. paa Tysk af H. Carstensen. Husum.

J. Tiedje: Die Zustände in Nord-Schleswig. Erweiterter Sonderdruck aus der Christlichen Welt. Marburg a. L.

Nordslesvig. En Forhandling i Ugebladet Die christliche Welt mellem V. Ammundsen, M. Rade og J. Tiedje. Overs. af V. Ammundsen.

J. Smith: Ein Kampf um die rechtliche Stellung des Turnunterrichts. Aktenmässig dargestellt. Hadersl.

M. C. Mathiesen: Det kirkelige Liv i Nordslesvig under præjisk Styre. (Vor Fremtid II, 519—33.)

Sønderjyderne og Folkehøjskolen. (Højskolebl. XXXIV, 1425—30.)

M. C. Mathiesen: Den sønderjydske Kvinde. (Vor Fremtid II, 319—27.)

E. Saueremann: Kleinstadtbilder aus Schleswig-Holstein. 1. Apenrade. Flensb.

M. Kristensen: Fra Als. (Danske Studier 1909. 149—64.)

Chr. Voigt: Literatur- und Urkundenverzeichniss zur Geschichte der Stadt Flensburg. Flensb. 1908.

W. Mohr: Flensburgs Ursprung. Flensb.

J. Brüning: Die St. Petri-Kirche in Flensburg. (Die Heimat XIX, 149—55.)

- H. Hinrichsen*: Das Heimat-Museum auf Föhr. (Die Heimat XIX, 181—87.)
- O. C. Nerong*: Die Kirchhöfe Föhrs. 3. Aufl. Dollerup.
- H. D. v. Ahlefeld*: Schloss Glücksburg. Flensb. 1908.
- Georg Hille*: Die ausserordentlichen Lasten der Stadt Husum in den Kriegs- und Friedenszeiten von 1681—1723. Aus den Akten der Stadt Husum mitgeteilt. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 263—300.)
- Peter Petersen*: Beitrag zur Geschichte des ehemaligen adeligen Gutes Lindewitt. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 411—42.)
- Chr. Jensen*: Nordfriesland und das Sprachgebiet der Nordfriesen. (Himmel u. Erde. 22. Jahrg., 5. Heft.)
- Volkstrachten der nordfriesischen Inseln vom Anfang des 18. bis Anfang des 19. Jahrhunderts. Hrsg. von *Hüberlin*. Wyk. Fol.
- Martin Lensch*: Die Salzgewinnung in Nordfriesland. (Mittel. d. nordfries. Ver. f. Heimatkunde. H. 5.)
- E. Moritz*: Die Insel Röm. Berlin.
- J. Fausbøl*: En Slægts Historie i Rurup og Mandbjerg samt Fortællinger om Forholdene der. (Sønderj. Aarb. 1909. 23.—78; Efterskrift. smst. 240—46.)
- F. Posselt*: Der Silberschatz der Kirchen, Gilden und Zünfte in der Stadt Schleswig. Schleswig 1908.
- H. Deisting*: Die Verteilung des Landbesitzes im Kirchspiel Schwabstedt in alter Zeit. (Mittel. d. nordfries. Vereins f. Heimatkunde. H. 5.)
- Wilh. Portius* [o: *Karl Hüberlin*]: Sylter Frauentrachten. Mit 1 Tafel u. 10 bunten Abbildungen. (Daheimkalender auf 1909. Bielefeld u. Lpz.)
- Ludvig Andresen*: Acta Tunderensia. Mitteilungen aus einer tondernschen Kopiensammlung. 2. Teil. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 174—232.)
- J. S. M. Ostefeld*: Studier over Stemninger og Tilstande i Holsten (1815—30). Disp.
Anm. af Aage Friis i Politikens Kronik 28. Sept. 1909.
- K. Seitz*: Aktenstücke zur Geschichte der Elbmarschen. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 344—81.)

- Reimer Hansen*: Die Gründung des Klosters zu Itzehoe. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 253—62.)
- Itzehoensien aus dem 1. Viertel des vorigen Jahrhunderts. Aus ungedruckten Briefen *Joh. Gottwerth Müllers* mitgeteilt von *Seitz*. (Die Heimat XIX, 38—43.)
- Paul Trautmann*: Neuzeitliche Entwicklung der Kieler Stadtwirtschaft. (Jahrb. f. Nationalökon. 3. Folge 38. Bd. 191—210.)
- Hermann Kirchhoff*: Die Kieler Bucht als Kriegsschauplatz der Vergangenheit. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 320—43.)
- Peter Baumanns* Verzeichnis der Landvögte, Pröpste und Prediger in Süderdithmarschen von 1574—1635. Von *C. Rolfs*. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. V, 117—26.)
- Rud. Grünhorn*: Aus Ütersens Vergangenheit. (Die Heimat XIX, 9—19.)
- Magnus Olsen*: Bidrag til forklaring af norske stednavne. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 154—74.)
- L. Berg*: Gaarden Aker i Sem. En gaardhistorie. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 232—51.)
- Einar Diesen*: Aremark og Ømark. En prestegjeldsbeskrivelse. Kria.
- H. Meyer*: Samlinger til Bergens Beskrivelse. Bd. 1. Udg. ved *B. E. Bendixen*. H. 6. Bergen. — Tillæg og Rettelser. H. 5. smst.
- Joh. Nordahl-Olsen*: Livet i Bergen ved Slutningen af det 17. Aarh. Bergen. 4to.
- L. Berg*: Om jordegodsets fordeling i Brunla len (det senere Larvik grevskab) omkring 1650 og 1700. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 175—203.)
- Jacob Nicolai Wilse*: Topogr. Beskrivelse af Eidsbergs Prestegjæld efter egen Undersøgning. 1791. (1909.)
- S. H. Finne-Grønn*: Elverum. En bygdebeskrivelse. I: Gaardshistorie med ættetavler. Kria.
- E. Eliason*: Nogle Bemærkninger væsentlig vedkommende Fole i Aas. (Norsk Hist. T. 4. R. VI, 48—50.)

- Roar Tank*: Frederikstad 1660—1699. Et Afsnit af en norsk Bys Historie. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 284—323.)
- B. E. Bendixen*: Kirkebygningen paa Hop i Fane. (Skrifter udg. af Bergens hist. Foren. Nr. 15. II, 3—8.)
- Fornhandlingar rörande Jämtlands län [1562—1640]. Utg. af *S. J. Kardell*. (Forts.) (Jämtlands läns fornminnesfören.s T. IV. 132—38.)
- Roar Tank*: Studier i Christiania Bys Folkemængde i det 17. Aarh. (Norsk. Hist. T. 4. R. V, 478—506.)
- Osc. Alb. Johnsen*: Raad mod Borgerskab. Kristiania-interior fra midten af det 17. aarh. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 532—59.)
- Just Bing*: Landskylden paa Munkelivsgodset 1463—1624. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 560—72.)
- E. Eliason*: Nesøen i Asker. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 260—66.)
- Jac. Aaland*: Nordfjord fraa gamle dagar til no. II, 1: Eid-Horoindalen. Bergen.
- Alex. Bugge*: Nordlands skiftende Skjæbne. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 398—424.)
- B. E. Bendixen*: Stenkirker fra middelalderen i Ryfylke og paa Jæderen. (For. t. norske Fortidsmindes.m.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1908. 131—62.)
- A. Kjær*: Hvad var Skiringssalr? (Norsk Hist. T. 4. R. V. 267—83.)
- S. A. Sørensen*: Om Skiringssal. Svar til Hr. A. Kjær. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 358—97.)
- A. Kjær*: Afsluttende Svar til Hr. S. A. Sørensen. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 425—32.)
- C. Henriksen*: Stavanger i svundne dage. Stavanger 1908.
- Ivar Sæter*: Storelvedalen. Kria (1908.)
- Wilh. Madsen*: Nogle Meddelelser om Tingvold i Fortid og Nutid. Kristianssund 1908.
„Nordmør“s Føljetong.
- Ivar Sæter*: Trauta Klosterruiner. (Folkebladet XXX, 351—53.)
- O. Cappelin*: Hvar finns Skåne beskrifvit? En förteckning öfver Skåne berörande litteratur. Helsingborg.

- Monumenta Scaniae historica. Diplomatarium dioecesis Lundensis. Utg. af *Lauritz Weibull*. 4. Bd: 1461—85. Lund. 4to.
- Alfr. B. Nilsson*: Försvunna skånska medeltidsstäder. (Sv. Turistfören.s Årsskr. 1908. 106—31.)
- L. Weibull*: Ärkebiskop Birgers brev om Stora Herrestad och Borrie [²⁹/₅ 1514]. (Hist. T. f. Skåneland III, 226—31.)
- P. Møller*: Lillöhus. En medeltidsborg. (Sv. Turistfören.s Årsskr. 1908. 226—33.)
- M. Klintberg*: Några anteckningar om Gotland i verkligheten og Gotland i skrift. Sthlm.
- Wolfg. Schlüter*: Zur Geschichte der Deutschen auf Gotland. (Hans. Geschichtsbl. XV, 455—73.)
Anm. af *Ad. Björkander*: Till Visby stads äldste historia. Upsala 1898.
- Jakob Jakobsen*: Streifyls over færøske stednavne. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 64—85.)
- A. C. Evensen*: Savn til Föroyinga sögu i 16. öld. 1. H. Givið út hevir Föroyska Bokmentafelagið. Thorshavn (1908).
- Sverre Patursson*: Færøerne og Danmark. (Det ny Aarhundrede VI, 469—72; jfr. *Knud Berlin* smtst. 616—17.)
- Bogi Th. Melsteð*: Íslendinga Saga gefin út af hinu Íslenska Bókmentafjelagi. 2. Bd. 3. H.
- I. v. Grumbkow*: Ísafold. Reisebilder aus Island.
- C. Küchler*: Wüstenritte und Vulkanbesteigungen auf Island. Altenburg.
- E. Sonnemann (Jürgen Brand)*: Eine Reise nach Island und den Westenmännerinseln. Reisebriefe und Tagebuchblätter. Berlin. 4to.
- Daniel Bruun*: Gammel bygningsskik paa de islandske gaarde. (Forts.) (For. t. norske Fortidsminde.s Bevaaring. Aarsberetn. f. 1908. 63—112.)
- Godfred Hansen*: Polarforskningen, dens Formaal og dens Historie. (= Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 158.) P.

- Aktstykker til Oplysning om Grønlands Besejling 1521—1607. Medd. af *L. Bobé*. (Danske Mag. 5. R. VI, 303—24.)
- Achton Friis*: Danmarks-Ekspeditionen til Grønlands Nordostkyst. 1.—12. (sidste) H.
- Alfr. Wegener*: Die Ergebnisse der Danmark-Expedition. (Beiträge zur Geophysik X, 1. Heft.)
- Nordostgrønland nach dem Forschungen der „Danmark“-Expedition. (Globus 95. Bd. Heft 8.)
- A. L. V. Manniche*: Liv i Nordost-Grønland. (Gads Danske Mag. 1909. 235—42.)
- W. Thalbitzer*: Østgrønlands hedenske præster (Angakut). (Letterst. T. 1909. 91—100.)
- Knud Heiberg*: Danskernes Ankomst til Tranquebar [1620]. Jesuiternes Fremstilling. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 619—20.)
- A. Bobjerg*: En dansk Nybygd i Wisconsin. 40 Aar i Storskoven (1869—1909). (= Folkelæsning Nr. 204.)

Biografi.

- G. L. Grove*: Arkiver og Genealoger. (Personalhist. T. 5. R. VI, 79—96, 275—79.)
- Adalbert Boysen*: Heimatkunde und Familienforschung. (Mittel. d. nordfries. Ver. f. Heimatkunde. H. 5.)
- En Samling jydsk Testamenter fra o. 1681—1734. I Uddrag ved *C. Klitgaard*. (Sluttet.) (Personalhist. T. 5. R. VI, 163—81.)
- P. B. Grandjean*: Gravskrifter fra Helligaandshuset i Kjøbenhavn. (Personalhist. T. 5. R. VI, 229—33.)
- H. Billeskov Jansen*: Middelalderlige Figurstenene i Thisted. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1909. 85—88.)
- J. Bidstrup*: Dødsfald i Danmark 1908. Tillæg til Personalhist. T.
- Th. Hauch-Fausbøll*: Slægthaandbogen. (S. 769—852.) Tillæg t. Genealogisk T. — Personalhist. S.
- Familierne Paulli, Paulsen, Petersen (Munch-Petersen), Petersen (Holger Petersen, Kjer-Petersen, Lyththans-Petersen, Lyththans,

Helmond), Petersen (Eugen Petersen, Petersen-Studnitz), von Platen zu Hallermund, Pontoppidan, von Post, Poulsen, Prytz, Puggaard, Rafn, Rasmussen, Halk, Ravn.

F. V. Christonje: Kirkebogsuddrag fra Sjællands og Lolland-Falsters Bysogne samt nogle Landsogne. (S. 113—60.) (Genealogisk T. — Personalhist. S. — 3. Tillæg.)

Familierne Balle, Ballin, Balling, Baltzer, Bang, Bangert, Banner, Bardenfleth, Barfod, Barfoed, Barfred, Barner, Barth, Bartholdy, Bartholin, Bastholm, Bauditz, Baumann, Bay, Bech, Becher.

Th. Hauch-Fausbøll: Slesvigske Kirkebogsuddrag. S. 61—94. (Genealogisk T. — Personalhist. S. — 2. Tillæg.)

Nogle Slægtebogsuddrag. Ved *Thiset*. II. Præsten Anders Samsings Efterretninger om de Odense Slægter Rosenvinge, Mule, Seeblad og Landorph. (Personalhist. T. 5. R. VI, 1—24.)

Ed. Heydenreich: Familiengeschichtliche Quellenkunde. Lpz.

C. Klitgaard: Et Bidrag til Familierne Dyssels og Søbøtters Historie. (Personalhist. T. 5. R. VI, 266—72.)

Stamtavle over gamle Jandrupslægter fra de saakaldte Fløjelsgaarde. Varde. P.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog. 1910. 27. Aarg.

H. Høffding: Danske Filosofer.

Anm. af Anton Thomsen i Letterst. T. 1909. 607—10.

P. B. Grandjean: Danske Forstembedsmænd. En haandskrevet Registrant over kgl. danske Forstembedsmænd 1660—1790. (T. f. Skovvæsen XXI. Afd. B, 85—86.)

Osk. Damkier: Gejstlig Stat. 4°.

Jak. Vilh. Kvam: Den norske Kirkes Biskoper efter Reformationen. Kria.

H. D. Lind: Skibspræster fra Kong Christian V's Tid. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 663—89.)

J. Richter: Af Vejen — Læborg Pastorats ældre Præstehistorie. (Fra Ribe Amt VII, 118—35.)

Peter Thomsen: Beiträge zur Glücksburgischen Kirchen- und Predigergeschichte, zumeist aus handschriftlichen Quellen. (Schriften d. Vereins f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 415—59.)

Biografier af Præster i Satrup.

- Severin Christensen*: De gamle Degne. I, 1: Skjoldborg-Kallerup. 2: Sjørring-Thorsted. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1909. 17—40.)
- Kr. Carøe*: Den danske Lægestand 1479—1900. Doktorer og Licentiater 1479—1788.
Anm. af M. K. Zahrtmann i Hospitalstid. 5. R. II, 1039—40.
- Axel F. Hansen*: Mindeskrift over de i 1864 faldne Officerer. Med 106 Portrætter.
- Dødsfald i Postetaten 1909. (Aarb. f. d. danske Postvæsen XIX, 202—22.)
- S. Hennings*: Meddelelser om Demitterede fra Herlufsholm. 3. Bd. Fortsættelse af A. Leths og G. L. Wads Værk. 2. H.: 1820—66. 3. H.: 1867—86. (1908—09.)
- P. Hennings*: Fortegnelse over de fra Sorø Akademis lærde Skole siden 1821 dimitterede Studenter. 2. fuldst. omarb. Udg., 1875—1908. (Soransk T. V, 179—392.)
- Fr. Jürgensen West*: De kongelige Statholdere i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten. (Sønderj. Aarb. 1909. 274—87.)
- Holger Hansen*: Danske Tandlæger. (Tandlægebladet XI (1907), 3—15.)
- Emil Aae*: Den fulde Sandhed om min Arrestation og fhv. kst. Kriminallretsassessor Wilkes store Sædelighedssag 1906—07.
- Yngvar Nielsens* Anm. af H. K. Steffens: Slægten Aal (Kria. 1908), i Norsk. Hist. T. 4. R. VI, 80—84.
- Hans Olrik*: Absalon. 2. Del.
Anm. af M. Mackeprang i Politiken 11. Nov. 1909, af J(oh). St(eenstru)p i Hist. T. 8. R. II, 272—73; 1. Del anm. af Marius Kristensen i Højskolebl. XXXIV, 147—48; af J. F. i Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 57. Aarg, 811—15, 842—45; af P. M. W. i Hist.-polit. Blätter f. das kathol. Deutschland 144. Bd. 136—54.
- J. Jensen-Hammer*: Præsten Hans Agerbeck († 1869). (Svendborg Amt 1909. 123—63.)
Ogsaa særskilt. Odense. P.
- Hans Detlef v. Ahlefeldt*: 600 Jahre militärischer Verdienste der Familie von Ahlefeldt. Festschrift. Flensb.
Ikke i Bogh.
- D. v. d. Lyhe-Zernichow*: Elise Ahlefeldt-Laurvigen. En Kvindeprofil.

- A. Hvass*: Alberti. („Politiken“s Kronik 25.—27. Okt. 1909.)
- C. E. Eisenreich*: Konsul Anthon Andersen. (Hardsyssels Aarb. III, 157—63.)
- Andr. Th. Grønborg*: J. H. Andersen, Rødkilde (1840—1909). (Højskolebl. XXXIV, 169—74.)
- Laurits Hansen*: J. H. Andersen. (Højskolebl. XXXIV, 125—26.)
- P. Andræ*: Geheimekonferentsraad Carl Georg Andræ. 2. Bd.
- M. Refslund Poulsen*: Laust Arnum. (Sønderj. Aarb. 1909. 149—52.)
- Axel Axelsen. (Højskolebl. XXXIV, 801—04.)
- Fr. Bajer*: Livserindringer. Udg. af hans Søn. 1.—12. H. (Aarhus.)
- P. Lauritsen*: Danske Mænd. VI. Fr. Barfod. P.
- Tre Breve fra Christiania, skrevne i Aarene 1775—77 af *Joh. Fred. Bartholin*. Udg. af *C. Behrend*. (Danske Mag. 6. R. I, 88—96.)
- Hans Bay*: Stamtavler over nogle Randers Familiers Liv. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik I, 49—96.)
- Skibsrheder i Rudkøbing Morten Andersen Bay's Efterslægt. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik I, 97—121.)
- Povl Hansen*: Andreas Bentsen. (Højskolebl. XXXIV, 369—72.)
- Et Brev fra Lægen *Chr. Johann Berger* [1776]. Ved *E. Ingerslev*. (Hist. T. 8. R. II, 73—79.)
- C. Rasch*: Rudolph Bergh. (Hospitalstid. 5. R. II, 806—08.)
- K. M.*: Rudolph Bergh. (Det ny Aarhundrede VI, 663—64.)
- M. Pappenheim*: Georg Beseler und die Kieler Juristenfakultät [1833]. (Kiel.)
- Charlotte Dorothea Biehl*: Mit ubetydelige Levnetsløb. Udg. efter Originalmanuskriptet ved *L. Bobé*.
- En Ansøgning fra Charlotte Dorothea Biehl [1769]. Medd. af *Fr. Olsen*. (Personalhist. T. 5. R. VI, 97—98.)
- Leuning Borch*: Thorvald Bindsbøll. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 37.)

- V. Wanscher*: Thorvald Bingesbøll's Forhold til Bogtrykkerkunsten. (Nord. Boktryckarekonst X, 133.)
- Kl. Berntsen*: Vilh. Birkedals folkelige Betydning. (Højskolebl. XXXIV, 1697—1702.)
- Asger Højmark*: Vilhelm Birkedal 1809 — 7. Dec. — 1909. (Højskolebl. XXXIV, 1745—52.)
- E. Bodenhoff*: Et lykkeligt Hjem. Breve fra Norge. 1.—3. Opl.
- Karl Boie* und *Reinhold Boie*: Die Familie Boie, Brunsbütteler Linie. Bilder aus der 700 jähr. Geschichte eines Dithmarscher Geschlechtes. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 1—132.)
- Fr. Bokkenheuser*: Det var i Aaret...! Spredte Minder. *Tychonis Brahei*, et ad eum doctorum virorum epistolae ex anno 1588 et sequentibus annis. Nunc primum collectae et editae a *F. R. Friis*. Fasc. 11. 4to.
- Fr. R. Friis*: Om Tyge Brahes Brevvexling. (Kulturhist. Stud. 2. H. 65—98.)
- F. R. Friis*: Om paatænkte Udgaver af Tyge Brahes Observationer. (Kulturhist. Stud. 2. H. 120—28.)
- Brevveksling mellem Digteren Chr. Bredahl og Prof. P. E. Müller. Ved *O. Thyregod*. (Personalhist. T. 5. R. VI, 249—61.)
- N. P. Nielsen*: Jesper Brochmand. (Østsjæll. Aarb. IX, 3—17.)
- H. F. Rørdam*: Til Karakteristik af Biskop Broder Brorson. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 621—24.)
- Anna Brosbøll*: Træk af Carl Broshølls — Carit Etlars — og hans Hustru Hansine Thorbjørnsens Liv og Hjem, fortalt af deres Datter.
- P. Andresen*: Aage Brummer. (Højskolebl. XXXIV, 372—76.)
- H. C. Bruun*: Stamtavle over Jens Bertelsen Bruun's Efterkommere. Vejle. P.
Ann. af Hauch Fausbøll i Genealogisk T. — Personalhist. S. — V, 88—95.
- Fritz Bülow*: En Dag af mit Liv —. Arbejdsdagen. (Gads Danske Mag. 1909. 243—45.)

- En Poet fra 1728. Ved *C. Behrend*. (Danske Studier 1908. 120—21.)
Hans Hansen Bødcker.
- Kjøbmand *Peter Bull's* optegnelser. Et handelshus i Fredrikstad 1770—1800. Medd. ved *S. H. Finne-Grønn*. (Norsk T. f. Genealogi I, 271—313.)
- Aug. Sperl*: Castell-Bilder aus der Vergangenheit eines deutschen Dynastengeschlechtes. Stutt. u. Lpz. 1908.
- H. O. G. Ellinger*: J. C. Christensen og Ansvarret. (Vor Fremtid II, 488—502.)
- H. J. Hansen*: Danskernes Lykkebarn og hans største Bedrifter. P.
Om J. C. Christensen.
- Osvold Hansen*: J. C. Christensen. (Det ny Aarhundrede VI, 832—38.)
- Doris Schnittger*: Jeremias Christensen. (Die Heimat XIX, 193—98, 224—25.)
- Harald Faber*: Cajus Gabriel Cibber. En forglemt dansk Arkitekt og Billedhugger. (Tilskueren 1909. 65—70.)
- A. A. Björnbo* und *C. S. Petersen*: Der Däne Claudius Claussön Swart (Claudius Clavus). Der älteste Kartograph des Nordens. Übersetzt von Ella Lesser. Innsbruck. 4to.
Anm. af Jos. Fischer i Gött. gel. Anzeigen 1910. 661—79.
- Breve fra 1815 til 1817 vedr. F. P. J. Dahls Ophold i Christiania som Docent i Filosofi. Medd. af *F. C. B. Dahl*. (Personalthist. T. 5. R. VI, 99—142, 185—207.)
- Brevveksling mellem en dansk Videnskabsmand (Fr. P. J. Dahl) og en norsk Bonde. (Samtiden XX, 9—16.)
- Hans Birch Dahlerup*: Mit Livs Begivenheder 1815—1848. Udg. af Joost Dahlerup.
- Edm. Gosse*: Holger Drachmann. (Maanedsmag. 1909 I, 7—9.)
- V. Vedel*: Holger Drachmann. (Mennesker i Litteraturens, Kunstens, Politikens og Videnskabens Tjeneste).
Anm. af Niels Møller i Letterst. T. 1909. 376—78.
- J. Bulmer*: En Retssag, behandlet paa Hammershus i 1570. (Bornholmske S. IV, 62—73.)
Mod Jacob von Dyke.

- H. Weitemeier*: Ophævelsen af Eckersbergs første Ægteskab [1816]. (Fra Arkiv og Museum IV, 133—47.)
- Chr. Behrend*: Af Laur. Engelstofts Rejseoptegnelser 1797. (Fra Frederiksborg Amt 1909. 31—62.)
- H. P. Kristensen*: Hvem er Forfatter til Visen fra Livø? (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 213—16.)
L. Engelstoft.
- Johannes von Euch. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 57. Aarg. 97—103.)
- Johan Borup*: Johannes Evald. (Højskolebl. XXXIV, 785—90, 807—12, 929—34, 951—58.)
- Ludvig Bøgeskov*: Fr. Kr. Faaborg. Skildring fra Menighedslivet i Vendsyssel. (Højskolebl. XXXIV, 777—84, 811—16, 853—60.)
- C. A. J(ensen)*: Ligsten i Sønder Kirkeby på Falster. (Fra Arkiv og Museum IV, 169—73.)
Mogens Falster.
- Familien Faurschou. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik I, 4—26.)
- Jens Damsgaard*: Amtmand, Conferentsraad Gerhardt Faye († 1845). (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1909. 89—99.)
- Fr. von Khaynach*: Hans Peter Feddersen. (Z. f. bild. Kunst 45. Jahrg. 10—14.)
- Holger Forchhammer*: Niels Ryberg Finsen. P.
Særtryk af „Illustreret Konversationsleksikon“.
- J. P. Jensen*: Niels Fjord. Aarhus.
- Cathrine Fogtmann*: Reskriptsamleren, Justitsraad Laurids Fogtmann. (Fra Ribe Amt VII, 48—62.)
- A. K. Hasselager*: Johannes N. G. Forchhammer (1837—1909). (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVIII, 148—52.)
- Niels Fritz*: Erindringer fra 45 Aars Arbejde i Hedesagens Tjeneste. (Gads Danske Mag. 1909. 651—62, 716—25.)
- Doris Schnittger*: Der dänische Künstler Lorenz Frölich †. (Die Heimat XIX, 34—38.)
- H. Kau*: Birkerød-Præsten Henrich Thomæsen Gerner. Vejle.
- E. A. Thomle*: Lidt om familien Glad i Norge. (Norsk T. f. Genealogi I, 314—28.)

- Fr. Nørgaard*: Asmund Chr. Gleerup. (Højskolebl. XXXIV, 1377—82.)
- H. Brix's Anm. af Breve fra Hans Gram*, udg. af Herman Gram (Kbh. 1907), i Danske Studier 1909. 117—19.
- Knud Fabricius*: Griffenfeld og hans Samtid. (= Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 165.) P.
- Knud Fabricius*: Griffenfeld og Fuenmayor. En Studie over dansk Udenrigspolitik. (Hist. T. 8. R. II, 1—59, 111—69.)
- H. Rosendal*: N. F. S. Grundtvig. Flensborg. Særlig af „Nordslesvigsk Søndagsblad“.
- F. Rønning*: N. F. S. Grundtvig. Et Bidrag til Skildring af dansk Åndsliv i det 19. Århundrede. 2. Bd., 2. Del. 1—II anm. af C. Koch i Letterst. T. 1909. 150—52.
- F. Rønning*: N. F. S. Grundtvig som Anti-Militarist. (Højskolebl. XXXIV, 615—20.)
- Carl Hall og Forsvarssagen i 60 Aar. Afhandlinger samlede og udg. af *H. P. B. Barfod*.
- P. Riemann*: Fr. Hammerich (1809—77). (Højskolebl. XXXIV, 1089—92.)
- Johannes V. Jensen*: „Sorte Hansen“, Chicago [o: A. Wm. Hansen]. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 47.)
- Chr. M. Hansen*: Fra min første Boghandlertid. Spredte Minder. (Bogormen V, 10—12, 14—16, 23—24, 35—38, 48—49.)
Ogsaa særskilt. Tr. som Manusk. Ikke i Bogh.
- H. Jessen-Hansen*: Emil Chr. Hansen. (Højskolebl. XXXIV, 1233—36, 1265—68.)
- A. Klöcker*: Emil Chr. Hansen. (Centralbl. f. Bakteriologie. 2. Abt. XXV, 1—8.)
- Fr. Weis*: Prof., Dr. phil. Emil Chr. Hansen. (T. f. Industri X, 193*—203*.)
- P. H.*: Gamle Hans Hansen i Søding. (Højskolebl. XXXIV, 1545—48.)
- Nik. Andersen*: En matematikkyndig bonde. (Jørgen Hansen i Slyngsten 1757—1849). (Sønderj. Aarb. 1909. 79—148.)
- Alfr. Ipsen*: Premierløjtnant H. A. R. Hanson. (Fædrelandet III, 741—42.)

- Claus Harms' Leben in Briefen*, meist von ihm selber. Hrsg. von *H. Zillen*. (= Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 1. R. IV.)
- H. Mulert*: Schleiermacher und Klaus Harms. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 557—76.)
- Ein neuer Harmsbrief. Harms an Witthöfft [4/12 1822]. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. Reihe. V, 127.)
- Zach. Nielsen*: Fra den protestantiske Kirkegaard i Rom ved Carsten Hauchs Grav. (Gads Danske Mag. 1909. 51—56.)
- J. K. Bergwitz*: Slægten Hauff 1648—1908. Kria.
- J. K. Bergwitz*: Hvem er i Slægt med Hans Nielsen Hauge? En slægtshistorisk Studie fra Smaalenene. Kria.
- L. C. Nielsen*: Fr. V. Hegel. Et Mindeskrift. I—II.
Trykt som Manuskript. Anm. af H. Brix i Politikens Kronik 29. Nov. 1909.
- William Behrend*: Peter Heise som dansk Sangkomponist. (Gads Danske Mag. 1909. 779—82.)
- H. F. Rørdam*: Vartovpræsten Ole Hersleb [† 1760]. En Alvorsmand fra Pietismens Tid. (Kirkehist. S. 5. R. V, 164—201.)
- Johs. Schrøder*: Ludvig Hertel. (Højskolebl. XXXIV, 425—28.)
- Domprovsten i Roskilde [J. M. Hertz]. Brudstykke af en Familiekrønike. (= Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. F. Rist. IX.)
- A. Schiøth*: En Degnehistorie. (Fra Frederiksborg Amt 1909. 143—52.)
Om Degnen H. Holm i Ramløse 1766.
- John M. Møller*: Provst Jacob Holm i Højen. (Vejle Amts Aarb. 1909. 121—42.)
- Gudrun Jølsen*: Slegten Holmsen 1634—1909. Kria. P.
- Axel Liljefalk*: Oberst Frits Holst. (Vor Fremtid II, 534—38.)
- F. Bauditz*: Grev Louis Holstein-Ledreborg. (Gads Danske Mag. 1909. 745—47.)
- Palle Rosenkrantz*: Louis Holstein. (Maanedsmag. 1909. 587—92.)

(*Carl Henr. Holten*:) Af en gammel Hofmands Mindeblade.
(= Memoirer og Breve, udg. af Jul. Clausen og P. F. Rist. XI.)

Optegnelser af Sognepræst til Ofoten *Mads Olufsen Homle*.
Ved *G. F. Heiberg*. (Personallhist. T. 5. R. VI, 273—74.)

Peter Gradman: Emil Hornemann. (Ill. Tid. 50 Bd. Nr. 32.)

Stamtavle over den bornholmske Familie Jespersen. Udarb.
af Chr. E. Jespersen, Jul. Jespersen og J. F. W. Jesper-
sen. Udg. af *Halfdan Jespersen*.

Et Brev fra Sandflugtskommissær Peder Jespersen [1823]
Ved *M. K. Zahrtmann*. (Bornholmske S. IV, 180—85.)

Franz v. Jessen: Egne, Begivenheder, Mennesker. 2. Opl.
1.—15. H.

Karl Larsen: En dansk Journalist og hans Værk. (Gads
Danske Mag. 1909. 374—80.)
Om Franz v. Jessen.

N. Mogensen: De gamle fortæller. (Vejle Amts Aarb. 1909.
160—72.)
Om Jens og Jes Jessen i Dons.

C. E. Jessen: Fridolin Johansen. (Kunstbladet 1909. 93—95.)

Jørgen Lundbye: Nogle Optegnelser om Søhelten Niels Juels
Barndom i Thy. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt. 1909.
15—16.)

G. Schousboe-Jensen: Præsten C. F. Junghans [† 1833] og
hans Optegnelser 1793—1829. (Fra Ribe Amt VII, 63
—93.)

Valgerdur Jonsdotter: Kong Jørgen Jürgensen og Det uaf-
hængige Island. (Maanedsmagasinet 1909. I, 418—23.)

Jon Sigurðsson: Isländsk konst. Billedhuggeren Einar
Jönsson. (Arktos I, 97—104.)

Højskoleforstander Anders Jørgensen, Høng. (Højskolebl.
XXXIV, 305—08.)

Familien Kjeldsen fra Kragelund i Slægtskab med de Kjeld-
sen'er fra Gundestrup. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik
I, 1—4.)

Ernst Heilmann: Søren Kierkegaards hidtil fortiede testa-
mentariske Villie ang. hans literære Efterladenskaber. P.

- Carl Koch*: Søren Kierkegaard og Evropa. (Højskolebl. XXXIV, 1569—74.)
- Thomas Bredsdorff*: Ved Jakob Knudsens Forfatterjubilæum. (Højskolebl. XXXIV, 1489—96.)
- L. Daae*: Pros Knudsen til Nørholm, en norsk Adelsmand i Christian IV's Dage. (Norsk Hist. T. 4. R. VI, 137—55.)
- E. Kongstad-Rasmussen*: Om Billedskærer Thor Kongstad og Hustru. (Personalhist. T. 5. R. VI, 183.)
- V. Koppel*: En Dag af mit Liv --. Arbejdsdagen. (Gads Danske Mag. 1909. 690—92.)
- Axel Sørensen*: Conrad Peter Julius Krebs 1809—1909. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 45.)
- Peder R. Møller*: Fru Nanna Kristensen-Randers. (Højskolebl. XXXIV, 513—24.)
- Emil Hannover*: Ved Krøyers Død. (Politiken's Kronik 22. Nov. 1909.)
- Elise Konstantin-Hansen*: Peter Severin Krøyer. (Højskolebl. XXXIV, 1759—72.)
- Chr. Krogh*: Sinding og Krøyer. (Samtiden XX, 597—608.)
- L. Tuxen*: Erindringer om P. S. Krøyer. (Kunstbladet 1909. 289—302.)
- P. S. Krøyer. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 12.)
Mange Artikler om K.
- Tre Breve fra Krøyer til Frans Henningsen og Bernhard Middelboe. (Kunstbladet 1909. 303—11.)
- H. Rosendal*: Janus Køster (1809—91). (Højskolebl. XXXIV, 1223—30.)
- Joach. Skovgaard*: Minder om Janus la Cour. (Kunstbladet 1909. 265—69.)
- Kontorchef C. L. Lage. (Aarb. f. det danske Postvæsen XIX, 3—9.)
- A. S.*: Jannik Lindbæk. (Sprogforeningens Almanak XVII, 87—90.)
- Alfr. Poulsen, Carl Koch og Salomon Nielsen*: Jannik Lindbæk. (Højskolebl. XXXIV, 705—12, 721—24.)

- Anders Gommesen*: Amalie Lund. (Højskolebl. XXXIV, 49—54.)
- Henriette Lund*: Erindringer fra Hjemmet.
- Poul Lindholm*: Lidt mere om Præsten L. M. Lund og Skolevæsenet i Starup-Nebel. (Vejle Amts Aarb. 1909. 143—49.)
- Thøger Dissing*: Sofie Lund. (Højskolebl. XXXIV, 473—88; jfr. *S. Jensen* smst. 415—18.)
- A. Hindenburg*: Frøken Mathilde Lütken, Redaktør af Kvindernes Blad. P.
- Slægten Magnus. Kria.
Trykt som Manuskript.
- Carl Behrend*: Dansk Scenekunst. Karl Mantzius. (Ord och Bild XVIII, 605—12).
- Ch. de b*: Dr. phil. Karl Mantzius. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 21.)
- Harald Gram*: Om Modehandler Tobie Martin. (Personalhist. T. 5. R. VI, 182.)
- Gustav Hetsch*: Gottfred Matthison-Hansen. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 4.)
- M. A(ndresen)*: Heinrich A. T. Matzen (1852—1908). (Sprogforen.'s Almanak XVII, 90—92.)
- Frantz Dahl*: Prof. Dr. juris H. Matzen og Folkeretten. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 23.)
- E. W. Enking*: Johann Meyer, ein heimatlicher Dichter. (Die Heimat XIX, 1—9.)
- Anton Mohr Wisener*: Slægten Mohr fra Bevern. Bergen.
Trykt som Manuskript.
- Marius Kristensen*: Fru Mathilde Molbech. (Højskolebl. XXXIV, 19—20.)
- Trøgstadpresten hr. Niels Muus' optegnelser. En slægtebog fra 1600-tallet. Ved *S. H. Finne-Grøn*. (Slutn.) (Norsk T. f. Genealogi I, 241—56.)
- Karl Madsen*: Anton Müller. (Kunstbladet 1909. 229—34.)
- C. N(yrop)*: Fra Frantz Henrich Müllers Barndom. (Fra Arkiv og Museum IV, 95—96.)
- G. L. Grove*: Om Christine Henriksdatter Meinichen. (Personalhist. T. 5. R. VI, 183.)

- A. Bobberg*: Pastor A. S. Nielsen. (Højskolebl. XXXIV, 545—48.)
- C. A. J(ensen)*: En genfundet og forsvunden Ligsten fra Skt. Nikolaj Kirke i København. (Fra Arkiv og Museum IV, 168—69.)
Over Sognepræst Jakob Nielsen.
- V. Klein og P. A. Rosenberg*: Mindeskrift over Rasmus Nielsen.
- Carl Koch*: Rasmus Nielsen. (Højskolebl. XXXIV, 873—82.)
- Jakob Jakobsen*: Poul Nølse, Livssöga og Irkingar. Vid Mindun av Chr. Aigens. 2. Hefti. Thorshavn.
- Poul Nordentoft*: Læge P. Nordentoft og flv. Distriktslæge Jørgensen. (Hospitalstid. 5. R. II, 724—32.)
- Eyvind Olrik*: En Dag af mit Liv —. Arbejdsdagen. (Gads Danske Mag. 1909. 109—14.)
- Thade Petersen*: Geske Marie Outzen. (Højskolebl. XXXIV, 1253—60.)
- Nicolai*: Poul Pagh's Historie. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 9.)
- H. P. Kristensen*: Kommandør Jonas Palmqvist i Skagen 1697—98. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 97—141.)
- H. Brix*: Fr. Paludan-Müller. 1809 — 9. Febr. — 1909. (Det ny Aarhundrede VI, 299—313.)
- J. Paludan*: Fr. Paludan-Müller. (Vor Fremtid II, 249—57.)
- N. V. Dorph*: Julius Paulsen. (Gads Danske Mag. 1909. 69—77.)
- Kristoffer Nyemand*: Julius Paulsen. (Det ny Aarhundrede VI, 951—58.)
- Svend Gundel og Marius Kristensen*: N. M. Petersen og Carl Säve. (Danske Studier 1909. 26—33.)
Anm. af Carl S. Petersens Udgave af deres Brevveksling.
- Johannes Poulsen*: En Dag af mit Liv —. Arbejdsdagen. (Gads Danske Mag. 1909. 522—29.)
- Joh. Borup*: Alfred Povlsen og Hedevig Povlsen. (Højskolebl. XXXIV, 833—38.)
- Festskrift i Anledning af Vilhelm Priors Kgl. Hofboghandels 50 Aars Jubilæum 1859 — 21. Maj — 1909. 4°. Ikke i Bogh.

- T. O. Gran*: Dragon Paal Petersen Putten og hans nærmeste slægt. Med en historisk indledning og en kort oversigt over Ringerikes forsvar i 1716. Hønefos 1906.
Oplandspostens Føljeton.
- A. W. Rasch*: Om Mads Rasch af Flintholm. (Personalhist. T. 5. R. VI, 182.)
- Carl S. Petersen*: Fra Rasks ungdom. (Danske Studier 1909. 15—25.)
- Stamtavle over Riberslægten fra Sønderhebo. Varde. P.
- P. Lauritsen*: Danske Mænd. V. Chr. Richardt. P.
- Kr. Dahl*: Danske Mænd. I. Richelieu. (Maanedsmag. 1909. 803—08.)
- H. M. W. Rode*: Genealogie der Familie Rode. Hamburg.
- Marius Sørensen*: Højskoleforstander H. Rosendal. (Højskolebl. XXXIV, 1177—92.)
- Hugo Seligmann*: Leopold Rosenfeld. (Det ny Aarhundrede VI, 749—52.)
- Rosenkrantzjerne og Rosenholm. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 42.)
- Løvenskiold*: Om Margrethe Jespersdatter, Enke efter Henrik Rosenmeyer den yngre m. fl. (Personalhist. T. 5. R. VI, 98.)
- C. O. Munthe*: Oberstløjtnant Johan Georg Ræder 1751—1808. (Norsk Hist. T. 4. R. VI, 215—72.)
- John Møller*: Rettelser vedrørende Slægten Rømer. (Personalhist. T. 5. R. VI, 184.)
- E. Saxlund* og *E. Fyhn*: Familien Saxlund (oprindelig fra Bjerge i Vang) med sidelinjer. Kria. 1908.
- Dr. med. *N. P. Schierbeck*. (Maanedsskr. f. Sundhedspleje 1909. 267—71.)
- K. Carøe*: Om cand. med. Bernt Schiern. (Personalhist. T. 5. R. VI, 98.)
- Møllerup*: Erik Schiødte. (Architekten XII, 121—23.)
- P. B. Grandjean*: Oplysninger om Skytte N. P. Schiøt fra Dronningborg. (Fra Randers Amt III, 122—23.)
- Georg Hille*: Vom Grafen Woldemar Friederich von Schmettow. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 133—73.)

- M. C. Mathiesen*: Dyrlæge Jens Petersen Schmidt (1823—1908). (Sprogforeningens Almanak XVII, 77—80.)
- W. Schorn*: Hvåd Grandmama oplevede.
- Ludvig Schrøder og Sønderjylland. (Sønderj. Aarb. 1909. 1—22.)
- H. Hertel*: Knud Sehested. (T. f. Landøkon. 1909. 601—07.)
- Emil Madsen*: Sten Maltesen Sehested. (Personalthist. T. 5. R. VI, 208—28.)
- Peder Skau, Bukshave*: Minder fra mit Liv og min Tid. Aarhus.
- H. Haar*: Herman Skeel, en dansk Adelsmand blandt tyske Reformatorer og Humanister. (Kirkehist. S. 5. R. V, 26—39.)
- Emil Madsen*: Otte Offesen Skram († 1606). (S. t. jydisk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 142—49.)
- Harald Slott-Møller*: Forklaring og Forsvar. (Tilskueren 1909. 188—93.)
- Familien Steenild. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik I, 26—46.)
- C. Klitgaard*: General Steensen fra Avnsbjerg. (S. t. jydisk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 292—97.)
- Johs. Steenstrup*: Darwins Brevveksling med Prof. Japetus Steenstrup. (Tilskueren 1909. 217—23.)
- F. R. Friis*: Om Bygmesteren Hans von Steenwinkel den ældre. (Kulturhist. Stud. 2. H. 117—19.)
- Henrik Steffens. Lebenserinnerungen aus dem Kreis der Romantik. In Auswahl hrsg. von *F. Gundelfinger*. Jena 1908.
- Otto Tschirch*: Hendrik Steffens politischer Entwicklungsgang. (Festschrift zu G. Schmollers 70. Geburtstag. Beiträge zur brandenb. u. preuss. Geschichte. 253—74. 1908.)
- Fr. Beckett*: Prof. H. B. Storck. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 22.)
- V. J. Mørck-Hansen*: Prof. H. Storcks 70-aarige Fødselsdag. (Architekten XI, 225—37.)
- Povl Hansen*: Fru Elisabeth Storm. (Højskolebl. XXXIV, 249—50.)
- Georg Saxild*: Brødrene Støttrup. (S. t. jydisk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 217—91.)

- Gerhard L. Grove*: Til Orlogs under de Ruyter. Dagbogsoptegnelser af Hans Svendsen, en dansk Sømand i hollandsk Tjeneste fra 1665 til 1667. Med Illustrationer fra samtidige Kunstnere.
- P. E. Svendsen*: Erindringer fra Eidergrænsen før og efter Treaarskrigen. (Fædrelandet IV, 108—10.)
- L. Svenningsen*: Fire Maaneder i Celle paa Jysk Asyl. Interiør fra Sindssygeanstalten ved Aarhus. Aarhus.
- Jørgen Sorterups* Ligprædiken over Peder Syv (1702), udg. af *V. J. v. Holstein-Rathlou*. (Danske Studier 1909. 34—50.)
- Svend Dahl*: Peder Syv som zoolog. Et gammelt udkast til en „nordisk fauna“. (Danske Studier 1909. 51—68.)
- Jørgen Lundbye*: En kvindelig Salmedigter fra det 17. Aarh. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 605—10.)
Inger Jensdatter Sønberg.
- Elisa Tandberg*: En slægt Tanberg—Tandberg. 1608—1908. Kria.
- C. V. Rimestad*: Isac Vilhelm Tegner. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 5.)
- D. H. Wulff*: Biografiske Optegnelser om Biskop Frands Thestrup og hans Familie. (Kirkehist. S. 5. R. V, 1—25.)
- Niels Bjerrum*: Jul. Thomsen. (T. f. Industri XI, 65—67.)
- Odin T. Christensen*: Julius Thomsen. (Gads Danske Mag. 1909. 362—64.)
- H. Jessen-Hansen*: Julius Thomsen (1826—1909). (Højskolebl. XXXIV, 345—52.)
- S. M. Jørgensen*: Mindeord over Selskabets Præsident, Prof. Jul. Thomsen. (Overs. over Vid. Selsk.s Forhandl. 1909. 27—31.)
- Ditlev Barsøe*: „Æ Landsmand“ [Niels Bjerre Thomsen † 1883]. (Vejele Amts Aarb. 1909. 173—87.)
- Et Brev om Thorvaldsen [1818]. (Hist. Meddel. om København II, 75—80.)
Fra J. Fr. Schouw.
- P. L. Hald*: St. Thøger og Minder om St. Thøger. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1909. 41—49.)

- E. A. Thomle*: Lidt om de ældste Led af Familien Tobiasen i Norge. (Personalhist. T. 5. R. VI, 234—48.)
- Paul Anker*: Tordenskjold. 3. Udg.
- O. Olafsen*: Torstein Askjellsen, kaldet Rige Torstein fra Voss. (Norsk Hist. 4. R. V, 324—35.)
- Ludv. Trier*: 1859—1909.
- I. Gulowsen*: Fra Voldemar Løvendahls Tid. Generalleøitn. Tritzscher og Forræderi-Processerne 1710—15. (Norsk Hist. T. 4. R. VI, 90—131.)
- John M. Møller*: Klokkestøber M. C. Troschel. (Fra Arkiv og Museum IV, 94—95.)
- Sigurd Müller*: Thorvaldsens Elskede. Studier paa Grundlag af hidtil ukendte Breve. (Gads Danske Mag. 1909. 727—44.)
- Anna Maria v. Uhden, f. Magnani.
- H. Weitmeyer*: Caroline Walter og Ferdinand Lindgreen. (Hist. Meddel. om København II, 148—68.)
- Præsten Peter Wedel i Stavning. Et Bidrag til den pietistiske Bevægelses Historie i Vestjylland. Meddelelser fra *Knud Heiberg* og *C. Klitgaard* ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 567—98.)
- Hans Olrik*: Andreas Peter Weis. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 19.)
- B. Wesenberg*: Slegten Wesenberg. Den norske Wesenberg-slegts stamtavle. Med et tillæg indeholdende den danske Wesenberg-slegts stamtavle, samlet af *I. V. Bertelsen*. Kria.
- Trykt som Manuskript.
- D. Thrap*: Præsten Wilh. Andr. Wexels Optegnelser om sin fædrene Slægt. (Personalhist. T. 5. R. VI, 69—78.)
- Jesper Madsen*: J. A. Viinsted. (Højskolebl. XXXIV, 1649—52.)
- Ludvig F. A. Wimmer. (Danske Studier 1909. 11—14.)
- Otto Winther*: En adelig æt fra middelalderen. Slegten Winther paa Eker (slutn.). (Norsk T. f. Genealogi I, 257—71.)
- H. Hannover*: Om Materialprøvningens Udvikling i Norden og om Statsprøveanstaltens Virksomhed.
- S. 1—7 om Poul Würtz.

- O. Christensen*: Degnen Anders Værn i Ødum. (Fra Randers Amt III, 101—21.)
- A. B. Drachmann* og *H. O. Lange*: Georg Zoëga. Taler ved Universitetets Mindefest 20. Febr. 1909. (Tilskueren 1909. 323—42.)
- Fr. Poulsen*: Georg Zoëga. (Ord och Bild, XVIII, 537—42.)
- Vagn Hagelberg*: Et dansk Budskab til Garcia for 200 Aar siden. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 42.)
Om Rasmus Æreboe.
- G. Hjaltason*: Islands første helgen, Biskop Jón Ögmundsson. (For Kirke og Kultur XV, 420—31.)
- H. Trier*: Et lille Bidrag til A. S. Ørsteds Karakteristik. (Danske Studier 1909. 219—20.)
- Laurits Lauritsen*: Hans Chr. Ørsted. Et Blad af Fysikens og Kemiens Historie med et Udvalg af Ørsteds Arbejder.

Samfundsforhold og Aandsliv.

- Verner Dahlerup*: Flensborg-håndskriftet af jyske lov. (Nord. T. f. Filol. 3 R. XVII, 37—45.)
- Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og Byskræer. Udg. af *P. Bjerge* og *T. J. Søegaard*. 2. Bd. 1.—2. H. Kolding 1908—09.
Anm. af J. Steenstrup i Hist. T. 8. R. II, 194—98.
- Karl Haff*: Die dänischen Gemeinderechte. 1. Theil: Al-
mende und Markgenossenschaft. 2. Theil: Die Feldgemein-
schaft. Lpz.
Anm. af J. Steenstrup i Hist. T. 8. R. II, 80—92, og af
Schwerin i Z. d. Savigny-Stiftung für Rechtsgesch. Germ. Abt.
XXX, 451—66.
- H. L. Møller*: Den gamle danske Landsby. (Østsjællands
Folkeblad 12. Jan. 1909.)
- Kr. Erslev*: Fæstebondens Førlov og dens Størrelse. (Hist.
T. 8. R. II, 71—73.)
- J. F. Nyström*: De nordiska ländernas statskunskap. Upsala.
- C. V. Nyholm*: Rigsret og Ministeransvar. (Gads Danske
Mag. 1909. 28—31.)

- V. Byrdal*: De udnævnte Landstingsmænd. (T. f. Retsvid. XXII. 338—48.)
- H. Matzen*: Bemærkninger til foranstaaende Afhandling. (T. f. Retsvid. XXII, 348—56.)
- G. E. Arends*: En Forlovelse og dens Følger. En Kriminalproces.
- Bering Liisberg*: Vesten for Sø og Østen for Hav. Trolddom i København og Edinburg 1590. Et Bidrag til Hekseprocessernes Historie.
- Jak. Lykke*: „Heksemordet“ i Brigsted [1800]. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift II, 19—61.)
- L. Holberg*: Bansættelse af ukendte Forbrydere. (Kirkehist. S. 5. R. V, 132—37.)
- V. A. Secher*: Bandsættelse af ukendt gærningsmand til en forbrydelse. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 190—204.)
- Et Tingsvidne om Bandsættelse i Jetsmark Kirke af den ukendte Gærningsmand til et Tyveri [1633]. Medd. af *V. A. Secher*. (S. t. jydske Hist. og Topogr. 3. R. VI, 298—302.)
- T. Heintze*: Lauenburgisches Sonderrecht. Die Sonderstellung des Kreises Herzogtum Lauenburg auf dem Gebiet des öffentlichen Rechts unter spezieller Berücksichtigung der geschichtlichen Entwicklung. Ratzeburg.
Jfr. P. v. Hedemann-Heespen i Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XXXIX, 532—33.
- Knud Berlin*: Islands statsretslige Stilling efter Fristattidens Ophør. 1. Afd.: Islands Underkastelse under Norges Krone.
Anm. af J(oh.) St(eenstrup) i H. T. 8 R. II, 273.
- Knud Berlin*: Om Islands statsretslige Stilling indtil 1851 (Forfatningsstridens Begyndelse). (1908.) P.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.
- Knud Berlin*: Den islandske Forfatningskamp og Danmark. (Gads Danske Mag. 1909. 394—403.)
- Bredo Morgenstjerne*: Die dänisch-isländische Statsverbindung nach dem Kommissions-Entwurf von 1908. (Jahrbuch d. öff. Rechts. III, 520—26.)
- R. Nordenstreng*: Isländsk själfständighet. (Det nya Sverige III, 279—86.)

Norske Herredags Dombøger. 2. Række: 1607—23. III:
Dombog for 1613. 2: Herredagen paa Eker. Ved *E. A. Thomle*. 2. Hefte. Chria.

L. Bobé: Museografiske Meddelelser. (Danske Mag. 5. R. VI, 378—81.)

W. Mollerup: Nationalmuseets 2. Afdeling siden 1892. 4°.
Anm. af *V. Lorenzen* i *Architekten* XII, 87—103, 138—46.

R. Berg: Stor-Udstillinger i Danmark. (Gads Danske Mag. 1909. 541—51.)

L. Friis: Landsudstillingen i Aarhus. Festskrift. Aarhus.
Ikke i Bogh.

F. R. Friis: Kulturhistoriske Studier. 2. H.

Vilh. Grønbech: Lykkemand og Niding. Vor Folkeæt i
Oldtiden. 1. Bog.

Anm. af *Axel Olrik* i *Danske Studier* 1909. 199—203; af *Sofus Larsen* i *Tilskueren* 1910. 231—44.

Jul. Clausen: Forholdet mellem Mand og Kvinde for om-
kring 100 Aar siden. (Det ny Aarhundrede VI, 838—45.)

F. M. Butlin: Among the Danes. London.

L. Larsen: Dagligt Liv i Nordsjælland. Højtidskikke. I.
(Fra Frederiksborg Amt 1909. 127—42.)

F. L. Grundtvig: Livet i Klokkergaarden. Gammeldags
falstersk Bondeliv efter *Lars Rasmussens* Skildring. Udg.
af *Jørgen Olrik*. 2. Halvbd. (= Danmarks Folkeminder
Nr. 2, 2.)

Vilh. Thomsen: Overtro. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Skive I,
3—29.)

Et mærkeligt Syn i Aarslev Enge d. 30. April 1600, skil-
dret af *Holger Rosenkrantz*. Med Indledning, Efterskrift
og Noter af *S. Hansen*. (Fra Randers Amt III, 79—100.)

J. Wahl: Av 1. Bergenhusiske regiments justitsprotokol.
En forskrivelse til djævelen m. v. [1728]. (Norsk milit. T.
72. Bd. 156—63.)

K. L. Bugge: Det danske Frimureriers Historie. 1.—2. Hæfte.
Trykt som Manuskript for Brø.

- H. Weitemeyer*: Fra Livet i Københavns Arresthus i 18. Aarh. (Hist. Meddel. om København II, 265—344.)
Ogsaa særskilt. Ikke i Bogh.
- Andr. Buntzen*: Mytteriet i Børnehuset. En christianshavnsk Fængselshistorie fra 1819.
- Det borgerlige Skydeselskab „Vaabenbrødrene“ af 18. Sept. 1833. (1908.) 4°.
Ikke i Bogh.
- Johan Miskow*: Mere om Romanier og rejsende. Smaa bidrag til sigøjnernes og de vandrende folks historie i nyeste tid. (Danske Studier 1909. 104—08.)
- Søren Alkærsig*: Fra den store Smuglertid. II. (Fra Ribe Amt VII, 171—89.)
- Valtýr Guðmundsson*: Sølvkursen ved år 1000. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 55—63.)
- Emil Meyer*: Vor Gæld til Udlandet. (Det ny Aarh. VI, 203—07.)
- Carl Thalbitzer*: Danske Bankforhold i 1908. (Nationaløkon. T. 3. R. XVII, 129—56.)
- Th. Kornerup*: Postvæsenets Udvikling i Holbæk Amt. (Fra Holbæk Amt III, 117—31.)
- R. Berg*: Vore Jærnbanners Udvikling gennem to Menneskealdre. (Danmark 1909. 42—46.)
- Axel Linvald*: Antvorskov og Vordingborg Krongodser 1768—74. Et Bidrag til Landboreformernes Historie. II. (Fra Arkiv og Museum IV, 175—226.)
- Rachfahl*: Schleswig-Holstein in der deutschen Agrargeschichte. (Jahrb. f. Nationalökon. 3. Folge. 38. Bd. 433—70.)
- O. Büchner*: Die norwegische Agrarverfassung von der Kalmar Union (1397) bis zur Verfassungsänderung (1660) unter besonderer Berücksichtigung des Pachtwesens. (Vierteljahrsschr. f. Social- u. Wirtschaftsgesch. VII, 213—48, 391—410.)
- F. B. Grandjean*: Trykkevælde Amts Skove i Aaret 1730. (Østsjæll. Aarb. IX, 31—44.)

- Jespersen*: Træplantning i Thy i Fortid og Nutid. (Hist. Aarb. f. Thisted Amt 1909. 3—14.)
- S. Skappel*: Den norske faareavls historie 1660—1814. (T. f. det norske landbrug 1908. 505—19.)
- O. Nordgaard*: Træk af fiskeriets udvikling i Norge I. Thronhjelm 1908. (= Det kgl. norske Selskabs skrifter i 1908. Nr. 1.)
- Johs. Steenstrup*: Handelens Historie. (Hages Haandbog i Handelsvidenskab. 3. Udg. 5—80.)
- K. Lehmann*: Altnordische und hanseatische Handelsgesellschaften. (Z. f. d. ges. Handelsrecht LXII, 289—327.)
- Hans Wilkens*' Anm. af H. A. Poelman: Geschiedenis van den handel van Noord-Nederland gedurende het Merovingische en Karolingische tijdperk ('s Gravenhage 1908), i Hans. Geschichtsbl. XV, 292—96.
- Hans Wilkens*: Zur Geschichte des niederländischen Handels im Mittelalter. (Forts.) (Hans. Geschichtsbl. XV, 123—203.)
- J. Steenstrup*: Pebersvende. (Hist. T. 8. R. II, 60—70.)
- Max Pappenheims* Anm. af E. Arup: Studier i engelsk og tysk Handels Historie 1350—1850 (1907), i Hans. Geschichtsbl. XV, 543—49.
- E. Arups* Anm. af Nina Ellinger Bang: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660 (1906), i Nationalekon. T. 3. R. XVII, 504—12; jfr. Fru Bangs Svar smst. 613—17.
- Oscar Alb. Johnsen*: Et Træk af den dansk-norske Regjeringens Handelspolitik under Kristian III og Frederik II. (Christiania Videnskabsselskabs Forhandl. 1909. Nr. 3.)
- L. V. Birck*: Sukkerets Historie. En handels- og finanspolitisk Studie.
Ogsaa i Danmark.
- Kreuzkam*: Die Handelsbeziehungen zwischen Deutschland und Dänemark. (Die Welt des Kaufmanns. 5. Jahrg., 6. Heft.)
- Andreas Bruun*: Centralforeningen for Sjællands Stifts Handelsforeninger 1884—1909. Helsingør.
Ikke i Bogh.

- C. N(yrop)*: Fra Skaanes Gilder og Lav. (Fra Arkiv og Museum IV, 92—93.)
- Walter Schwanenflügel*: Dansk Arbejderbeskyttelses Fremskridt. (Det ny Aarhundrede VI, 384—90.)
- E. Constantin*: Husfiden herhjemme i Danmark. (Gads Danske Mag. 1909. 104—08.)
- C. N(yrop)*: Et Handskemager-Segl (fra Næstved, 1638). (Fra Arkiv og Museum IV, 173—74.)
- Elna Mygdal*: Om Hedebosyning. (T. f. Industri X, 153—60.)
- Fr. Jürgensen West*: Den tønderske Kniplingsindustri ved Aar 1800. (Sønderj. Aarb. 1909. 206—39.)
- Ernst Sauermann*: Schleswigsche Beiderwand-Webereien. Eine Sammlung von Geweben zeitloser und zeitgeistiger Art des 18. Jahrh. Frankf. a. M. 4to.
- Fr. Poulsen*: Det danske Linnedvæveri i Nutiden. (T. f. Industri X, 87—92.)
- Edv. Mackeprang*: Nogle statistiske Optegnelser over Kornmølleri i Danmark. (T. f. Industri X, 161—66.)
- Mindeskraft for Lohgarvernes Fagforening 1883—1908. (1908.)
Ikke i Bogh.
- Chr. Axel Jensen*: Snedkere og Billedsnidere i Danmark 1536—1660. (T. f. Industri X, 97—124.)
-
- Fr. Grøn*: Altnordische Heilkunde. [Forts.] (Janus XIII, 73—87, 138—49, 206—20, 258—67, 313—27, 369—82, 433—36, 486—514, 569—84, 631—53.)
- Fr. Grøn*: Nogle bemærkninger om middelalderens medicinske videnskab i nord. (Norsk Magazin f. Lægevid. 1908. 1009—23.)
- Thomas Bartholins* Afhandling om Sygdommes Overplantning. Forestillet i et Brev til den danske Læge Hermann Grube. Oversat i det danske. Kbh. 1794. (Arch. f. Pharmaci og Kemi XVI, 249—53, 276—78, 290—93, 314—15.)
- K. Carøe*: Feltskærkister i det 18. Aarh. (Militærlægen XVII, 49—63.)

K. Carøe: De gamle Bartsøkærkister og deres Indhold. (Bibl. f. Læger 101. Aarg. 345—66.)

Povl Heiberg: Bidrag til Skarlagensfeberens Historie i Danmark i det 19. Aarhundrede. Disp.

H. Trier: Koleraen i København 1853. (Hist. Meddel. om København II, 81—147.)

I. Gulowsen: De gamle Varder. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 507—31.)

K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede. 1. Bd.: 1614—70.

J. O. Wahl: Den norske hærs udvikling mellem Gyldenløvefeiden og den store nordiske krig (1680—1700). (Norsk milit. T. 72. Bd. 537—62, 614—43.)

H. J. Barstad: Bergenhusingerne i Felten 1808—11. II. Kria.

Eduard Larsen: Forsvarssagen i dens Grundtræk fra 1872 til Nutiden. (Det ny Aarhundrede VI, 451—58, 524—33.)

V. H. O. Madsen: Ministeriet Neergaards Forsvarslove. (Gads Danske Mag. 1909. 344—50.)

E. Prytz: Den nye Ordning af Landets Forsvar. (Gads Danske Mag. 1909. 159—64.)

P. Andersen: Bidrag til Søartilleriets Historie.
Anm. af J. H. S. i T. f. Søvæsen. 80. Bd. 296—98.

L. Dornonville de la Cour: Sølieutenants-Selskabets Historie og Virksomhed gennem 125 Aar. (T. f. Søvæsen. 80. Bd. 505—66.)

L. Dornonville de la Cour: Vor Marine. (Ill. Tid. 51. Bd. 4—7, 10.)

C. G. Schack: Vort Søforsvar set i Belysning af de vedtagne Forsvarslove. (Gads Danske Mag. 1909. 165—67.)

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *J. Oskar Andersen*. 52.—53. H.

L. Koch: Danmarks Kirkehistorie. (Danmarks Kirker. Red. af Johs. Madsen. 33—66.)

- L. Koch*: Gudstjenestens Historie i Danmark. (Danmarks Kirker. Red. af Johs. Madsen. 15—32.)
- Carl Cehak*: Kirchengeschichte der Provinz Schleswig-Holstein. Breslau.
- J. Oskar Andersen*: Bemærkninger om de ældste Perioder af Danmarks Kirkehistorie (med særligt Hensyn til Ribe Stift). (Kirkehist. S. 5. R. IV, 627—36.)
- F. Curschmann*: Die älteren Papsturkunden des Erzbistum Hamburg. Hamb. u. Lpz.
Anm. af J(oh.) St(eenstrup) i H. T. S. R. II, 429.
- Ellen Jørgensen*: Helgendyrkelse i Danmark. Studier over Kirkekultur og kirkeligt Liv fra det 11. Aarh.'s Midte til Reformationen. Disp.
Anm. af J. Steenstrup i Hist. T. S. R. II, 188—94; af Th. B. Bang i Danske Studier 1909. 191—99; af J. Johnsen i Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 57. Aarg. 461—72.
- Ellen Jørgensen*: Nogle Juleprædikener fra Middelalderen. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 735—50.)
- F. Witt*: Zur Geschichte der mittelalterlichen Predigt in Schleswig-Holstein. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. R. IV, 460—556.)
- Jos. Freisen*: Die katholischen Ritualbücher der nordischen Kirche und ihre Bedeutung für die germanische Rechtsgeschichte. Heidelberg.
- W. Schmitz*: Ave Maria i Middelalderen, særlig paa Dansk. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. 57. Aarg. 17—20.)
- G. Jørgensen*: Billeder af det kirkelige Liv i Danmark for 400 Aar siden. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 640—42.)
- F. M. Rendtorff*: Zur Entstehungsgeschichte der schleswig-holsteinischen Landeskirche. (Schriften d. Ver. f. schlesw.-holst. Kirchengesch. 2. Reihe. V, 72—89.)
- H. F. Rørdam*: Fra Aandslivet i Ribe i Reformationens Aarhundrede. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 636—40.)
- P. Severinsen*: De danske Udgaver af Biblen. (Danmarks Kirker. Red. af Johs. Madsen. 67—84.)
- P. Severinsen*: Christiani Qvinti Bibel og Baggers Alterbog. (Kirkehist. S. 5. R. V, 206—07.)
- P. Storgaard Pedersen*: Udtog af en gammel Edsbog i Ribe Bispearkiv. (Hardsyssels Aarb. III, 106—11.)

- Fra den religiøse Brydningstid i Aarene o. 1725—50. Af *Kn. Heibergs* Samlinger ved *H. F. R(ør)dam*. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 751—74.)
- H. F. Rørdam*: Bidrag til Separatismens Historie i Christian VI.'s Tid. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 427—512.)
- Gerh. Hornemann*: Et Bidrag til Belysning af Christian VI's Helligdagslovgivning. (Fra Frederiksborg Amt 1909. 104—15.)
- H. F. Rørdam*: Om Besættelsen af Præstekald i Christian VI's Tid. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 612—19.)
- H. F. Rørdam*: Bidrag til Kateketembedets Historie, især i Christian VI's Tid. (Kirkehist. S. 5. R. V, 40—131.)
- H. F. Rørdam*: Sammenstødet mellem Biskopperne Ejler Hagerup og Peder Hersleb [1733]. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 690—705.)
- H. F. Rørdam*: Beslaglæggelse af et Skrift mod de gudelige Forsamlinger 1733. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 799—806.)
- H. F. Rørdam*: Træk af Opvækkelsen i Ribe-Egnen (1734—37). (Kirkehist. S. 5. R. IV, 780—99.)
- J. P. Jensen*: Om den gudelige Forsamlingsbevægelse paa Tisseegnen 1830—48. (Fra Holbæk Amt III, 56—103.)
- H. Chr. Bech*: Indre Mission i Sønderjylland i Tredserne. 2. Opl. P.
- H. Ostensfeld*: Fra Danmark. (Norsk theol. T. X, 271—83.)
- Die kirchliche Stellung in Dänemark. (Beilage zum Protestantenblatt 42. Jahrg. Nr. 11.)
- N. Juhl*: Den københavnske Kirkesag. (Danmarks Kirker. Red. af Johs. Madsen. 157—62.)
- H. Hoffmeyer*: Det frivillige Menighedsarbejde. (Danmarks Kirker. Red. af Johs. Madsen. 163—79.)
- Chr. Frimodt-Møller*: Vor Lægmission i Sydindien. (Nord. Missions T. XI, 145—60; Efterskrift af *Fr. Schepelern*. 161—62.)

- C. E. A. Schøller*: Danske, norske og holstenske Studenter ved Universitetet i Heidelberg 1386—1688. (Kirkehist. S. 5. R. V, 138—53.)
- K. Carøe og C. E. A. Schøller*: Danske, norske og holstenske Studenter indskrevne ved Universitetet i Strassburg. (Personalthist. T. 5. R. VI, 143—62.)
- K. Carøe*: Danske og Norske, immatrikulerede ved Universitetet i Groningen 1615—1762. (Personalthist. T. 5. R. VI, 262—65.)
- M. C. Harding*: Universitetets kemiske Laboratorium 1859 — 16. Febr. — 1909. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 21.)
- R. C. Mortensen*: Dansk Skolemuseum. (Gads Danske Mag. 1909. 126—28.)
- Niels Bang*: Oversigt over Opdragelsens og Skolens Historie. 3. Udg.
- Henrik Bertelsen*: Pro Scholis Puerorum. (Nord. T. f. Filol. XVII, 21—36.)
Om et Skrift om Latinskolernes Organisation (vistnok 1617, maaske af Resen.)
- J. S. Thornton*: Schools Public and Private in the North of Europe. Lond. 1908.
Anm. af Frits Hansen i For Kirke og Kultur XV, 99—108.
- Anders Pedersen*: Den nedlagte Latinskole i Kjøge. (Kirkehist. S. 5 R. IV, 716—34.)
- Meddelelser om Sorø Akademi (Soransk T. V, 1—43.)
S. 9—43: Meddelelser om afdøde Lærere ved Skolen.
- Th. Hauch-Fausbøll*: Vidnesbyrd for Disciple i Nykjøbing Falsters Latinskole 1681. (Genealogisk T. — Personalthist. S. — V, 97—112.)
- L. Hinrichsen*: Die Schleswiger Domschule im 19. Jahrhundert. 4. (1842—51.) Schleswig. Progr.
- Laurits Pedersen*: Almueundervisning i en dansk Købstad [Helsingør] fra Reformationstiden til vore Dage.
- M. H. Nielsen*: Vestjydske Skoleforhold i 18. Aarh. (Fra Ribe Amt VII, 136—69.)
- Vald. Bloch*: Lille Egede Friskoles 50 Aars Jubilæum. (Højskolebl. XXXIV, 625—28.)
- Morten Eskesen*: Ferritslev Friskole 1859 — 2. Nov. — 1909. (Højskolebl. XXXIV, 1505—10.)

- N. Olesen Husted*: Den højere Bondeskole i Krejbjerg. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Skive I, 30—56.)
- J. Chr. Clausen*: Bernstorfsminde Seminarium. (Svendborg Amt 1909. 83—93.)
- P. Storgaard Pedersen*: Borris Seminariums Historie. (Hardsyssels Aarb. III, 71—105.)
- Jens P. Jensen*: Af Højskolens Forhistorie. (Højskolebl. XXXIV, 1467—70.)
Et Andragende fra sjællandske Bønder til Roskilde Stænder 1844.
- A. Nordahl-Petersen*: Danmarks Højskoler i Tekst og Billeder. 3. Opl. Nykøbing F.
- Dalbyneder Højskoles 25 Aars Jubilæum. (Højskolebl. XXXIV, 1539—44.)
- N. H. Rasmussen*: Hindholm Højskole. (Højskolebl. XXXIV, 1353—60.)
- Sigurd Kristensen*: Uldum Højskoles 60-Aars Jubilæum. (Højskolebl. XXXIV, 961—66.)
- Vejstrupminder. Jens Lund og Vejstrup Højskole for 40 Aar siden. I. af *L. B. Poulsen*. II. af *Thøger Dissing*. (Højskolebl. XXXIV, 1397—1402, 1431—36.)
- K. L.*: Vestbirk Højskole 1884—1909. (Højskolebl. XXXIV, 121—26.)
- Andr. Dolleris*: Vejle Højskolehjem 1884—1909. Et historisk Festskrift. Vejle.
Ikke i Bogh.

- L. F. A. Wimmer*: De danske Runemindesmærker. 1. Bd., 1. Afd.; 4. Bd., 2. Afd. Kbh. 1908. Fol.
Anm. af H. Bertelsen i Letterst. T. 1909. 148—50; af F. Dyrland i Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII. 82—85.
- Ebbe Tuneld*: Skånska runstensstudier. (Hist. T. f. Skåne-land III, 239—94.)
- Lavrids Kochs danske grammatik. Ved *Carl S. Petersen*. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 162—89.)
- B. T. Dahl* og *H. Hammer*: Dansk Ordbog for Folket. 23.—25. H.

O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). 46.—48. H. (Tillæg.)

Anders Pedersens Anm. af J. E. S. Espersen: Bornholmsk Ordbog (1908), i Nord. T. f. Filol. 3¹ R. XVIII, 75—80.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jydsk Almuesmål. 33.—34. H.

Jean Fischer: Nyt og gammelt fra Bjerre herred. (Danske Studier 1909. 109—16.)

M. Kr(istensen): Fra de sidste års sproggranskning. (Danske Studier 1909. 206—11.)

P. K. Thorsen: Sprogforandringer. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 205—19.)

Alfr. Glahn: Av, Sjakker. (Danske Studier 1909. 220.)

R. C. Boer: Untersuchungen über den Ursprung und die Entwicklung der Nibelungensage. Bd. 3. Halle.

Andr. Heusler: Geschichtliches und mythisches in der germanischen heldensage. (Sitzungsber. d. preuss. Akad. d. Wiss. 1909. II, 920—45.)

Will. W. Laurence: Some disputed questions in Beowulf criticism. (Publications of the Modern Language Association. XXIV.)

A. O(lrik): Heltedigtningens udspring. (Danske Studier 1909. 189—91.)

Anm. af Heuslers og Laurences Værker.

H. Schück: Studier i Beowulfssagan. Upsala. Progr. (Upsala univ.s årsskr. 1909.)

Alex. Bugge: Den islandske sagas oprindelse og troværdighed. (Letterst. T. 1909. 407—19.)

H. F. Rørdam: Om de ældste Planer til Udgivelse af Anders Sunesens Hexaëmeron. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 775—77.)

Om Erasmus Lætus's Plan (c. 1574).

Danske Folkeviser i Udvalg ved *Axel Olrik*. Under Medvirkning af *Ida Falbe-Hansen*. 2. Saml.

- Hjalmar Thuren*: Kvinden i den danske Folkeviser. (Maanedsmag. 1909. 842—49.)
- Thomas Laub*: Omkvæds-rytmen. (Danske Studier 1909. 165—87.)
- Kr. Kålund*: Et gammeldansk digt-fragment. (Danske Studier 1909. 217—18.)
- Vilh. Andersen*: Tider og Typer af dansk Aands Historie. 1. Række: Humanisme. 1. Del: Erasmus. 2. Bog: Det 18. Aarh.
- Kr. Kålund*: Bidrag til digtningen på Island omkring 1500 fra Stockh. perg. 22, 4to. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 108—25.)
- Kr. Kålund*: Islandsk digtning omkring 1500. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVIII, 37—46.)
- Karl Mortensen*: Et kapitel af dansk versbygnings historie i det 17. årh. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 126—37.)
- C. Behrend*: To Lejlighedsdigte fra Thisted. (S. t. jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 303—08.)
Af Præsten Sixtus Aspach 1702 og 1706.
- M. Kr(istensen)*: M. Jernskjægs bryllupsvers [1706?]. (Danske Studier 1909. 119—20.)
- Holbergs Komedier* udg. af Jul. Martensen. 13. (sidste) Bd.
- D. Simonsen*: Til Jacob von Tyboe, 2. Akt 1. Scene. (Danske Studier 1909. 122.)
- Henrik Bertelsen*: Dansk Litteratur mellem Holberg og Oehlenschläger. (= Grundrids ved folkelig Universitetsundervisning. Nr. 164.) P.
- O. Andrup*: „Vel født er vel en Trøst“. (Danske Studier 1909. 216.)
- Vilh. Andersen*: Til Ewalds „Kong Christian“. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 1—20.)
- Ida Falbe-Hansen*: Rungstedts Lyksaligheder. Et Tolkningsforsøg. (Nord. T. f. Filol. 3. R. XVII, 46—54.)
- J. H. Eckart*: Schillers dänische Freunde. (Stunden mit Goethe. Bd. 6, Heft 1. Berlin.)
- R. G:son Berg*: Svecismer hos Baggesen og Staffeldt. (Danske Studier 1909. 124—26.)

- Fritz Karsen*: Henrik Steffens' Romane. Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Romans. Lpz.
- L. Bobé*: De forbedrede Vægtters fra 1800. (Fra Arkiv og Museum IV, 69—75.)
- K. B.*: Da Frederik VI vilde beskære „Elverhøj“. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 9.)
- Ida Falbe-Hansen*: Til Texten af „Den tapre Landsoldat“. (Danske Studier 1909. 123—24.)
- Hans Brix og I(da) F(albe)-H(ansen)*: Den tapre Landsoldat. (Danske Studier 1909. 219.)
- Fr. Poulsen*: „Kærlighed under Karantæne“. (Danske Studier 1909. 126—27.)
Om Plougs Studenterkomedie.
- J. Paludan*: Moderne dansk Landsbyhistorie. (Vor Fremtid II, 433—57.)
- Harpestræng. Gamle danske Urtebøger, Stenbøger og Kogebøger. Udg. v. Marius Kristensen. 1. H. (1908.)
- Axel Olrik*: Tilbageblik paa nordisk Myteforskning. Et Hundreedaarsminde for N. F. S. Grundtvigs lille Mytologi. (Højskolebl. XXXIV, 33—44.)
- Jochimsen*: Zur Geschichte der Meteorologie in der Provinz Schleswig-Holstein. (Die Heimat XIX, 187—89, 221—24, 237—40.)
- Illustreret Tidende gennem 50 Aar. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 51—52.)
- V. Vedel*: Illustreret Tidende og det litterære Liv. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 1.)
- Hother Ploug*: Illustreret Tidende og Musiken. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 2.)
- Jonathan*: Illustreret Tidende og Theatrene. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 6.)
- Poul Levin*: Tidsskrift. (Det ny Aarhundrede VI, 974—80.)
„Tilskueren“ 1884—1909.
- Wilh. Wisser*: Wat Grotmoder verttellt. 2. Folge (3. Bd.).
Ostholsteinische Volksmärchen. Jena.
- Joh. Johnsen*: To middelalderlige Sekventser. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. 57. Aarg. 791—93.)
Den ene af Anders Sunesen.

- P. Severinsen*: Psalmedigtningens Historie. (Danmarks Kirker. Red. af Johs. Madsen. 85—104.)
- P. Severinsen*: Bidrag til dansk Salmehistorie. I. Tillæget til H. Chr. Sthenius's Vandrebog. II. E. O. Schwartzkopfs Salmedigtning. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 513—21.)
- H. Nutzhorn*: Den danske Menigheds Salmesang i Reformationstiden, dens Ord og Toner. 1. Hæfte. (Kolding.)
- P. Moos*: Sønderjyllands Kirkesalmebøger. (Sønderj. Aarb. 1909. 153—78.)
-
- Fr. Beckett*: Kunstværker og Kunstnere i Danmark. (T. f. Industri X, 1—27, 71—83.)
- H. Weitemeyer*: Kendte Navne fra københavnske Kunstkredse i 18. Aarh. (Personalthist. T. 5. R. VI, 25—68.)
- Joh. Meyer*: Fortids kunst i Norges bygder. Hedalen og Kvikne. 2. Opl. Kria.
- C. W. Schnitler*: Christiania første kunstscole. Et bidrag til vor kunsthistorie. (Norsk Hist. T. 4. R. V, 121—53.)
- Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *H. Storck*. 5. Saml. 2. Række, 3.—6. H. Fol.
- Vilh. Lorenzen*: Gammel dansk Bygningskultur. (= Medd. fra Foren. t. gl. Bygningers Bevaring. II.)
- Ivar Bentsen*: Martin Nyrop. Arkitektoniske Virkninger i tre af hans Bygninger. (Kunstbladet 1909. 6—12.)
- M. Mackeprang*: De danske Kirkebygninger. (Danmarks Kirker. Red. af Johs. Madsen. 125—56.)
- Ivar Bentsen*: Landsbykirkerne. (Kunstbladet 1909. 225—29.)
- H. Fett*: Norges kirker i middelalderen. Kria.
- H. Fett*: Norges kirker i nyere tid. Kria. P. (= Gammel norsk kultur. 1. hefte.)
- K. Mühlke*: Kleinbürger- und Fischerhäuser im Schleswischen. (Die Heimat XIX, 29—34, 53—57.)
- R. Haupt*: Von einigen bestimmten Aufgaben der Forschung über das schleswig-holsteinische Bauernhaus. (Korrespondenzblatt d. Gesamtver. d. deutschen Geschichts- u. Altertumsver. 1909. Nr. 5—6.)

- Rappaport*: Holsteinisches Bauernhaus. (Die Denkmalpflege XI, 78—79.)
- W. G. Collingwood*: Anglian and Anglo-Danish Sculpture in the North Riding of Yorkshire. (The Yorkshire Archæol. Journal XIX, 269—414.)
- W. G. Collingwood*: Anglian and Anglo-Danish Sculpture at York. (The Yorkshire Archæol. Journal XX, 149—213.)
- Bering Liisberg*: Frederik II's Buste. Rosenborg og Berlin. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 47.)
- J. Kornerup*: Om de middelalderlige Kalkmalerier i vore Kirker. (Kirkehist. S. 5. R. IV, 642—46.)
- V. Wanscher*: Lorenz Frølich-Udstillingen. (Kunstbladet 1909. 218—20.)
- Karl Madsen*: En Række hidtil ukendte Illustrationer af Lorenz Frølich til Leander. (Kunstbladet 1909. 129—39, 161—72.)
- Karl Madsen*: Kunstforeningens Jens Juel-Udstilling. (Kunstbladet 1909. 257—64.)
- Leo Svane*: Udstillingen af Jens Juels Arbejder i Kunstforeningen. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 8.)
- Ernst Goldschmidt*: Joakim Skovgaards Billeder i Viborg Domkirke. (Ord och Bild XVIII, 84—99.)
- Johs. Kragh*: Loftsdekoration i Viborg Domkirke. (Gads Danske Mag. 1909. 421—25.)
- V. Wanscher*: Slott-Møller Udstillingen. (Ill. Tid. 50. Bd. Nr. 17.)
- A. A. Bjørnbo*: De ældste danske Karikaturer. (Gads Danske Mag. 1909. 168—76.)
- Drikkehorn og Sølvtej fra Middelalderen. Udg. af Nationalmuseets 2. Afdeling ved *Jørgen Olrik*.
Anm. af Osc. Montelius i Letterst. T. 1909. 464—66.
- Chr. Axel Jensen*: Om nogle danske Sølvarbejder, særlig fra Odense. (Fra Arkiv og Museum IV, 161—68.)
- Gammel guldsmedkunst i arbejder fra 15. til 19. aarh. Korpusarbejder, smykker, uhre, emaljer. Beskrivende fortegnelse udg. af Kristiania Kunstindustrimuseum. VIII. Kria.

J. Brinckmann: Zur Einführung. (I: Ausstellung Schleswig-Holsteinischer Kunst des 15. bis 19. Jahrh.) Berlin.

Kort Oversigt over den slesvig-holst. Kunstindustris Historie.

M. F. Sødring: Det gamle Teater. (Det ny Aarhundrede VI, 499—510.)

Finnur Jónsson: Das Harfenspiel des Nordens in der alten Zeit. (Sammelbände d. internat. Musik-Ges. IX, 530—37.)

Aug. Enna: Den danske Tonekunsts Oprindelse og Udvikling under Paavirkning af tysk, fransk og italiensk Musik. (Vor Fremtid II, 305—18, 414—28.)

Jens Aarsboe: Kirkemusiken i Danmark. (Danmarks Kirker. Red. af Johs. Madsen. 105—16.)

Jul. Foss: Kirkeorgler i Danmark. (Danmarks Kirker. Red. af Johs. Madsen. 117—23.)

Hjalmar Thuren: Fra musikhistorisk museum i København. (Letterst. T. 1909. 347—64.)

Hjalmar Thuren: Orpheus og Erydike. En dansk Operaopførelse i Aaret 1786. (Fra Arkiv og Museum IV, 101—32.)

Hugo Seligmann: Heises „Drot og Marsk“. (Det ny Aarhundrede VI, 869—75.)

De samlede københavnske Sangforeninger 1859—1909. Mindeskrift udg. af *A. Auener*. P.

Ikke i Bogh.

H. Grüner-Nielsen: Folkesangen på Færøerne. (Letterst. T. 1909. 126—30.)

Anm. af Thurens Værk fra 1908.

Sverri Patursson: Nökur ord om hin föroyska dansin. Givið ut hevur Hitt Föroyska Bókmentafelagið. Thors-havn 1908.

Kristen A. Lange: Den Lingske Gymnastik i Danmark 1884—1909. (Jubilæumsskrift udg. af „Gymnastisk Selskab“.)

M. P. Lauritsen: Den lingske Gymnastik i Danmark. 1884—1909. (Hejskolebl. XXXIV, 1683—88.)

Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aaret 1910,

vedrørende Danmarks Historie.

Ved Alfr. Krarup.

**Bibliografi. Arkiver og Biblioteker. Historiske
Hjælpevidenskaber.**

K. Setterwall: Scandinavia. [Bibliografi.] (The Cambridge Modern History XII, 894—97.)

B. Erichsen: Bibliografi for 1908. (Arkiv f. nord. Filol. XXVI, 301—33.)

Frantz Dahl, U. A. Motzfeldt og K. J. D. Schlüter: Nordisk Litteraturfortegnelse for 1909. (T. f. Retsvid. XXIII, 458—526.)

R. v. Fischer-Benzon: Literaturbericht für 1909—10. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 522—79.)

Johannes Lindbæk: Oversigt over historisk Litteratur fra Aarene 1904—1907 vedrørende Sønderjylland. (Sønderj. Aarb. 1910. 223—70.)

William Christensen: Staffen Hanssøn Stephanius's Designatio variorum documentorum et antiquitatum. (Danske Mag. 6. R. I, 97—176.)

De ældste danske Arkivregistraturer, udg. ved *Will. Christensen*. 5. Bd., 1. og 2. Halvbd.

E. Graber: Das Archiv der Stadt Flensburg. Flensb.

Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker 1909. Udg. af *A. A. Bjørnbo*.

Ved P. betegnes Skrifter mindre end 3 Ark. Forkortelserne S. = Samlinger, T. = Tidsskrift, Z. = Zeitschrift. Naar Trykstedet er udeladt, er dette København.

Christian Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen. 2. Bd. Berlin. 4to.

Tidshistorie.

- Salmonsens Konversationsleksikon. Supplement. 18.—23. H.
- Norges Historie. 28.—46. H. (1. Bd., 2. Halvbd.: 800—1035, 4—15 H.; 4. Bd., 2. Halvbd.: 1588—1660, 1.—7. H.) Kria.
- Sveriges historia intill 20. seklet. Udg. af *E. Hildebrand*. 83—85. H. Sthlm.
- Jørgen Olrik*: Studier over tilblivelsen af Saksess værk. (Hist. T. 8. R. II, 211—63.)
- C. Knabe*: Textkritische bemerkungen zu Saxo. (Arkiv f. nord. Filol. XXVII, 76—92.)
- Helmolds Chronik der Slaven. 3. neubearb. Aufl. von *B. Schmeidler*. Lpz. (= Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit. 56. Bd.)
- Jacob A. Riis*: Hero Tales of the Far North. N. York.
- E. D. Schoenfeld*: An nordischen Königshöfen zur Vikinger-Zeit. Strassb.
- Axel Olrik*: Siward Digri of Northumberland. A Viking-Saga of the Danes in England. (Saga-Book of the Viking Club VI, 212—37.)
- Allen Mawer*: Ragnar Lothbrók and his Sons. (Saga-Book of the Viking Club VI, 68—89.)
- S. W. Partington*: The Danes in Lancashire and Yorkshire. London a. Manchester 1909.
- G. A. Auden*: Abstracts of a Paper on Antiquities dating from the Danish Occupation of York. (Saga-Book of the Viking Club VI, 169—79.)
- Chas. W. Whistler*: Brunanburh and Vinheith in Ingulf's Chronicle and Egil's Saga. (Saga-Book of the Viking Club VI, 59—67.)
- Ellen Jørgensen og Johanne Skovgaard*: Danske Dronninger. 3—11. (sidste) H.

- Svenskt Diplomatarium. Utg. af Joh. Gust. Liljegren. Vol. 1—2: 817—1310. Ort-, person- och sakregister utarb. af *K. H. Karlsson*. Sth. 4to.
- Diplomatarium Norvegicum. 19. Saml., 1. Halvdel: Aktstykker vedrørende Norges Forbindelse med de britiske Øer. (1. Bd.) Utgit af *A. Bugge*. Kria.
- A. Bugge*: Havelok and Olaf Tryggvason. (Saga-Book of the Viking Club VI, 257—95.)
- A. Bugge*: Sandhed og Digt om Olav Tryggvason. (Aarb. f. nord. Oldk. o. Hist. 2. R. XXV, 1—34.)
- Lauritz Weibull*: Knut den stores skånska krig (Hist. T. f. Skåneland IV, 40—52.)
- Lauritz Weibull*: Dråpen i Roskilde i Knut den stores och Sven Estridsens tid. (Hist. T. f. Skåneland IV, 24—39.)
- Vilh. la Cour*: Hvem byggede „forbindelsesvolden“ mellem Haddeby nor og Danevirke sø? (Hist. T. 8. R. II, 365—91.)
Magnus d. stærke.
- Carl Schambach*: Friedrich Rotbart und Eskil von Lund [1157]. (Hist. Vierteljahrschr. XIII, 510—14.)
- Adolf Kunkel*: Die Stiftungsurkunden des meklenburg-pommerschen Cistercienserklosters Dargun. Göttingen. (Diss.) c. 1173—74.
- Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrh. 30. Bd.: Lübeck. 4. Bd. Lpz.
- Ebba Ramsay*: Tre af drottningarna under Kalmarunionen: Filippa af England, Dorothea af Brandenburg och Kristina af Sachsen. Sthlm.
- Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch. 1. Abt., 12. Bd.: 1460—72. Hrsg. von *Ph. Schwartz* u. *A. v. Bulmerincq*. Riga & Moskau. 4to.
- Hanserecesse von 1477—1530. Bearb. von *D. Schäfer* und *Fr. Techen*. 8. Bd.: 1521—24. Lpz. 4to.
- Troels-Lund*: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarh. Ill. Udg. 89—101. (sidste) H.
- Sixten Samuelsson*: Källorna för Gustaf Vasas äfventyr i Dalarna. Uppsala.
- Sixten Samuelsson*: Gustaf Vasa i Svärdsjö 1520. (Sv. Hist. T. XXX, 39—51.)

- Johaunes Buttner von Bayreuths Brev til Kristiern II (1522).
Medd. af *A. Heise*. (Danske Mag. 6. R. I, 186—88.)
- R. C. Anderson*: Naval wars in the Baltic during the sailing-ship epoch 1522—1850. London.
- Nogle Breve til Grevefejdens Historie. Medd. af *A. Heise*.
(Danske Mag. 6. R. I, 188—91.)
- Aktstykker til de norske stændermødere historie 1548—1661.
Udg. ved *Oscar Alb. Johnsen*. 1. H. Kria.
- Konung Gustaf I.'s registratur. Utg. genom *J. A. Almquist*.
25. delen: 1555. (= Handlingar rör. Sveriges hist. 1. ser.)
- Stüve*: Herzog Hans von Hadersleben. (Die Nordmark XIII,
Nr. 3.)
- Alfr. Richard*: Un diplomate poitevin du 16. siècle. Charles de Danzay, ambassadeur de France en Danemark. Poitiers.
- L. Bygdén*: Jämtlands representanter vid konungahyllningen i Opslo 1591. (Jämtlands läns fornminnesfören.s T. IV, 174—79.)
- Kancelliets Brevbøger. Udg. ved *L. Laursen*. 1593—98.
- Handlingar rörande mötet i Reval, Konung Sigismunds resor till Sverige och polska legationen 1599. Utg. genom *Helge Almquist*. (= Hist. Handlingar. Del 23.)
- J. Krebs*: Aus dem Leben des kaiserl. Feldmarschalls Grafen Melchior v. Hatzfeldt (1593—1631). Breslau.
Om Kejserkriegen 1627—29. Anm. af *J. A. F(ridericia)* i Hist. T. 8. R. II, 439.
- Bertil Boëthius*: Salvius i den nedersaxiska kretsen maj-dec. 1631. Några bidrag till Gustav II Adolfs politik. (Sv. Hist. T. XXX, 155—202.)
- Arn. Munthe*: Klas Fleming, Karl Gustaf Wrangel, Martin Thijsen Anckarhielm. Danska kriget 1643—45. 2. delen, 2. Sth. (= Svenska sjöhjältar. V.)
- Axel Liljefalk*: Breve fra Torstensson vedrørende Indfaldet i det sydlige Jylland 1643—44. (Vejle Amts Aarb. 1910. 193—204.)
- Axel Liljefalk*: Soretsdomme 1644. Bidrag til Flaadens Historie under Kriegen 1643—45. (T. f. Søvæsen 81. Aarg. 320—45.)

- Axel Liljefalk*: Retsplejen til Orlogs i Christian IV's Dage. (Vor Fremtid IV, 121—31.)
- Axel Liljefalk*: Krigstildragelserne i Vesterhavet i For-sommeren 1644. (T. f. Søværnen 81. Aarg. 485—525.)
- A. Stille*: Öfversikt af fälttåget i Skåne år 1644. (K. Krigs-vetenskaps Akad.s T. 1910. 561—78.)
- S. B[er]gh*: En intressant historisk episod. När holländska flottan seglade genom Öresund i juni 1645. (Aftonbladet 2. april 1910.)
- C. H. Firth*: The last years of the Protectorate 1656—1658. Vol. 1—2. Lond. 1909.
Anm. af *Torsten Gihl* i Sv. Hist. T. 1910. Öfvers. 83—87.
- J. Levin Carlbon*: Karl X Gustav. Från Weichseln till Bält 1657. Tåget öfver Bält och Freden i Roskilde 1658. 250-år. krigs- och segerminnen. Sth.
Anm. af J. A. F(ridericia) i Hist. T. S. R. II, 431—33; af (K. G.) Rockstroh i Milit. T. XXXIX, 159—62.
- Rob. Mörner*: Tåget öfver Bält och freden i Roskilde. (Snö-frid. Hälsning från Birka. Ill. ungdoms t. f. Jämtlands län. VI, 7—12.)
- Axel Liljefalk*: Bidrag til Laalands og Sjællands Historie under Svenskekrigen 1657—60. (Fra Arkiv og Museum IV, 384—91.)
- K. C. Rockstroh*: Samsø under Svenskekrigen 1657—60. Særlig belyst ved Tingbogen for Samsø 1657—61. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift III, 1—62.)
- W. R. Frrior*: Samtidige engelske Beretninger om Københavns Belejring. (Hist. Medd. om København II, 609—15.)
- Roessel*: Vor 250 Jahren. (Milit. Wochenbl. 1910. No. 17—19.)
Om Brandenburgernes Deltagelse i Krigen 1658—60.
- Kristian Koren*: Af den svenske Kommissær Lorentz Creutz' Arkiv 1658. (Trondhjemske S. II, 40—48.)
- Briefe an den Feldmarschall Raimund Grafen Montecuccoli. Beiträge zur Geschichte des nordischen Krieges in den Jahren 1659—60. Bearb. von *A. F. Fuchs*. Wien u. Lpz.
- Chr. Brinchmann*: Dagens 250 Aars Minde. Braatelandsskansens Gjenerobring. (Aftenposten — Kria. — 14. Jan. 1910.)

- Chr. Brinchmann*: Dagens 250 Aars Fest. Haldens Berrielse. (Aftenposten — Kria. — 20. Febr. 1910.)
- H. L. Schoolcraft*: England and Denmark 1660—67. (Engl. Hist. Review XXV, 457—79.)
- Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660—1676. Udg. af *J. Lindbæk*. 2. Bd., 2. H.
Anm. af *J. A. F(ridericia)* i Hist. T. 8. R. II, 433—34.
- Statholderskabets Extraktprotokol af Supplikationer og Resolutioner 1662—69. Udg. fra det norske Rigsarkiv. Bd. 1: 1662—64. Chria.
- F. Fehling*: Die europäische Politik des Grossen Kurfürsten 1667—88. Lpz.
- A. Fr. Pribram*: Franz von Lisola und der Ausbau der Tripleliga in den Jahren 1670 u. 1671. (Mitt. d. Inst. f. oesterr. Geschichtsforsch. XXX, 444—500.)
- P. Johnsson*: Snapphanefejden. Brev och anteckningar. Örebro.
- H. D. Lind*: Om Styrkeforholdet mellem den danske og den svenske Flaade i Slaget paa Køgebugt 1. Juli 1677. En marinehistorisk Undersøgelse. (Hist. T. 8. R. II, 281—303.)
- A. P. Tuxen*: Carl XII's Landgang ved Tibberup Mølle 4. Aug. 1700. (Fra Frederiksborg Amt 1910. 93—111.)
- S. E. Bring*: Danmarks ställning till det nordiska kriget 1700—1709. (*S. E. Bring*: Magnus Stenbock. Minneskrift. 3—16.)
- S. Schartau*: Om allmogebevåpningen i ett par svenska gränsområden 1709—1715. 1. Värmland. 2. Dalslands och Västergötlands Älfsborgomraade. (Ill. militärrevy 1909. 407—21, 431—44.)
- M. v. Falckenbergh*: Journal under fälttåget i Skåne 1710. Udg. af *Fr. Hjelmquist*. Lund. (= Lunds Univ. Årsskr. N. f. Afd. 1. Bd. 6, No. 6.)
- E. Banér*: Slaget vid Helsingborg. (Stockholms Dagblad 27. febr. 1910.)
- Magnus Stenbock. Minneskrift på 200-årsdagen af slaget vid Helsingborg utg. af *S. E. Bring*. Under medverkan af *A. Stille*, *E. Wrangel*, *H. E. Uddgren*. Sth.
- S. E. Bring*: Magnus Stenbock och segern vid Helsingborg. Sth. P.

- Sam. Clason*: Stenbocksminnet och hvad det gifvit oss. (Ord och Bild XIX, 211—24.)
- G. A. Nyblæus*: Slaget vid Helsingborg den 28. febr. 1710. Sth.
- E. Wrangel*: Magnus Stenbock. Manden och minnet. Tal. Lund. P.
- E. Z[eeh]*: Et 200-årsminne. Slaget vid Hälsingborg 28. febr. 1710. (Svenska Dagbladet 27. febr. 1910.)
- Magnus Stenbock och slaget vid Helsingborg. (Göteborgs Handels- och Sjöfartstidn. 26. febr. 1910.)
- Några minnen af slaget vid Helsingborg d. 28. febr. 1710 vid 200-årsdagen utställda i lifrustkammaren. (Sth.)
- Et svenskt 200-årigt segerminne. (Aftonbladet 27. febr. 1910.)
- Bidrag til den Store Nordiske Krigs Historie. Udg. af Generalstaben. 4. Bd. *A. P. Tuxen* og *C. L. With-Seidelin*: De nordiske Allieredes Kamp med Magnus Stenbock 1712—1713.
Anm. af *J. A. F(ridericia)* i Hist. T. S. R. III, 209.
- R. Paulli*: Et Grønlænderbesøg i København 1724. (Hist. Medd. om København II, 615—17.)
- Kay Larsen*: En dansk Gesandtskabsrejse i Indien (1735). (Hist. T. 8. R. III, 57—69.)
- Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, från och med År 1719. Del 18: 1751—52. H. 2. Sth. 1911 (o: 1910).
- L. Stavenow*: Konung Gustaf III. 2. uppl. Göteborg.
- Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen. 34. Bd.: 1773. Berl.
- K. W. J. Sørensen*: Vaabenfund. (Østsjæll. Aarb. X, 57—60.)
Kaarder til Minde om Indfødsretten.
- Hans Schulz*: Friedrich Christian Herzog zu Schleswig-Holstein. Ein Lebenslauf. Stuttgart. u. Lpz.
Anm. af *A. Fr(ii)s* i Hist. T. 8. R. III, 209—12; af *S. C(lason)* i Sv. Hist. T. XXXI, öfvers. 3—11; af *P. v. Hedemann-Heespen* i Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 509—13; af *Y. N(ielsen)* i Norsk hist. T. 5. R. I, 268—71.
- Otto Kaemmel*: Ein fürstlicher Vertreter deutsch-dänischer Kulturgemeinschaft. (Neue Jahrb. f. das klass. Altertum XIV, 577—84.)
Om Schulz's Værk.

- Timoleon und Immanuel.** Dokumente einer Freundschaft. Briefwechsel zwischen Friedrich Christian zu Schleswig-Holstein und Jens Baggesen, hrsg. von *Hans Schulz*. Lpz.
- H. Begtrup*: Det danske Folks Historie i det 19. Aarh. 5.—17. H.
- W. R. Prior*: Fra Lord Granvilles Papirer. (Danmark som Syndebuk for Prøjsens antiengelske Politik.) Tiden før Slaget paa Reden. (Fædrelandet V, 220—21.)
- Edvard Holm*: Har Admiral Cronstedt været Forræder i 1801 og hindret, at Sverige dengang kom Danmark-Norge til Hjælp? (Hist. T. 8. R. III, 50—57.)
- P. A. Grove*: En Berigtigelse af nogle Billeder fra Søkrigen 1807. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 50.)
- J. J. Ravn*: Fra en Æggtur til Vejle 1808. (Vejle Amts Aarb. 1910. 94—98.)
- U. L. Lehtonen*: Tanskan osallisuus Haminan rauhan valmisteluihin. [Danmarks Deltagelse i Fredsunderhandlingerne mellem Sverige og Rusland 1809.] (Historiallinen Aika-kauskirja 1909. 49—67.)
- S. Clason*: Dödsfallet på Qvidinge hed 28. maj 1810. (Syd-svenska dagbladet Snällposten 28. maj 1910.)
- Hans Klæber*: Marschall Bernadotte, Kronprinz von Schweden. Gotha.
- M. Skancke*: Sjøtræfningen paa Tromsø den 2. Aug. 1812 og andre Tromsø-Minder fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede og til Sextiaarene. Tromsø.
- S. Carstens*: En lille Tilføjeelse til Prins Christians Besøg paa Ærø [1830]. (Svendborg Amt 1910. 183—84.)
- Heinrich Hansen*: Entstehung und Entwicklung einer dänischen Partei in Nordschleswig zwischen 1836 und 1848. (Die Nordmark XIII, Nr. 1—2.)
- I. v. Hedemann-Heespens* Anm. af Joh. H. Gebauer: Christian August von Schleswig-Holstein i Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 513—21.
- J. H. Gebauer*: Der Briefwechsel König Ernst Augusts von Hannover mit Herzog Christian August von Schleswig-Holstein [1846—51]. (Z. d. Hist. Vereins f. Niedersachsen 1910. 277—316.)

- Hans Rasmussen*: Lolland-Falster i 1848. (Vor Fremtid IV, 65—87.)
- H. Hansen*: Das Gefecht in der Flensburger Neustadt am 9. April 1848. (Die Heimat XX, 78—83.)
- Bericht des Oberstleutnant v. Porbech über das Gefecht bei Ulderup am 6. April 1849. Mitgeteilt von *M. v. Gulat-Wellenburg*. (Z. f. d. Gesch. d. Oberrheins. N. F. 25. Bd. 4. Heft.)
- S. L. Gynther*: Kampen om Kolding 1849. (Vejle Amts Aarb. 1910. 103—04.)
- A. Liljefalk*: Kampen ved Egstrup og Vrannerup 23. April 1849. (Fra Ribe Amt 1910. 3—21.)
- Hansen*: Die Schlacht bei Idstedt am 25. Juli 1850 und General v. Willisen. (Die Heimat XX, 128—35, 145—54.)
- H. Hanson*: Istedslaget 25. Juli 1850. (Fædrelandet V, 184—87.)
- Veteranerne fortæller om deres Deltagelse i Istedslaget. (Fædrelandet V, 187—92.)
Uddrag af *F. v. Jessens*: Den Gang jeg drog af Sted.
- H. Hanson*: Vort Artilleris Hædersdag. Mysunde 12. Sept. 1850. (Fædrelandet V, 262—63.)
- Nogle Breve fra Bjørnstjerne Bjørnson. Ved *Sigurd Müller*. (Gads Danske Mag. 1910. 325—31; 385—90.)
Til *Clemens Petersen* 1861—63.
- Otto Bandmann*: Die Hamburger Zeitung (1862—66). (Z. d. Ver. f. Hamb. Gesch. XV, 14—58.)
- Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871. Recueil de documents publ. par le Ministère des Affaires étrangères. T. 1: 25. déc. 1863—21. févr. 1864. T. 2: 22. févr.—9. mai 1864. Paris.
Ogsaa en tysk Oversættelse. Berlin.
- R. Besthorn*: Franske Dokumenter fra 1863—64. (Gads Danske Mag. 1910. 726—35.)
- Tagebuchblätter einer Schleswig-Holsteinerin in den Jahren 1863—64. Mitgeteilt von *Felix Schenlisser*. II. (Die Heimat XX, 22—27, 42—49.)
- Prinz Friedrich Karl von Preussen*, Denkwürdigkeiten aus seinem Leben, hrsg. von *W. Foerster*. 1. Bd.: 1828—64. Stuttg. u. Lpz.

Bugge: Kriegerinnerungen aus dem Jahre 1864. (Missunde, Düppel, Alsen.) (Preuss. Jahrb. 140. Bd. 413—43.)

Graf von Haeseler: Zehn Jahre im Stabe des Prinzen Friedrich Karl. 1. Bd.: 1860—1864. Berl.

H. v. Müller: Kriegerisches und Friedliches aus den Feldzügen von 1864, 1866 u. 1870—71. Aus dem Nachlasse hrsg. von der Familie. Berlin 1909.

H. P. Rossen: Sønderjyllands Løsrivelse fra Moderlandet. (Fædrelandet V, 178—81.)

1864. Breve fra Stiftamtmand [*Henrik Chr.*] *Nielsen*. Medd. af [*G.*] *Stemann*. (Fra Ribe Amt 1910. 117—81.)

Tilbagetoget fra Dannevirke. Af *T. M. Trautner's* Dagbog. (Fædrelandet V, 62—63.)

Kampen ved Helgoland. To Breve i et engelsk Blad [„The Navy“]. (Fædrelandet V, 42—43.)

Otto Bandmann: Die deutsche Presse und die Entwicklung der deutschen Frage 1864—66. Lpz.

Anm. af J. A. F(idericia) i Hist. T. S. R. II, 438—39.

Madsen-Mygdal: Grundlovsforandringen 1866. (Tilskueren 1910. II, 427—44.)

Vicomte de Guichen: La politique extérieure du Danemark depuis quarante ans et sa situation internationale. (Revue d'histoire diplomatique 1910. 39—56.)

A. Cantor: Provisoriet 12. April 1877. (Tilskueren 1910. II, 507—18.)

F. Kretz: Aarbog for Rigsdagssamlingen 1909—10. Med Tillæg: Overord. Samling Sommeren 1910.

Oskar Johansen: Det radikale Ministerium. (Tilskueren 1910. I, 439—52.)

Th. Berg: Prinsesse Marie. Det danske Folks Yndling, elsket og savnet.

Johs. Hoek: Marie, Prinsesse af Danmark. Erindringer.

Topografi.

Frithiof Nansen: Nord i Taakeheimen. Utforskningen av Jordens nordlige Strøk i tidlige Tider. H. 1—14. Kria.

Wolfgang Schlüter: Adams von Bremen geographische Vorstellungen vom Norden. (Hans. Geschichtsbl. 1910. 555—70.)

Om Bjørnbos Afh.: Adam af Bremens Naturopfattelse (1909).

Johannes Steenstrup: Ønavne. (Hist. T. 8. R. III, 70—78.)

Axel Olrik: „Ønavne“. (Danske Studier 1910. 204—08.)

J. C. B. la Cour: Danske Gaarde. 102—105. (sidste) H. Aarhus.

H. U. Ramsing: Bidrag til det gamle Københavns Topografi. V. Havnen og dens Omegn. (Hist. Medd. om København II, 489—582.)

J. Davidsen: Fra det gamle Kongens København. Med Pl. af Knud Gamborg. Ny gennems. Udg.

Knud Bokkenheuser: Christianshavn. Vandringer i det gamle Christianshavn. (De svandt, de svandt . . . ! II.)

Fr. Schiøtt: Københavns Hovedkirke. (Maanedts-Magasinet 1910. 1059—63.)

Fr. Schiøtt: Til Frihedsstøttens Historie. (Architekten XII, 193—98.)

Gerhard L. Grove: Bidrag til Oplysning om Navnet Tagenshus, dets Alder og Oprindelse. (Fra Arkiv og Museum IV, 408—13.)

H. Boesgaard: Københavns nye Centralbanegaard. (Gads Danske Mag. 1910. 278—85.)

Eiler Nystrøm: Offentlige Forlystelser i Frederik VI's Tid. Casorti og Forstadsteatrene. Et Bidrag til dansk Kulturhistorie.

Anm. af J. A. F. (ridericia) i Hist. T. 8. R. II, 434—35.

Eiler Nystrøm: Tivolis første Oprindelse. (Hist. Medd. om København II, 595—608.)

Haandværkerforeningen for Ballerup og Omegn 1885—1910. P.

Laurits Petersen: Helsingørske Haandværkerlav i det 16. Aarh. (Fra Frederiksborg Amt 1910. 62—92.)

F. O(ppfer): Herfølge Kirke. (Østsjæll. Aarb. X, 71—72.)

And. J. Eriksholm: Holbæk Byes Grundtakst 1682. (Fra Holbæk Amt IV, 77—91.)

- N. P. Nielsen*: Et middelalderligt Gilde i Kjøge. (Østsjæll. Aarb. X, 33—49.)
- C. B.-d.*: Kjøge i Slutningen af 18. Aarhundrede. (Østsjæll. Aarb. X, 50—54.)
- Fr. O(pffer)*: Jøder i Kjøge. (Østsjæll. Aarb. X, 73—75.)
- Præste Borger- og Haandværkerforening 1859—1909. [1909.]
- J. Kornerup*: St. Bendts Kirke i Ringsted. (Kirkehist. S. 5. R. V, 209—25.)
- A. P. Andersen*: Slangerup Ligbærerlaug. (Fra Frederiksborg Amt 1910. 56—61.)
- J. P. Jensen-Bjellekjær*: Stednavne fra Søsุม By og Bymark. (Fra Frederiksborg Amt 1910. 112—16.)
- M. Nyrop*: Tersløsegaard. (Architekten XII, 513—20.)
- M. Nyrop*: Tersløsegaard. (Maanedsmagasinet 1910. 723—28.)
- To Breve fra Luxdorph angaaende Holbergs Køb af Tersløsegaard [1744]. Ved *R. Paulli*. (Fra Arkiv og Museum IV, 392—96.)
- Erick Struckmann*: Tersløsegaarden. (Gads Danske Mag. 1910. 706—12.)
- Axel Berg*: Vemmetofte Kloster. (Architekten XII, 339—46.)
- Willi Ule*: Die Insel Bornholm. Eine geographische Wander-skizze. (Geogr. Z. 16. Jahrg. 5. Heft.)
- Kongelig Resolution af 28. Juli 1739. (Af Rentekammerets Relations- og Resolutionsprotokol.) (Bornholmske S. V, 41—69.)
- Om Afgifter af Bøndergaarde paa Bornholm.
- J. Bulmer*: Hammershus Birk. (Bornholmske S. V, 108—49.)
- Karl M. Kofod*: Storedal og Klintløkken i Olsker. (Bornholmske S. V, 150—64.)
- C. S. Theilgaard*: Nyborg Slot. (Svendborg Amt 1910. 97—105.)
- Aug. Colding*: Nyborg Præstegaard. (Svendborg Amt 1910. 27—35.)
- Arbejdernes Fællesforening i Odense. 25 Aars Virksomhed. 1885—1910. Odense. 4to.

- S. Frederiksen*: Det adelige Gravkapel i Tved Kirke. (Svendborg.) P.
- Vilh. Lütken*: Bidrag til Langelands Historie. 6—11. H. Odense.
- Th. Clausen*: Kort Beretning om Ære Landboforening og dens Virksomhed i 50 Aar. 1859—1909. Marstal. P.
- Johannes Steenstrup*: Jylland og Jyder. Nogle Betragtninger over indre og ydre Grænser. (Hist. T. 8. R. III, 1—49.)
Anm. af R. Hansen i Petermanns Mitteil. 1911. II; Litt. bericht 219.
- E. Falbe Hansen*: Erindringer fra Vestjylland for henved 50 Aar siden. (Hardsyssels Aarb. IV, 157—210.)
- P. Storgaard Pedersen*: Fastsættelse af Hoveriet til Herregaarden Aabjerg [1791]. (Hardsyssels Aarb. IV, 95—101.)
- Bering Liisberg*: Det ældste Aarhus. En Hypothese. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift. III, 106—22.)
- Hans Kau*: En gammel Kirkeruin. (Vejle Amts Aarb. 1910. 187—92.)
I Aast.
- C. Klitgaard*: Om Dybe Præstegaards Brand (1784). (Kirkehist. S. 5. R. V, 416.)
- Afladsbrev til Farstrup Kirke 1473. Ved *C. Klitgaard*. (Kirkehist. S. 5. R. V, 413—16.)
- Gamle Fredericia-Minder. Af en fredericiansk Borgers [Matthæus Muncks] Erindringer. Bearb. af *Aage Bremerholm*. (Vejle Amts Aarb. 1910. 60—88.)
- Hugo Matthiessen*: Fredericias ældste Raadstuer og Fængsler. Et Bidrag til Byens Historie 1650—1760. (Vejle Amts Aarb. 1910. 141—61.)
- Hugo Matthiessen*: Bøddelboligen og dens Beboere. Et Blad af Fredericia Bys Kulturhistorie. (Vejle Amts Aarb. 1910. 1—39.)
- J. Byriel*: Da de Hjarup Gaardmænd laante [1820]. (Fra Ribe Amt 1910. 182—90.)
- P. Severinsen*: Nørre Horne Herreds Kirker med en Efterskrift om Hardsyssels Kirker. (Hardsyssels Aarb. IV, 229—35.)
- Chr. Heilskov*: Gamle Indskrifter i Horsens. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift III, 63—85.)

- K. Kristensen*: Ilderhede Kirke og dens Omegns Historie. (Hardsyssels Aarb. IV, 1—21.)
- Jesper Madsen*: Fra Jerne og Skads Sogne. (Fra Ribe Amt 1910. 55—90.)
- P. Eliassen*: Kolding fra Middelalder til Nutid. 14—19. (sidste) H. Kolding.
Anm. af M. M(ackeprang) i Hist. T. 8. R. III, 85—86.
- A. H.*: St. Michaels Kirkes Historie. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 58. Aarg. 843—46.)
I Kolding (bygget 1885).
- C. Klitgaard*: Bidrag til Linderumgaards ældste Historie. (S. t. jydisk Hist. og Top. 3. R. VI, 483—507.)
- Beskrivelse af Nørre Aa Dalens Moser og Enge. Med 1 Oversigtskort og 10 Tekstfigurer.
- K. Weitemeyer*: Af Præsteindberetninger i Ribe Stift i 18. Aarh. (Sønderj. Aarb. 1910. 158—222.)
- H. P. Kristensen*: Brændevinsskatten i Salling. (S. t. jydisk Hist. og Top. 3. R. VI, 508—30.)
- Jakob Lykke*: Under Kvindevælde. Bidrag til Skiveegnens Historie i Slutningen af 16. Aarh. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Skive II, 37—92.)
- En Menighed i Præstenød (1733). (Kirkehist. S. 5. R. V, 610—17.)
Skjørpinge og Faardrup.
- Kr. Larsen Vestergaard*: Folke- og Fortidsminder fra Ulfborg Sogn. (Hardsyssels Aarb. IV, 41—52.)
- J. J. Ravn*: Det gamle Ullerup Sogn. (Vejle Amts Aarb. 1910. 89—93.)
- Hugo Matthiessen*: Lidt om Ullerup Sogn. (Vejle Amts Aarb. 1910. 205—09.)
- J. Olsen*: Nogle Bemærkninger ang. det ældste Varde med Slot og Syssel. (Fra Ribe Amt 1910. 91—116.)
- Thyge S. Sægaard*: Bidrag til Vejle Bys Historie i det 17. Aarhundrede. (Vejle Amts Aarb. 1910. 162—86.)
- Mindestenene i Sanct Knuds Kirke over Vendelboernes Mærkedage og bekendte Mænd i Vendsyssel. Rejste 1909. Hjørring (1909). P.

Viborg Domkirke. Joakim Skovgaards Billeder (ved *Karl Madsen*). Domkirkens Historie (ved *M. Mackeprang*). (1909.) Fol. max.

Anm. af Fr. Beckett i Letterst. T. 1910. 299--302.

K. G. Brøndsted: Viborg Domkirke og Joachim Skovgaard. (Vor Fremtid IV, 8—18.)

Uddrag af Provst *Jens Schmidts* Optegnelser om Væhr og Nebel Sogne 1771—99. Ved *A. J. Geilager*. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift III, 123—45.)

G. Kowalewski: Zur hamburgischen Topographie. V: Die ältesten Specialkarten von Schleswig und Holstein, von Marcus Jordanus, Hamburg 1559. (Mittl. d. Vereins f. Hamb. Gesch. X, 121—24.)

H. E. Hoff: Schleswig-holsteinische Heimatgeschichte. 1. Bd. Bis 1460. Kiel u. Lpz.

Doormann: Aus der Geschichte Schleswig-Holsteins vor hundert Jahren. (Die Heimat XX, 216—22, 254—59.)

F. Swart: Zur friesischen Agrargeschichte. Mit 1 Karte: Die friesischen Landschaften im 13. Jahrh. Lpz. (= Staats- u. sozialwiss. Forschungen. H. 145.)

E. Bodenhoff: Minderige Egne. Skitser fra Sønderjylland.

N. A. Jensen: Godt Mod! Sønderjydsk Studie fra svundne Dage.

I. Et Blad af Kniplingsindustriens Historie (S. 3—24).

II. Geske Marie Outzen, gift med Boj Hansen (Bojsen) (S. 25—160).

M. Mackeprang: Nordslesvig 1864—1909.

Anm. af Kr. E(rslev) i Hist. T. S. R. II, 435; af H. V. Clausen i Politikens Kronik 22. Maj 1910; af Nic. Svendsen og Erich Schlaikjer i Tilskueren 1910. II, 559—68; af Johs. Lindbæk i Letterst. T. 1910. 605—07; af J. P. Bang i Dansk Kirketid. 1910. 241—47; af P. Andresen i Højskolebl. 1910. 1176—80.

Johs. Tiedje: Nord-Schleswig. (Preuss. Jahrb. 142 Bd. 147—54.)

Om Mackeprangs Bog.

Johannes Tiedje: Glossen zur neuesten Nordmark-Litteratur. (Die christliche Welt XXIV, Nr. 3.)

N. A(ndersen): Dagshistorie 1909. (Sønderj. Aarb. 1910. 283—302.)

Ingvald Kieler: Nordslesvigske Aarsmøder 1902—10. (Fædrelandet V, 117—20.)

Thade Petersen: Det danske Aarsmøde 1910. (Sønderj. Aarb. 1910. 271—82.)

Krey: Humanität und Nationalitätenkampf. (Stimmen aus Nordschleswig I, 11—18.)

Karl Vogel: Der Friedensverein und die Politik. (Stimmen aus Nordschleswig I, 19—25.)

Karl Vogel: Staatsgesinnung in der Nordmark. (Stimmen aus Nordschleswig I, 43—51.)

Aus Schleswig-Holstein. (Protestantenblatt. Jahrg. 43, Beilage Nr. 25.)

Om kirkeligt Liv i Hertugdømmerne 1903—08.

Franz Martin Rendtorff: Die kirchlichen Verhältnisse in Nordschleswig. (Deutsch-Evangelisch. 1. Jahrg., 3. Heft.)

H. Tonnesen: Die kirchlichen Verhältnisse in Nordschleswig. Eine Entgegnung. (Die christliche Welt XXIV, Nr. 17.)

M. C. Mathiesen: Præsterøret i Nordslesvig. (Vor Fremtid III, 177—97.)

Johannes Schmidt: Ethische Fragen und Kulturprobleme in Nordschleswig. Vortrag. Lunden 1909. P.

M. C. Mathiesen: Undervisningen i de nordslesvigske Skoler og Lærernes Stilling siden 1864. (Vor Fremtid III, 34—51.)

S. H. Salling: Skolen i Sønderjylland. P.

J. Schmidt: Deutsche Jugendbildung in Nordschleswig. (Stimmen aus Nordschleswig I, 30—42.)

Robert Neiiendam: Dansk Theaterhistorie i Nordslesvig 1864—1910. (Sønderj. Aarb. 1910. 1—81.)

Vilh. la Cour: Ejendomsspørgsmaalet i Nordslesvig. (Tilskueren 1910. I, 492—503.)

Chr. Hübbe: Det nordslesvigske Pengevæsen. (Sønderj. Aarb. 1910. 82—121.)

C. Thomsen: Das Dannewerk. Flensb.

Aus Flensburgs alten Tagen. (= Kleinstadtbilder aus Schleswig-Holstein. Heft 2.)

- Hans Petersen*: Graasten i Fortid og Nutid. (Fædrelandet V, 112—114.)
- Hermann v. Rumohr*: Berichtigungen zu dem Aufsatz von Dr. P. Petersen über das Gut Lindewitt. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 497—98.)
- Otto Fürsen*: Beiträge zur Geschichte Sonderburgs. (Die Heimat XX, 185—92.)
- A. Svensson*: Sønderborg. En slesvigsk Købstad under Fremmedherredømme. (Fædrelandet V, 313—15.)
- Louise v. Brockdorff-Ahlefeldt*: 1100 Jahre. Ein Erinnerungsblatt. 18. Juni 1910. (Niedersachsen 15. Jahrg. Nr. 18.)
- Reimer Hansen*: Geschichte der Stadt Itzehoe. Itzehoe.
- Reimer Hansen*: Zum elfhundertjährigen Jubiläum Itzehoes. (Die Heimat XX, 53—59.)
- D. Detlefsen*: Die Anfänge Itzehoes. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 325—39.)
- (*Reimer Hansen*): Oldesloe. Hamburg.
Ikke i Bogh.
- J. Butenschön*: Die Feste- oder Herrenhufen in Padenstedt. (Die Heimat XX, 226—28.)
- H. Dressler*: Geschichte der Festungswerke Rendsburgs. (Die Heimat XX, 10—15.)
- H. Gidionsen*: Der Militärkirchhof in Rendsburg. (Die Heimat XX, 83—89, 192—97.)
- G. Schøning*: Rejse gjennem en Deel af Norge i de Aar 1773, 1774, 1775. Udg. af Det kgl. norske Videnskabers Selskab. 1—2. Bd. Trondhjem.
- B. E. Bendixen*: Kirkerne i Søndre Bergenshus Amt. Bygninger og Inventar. Hefte 4. Bergen 1909.
- H. Meyer*: Samlinger til Bergens Beskrivelse. Bd. 1. Udg. ved *B. E. Bendixen*. H. 7. Bergen. — Tillæg og Rettelser. H. 6. Smst.
- Johan Bøgh*: Bergens haandværkere i 300 aar. Fortegnelse m. m. over Bergens haandværkere fra c. 1550 til laugenes ophævelse 1869. (Bergen.)
- R. Svendsen* og *H. Fett*: Dyste kirke, Kolbu, Vestre Toten. (Foren. t. norske Fortidsm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1909. 113—16.)

- Joh. Beck*: Horten. Kort omrids af stedets historie. 1.—3. H. Kria. 1909—10.
- S. J. Kardell*: Jämtland under reformationstidehvarfvet. (Jämtlands läns fornminnesfören.s T. V, 8—36.)
Ogsaa særskilt. Östersund.
- Fornhandlingar rörande Jämtlands län [1643—1764]. Udg. af *S. J. Kardell* (forts.) (Jämtlands läns fornminnesfören.s T. IV, 190—92; V, 42—44.)
- A. C. Bang*: En Gjenganger. (Norsk hist. T. 4. R. VI, 478—80.)
Om det gamle Stenhus ved Oslo Hospital (bygget 1580, men ikke før).
- Hj. Welhaven*: Slemdal kirke. (Foren. t. norske Fortidsm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1909. 117—19.)
- Joh. Meyer*: Tingvoll fylkeskirke paa Nordmøre. (Foren. t. norske Fortidsm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1909. 120—30.)
- Johan Wibe*: Trondhjems Stifts og Lens Tilstand 1703. (Trondhjemske S. II, 18—39.)
- Gustaf Clemensson*: Antikvarisk-topografiska undersökningar i Skåne 1908—1910. (Hist. T. f. Skåneland IV, 90—118.)
- A. R(osenkran)tz*: Beskrifning öfver Glimmingegård. Malmø 1909.
- Lauritz Weibull*: Staden Lunds ålder. (Hist. T. f. Skåneland IV, 1—12.)
- Johnny Roosval*: Lunds domkyrka byggd af italienare. (Ord och Bild XIX, 413—23.)
- E. Wrangel*: Lunds domkyrkas äldsta ornamentik. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXV, 101—68.)
- And. Jönsson*: Gamla Ystad. (Svenska Turistför.s T. 1910. 34—50.)
- A. C. Evensen*: Savn til Föroyinga sögu i 16. öld. 2. H. Gevið út hevir Föroyiska Bokmentafelagið. Thorshavn (1909).
- B. Th. Melsted*: Íslendinga Saga. Gefin út af Hinu íslenska Bókmentafjelagi. 2. Bd. 4. H. Kph.
- P. Herrmann*: Island in Vergangenheit und Gegenwart. Reise-Erinnerungen. Teil 3. Zweite Reise quer durch Island. Lpz.

- H. Erkes*: Aus dem unbewohnten Innern Islands. Odáda hraun und Askja. Dortmund 1909.
- Carl Rebbe*: Åkerbruk på Island. (Letterst. T. 1910. 287—91.)
- Daniel Bruun* og *Finnur Jónsson*: Dalvík-fundet. En gravplads fra hedenskabets tid på Island. (Aarb. f. nord. Oldk. 2. R. XXV, 62—100.)
- A. de Quervain* u. *A. Stolberg*: Durch Grönlands Eiswüste. Reise der Deutsch-Schweizerischen Grönlandsexpedition 1909 auf dem Inlandeis. Strassb. i. E. u. Lpz.
- M. Rikli* u. *A. Heim*: Sommerfahrten in Grönland. Frauenfeld 1911 [5: 1910].
- R. Trebitsch*: Bei den Eskimos in Westgrönland. Ergebnisse einer Sommerreise im Jahre 1906. Berl.
- W. Thalbitzer*: Grönlandske melodier og tanker. (Letterst. T. 1910. 545—53.)
- H. Ostermann*: Nordgrönlands ældste kirkes historie. (Kirkehist. S. 5. R. V, 236—45.)
I Jakobshavn.
- J. Hinz* u. *O. Heinke*: Das Leben das Grönländers. 2. Aufl. Herrnb. 1909.
- Gustav Meldorf*: Den grønlandske Befolknings Huse og deres Udvikling. (Det grønlandske Selsk.s Aarsskr. 1909. 20—26.)
- Hans Bachmann*: Die dänische arktische Station auf Disko (Grönland). (Archiv f. Hydrobiologie u. Planktonkunde V, 199—216.)

Biografi.

- Gravskrifter og andre personalhistoriske Indskrifter i Gl. Aarhus Amt. Saml. af *Chr. Heilskov*. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. VI, 379—418.)
- Jul. Bidstrup*: Dødsfald i Danmark 1909. Tillæg til Personalhist. T.
- Krak's* blaa Bog. Tre Tusinde nulevende danske Mænd og Kvinders Levnedsløb indtil Aar 1910. Udg. af *Ove Krak*.

Torkil Baumgarten: Borgerlige Familier. En Samling af Genealogier. (Tillæg til Arkiv f. Genealogi og Heraldik.) Aarhus.

Om Familierne Hviid (S. 1—20), Petersen fra Humtrup (S. 21—25), Siggaard (S. 26—32), Iisager (S. 33—39), Werchmeister (S. 40).

Frode Jürgensen og *Poul Hennings*: Biografisk Slægtregister over de indbyrdes beslægtede Familier Sangaard, Buntzen, Koch og Jürgensen samt de med dem forbundne Grene af Familierne Kellermann, Bugge, Hertz, Biering m. fl.

Trykt som Manuskript.

Hans Andreas Møller: Stamtavle over Slægterne Stampe og Thestrup med Biografier og Billeder. Aalborg.

Familie-Optegnelser fra Fladstrand, medd. af *Oluf Kolsrud*. (Personalhist. T. 6. R. I, 71—75.)

Allgemeine deutsche Biographie. 274—76 Lief. Nachträge: Verschiedene bis zum Schluss. Lpz.

H. R. Hiort-Lorenzen og *A. Thiset*: Danmarks Adels Aarbog 1911. 28. Aarg.

H. R. Hiort-Lorenzen: Tillæg til Danmarks Adels Aarbog. Dødslistor for Aarene 1864 til 1908.

K. Carøe: Kongelig Majestæts Hofbarberer indtil 1660. (Fra Arkiv og Museum IV, 342—74.)

A. T. Jantzen: Et Par Præstebioografier. (Kirkehist. S. 5. R. V, 621—24.)

Om Jens Sandersen († 1651) og Bendix Diderichsen († 1738).

P. Severinsen: Tiim-Madum Præstehistorie. (Hardsyssels Aarb. IV, 53—94.)

H. H. Berner Schilden Holsten: Danske Herregaardes Ejere. II. Hovedsæderne i Baronierne. (1909.)

C. V. Nyholm: Fortegnelse over Medlemmerne af Højesteret i København fra Aar 1800 indtil Nutiden 1909. (T. f. Retsvid. XXIII, 183—208.)

Otto Jensen og *V. Richter*: Juridisk og statsvidenskabelig Stat. Odense.

H. C. Roede: Fortegnelse over Kandidater med „slesvigsk juridisk“ Examen 1796—1863. (Personalhist. T. 6. R. I, 167—203.)

- Friedr. Posselt*: Andreas Salgen und Hans Lamprecht, die Künstler des Fürstenthrons und des Silberaltars in der Gottorfer Schlosskirche. (Die Denkmalpflege XII, 1—4.)
- K. Carøe*: Ubekendte danske Læger. (Dansk Klinik 1910. 857—65.)
- Karl Larsen*: Danske Nybyggere. Den jydsk Møllersøn Jens Storm Schmidt. Tækkemanden Hans Rasmussen fra Nordsjælland og hans Familie.
- Medlemmerne af Folketinget Dec. 1910.
- Medlemmerne af Landstinget Dec. 1910. P.
- N. P. Nielsen*: To Salmedigtere. (Østsjæll. Aarb. X, 14—16.)
Peder Nielsen Kjøge [† 1695] og Benjamin Georg Sporon [† 1796].
- Johannes Niemeyer*: Die Abiturienten der Meldorfer Gelehrten-schule von Ostern 1767 bis 1910. Meldorf 4to. (Progr.)
- P. B. Grandjean*: Medlemmerne af Direktionen for Admiral Jørgen Balthazar Winterfeldts Stiftelse Trøstens Bolig. P.
- K. Carøe*: Anders Aagaard, Prof. med. et chir. 1688—1699. (Bibl. f. Læger 102. Bd. 108—32.)
- Kr. Larsen Vestergård*: Taterkvinden Jahan Abraham og hendes Slægt. (Fra dansk Folkemindesamling II, 24—28.)
- Hans Olrik*: Absalon. 2. Del. 1909.
Anm. af P. M. W. i Hist. polit. Blätter f. d. kathol. Deutschl. 146. Bd. 1910. 782—96; af Joh. St(eenstru)p i Hist. T. S. R. II, 272—73.
- N. Martin Nielsen*: Hans Agersnap. (Ord og Billeder 1910. 73—77.)
- Deelbreef der Gebrodere von Ahlefeld, nach einer verfallenen alten Kopie im öff. Archiv zu Deutsch-Nienhof Nr. 32 mitgeteilt von *P. v. Hedemann-Heespen*. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 500—502.)
- Maria Holmstrøm*: Den danske sagoskalden H. C. Andersen. Upps.
- Ansgars Levned, oversat af P. A. Fenger. Med oplysende Noter af Hans Olrik. Paa ny udg. af *G. Münster*.
- Chr. Reuter*: Zur Geschichte Ansgars. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 484—94.)
- Valgerda Marie Arnesen (1825—91). En Pioner for danske Kvinders nationale Arbejde. (Fædrelandet V, 362—63.)
- Sofie Aubert Lindbæk*: Landflygtige. Af Aubertske Papirer. Kria. Anm. af S. C(lason) i Sv. Hist. T. XXXI, öfvers. 75—80.

- J. E(lbek)*: Otto Bache. (Ord og Billeder 1910. 139—45.)
- Alfr. Ipsen*: Thora Bagger. (Fædrelandet V, 215—18.)
- Eine Denkschrift von Jens Baggesen [1791]. Medd. af *Hans Schulz*. (Danske Mag. 6. R. I, 177—85.)
- Axel Liljefalk*: Jesper Jespersen Bahnsen (1827—1909). (Vor Fremtid III, 1—7.)
- Fr. Bajer*: Livserindringer, udg. af hans Søn. 13.—17. (sidste) H.
- A. Heise*: Vilh. Bang (1843—1910). (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. VI. 419—21.)
- Jul. Petersen*: Der Kreis der Bartholiner und die holländische Medizin. (Janus XIV, 457—66.)
- Sophus Bauditz*: Sophus Bauditz. (Ord och Bild XIX, 507—19.)
- Ungdomserindringer af Lotterikollektor i Aalborg *Jens Bech*, medd. ved hans Sønnedatter Fru *Suzon Beck*. (Personalhist. T. 6. R. I, 29—67.)
- En københavnsk Grosserer's Ungdoms-Erindringer 1787—1816. (Optegnelser af *Marcus Christian Bech*.) (= Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. XII.)
- Delineatio stirpis Beringianæ, eller de Beringers Families og Paarørendes Slegt-Register fra 3die Hundrede Aar af at regne til den 1. Maji Anno 1749. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik I, 145—54.)
- N. A. Jensen*: Vilhelm Birkedal og Santhalmissionen. (Højskolebl. 1910. 197—202.)
- Axel Olrik*: Jørgen Bloch 1839—1910. (Danmarks Fortidsminder Nr. 6. 60—61.)
- E. Bodenhoff*: Et lykkeligt Hjem. Tidsbillede i Breve fra Norge. 4. Opl.
- Laurits Lauritsen*: Christopher Boeck og hans Digtning. P.
- E(ugen) J(ørgensen)*: Caspar Lenning Borch. (Architekten XII, 229—38.)
- A. T. Jantzen*: Om Frederik Boyes „Skatkiste“. (Kirkehist. S. 5. R. V, 406—09.)
- K. Carøe*: Lægereklame i Pietismens Tid. (Dansk Klinik 1910. 321—32, 353—63.)
Ogsaa særskilt med Titel: Werner Boyesen. En dansk Læge fra Pietismens Tid.

- John M. Møller*: Bogtrykkerne Brandt i Odense. (Fra Arkiv og Museum IV, 397—407.)
- H. Nutzhorn*: Morten Thomsen Bredsdorff (1830—1910). (Højskolebl. 1910. 1355—64.)
- L. Bobé*: Frederikke Brun, født Münter og hendes Kreds hjemme og ude. Disp.
Anm. af Aage Friis i Politikens Kronik 29. Marts 1910; af Ida Falbe-Hansen i Danske Studier 1910. 24—27; af V. Vedel i Letterst. T. 1910. 189—205; af J. Richter i Højskolebl. 1910. 1057—60.
- R. Trenzel*: Malthe Conrad Bruun (Malte-Brun), Frankreichs bedeutendster Geograf im ersten Viertel des 19. Jahrh. Crimmitschau 1908 (Diss., Lpz.).
- H. F. Rørdam*: Andreas Bussæus's Levned. (Kirkehist. S. 5. R. V. 584—89.)
- G. Schrøder*: Dr. Paul Buttel (1826—1904). (Die Heimat XX, 209—16.)
- Johanne Larsen*: Ludvig Bøgeskovs Foredragsvirksomhed. Et Bidrag til Belysning af dansk Landbokultur i det Herrens Aar 1910. Aarhus. P.
- G. Herm. Jensen*: Sømandsmissionær Peter Christensen. (Højskolebl. 1910. 21—24.)
- Celius Christiansen*: En Pioners Historie. 40 Aar i Amerika. Erindringer fra Krigen mellem Nord- og Sydstaterne. Aalborg (1909).
- Detloff Klatt*: Chytræus als Geschichtslehrer und Geschichtsschreiber. (Beitr. z. Gesch. d. Stadt Rostock V, 1—202.)
Ogsaa særskilt. Diss., Rostock 1909.
- Morten Eskesen*: Rasmus Peder Clausen af Smedager (1841—1910). (Højskolebl. 1910. 457—64.)
- N. K.*: A. J. Dahl, Aale. (Højskolebl. 1910. 101—104.)
- Hans Birch Freih. v. Dahlerup*: In österreichischen Diensten. Bd. 1. Übers. von Marie Herzfeld. Berlin 1911 [v: 1910].
- J. E(lbek)*: Christen Dalsgaard. (Ord og Billeder 1910. 87—94.)
- Johan Lembcke*: Johan Gottlob Ditlevsen (1836—1910). (Dansk Klinik 1910. 542—43.)
- A(lfr). I(psen)*: Andreas Dolleris. (Fædrelandet V, 219.)

- Justa Lange*: Berider Hans Henrik Eckhorsts Død (1770). (Fra Arkiv og Museum IV, 250—53.)
- H. F. Rørdam*: Provst, Dr. th. Wolf Fr. Engelbreth. (Kirkehist. S. 5. R. V, 254—314.)
- A. Olsen*: Missionspræst John Engh og Missionens Udvidelse efter hans Død og nuværende Stilling. (Missions-Biblioteket 1910. 3.—5. H.)
- Joh. Bapt. Metzler*: Biskop Johannes von Euch. Et historisk Tidsbillede fra den katholske Kirkes Udvikling i Danmark. Fredericia. 4to.
- Biskop Johannes von Euch, Præst i 50 Aar. (Nordisk Ugebl. f. kath. Kristne 58. Aarg. 34—44.)
- Hans Brix*: Johannes Ewald og Lotteriet. (Danske Studier 1910. 191—92.)
- Hans Brix*: Hvornaar skrev Johannes Ewald Fiskerne? (Tilskueren 1910. II, 120—30.)
- P. Johansen*: Julius Exner. (Gads Danske Mag. 1910. 143—50.)
- Otto Borchsenius*: Peter Faber. (Gads Danske Mag. 1910. 101—06.)
- Emanuel Falbe Hansen (1839—1910). (Hardsyssels Aarb. IV, 211—12.)
- K. Jungclaus*: Johann Henrik Fehrs, ein rechter Dichter unserer Heimat. (Die Heimat XX, 233—43.)
- W. Thulstrup*: Niels R. Finsen. (= Mennesker i Litteraturens, Kunstens, Politikens og Videnskabens Tjeneste. V.)
- V. J. v. Holstein-Rathlow*: Friser (H. C. Frederiksen). 1840—11. Novbr.—1910. (Højskolebl. 1910. 1521—28.)
- Axel Liljefalk*: En Skibspræst fra 1644 [Hr. Claus Friis]. (Efter den samtidige Retsprotokol.) (Vor Fremtid IV, 32—34.)
- Francis Beckett*: Frederik Reinholdt Friis (1836—1910). (T. f. Industri XI, 202.)
- Robert Adolf Fraenckel. (T. f. Industri XI, 29—30.)
- K. Carøe*: Ruprecht Geisspuscher. Kong Christian III's Saarlæge. (Festskrift til Jul. Petersen 31—46.)
- H. Ewald*: Henrik Gerner. (T. f. Søvæsen 81. Aarg. 83—95.)

- C. Klitgaard*: Optegnelser om Familien Gleerup. (Personalhist. T. 6. R. I, 147—64.)
- Jens P. Jensen*: Bondevennen Asmund Gleerup I Anl. af Hundredaaret for hans Fødsel.
- Johannes Hoeck*: Emil Glückstadt. (Maanedts-Magasinet 1910. 771—74.)
- P. O. A. Andersen*: Is. Glückstadt. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 38.)
- Emil Meyer*: Isak Glückstadt. (Tilskueren 1910. II, 35—39.)
- Breve fra *Hans Gram*, Etatsraad, Geheimearchivar, Professor, 1685—1748. Udg. af *Herman Gram*. Tillæg.
- Knud Fabricius*: Griffenfeld. Historisk illustr.
Anm. af J. A. Fridericia i Hist. T. 8. R. III, 206—09.
- Jakob Holm*: Frederik Lange Grundtvig. (Fædrelandet V, 226—28, 236—38, 256.)
- Alfr. Ipsen*: Grundtvig-Dyrkelsen. (Vor Fremtid III, 339—43.)
- Grundtvig og Skamlingsbanke. Nogle Breve ved *H. Rosendal*. (Vejle Amts Aarb. 1910. 99—102.)
- Kr. Dahl*: G. A. Hagemann. (Maanedts-Magasinet 1910. 75—82.)
- Harald Bing*: H. N. Hansen. (Tilskueren 1910. I, 112—21.)
- A. Hvass*: Konferensraad H. N. Hansen. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 17.)
- Et Brev til H. N. Hansen [1905]. (Hist. Medd. om København II, 617.)
Fra Herman Trier.
- A. Cantor*: J. A. Hansens sidste Dage. (Tilskueren 1910. II, 224—28.)
- (*J. L. Hansen*:) Angrebene paa Sagfører J. L. Hansen, Kolding. En aktmæssig Fremstilling. Kolding.
- Pastor J. L. V. Hansen († 1884). (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 58. Aarg. 472—73.)
- Poul Hansen*: Blade af en fynsk bondeslægts historie. (Svendborg Amt 1910. 37—95.)
Lars Hansens Efterkommere. Ogsaa særskilt. (Nyborg).
- Alfr. Ipsen*: Den fynske Folkedigter (Mads Hansen). (Fædrelandet V, 260—61.)

- Chr. Engelstoft*: Niels Hansen. (Tilskueren 1910. II, 131—39.)
- B. M. Jensen*: Cand. mag. Søren Hansen (1859—1910). (Vejle Amts Aarb. 1910. 210.)
- Hof-Dekorationsmaler Vilhelm Hansen 1852—1910. (T. f. Industri XI, 201.)
- Lebenserinnerungen des Agrarhistorikers und Nationalökonom Georg Hanssen. Niedergeschrieben von ihm selber, hrsg. von seinem Sohne *H. Hanssen*. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 1—180.)
- G. F. Knapp*: Zum Gedächtnis an Georg Hanssen. Vortrag. (Schriften d. Ver. f. Sozialpolitik 132. Bd. 14—28.)
- Kr. Dahl*: Chr. Hasselbalch. (Maanedts-Magasinet 1910. 219—23.)
- A. C. Bang*: Hans Nielsen Hauge og hans Samtid. 3. Opl. (Kria.)
- En Skolemand. (Lærer N. P. Hedeager.) (Højskolebl. 1910. 671—72.)
- Erik Hedén*: J. L. Heiberg som grekisk kulturhistoriker. (Ord och Bild XIX, 113—27.)
- Breve fra *Peter Andreas Heiberg* til Kammerherre, Oberst J. N. B. Abrahamson [1819—20]. Ved *Louis Bobé*. (Personahist. T. 6. R. I, 204—13.)
- Nogle Breve fra *P. Heise* [1875—78]. Ved *Carl S. Petersen*. (Tilskueren 1910. I, 510—19.)
- Hother Ploug*: P. Heise og hans nationale Betydning. (Vor Fremtid III, 370—88.)
- Et gammelt Brev [³¹/_s 1869, fra Aug. Bournonville til Teaterbestyrelsen om Frk. *Betty Schnell*]. (Ill. Tid. 52. Bd. Nr. 5.)
- Anna Linck*: Til Fru Betty Hennings Jubilæum. Et Digt, som J. P. Jacobsen hemmeligt tilegnede hende. (Ill. Tid. 52. Bd. Nr. 11.)
- H. Stemann*: Minder fra Biskop Hertz's Tid. (Fra Ribe Amt 1910. 22—54.)
- S. Skouboe*: Det Hincheldeyske Gravkapel [i S. Alslev]. (Personahist. T. 6. R. I, 165—66.)
- Niels Hansen*: Enkefru Therese Hoffmann. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. 58. Aarg. 738—39.)

- Et brev til Ludvig Holberg. Ved *Carl S. Petersen*. (Danske Studier 1910. 32—36.)
Fra Albert Thura 1734 om H.s Danmarks Historie.
- Just Joh. Holten*: Mine personlige Erindringer om de ældre Led af Slægten Holten. P.
- M. Pontoppidan*: Elise Hoskier. Ein christlicher Frauencharakter. Übers. von J. G. Haas. Freiburg i Br.
- P. Andersen*: Iver Huitfeldt og hans Mænd. Et Tohundredaarsminde. (T. f. Søværnen 81. Aarg. 441—47.)
- H. J. Huitfeldt-Kaas*: Iver Tønnesen Huitfeldt († 1710). Efterladt Manuskript. (Personalthist. T. 6. R. I, 214—54.)
- H. Rechnitzer*: Iver Huitfeldt. Tale holdt ved Mindefesten i Køge 4. Okt. 1910. (T. f. Søværnen 81. Aarg. 553—65.)
- Christine Hvass, f. Kopp*: Livserindringer. (Fædrelandet V, 43—47.)
- Torkil Baumgarten*: Familien Hviid. (Borgerlige Familier. S. 1—20.)
- Jacob Appel*: Svend Høgsbro (1855—1910). (Højskolebl. 1910. 649—58.)
- Erik Henriksen*: Viggo Hørup. (= Mennesker i Litteraturens, Kunstens, Politikens og Videnskabens Tjeneste. III.)
- Torkil Baumgarten*: Familien Iisager. (Borgerlige Familier S. 33—39.)
- Et Brev fra *B. S. Ingemann* [1826]. Ved *Carl S. Petersen*. (Danske Studier 1910. 141—43.)
- Hans Bethge*: Jens Peter Jacobsen. (Xenien. Jahrg. 1910. Heft 7.)
- Georg Christensen*: J. P. Jacobsen. (= Mennesker i Litteraturens, Kunstens, Politikens og Videnskabens Tjeneste. IV.)
- E. Jokuff*: Jens Peter Jacobsen. Lebensgeschichte und Werke. Lpz.
- Holger Jacobæus*: Rejsebog (1671—1692). Udg. af *Vilh. Maar*. 4to.
- E. Ambt*: Architekt Johannes Jensen. (Architekten XII, 205.)

- Hans Rasmussen*: En Helt fra Lolland [† ⁸/₆ 1848]. (Vor Fremtid III, 311—12.)
Husar Niels Jensen.
- P. Lauritsen*: Danske Mænd. VII: Gustav Johannsen. P.
Chr. Engelstoft: Axel Jørgensen. Med Tegninger af Kunstneren. (Tilskueren 1910. I, 221—30.)
- Martin Borch*: Eugen Jørgensen. (Architekten XII, 521—26.)
Chr. Axel Jensen: Lorents Jørgensen, Billedsnider. (Fra Holbæk Amt IV, 5—20.)
- Villads Christensen*: Tømmermester Kaysers Mesterprøve. (Hist. Medd. om København II, 583—94.)
- Niels Kierkegaard*: Ungdomsminder. 1.—12. H. Glamsbjerg 1908.
- Raoul Hoffmann*: Kierkegaard und die religiöse Gewissheit. Biographisch-kritische Skizze. Aus dem Französischen übers. von G. Deggau. Gött.
- O. P. Monrad*: Sören Kierkegaard, sein Leben und seine Werke. Jena 1909.
- G. Niedermeyer*: Sören Kierkegaard's philosophischer Werdegang. Lpz. 1909. (Diss., Erlangen.)
- G. Niedermeyer*: Sören Kierkegaard und die Romantik. Lpz.
- Vald. Rørdam*: Peder Kjær i Arrild. (Fædrelandet V, 240—42.)
- A. Svensson*: Landdagsmand Kloppenborg-Skrumsager. (Fædrelandet V, 115—16.)
- Aagaat Daae*: Nogle Oplysninger om Skuespiller Hans Christian Knudsen, f. 1763, d. 1816. (Personahist. T. 6. R. I, 68—71.)
- Georg Hille*: Peter Christian Koch und sein Wochenblatt Dannevirke. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 291—324.)
- Edv. Lehmann*: F. C. Krarup. (Ill. Tid. 52. Bd. Nr. 2.)
- Ch. Been*: Arnold Krog 1885—1910. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 14.)
- Dalgas*: Arnold Krogs 25-Aars Jubilæum. (Architekten XII, 181—87.)
- Friedr. Deneken*: Ein Künstlerjubiläum (Arnold Krog in Kopenhagen). (Kunstgewerbeblatt 1910. Heft 5.)

- Familien Krøyers Slægtetog. (Arkiv f. Genealogi og Heraldik I, 155—60.)
- Ernst Goldschmidt*: Krøyer. (Det nye Kunstblad I, 118—25.)
- Karl Madsen*: Krøyer. (Gads danske Mag. 1910. 199—210.)
- L. Tuxen*: P. S. Krøyer. Nogle Betragtninger i Anledning af Krøyer-Udstillingen. (Gads Danske Mag. 1910. 69—74.)
- Breve fra *Julius Lange*. Medd. af *P. Købke*. (Tilskueren 1910. II, 97—108.)
- To Ungdomsbreve fra *Julius Lange* [1868]. Medd. af *P. Købke*. (Tilskueren 1910. II, 449—55.)
- Augusta Eschricht*: P. E. Lange-Müller. (Maanedts-Magasinet 1910. 986—89.)
- M. K. Zahrtmann*: Jakob Friedr. Langhorn. Et Stykke bornholmsk Lægehistorie. (Festskrift til Jul. Petersen. 85—100.)
- Architekt Jens Martin Larsen. (Architekten XII, 241.)
- Palle Fløe*: Landsdommer Jens Lassen. (Hardsyssels Aarb. IV, 22—27.)
- H.*: Hieronymus Laub (1838—1910). (Dansk Klinik 1910. 1367—68.)
- H. Rosendal*: Orla Lehmann. (Højskolebl. 1910. 613—20, 697—706, 763—72, 905—12, 937—42, 1001—08.)
- Harald Balslev*: Jannik Lindbæk. (Højskolebl. 1910. 145—62, 177—90; jfr. ogsaa 1352—55.)
- Knud Lumbye*: H. C. Lumbye. (Maanedts-Magasinet 1910. 246—49.)
- Anders Gommesen*: Gamle Fru Lund. (Højskolebl. 1910. 761—64.)
Marie Lund, f. Gylling (1827—1910).
- Ole Lund*: Af Livet i den gamle Købmandsgaard. Erindringer. (Fra Holbæk Amt IV, 39—76.)
- En Brevveksling [1849—55] mellem Søren Lybye i Hem og en Ungdomsven [Christen Hansen i Otting]. Ved *Carl Hansen*. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Skive II, 3—36.)
- Et Brev fra *Chr. Machabæus* til Henrik Rantzau. Ved *Carl S. Petersen*. (Kirkehist. S. 5. R. V, 589—91.)

- Andreas Dolleris*: Carl Markman. . En biografisk Pennetegning. (Odense.)
- Wilhelm Marstrand 1810--1910. (Ill. Tid. 52. Bd. Nr. 11.)
Bl. a. *Karl Madsen*: M.s Tegninger; *V. Rosenstand*: Om W. M. *Hauch-Fausbøll*: Om Tobie Martin. (Personalthist. T. 6. R. I, 272.)
- C. Goos*: Henning Matzen. (T. f. Retsvid. XXIII, 371—85.)
- Ejnar Hansen*: Henning Matzen. (Vor Fremtid III, 537—44.)
- Ingvald Kieler*: Den sidste Angelbo. (Henning Matzen.) (Fædrelandet V, 200—01.)
- Jul. Schovelin*: Prof. Henning Matzen. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 43.)
- B. Th. M(elsted)*: Thora Melsted (f. 1823). (Højskolebl. 1910. 17—24.)
- Eiler Nystrøm*: Guldsmed Anton Michelsen. Hans Virksomhed og Slægtskabskreds. 1909. 4to.
Ikke i Bogh.
- Molbech og Bredahl. Molbechs Adfærd belyst ved Breve ved *O. Thyregod*. (Danske Studier 1910. 37—58.)
- E. Gigas*: Lidt mere om Moldenhawers diplomatiske Mission til Spanien [1786—87]. (Hist. T. 8. R. II, 264—72.)
- J. W. S. Johnsson*: En dansk adelig Dames Baderejse til Aachen og Spa 1765. (Dansk Klinik 1910. 225—37.)
Grevinde Ida Moltke, f. Buchwald (1744—1816).
- P. N. Petersen*: Gravskrift over Præsten Frederik Monrad i Aagerup. (Kirkehist. S. 5. R. V, 618—21.)
- Carl Augustin Høffding Muus († 1885). (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 58. Aarg. 423—24.)
- H. R. Hiort-Lorenzen*: Legatstamtavle for Christiane Muus, f. Bruuns Legat og for Magdalene Bartholine Bruuns Legat samt for Andreas og Bertha Weis's Legat. 3. Udg. 4to.
- Johannes Hoeck*: Handelsminister Oscar B. Muus. (Maanedsmagasinet 1910. 963—67.)
- John M. Møller*: Præsten W. C. Müller. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. VI, 425—82.)
- Marx Hinrich Friedrich Møller*: Stammtafel der Familie Møller. U. St. 1909.

S. Elvius: En Embedsbesættelse under Frederik VI. (Østsjæll. Aarb. X, 3—13.)

Om Chr. Møllers Ansættelse som Toldkasserer i Kjøge 1810.

J. T. L.: Havnebygmester H. C. V. Møller. 1. Aug. 1885—1. Aug. 1910. (Tekn. Foren.s T. XXXIV, 205—08.)

Holger Begtrup: Otto Møllers Præsteaar 1860—1910. (Højskolebl. 1910. 35—40.)

Marinus Schneider: Poul Martin Møller. (Fædrelandet V, 21—24.)

Schultz Lorentzen: En grønlandsk Kunstner. (Gads Danske Mag. 1910. 368—71.)

Steffen Møller.

Chr. V. Nielsen. (Architekten XII, 337.)

Fred. Nørgaard: Forstander Jens Nielsen, Borris. (Højskolebl. 1910. 713—18.)

Chr. Engelstoft: Kaj Nielsen. (Tilskueren 1910. I, 533—44.)

Laurids Nyegaard: Et Universitetsprogram fra 1743. (Kirkehist. S. 5. R. V, 397—406.)

Om Anna Christina Nyegaard.

Marie Bregendahl: P. Odgaard. (Maanedts-Magasinet 1910. 274—79.)

Ein Autograph des Malers *Jürgen Ovens*, mitgeteilt von *Georg Hille*. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 495—97.)

Vilh. Andersen: Paludan-Müller. 1—10. H.

Jfr. Carl S. Petersen i „Riget“s Kronik 21. Dec. og Vilh. Andersens Svar smst. 22. Dec.; endvidere Vilh. Andersen: „Tolv Paragraffer om Pal.-Müller“ i Danske Studier 1910. 213—18 og Carl S. Petersen smst. 218—24.

Aug. Fjelstrup: Dr. Peter Payngk, Hofchymikus des dänischen Königs Kristian IV. (Archiv f. d. Gesch. d. Naturwiss. III, 140—54.)

P. A. Pedersen: Stænderdeputeret, Gaardmand Jørgen Pedersen, Hjørlande. (Fra Frederiksborg Amt 1910. 37—50.)

Torkil Baumgarten: Familien Petersen fra Humtrup. (Borgerlige Familier. S. 21—25.)

Carl Emil Petersen: Jordan rundt to Gange. 25,000 danske Mil uden Penge. En Haandværkers Rejseskildringer. 2. Udg. Odense.

- A. Hindenburg*: Grosserer Holger Petersen, Bestyrer i „Vort Land“. P.
- J. Pagel*: Zum 70. Geburtstage von Julius Petersen, Kopenhagen (^{29/12} 1910). (Janus XV, 785—86.)
- H. G. Zeuthen*: Mindeord over Julius Petersen. (Overs. over Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1910. {737}—{75}.)
- Etatsraad, Prof. Vilhelm Petersen. (Architekten XII, 297—301.)
- Thade Petersen*: Pastor Laurids Bertelsen Poulsen i Bovlund. (Højskolebl. 1910. 209—14.)
- Thorvald Laursen*: Højskoleforstander Poul Poulsen, Klank. (Højskolebl. 1910. 1589—90.)
- Familieoptegnelser af Sogndegn *Samuel Jacobsen Prah* (f. 1730, d. 1819). Ved *P. B. Grandjean*. (Personalhist. T. 6. R. I, 255—63.)
- E. Marquard*: Christen Pram og Konsulatsposten i Tunis [1793]. (Personalhist T. 6. R. I, 76—82.)
- Børge Janssen*: Pricernes Æventyr. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 22; jfr. *Eiler Nystrom* smst. Nr. 23.)
- Et Par Breve fra *K. L. Rahbek* [1810 og 1821]. Ved *Edv. Agerholm*. (Ill. Tid. 52. Bd. Nr. 12.)
Til hans Kolleger i Teaterdirektionen.
- Fr. Opffer*: Danmarks Svoger og hans Stab. (Løse Blade fra Livet i en Provinsby paa Overgangen fra 70erne til 80erne.) Aarhus.
Om Vognmand Henrik Rasmussen og Livet i Køge.
- Augusta Eschricht*: „Danmark dejligst Vang og Vænge —“ og dens Komponist. (Gads Danske Mag. 1910. 567—72.)
Om Auditor P. E. Rasmussen (1776—1860).
- George C. Williamson*: Miniaturmalekunsten. En Værdsættelse af J. W. von Rehling-Qvistgaard som Kunstner. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 36.)
- A. H. Riise* og *Hustru* i Anl. af 100 Aars Dagen for *A. H. Riises* Fødsel. 4to.
Trykt som Manuskript. Ikke i Bogh.
- P. B. Grandjean*: Nogle Rosenørnske Slægtebogsoptegnelser. (Personalhist. T. 6. R. I, 115—46.)
- P. Lauritsen*: Et dansk Forfatterskab. (Vor Fremtid III, 8—14.)
Om Ingeborg Kristiane Rosenørn.

- P. Eliassen*: Præsten i Vonsild. Livsbilleder fra det 17. Aarhundrede. (Vejle Amts Aarb. 1910. 113—40.)
Johannes Ryde, Præst i V. 1659—1707.
- C. O. Munthe*: Oberstløjtnant Johan Georg Ræder 1751—1808. (Norsk hist. T. 4. R. VI, 273—360.)
- Kirstine Meyer*: Ole Rømer (1644—1710). (Fysisk T. IX, 8—12.)
- Kirstine Meyer*: Ole Rømer und das Thermometer. (Archiv f. d. Gesch. d. Naturwiss. u. d. Technik II, 323—49.)
- C. Klitgaard*: Poul Nielsen Røn [1716—89]. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. VI, 531—32.)
- Aus dem Archiv von Schierensee, mitgeteilt von *M. v. Mesmer-Saldern*. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 499.)
- L. W. Salomonsen*: Kommunelægeinstitutionen. Personlige Indtryk og Erindringer. (Dansk Klinik 1910. 1105—13, 1133—38.)
- A(xel) L(iljefalk)*: General Poul Ulrich Scharffenberg. (Fædrelandet V, 116—17.)
- E. Ingerslev*: Poul Scheel, særlig i obstetricisk Henseende. (Festskrift til Jul. Petersen. 13—30.)
- Johannes Hoeck*: Hans Christian Schiern. (Maanedts-Magasinet 1910. 819—23.)
- P. Chr. Hansen*: En Skolelærer fra Midten af 18. Aarh. [Henrik Schurmann]. (Østsjæll. Aarb. X, 61—70.)
- Torkil Baumgarten*: Familien Siggaard. (Borgerlige Familier. S. 26—32.)
- En driftig Kirurg. (Dansk Klinik 1910. 575—76.)
Dines Simesen (1765—1835).
- Franziska Carlsen*: En handlekraftig Adelsdame. (Østsjæll. Aarb. X, 55—56.)
Om Fru Birgitte Skeel, Chr. Barnekows.
- Skifter-Andersen*: Nogle Ungdomserindringer. (Fædrelandet V, 51—58, 140—41; jfr. ogsaa 37—38.)
- Schaffalitzky de Muckadell*: „Hvad var Peder Skram?“ (T. f. Sevæsen 81. Aarg. 157—70.)
I Aaret 1535.
- A. W. Rasch*: Gammel norsk Adel? (Personalthist. T. 6. R. I, 83—84.)
Om Slægten Soop.

- C. Klitgaard*: En Viborg-Dame som Arkanafabrikant. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. VI, 533—34.)
Landsdommer Fr. Lelius' Enke Anne Katrine Spend 1721.
- Anders Gommesen*: Pastor Chr. Spleis (1828—1910).
(Højskolebl. 1910. 729—38.)
- Adam v. Krogh*: Die Stemann und v. Stemann und ihre Blutsverwandten. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 181—264.)
- Vedet*: Redaktør Svensson. (Fædrelandet V, 198—200.)
- Nicolaj Bøgh*: Julie Sødring, født Rosenkilde. Efterladte Optegnelser.
- Anna Sørensen*, Kommunalærerinde, Marthahjemmets Forstanderinde. Et Mindeskraft. P.
- Carl Burrau*: T. N. Thiele. (Ill. Tid. 52. Bd. Nr. 1.)
- N. E. Nørlund*: T. N. Thiele. (Fysisk T. IX, 1—7.)
- H. G. Zeuthen*: Mindeord over T. N. Thiele. (Overs. over Vidensk. Selsk.s Forhandl. 1910. (75)—(77).)
- Niels Bjerrum*: Julius Thomsen. (Berichte der Deutschen chem. Gesellsch. XLII, 4971—81.)
- Odin T. Christensen*: Julius Thomsen. (Letterst. T. 1910. 155—70.)
- J. P. Jensen*: Peder Tordenskjold. Nykøbing F.
- Uddrag af Ernst Triers og Marie Abels brevveksling. (Fra Vallekilde Folkehøjskole XVII, 64—95.)
- Johs. Lindbæk*: Troels-Lund. (Gads Danske Mag. 1910. 701—05.)
- Axel Liljefalk*: Herluf Trolle og Birgitte Gjøe, deres Liv, deres Gerning.
- Holck*: Jacob Ulfeldt. (Svendborg Amt 1910. 175—81.)
Et Brev fra *Leonora Christine Ulfeld* til Carl Gustaf Wrangel [2¹/₄ 1660]. Medd. af *Axel Liljefalk*. (Danske Mag. 6. R. I, 191—92.)
- Johannes Vedel*: Fra mine Minders Verden. I.
- Torkil Baumgarten*: Stamtavle over Familien Werchmeister. (Borgerlige Familier S. 40.)
- E. C. Werlauff*: Erindringer af mit Liv. (= Memoirer og Breve udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. XIII.)

- P. Johansen*: Frederik Vermehren. (Ill. Tid. 51. Bd. Nr. 17.)
- Carl Thomsen*: Et Par Mindeord om Frederik Vermehren. (Gads Danske Mag. 1910. 265—69.)
- Arthur Christensen*: En dansk Tænkter, Aage Werner.
- E. Dam*: Prof. Dr. med. Peter von Westen som Supplikant. (Festskrift til Jul. Petersen. 101—20.)
- Autobiografiske Optegnelser af *Jørgen Wetlesen* (1787—1864). Medd. af hans Sønneson Adjunkt *T. Vetlesen*. (Personalhist. T. 6. R. I, 85—110.)
- Johannes Hoek*: Direktør Emil Vett. (Maanedsmagasinet 1910. 915—18.)
- Vilh. Maar*: Lidt om Jakob Benignus Winsløw som Videnskabsmand og Læge. (Festskrift til Jul. Petersen. 145—76.)
- Joh. B. Metzler*: Jakob Benignus Winsløw [f. 1669]. Nogle Mindeblade til hans 150 Aars Dødsdag. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne. 58. Aarg. 227—35, 243—50.)
- Om Slotsforvalter *Jørgen Friederich Lorentz Voigt* († 1744). (Personalhist. T. 6. R. I, 272.)
- C. Klitgaard*: Optegnelser om Familien Worm (Wormskiold). (Personalhist. T. 6. R. I, 264—71.)
- H. F. Rørdam*: Madame Maria Wulfs, født Martens. (Kirkehist. S. 5. R. V, 417—53.)
- J. E(lbek)*: Chr. Zahrtmann. (Ord og Billeder 1910. 111—16.)

Samfundsforhold og Aandsliv.

- Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og By-skråer. Udg. af *Poul Bjerge* og *Thyge J. Søgaard*. II. 3. H. Kolding.
- S. Wiskinge*: Grundtræk af vor Forfatnings Historie gennem Tiderne med Grundlovene af 5. Juni 1849, 2. Okt. 1855, 18. Nov. 1863 og 28. Juli 1866, samt Ministerierne 1848—1910. Roskilde.
- C. V. Nyholm*: Fortsatte Betragtninger over Rigsret og Ministeransvar. (Gads Danske Mag. 1910. 270—77.)

- Knud Berlin*: Rigsret. (Gads danske Mag. 1910. 573—82.)
- K. Haff*: Die Theorie des dänischen Grundregals. (Z. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. Germ. Abt. XXX, 290—98.)
- Gustav Graae*: De om Len, Stamhuse og Fideikommissgodasers Overgang til fri Ejendom tidligere fremsatte Lovforslag og deres Behandling i Rigsdagen.
- Hermann Klauss*: Die am 15. Juni 1742 von Christian VI, König von Dänemark, für Holstein erlassene Verordnung „wegen der Erbfolge unter den Eheleuten, die dem Sächsischen Recht unterwürfig sind“. Borna-Lpz. (Diss., Rostock.)
- Knud Berlin*: Det dansk-islandske Kommissionsudkasts Fald. (Gads Danske Mag. 1910. 235—42.)
- Fr. Jürgensen West*: Uddrag af de ældste Kirkebøger for den romersk-katholske Menighed i København. (Personalhist. T. 6. R. I, 1—28.)

Dansk Folkemuseum (1885—1910). (Architekten XII, 469—74.)

Festen paa Dansk Folkemuseums 25 Aars Aabningsdag den 8. August 1910. 4to.

K. Rhamm: Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Altertumskunde. 2. Abt., 2. Teil, 1 Buch. Die altslawische Wohnung. Braunschw.

Jfr. Jørgen Olrik (Nordiske og tyske Bøndergaarde) i Danske Studier 1910. 113—23.

Danmark i vor Tid. Rigt illustreret Album med Biografier fra Kunstens, Videnskabens, Handelens og Industriens Verden. Berlin-Charlottenburg. Fol.

Eva Moltesen: Nykyajan tanska [Danmark i Nutiden]. Jyväskylä.

H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv. 1. Del. 3. forøgede Opl. (Folkelæsning Nr. 168.)

Lars Larsen: Dagligt Liv i Nordsjælland. Højtidskikke. II—IV. (Fra Frederiksborg Amt 1910. 1—16.)

C. F. P. Mortensen: Landsbyliv i Horns Herred. Minder fra Kyndby i Aarene 1820—40. Medd. af A. Mortensen. (Fra dansk Folkemindesamling II, 30—62.)

- Christine Reimer*: Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde. Folke­minder øste af Folkemunde i det 19. Aarh. I. Odense.
Anm. af Jørgen Olrik i Hist. T. 8, R. III. 84—85.
- Bernhard Olsen*: Det sidste Neg. (Danmarks Folkeminder Nr. 6. 5—17.)
- Hugo Matthiessen*: Bøddel og Galgefugl. Et kulturhistorisk Forsøg.
Anm. af J(ørgen) O(lrik) i Hist. T. 8. R. II, 430—31.
- Et Orfejdebrev fra Ribe 1530. Ved *Evald Tang Kristensen*.
(Fra Ribe Amt 1910. 191—97.)
- V. A. Secher*: Røverliv i Skåne i midten af 17. århundrede.
(Hist. T. f. Skåneland IV, 13—23.)
- A. P. Andersen*: En Henrettelse og et Selvmord [1757 og 1777]. (Fra Frederiksborg Amt 1910. 51—55.)
- H. F. Feilberg*: Bjærgtagen. Studie over en Gruppe Træk fra nordisk Alfetro. (Danmarks Folkeminder Nr. 5.) Kolding.
- Axel Olrik*: Loke i nyere Folkeoverlevering. (Danske Studier 1908. 193—207; 1909. 69—84; ogsaa særskilt = Danmarks Folkeminder Nr. 3.)
- Villads Christensen*: Hekseprocesser fra Midtjylland. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. VI, 313—78.)
- C. Klitgaard*: Træk af Fortidens Overtro. (Kirkehist. S. 5. R. V, 409—12.)
- L. D. Å. M. Jensen*: Lindormen ved Ejby Kirke. (Østsjæll. Aarb. X, 23—26.)
- C. Klitgaard*: „Et selsomt Syn“ (1629). (Kirkehist. S. 5. R. V, 593—95.)
- Hugo Matthiessen*: En Forskrivning til Satan 1732. En fredericiansk Latinskoleelevs Skæbne. (Vejle Amts Aarb. 1910. 40—59.)
- And. Petersen*: En Troldkvinde i Kjøge. [Ane Thorkilds 1624.] (Østsjæll. Aarb. X, 17—22.)
- J. Johnsson*: Dansk Folkemedicin. Om Tandpine. (I. Beskyttelsesmidlerne.) (Danmarks Folkeminder. Nr. 6. 19—32.)
- Magnus Petersen*: Vågestue og begravelser på Ærø. (Fra dansk Folkemindesamling. II, 22—23.)

- Will. Scharling*: Har vi levet over Evne? (Gads Danske Mag. 1910. 215—21.)
- Laurits V. Birck*: Vor Sæddelbank i 120 Aar (1736—1857). (Vor Fremtid III, 65—79, 137—48, 198—212.)
- H. L. Bisgaard*: Vore Sparekasser gennem 100 Aar. (Nationalekon. T. 3. R. XVIII, 177—99.)
- G. Claussen*: Mitteilungen über die Posttaxe in Schleswig-Holstein vor 100 Jahren. (Die Heimat XX, 90—92.)
- Isak Jensen*: Fra gamle Dage. (Aarb. f. Hist. Samf. f. Skive II, 93—116.)
Landboforhold.
- P. Jensen*: Om Byled og Hyrdhuse. (Svendborg Amt 1910. 3—26.)
- Palle Fløe*: En Rømnings sag fra Stavusbaandets Tid [1762]. (Hardsyssels Aarb. IV, 28—34.)
- Aarep*: Fæstespørgsmaalet. (Vor Fremtid III, 297—310.)
- Le mouvement coopératif en Danemark. Publ. à l'occasion du 1er Congrès international des associations agricoles et de démographie rurale. (Bruxelles 1910.)
- Coopération dans l'agriculture en Danemark. Publ. par le Bureau statistique de l'Etat.
- S. C. A. Tuxen*: Jordspørgsmaalet i Danmark i de sidste to Menneskealdere. (T. f. Landøkon. 1910. 387—409.)
- C. Th. Zahle*: Den danske Husmand. 2. forøgede Udg.
- Chr. Sonne*: Smøringindustrien i Danmark. (Gads danske Mag. 1910. 129—42.)
- Oscar Alb. Johnsen*: Fra Leilænding til Selvejer. (Letterst. T. 1910. 277—86.)
- O. Olafsen*: Humledyrkningen i Norge fra ældre Tid til Nutiden. (Norsk hist. T. 4. R, VI, 432—75.)
- J. Jensen*: Det kgl. Frederiksborgske Stutteris Historie fra dets første Oprindelse til dets Opløsning 1840. (= Landbo-skrifter udg. af det kgl. danske Landhusholdningsselskab. XX.)
- H. P. Christensen*: Kvægpesten paa Sjælland i det 18. Aarh. (Fra Arkiv og Museum IV, 254—308.)
- Fyens Stifts Kreaturforsikrings-Forening 1860—1910. Odense. P.

- Th. Tomfohrde*: Die Heringsfischereiperiode an der Bohuslän-Küste von 1556—1589 (Kap. 4.) Berlin 1909. (Diss., Berlin.)
- E. Hörman*: Ur bohusfiskets historia. 1—4. Första skedet: Forntiden — 1500-talet. (Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidn. 22. o. 29. jan., 5. febr., 9., 23. o. 30. april, 14. maj, 4. juni, 1. okt. 1910.)
- Hermann Bächtold*: Der norddeutsche Handel im 12. und beginnenden 13. Jahrh. Berl. u. Lpz.
- Alfred Beckstaedt*: Die Bemühungen Lübecks als Vororts der Hanse um Aufhebung des Strandrechts in den Ostseegebieten bis zur Mitte des 15. Jahrh. Strassburg i. E. 1909. (Diss.)
- Dietrich Kohl*: Überseeische Handelsunternehmungen oldenburgischer Grafen im 16. Jahrh. (Hans. Geschichtsb. 1910. 417—49.)
Særlig om Forbindelsen med de danske Konger.
- C. Klitgaard*: Skudehandel. (S. t. jydsk Hist. og Top. 3. R. VI, 532—33.)
- Hans Hagerup*: Om Trondhjems Handel 1737. (Trondhjemske S. II, 1—17.)
- Foreningen af jydsk Trælasthandlere 21. Juli 1885—1910. 4to. P.
- L. Bramsen*: De første 25 Aar [i Handels- og Kontorist-Foreningen] (1841—66). P.
- Danmarks ældste Forretninger. Udg. af *Ove Krak*. Ikke i Bogh.
- Ludvig Maas*: Die Brandgilden insbesondere in Schleswig-Holstein. Stuttg.
- C. Nyrop*: Nogle Tillægsbemærkninger om Lavforhold. (Fra Arkiv og Museum IV, 417—22.)
- Edv. Mackeprang*: Danske Haandværkerlaug i Nutiden. (T. f. Industri XI, 85—92, 98—108, 173—83, 197—99.) Ogsaa som Særtryk. Ikke i Bogh.
- Artikler af 1671 for Kjøbenhavns Barbersvende. Ved *Frederik Wulff*. (Fra Arkiv og Museum IV, 375—83.) Ogsaa som Særtryk. Ikke i Bogh.
- (*Pauli Jørgensen*.) Skibs-Restauratørforeningen. 1885—4. Nov.—1910.
Trykt som Manuskript.

Festskrift. Dansk Skotejsarbejder-Forbund 1885—1910. P.

C. Nyrop: En gammel Smedevise. (Danmarks Folkeminder Nr. 6. 37—45.)

Fra 1781.

Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere i Danmark 1536—1660. II—V. (T. f. Industri XI, 31—58, 149—72, 185—96, 241—61, 263—69.)

Ogsaa særskilt.

Herman Trier: Fra den store Lockout. (Tilskueren 1910. I, 34—44.)

Assistance et prévoyance sociale en Danemark. Publ. par *A. Krieger*.

Willers Jessen: Zwei Ahlefeldsche Stiftungen, die Marianerkapelle in Hadersleben und der Goschhof in Eckernförde. (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 340—483.)

Den danske Bondestands Sygekasse 1900—22. Nov.—1910. P.

Viborg Fængselselskab 1860—1. Dec.—1910. Viborg. P.

Th. Fussing och *C. Bielefeldt*: Räddningsarbetet bland frigifna i Danmark. Sth. P.

Jubilæumsskrift i Anledning af Gjerlev-Onsild Herreders Afholdskreds' 25-aar. Bestaaen. 1886—1911. Hobro.

I. O. O. F. — Festskrift ved Lejr Nr. 4 „Skjalm Hvides“ 25 Aars Jubilæum. 1885—19. Okt.—1910. (Aarhus). 4to.

L. Justnielsen: 50 Aar. Foredragsvirksomheden m. v. i Arbejderforeningen af 1860.

Et hundredeaar gammelt Indlæg i Kvindesagen. Medd. af *H. Weitemeyer*. (Fra Arkiv og Museum IV, 413—17.)

K. Carøe: Medicinens Historie ved Københavns Universitet. (Festskrift til Jul. Petersen. 7—12.)

K. Carøe: Danske medicinske Tidsskrifter i Fortid og Nutid. (Dansk Klinik 1909. 3—11.)

J. W. S. Johnsson: Liber ecclesiae Sancti Lucii Roskildensis. (Festskrift til Jul. Petersen. 121—43.)

Et Lægèhaandskrift skænket Domkirken af Christian I.s Livlæge Nicolaus Senior.

- Frederik Grøn*: Nogle medicinske Forhold i Norge i 16. Aarhundrede. (Norsk hist. T. 4. R. VI, 399—431.)
- J. W. S. Johnsson*: Det Wiltfangske Manuskript. (Fra Arkiv og Museum IV, 231—49.)
En Lægebog fra 16. Aarh.
- K. C. Rockstroh*: Lidt om Pleje af syge og saarede Soldater i det 17. Aarh. (Militærlægen XVIII, 1—31.)
- K. C. Rockstroh*: Militær Sygepleje i Danmark i det 17. Aarh., særlig under den skaanske Krig. (Militærlægen XVIII, 161—295.)
- K. Carøe*: Die alten Bartschererkisten und ihr Inhalt. (Janus XV, 1910. 657—74.)
- S. Engelsted*: Gammelt og Nyt om Krig og Cholera, Tuberkulosens Bekæmpelse, Sundhedskollegiets Ødelæggelse.
- A. N. Andersen*: Fragmenter af den veneriske Syges Historie i Skodborg og Vandfuld Herreder. (Bibl. f. Læger 102. Bd. 169—86.)
- Fr. Grøn*: En „sundhedskilde“ i Smaalenene og myntfund derfra. (Foren. t. norske Fortidsm.s Bevaring. Aarsberetn. f. 1909. 65—74.)
- Gustav Meldorf*: Sagaernes Beretninger om Sygdomsforhold m. m. i Grønland i Tidsrummet 986—ca. 1448. (Det grønlandske Selsk.s Aarsskr. 1909. 1—16.)
- Th. N. Krabbe*: Oversigt over det grønlandske Lægevæsens Historie. (Det grønlandske Selsk.s Aarsskr. 1909. 45—96.)
- A. Bertelsen*: Om Dødeligheden i Grønland og om nogle af Dødsarsagerne sammesteds. (Bibl. f. Læger 102. Bd. 459—504.)
- Gordon Norrie*: Københavnske Hospitalsforhold i Fortid og Nutid. (Festskrift til Jul. Petersen. 47—70.)
- Knud Faber*: Ved Flytningen af det kgl. Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen. (Gads Danske Mag. 1910. 50—55.)
- L. W. Salomonsen*: Gamle Minder fra Frederiks Hospital (1850—1863). (Dansk Klinik 1910. 1—15.)
- In memoriam. (Architekten XII, 510—12.)
Om Frederiks Hospital.
- C. E. A. Schøller*: Fra Rønne Apotheks første Dage [1760—93]. (Bornholmske S. V, 70—83.)

E. Jendreyczyk: Die Apotheke zu Tönning [1610—1910].
(Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 265—90.)

Laurits V. Birck: Danmarks Forsvarsbyrder i Middelalderen.
(Vor Fremtid IV, 19—31.)

K. C. Rockstroh: Christian IV.s hvervede Hær i Aarene
1638—43. (Hist. T. 8. R. II, 325—64.)

T. J. P[etrelli]: Danska standar från konung Fredrik IVs
tid. (Ill. Militärrevy 1910. 24—25.)

Martin Madsen Halsted: Fra Kampen om vort Forsvars
Ordning. (Vor Fremtid III, 18—33.)

Harald Lone: Danmark i 1909. (Norsk milit. T. 73. Bd.
328—47, 386—404.)

Om Forsvarslovene.

Jens Jensen: Selskabet De danske Vaabenbrødres Historie
gennem 50 Aar. Kolding. 4to.

Kirke-Leksikon for Norden. Udg. af *J. Oskar Andersen*.
54—55. H. Aarhus.

Vitae sanctorum Danorum udg. ved *M. Cl. Certz*. 2. H.

Indeholder: 3. S. Canutus dux; 4. S. Ketillus; 5. S. Wilhelmus abbas.

Christian Reuter: Ebbo von Reims und Ansgar. Ein Beitrag
zur Missionsgeschichte des Nordens und zur Gründungsgeschichte
des Bistums Hamburg. (Hist. Z. 3. F. IX, 237—84.)

Acta pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende
Danmark 1316—1536. 4. Bd.: 1471—1492. Udg. af
Alfr. Krarup og *Johs. Lindbæk*.

Bd. 1—3 anm. af E. Daenell i Hist. Z. 3. F. VIII, 414—17;
Bd. 1—4 af O. Kolsrud i Norsk Hist. T. 5. R. I, 255—67.

Harry Fett: Oslo skytshelgen [St. Halvard]. (Kunst og
Kultur I, 1910. 7—13). Jfr. *Edv. Bull*: St. Halvards
dyrkelse i Norge (smst. 63—64).

Edv. Bull: Pønitentiarier for den norske kirke i middelalderen.
(Norsk hist. T. 4. R. VI, 369—78.)

- I. Collijn*: En hittils okänd upplaga af Odense-breviariet. (Kyrkohist. årsskr. X, 144—51.)
- H. F. R(ørdam)*: Om „Breviarium Arhusiense“. (Kirkehist. S. 5. R. V, 600—602.)
R. antager Morten Børup for at have samlet Breviaret.
- I. Collijn*: Munkfisken. Ett nyfunnet flyggblad från reformationstiden. (Kyrkohist. årsskr. X, 152—56.)
- H. F. R(ørdam)*: Skrifter udgivne 1729—30 paa Waisenhusets Forlag. (Kirkehist. S. 5. R. V, 602—06.)
- Uddrag af E. Pontoppidans kirkehistoriske Samlinger. Ved *H. F. Rørdam*. (Kirkehist. S. 5. R. V, 315—43.)
- H. F. Rørdam*: Kirkehistoriske Bidrag fra Tiden 1733—37. (Kirkehist. S. 5. R. V, 343—67.)
- Kirkelige Brydninger i Aaret 1733. Af *Kn. Heibergs* Samlinger ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. V, 509—75.)
- M. G. Schybergson*: En dansk publikation om bröderna Jacob och Erik Erichsson och deras anhängare. (Finska kyrkohist. samfundets protokoll o. meddelanden VIII, 363—66.)
Anm. af *H. F. Rørdam*s Afhandling (i Kirkehist. S. 5. R. IV, 48—140) om „Svenske Emigranternes Ophold i Danmark.“
- H. F. Rørdam*: Bidrag til Konfirmationens Historie. (Kirkehist. S. 5. R. V, 368—96.)
- Et Forslag til Herrnhuterne om at købe de dansk-vestindiske Øer (1739). Af *Kn. Heibergs* Samlinger ved *H. F. R(ørdam)*. (Kirkehist. S. 5. R. V, 606—09.)
- Jakob Lylke*: En Tiendestrid i Vor og Nim Herreder 1785. (Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift III, 86—106.)
- Pastor Claus Harms gegen Senator Witthöfft-Kiel. Eine Glaubensfehde aus den Jahren 1819—20. Hrsg. von *Franz Reimers*. Kiel.
- L. Andersen* og *H. P. H. Gjevnøe*: En kristelig Vækkelse i det sydlige Odsherred. (Fra Holbæk Amt IV, 92—132.)
- Lars Frederiksen*: Den kirkelige bevægelse i Ryslinge i Fyen fra 1849 til 1868. (Svendborg Amt 1910. 107—73.)
Ogsaa særskilt. (Nyborg.)
- P. Storgaard Pedersen*: Brødreminighedens Virksomhed i Hardsyssel. (Hardsyssels Aarb. IV, 102—56.)

Nr.-Eskildstrup Baptistmenighed 1861—1. Jan.—1911.

L. St.-Ch.: Den hellige Birgittas Hus i Rom. (Nord. Ugebl. f. kath. Kristne 58. Aarg. 631—37.)

L. Koch: Den danske mission i Grønland i slutn. af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede. (Kirkehist. S. 5. R. V, 454—508.)

Chr. Ludwigs: Grønlandsk Kirkeliv. (Dansk Kirketid. 1910. 465—73, 481—86, 513—18, 529—37.)

K. Carøe: Et Bidrag til Studentermatriklen før 1611. (Personahist. T. 6. R. I, 111—14.)

Niels Munk Plum: Danske studerende ved Universitetet i Tübingen. (Kirkehist. S. 5. R. V, 246—53.)

Alfr. Krarup: Auszüge aus der Baseler Universitätsmatrikel (1568—1689). (Z. d. Ges. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 502—04.)

K. Carøe: Danske, Norske og Holstenske Studenter ved Universitetet i Giessen 1606—1707. (Kirkehist. S. 5. R. V, 576—83.)

A. C. Larsen: Studenterforeningen før og nu. (Tilskueren 1910. I, 301—16.)

Nye Vrøvleblade. Skiftende Billeder af Livet i den gamle Studenterforeningsbygning 1863—1910. Nr. 5. 1881—92. P.

Carl Dumreicher: Lidt Studenterpoesi. (Gads Danske Mag. 1910. 20—26.)

Om Studenterforeningen.

V. Bloch: Af Ribe Katedralskoles Historie gennem 700 Aar. Ribe.

Carolineskolen [o: Det mosaiske Trossamfunds Pigeskole]. 1810—28. Oct.—1910. P.

Poul Levin: Tale ved Carolineskolens hundredaarige Jubilæum. (Vor Ungdom 1910. 385—98.)

C. Behrend: Henrik Broholms Bog om Frederik IV.s danske Skoler. (Vor Ungdom 1910. 354—63.)

P. Severinsen: Fra Landsbyskolens Barndomstid i Ringkøbing Amt. III. (Hardsyssels Aarb. IV, 213—28.)

- P. Petersen*: Hjørlande Sognebogsamling og „Den højere Bondeskole i Sundbylille“. (Fra Frederiksborg Amt 1910. 17—36.)
- Gottlieb Fritz*: Das moderne Volksbildungswesen. Lpz. 1909.
Kap. 4: Die dänischen Volkshochschulen und die übrigen Volksbildungseinrichtungen in den nordischen Ländern.
- A. H. Hollmann*: Den danske Folkehøjskole og dens Betydning for Udviklingen af en folkelig Kultur i Danmark. Paa Dansk ved A. Vedel.
Anm. af Helge Skovmand i Højskolebl. 1910. 1601—16.
- R. Stauri*: Folkehøgskulen i Danmark, Norge, Sverige og Finland. Kria.
- Edv. Nielsen-Stevns*: Paa Askov. Minder og Betragtninger. Odense.
- P. S. Vig*: Højskoleminder. Fra et Vinterophold på Højskolen i Askov i 1872—73. (Højskolebl. 1910. 985—90, 1023—26.)
- Otto Plaumann*: Die Leibespflge in Dänemark. Bericht über seine einjährige Studienreise. Kiel. 4to.
- Axel Sørensen*: Dansklærerforeningen i København 1885—1910.
-
- H. Bertelsen*: Dansk Sproghistorie til Skolebrug. 2. Udg. I—II.
- Lis Jacobsen, f. Rubin*: Studier til det danske Rigssprogs Historie fra Eriks Lov til Chr. III's Bibel. I. Lydhistorie. Disp.
Anm. af M. Kr. i Danske Studier 1910. 132—37. Fru Jacobsens Svar: Grundlaget for det danske Rigssprog smst. 208—13 (med Replik af M. Kristensen).
- Johs. Brøndum-Nielsen*: De danske folkevisers betydning i sproglig henseende. (Letterst. T. 1910. 587—602.)
- P. K. Thorsen*: Hvor gammelt er det nye i det danske Sprog? (Kort Udsigt over det philolog.-hist. Samfunds Virksomhed Okt. 1904—Okt. 1909. 144—61.)
- B. T. Dahl og H. Hammer*: Dansk Ordbog for Folket. 26—28. H.
- H. Falk og A. Torp*: Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch. Deutsche Bearb. von H. Davidsen. Lief. 15—20. Heidelb.

O. Kalkar: Ordbog til det ældste danske Sprog (1300—1700). 49. H. (Tillæg.)

Vald. Bennike og Marius Kristensen: Kort over de danske Folkemål. 8. H.

H. F. Feilberg: Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål. 35—36. H.

E. Björkman: Nordische Personennamen in England in alt- und frühmittel-englischer Zeit. Halle a. S.
Anm. af B. Kahle i Ark. f. nord. Filol. XXVII, 379—83.

Johannes Køpke: Altnordische Personennamen bei den Angelsachsen. Berlin 1909. (Diss., Berlin.)

Johannes Steenstrup: Navneskiftet. Nogle Betragtninger over Navnelovens Virkninger. (Gads Danske Mag. 1910. 502—06.)

Weidenmüller: Flensburger Namenstudien. (Die Heimat XX, 259—62.)

Axel Olrik: Danske Heltesagn. Tegninger af Lorens Frölich. 3. Udg. 4to.

Axel Olrik: Danmarks heltedigtning, en oldtidsstudie. 2. del: Starkad den gamle og den yngre Skjoldungsrække.
Anm. af Henrik Ussing i Danske Studier 1910. 193—203.

A. Bugge: Entstehung und Glaubwürdigkeit der isländischen Saga. (Z. f. deutsches Altertum. 51. Bd. 23—28.)

J. Paludan: Mellem Semestrene. Litteraturhistoriske og æsthetiske Afhandlinger.
Anm. af Ida Falbe-Hansen i Danske Studier 1910. 188—91.

Johan Borup: Litterære Udkast.

H. Grüner Nielsen: Folkeviser. (Danmarks Folkeminder Nr. 6. 33—36.)

Vilh. Andersen: Tider og Typer af dansk Aands Historie. I. Erasmus. 2. Bog: Det 18. Aarhundrede.
Anm. af Ida Falbe-Hansen i Danske Studier 1910. 59—63.

William Sørensen: Hvor landede Peder Paars? (Danske Studier 1910. 129—31.)

Carl S. Petersen: „Jeppe paa Bjerget“ som Skillingsvise. (Fra Arkiv og Museum IV, 327—41.)

Danmarks Berømmelse besungen af en tydsk Digter (1737). (Ved *H. F. Rørdam*.) (Kirkehist. S. 5. R. V, 596—600.)

- Adolf Blümcke*: Beitræge zur Kenntniss der Lyrik Johann Andreas Cramer's (1742—1761). Greifswald (Diss.).
- Phoebe M. Luehrs*: Der Nordische Aufseher. Ein Beitrag zur Geschichte der moralischen Wochenschriften. Heidelberg 1909. (Diss.)
- H. Holten-Bechtolsheim*: Skarpretterens Hud. En Bemærkning til Oehlenschlägers Aladdin. (Danske Studier 1910. 106—11.)
- To Ansøgninger til Frederik VI [1819]. Medd. af *O. Thyregod*. (Danske Studier 1910. 137—40.)
Fra Oehlenschläger og Bagesen.
- P. A. Heiberg*: Nogle Bidrag til Enten—Eilers Tilblivelses-historie. (= Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 82.) P.
- Alfr. Ipsen*: Revision. Et orienterende Tilbageblik over de aandelige Strømninger i Danmark siden det saakaldte „Gennembrud“ i Halvfjerdsene. Aarhus.
- J. Paludan*: Bonden i Digtningen. (J. Paludan: Mellem Semestrene. 1—88.)
- Mads Jepsen*: Tre folkelige Forfattere [Jens Skytte, Peter R. Møller, Zacharias Nielsen].
- P. Sørensen*: Fra Salmedigtningens Omraade.
- Chr. Ludwigs*: Den danske Salmebog. (Dansk Kirketid. 1910. 113—18, 129—36.)
- P. Moos*: Kingos Passionssalmer. (Dansk Kirketid. 1910. 118—24.)
- Jakob Knudsen*: Grundtvigske Salmer. (Højskolebl. 1910. 1731—38.)
- Chr. Ludwigs*: Barnesangen. En Studie over „Dejlig er den Himmel blaa“. (Dansk Kirketid. 1910. 819—26.)

Ausstellung schleswig-holsteinischer Kunst des 15.—19. Jahrhunderts. Berlin.

- C. W. Schmitler*: Kunstimport til Norge under handelsvældet. (Kunst og Kultur I, 1910. 65—79.)
- P. Johansen*: Før Thorvaldsen. Rom-København. (Blade af dansk Kunsts Historie. V.) 4to.
- Tegninger af ældre nordisk Architektur. Udg. af *H. Storck*. 5. Saml. 3. Række, 1.—3. Hæfte. Fol.

- Richard Haupt*: Einige neuere Schriften zur Kunde nordischer Baukunst. (Z. f. Gesch. d. Architektur III, 9. 219—23.)
- Willi Peszler*: Das altsächsische Bauernhaus in seiner geschichtlichen Bedeutung. (Z. d. hist. Vereins f. Niedersachsen 1910. 200—219.)
- Troels-Lund*: Den store nordiske Borg- og Byggetid. Renæssancens Slotte og Herregaarde. (Fædrelandet V, 245—49.)
- Chr. Axel Jensen* og *V. L(orenzen)*: Helsingørs borgerlige Bygningskunst til c. 1850. (Medd. fra Foreningen t. gl. Bygningers Bevaring III, 11—91.)
- Svend Sinding*: Bornholm. (Architekten XII, 441—48.)
- Ernst Sauermann*: Handwerkliche Schnitzereien des 16. u. 17. Jahrh. aus Schleswig-Holstein. Mit 49 Tafeln. Frankfurt a. M. Fol.
- Mario Krohn*: Italienske Billeder i Danmark. Avec un résumé en français.
- E. F. S. Lund*: Danske malede Portræter. 10. Bd., 1—3. H. Om Valdemars Slot.
- E. F. S. Lund*: Kaiser Friedrich Museets Overdragelse af et Portræt af Christian IV til Frederiksborgmuseet. (Ill. Tidende 51. Bd. Nr. 28 og 31.)
Af Peter Isaksz.
- P. Johansen*: Et Par Skizzebøger af Fritz Jürgensen. Med hidtil ikke offentliggjorte Tegninger af Kunstneren. (Gads Danske Mag. 1910. 351—56, 391—96.)
- Frits Syberg*: Erindringer fra Skoletiden. (Det nye Kunstblad I, 32—39; jfr. Poul Christiansen smst. 40—41.)
Om Zahrtmanns Skole.
- Sven Lange*: Indtryk fra Foraarsudstillingerne. (Gads Danske Mag. 1910. 453—64.)
- F. Uldall*: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, særlig paa Fyen. (Kirkehist. S. 5. R. V, 226—33.)
- F. Uldall*: Nederlandsche Kerkklokken in Holland, Duitschland, Zweden en Denemarken. (Verslagen omtr.'s Rijks Verzamelingen van Geschiedenis en Kunst XXXIII, 11—57.)
- Robert Neiiendam*: Kong Christian VII som Skuespiller. Et Bidrag til Hoftheatrets Historie i dets tidligste Tid. (Hist. T. 8. R. II, 304—24.)